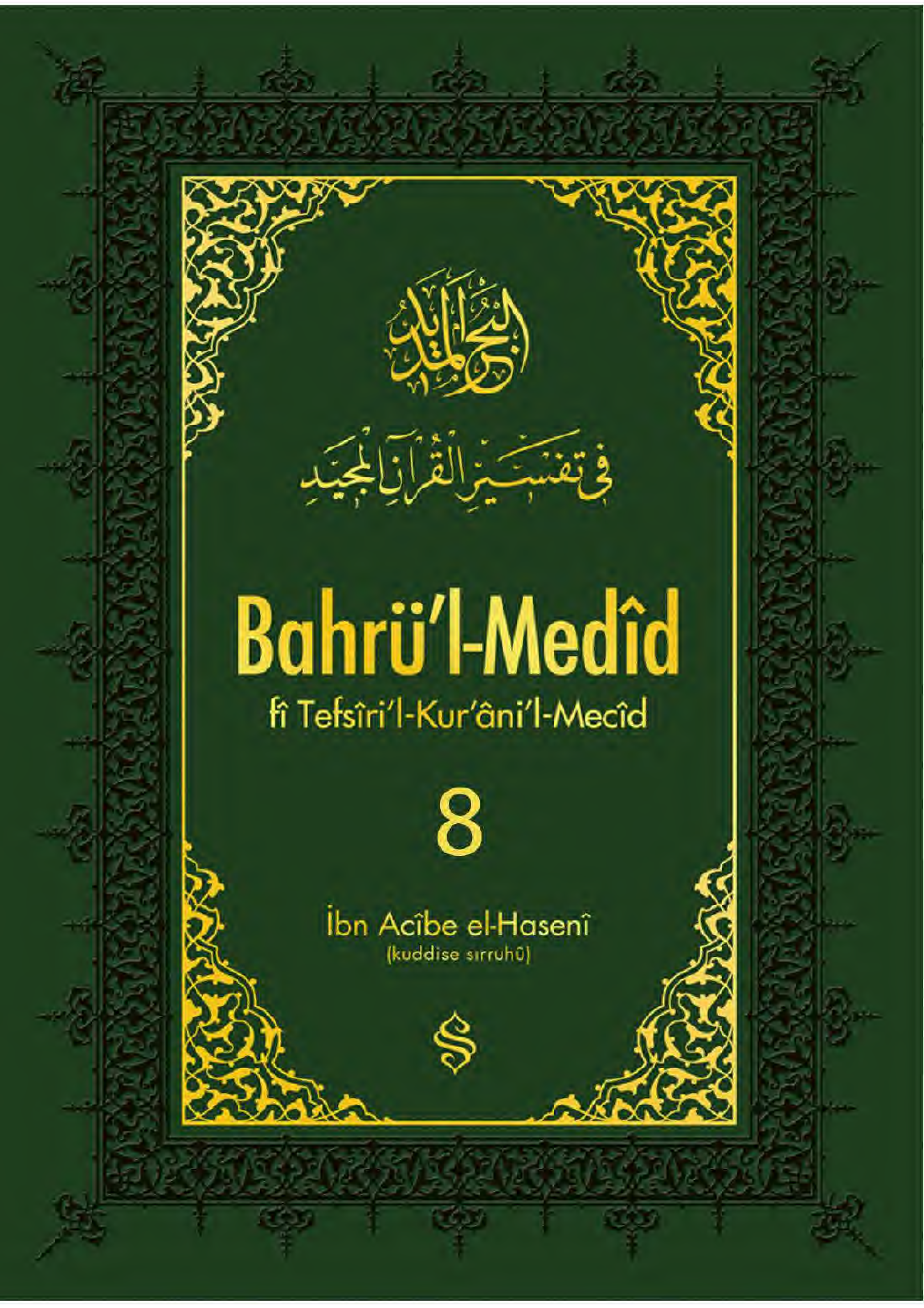

البحر المديد
في تفسير القرآن المجيد
Bahrü'l-Medîd
fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd
8
İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND: 243
Kur'an Kitaplığı: 33
yayin@semerkand.com
978-605-4565-53-5 (tk.)
ISBN: 978-605-159-006-6

Editör
Ali Sözer

Yazar : İbn Acîbe el-Hasenî
Tercüme : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahric : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Adem Ürün
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Aralık 2013, İstanbul
1. Baskı

GENEL DAĞITIM

TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak. No.7/A Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

EROL
AVRUPA Erol Medien GmbH Kölner Str. 256-51149 Köln **Tel.:** 0 22 03 / 36 94 90
Fax: 0 22 03 / 36 94 910 **Online Satış:** www.onlinetuar.de **E-Mail:** info@erolmedien.de

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

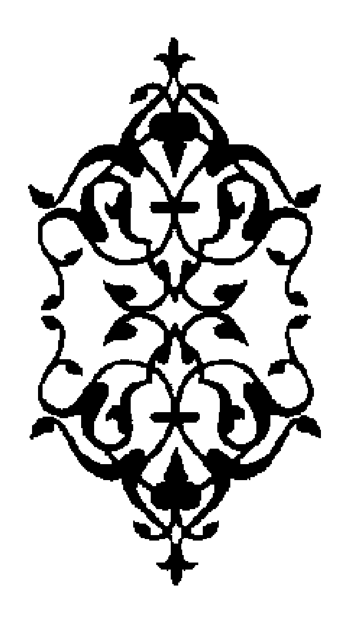
KUR'AN'IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

8

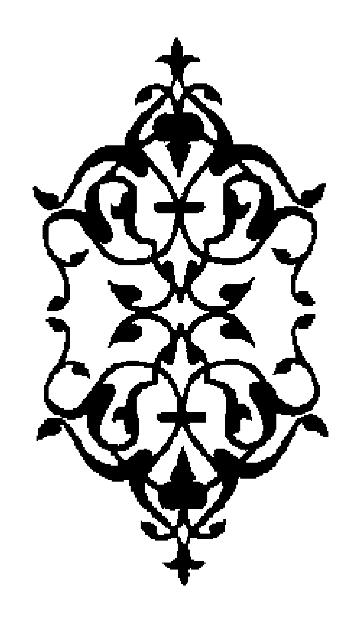
İbn Acîbe el-Hasenî [k.s]

TERCÜME
DOÇ. DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

İÇİNDEKİLER

(35) FÂTIR SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Fâtır sûresi Mekke'de inmiş olup kırk beş âyettir. Onun kırk altı âyet olduğunu söyleyenler de olmuştur. Ona, "Melâike sûresi" de denir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Bu sûre, Cenâb-ı Hakk'ın zatının yüceliğine, apaçık kudretine ve peygamberi Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] hak peygamber olduğuna delille başladı. Çünkü Allah Teâlâ, meleklerini ona elçi olarak gönderdiğini açıkladı. Böylece, bir önceki sûrenin sonunda belirtilen, kâfirlerin kalbine düşen şüpheler giderilmiş ve kökünden söküp atılmıştır. Yüce Allah, bu sûrenin başında, şanını ortaya koymasına karşılık kendi zatını övdü; insanların azgınları O'na hamdetmeseler de! Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا اُو۬لٖٓي اَجْنِحَةٍ
مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَۜ يَز۪يدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur. O, yaratmada dilediğini artırır. Şüphesiz, Allah her şeye gücü yetendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur."* Cenâb-ı Hak, kullara, nasıl hamdedeceklerini öğretmek ve zatını yüceltmek için kendisini övdü. O, gökleri ve yeri yoktan yaratıp böyle bir nizam ve intizam içinde ortaya koyandır.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ben, âyette geçen 'fâtır' kelimesinin manasını bilmiyordum; bir ara, çölde yaşayan iki kimse bir kuyu hakkında anlaşamayıp meseleyi halletmek için bana geldiler. Biri diğerine, âyetteki fâtır kelimesini kullanarak, 'Onu önce ben açtım' yani ilk önce ortaya ben çıkarttım, dedi. Bundan fâtır kelimesinin, 'bir şeyi ilk olarak ortaya çıkaran' manasına geldiğini öğrendim."[1]

Beyzâvî de bu kelimenin "yarıp ortaya çıkarmak" manasında olduğunu söylemiştir.[2]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyette, sanki latif nurdan kesif nurun ortaya çıkışı anlatılmaktadır. Göklerin ve yerin nuru, ezelî ilâhî nurdan ve gizli sırdandır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O Allah, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapıp kullarına gönderendir."* Yahut Allah Teâlâ onları, peygamberleri ve salih kulları arasında vasıta yapandır. Böylece melekler, onlara vahiy, ilham ve sadık rüya yoluyla Allah'ın hükümlerini ulaştırır.

Meleklerin farklı sayıda kanatları vardır. Bazı melekler iki kanatlıdır; her birinin iki kanadı vardır. Bazı melekler üç kanatlı, bazıları ise dörder kanatlıdır. Her birinin, sahip olduğu mertebeye göre değişik sayıda kanatları vardır; onlarla inip yükselirler. Yahut Allah Teâlâ'nın

1 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/483 (Beyrut 1996).

2 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/267 (Beyrut 1988).

onları görevlendirdiği işlere koşarlar, o işlerde, kendilerine emredildiği şekilde tasarrufta bulunurlar.

Allah Teâlâ, âyette meleklerin sahip olduğu kanat sayısını verirken sayıyı bunlarla sınırlamış ve bundan fazlasının olmadığını kastetmiş değildir. Çünkü, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Mi'rac gecesinde, Cibrîl'i altı yüz kanatlı olarak görmüştür.[3]

Rivayet edildiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Cibrîl'e, Allah Teâlâ'nın kendisini yarattığı aslî sûretinde görmek istediğini söyledi. Cibrîl aslî sûretinden gözükünce, Allah Resûlü kendinden geçti. Ayıldığında, *"Ben, hiç böyle bir varlık görmedim!"* dedi. O zaman Cibrîl ona dedi ki: "Eğer sen İsrâfil'i görseydin, daha fazla şaşırırdın. Onun on iki kanadı vardır; bir kanadı doğuda, bir kanadı batıdadır, arş da omuzundadır. Bazı vakitler, Allah Teâlâ'nın azameti karşısında küçük bir kuş gibi küçülür."[4]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, yaratmada dilediğini artırır."* Yani Allah, meleklerin kanadını ve onun dışındaki şeyleri yaratmada dilediğini artırır.

Allah'ın, dilediklerinde artırdığı şeylerin güzel yüz, güzel saç, güzel ses, güzel yazı ve gözlerdeki güzellik olduğu da söylenmiştir. Âyetin manası umumi olup yaratılıştaki bütün fazla güzellik ve özellikleri içerir. Şunlar da bu kapsama girer: Uzun boy, dengeli güzel görünüş, âzaların tam ve arızasız olması, vücudun kuvvetli olması, selim akıl, güzel ve isabetli görüş, güzel beliğ konuşma, insanlarla geçimde güzel ahlâk, müminler tarafından sevilmek ve diğer şeyler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah her şeye gücü yetendir."* O'nun ezelî iradesine göre, varlıklarda dilediği gibi artırma ve noksanlaştırma yapmaya gücü yeter.

---

3 Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 7 (nr. 3232); Müslim, İmân, 280; Tirmizî, Tefsiru Sûre, 53 (nr. 3277); İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 6427; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/411 (Riyad 1993).

4 Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/167 (Beyrut 2004); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/287 (Beyrut 1998); Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/270 (Beyrut 1999). Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Cibrîl'i görmesiyle ilgili kısa bir rivayet için bk. Ahmed, *Müsned*, 1/321.

1. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kur'ân-ı Kerîm'de hamd dört kısım olarak ifade edilmiştir.

1. Mutlak hamd. Bu, hiçbir şeye karşılık olmadan, doğrudan yüce Allah'ın azameti için kendisine yapılan hamddir. Şu âyetlerdeki hamd buna örnektir:

"De ki: Hamd (övgü ve yüceltme) Allah'a mahsustur. O'nun seçtiği salih kullarına selâm olsun" (Neml 27/59).

"Bütün hamdler Allah'adır; fakat onların çoğu bilmezler" (Nahl 16/75).

2. Allah Teâlâ'nın zatının noksan sıfatlardan uzak olmasına karşılık yapılan hamd. Bu, şu âyette belirtilen hamddir:

"Bütün hamdler, hiçbir çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan Allah'a mahsustur" (İsrâ 17/111).

3. Yaratma nimetine karşılık yapılan hamd. Bu, şu âyette ifade edilen hamddir:

"Bütün hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur" (En'âm 6/1).

4. Maddi yardım ve imdat nimetine karşılık yapılan hamd. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Bütün hamdler, göklerin Rabb'i, yerin Rabb'i ve âlemlerin Rabb'i olan (hepsini yaratan, yaşatan, koruyan ve ayakta tutan) Allah'a mahsustur" (Câsiye 45/36). Çünkü Rabb'in bir manası, "terbiye eden"dir. Terbiye, terbiye edilen kimseye, ihtiyacı olan her şeyi ulaştırmayı gerektirir. Allah Teâlâ, bütün varlıkların ihtiyacı olan şeyleri kendilerine ulaştırır.

Kula yapılan yardım ve ulaştırılan nimet manevi de olabilir. Bu, kalplerin ve ruhların hidayete ulaştırılmasıdır. Şu âyetlerde, bu nimete karşı yapılan hamd ifade edilmektedir:

"Bütün hamdler, kuluna kitabı (kalplerin hayatı olan Kur'an'ı) indiren Allah'a mahsustur" (Kehf 18/1).

"Cennetlikler derler ki: Bizi buna ulaştıran Allah'a hamdolsun. Eğer Allah bizi doğru yola eriştirmeseydi, biz O'na ulaşamazdık" (A'râf 7/43).

İşte bütün bu hamd çeşitleri, ayrıca bu sûrede anlatılan Cenâb-ı Hakk'ın yerde ve göklerde zuhur eden tecellileri, meleklerine yaptığı lutuflar, gerçekten bunların hepsi ceberût nurundan (Cenâb-ı Hakk'ın zatına mahsus tecelliden) meydana gelmiştir.

İmam Kuşeyrî, *"O, yaratmada dilediğini artırır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah'ın, dilediği kullarında artırdığı bu şeylerin ne olduğu hakkında şunlar söylenmiştir:

1. Allah'tan gelen özel bir anlayış.

2. Cömertlik ve eli açıklık.

3. Takdire rıza.

4. Yüksek himmet (Gönlü, yüce ve şerefli şeylere yöneltmek).

5. Şeref ve izzet halinde tevazu.

6. Fakirlik halinde iffetli olmak.

7. Davranışta zarafet ve incelik.

8. Kalpler tarafından sevilmek.

9. Ruhun hafifliği.

10. İç âlemin, kötülüklerden uzak ve temiz olması.

11. Allah Teâlâ'yı maddi bir delil aramaksızın yakînen tanımak.

12. Allah'a kavuşmaya özlem duymak.

13. Bütün varlıklara karşı şefkat ve merhamet sahibi olmak.

14. Kalbin bütün maddi varlıkların bağından kurtulması.

15. Dünyada ve ahirette, nefsi için bir mevki ve makam talep etmemek, yani gerçek manada Allah'a kul olmak, O'nunla yetinmek."[5]

Doğrusu, âyetteki artırma bütün bunları içerir. Her kime bunlardan özel olarak bir şey verilmişse, o sadece, Allah Teâlâ'dan bir rahmettir. Cenâb-ı Hakk'ın şu âyette buyurduğu gibi:

مَا يَفْتَحِ اللّٰهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَاۚ وَمَا يُمْسِكْ
فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهٖۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٢﴾

5 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/192 (Kahire 1999). Mana, Kuşeyrî'den tamamlandı.

2. *Allah'ın insanlara açıp ihsan ettiği bir rahmeti (nimeti ve iyiliği) hiç kimse engelleyemez. O'nun tutup vermediğini de bundan sonra kimse salıp veremez. O, azîzdir, hakîmdir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın insanlara açıp ihsan ettiği bir rahmeti hiç kimse engelleyemez."* Yani Allah'ın, insanlar için açıp gönderdiği bir rahmeti, mesela, bir nimeti, yağmuru, güveni, afiyeti, rızkı, ilmi, marifeti, peygamberliği ve bunların dışındaki ihsanlarını hiç kimse engelleyip geri çevirmeye güç yetiremez. Bu rahmet, ne türden olursa olsun böyledir. Rahmet, zorluk ve sıkıntı türü belaları savmayı içerdiği gibi, ihsan ve nimet türü fayda veren şeyleri elde etmeyi de içerir. Nimeti vereni tanımak ve ona şükrünü dile getirmek de nimetin kapsamına girer. Her iki durum da açıp vermenin ve tutup engellemenin manasına dahildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O'nun tutup vermediğini,* yani bu nimetlerden menedip engellediğini de, *bundan sonra* yani Allah'ın tutmasından sonra *kimse salıp veremez."*

Muâz b. Cebel [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: *"Bu ümmetin hayırlıları, şerlilerine kötülükte yardımcı olmadıkları, ümmetin iyileri, fâsıklarını (içlerinde açıkça günah işleyenleri) yüceltmedikleri ve ümmetin âlimleri, idarecilerine Allah'a isyan olan bir işte destek vermedikleri sürece, Allah'ın özel koruması ve rahmeti içinde olurlar. Bunları yaptıkları zaman, Allah onlardan elini (rahmet ve desteğini) çeker."*[6]

Âyette geçen "tutmak" ifadesi, bir şeyi yokluk halinde tutup hiç yaratmamak manasına geldiği gibi, yaratıp var ettikten sonra, onu tutmak ve varlıklara vermemek manasına da gelir. Tercih edilen görüş, Cenâb-ı Hakk'ın o şeyi var ettikten sonra, tutup varlıklara göndermemesidir. Mesela yağmuru bulutta var ettikten sonra, onu yeryüzüne göndermemesi gibi.[7]

---

6 Aynı konuda benzer bir hadis için bk. Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 7734; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 2/164.

7 Tefsirde, İbn Arafe ve Übbî'ye ait kelâmla ilgili kapalı ifadeleri mana olarak tercüme ettik.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, azîzdir;* her işinde galiptir, dilediği bir şeyi göndermeye ve tutmaya güç sahibidir. *Hakîmdir;* O, verdiğini de tuttuğunu da hikmetine göre yapar."

2. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, kullarının kalbine manevi esinti, vâridat, ilham, ledünnî ilim, rabbânî hikmet, cemal ve celâl tecellilerine ait marifete dair bir şey açıp verdiğinde, onu engelleyecek hiç kimse yoktur. Bilakis Allah, dilediklerine bunların kapısını açar, dilediklerinin de yüzüne kapatır. Bazan kulun yüzüne kapının kapatılması, özel marifetine karşı olur. Bunun alameti, o kimsenin Allah'ın velilerine ulaşmamasıdır. Allah Teâlâ her kimi velilerine ulaştırır, bu kimse onların sohbetine girer, kendilerini yüceltir ve hizmetlerini görürse, Mevlâ o kimseye, kendisine ulaştıran kapıyı açar. Kim velilerden yüz çevirir, bahsedildiği gibi onların sohbetine girmezse, onun yüzüne müşahedeye dayalı marifet kapısı kapatılır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Velisine sadece kendisine delil olan şeyleri delil yapan ve onlara sadece kendisine ulaştırmak istediği kimseleri ulaştıran Allah'ı tesbih ederim."

Allah Teâlâ, bu marifete ait bir şeyi tutup, kula onun yolunu açmazsa, bundan sonra, onu kula verecek kimse yoktur, velev ki o kul, kendi başına bin sene namaz kılıp oruç tutsun!

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, âriflerin kalbinde hakikat nurlarını parlatınca, artık onu örten bir bulut ve yok edip kaybedecek bir sis bulunmaz.

Şöyle denilmiştir: "Allah Teâlâ, velilerinin kalbine yakîni iyice yerleştirdikten sonra, artık onu yok edecek hiç kimse bulunmaz. O, düşmanlarının kalbine zikir kapılarını kapatınca da artık onu Cenâb-ı Hak'tan başkası açamaz."

Yine denmiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, velilerinin kalplerine verdiği rahatlığı ve hallerinde sağladığı kolaylığı engelleyecek kimse yoktur. Düşmanlarının da içine düştükleri karışıklık ve zorluktan kendilerini kurtarıp onlara kolaylık sağlayacak Allah'tan başka kimse yoktur."[8]

8 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/192.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Nimetlerle Zikir ve Fikir

Cenâb-ı Hak sonra, kullarına nimetlerini hatırlatarak onları düşünmelerini emretti; çünkü nimetleri hatırlamak manevi fethin, iyilik ve ihsanın sebebidir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْۜ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللّٰهِ يَرْزُقُكُمْ
مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۜ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۘ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٣﴾ وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ
كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَۜ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٤﴾

3. *Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; Allah'tan başka size gökten ve yerden rızık verecek bir yaratıcı var mı? O'ndan başka ilâh yoktur. Nasıl oluyor da haktan çevriliyorsunuz!*

4. *Eğer seni yalanlıyorlarsa (üzülme), senden önceki peygamberler de yalanlanmıştır. Bütün işler Allah'a döndürülür.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın."* Allah'ın size verdiği nimetleri dille ve kalple anın. Bu nimetler, daha önce bahsedilen, yerin beşik gibi yayılıp yaşamaya hazır hale getirilmesi, göğün direksiz yükseltilmesi, peygamberlerin hidayet ve irşad için gönderilmesi, yaratılışta diğerlerine göre farklı ve fazla ihsanda bulunulması, rızık kapılarının açılması gibi nimetlerdir.

Cenâb-ı Hak sonra, bütün nimetlerin aslı olan nimeti açıkladı. Bu, bütün nimetleri veren Allah'ın birliğini idrak ve ilan etmektir. Bunun için şöyle buyurdu:

"Allah'tan başka size gökten ve yerden rızık verecek, gökten yağmur yağdıracak, yerden bitki bitirecek *bir yaratıcı var mı?"* Hayır, O'ndan başka rızık veren bir yaratıcı yoktur. *"O'ndan başka ilah yoktur. Nasıl oluyor da haktan çevriliyorsunuz!"* Hangi sebeple tevhidden şirke döndürülüyorsunuz?

Cenâb-ı Hak sonra, peygamberi Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem], kavminin, nimetlerin sahibine şükürden yüz çevirmesine karşı teselli ederek buyurdu ki: *"Eğer seni yalanlıyorlarsa* üzülme; *senden önceki peygamberler de yalanlanmıştır."* Onlarda senin için bir örnek vardır. Onların sabrettiği gibi sen de sabret.

Âyetin manası şudur: Gerçekten senden önce de sabırlı ve azimli, uzun ömürlü, birçok mucize sahibi pek çok büyük peygamber yalanlandı.

Sözün açılımı şöyledir: Eğer seni yalanlıyorlarsa, senden önceki peygamberlerin yalanlanmasını gözünün önüne getirip kendine örnek al.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bütün işler Allah'a döndürülür."* Bu ifade, bütün ilâhî müjde ve tehditleri içermektedir. Âyette, bütün işlerin hükmünün Allah'a ait olduğu bildirilmektedir. O, peygamberini yalanlayanların da yalanlanan peygamberlerin de hepsinin dünyada ve ahirette hak ettiği karşılığı kendilerine verir. Hak üzere olanlara dünyada zafer ve izzet verir; hakkı yalanlayanları ise zillet ve horluk içinde bırakır. Ahirette ise durumları mâlumdur. Âyetin, hepsini içerecek şekilde umumi bir manada ifade edilmesi, ahiretle sınırlandırılmasından daha güzeldir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

3-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nimeti hatırlamak, kulun nefsine bakıp düşünmesi ve kendisini zâhirî ve bâtınî nimetler içine daldırılmış olarak görmesidir. Zâhirî ve bâtınî nimetlerin ne olduğu, Lokman sûresinin 20. âyetinin tefsirinde geçti.

İnsan önce, geçmişteki halini düşünsün. İnsan önceleri cahil idi; Allah ona ilim öğretti. Hak yoldan sapmış idi; Allah onu hidayete ulaştırdı. Gafil idi; Allah kendisini gafletten uyandırdı. İsyana dalan biriydi; Allah

onu tövbe edip taate dönmeye muvaffak etti. Bunların dışında diğer güzel halleri düşünmeli.

İnsan ayrıca, kendisinden altta olan kullara bakmalı. Baktığında, pek çok kimseyi kendisinden daha kötü bir halde ve makamda bulur. O zaman Allah'a hamdedip haline şükreder. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Dünyalık işlerde sizden aşağı durumda olanlara bakın, sizden üstte olanlara bakmayın; bu, Allah'ın size verdiği nimetleri küçük görmemeniz (bulunduğunuz halin kıymetini bilip şükretmeniz) için daha uygundur."[9]

Muhakkik âlimler, hadisteki manayı dünya ve ahiret konusunda umumi olarak anlamışlardır. İbn Abbâd[10] bunu risâlelerinde ve diğer eserlerinde dile getirmiştir.

Ömer b. Abdülaziz [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah'ın nimetlerini aranızda anın; onları anmak bir şükürdür."

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kim Allah'ın nimetini anarsa o, ibadet etmiş olur ve daha fazla nimetlere ulaşır. Kim de nimeti vereni anarsa o, irade sahibidir ve o da daha fazla nimetlere ulaşır. Fakat ikisinin ulaşacağı fazla nimetler arasında çok fark vardır. Nimeti anan kişiye dünyada ve ahirette verilecek fazla nimetler, Allah'ın ihsanlarıdır. Nimetin sahibini zikredene verilecek fazla nimet ise O'na kavuşmaktır. Bu durum, bugün dünyada gizli olarak müşahede yoluyla olur; yarın ahirette ise açıktan açığa bizzat Mevlâ'yı görerek gerçekleşir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kim dünyada müşahedenin son noktasına ulaşmışsa onun, iki âlemde Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmesi arasında bir fark yoktur; çünkü burada ve orada tecelli eden zat birdir.

---

9 Müslim, Zühd, 9; Tirmizî, Kıyâme, 58 (nr. 2513); İbn Mâce, Zühd, 9 (nr. 4142); Ahmed, *Müsned*, 2/254.

10 İbn Abbâd, Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Abdullah en-Nefzî er-Rundî (v. 792/1390), Şâzelî şeyhlerindendir. İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem'i* üzerine yaptığı *Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye* adlı bir şerhi meşhurdur. Bu şerh *et-Tenbîh* ismiyle de anılmaktadır. Onun diğer önemli bir eseri de *er-Resâilü'l-Kübrâ*'sıdır (bk. Mustafa Kara, "İbn Abbâd er-Rundî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 19/266-267; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/675 [Beyrut 2008]).

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Nimet iki kısımdır. Biri, insandan giderilen sıkıntılar, diğeri de insana fayda veren ihsanlardır. Kulun, kendisine sıkıntı veren zararlı şeyleri hatırlaması, onun sürekli günahlardan korunmasını sağlar. Kendisine fayda veren güzel şeyleri hatırlaması ise nimetin tamamlanmasını temin eder. *"Allah'tan başka size rızık verecek bir yaratıcı var mı?"* âyetiyle verilmek istenen, Allah'ın birliğini tanımaktır. Bu marifetin faydası şudur: Kul, Allah'tan başka rızık veren hiç kimsenin bulunmadığını yakînen bilince, herhangi bir şeyi talep için kalbini hiç kimseye bağlamaz. Herhangi bir nimet için bir mahlûka boyun eğip zelil olmaz. Bu marifete ulaşan kul, rızkını bir mahlûkattan görmediği gibi, nefsinden de görmez; böylece kendi başına arayacağı tedbir ve çarelerinin zulmetinden (sıkıntı ve derdinden) kurtulur. Kim kendi gibi varlıkları hayalî bir varlık olarak görür ve Allah'ın takdirini müşahede ile rahata ererse şüphesiz, bu durum onu, Allah'tan başkasına güvenip dayanmaktan ve işlerini ona havale etmekten kurtarır."[11]

İmam Kuşeyrî, *"Eğer seni yalanlıyorlarsa, senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Bu âyette, hikmet sahibi ve kalp erbabı âriflerle sûfîlerin yoluna yabancı avam halkın haline bir işaret vardır. Avam halk, kalp erbabı âriflerden azı hariç, çoğunu kabul etmezler. Hakikat ehil ârifler, onlardan sürekli eziyet görürler; onların arasından sadece manevi hali gizlenenler bu eziyetten kurtulur. Bununla birlikte, avam halk, sûfîlerin yoluna, bu yolun asıllarını inkâr eden katı âlimlerden ve gaflete dalmış kurralardan daha yakındırlar."[12]

Dünyadan Sakının

Cenâb-ı Hak sonra, insanları dünyadan sakındırdı; çünkü kula, nimeti ve şükrü unutturan O'dur. Bu konuda şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَاۜ وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ

بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ۝ اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّاۜ اِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ

11 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/193. Mana, Kuşeyrî'nin metninden tamamlandı.

12 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/193.

لِيَكُونُوا مِنْ اَصْحَابِ السَّعِيرِ ۝٦ اَلَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبِيرٌ ۝٧

5. ***Ey insanlar! Şüphesiz, Allah'ın vaadi gerçektir, sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve o çok aldatıcı (şeytan) da sizi Allah ile aldatmasın.***

6. ***Şüphesiz, şeytan sizin için bir düşmandır. Siz de onu düşman edinin. O, kendi taraftarlarını sadece alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır.***

7. ***İnkâr edenler için çetin bir azap vardır. İman edip salih ameller yapanlar için ise mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey insanlar! Şüphesiz, Allah'ın* öldükten sonra dirilme *vaadi gerçektir;* o, muhakkak olacaktır. Öyle ise O'nunla buluşmaya hazırlanın. *Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın."* Dünyanın aldatıcı süsleri sizi aldatmasın. Onun nimetleriyle keyiflenmek, lezzetleriyle tatlanmak, dünya malı toplayıp biriktirmekle meşgul olmak sizi, Allah ile buluşmaya hazırlanmaktan ve O'nun katındakileri talep etmekten uzaklaştırmasın.

Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir: "Sakın âdi dünyanın süsleri sizi aldatıp cennetin yüksek derecelerinden mahrum etmesin. O gün, insanın gözünden perde kaldırılır, şek ve şüpheler yok olur; her insan kalacağı yere ulaşır, varacağı ve döneceği yeri tanır."

Âyet şöyle devam ediyor: *"O çok aldatıcı* şeytan *da sizi Allah ile aldatmasın."* O sizi yalan temennilerle oyalar, size, "Allah senin ibadetinden ve yalanlamandan ganidir; ibadetin O'na bir fayda vermeyeceği gibi, yalanlaman da bir zarar vermez" der. Veya, "Allah, günah işleyenler için çok affedicidir; işlediğin günahları affeder, korkma!" der.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, şeytan, sizin için bir düşmandır;* düşmanlığı apaçık ortadadır. O sizin babanız Âdem'e yapacağını yaptı; siz ise ona karşı samimi bir dost gibi davranıyorsunuz. *Siz de onu düşman edinin."* İnanç ve işlerinizde onun aldatıcı sözlerini kabul etmeyin; her durumda ona karşı uyanık olun; çünkü ondan size, gizli ve açık her halinizde düşmanlıktan başka bir şey gelmez.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Şeytan bir düşmandır; çünkü o, kahır âleminden (Allah'ın gazabından) yaratılmıştır. Bizler ise lutuf âleminden (Allah'ın rahmetinden) yaratıldık. Kahır ile lutfun tabiatı, birbirine sürekli zıttır. Çünkü kahır ile lutuf, ezelde yarışa girdiler, lutuf (rahmet) kahra (ilâhî gazaba) galip geldi (Allah'ın rahmeti gazabını geçti). Onun düşmanlığı, bu ilk tabiatından, rabbânî korumadan cahil oluşundan, ilâhî nurlarla teyitten ve manevi destekten mahrum kalışından ileri gelmektedir. Onu, tanıttığımız şekilde tanımayan kimse, kendisini nasıl düşman edinir? Bu kimse onun hilelerini bilmemektedir. Şeytanın hilelerini sadece bir veli ve sıddık bilir."[13]

Cenâb-ı Hak sonra, şeytanın gayesinin, taraftarlarını helâke sürüklemek olduğunu bildirerek, ona uyanların hata ettiğini şöyle belirtti:

"O, kendi taraftarlarını sadece alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır." Bu âyet, şeytanın düşmanlığını tescil etmekte ve onun, taraftarlarını hevâya tâbi olmaya ve dünyaya güvenip dayanmaya davetindeki hedefini açıklamaktadır. Mana şudur: O, onları hevâya (nefsin kötü arzularına) uymaya sadece cehennemlik olmaları için çağırıyor.

Cenâb-ı Hak sonra, şeytana uyanlarla ona düşman olanların sonunu açıklayarak şöyle buyurdu:

"İnkâr edenler için çetin bir azap vardır." Yani kim şeytanın davetine uyarsa onun için şiddetli bir azap vardır; çünkü şeytanın davetine uyan kimse, onun taraftarlarından ve tâbilerinden olmuştur.

"İman edip salih ameller yapanlar için ise, yani şeytana uymayan, onun grubundan olmayan, tam aksine onu düşman bilen kimselere, yaptıkları cihadın büyüklüğünden ve devamlı oluşundan dolayı, *mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır."*

---

13 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/158 (Beyrut 2008).

5-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın âyette belirttiği vaadi umumidir; maddi-manevi bütün vaatleri içerir; hepsi de haktır ve olmaları kesindir. Allah vaadinden dönmez. Bunun için, rızık vaadini ve varlıklardan kesilip kendisine bağlanan kimselerin her işine yetmesiyle ilgili vaadini yerine getirir. Bu ilâhî vaat şu âyette dile getirilmiştir:

"Kim Allah'a güvenirse Allah ona yeter" (Talâk 65/3).

Allah Teâlâ, halini ıslah eden salih kulların işlerini üstleneceğini de şu âyette vaat etmiştir:

"O, salihlerin işlerini üstlenir" (A'râf 7/196).

Allah Teâlâ, itaat edenlere sevap verme, isyan edenlere azap etme veya dilediklerine hilimle muamele etme vaadini de gerçekleştirir. Bunların dışındaki bütün vaatlerini de yerine getirir. Eğer kulun, Rabb'inin vaadine güveni varsa rızık endişesinden kurtulması, halktan korkmaması, dört elle taate sarılması ve isyandan kaçması gerekir; yoksa imanında bir bozukluk vardır.

"Şüphesiz, şeytan sizin için bir düşmandır; siz de onu düşman edinin" âyeti hakkında deriz ki: Bir grup insan, bu âyetin hitabından, kendilerine şeytanı düşman edinmelerinin emredildiğini anlayarak şeytana düşmanlıkla ve onunla harp etmekle meşgul oldular. Fakat onların bu meşguliyeti, kendilerini, yüce sevgilinin sevgisinden alıkoydu.

Bir grup insan ise âyetin gizli hitabından şunu anladılar: "Şeytan sizin için bir düşmandır, ben ise sizin için bir dostum." Bunun üzerine onlar, yüce sevgilinin sevgisiyle meşgul oldular; bu onları düşmana düşmanlıktan alıkoydu.

Âriflerden birine, "Şeytana karşı tutumun nasıldır?" diye sorulunca, ârif şöyle demiştir: "Biz öyle bir topluluğuz ki bütün himmetimizi (düşünce ve hedefimizi) Allah'a yönelttik; O bizi, kendisi dışında her şeyden alıkoydu."

Şeytan, azgın köpek gibidir; sana saldırdığında onu kovmakla meşgul olursan, elbiseni parçalar, derini yaralar; eğer onun sahibine sesle-

nip onu tutmasını istersen, sahibi seni onun şerrinden korur. Nefis de böyledir; şayet sen sürekli onun kötü huylarını temizlemekle ve kendisiyle mücâhede ile meşgul olursan, seni Allah'ı zikretmekten ve O'nda fâni olmaktan alıkoyar; fakat nefsin ilacı, sürekli Allah ile meşgul olarak ondan uzak kalmandır. Nefis, bir şehvetini yerine getirmek için kafasını kaldırınca, onun istediği şeyin aksini yaparak kafasını ez, Allah'ı zikretmeye dalıp ondan uzaklaş.

Şeyhimiz Muhammed Bûzîdî [kuddise sırruhû],[14] hikmetli sözlerinden birinde der ki:

"Allah ile meşgul olup nefsini unut. Allah'ın ihsanına güven. Her şeyde O'nun emrine uy; Allah sana yeter."

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Şeytanın senden gafil olmadığını bilince, sen de bütün varlığın elinde olan Allah'tan gafil olma!"

Yine *Hikem*'de der ki: "Allah, sen sürekli Allah'a yönelesin diye nefsi senin üzerine saldı."

Şu da onun sözü: "Sen sadece bütün kötü hallerinden fâni olduktan (temizlenip kurtulduktan) ve boş davalarını silip attıktan sonra (kendi başına) Allah'a ulaşsaydın, O'na asla ulaşamazdın. Fakat Allah seni kendisine ulaştırmayı isteyince, vasfıyla senin vasfını, sıfatıyla senin sıfatını örter (seni özel tecellileriyle sarar); böylece seni, kendisinden gelen bir rahmetle zatına ulaştırır, yoksa senden gelen bir şeyle seni kendisine ulaştırmaz."

Yaptıkları Kötülükleri İyilik Zannedenler!

Şeytanın insana bir düşmanlığı da ona kötü işleri süsleyip güzel göstermesidir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوٓءُ عَمَلِهِ فَرَءَاهُ حَسَنًا فَإِنَّ ٱللَّهَ يُضِلُّ مَن يَشَآءُ وَيَهْدِى مَن
يَشَآءُ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَٰتٍ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٨﴾

14 Bu zat, İbn Acîbe'nin [rahmetullahi aleyh], kendisinden manevi terbiye ve irşad izni aldığı şeyhi olup tefsirin giriş bölümünde tanıtıldı.

8. Kötü işi kendisine süslenip de onu güzel gören kimse (doğru yolda giden kimseye benzer) mi? Gerçek şu ki Allah dilediğini sapkınlığa düşürür, dilediğini doğru yola iletir. O halde onlar için üzülerek kendini harap etme. Şüphesiz, Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hevâsı aklına, cehaleti ilmine galip gelerek görüşü tersine döndüğü için, *kötü işi kendisine süslenip de onu güzel gören kimse, doğru yolda giden kimseye benzer mi?*" Bu kimse, bâtılı hak, çirkini güzel olarak görür. Böyle biri Allah'ın hidayete ulaştırdığı, kendisine basiret verdiği, böylece hakkı hak olarak, bâtılı bâtıl olarak gören, hakka uyup bâtıldan yüz çeviren kimse gibi olur mu? Elbette olmaz.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Gerçek şu ki Allah dilediğini sapkınlığa düşürür, dilediğini doğru yola iletir.*" Allah kimi sapkınlık içinde bırakırsa o kimse, bâtılı hak olarak görüp ona tâbi olur; kimi de hidayete erdirirse o kimse, bâtılı bâtıl olarak görüp ondan kaçınır, hakkı hak görüp ona tâbi olur. "*O halde onlar için üzülerek kendini harap etme.*" Onların azgınlığa dalmalarına ve hakkı yalanlamada ısrar etmelerine üzülerek kendini helâk etme. Şüphesiz, onların işi benim elimdedir; ben onlara senden daha merhametliyim. Sana düşen sadece tebliğdir; onların hesabını görmek ise bize aittir.

"*Şüphesiz, Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilir.*" Ve onlara yaptıklarının karşılığını verir. Bu, onların yaptıkları kötü işlerine karşılık onlar için bir azap tehdididir.

8. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bir topluluğu haktan uzaklaştırmayı isterse, onların basiretlerinin nurunu hevânın karanlığıyla örter, böylece onların gözünde çirkin işler güzel, güzel işler çirkin gözükür. Bundan sonra onlar çirkini güzel, güzeli çirkin görürler. Bir şair bu konuda şöyle demiştir:

"İnsanın mihnet (sıkıntı ve dert) günlerinde gözleri kapanır; güzel olmayan şeyleri güzel görmeye başlar."

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Amellerin süslenmesinin manası şudur: Kâfir, yaptığı işin güzel olduğunu düşünür; halbuki o, Allah katında en çirkin işlerden biridir.

Sonra, dünyaya rağbet eden bir kimse, helâl haram demeden dünya malı toplayıp biriktirir; onun elinden gideceğini ve kemaline ermeden kendisinin ondan ayrılacağını hiç düşünmez. Bu durumda ona da yaptığı ameli süslenmiştir.

Şehvetine uyan kimse de bir saatlik şehvetine tâbi olarak cennette ebedî rahatlığını satarak elinden çıkarır; ona da kötü ameli süslenmiştir.

Rabb'ine karşı, yaratılmış varlıklardan herhangi birini tercih eden kul da ameli kendisine süslenmiş kimselerdendir.

Yine cennette kurtuluşu ve yüksek dereceleri bulunca onun kendisine yeterli olduğunu düşünen kimse de ameli kendisine süslenmiş (asıl güzel şeyden mahrum kalmış) kimsedir; çünkü o, Cenâb-ı Hak ile özel konuşmanın tadından gafil kalmıştır.

Manevi şeylerin sohbetini yapıp da Allah'ın haklarını (ibadet ve taati) yerine getirmeyi tercih etmeyen kimse de ameli kendisine süslenip onu güzel gören biridir."[15]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Müşahede haline ulaşmadan, kerametlere, makamlara ve taatlerin tadına bağlanıp kalan kimse de böyledir; o da ameli kendisine süslenip aldanmış biridir.

Özetle, Cenâb-ı Hakk'ın zatında fâni olma nimetini gerçekleştirmeden, kim herhangi bir şeye bağlanıp kalırsa o kimse ameli kendisine süslenmiş biridir. Her kim Allah dostlarının sohbetine girmezse o kimse, hata ve aldanış içindedir. O, kendisini Allah'a ulaşmış zanneder, halbuki daha işin evvelinde haktan kesilip yolda kalmıştır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ'nın, *"Onlar için üzülüp kendini harap etme"* âyetinden hareketle deriz ki: İnsanları uyaran bir vâize de aynı şeyler söylenir. Vâiz, davet ettiği şeylere insanların sırt çevirdiğini, vaazının onlara tesir etme-

15 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/195.

diğini görünce, Allah'ın onların halini bilmesiyle yetinmeli, hiçbiri için üzülüp kendini harap etmemelidir. Çünkü kulunu hayırda muvaffak etmek Allah'ın elindedir.

Öldükten Sonra Dirilmenin Misali

Cenâb-ı Hak insanları, öldükten sonra, bir zaman geçince yeniden diriltir; aynen ölü toprağı dirilttiği gibi. Yüce Allah, bu duruma şu âyetiyle işaret ederek buyurdu ki:

وَاللّٰهُ الَّذٖٓى اَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُثٖيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ اِلٰى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَاَحْيَيْنَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ كَذٰلِكَ النُّشُورُ ﴿٩﴾

9. ***Allah, rüzgârları gönderendir; onlar bulutu harekete geçirir, biz de onu ölü bir bölgeye göndeririz ve onunla ölümünden sonra yeryüzüne hayat veririz. İşte ölümden sonra diriliş de böyle olur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah, rüzgârları gönderendir; onlar bulutu harekete geçirir, biz de onu* bitkisi olmayan *ölü bir bölgeye göndeririz ve onunla* yani ondan yağan yağmurla *ölümünden* yani kupkuru olduktan *sonra yeryüzüne hayat veririz. İşte ölümden sonra diriliş de böyle olur.*" Yani ölüleri diriltmek de böyle olur.

Bir rivayette şöyle denilmiştir: "Allah Teâlâ halkı, arşın altından, erkeklerin menisi gibi bir su göndererek diriltir. Bu su ile insanların kabirlerindeki cesetleri bitip ortaya çıkar. Sonra Allah ruhları gönderir, her ruh sahip olduğu bedene girer."[16]

Ebû Rezîn el-Ukaylî [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

16 Rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/336 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/8 (Beyrut 2002).

'Yâ Resûlallah, Allah ölüleri nasıl diriltir? Bunun, yaratılmışların içinde bir delili var mıdır?' diye sordum. Allah Resûlü,

'Sen hiç her şeyi yok edilmiş kupkuru bir vadiye uğramadın mı? Sonra oradan geçip yemyeşil olmuş bir vadiye rastlamadın mı?' diye sordu; ben de,

'Evet uğradım (kuru ve yeşil vadileri gördüm)' dedim. O zaman Allah Resûlü,

'İşte Allah, ölüleri de aynı şekilde diriltir; bu durum, Allah'ın ölüleri nasıl dirilteceğinin mahlûkat içindeki delilidir' buyurdu."[17]

9. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, hidayet rüzgârını gönderir; bu rüzgâr, hidayete gelecek kimselerin kalplerinden gaflet bulutunu söküp atar. Biz o hidayet bulutunu, Allah'tan cahil kalarak ve gafletle ölmüş bir kalbe sevkederiz; onu hidayet rüzgârıyla gelen vâridatla (manevi nur ve feyizle) diriltiriz. Daha önce gaflet ve kasvet (kalp katlığı) ile ölmüş nefisler, bu manevi dirilişten sonra şevkle ibadet, zikir ve marifete koşar. İşte, öldükten sonra diriliş böyle olur.

Bütün İzzet ve Şeref Yüce Allah'tandır

Allah'tan gelen bu manevi diriliş, nefsin izzet ve şerefidir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًاۜ اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ
وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُۜ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّـَٔاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌۜ
وَمَكْرُ اُو۬لٰٓئِكَ هُوَ يَبُورُ ﴿١٠﴾

10. ***Kim izzet isterse, bilsin ki bütün izzet Allah'a aittir. O'na sadece güzel sözler yükselir; salih ameli de o yükseltir. Kötülüklerle tuzak***

---

17 bk. Ahmed, *Müsned*, 4/11; Hâkim, *Müstedrek*, 4/560; Tayâlisi, *Müsned*, nr. 1185; Beyhaki, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, 2/274 (Beyrut 1994); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/8.

kuranlara gelince, onlar için şiddetli bir azap vardır. Onların tuzağı boşa çıkar.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kim izzet isterse,* yani dünyada ve ahirette sürekli şeref ve güç isterse *bilsin ki bütün izzet ve şeref Allah'a aittir."* Öyle ise bu şerefi, takva, ilim, dünyaya karşı zühd ve tamamen Allah'a yönelmek gibi salih amellerle Allah katından istesin. Yani dünyanın ve ahiretin bütün izzeti Allah'a mahsustur. Kâfirler, putlarla izzet ve şeref arıyorlardı. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

"Kendilerine bir izzet ve şeref olsun diye, Allah'tan başka birtakım ilâhlar edindiler" (Meryem 19/81).

Münafıklar ise müşriklerle izzet ve şeref bulmak istiyorlardı. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

"Onlar, müminleri bırakıp kâfirleri dost ediniyorlar. Onların yanında izzet ve şeref mi arıyorlar? Şunu bilsinler ki bütün izzet ve şeref yalnızca Allah'a aittir" (Nisâ 4/139).

Allah Teâlâ, *"İzzet ve şeref Allah'a aittir"* buyurarak, onun sadece kendisine ait olduğunu, onu isteyen kimsenin kendi katından istemesi gerektiğini belirtti.

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Rabb'iniz her gün şöyle buyurur: Azîz olan, izzet sahibi ve izzet verecek olan benim; kim dünya ve ahiretin izzetini isterse azîz olan Allah'a itaat etsin."*[18]

Cenâb-ı Hak sonra, kendisiyle izzet ve şerefin isteneceği şeyden bahsetti. Bu, Allah katında kabul edilen salih ameldir. Âyette şöyle buyruldu:

"O'na sadece güzel sözler yükselir." Güzel söz, "Lâ ilâhe illallah" kelime-i tevhidi ve ona bağlı olan zikirler, dualar ve Kur'an okumaktır. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

18 Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/295; Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/487.

"Güzel söz şudur: Sübhânellahi velhamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallahu vellahu ekber. Kul bu zikri söylediği zaman melekler onu semaya çıkarır, onu Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda zatına karşı sesli olarak sunarlar."[19]

Âyet şöyle devam ediyor: "İhlâsla yapılan ibadetler gibi, *salih ameli de o yükseltir."* Salih ameli, Allah Teâlâ yükseltir yani onu kabul eder.

Salih ameli yükseltenin, güzel söz olduğu da söylenmiştir. Yani salih ameli ilâhî huzura güzel söz (iman ve tevhid) yükseltir; çünkü salih amelin kabulü ve yükselmesi, güzel sözdeki yani "lâ ilâhe illallah"taki tevhide bağlıdır. Bunda şu duruma bir işaret vardır: Amel, kendi başına yükselmeyip onu yükseltecek bir sebebe bağlıdır. Güzel söz (tevhid zikri) ise kendisi yükselir. Bunda, zikrin diğer amellere üstünlüğü ortaya çıkar.

Manayı, yukarıdakinin tersine, şöyle verenler de olmuştur: Salih amel, güzel sözü yükseltir. Salih amel olmayınca, kulun sadece güzel sözü kabul edilmez.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Salih amel, onu yapan kimseyi yükseltir ve şereflendirir. Buna göre âyetin manası şudur: Kim izzet ve yücelik isterse salih amel yapsın, çünkü kulu yükselten odur.

Cenâb-ı Hak sonra, iki dünyanın da zilletinden bahsederek şöyle buyurdu: *"Kötülüklerle tuzak kuranlara gelince, onlar için şiddetli bir azap vardır."* Âyetin ilk kastı, Dârünnedve'de toplanarak Allah Resûlü'nü öldürme planları yapan Mekke müşrikleridir. Hak Teâlâ, bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek ya da Mekke'den çıkarmak için tuzak kuruyorlardı"* (Enfâl 8/30).

"Onlar için ahirette *şiddetli bir azap vardır. Onların tuzağı boşa çıkar;* hileleri bozulur ve iptal olur. Allah'ın onlara hazırladığı tuzak ise böyle değildir."

10. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İzzet iki kısımdır; biri zâhirî, diğeri bâtınî izzettir. Zâhirî izzet, makam ve rütbenin yükselmesi, şanın etrafa yayılması, insanların bu

19 Hâkim, *Müstedrek,* 2/425; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât,* 2/34; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/414-415; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/8-9.

makam sahibine ve ona bağlı kimselere hürmet göstermesidir. Bunun sebebi, takva, ilim, salih amel, cömertlik, tevazu, güzel ahlâk, Allah'ın kullarına ihsanda bulunmak gibi şerefli ahlâklardır.

Bâtınî izzet ise Allah ile ve O'nun marifetiyle (O'nu yakînen tanıyarak) zengin olmak, tamah ve hırsın bağından kurtulmak ve veraın süsüyle süslenmektir. Vera', insanın haramdan kaçındığı gibi şüpheli şeylerden de sakınmasıdır. Bâtınî izzetin sebebi, Allah için nefsi zelil etmek ve bunu akranları içinde yapmaktır.

Bir şair bu konuda der ki: "İzzeti elde etmen için, sevdiğin kimseye karşı nefsini zelil et. Nice izzetler vardır ki kişi ona zilletle ulaşır. Sevdiğin kimse aziz olur, sen de ona karşı nefsini zelil etmezsen, vuslata selâm söyle! (bu halde senin sevdiğine kavuşman hayaldir)."

Bâtınî izzetin gayesi, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ve görme yoluyla marifete ermektir.

Kimin kalbi Allah ile izzeti bulursa başka hiçbir şeye yönelmez ve herhangi bir şeye muhtaç olmaz; her şeyden hür olur, her zaman sadece Allah'a kul olur.

Bazan bir kul, Allah'ı tanıyan bir amel sahibi olunca, kendisinde zâhirî ve bâtınî izzet ikisi birden bulunur. Bazan zâhirî amel sahibinde sadece zâhirî izzet bulunur. Bazan bazı bâtın ehlinde sadece bâtınî izzet bulunur; Allah Teâlâ onları, gizlilik perdesi içinde saklar, kendisine kavuşana kadar öyle kalırlar. Onlar, velilerin, mahrem dairede saklanan grubudur. Cenâb-ı Hak, onları halktan kıskanır ve huzuruna gelene kadar onları hiç kimseye göstermez. Onlar, halleri gizli takva sahibi velilerdir. Onlar hadis-i şeriflerde övülmüştür. Her iki izzet de Allah'a aittir, O'nun elindedir; onlar sadece yüce Allah'tan talep edilir.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyette, *'Bütün izzet Allah'a aittir'* buyurdu; başka bir âyette ise, *'İzzet, Allah'a, Resûlü'ne ve müminlere aittir'* (Münâfikûn 63/8) buyurarak, izzetin kendisi dışında bu kimselerde de bulunduğunu belirtti. Bu iki âyetteki durumu şöyle açıklayabiliriz:

Allah Teâlâ'nın Rablik izzeti, O'nun kendisine has bir sıfattır; Resûlullah'ın ve müminlerin izzeti ise onlara Allah tarafından bir lutuf ve ihsan olarak verilmiştir. Bu durumda bütün izzet Allah'a aittir.

Âyette geçen güzel söz, temiz bir akîdeden kaynaklanan, içinde hiçbir kötü düşünce ve ağyar bulunmayan temiz bir kalpten çıkan güzel söz ve zikirlerdir.

Şöyle de denmiştir: Güzel söz, içinde kula ait nefsanî bir haz bulunmayan sözdür.

Bir diğer tarif şudur: Güzel söz, kul, manevi haz ve hal içinde kendisini kaybetmiş iken ondan çıkan sözdür.

Bir diğer tarif şudur: Güzel söz, içinde bir hacet bulunmayan ve karşılığında bir şey beklenmeyen sözdür.

Bazıları da şöyle demiştir: Güzel söz, doğruluğuna Allah'tan izin ve hüküm bulunan sözdür." Diğer açıklamalar için Kuşeyrî'nin tefsirine bakınız.[20]

"Salih amele gelince, Allah onu yükseltir" âyetinden şu sonucu çıkarmak mümkündür: Yapılan amel, kulun gözü önünde olur, kul hep ona bakıp amel yaptığını düşünürse bu, o amelin kabul edilmediğinin alametidir; çünkü eğer kabul edilmiş olsaydı, onun nazarından kaldırılmış olurdu. Kalplerin yaptığı ameller arasında, kabulü en fazla beklenen amel, görmenden uzak olan ve senden gizli kalan ameldir.

Allah'ın velilerine kötülük düşünerek tuzaklar kuranlar için şiddetli bir azap vardır. O, Allah'tan uzaklaşma azabıdır. Bu kimselerin tuzağı boşa çıkar; Allah'ın velilerine gelince, onlar, her türlü hile, tuzak ve aldatmadan özel perde içinde korunmuş kimselerdir.

Yaratılış Yönüyle İnsanın Aslı

Cenâb-ı Hak sonra, insanların yaratılışlarındaki asıl maddeden bahsetti; bunu onların, zayıflık ve basitliklerini yakînen anlamaları için yaptı. Bu konuda buyurdu ki:

---

20 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/196.

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ اَزْوَاجاًۜ وَمَا تَحْمِلُ مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهٖۜ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهٖٓ اِلَّا فٖي كِتَابٍۜ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ ﴿١١﴾

11. ***Allah sizi önce topraktan, sonra meniden yarattı. Sonra sizi*** *(erkekli dişili)* ***eşler yaptı. O'nun bilgisi olmadan hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz. Kendisine uzun ömür verilen ve ömrü kısa tutulan herkesin durumu mutlaka bir kitapta yazılıdır. Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah sizi,* yani babanız Âdem'i ilk olarak *topraktan, sonra meniden yarattı. Sonra sizi eşler yaptı;* erkekli kadınlı sınıflara ayırdı. *O'nun bilgisi olmadan hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz.* Bunun için belirlenmiş bir vakit ve şekil vardır. *Kendisine uzun ömür verilen ve ömrü kısa tutulan herkesin durumu mutlaka bir kitapta yazılıdır."* Yani, bazısının ömrü uzun yapılır, o kimse uzun ömürlü olur; bazılarının ise ömrü kısa tutulur, kısa ömürlü olur. Bütün bunlar, levh-i mahfûzda yahut insanın sahifesinde (kader ve amel defterinde) yazılıdır.

Said b. Cübeyr[21] demiştir ki: "Kulun kaderini yazan kitabın başında, 'Onun ömrü şu kadardır' diye yazar. Sonra onun altında da, 'Ömründen bir günü, iki günü, üç günü gitti' şeklinde ömrü bitene kadar yazılır."[22] O, ömrün kısalmasını, onun günlerini tek tek gitmesi olarak açıklamıştır. Buna göre mana şudur: Onun ömründen giden her günü mutlaka bir kitapta yazılıdır.

Âyetteki, ömrün uzaması ve kısalmasını, zâhirî manasında almak da mümkündür. Bu, levh-i mahfûzun dışında, onu silmek (ömrü azalt-

21 Said b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (v. 94/713). Ebû Muhammed ve Ebû Abdullah künyeleri ile anılır. Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] başında bulunduğu Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

22 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/12.

mak) veya sabit tutmak şeklinde gerçekleşir. Akraba ziyareti yapma ve onu terketme konusunda rivayet edilen hadiste olduğu gibi. Bu konudaki açıklama için, Ra'd sûresinin 40. âyetinin tefsirine bakınız.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, bu, Allah'a kolaydır."* Yani ömürleri sayıp yazmak yahut onları uzatmak ve kısaltmak Allah'ın ilmine ve kudretine çok kolaydır.

11. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın bedeninin ilk yaratılış maddesi, ateşte pişirilmiş kuru balçıktır. Ruhların ilk yaratılışı ise yüce Allah'ın nurundandır. Kimin maddi yönü ruhanî yönüne, hevâsı aklına galip gelirse o kimse hayvanlara katılır. Kimin de ruhaniyeti maddi yönüne, aklı hevâsına galip gelirse o kimse de şerefli meleklere katılır.

Allah Teâlâ'nın, *"Kendisine uzun ömür verilen ve ömrü kısa tutulan herkesin durumu mutlaka bir kitapta yazılıdır"* âyetinde geçen, ömrün uzaması ve kısalması, hikmet ehline göre, süresinin çoğaltılması değil, ömrün içindeki marifet ve manevi bereketlerin çoğaltılmasıdır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Nice ömürler vardır ki süresi uzun fakat bereketi azdır. Nice ömürler vardır ki süre olarak az fakat manevi bereket olarak çoktur."

Manevi bereket, kalbin yüce Allah'ı tanımaya, O'na ait ilim, nur ve sırlara ait elde ettiği şeylerdir. Nice kalpler vardır ki onun kısa zamanda elde ettiği ilim, marifet ve sırları, başkası uzun zamanlarda elde edemez.

Yine *Hikem* sahibi demiştir ki: "Ömrüne bereket verilen kimse, kısa zamanda, Allah Teâlâ'nın öyle ihsanlarını elde eder ki onlar dille ifade edilemez, işaretle dahi anlatılamaz."

Bu manevi ihsanlar, genelde ârifibillâh kâmil insanların sohbetinde elde edilir. Gerçekten kul için âriflerin sohbetinde bir saatte öyle ilim ve haller elde edilir ki başkalarıyla uzun zamanlarda öyle şeyler elde edilemez; velev ki bu kimselerin namazları ve oruçları çok olsun.

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: "Ömrün mübarek ve bereketli olması demek, kısa bir ömür içerisinde manen

uyanık yaşayarak, gaflet içerisinde geçirilen uzun bir ömürde elde edilemeyen sevapları kazanmak demektir. Dolayısıyla bu kimse, bir sene içerisinde, diğerinin yirmi senede yapamayacağı hayırları gerçekleştirir ve yüksek derecelere ulaşır.

Mukarrebîn makamına çıkmış seçkin kullar için kurbiyet makamında Allah Teâlâ'nın rab sıfatıyla tecelli etmesi anında yüksek derecelere ulaşma mümkün olur. Ayrıca onlar, bu vakitlerinde zikir ve kalple yaptıkları kolay amellerinde meydana gelen bazı noksanlıkları tamamlarlar. Onların kurbiyet makamında müşahede, Rab'leriyle buldukları vecd, yüce sevgiliye nazar ve O'na yakınlık halinde yaptıkları zerre kadar zikir, tesbih, tehlil (lâ ilâhe illallah), hamd, tefekkür, ibret, fikir, hatırlama gibi bir salih amel, gafillerin dağlar kadar amelinden daha faziletlidir. O gafiller ki sadece nefisleriyle zevk alıp vecde gelmekte ve hep halka nazar etmektedirler.

Daha önce anlattığım gibi, müşahede halinde namaz kılan, huzur ve kurb ehli olarak ahidlerine ve emanetlerine riayet eden ârifler, daima Kadir gecesinde ibadet eden kimseler gibidir. Bilindiği gibi Kadir gecesinde ibadet etmek, bin aydan daha hayırlıdır. Âlimlerden biri şöyle demiştir. "Ârifler için her gece, Kadir gecesi gibidir."[23]

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, bir önceki âyette geçen, *"Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır"* âyetine bir tamamlama olarak, kudretinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ وَمِنْ
كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ
فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾

23 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 1/352-353 (İstanbul: Semerkand, 2003).

12. *İki deniz birbirine eşit olmaz. Bu tatlıdır, susuzluğu giderir, içilmesi kolaydır. Şu da tuzludur, acıdır* (*boğazı yakar*)*. Bununla birlikte her birinden taze et* (*balık*) *yersiniz ve takacağınız süs eşyası çıkarırsınız. Allah'ın lutfundan aramanız ve* (*size verdiği nimetlerine*) *şükretmeniz için gemilerin denizi yarıp gittiğini görürsün.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İki deniz,* tatlılıkta ve tuzlulukta *birbirine eşit olmaz.* Bilakis onların suyu birdir fakat tatları farklıdır. *Bu* denizlerden birinin suyu aşırı derecede *tatlıdır,* çok soğuk olduğu için *susuzluğu giderir, içilmesi kolaydır;* boğazdan aşağı rahatça geçer. Tatlı olduğu için kolayca içilir. *Şu* diğer denizin suyu da aşırı derecede *tuzludur, acıdır,* içenin boğazını yakar. *Bununla birlikte her birinden taze et,* balık *yersiniz ve* kadınlarınıza *takacağınız süs eşyası,* inci mercan *çıkarırsınız.*" Süs maddelerinin sadece tuzlu denizden çıktığını söyleyenler olduğu gibi, her ikisinden çıktığını söyleyenler de olmuştur.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Âyette süslerin iki denizden çıktığı söylendi. Bu şöyle olur: Denizde tatlı su kaynakları vardır; bu tatlı su tuzlu su ile karışınca ondan inci oluşur."[24]

Erkek süsü, kendisine değil, hanımına takar, onun süslenmesinin gayesi de erkeği olduğu için, âyette erkeklere hitaben, "takacağınız süs" dendi.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Allah'ın lutfundan rızık aramanız ve* size lutfundan verdiği nimetlerine *şükretmeniz için gemilerin denizi yarıp gittiğini görürsün.*" Gemiler, hareket halinde akıp giderken denizi yara yara gider; onun için bu tabir kullanılmıştır.

Âyetin, kâfirle müminin haline bir misal olarak zikredildiği de söylenmiştir. Mümin, tatlı soğuk suya benzer; kâfir ise acı tuzlu su gibidir. Sonra, bir ara cümle olarak, Allah'ın iki denizde kullarına lutfettiği nimet ve ihsanlardan bahsedildi. Bunun bir ara cümle olmadığı, mümin ve kâfirin durumunun bir benzetme yoluyla anlatıldığı da söylenmiştir. Sonra Allah Teâlâ, suyu tuzlu ve acı olan denizi kâfirden üstün saymış-

24 Açıklama için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 14/300.

tır. Bu üstünlük, denize has faydalardandır. Bunlar, ondan inci, mercan ve balığın çıkması, içinde gemilerin akıp gitmesi ve diğer faydalardır. Kâfirde bu faydaların hiçbiri yoktur. Buradaki anlatım, kâfirin halinin şu âyette anlatılması tarzındadır:

"Bundan sonra kalpleriniz katılaştı; artık onlar taş gibi yahut ondan daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki içinden ırmaklar akar ..." (Bakara 2/74).

12. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âyetin zâhirî manasını yukarıda verdik. Ondaki manevi terbiye ile ilgili işaretlere gelince, bu konuda deriz ki: Şeriat denizinin suyu tatlıdır, içmesi kolaydır. Hakikat denizi ise tuzlu ve acıdır. Çünkü o, nefse acı gelir. Hakikat denizinde yol alacak kimsenin, ruhunu ve nefsini feda etmeye, boyun eğip teslim olmaya, mallarını hak yolda sarfetmeye, vatanları ve dünya ehlini terketmeye ihtiyacı vardır. Şeriat denizinde yol alacak kimse ise böyle değildir, onların bunların hepsine ihtiyacı yoktur. Her ne kadar şeriatı yaşamak için ilim öğrenme ve ders alma meşakkati bulunsa da onlar hakikat denizinde yol almak gibi zor değildir. İnsanda, nefse ait izzet, mal ve makam derdi ve diğer maniler bulunduğu sürece, hakikat denizinde yol alınıp hedefe varılamaz.

Bununla birlikte, hepsinden taze et yersiniz (hoş nimetler elde edersiniz). Şeriat denizinde, zâhirî amellerin (ibadet ve taatin) manevi tadına ulaşılır; hakikat denizinde ise müşahede ve marifetin manevi lezzeti tadılır.

Fikir gemilerini, vahdet denizlerinde görürsün, ceberût ve melekût denizinin azameti içinde dolaşıp dururlar. Bu durum, marifetin tamamını elde etmeniz ve şükredenlerden olmanız içindir. Yani Allah Teâlâ'ya zorla değil, şükür için kulluk yapmanız içindir.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "İnsanın bütün vakitleri eşit olmaz. İnsan bazan, bast (manevi hoşluk ve huzur) halinde bulunur; o hal içindeki kimse rahatlık içindedir. İnsana bazan kabz hali (manevi tutukluk, kalp sıkıntısı, sabır isteyen şeyler) gelir; bu durumdaki kimse de inilti ve feryat içindedir. İnsana bazan korku hali gelir, bu durumdaki

kimse içindeki endişeyi dindirme derdindedir. İnsana bazan ümit hali galip olur, o haldeki kimse huzur ve rahatlık içindedir. İnsan bir vakitte fark[25] halini yaşar, o anda insana düşen kulluk vazifelerini yapmaktır. Bazan cem' halini yaşar; o anda insana galip olan şey, Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyetini müşahede etmektir.

İlâhî Kudretin Diğer Bir Delili

Cenâb-ı Hak sonra, kudretini gösteren başka bir delilden bahsederek şöyle buyurdu:

يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِۙ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ
وَالْقَمَرَۘ كُلٌّ يَجْر۪ى لِاَجَلٍ مُسَمًّىۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُۜ
وَالَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِه۪ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْم۪يرٍۜ ﴿١٣﴾ اِنْ
تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَٓاءَكُمْۚ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْۜ
وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْۜ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَب۪يرٍ ﴿١٤﴾

13. ***Allah, geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katar; güneşi ve ayı emri altına aldı. Her biri belirli bir vakte kadar akıp gider. İşte*** *(bütün bunları yapan)* ***Rabb'iniz olan Allah'tır. Mülk O'nundur. O'nu bırakıp da kendilerine taptıklarınız ise bir çekirdek zarına bile sahip değildir.***

---

25 Fark ve tefrika, ayırmak, ayrı tutmak, Cenâb-ı Hakk'ın zatı dışındaki şeyleri O'na ait bir mülk olarak görmek, varlıklar için ârızî bir vücut kabul etmek, Hak Teâlâ ile birlikte diğer varlıkları da müşahede etmektir. Fark ayrıca, ilâhî hükümleri, dinin edeplerini ve ibadetleri yerine getirmektir. Fark, şeriat, cem' hakikattir. Fark ve cem' hallerinin ikisi de gereklidir. Biri olmadan diğeri noksan ve tehlikelidir.

Cem', kulun düşünce, fikir, himmet ve niyetinin tek noktada toplanmasıdır. Kulun kalbini ve düşüncelerini toplayacak olan Allah Teâlâ'dır. Kul her şeyini Hak'ta toplayınca, bütün düşüncesi Allah için, Allah ile, Allah'tan gelen şeylerle olur. Cem', her şeyde Hakk'ı müşahede etmek, âlemde gerçek varlık, hakiki fâil ve tek sahip olarak sadece Allah'ı görmektir. Cem' ehli, yüce Allah'ta fâni olan kimsedir.

14. ***Eğer onları çağırırsanız, çağrınızı işitmezler. Faraza işitseler bile, size cevap veremezler. Kıyamet günü de sizin kendilerini Allah'a ortak koşmanızı reddederler. İşin hakikatini sana, onu en iyi bilen gibi kimse bildiremez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katar."* Yani onlardan birinin saatlerini diğerine katar; nihayet onların en uzunu on beş saat olur; kısası ise dokuz saat olur.

"Allah güneşi ve ayı emri altına aldı." Onları, kendilerinden istenen şeye boyun eğdirdi. *Her biri belirli bir vakte kadar,* yani kıyamete kadar *akıp gider.* Kıyamet vakti gelince, ilerleme ve hareketleri durur, görevleri biter. *İşte* bütün bunları yapan *Rabb'iniz Allah'tır. Mülk O'nundur,* bütün yetki O'na aittir. *O'nu bırakıp da kendilerine taptığınız putlar ise bir çekirdek zarına bile sahip değildir."* Bu, onların, en küçük bir şeye bile sahip ve hâkim olmadıklarını kinaye yoluyla ifade etmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer o putları çağırırsanız, çağrınızı işitmezler;* zira onlar cansız varlıklardır. *Faraza işitseler bile, size cevap veremezler.* Çünkü o putlar, kendilerine tapanların iddia ettiği gibi, bir ilâhlık iddiasında değiller, tam aksine onlar bundan uzak olduklarını söylerler. *Kıyamet günü de sizin* kendilerini Allah'a *ortak koşmanızı,* onlara ibadet yapmanızı *reddederler* ve size şöyle derler: *"Siz bize ibadet yapmıyordunuz"* (Yunus 10/28).

Âyet şöyle bitiyor: *"Sana, onu en iyi bilen gibi kimse bildiremez."* Yani sana işin hakikatini en iyi bilen Allah Teâlâ gibi, hiç kimse haber veremez. Şüphesiz, Allah her işin hakikatini en iyi bilendir, diğer haberciler ise böyle değildir. Âyetin amacı, Allah Teâlâ'nın onların ilâhlarının hali hakkında bildirdiği şeyin doğruluğunu ortaya koymak ve onların putlar hakkında iddia ettiklerini reddetmektir.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Ey aldatıcı sebeplerle fitneye düşen kimse! Sana, olayların gizli yönü ve hakikati hakkında her şeyi en iyi bilen Allah gibi kimse doğru ve kesin haber veremez. Yani sana işler hakkında, onları en iyi bilen kimse gibi haber veren olmaz. Bununla,

olaylar hakkında en güzel haber verenin sadece, onun hakikatini bilen Allah olduğu, diğer haber verenlerin böyle olmadığı kastedilmektedir.

Âyetin manası şudur: Size putların hali hakkında bildirdiklerim, gerçeğin tâ kendisidir; çünkü Allah, size bildirdiğim şeyi en iyi bilendir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

13-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî demiştir ki: *"Allah, geceyi gündüze, gündüzü de geceye katar."* O Allah, taate günahı, günaha da taati dahil eder. Şöyle ki kul bir taat yapar, peşinden bu taatini beğenir, ona itimat eder, onu yapmayanları gözünde küçük görür ve Allah'tan ona bir karşılık ister. Böylece taat, bir sürü kötülükle sarılmış bir taate dönüşür. Yine kul, bir günah işler, peşinden pişman olup Allah Teâlâ'ya sığınır, günahından dolayı özür diler, nefsini küçük görür, o kusuru yapmayanları gözünde yüceltir; böylece o kötülük, birçok iyilikle sarılmış bir kötülüğe döner. Bunların hangisi taat, hangisi günah?"

Yahut Allah, kabz halini bast haline[26] katar, bastı da kabz haline dahil eder.

Yahut Allah, gece hükmünde olan kalbin perdelenmesini, gündüz hükmünde olan keşfe, keşfi de kalbin Allah'tan uzaklaşıp kopma haline dahil eder. Kalpte marifet güneşi doğana kadar, bu iki hal peş peşe gelip gider. Marifet güneşi doğunca, onun batması söz konusu değildir. Bu konuda bir şair demiştir ki:

"Sevdiğimin güneşi gece doğdu ve her yanı aydınlattı; artık batmaz. Gündüz gökte doğan güneş, gece batar, fakat kalplerin güneşinin batışı yoktur."

---

26 Kabz, darlık, sıkıntı, tutulma, tıkanma, ruhun üzüntülü, dertli ve endişeli olması, kalpteki tadın gitmesi, verimin düşmesi, huzurun yok olması, nimetin azalması ve kalbin daralmasıdır. Kabz, yüce Allah'ın azamet ve celâl tecellisidir. Kabz hali daha fazla zikir, dua, tazarru ve boyun büküklüğünü temin etmek içindir.

Bast, kalbin neşe, sevinç ve huzur halidir. Bast, kalbin genişleyip açılması, kalbe ilâhî lutuf, rahmet ve sevgi indirilmesidir. Ruhun ilâhi feyiz ve kalbin ilham alma halidir. Diğer bir tabirle bast, yüce Allah'ın cemal tecellilerine mazhar olma, nimete erme ve nimetin artma halidir. Bast hali şükür, edep ve ameli artırmak içindir.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah, geceyi gündüze katar. Nefis, bazan kalbe galip gelir, bazan da aksi olur. Aynı şekilde kabz ve bast halleri de peş peşe gelir. Bazan eşit olurlar, bazan da biri diğerine galip gelir. Sahv, sekr, fenâ ve bekâ halleri de böyledir. Tevhid güneşleri ve marifet kamerleri de Allah'ın kalplerde ortaya çıkarmayı kastettiği şeye göre gelir gider."[27]

Allah bu hallerin hepsini, diğerlerini katar; bunu sadece Allah Teâlâ'ya her durumda muhtaç olduğunu gerçek manada bilen kimseler anlar.

Herkes Yüce Allah'a Muhtaçtır

Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ اِلَى اللّٰهِۚ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿١٥﴾
اِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَد۪يدٍۚ ﴿١٦﴾ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَز۪يزٍ ﴿١٧﴾

15. ***Ey insanlar! Siz, Allah'a muhtaçsınız; Allah ise mutlak zengindir ve övülmeye layık olandır.***

16. ***Allah dilerse sizi yok eder ve yerinize yeni bir halk getirir.***

17. ***Bu, Allah için güç bir şey değildir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey insanlar! Siz,* büyük küçük her işte, her zaman *Allah'a muhtaçsınız.*" Hiç kimse, bir göz yumup açma süresince ve bundan daha az bir sürede O'ndan müstağni kalamaz, kulun O'na ihtiyacı olmayan bir anı bulunmaz. Çünkü kulun ayakta olması ve kalması sadece Allah ile mümkündür. Kul, yaratılma ve ihtiyaçları giderilip hayatını devam ettirme yönüyle Allah'a muhtaçtır.

---

27 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/199.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyet, insanların Allah'a muhtaç olduğunu mübalağalı bir ifadeyle anlatmaktadır. Sanki onların, şiddetli fakirlikleri ve fazla ihtiyaçları söylenip fakir olanın başkaları değil, insanlar olduğu belirtildi; insanların fakirliği yanında diğer varlıkların fakirliğinin pek kayda değer bir şey olmadığına dikkat çekildi. Bunun için Cenâb-ı Hak, *'İnsan çok zayıf yaratıldı'* (Nisâ 4/28) buyurdu."[28]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Burada fakirliğin sadece insanlara hasredilmesinin, Cenâb-ı Hakk'a göre olması da muhtemeldir. Yani muhtaç olan sizlersiniz, sizleri yaratan değil. Hemen peşinden gelen şu âyet de bunun delilidir: *"Allah ise mutlak zengindir ve övülmeye layık olandır."*

Zünnûn-i Mısrî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Bütün varlıklar, her nefeste, her an ve her zaman Allah'a muhtaçtır."[29] Nasıl böyle olmasın ki onların var olması ve varlıklarını devam ettirmesi Allah'a bağlıdır.

"Allah ise mutlak zengindir; bütün varlıklardan zengindir; onların hiçbirine ihtiyacı yoktur *ve övülmeye layık olandır."* Yani bütün dillerde övülen, övülmeyi hak eden O'dur.

Allah Teâlâ, insanları küçültmek için onları "fakir" olarak tanımlamadı, bilakis onlara "fakir" demesi kendilerini yüceltmek içindir; çünkü kul, zengin olan efendisine fakirliğini açıklayıp arzedince, efendisi onu, onun gibi kimselerden kurtarır, emsallerine muhtaç etmez.

Âyette, Cenâb-ı Hakk'ın "el-Hamîd" sıfatının zikredilmesi, O'nun zenginliği ile bütün varlıklara fayda veren bir zengin ve onlara bolca nimetler veren bir cömert olduğunu göstermek içindir. Çünkü her zengin, zenginliği ile halka fayda vermez; sadece zengin, çokça cömertlik yapan ve ihsanda bulunan biri olunca, onun zenginliği fayda verir. Bu zengin cömertlik yapıp ikram ve ihsanda bulunduğu zaman, kendisine nimet verilen kimseler, onu över ve kendisine teşekkür eder.

Cenâb-ı Hak, insanların yoktan yaratılma nimetine muhtaç olduklarından bahsettikten sonra, onların, hayatta ve ayakta kalmak için gereken ilâhî yardım ve destek nimetine de muhtaç olduklarından bahsederek şöyle buyurdu:

---

28 Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 2/270 (Beyrut 1988).

29 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/159 (Beyrut 2001).

"Allah dilerse sizi yok eder." Yani dilerse sizin hepinizi yok eder, sizi yokluğa geri çevirir. Çünkü O'nun zenginliği sizinle değil, kendisiyledir. *"Ve sizin yerinize,* sizden daha itaatkâr *yeni bir halk getirir."* Yahut sizin tanımadığınız başka bir âlem yaratır. *"Bu,* yok etme ve yeniden yaratma *Allah için güç,* imkânsız *bir şey değildir."*

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah sizden sonra, kendisine ibadet eden ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan kimseleri yaratır."

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Fakirlik iki kısımdır. Biri yaratılışta, diğeri de sıfattadır. Yaratılıştaki fakirlik herkesi kapsar; yaratılan her varlık yaratıcısına muhtaçtır. O, yokluktan meydana gelmiştir. Bundan dolayı o, ilk başta kendisini yoktan var edip ortaya koyması için yaratıcısına muhtaçtır. Bundan sonra da hayatını devam ettirmesi ve kendisini ayakta tutup koruması için yine Rabb'ine muhtaçtır."[30]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde bu duruma şu sözüyle işaret etmiştir: "İki nimet var ki mevcut olan hiçbir varlık ondan uzak kalamaz. Mevcut bütün varlıklar için onların bulunması zorunludur. Bunların biri, yoktan var edilme nimeti, diğeri ise varlığını devam ettirecek vesilelerin yaratılması nimetidir. Yüce Allah, ona önce, yoktan var edilme nimetini verdi, sonra onu ayakta tutacak nimetleri kendisine peş peşe ihsan etti."

15-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Fakirlik dört kısımdır:

1. Din konusunda fakir,
2. Yakîn konusunda fakir,
3. Mal yönünden fakir,
4. Allah'tan başka hiçbir şeye muhtaç olmama yönünden fakir.

İlk iki kısım kötülenmiştir. Bu kimseler, müflis ve mahzun olarak tanımlanmıştır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ilk ikisinden Allah'a sığınmıştır.

30 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/200.

Üçüncü gruptaki kimse, eğer haline razı olursa övülmüştür. Bu konuda hadis-i şerifler vardır. Haline razı olmazsa kötülenmiştir. Bu durumda, hadisteki sığınma onu da içirmektedir.

Dördüncü fakirlik türüne gelince, o, hakka yönelenlerin ve âriflerin aradığı bir şeydir. Bu, Allah'tan başka her şeyden gönlü çekip uzaklaşmak ve Allah ile zengin olmaktır. Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî bu konuda demiştir ki:

"Allahım, senden, senin dışındaki her şeyden fakirlik ve seninle zenginlik isterim; öyle ki sadece seni görüp müşahede edelim."

Bu fakirlik, zâhiren ve bâtınen fakirliğin gerçek manada tahakkuku ile elde edilir. Çünkü fakirlik, kulun vasfıdır, mutlak zenginlik ise yüce Rabb'in vasfıdır. Kim, kula ait vasfı ele geçirirse Allah Teâlâ onu kendi vasfıyla destekler.

Hikem adlı eserde der ki: "Sen, kul olarak gerçek manada kendi vasfını elde et, Allah seni kendi vasfıyla destekler. Sen fakirlik halini elde et, O seni kendi zenginliğiyle destekler. Sen zillet halini elde et, O seni izzetiyle destekler."[31]

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde, bazı açıklamalardan sonra demiştir ki: "Fakirler birkaç kısımdır. Biri Allah'a muhtaçtır; diğeri ise Allah'tan gelen mâlum ve belli şeylere muhtaçtır. Kim bir şeye muhtaçsa, o şeyi elde edince zengin olur, ihtiyaç ortadan kalkar. Allah'a muhtaç olan kimse ise Allah ile zengin olur. Demek ki Allah'a muhtaç olmak, aynı zamanda Allah ile zengin olmaktır. Kısaca Allah'a muhtaç olan, O'nunla zengin olur. O'nunla zengin olan da yine her halinde O'na muhtaç olduğunu görür.

Fakirin şerefi, onun tevazu halinde ve huşû içinde olmasıdır. Zenginlerin âfeti, ona kendini beğenmenin karışmasıdır. Kulun şerefi ve izzeti, fakirliğindedir. Zilleti ve küçüklüğü ise kendisini zengin zannetmesidir. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Sana yaklaşmak için, boyunlarımızı sana karşı eğip zelil ettik. Gerçek şu ki kulun izzeti, zilletindedir."

31 Sözün açıklaması için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 333 (Beyrut 2005).

İhlâslı fakirin bir şartı, hiçbir şeye sahip olmaması (kendisini hiçbir şeyin gerçek sahibi olarak görmemesi), hiçbir şeyin de ona sahip olmamasıdır, yani hiçbir şeyin kalbini meşgul edip onu Allah'tan uzaklaştırmamasıdır.

Şunlar, samimi fakirin edeplerindendir: Elinde çok az bir şey varken, kendisini çok şeye sahipmiş gibi göstermesi, belaya şükretmesi, şikâyetten uzak olması.

Şöyle denilmiştir: "Övülen fakirlik, hiçbir şekilde Allah Teâlâ'dan herhangi bir şeyi çoğaltmasını istemeden, her an gönlünü mâsivadan boşaltmanın rahatlığı içinde Allah'la beraber yaşamaktır." Kuşeyrî'nin açıklamalarını özetleyerek verdik.[32]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "İnsan fıtratı, demirin mıknatısa çekilmesi gibi, gaybdan ezele kadar fakirlik vasfı ile hareket edip durmaktadır. Çünkü insanın aslı (ruhu) ilâhî aşktan yaratılmıştır. Âşık, mâşukuna muhtaçtır. Kim, Cenâb-ı Hakk'ı, ezelî ve ebedî sıfatıyla tanırsa kesin olarak O'na muhtaç olduğunu bilir; çünkü onun hayatiyetini devam ettirmesi, sadece Allah iledir. Kul böyle olduğunda, Allah ile zengin olur, O'nun zenginliği ile özel bir vasıf kazanır, O'nunla diğer bütün varlıklara muhtaç olmaktan kurtulur, sadece Allah'a muhtaç olur. Kul sahv (aklı başında, dengesi yerinde, manen uyanıklık) halinde ise Allah'a muhtaç olduğunu bilir. Manevi sarhoşluk halinde ise O'nunla kendisini ondan zengin görme hali içinde kalır; bu durumda O'ndan perdelenir, fakat kendisi bunu bilmez."[33]

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, halkı yaratınca, zatı için zenginliğe, onlar içinse fakirliğe hükmetti. Buna göre kim zenginlik iddia ederse Allah'tan perdelenir. Kim de fakirliğini ortaya koyarsa fakirlik hali onu Allah'a ulaştırır. Onun için kula, sırrında, Allah'a muhtaç olduğunu bilmesi, başkasından kesilip O'na bağlanması gerekir, tâ ki kulluğu sırf Allah için olsun. Gerçek kulluk, nefsi zelil edip ihlâs ve edeple Allah'ın hükmüne boyun eğmektir."[34]

32 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/200.

33 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/160.

34 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/159; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/490.

Ebû Bekir-i Vâsıtî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kim Allah ile zengin olursa artık fakirlik yaşamaz. Kim Allah ile izzet bulursa artık zelil olmaz."

Yahya b. Muâz [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kul için fakirlik, zenginlikten daha hayırlıdır; çünkü zillet fakirliktedir, kibir ise zenginliktedir. Allah Teâlâ'ya, tevazu ve zillet içinde dönmek, O'na, çok amel yaptığını düşünerek dönmekten daha hayırlıdır."

Denilmiştir ki: "Velilerin en bariz sıfatı üçtür: Her şeyde Allah'a güvenmek, her şeyde O'na muhtaç olduğunu bilmek, her şeyden yüz çevirip O'na dönmek."[35]

Bütün Hayır Allah'tandır

Bir kul, ilâhî izin olmazsa, kendisine bile bir fayda veremezken, başkasının işini nasıl görür? Bir diğer kul, böyle bir kula muhtaç olduğunu nasıl düşünür? Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۜ وَاِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ اِلٰى حِمْلِهَا لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ
وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰىۜ اِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَاَقَامُوا
الصَّلٰوةَۜ وَمَنْ تَزَكّٰى فَاِنَّمَا يَتَزَكّٰى لِنَفْسِهِۜ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ ﴿١٨﴾

18. ***Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Günah yükü ağır gelen kimse, bir başkasını günahını yüklenmeye çağırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez; bu çağırdığı akrabası da olsa. Sen ancak, görmeden Rab'lerinden korkanları ve namazı hakkıyla kılanları uyarabilirsin. Kim (günahlardan) temizlenirse, sadece kendisi için temizlenmiş olur. Dönüş sadece Allah'adır.***

35 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/490.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez."* Yani hiçbir günahkâr nefis, bir başkasının günahını yüklenmez. Kıyamet günü herkes sadece kendi işlediği günahı yüklenir, hiç kimse bir başkasının günahından hesaba çekilmez. Dünyada, zalim zorba kimselerin, komşusunun suçundan dolayı diğer komşuyu yakalayıp hesap sorduğu, bir yakının hatasından diğer yakını sorumlu gördüğü gibi, bir şahsın işlediği suçta bir katkısı ve etkisi olmayan kimse, ondan hesaba çekilmez. Çekilmesi, sırf zulümdür. Allah Teâlâ'nın, *"Onlar, kendi günah yüklerini yüklenirler, onlarla birlikte başka günah yüklerini de yüklenirler"* (Ankebût 29/13) âyetine gelince, bu âyet, doğru yoldan sapıp başkalarını da saptıran kimseler hakkındadır. Onlar, kendilerinin dalâlet içinde kalma günahlarıyla birlikte, başkalarını saptırmalarının günahını da yüklenirler. Bütün bunlar, onların kendi günahlarıdır, onda, başkasına ait bir günah yoktur. Baksana, diğer âyette Allah Teâlâ, kâfirlerin müminlere, "Biz sizin günahlarınızı yükleniriz" sözlerini yalanlayarak ne buyurdu:

"Kâfirler, müminlere, 'Yolumuza uyun da sizin günahlarınızı yüklenelim' derler. Halbuki onların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değillerdir. Onlar gerçekten yalancıdırlar" (Ankebût 29/12).

İbn Atıyye demiştir ki: "Ziyâd b. Ebîh'in yaptığı gibi, hâkimlerden (idarecilerden) kim, bir yakının işlediği suçtan dolayı, diğer yakınını da hesaba çekmek için kapısını şu durumlarda çalabilir: Hesaba çekilen kimse, çok defa suçu işleyene yardım etmiş ve onun suça ulaşmasına sebep olmuştur. Yahut onun halini bilmektedir veya onu bu işte desteklemektedir. Bu durumda, onun suçundan bir pay sahibi olmaktadır. Bu, Allah Teâlâ'nın, *'Onlar, kendi günah yüklerini yüklenirler, onlarla birlikte başka günah yüklerini de yüklenirler'* (Ankebût 29/13) âyetinde anlatılan manadır. Çünkü onlar, günahta, kendilerine destek vermişlerdir. Bu, şu hadisin kapsamına da girmektedir:

'Kim kötü bir çığır açarsa kendisine uyanların günahlarının aynısı ona yazılır.'"[36] Açıklama için, İbn Atıyye'nin tefsirine bakınız.[37]

---

36 Müslim, Zekât, 69; Nesâî, Zekât, 64; İbn Mâce, Mukaddime, 14; Ahmed, *Müsned*, 4/358; Dârimî, Mukaddime, 44.

37 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/435 (Beyrut 1993).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Sırf bir zan ile birinin zulmünün üzerine gitmek, evine baskın yapmak câiz değildir. En doğrusu, hâkimlerin ve idarecilerin zulmü çok olduğu için, bu kapıyı kapatmak ve onun haram olduğunu söylemektir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Günah yükü ağır gelen kimse, bir başkasını günahını yüklenmeye,* onun bir kısmını üstlenmeye *çağırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez; isterse bu çağırdığı* kimse, baba, oğul, kardeş gibi *yakın akrabası olsun."*

"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez" âyetiyle, devamında gelen, *"Günah yükü ağır gelen kimse, bir başkasını günahını yüklenmeye çağırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez"* âyetinin arasındaki farka gelince, birinci kısım, Allah'ın hükümde adaletini göstermektedir. Allah Teâlâ, hiç kimseyi, günahının dışında bir şeyden hesaba çekmez. Âyetin ikinci kısmı ise o gün, yardım isteyen kimseye yardım edecek hiç kimsenin olmadığını açıklamaktadır. Günahları ağır gelen kimse, birini yardıma çağırsa kimse ona yardım etmez. Bu, son derece korkutucu bir uyarıdır.

Cenâb-ı Hak sonra, yapılan uyarıdan kimlerin fayda göreceğini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Sen ancak, görmeden Rab'lerinden korkanları uyarabilirsin."* Yani senin uyarından sadece Rabb'ini görmediği halde O'ndan korkanlar fayda görür. Yahut O'nun azabını görmedikleri halde, O'ndan korkanlar fayda görür.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Kendilerini hiçbir insanın görmediği gayb halinde Rab'lerinden korkan ve açık halde günahlardan çekindikleri gibi, gizli hallerinde de Allah'a isyandan çekinen kimseler senin uyarından fayda görür.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bir de sen, namazı* vaktinde, bütün şartlarına dikkat ederek *hakkıyla kılanları uyarabilirsin. Kim,* taatleri yaparak ve yasaklanan şeyleri terkederek manen *temizlenirse sadece kendisi için temizlenmiş olur."* Çünkü bunun faydası kendisinedir. Dönüş sadece Allah'adır; O, onların temizlenmesinin karşılığını verir. Bu, günahlardan temizlenenlere sevap müjdesidir.

18. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Günahın vebali, onu yapana aittir, fakat günah işleyen kimse, kendisine tâbi olunan biriyse hüküm değişir; onun ayıp ve kusurları, kendisine tâbi olanlara geçer; bu durum, o kusurdan temizlenene kadar devam eder. Çünkü sohbet (aynı hali ve ortamı paylaşmak), iki bedeni bir yapmaktadır. Bu konudaki açıklamalar için, Enfâl sûresinin 25. âyetinin tefsirine bakınız.

İmam Kuşeyrî, *"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Herkes, kendi amelinden sorguya çekilmek için aranır ve herkes kendi amel defterinden hesaba çekilir. Herkesin Allah ile özel bir durumu vardır; Allah'ın da herkese karşı ayrı bir muamelesi vardır. Bazı ibadetler vardır ki onda vekâlet geçerlidir (onu kendi adına bir başkası yapsa kabul edilir). Fakat marifetlerde vekâlet geçerli değildir (Onu herkes kendisi elde etmelidir). Bazı ibadetlerde ise vekâlet geçerli değildir. Namaz da bunlardan biridir. Eğer bir kul, azgınlık içine düşüp isyana dalsa ve bu arada, bir vakit farz namazını kaçırsa, onun adına bu tek bir vakit namazı bin veli ve bin seçkin kul kazâ etse, hatta her rekâtı yerine bin rekât namaz kılsalar yine de kabul olmaz (Onu, illâ kendisi kazâ etmelidir)."[38]

İmam Kuşeyrî, *"Sen ancak, görmeden Rab'lerinden korkanları ve namazı hakkıyla kılanları uyarabilirsin"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Uyarı, korkulacak yerleri ve şeyleri haber vermektir. Haşyet de korkmaktır. Buna göre âyetin manası şudur: Senin korkutman sadece, korku sahiplerine fayda verir." [39]

---

38 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/201.

39 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/202.

Müminle Kâfirin Misali

Cenâb-ı Hak sonra, günahlardan temizlenenlerle temizlenmeyenlerin misalinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَا يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُۙ ﴿١٩﴾ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُۙ ﴿٢٠﴾ وَلَا الظِّلُّ
وَلَا الْحَرُورُۚ ﴿٢١﴾ وَمَا يَسْتَوِي الْاَحْيَاءُ وَلَا الْاَمْوَاتُۜ اِنَّ اللّٰهَ يُسْمِعُ مَنْ
يَشَاءُۚ وَمَا اَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ ﴿٢٢﴾ اِنْ اَنْتَ اِلَّا نَذِيرٌ ﴿٢٣﴾ اِنَّا
اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًاۜ وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴿٢٤﴾

19. ***Körle gören bir olmaz.***

20. ***Karanlıklarla nur bir değildir.***

21. ***Gölge ile sıcak da bir olmaz.***

22. ***Dirilerle ölüler de bir değildir. Şüphesiz, Allah dilediğine (hakkı) işittirir; sen kabirlerdekilere işittiremezsin!***

23. ***Sen sadece bir uyarıcısın.***

24. ***Biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Her millet için mutlaka bir uyarıcı (peygamber) bulunmuştur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Körle gören bir olmaz."* Yani müminle kâfir veya cahille âlim bir olmaz. Bazıları, âyette, putlarla Allah Teâlâ'nın durumuna misal verildiğini söylemiştir.

"Karanlıklarla nur bir değildir." Küfür ve cehalet gibi karanlıklarla iman ve marifet nuru bir değildir.

"Gölge ile sıcak da bir olmaz." Cennet nimetleriyle cehennemin verdiği acı bir olmaz.

"Dirilerle ölüler de bir değildir." Bu da müminlerle kâfirler için yapılmış ayrı bir temsil olup birinciden daha etkilidir. Onun, âlimlerle cahiller için yapılmış bir temsil olduğu da söylenmiştir.

"Şüphesiz, Allah dilediğine işittirir." Allah dilediklerini hidayete ulaştırarak, âyetlerini anlamada ve onlardan öğüt almada kendisini muvaffak ederek ona hakkı işittirir. *"Sen kabirlerdekilere işittiremezsin!"* Âyette, kâfirler ölülere benzetildi; çünkü onlar, işittikleri şeylerden faydalanmıyorlar. Bu onların, hakka karşı ileri derecede sağır olduklarını anlatmaktadır.

Âyetin manası şudur: Allah Teâlâ, kimin İslâm'a gireceğini ve kimin İslâm'a girmeyeceğini bildi; buna göre hidayete ermesini dilediklerini hak yola ulaştırdı. Sana gelince, onların durumu sana gizlidir; bunun için sen, hidayetten mahrum bırakılmış bir kavmin İslâm'a girmesi için hırs gösteriyorsun. Senin onları uyarman, kabirdeki ölüleri uyarman gibidir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyet, insanın hissen bildiği ve hepimizin alıştığı bir şeyi temsil yoluyla anlatmaktadır. Bu şey, kabirdeki ölünün işitmeyeceğidir. Ruhlara gelince, onların kabirde olduğunu söyleyemeyiz. Bilakis hadislerin beyanından anlaşıldığına göre, müminlerin ruhları, arşın yanında bir ağaçta, kandillerin içinde ve diğer yerlerdedir. Kâfirlerin ruhları ise siccinde yani karanlık azap derekesindedir. Ruhların bazı vakitlerde, kabirlerin yanında bulunması mümkündür. Ruhlar, kabrin dışında söylenen şeyleri çoğu kez işitirler. Bedir Savaşı'nda öldürülen kâfirlerin atıldıkları Kalib Kuyusu'nda, kendilerine seslenen Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sözünü işitmeleri de o anda kabirlerinin yanında bulunan ruhlarıyla olmuştur. İşiten sadece onların ruhlarıdır. Bu durumda, âyetle, Kalib Kuyusu'yla ilgili hadis arasında bir çelişme yoktur."[40]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Sen sadece bir uyarıcısın."* Yani sana düşen iş, sadece tebliğ ve uyarıdır. Eğer uyarılan kimse, uyarıyı can kulağı ile dinleyen biriyse, uyarın ona fayda verir; şayet uyardığın kimse, inkârda ısrar eden biriyse sana bir vebal yoktur.

---

40 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/436.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz seni, iman edenleri müjdeleyici ve* inkâr edenleri *uyarıcı olarak hak ile,* hak üzere, hakla birlikte *gönderdik. Her millet için mutlaka bir uyarıcı peygamber bulunmuştur."* Yani geçmişteki ümmetlerin her birine muhakkak bir uyarıcı peygamber gönderilmiştir. Yahut senin ümmetin içinde her devirde, insanları uyaran bir âlim bulunur. Her asırdaki insanlara, "ümmet" denir. Buradaki kasıt da her asırda yaşayan insanlardır.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Allah Teâlâ'nın daveti bütün insanları kapsamaktadır. Onların içinde, insanları uyaran elçilerle bizzat görüşüp buluşmayan kimseler olsa bile, o da davetin kendisine ulaştığı kimsedir. Çünkü Hz. Âdem [aleyhisselâm], çocuklarına peygamber olarak gönderildi. Ondan sonra, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] vaktine kadar uyarıcılar hiç kesilmedi. Bu âyet, Kureyş'e bir uyarıcının gelmediğini zımnen içermektedir. Bunun manası şudur: Onlara, (Hz. Peygamber'e kadar) bizzat muhatap oldukları bir uyarıcı gelmedi. Kelâmcıların, peygamber gelmeyen bir fetret dönemi ve bu dönemde yaşayan kimseler hakkında söyledikleri, böyle bir şeyin olması durumuna göredir. Bu, yeryüzünde Allah'a ibadete davet edildiğini bilmeyen bir ümmet mevcuttur manasında değildir."[41]

İmam Gazâlî, *İhyâ* kitabının tövbe bahsinde demiştir ki: "Bu kimse, merkezî yerlerden uzak bölgelerde bulunup kendisine davet ulaşmayan, akıl, ilim ve marifetten yoksun bir halde yaşayan, din hakkında bir bilgileri olmadığı gibi inkârı, taati ve isyanı da bulanmayan kimselere benzer. Onlar, ahirette a'raftadırlar. Çünkü, onları Allah'a yaklaştıracak bir vesile bulunmadığı gibi, kendilerini ilâhî rahmetten uzaklaştıracak bir suçları da yoktur. Bu durumda onlar, ne cennete girerler ne de cehenneme. İkisi arasında bir yerde ve makamda terkedilirler."[42]

41 İbn Atıyye, *a.g.e.*, 4/436.

42 Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/38 (Beyrut 2004).

İbn Merzûk,[43] Hirakl hadisinin[44] şerhinde demiştir ki: "Hak din, İslâm'dır; onun dışındakiler aklen ve naklen bâtıldır. Ona bir şey katan kimsenin yaptığını geçerli sayacak hiçbir mazeret yoktur; bunu yapan ister yorum yapan bir müctehid olsun, isterse cahil bir mukallit olsun, farketmez. Çünkü İslâm'ın delilleri apaçık ve hükmü kesindir. Bu delillerin ifade ve işaretine aykırı bir şey söyleyen ve ona bir hüküm ekleyen kimse, kesin olarak hata etmektedir."

Yine İbn Atıyye, tefsirinin başka bir yerinde demiştir ki: "Hz. Âdem ve ondan sonra gelen peygamberler, Allah Teâlâ'nın birliğine iman etme konusundaki davetlerini, umumi olarak bütün ümmetlerine yapmışlardır. Bu davet, bütün âlemde devam etti. Bu durumda bir insanın, Allah Teâlâ'nın birliğine davet eden hak dini araştırması, bu konuda ortaya konan delilleri dinin istediği şekilde inceleyerek iman etmesi ve Allah'tan başka kimseye ibadet yapmaması gerekir. Din adına hiçbir bilgiye ulaşma imkânı bulamayan kimselerin bulunduğunu farzedersek, onlar, fetret ehli olup, âlimler onların çocuk ve deliler gibi görülüp cennetlik olduklarını söylemişlerdir. Kim hak dini araştırma ve inceleme konusunda gerekli çabayı göstermez, sonunda bir puta veya başkasına tapar ve Allah'ı inkâr ederse bu kimse, kendisine farz olan bir şeyi terketmiş ve azabı hak etmiş biridir."

Yine İbn Atıyye demiştir ki: "Eğer var olduğunu düşünürsek, fetret ehli, Allah'ın bir peygamber gönderdiği ve hak dine davet ettiği haberi kendisine ulaşmayan kimsedir. Böyle kimseler çok az olup onlar sadece, yeryüzünün, yerleşim bölgeleriyle bağlantısı kesilmiş çok uzak yerlerinde yaşayan kimselerdir."

Özetle, kime, geçmişteki hak dinlerin haberi ve Allah'ın birliğine davet ulaşırsa onun bir mazereti kalmaz. Bundan sonra peygamberler

---

43 İbn Merzûk el-Hatîb, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Acîsî et-Tilimsânî (v. 781/1379), Mâlikî fakihlerinden, muhaddis, hatip ve devlet adamıdır. Birçok eseri yanında *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* isimli bir şerhi mevcuttur (bk. Saffet Köse, "İbn Merzûk el-Hatîb", *DİA*, 20/186-187).

44 Bu hadis, Bizans İmparatoru Hirakl'in, müslüman olmadan önce Ebû Süfyân'ı ve adamlarını Şam'a çağırıp kendisine Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] ilgili sorular sormasını konu eden uzunca bir hadistir (bk. Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 6 [nr. 7]; Müslim, Cihâd, 74).

sadece önceki hak dini yenilemek, insanların önündeki mazereti tamamen kaldırmak ve hakkı güzelce, tam olarak açıklamak için gönderilmişlerdir. Bu açıklamayı *Hâşiye* sahibi[45] yapmıştır.

19-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sadece kâinatın maddi yönünü gören manevi körle, basireti (kalp gözü) açılıp kâinatın sahibini müşahede eden, eşyanın maddi yönüne bağlanıp kalmayan hakikati gören kimse bir değildir.

Günah, gaflet ve maddi âfetlerden oluşan karanlıklarla, manevi uyanıklık, iffet ve mârifet nuru bir değildir.

İlâhî takdire rıza ve teslim olan kimsenin rahatlığı ile, kendi tedbir ve tercihinin sıkıntı ve bunalımı içinde kalan kimsenin hali bir değildir.

Dirilerle ölüler de bir değildir. Diriler, Allah'ı zikreden ârifibillâh zatlar; ölüler ise cahiller yahut gafillerdir.

İmam Kuşeyrî, *"Körlerle görenler bir değildir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Aynı şekilde, bize ulaşanla, bizden uzak kalan kimse de bir değildir. Yine, bize çekilenle bizden perdelenen kimse de bir değildir. Kendisine bizim hakkımızı müşahede ettirdiğimiz kimse ile, kalbini zikrimizden gafil yaptığımız kimse de bir değildir."[46]

Allah Teâlâ'nın, *"Her millet için mutlaka bir uyarıcı peygamber bulunmuştur"* âyetinden hareketle deriz ki: Peygamberlerin dışında uyarıcılar iki kısımdır; biri günahların vebalinden sakındırır; diğeri ise ayıp ve kusur olan şeylerin vebalinden sakındırır. Günahların vebali azaptır; ayıpların vebali ise kalbin perdelenmesidir. Kim, günahlardan temizlenirse cennet nimetlerini hak eder. Kim de ayıplardan temizlenirse Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ve görmenin lezzetini hak eder.

Birinci uyarıcılar, Allah'ın hükmünü bilen âlimlerdir; ikinciler ise ârifibillâh (yüce Allah'ı yakînen tanıyan) velilerdir. Birincisi, dinde orta halli bir kimse, ikincisi ise hayırda önde olandır. Allah'ın emri (kıyamet)

---

45 *Hâşiye* sahibi, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî (v. 1036/1626) olup eseri, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

46 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/202.

gelene kadar, her devirde bu iki grup bulunur. Şeriat, âlimlerin varlığı ile ayakta durup devam eder; tarikat ve hakikat ise peygamberî metot üzere manevi terbiye veren, bu yolun ilmini ve ıstılahını bilen, yüksek himmet ve güzel hal sahibi ârifibillâh velilerin varlığı ile ayakta durur. Kim bunun dışında bir şey söylerse, o kimse, gerçeğe aykırı bir şey söylemiş olur.

Hz. Peygamber'e Teselli

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] teselli verdi. Çünkü o, kavmini uyarınca onlar kendisini yalanlayarak karşılık verdi. Yüce Mevlâ bu konuda şöyle buyurdu:

وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْۚ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ الْمُن۪يرِ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ اَخَذْتُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا
فَكَيْفَ كَانَ نَك۪يرِ ﴿٢٦﴾

25. ***Eğer kavmin seni yalanlıyorsa, onlardan öncekiler de peygamberlerini yalanladılar. Halbuki peygamberleri onlara açık mucizeler, sahifeler ve aydınlatıcı kitap getirdi.***

26. ***Sonra ben, o inkâr edenleri yakaladım; beni inkâr etmenin sonu nasıl oldu, bir bak!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer kavmin seni yalanlıyorsa, onlardan öncekiler de peygamberlerini yalanladılar. Halbuki peygamberleri onlara açık mucizeler, sahifeler ve aydınlatıcı kitap getirdi."* Yani Tevrat'ı, İncil'i ve Zebur'u getirdi.

Âyette geçen, sahifeler manası verdiğimiz "zübür" ile "kitap"la aynı şeyin kastedilmiş olması da mümkündür. Zübür, aynı zamanda sakındırmak, menetmek manasına da gelir. Hak kitapta bulunan bazı öğüt-

ler, kalpleri kötü şeylerden sakındırır. Yine kitapta, ilâhî hükümler ve aydınlatıcı deliller bulunduğu için ona, "aydınlatıcı kitap" denmiştir.[47]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra ben, o inkâr edenleri yakaladım."* Yani kâfirleri türlü cezalarla cezalandırdım. *"Beni inkâr etmenin sonu nasıl oldu, bir bak!"* Beni inkâr etmelerine karşılık onlara verdiğim azap nasıl oldu, bir bak! Buradaki soru, işin korkunçluğunu anlatmak içindir.

25-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sadık velilerin insanlar tarafından inkâr edilmesi, öteden beri devam eden bir durumdur. Her zamanın velileri, kendilerinden öncekilerin başına gelenleri düşünerek teselli bulmalıdır. Geçmişteki velilerden bazıları öldürülmüş, bazıları hapsedilmiş, bazıları vatanlarından çıkarılmış, bunların dışında daha pek çok sıkıntı yaşanmıştır. Bütün bunlar, onların makamını artırmak ve sırlarını yükseltmek içindir. Allah Teâlâ, en iyi bilen ve her işini hikmetle yapandır.

Bütün Varlıklar, O'nun Kudretinin Şahididir

Cenâb-ı Hak sonra, emrine aykırı hareket edenleri helâk etmeye kudretinin yeteceğini gösteren delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءًۚ فَاَخْرَجْنَا بِه۪ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا
اَلْوَانُهَاۜ وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ ب۪يضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهَا وَغَرَاب۪يبُ
سُودٌ ﴿٢٧﴾ وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَٓابِّ وَالْاَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ كَذٰلِكَۜ...

27. *Görmedin mi Allah gökten su indirdi. Onunla çeşitli renklerde (ve cinslerde) meyveler çıkardık. Dağlardan da değişik renklerde, beyaz, kırmızı ve simsiyah yollar yaptık.*

---

47 Âyette, sahifeler manasına gelen "zübür"le Hz. Âdem, İdris, Şît ve İbrahim'e [aleyhisselâm] indirilen suhufun; "kitap"la Tevrat, İncil ve Zebur'un kastedilmiş olması da mümkündür.

28. ***Aynı şekilde, insanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da değişik renkte sınıflar yarattık ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Görmedin mi Allah gökten su indirdi. Onunla çeşitli renklerde ve cinslerde meyveler çıkardık."* Yani cinsleri birbirinden farklı meyveler yarattık; nar, elma, incir, üzüm ve daha sayılamayacak kadar meyve çeşidi yarattık. Yahut kırmızı, sarı ve benzeri renklerden oluşan farklı şekillerde meyveler yarattık.

"Dağlardan da değişik renklerde, beyaz, kırmızı ve simsiyah yollar, katmanlar ve taşlar *yaptık."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Aynı şekilde, insanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da değişik renkte sınıflar yarattık."* Meyvelerin ve dağların değişik renklerde yaratılması gibi, insan ve hayvanları da kırmızı, sarı, beyaz ve siyah gibi değişik renklerde ve farklı sınıflarda yarattık.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Meyveler ve dağlar gibi, insanlar ve hayvanlar, hatta bütün mahlûkat, farklı cinslerde ve değişik özelliklerde yaratılmıştır. Bütün bunlar, onları yoktan var edenin yüceliğine delildir."[48]

27. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Görmez misin Allah gayb semasından ilâhî vâridat (feyiz ve marifet) yağmuru yağdırdı; onunla pek çok meyve çıkarttık. Onlar, değişik renklerde ilimler, manevi zevkler ve keşiflerdir. Onların bir kısmı, dinin hükümleri ve onun meselelerini incelemekle ilgili ilimlerdir. Bir kısmı, inanç esasları ve onların delillerini ortaya koyup onları desteklemekle ilgili ilimlerdir. Bir kısmı, dil ve onun kaidelerini sağlam olarak tesbit etmekle alakalı ilimlerdir. Bir kısmı, kalplerle ve onları ayıplardan temizlemekle ilgili ilimlerdir. Bu, tarikat ilmidir. Bir kısmı, Cenâb-ı Hakk'ın zatına ve sıfatlarına ait sırlarla alakalı ilimlerdir. O, hakikat ilmidir.

---

48 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/203.

Akıllardan da beyaz, kırmızı ve siyah yollar yaptık. Beyaz olan, keşif, beyan, manevi tat ve Hakk'ı müşahedeyle hakikati bulma yollarıdır. Kırmızı olan, delil ve burhan yollarıdır; zira onlar, bazan ortaya çıkar bazan gizlenir. Simsiyah olan ise zan ve tahmine dayalı felsefecilerin ve tabiatçıların akıllarıdır. Çünkü onlar, apaçık ilâhî kitaba (Kur'an'a) ve en güvenilir Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] dinine uymamaktadırlar. Onlar, kendileri haktan saptıkları gibi, insanları da saptıran kimselerdir.

Allah'tan Sadece Âlimler Korkar

Yaratılmış bunca varlıklara bakıp onlardan ibret almak sadece ilimle olur. Bunun için Cenâb-ı Hak, ilim sahiplerinin halinden ve üstünlüğünden bahsederek şöyle buyurdu:

...إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُاۜ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾

... Kulları içinden Allah'tan tâzim ve saygı ile sadece âlimler korkar. Şüphesiz, Allah azîzdir, çok bağışlayandır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kulları içinden Allah'tan tâzim ve saygı ile sadece âlimler korkar.*" Çünkü onlar, Allah Teâlâ'nın yarattığı varlıkların hayret verici özellikleri ve kudretinin delilleri üzerinde düşünürler, böylece O'nun azametini, ululuğunu, celâlini ve cemalini tanırlar. Onlar ayrıca, Allah'ın, kendisine isyan eden kulları için hazırladığı azabı, onun hesabını, kendisinden korkan ve emrine itaat eden kullarına vaat ettiği sevabı ve güzel sonucu düşünürler; böylece Allah'a karşı saygıları, huşûları, muhabbetleri artar, taatine ve rızasına ulaştıracak şeylere karşı rağbetleri çoğalır. Onların dışındaki cahillerde ise bu durumlar olmaz.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "*İçinizde Allah'ı en iyi bilen ve O'ndan en fazla korkan benim.*"[49]

---

49 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/175; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/419. Aynı manada meşhur rivayet için bk. Buhârî, Nikâh, 1; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 317; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 607.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde de şöyle buyurmuştur:

"Hikmetin başı, Allah korkusudur."[50]

Rebî' b. Enes demiştir ki: "Kim Allah'tan korkmazsa o kimse âlim değildir."[51]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] âyetin tefsirinde, "İnsanın zühde sahip olması (gönlünü dünyadan çekip Allah'a bağlaması), ilim olarak yeter."

Abdullah b. Mesud da [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "İlim olarak, Allah'tan korkmak yeter; cehalet olarak da insanın ameline güvenmesi yeter."[52]

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "En hayırlı ilim, beraberinde Allah korkusu (Allah'tan hayâ) bulunan ilimdir."

Yine İbn Atâullah-ı İskenderî, *et-Tenvîr fî İskâti't-Tedbîr* adlı eserinde demiştir ki: "Şunu bil ki Kitap ve Sünnet'te, nerede 'ilim' deniyorsa, ondan kasıt sadece beraberinde haşyet bulunan ve kendisini her yandan Allah korkusunun sardığı faydalı ilimdir. Allah Teâlâ, *'Kulları içinden Allah'tan tâzim ve saygı ile sadece âlimler korkar'* buyurarak, haşyetin ilimden ayrılmayacağını belirtmiştir. Bundan anlaşılan şudur: Âlimler sadece Allah'tan hakkı ile korkan kimselerdir."[53]

Şeyh İbn Abbâd [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Şunu bil ki öncekilerin ve sonrakilerin üzerinde görüş birliği ettikleri ilim, sadece, sahibini Allah'tan korkmaya ve haşyete, devamlı tevazu sahibi olmaya ve nefsini zelil etmeye, imanın gerektirdiği güzel ahlâka sahip olmaya sevkeden ilimdir. Bunu, dünyaya buğzetmek, ondan gönlünü çekmek, ahireti dünyaya tercih etmek, Allah Teâlâ'nın huzurunda sürekli edepli olmak

---

50 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 2/387; İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Vera'*, nr. 159; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1007, 1350; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5873.

51 İbn Abbâd, *Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye (el-Tenbîh)*, s. 254 (Beyrut 2007).

52 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/20.

53 İbn Atâullah-ı İskenderî, *et-Tenvîr fî İskâti't-Tedbîr*, s. 167 (Dımaşk 2002).

ve bunların dışında diğer yüce vasıfları ve güzel huyları elde etmek takip eder."[54]

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde demiştir ki:

"Allah Teâlâ'nın, kullarından istediği ilmin şahidi (göstergesi) haşyettir. Haşyetin şahidi, ilâhî emirlere uymaktır. Beraberinde, dünyaya rağbet, dünya ehline karşı yağcılık, himmetini dünya malı kazanmaya, toplamaya ve biriktirmeye sarfetmek, dünya malı ile övünmek, onu çoğaltmaya çalışmak, uzun emel, ahireti unutmak gibi kötü haller bulunan ilme gelince, bu özelliğe sahip bir ilim, peygamberlerin mirası olmaktan çok uzaktır. Bir vârise intikal eden miras, onu bırakanın bıraktığı özellikte intikal etmez mi? Bu vasıftaki âlimler, kendisini yakıp başkasına ışık veren muma benzerler. Allah Teâlâ böyle bir ilmi, sahibinin aleyhine delil ve huzurunda azabını çoğaltmaya sebep yapmıştır."[55]

Ebû Hanîfe ve Ömer b. Abdülaziz, bu âyeti, şu manaya gelecek şekilde okumuşlardır: Allah Teâlâ, kulları içinden sadece âlimleri yüceltir. Fakat tercih edilen, önceki mana ve okuyuştur.[56]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Allah Teâlâ, kıyamet günü, kulları arasında hüküm vermek için (şanına layık şekilde) kürsîye oturunca, âlimlere şöyle buyurur: Ben ilmimi ve hilmimi size sadece sizi affetmek için verdim, haliniz ne olursa olsun, aldırış etmem!"*[57]

Hafız Münzirî demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, 'ilmimi ve hilmimi' buyurarak ilmi ve hilmi kendisine ait göstermesini iyi düşün! Cenâb-ı Hak bu şekilde, 'ilim' deyince, zamanımızda amel ve ihlâstan uzak pek çok kimsenin sahip olduğu ilmi kastetmediğini açıklamış oldu."[58]

Hadisin diğer bir rivayetinde Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Ben size hikmetimi, sadece sizin için istediğim bir hayırdan dolayı verdim; bulunduğunuz halde cennete girin."*

---

54 İbn Abbâd, *Gaysü'l-Mevâhib*, s. 281.

55 İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 17 (Beyrut, ts.).

56 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/175; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/494.

57 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1381; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/126.

58 Münzirî, *et-Tergîb*, 131. hadisin açıklamasında.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet günü, âlimlerin mürekkebi ile şehidlerin kanı tartılır; âlimlerin mürekkebi şehidlerinden kanından daha ağır gelir."[59]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah azîzdir, çok bağışlayandır."* Âyet, Allah Teâlâ'dan niçin korkulması gerektiğinin sebebini açıklıyor. Allah'ın azîz yani her şeye hükmü geçen ve her işinde galip olması, O'nun âsilere azap edeceğini gösterir. O'nun affının büyük olması ise taat yapanlara sevap vereceğini ve kusurlarını affedeceğini gösterir. Azap edenin ve sevap verenin hakkı, kendisinden korkulmaktır.

28. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âlimler iki kısımdır. Biri, Allah'ın hükümlerini bilen âlimler, diğeri ise Allah'ı bilen âlimlerdir.

Allah'ın hükümlerini bilen âlimler, Allah'ın gazabından ve azabından korkarlar. Allah'ı bilen âlimler ise Allah'tan uzak kalmaktan ve O'ndan perdelenmekten korkarlar.

Allah'ın hükümlerini bilen âlimler, günahlardan sakınırlar; Allah'ı bilen âlimler ise her şeyin sahibi, her şeyi bilen yüce Mevlâ'nın huzurunda kötü edepten sakınırlar. Şu halde, Allah'ı bilen âlimlerin korkusu, daha ince ve daha şiddetlidir.

Allah'ı bilen âlimler, ilimlerini Allah'tan aldılar; Allah'ın hükümlerini bilen âlimler ise ilimlerini ölü kimselerden (vefat etmiş âlimlerin eserlerinden) aldılar. Şeyh Bâyezid-i Bistâmî [rahmetullahi aleyh], sırf rivayetle uğraşan âlimler hakkında demiştir ki: "Zavallılar, ilimlerini ölmüş âlimlerden nakille aldılar; bizler (ârifler) ise ilmimizi hiç ölmeyen, ebedî hayat sahibi Mevlâ'dan aldık."

Havf, rahbet ve haşyet arasında fark vardır. Havf (korku) azaptan olur. Rahbet, azarlanmaktan olur. Haşyet ise ilâhî huzurdan uzaklaştırılmaktan olur.

59 İbn Abdülber, *Beyânü'l-İlm*, 1/31; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 10026.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Haşyet ile rahbet arasında fark vardır. Rahbet, öyle bir korkudur ki sahibinin azaba sebep olacak şeylerden kaçmasını gerektirir. Haşyet ise kalpte meydana gelince sahibini ilâhî huzurda toplar, kul Allah ile beraber olur. Bunun için haşyet, rahbetten önce söylenmiştir. Allah'ın azabından korkmak, imanın gereğidir. Hak Teâlâ, *'Eğer mümin iseniz, benden korktun'* (Âl-i İmrân 3/175) buyurmuştur. Allah'a karşı haşyet içinde olmak, ilmin gereğidir. Heybet ise marifeti gerektirir."

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Âlim, Rabb'ine karşı kusur işlemekten korkar; ârif ise kötü edepten, hürmeti terketmekten, vakti dışında serbest konuşarak geniş hareket etmekten yahut evla olanı terkederek ruhsatlarda kalmaktan çekinip korkar."[60]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Korku geneldir, haşyet ise özeldir. Cenâb-ı Hak, haşyeti ilimle birlikte zikretmiştir. Bu ilim, Allah'ın zatını, celâlini, yüceliğini, rubûbiyyetini ve O'na yapılacak kulluğu bilmektir. Haşyetin hakikati, yüce Allah'ın celâlinin, âriflerin kalplerinde, tâzim, ululuk ve azameti müşahedeyle birlikte bulunmasıdır. Bu da sadece kıdem, ezel, bekâ ve ebedî müşahede eden kimse için gerçekleşir. Buna göre, kimin Allah'ı tanıması artarsa haşyeti çoğalır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü bunu göstermektedir:[61]

'İçinizde Allah'ı en iyi tanıyan ve O'ndan en fazla korkanınız benim.'"[62]

Bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, amellerin en faziletlisi hangisidir?" diye sorulunca, Allah Resûlü,

"İlimdir" buyurdu. Kendisine,

"Hangi ilimdir?" diye sorulunca, Allah Resûlü,

---

60 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/203-204.

61 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisu'l-Beyân*, 3/161.

62 Aynı manada bk. Buhârî, Nikâh, 1; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 317; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 607.

"Yüce Allah'ı tanıma ilmi" buyurdu.[63]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Bazı insanlara ne oluyor ki benim yaptığım bir şeyi yapmaktan çekiniyorlar? Vallahi, sizin Allah'ı en iyi tanıyanınız benim; O'ndan en fazla korkanınız da benim."*[64]

Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Âlimlerin korkusu ibadetlerde, Cenâb-ı Hak'tan hayâda, Hz. Peygamber'e uymada ve sıddık velilere hizmette hürmeti terketmektendir."[65]

Onun sözünün manası şudur: Hakiki ilim, sahibini, ibadetlerdeki hürmeti çiğnemekten koruyup uzak tutar. Yine bu ilim onu, Cenâb-ı Hakk'a, resûlüne ve velilerine karşı göstermesi gereken hürmet ve tâzimi çiğnemekten korur.

Kim, ilimle aldanma tehlikesinden güvende kalmış âlimlerden olmak isterse, şeyh İbn Abbâd'ın, *Hikem* şerhinde, İbn Atâullah'ın, *"İlim, haşyetle (Allah korkusuyla) birlikte olursa sana fayda verir, yoksa zararınadır"* sözünü şerhederken yaptığı açıklamaları okusun.[66] Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an Ehline Müjde

Cenâb-ı Hak, âlimlerden bahsettikten sonra, Kur'an ehlinin güzel halinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللّٰهِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ
سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ ﴿٢٩﴾ لِيُوَفِّيَهُمْ اُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ
مِنْ فَضْلِهِ اِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٠﴾ وَالَّذِي اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ
هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٣١﴾

63 İbn Abdülber, *Beyânü'l-İlm*, 1/45; İbn Arrâk, *Tenzîhü'ş-Şerîa*, 1/278.

64 Buhârî, İ'tisâm, 4 (nr. 7301); Müslim, Fezâil, 127.

65 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/160.

66 bk. İbn Abbâd, *Gaysü'l-Mevâhib*, s. 278-290.

29. ***Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı hakkı ile kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan** (Allah için)* ***gizli ve açıktan sarfedenler asla zarar etmeyecek bir kazanç umabilirler.***

30. ***Çünkü Allah, onlara mükâfatlarını tam olarak verecek ve kendilerine lütfundan daha fazlasını ihsan edecektir. Şüphesiz O, çok bağışlayan, yapılan iyiliğe en güzel karşılığı verendir.***

31. ***Sana vahyettiğimiz kitap, kendinden önceki kitapları tasdik eden hak bir kitaptır. Allah, kullarının her halinden haberdardır, onların her halini görendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah'ın kitabını okuyanlar,* Kur'an'ı okumaya devam edenler, *namazı* vakitlerini koruyarak *hakkı ile kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan* farz ve nâfile olarak Allah için *gizli ve açıktan sarfedenler,* nâfileyi gizleyip farzı açıktan yapanlar, Kur'an'ı okumakla yetinmeyip onunla amel edenler var ya, onlar, *asla zarar etmeyecek bir kazanç umabilirler.*" Bu, onların amellerinin sevabıdır. Yani onlar, zarardan uzak, Allah katında artıp duran bir ticaret ümit edebililer.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Çünkü Allah, onlara mükâfatlarını,* amellerinin sevabını *tam olarak verecek ve kendilerine lutfundan daha fazlasını ihsan edecektir.*" Onlara fazladan ihsan edilecek olan mükâfat, kabirlerinin genişletilmesi yahut ailelerine ve kendilerine iyilik yapan kimselere şefaat etmeleridir.

Onlara yapılacak fazladan ihsanın, iyiliklerinin kat kat artırılması olduğunu söyleyenler olduğu gibi, onun Allah'a kavuşma vaadinin gerçekleşmesi olduğunu söyleyenler de olmuştur.

İbn Ebû Şeybe'nin, Büreyde'den [radıyallahu anh] rivayet ettiğine göre, o şöyle demiştir: Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim:

"Kıyamet günü, Kur'an ehli bir kimse, kabrinden dirilip kalkınca, Kur'an kendisini, benzi soluk bir adam şeklinde karşılar ve ona, 'Beni tanıyor musun?' diye sorar. O da, 'Tanımıyorum' der. Kur'an, 'Ben, seni sıcak günlerde susuz,

geceleri uykusuz bırakan arkadaşınım. Her tüccar, ticaretinin arkasındadır (onu takip eder; ben de bugün seni yalnız bırakmayacağım ve zayi etmeyeceğim)' der. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki:

'Bundan sonra Kur'an ehline, sağından büyük bir mülk verilir, solundan ise huld (ebedî cennet) verilir. Başına bir onur tacı konur. Anne babasına cennet elbiselerinden iki elbise giydirilir. Onlar öyle kıymetlidir ki dünyada hiçbir şey onlara denk değildir. Anne babası,

'Bunlar ne sebeple bize giydirildi?' diye sorarlar; onlara,

'Çocuğunuzun Kur'an'ı öğrenmesi (ve okuması) sebebiyle giydirildi' denir. Sonra, Kur'an ehline, 'Oku; (okuduğun her âyet sayısınca) cennetin derece ve köşklerinde yüksel!' denir. O, Kur'an'dan okuduğu müddetçe derecesi yükselir."[67]

Bazı haberlerde şöyle söylenmiştir: "Kur'an ehli, kıyamet günü, miskten bir tepe üzerinde haşredilir. Yüzlerinin nuru, bakanları kaplar. Sırata geldikleri zaman onları, Kur'an ehlini karşılamakla görevli melekler karşılar, onların ellerinden tutarlar. Başlarına taç konur, bedenlerine cennet elbiseleri giydirilir. Kendilerine cennetin nurdan yaratılmış atları yaklaştırılır. Atların üzerinde miskle kokulanmış eğerler bulunur. Yularları inci ve yakuttandır. Kur'an ehli onlara binerler ve atlar kendilerini sırattan hızlıca geçirir. Onlardan her birinin, cehennemi hak etmiş müminlerden yüz bin kişiye şefaat etmesi mümkündür. Bir melek şöyle seslenir: 'Bunlar, Allah'ın kitabını okuyan ve onunla amel eden Allah'ın dostlarıdır; onlar için hiçbir korku ve üzülme yoktur.'"

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz O, çok bağışlayan, yapılan iyiliğe en güzel karşılığı verendir."* Allah, onların kusurlarını çok affedici ve amellerine en güzel karşılığı verendir; O, az amele çok karşılık verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sana vahyettiğimiz kitap* yani Kur'an *kendisinden önceki kitapları tasdik eden hak bir kitaptır;* onun Allah'tan geldiğinde hiçbir şüphe yoktur. *Allah, kullarının her halinden haberdardır, onların her halini görendir."* O, kullarının zâhirini ve bâtınını en iyi bilendir. Allah seni bildi, hallerini gördü, diğer kitaplar üzerinde

---

67 bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 10/492-493; Ahmed, *Müsned,* 5/348; Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 15 (nr. 3434). Kısa iki rivayet için bk. İbn Mâce, Edeb, 52 (nr. 3780, 3781).

bir ölçü olan bu mucize kitabı vahyetmeye seni ehil buldu ve onu sana vahyetti.

29-31. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kur'an ehlinin faziletiyle ilgili nakledilen bütün âyet, hadis ve haberlerdeki amaç, onunla amel eden, onu ihlâsla okuyan, hükümlerini uygulayan ve onun hakkına en güzel şekilde riayet eden kimsedir. Onunla amel etmeyen ve onu Allah rızasının dışında okuyan kimse için, büyük bir azap tehdidi gelmiştir. Hadiste, gösteriş için ilim öğrenip Kur'an okuyanların cehenneme ilk girecek kimselerden olduğu belirtilmiştir.[68]

Şeylerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî, Kur'an ehlinin faziletiyle ilgili iki hadisten bahsettikten sonra demiştir ki: "Kur'an ehli için verilen bu müjdeler, onunla amel etmeye bağlıdır. Hadisteki müjdenin manası şudur: Senin cennetteki derecen, kendisiyle amel ettiğin son âyete kadar yükselir. Yoksa dilinle okuduğun ve amelinle hükmüne aykırı davrandığın âyetlerle bu dereceler alınmaz. Eğer böyle olsaydı, dinin asılları yıkılırdı. Böyle bir durum, günümüzde Kur'an'ı ezberden okuyan kimseleri, ümmetin en hayırlısı olan sahabilerin ve müttaki salihlerin pek çoğundan üstün olmaya götürürdü. Çünkü sahabenin en hayırlılarının birçoğu, Kur'an'ın tamamını ezberlemeden vefat etmiştir."

Kur'an'a Vâris Olan Ümmet

Cenâb-ı Hak sonra, Kur'an'a vâris yaptığı ümmet-i Muhammed'in hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

ثُمَّ اَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَاۚ فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهۚ
وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌۚ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ
الْكَبِيرُۜ ﴿٣٢﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ
ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًاۚ وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٣٣﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى

68 İlgili hadis için bk. Müslim, İmâre, 152; Nesâî, Cihâd, 22; Ahmed, *Müsned*, 2/322.

أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٤﴾ اَلَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ
الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ ﴿٣٥﴾

32. Sonra biz kitabı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras olarak verdik. Onlardan kimi kendisine zulmeder, kimi orta haldedir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmiştir. İşte bu, en büyük üstünlüktür.

33. (Onların mükâfatı), içine girecekleri adn cennetleridir. Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler. Oradaki elbiseleri de ipektir.

34. Şöyle derler: "Bizden hüznü gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan, yapılan iyiliğe en güzel karşılığı verendir."

35. "O bizi, lutfuyla ebedî kalınacak yurda yerleştirendir. Artık bize orada bir yorgunluk dokunmaz ve bize orada bir usanç da gelmez."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sonra biz kitabı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras olarak verdik."* Yani biz, Kur'an'ı sana vahyettik ve senden sonra da onu kullarımızdan seçtiklerimize miras olarak bırakmaya hükmettik. Onlar, ümmet-i Muhammed olup sahabe, tâbiîn, tebeu't-tâbiîn ve onlardan sonra kıyamete kadar gelecek olan bütün ümmet bunun içine girer. Çünkü Cenâb-ı Hak onları diğer ümmetlerden ayırıp seçti, insanlara şahit olmaları için kendilerini vasat (istikamet üzere dengeli ve adaletli) bir ümmet yaptı ve onları peygamberlerin en şereflisine ümmet olarak tahsis etti.

İbn Atıyye demiştir ki: "Buradaki kitapla kastedilen, Kur'an'ın manaları, hükümleri ve inanç esaslarıdır. Allah Teâlâ, ümmet-i Muhammed'e, kendisinden önce indirilen kitapların manalarını içeren Kur'an'ı verdiğinde, sanki onları, kendilerinden önceki ümmetlerde bulunan kitaba da vâris etmiş olmaktadır."[69]

---

69 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/437.

Cenâb-ı Hak sonra, ümmet-i Muhammed'i farklı derecelere ayırarak şöyle buyurdu:

"Onlardan kimi, Kur'an'la ameldeki kusurundan dolayı, *kendisine zulmeder."* Onun işi Allah'ın hükmüne kalmıştır; dilerse af, isterse azap eder.

"Kimi orta haldedir; o, bir yandan salih amel yaparken, diğer yandan kötü işlere bulaşandır."

"Kimi de Allah'ın izniyle, hayırlarda öne geçmiştir." Bu, Kur'an'ın ilmiyle amelini birleştiren ve kulları ona tâbi olmaya davet ve sevkeden kimsedir. Hadiste belirtildiği gibi, en muvaffak olan budur.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh], minberde bu âyeti okuduktan sonra demiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"İçimizden, hayırlarda öne geçen, en öndedir. Orta halde olan, kurtulmuştur. Nefsine zulmeden ise affedilmiştir."[70]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur:

"Hayırlarda önde olan, cennete hesapsız girer. Orta halde bulunan, kolay bir hesapla hesaba çekildikten sonra cennete girer. Nefsine zulmeden ise hesap süresince durdurulur, öyle ki azaptan kurtulamayacağını zanneder; sonunda kendisine ilâhî rahmet yetişir ve (Allah'ın rahmetiyle affedilerek) cennete girer."[71]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hayırlarda önde olan, ihlâslı kimsedir. Orta halde bulunan, amelinde gösteriş yapan kimsedir. Nefsine zulmeden ise inkâra gitmeksizin, Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük eden kimsedir. Çünkü Allah Teâlâ, bu üç grubun cennete girmesine hükmetmiştir."[72]

---

70 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/180; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/421; Beyhakî, *Kitâbü'l-Ba's ve'n-Nüşûr*, nr. 65 (Beyrut 1988); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/25.

71 Ahmed, *Müsned*, 5/194; Hâkim, *Müstedrek*, 2/426; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/375; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/421; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/24.

72 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/422; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/496.

Rebî' b. Enes[73] demiştir ki: "Âyette geçen zalim, büyük günah işleyendir. Orta halde bulunan, küçük günah işleyendir. Hayırlarda önde olan, her ikisinden de sakınandır."

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Âyette geçen zalim, kötülükleri ağır gelen kimsedir. Hayırlarda önde olan, iyilikleri ağır gelen kimsedir. Orta halde olan ise iyilikleriyle kötülükleri eşit gelen kimsedir."

Ebû Yusuf'a [rahmetullahi aleyh], bu âyetten sorulunca şöyle demiştir: "Onların hepsi müminlerdir. Kâfirlerin vasfına gelince, o, bundan sonraki âyette söylenmektedir. O, *'İnkâr edenlere ise cehennem ateşi vardır'* âyetidir (Fâtır 35/36). Âyette behsedilen üç gruba gelince, onlar, Allah Teâlâ'nın, kulları içinden seçtiği kimselerdir. Çünkü yüce Allah onlar hakkında, *'Onların bazısı zalim, bazısı orta halde, bazısı da hayırlarda öndedir'* buyurmuştur. Hepsi, *'Kullarımız içinden seçtiklerimiz'* ifadesinin kapsamına girmektedir. Onların hepsi, mümindir. Âlimler içinde çoğunluğun görüşü budur."[74]

Âyette, nefsine zulmeden zalimin önce söylenmesi, onların çokluğundandır. Orta halde olanlar, onlara göre daha azdır. Hayırlarda önde olanlar ise oldukça azdır.

İbn Atâ demiştir ki: "Âyette, Allah'ın lutfundan ümidini kesmesin diye nefsine zulmeden zalimi önce zikretti."

Bu konuda şöyle de denilmiştir: Zalimin önce söylenmesi, ona, işlediği günahının kendisini Allah'tan tamamen uzaklaştırmadığını bildirmek içindir.

Âyette, nefsine zulmeden kimsenin önce söylenmesinin hikmeti konusundaki bir diğer açıklama şöyledir: Kulların genelde ilk halleri günah, sonra tövbe, sonra istikamettir.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Hayırlarda önde olan âlimdir. Orta halde olan talebedir. Nefsine zulmeden ise cahildir."

---

73 Rebî' b. Enes el-Bekrî el-Basrî (v. 139/756-57), Enes b. Mâlik'ten ve Ebü'l-Âliye'den hadis dinlemiştir. Kendisinden de başta Abdullah b. Mübârek ve diğer âlimler hadis almıştır. Güvenilir bir râvidir (bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6/125).

74 Nakil ve açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/496.

Yine o demiştir ki: "Hayırlarda önde olan, ahiretle meşgul olandır. Orta haldeki, hem dünyası hem de ahiretiyle meşgul olandır. Nefsine zulmeden ise dünya geçimiyle meşgul olup ahireti unutandır."

Âyette geçen üç grup hakkında şu açıklamalar yapılmıştır:

"Zalim, gaflet içinde alışkanlık olarak ibadet eden kimsedir. Orta haldeki, Allah'ın rahmetine rağbet edip azabından korkarak ibadet edendir. Hayırlarda önde olan ise Allah'tan korkarak ve O'nun ibadete layık olduğunu bilerek ibadet eden kimsedir."

"Zalim, helâl-haram demeden dünyayı alandır. Orta haldeki, dünyayı sadece helâlinden almak için çalışandır. Hayırlarda önde olan ise dünyadan tamamen gönlünü çekendir."

"Zalim, dünyayı talep edendir. Orta haldeki, ahireti talep edendir. Hayırlarda önde olan ise Cenâb-ı Hakk'ı talep edip O'na hiçbir şeyi bedel görmeyendir." Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de bu üçüncü gruptan yapsın.

İkrime, Hasan-ı Basrî ve Katâde, âyette yapılan bu üçlü taksimin, bütün insanlar hakkında olduğunu söyleyerek onları şöyle açıklamışlardır:

"Nefsine zulmeden, kâfirdir.

Orta halde olan, isyana dalan mümindir.

Hayırlarda önde olan ise bütün günahlardan sakınan müttaki kimsedir."

Onlar, bu âyetin, *"Sizler üç grup olduğunuz zaman"* (Vâkıa 56/7) âyetine benzediğini söylemişlerdir.

"Onlardan bazıları da Allah'ın izniyle hayırlarda önde olandır" âyetindeki "Allah'ın izniyle" ifadesi, O'nun emri veya özel desteği ve hidayeti ile demektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte bu,* yani Allah tarafından seçilerek kitaba vâris olmak veya hayırlarda önde olmak, kendisinden daha büyüğü bulunmayan *en büyük üstünlüktür."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Bu büyük üstünlük, üç grubun *içine girecekleri adn cennetleridir."* Çünkü o mirastır. Mirasta, babanın nesebinde oldukları sabit olunca, çocukların âsi olanı ile iyilik edeni eşittir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler. Oradaki elbiseleri de ipektir."* Çünkü ipeğin giyiminde lezzet, yumuşaklık ve süs mevcuttur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Onlar cennete girdikten sonra *şöyle derler: Bizden hüznü,* cehennem korkusunu *gideren Allah'a hamdolsun."* Hüzne, ölüm korkusu, kötü âkıbet korkusu veya rızık endişesi manasını verenler de olmuştur. Gerçek şu ki o, dünyevî ve uhrevî bütün hüzün ve kederleri kapsamaktadır.

Abdullah b. Ömer'in [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki: *"'Lâ ilâhe illallah' diyen kimseler için, kabirlerinde bir yalnızlık bulunmadığı gibi, onlar mahşere gelişleri sırasında da bir yalnızlık ve gariplik çekmezler. 'Lâ ilâhe illallah' diyen kimseleri, yüzlerindeki toprağı silerek kabirlerinden çıktıklarını ve, "Bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamdolsun' dediklerini görür gibiyim."*[75]

Âyet şöyle bitiyor: *"Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan, yapılan iyiliğe en güzel karşılığı verendir."* O, çok da olsa mümin kullarının kusurlarını affeder; az da olsa, onların taatini kabul eder ve taat yapanlara bolca mükâfat verir.

Cennetliklerin sözü şöyle devam ediyor: "*O bizi, lutfuyla ebedî kalınacak yurda yerleştirendir."* Yani O bizi, amelimizin karşılığı olarak değil, lutuf ve ihsanıyla, içinde sürekli kalacağımız, hiç ayrılmayacağımız cennet yurduna yerleştirdi. *Artık bize orada hiçbir yorgunluk,* zahmet ve meşakkat *dokunmaz ve bize orada bir usanç da* gelmez." Bize orada yorgunluktan kaynaklanan herhangi bir bitkinlik, halsizlik ve gevşeklik gelmez. Çünkü orada bir teklif (yapılacak iş) ve yorgunluk yoktur. Allah Teâlâ, onlardan, önce yorgunluk ve meşakkati kaldırdı, sonra, peşinden gelecek bitkinlik ve usancı giderdi.

75 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/181; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/424.

İmam Beyhakî şu hadisi nakletmiştir: Bir adam, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Yâ Resûlallah, uyku, Allah Teâlâ'nın kendisiyle gözlerimizi aydın ettiği (bizi dinlendirdiği) bir şeydir. Cennette uyku var mıdır?" diye sorunca, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Uyku, ölümün ortağı veya kardeşidir; cennetlikler uyumazlar veya cennette ölüm yoktur" buyurdu.

Diğer bir rivâyette, adam, "Onların rahatı ne iledir?" diye sordu, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Onlar için bir yorgunluk yoktur; onların bütün işi rahattır"* buyurdu.[76]

Uyku, bedenin yorgunluğundan veya yemeğin ağırlığından kaynaklanır. Bunların ikisi cennette yoktur.

Dahhâk[77] demiştir ki: "Cennetlikler cennete girince, onları cennetin hizmetçileri karşılar; onlar, sedefinde gizlenmiş inci gibidirler. Allah Teâlâ meleklerden birini gönderir. Meleğin yanında âlemlerin Rabb'inden bir hediye ve cennet elbiselerinden biri vardır. Onu cennetlik kimseye giydirir, o da giyer ve cennete girmek ister. Melek, 'Yerinde dur' der. Kul durur. Melekte, âlemlerin Rabb'inden gelmiş on tane cennet yüzüğü vardır, onları cennetliklerin parmaklarına takar.

Birinci yüzüğün üzerinde şöyle yazılıdır: 'Tertemiz oldunuz, içinde ebedî olarak kalacağınız cennete giriniz.'

İkincide şöyle yazılıdır: 'Oraya selâm ile giriniz; bu, ebedî kalınacak gündür.'

Üçüncüde şöyle yazılıdır: 'Sizden hüzün ve kederi kaldırdım.'

Dördüncüde şöyle yazılıdır: 'Onları, iri gözlü cennet hûrileriyle evlendirdik.'

Beşincide şöyle yazılıdır: 'Oraya güven içinde selâmla girin.'

---

76 Beyhakî, *Kitâbü'l-Ba's ve'n-Nüşûr*, nr. 489; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/30. Kısa bir rivayet için bk. Taberânî, *el-Evsat*, nr. 923, 8811; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/415.

77 Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Belhî (v. 105/723), tebeu't-tâbiînden meşhur bir müfessirdir.

Altıncıda şöyle yazılıdır: 'Bugün onlara, sabretmelerine karşılık mükâfatlarını veririm.'

Yedincide şöyle yazılıdır: 'Gerçekten onlar, kurtuluşa ermiş kimselerdir.'

Sekizincide şöyle yazılıdır: 'Artık güven içindesiniz, ebediyen korkmazsınız.'

Dokuzuncuda şöyle yazılıdır: 'Peygamberlere, sıddıklara ve şehidlere dost ve arkadaş oldunuz.'

Onuncuda şöyle yazılıdır: 'Yakınlarına hiç eziyet vermeyen birine komşu oldunuz.'

Müminler cennete girdikleri zaman şöyle derler: *'Bizden hüznü gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan, yapılan iyiliğe en güzel karşılığı verendir.'*"[78]

32-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah'ın, müminleri seçmesi, onları kitabına vâris yapmasından önce olmuştur. Bu O'nun sevgisi ve müşahedesi için oldu. Cenâb-ı Hak sonra onlara, kendisine ait onlarda bulunan şeyle ve onlara ait kendi katında bulunan şeyle hitap etti. Hak Teâlâ'nın onları vâris kıldığı bu miras, onların kendisini tanıma bağı cihetindendir. O'nun müminleri seçmesi ise ilâhî huzurundaki yakınlık ve nimetlerini bolca ihsan halinden ileri gelmektedir. Bunun için Allah Teâlâ, *'Sonra biz, kitabı, kullarımızdan seçtiklerimize miras olarak verdik'* buyurdu. Peşinden onların, zalim, orta halli ve hayırlarda önde kimseler olarak üç kısma ayrıldıklarını belirtti. Nefsine zulmeden zalimleri de seçilmiş kimseler arasına katan Allah'a hamdolsun."

Vertecübî sonra demiştir ki: "Allah en iyisini bilir, bana göre âyette bahsedilen zalim, Cenâb-ı Hakk'ın zat ve sıfatlarına ait bütün ezelî ve ebedî esrarı bilmek isteyen kimsedir. Böyle bir talebi olan kimseden daha zalim kim vardır? Çünkü o, imkânsız bir şeyi istemektedir. Baksana Allah Teâlâ, Âdem'i böyle bir zulüm vasfıyla tanıtarak ne buyurdu: *'O emaneti insan yüklendi. Şüphesiz o, çok zalim ve çok cahildir"* (Ahzâb 33/72).

78 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/181-182.

Aslında bu, kulun yüce Allah'ın hakikatini bilmeye olan şevkinden, aşkının kemalinden ve celâlinin muhabbetindendir."[79]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu çeşit bir zulüm, Allah'a yönelen kimselerde olur. O kimseye, ilâhî muhabbet sarhoşluğu ve aşk dehşeti galip gelir, bu hal içinde rubûbiyyet kuvvetini iddia ve ulûhiyyeti idraki talep eder, kulluğundaki zayıflığı unutur. İşte bu manada nefsine zulmetmiş olur. Çünkü kul, rubûbiyyetin künhünü idrake güç yetiremez.

Eğer kul, Cenâb-ı Hakk'a vuslatı fakirliği ve zayıflığı yönünden istemiş olsaydı, orta halli bir kimse olurdu. Eğer o, Allah'a vuslatı, Allah ile istemiş olsaydı öne geçen biri olurdu. Bu izaha göre, âyette ifade edilen üç durum, Allah'a yönelen kimselerde cereyan etmektedir.

Buna göre zalim, manevi sarhoşluk hali, sahv (manevi ayıklık) haline galip gelen kimsedir.

Orta halde bulunan, manevi seyrinin başında, sahv hali, manevi sarhoşluk haline galip olan kimsedir.

Önde olan kimse ise, manevi seyrinin nihayetinde ve seyrinde sekri (manevi sarhoşluk hali) ve sahvı (manevi ayıklık hali) dengede olan kimsedir.

Yahut zalim, sadece seyrü sülûk yapan kimsedir. Orta haldeki, sadece cezbe halinde tutulan kimsedir. Hayırlarda önde olan ise seyrü sülûk ile cezbeyi bünyesinde toplayan kimsedir; çünkü terbiye için ehil olan budur.

Yahut zalim, dışı içinden daha hayırlı olan kimsedir. Orta haldeki, dışı ve içi aynı olan kimsedir. Hayırlarda önde olan ise iç âlemi dışından daha hayırlı olan kimsedir."

Hz. Ali'nin [kerremallahu vechehû] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Âyette geçen zalim, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sadece sözlerini alan kimsedir. Orta halde olan, Allah Resûlü'nün sözlerini ve fiillerini alan kimsedir. Hayırlarda önde olan ise Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sözlerini, fiillerini ve ahlâkını alan kimsedir."

---

79 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/162.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette geçen üç grup hakkında şu açıklamalar yapılmıştır:

Nefsine zulmeden zalim, hata ve kusurları galip gelen kimsedir. Orta halde bulunan, halleri eşit olan kimsedir. Hayırlarda önde olan ise iyilikleri fazla olan kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, dünyası konusunda zühdü elde eden kimsedir. Orta halde bulunan, ahiret nimetlerine rağbet eden kimsedir. Hayırlarda önde olan ise Mevlâ'sını iki dünyaya tercih eden kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, akıl yıldızı parlayan kimsedir. Orta halde bulunan, ilim kameri doğan kimsedir. Hayırlarda önde olan ise marifet güneşi ışık veren kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, Cenâb-ı Hakk'ı talep eden kimsedir. Orta halde bulunan, O'nu bulan kimsedir. Hayırlarda önde olan ise sürekli O'nunla birlikte bulunan kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, hatayı terkeden kimsedir. Orta halde bulunan, gafleti terkeden kimsedir. Hayırlarda önde olan ise mâsiva ile alakayı terkeden kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, nefsini Hakk'a feda eden kimsedir. Orta halde bulunan, kalbiyle cimrilik yapmayan kimsedir. Hayırlarda önde olan ise ruhunu Mevlâ'ya feda eden kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, ilme'l-yakîne sahip olan kimsedir. Orta halde bulunan, ayne'l-yakîne sahip olan kimsedir. Hayırlarda önde olan ise hakka'l-yakîne sahip olan kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, haramı terkeden kimsedir. Orta halde bulunan, şüpheli şeyleri terkeden kimsedir. Hayırlarda önde olan ise her şeyde fazla olanı terkedendir.

Nefsine zulmeden zalim, seha sahibidir. Orta halde bulunan, cömertlik sahibidir. Hayırlarda önde olan ise îsâr sahibidir (eline geçen nimete önce din kardeşini tercih eder).

Nefsine zulmeden zalim, ümit sahibidir. Orta halde bulunan, bast (huzur ve genişlik) sahibidir. Hayırlarda önde olan ise üns (Allah ile özel muhabbet) sahibidir.

Nefsine zulmeden zalim, korku sahibidir. Orta halde bulunan, haşyet sahibidir. Hayırlarda önde olan ise heybet sahibidir.

Nefsine zulmeden zalim, mağfirete ulaşandır. Orta halde bulunan, rahmete ulaşandır. Hayırlarda önde olan ise ilâhî yakınlığa ulaşandır.

Nefsine zulmeden zalim, kurtuluş isteyen kimsedir. Orta halde bulunan, manevi dereceler isteyen kimsedir. Hayırlarda önde olan ise Cenâb-ı Hak ile münâcât (özel kelâm) isteyen kimsedir.

Kitaba vâris yapılanlar içinde nefsine zulmeden zalim, azaptan güvende olan kimsedir. Orta halde bulunan, sevap isteyen kimsedir. Hayırlarda önde olan ise yüce Allah'a yakınlığı elde etmiş kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, tevekkül sahibidir. Orta halde bulunan, teslimiyet sahibidir. Hayırlarda önde olan ise tefviz sahibidir yani her işini Rabb'ine havale eden kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, zorla manevi vecde ulaşmaya çalışan kimsedir. Orta halde bulunan, vecd sahibidir. Hayırlarda önde olan ise Cenâb-ı Hakk'ı bulmuş, O'ndan hiç perdelenmeyen kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, Cenâb-ı Hakk'ın fiiline cezbedilen kimsedir. Orta halde bulunan, kendisine Hak Teâlâ'nın sıfatları keşfedilmiş kimsedir. Hayırlarda önde olan ise yüce Allah'ın zatında fâni olmuş kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, muhadara sahibidir (kalbi Allah ile huzur halini elde etmiştir). Orta halde bulunan, mükâşefe sahibidir (kalbine ilâhî hakikatler açılmıştır). Hayırlarda önde olan ise müşahede sahibidir (kalbi ilâhî tecellileri perdesiz olarak seyreder).

Âriflerden biri demiştir ki: 'Kitaba vâris olup nefsine zulmeden kimse, Cenâb-ı Hakk'ı ahirette her cuma (haftada bir) görür. Orta halde bulunan kimse, günde bir kere görür. Hayırlarda önde olan kimse ise yüce Allah'ı hiç perdelenmeden sürekli görür.'"

İmam Kuşeyrî'nin tefsirinden özetle yaptığımız nakil burada bitti.[80]

İşin hakikati şudur: Âyette bahsedilen bu üç kısım, âriflerden, manevi yolda giden âlim, âbid, zâhid ve salihlerden her grup için geçerlidir. Çünkü her grup için bir başlangıç, orta ve bitiş hali vardır.

Yüce Allah'a en önde gitmek var ya, işte o, en büyük üstünlük ve ihsandır. Onların mükâfatı marifet cennetleridir; oraya girerler ve orada altından bileziklerle süslenirler. Bu süsler, manevi hallerdir. Onlar incilerle de süslenirler. Bu süsler, manevi makamlardır. Onların oradaki giysileri ipektir. O, şeriatın amellerinin halis olanları ve özüdür. Onlar şöyle derler: "Bizden her türlü üzüntü ve hüznü gideren Allah'a hamdolsun." Çünkü Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ile birlikte hüzün bulunmaz. İlâhî nurlarla birlikte, kalpte ağyar kalmaz. İlâhî sırlarla birlikte keder barınmaz. Kalplerin bulduğu ve yaşadığı bütün hüzünler, müşahededen menedilmesi sebebiyledir. Allah kendisinden razı olsun, âriflerden İbnü'l-Fârız, bir şiirinde ezelî ilâhî aşkı tanıtırken demiştir ki:

"Ey sevgili, senin düşüncen, bir gün, bir insanın kalbine gelirse, oradan keder gider, ona sevinçler yerleşir."

Yine İbnü'l-Fârız demiştir ki: "Senin düşüncenle hüzün bir gün bile aynı yerde durmadı. Aynı şekilde, senin terennümünle (zikrinle) gam da aynı yerde durmaz."

Gerçekten Rabbimiz, ayıpları örterek çok affedicidir; gaybın hakikatini açarak da iyilik sahiplerine en güzel karşılığı verendir. O Rabbimiz ki bizleri, sürekli kalınacak yere yerleştirdi. O, ilâhî huzurda temkin makamıdır. Bunu, bizim güç ve kuvvetimizle değil, kendi ihsanıyla yaptı. Bize o makamda, hiçbir yorgunluk dokunmaz.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, cennette yüce Mevlâ'larını görmek istedikleri zaman, bir mesafe katetmeye (bir yere gitmeye) ihtiyaçları olmaz; bilakis onlar, bulundukları odalarında Mevlâ'larını müşahede ederler. Orada kendileri hoş temenna ve selâm ile karşılanır. O'nu gördüklerinde, gözlerini herhangi bir cihete çevirmele-

80 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/206-208. Bu üç sınıf hakkında geniş ve değişik açıklamalar için ayrıca bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/176-180; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/310-313.

rine hacet yoktur; onlar, bulundukları yerde, keyfiyetsiz bir şekilde yüce Allah'ı görürler."[81]

Cehennemliklerin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, ahirette müminlerin aksine kötü bir durumda bulunan kâfirlerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضٰى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ
عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذٰلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَفُورٍ ﴿٣٦﴾ وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَا
اَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ اَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ
فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ ﴿٣٧﴾

36. ***İnkâr edenlere ise cehennem ateşi vardır. Onlar, ölümlerine hükmedilmez ki ölsünler. Onların cehennem azabı da hafifletilmez. İşte biz, her nankörü böyle cezalandırırız.***

37. ***Onlar orada şöyle feryat ederler: "Rabbimiz! Bizi buradan çıkar da önceden yaptıklarımızın yerine salih amel yapalım!" Onlara şöyle denir: "Size, düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Hem size, uyarıcı da geldi. Artık tadın azabı! Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenlere ise cehennem ateşi vardır.* Orada ebedî olarak kalırlar. *Onlar, ölümlerine hükmedilmez ki ölsünler.* Yani ikinci bir kez ölmelerine hükmedilmez ki ölüp de rahat etsinler. *Onlardan* bir saat olsun *cehennem azabı da hafifletilmez."* Tam aksine, sönmeye yüz tuttuğunda kızgınlık ve ateşi artırılır. Şu âyet de bu manadadır: *"Onların azapları hiç hafifletilmez"* (Zuhruf 43/75).

81 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/209.

Kadı İyâz, kâfirlere, dünyada yaptıkları hayır türü amellerinin ahirette bir faydası olmayacağı ve onlara karşı bir sevap almayacakları konusunda âlimlerin görüş birliğinin olduğunu söylemiştir. Onlar için azabın hafifletilmesi de söz konusu değildir. *Sahîh-i Müslim*'de Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] şöyle dediği nakledilmiştir:

"Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Câhiliye devrinde yaşayan ve iyilikleriyle meşhur olan Abdullah b. Cüd'ân'dan bahsettim; onun misafirlerine ikramda bulunduğunu, akrabalarının hukukunu görüp gözettiğini, köle âzat ettiğini, fakirleri doyurduğunu, komşularına iyilikten geri durmadığından bahsettim; bu yaptıklarının ahirette kendisine bir faydası olup olmayacağını sordum, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

'Hayır, bir faydası olmayacaktır; çünkü o, bir gün olsun, 'Rabbim hesap günü günahımı affet!' demedi."[82]

Kadı İyâz sonra demiştir ki: "Fakat, kâfirlerin işledikleri suça göre, bazısının azabı diğerinden daha şiddetli olur."[83]

Ebû Bekir Beyhakî demiştir ki: "Âyet ve haberlerde, kâfirlerin amellerinin bâtıl olmasıyla ilgili gelen hükümlerden kastın şu olması mümkündür: Onlar, cehennem azabından kurtulmazlar fakat, küfrün dışında işledikleri hayır türü şeyler sebebiyle azapları hafifletilir." Mâzerî[84] de bu görüşü desteklemiştir.

Sâgânî şârihi, bu sözü naklettikten sonra, demiştir ki: "Kadı İyâz'ın dediğine göre, Ebû Tâlib'in, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] savunması ve kendisine yardım etmesi sebebiyle onun şefaatinden fayda görmesi, ona mahsus bir şeydir."

Hâtim-i Tâî'nin, cömertliği sebebiyle azabının hafifletileceğini bildiren rivayet, bunun sadece Ebû Tâlib için olacağı görüşünü reddetmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

82 Müslim, İmân, 365; Ebû Avâne, *Müsned*, nr. 291, 292.

83 Kadı İyâz, *İkmâlü'l-Mü'lim bi-Fevâidi Müslim*, 1/597 (Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1998).

84 Mâzerî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali et-Temîmî es-Sıkıllî (v. 536/1141). Kendisi, Mâliki fakihlerinden, hadis ve kelâm âlimidir (bk. Eyyüp Said Kaya, "Mâzerî", *DİA*, 28/193-195).

Ebû Tâlib hakkında söylenen durum, kendisine Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] doğum haberini getiren câriyesi Süveybe'yi bu müjdesine karşılık âzat eden Ebû Leheb için de geçerlidir. Nitekim bu olay *Sahîh-i Buhârî*'de zikredilmektedir.[85]

Özetle, bazı kâfirlerin, dünyada yaptıkları iyiliklerine karşılık olarak ahirette azapları hafifletilir. Bu, onların amellerinin karşılığı olarak değil, Allah Teâlâ'nın kendilerine bir ihsanı olarak gerçekleşir; çünkü onlarda amellerin kabulü için şart olan iman bulunmamaktadır. Açıklama için *Hâşiye*'ye bakınız.[86]

Âyet şöyle bitiyor: "*İşte biz,* nimete nankörlükte ileri giden *her nankörü böyle* en şiddetli azapla *cezalandırırız.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar orada* yardım isteyerek *şöyle feryat ederler: Rabbimiz! Bizi buradan çıkar,* dünyaya döndür de *önceden yaptıklarımızın yerine salih amel yapalım!*" İnkârdan sonra iman edelim, isyandan sonra itaat edelim. Dünya hayatının süresi bittikten sonra kendilerine şöyle cevap verilir:

"*Size, düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi?*" Yani size, düşünecek bir kimsenin düşünüp ibret alacağı ve Allah'a döneceği bir süre vermedik mi? Aslında bu ifade, mükellef kimsenin halini düzelteceği ve Allah'ın âyetleri üzerinde düşünüp ibret alacağı her ömrü içermektedir, kısa da olsa. Fakat uzun ömür yaşayan kimseler hakkındaki kınama daha büyüktür.

Bazıları bu ömrün, on sekiz sene olduğunu söylemiştir. Onun, yirmi ile altmış sene arası olduğunu söyleyenler olduğu gibi, kırk sene olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Şöyle rivayet edilmiştir: Bir kimse kırk yaşına ulaşır da tövbe etmezse, şeytan onun yüzünü meshederek, "Bu, artık iflah olmayacak bir yüz!" der.

İnsana verilen bu ömrün altmış sene olduğu da söylenmiştir.

85 Buhârî, Nikâh, 21 (nr. 5101).

86 Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: *"Allah Teâlâ'nın insandan (tövbe etmeyişine) artık bir özür kabul etmeyeceği yaş, altmıştır."*[87]

Buhârî'de geçtiğine göre, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, altmış yaşına kadar ömür verdiği kimsenin (haktan uzak kalışına dair) özrünü kabul etmez."[88]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hem size, uyarıcı da geldi."* Yani size, Allah'ın resûlü veya Allah'ın kitabı geldi. Âyette geçen uyarıcının, ihtiyarlık, yaşın ilerlemesi ve saçlardaki beyazlık olduğu da söylenmiştir.

İbn Uzeyz[89] demiştir ki: "Bu görüş tutarlı değildir; çünkü ilâhî delil, saçı ağarmasa da herkesin önüne konur. Gerçi Araplar, beyaz saça 'uyarıcı' derler fakat âyetin kastı bu değildir."[90]

Allah Teâlâ'nın daha sonraki âyette, *"Onlara bir uyarıcı geldiğinde sadece nefretleri (kaçışları) arttı"* (Fâtır 35/42) buyurması, uyarıcının beyaz saç değil, peygamber olduğunu gösteriyor. Âyette sanki şöyle denmiş oluyor: Size uzun ömür verdik ve ayrıca size uyarıcı peygamber de geldi.

Katâde[91] demiştir ki: "Allah Teâlâ onlara, uzun ömrü ve peygamberi delil getirdi, buna karşı kendilerini savunacakları delilleri kalmadı." Allah Teâlâ, onlara şöyle buyurdu: *"Artık tadın azabı! Zalimler için,* onlardan azabı savacak *hiçbir yardımcı yoktur."*

---

87 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/385; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/425; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/31.

88 Buhârî, Rikâk, 5 (nr. 6419); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/425.

89 İbn Uzeyz (İbn Uzeyr ve İbn Azîz olarak da okunmuştur) Ebû Bekir Muhammed es-Sicistânî (v. 330/941), *Kitâbü Garîbi'l-Kur'ân* isimli eserin sahibidir. Eserin diğer ismi *Nüzhetü'l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân*'dır.

90 bk. İbn Uzeyz, *Kitâbü Garîbi'l-Kur'ân*, s. 476 (Dâru Kuteybe, 1995).

91 Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

36-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin yolunu ve ıstılahlarıyla birlikte manevi terbiyenin mevcudiyetini inkâr eden ve böylece nefisleriyle baş başa kalan kimseler için kalplerinin Allah'tan kopup manen perdelenme azabı vardır. Onlar, nimetlerin bulunduğu cennete girseler bile, kalplerinin perdelenme hali devam eder. Onlar için ölümlerine hüküm verilmez ki ölsünler de ilâhî huzura girme kabiliyetine dönsünler. Kendilerinden, gaflet perdesinin azabı da hafifletilmez. Tam tersine, dünyada nefsanî hazların çokluğu ve kalplerdeki perdelerin yoğunluğu sebebiyle perdelenme daha da artar. Biz, terbiye yolunu inadına inkâr eden ve o yolda gidenlere karşı nankörlük yapan kimseleri işte böyle cezalandırırız. Onlar, onun içinde hal diliyle şöyle feryat ederler:

"Rabbimiz, bizi bu halden çıkar, bizi fânilik diyarına geri döndür de daha önce yapmadığımız güzel amelleri yapalım; azim sahibi ve manen uyanık kimselerin girdiği gibi, biz de senin huzuruna girelim!" Onlara şöyle denir:

"Size, düşünecek kimsenin düşüneceği kadar bir ömür vermedik mi? Hem size, sizi Allah'tan kopmanın vebali konusunda uyaran ve size ilâhî huzura girme yolunu tarif eden uyarıcılar da gelmişti. Fakat siz onları inkâr ettiniz; öyle ise kalbin perdelenip Allah'tan kopmasının azabını tadın. Zalimlere hiçbir yardımcı yoktur."

Yüce Allah Kalplerdekini Bilir

İnkâr ve iman, kalbe ait amellerden olup insanlara gizlidir. Allah Teâlâ, kalplerde olanı kendisinin bildiğini haber vererek şöyle buyurdu:

إِنَّ اللّٰهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٣٨﴾ هُوَ الَّذٖى
جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ فِى الْاَرْضِ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَلَا يَزٖيدُ الْكَافِرٖينَ
كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ اِلَّا مَقْتًا وَلَا يَزٖيدُ الْكَافِرٖينَ كُفْرُهُمْ اِلَّا خَسَارًا ﴿٣٩﴾

38. ***Şüphesiz, Allah göklerin ve yerin gaybını bilir. O, kalplerin sahip olduğu şeyleri de hakkıyla bilendir.***

39. ***Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur. Artık kim inkâr ederse inkârı kendi zararınadır. Kâfirlerin küfrü, Rab'leri katında sadece kendileri için gazabı artırır. Kâfirlerin küfrü, sadece ziyanlarını artırır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, Allah göklerin ve yerin gaybını bilir."* Yani onlarda sizden gizli olan şeyleri bilir. *"O, kalplerin sahip olduğu şeyleri de hakkıyla bilendir."* Âyetin son kısmı, öncesi için bir delildir. Allah Teâlâ, kalplerde olanı bildiğine göre, âlemde gizli olan her şeyi bilir; çünkü kalplerde olanlar daha gizlidir.

Kalplerin sahip olduğu şeyler, içlerinde gizledikleri düşünceler ve vesveselerdir. Yani Allah, kalplerde olanları ve onların hakikatini en iyi bilendir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur."* Yani O sizi, yeryüzünde, kendi hükmü ile tasarrufta bulunmanız için halifeler yaptı, sizi onda tasarruf anahtarlarına (imkân ve sebeplerine) sahip yaptı, sizi onda bulunan şeylere hükümran etti ve onun menfaatlerini size mubah kıldı. Bütün bunlar, O'nun birliğine iman edip taatine sarılarak şükretmeniz içindir.

"Artık sizden *kim inkâr ederse,* böyle yüce nimetleri küçük görüp onlara nankörlük yaparsa *inkârı kendi zararınadır.* İnkârının azabı kendisine döner. Bu, Allah'ın gazabı ve ahiretteki ziyandır. Bu durum, âyetin devamında şöyle ifade edilmiştir:

"Kâfirlerin küfrü, Rab'leri katında sadece kendilerine karşı olan gazabı, şiddetli buğzu *artırır. Kâfirlerin küfrü, sadece ziyanlarını,* helâk ve perişanlıklarını *artırır."*

38-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz, Allah ruhlarda gizli olan sırlı ilimleri, manevi keşifleri, yüce zatın sırlarından ve ilâhî sıfatların nurlarından elde ettiklerini bilir. Allah Teâlâ, ayrıca, nefislerde gizli olan itaat veya isyan düşüncelerini de bilir. Şüphesiz, O, kalplerin hakikatini, onların sefa ve sıkıntı halini, kalplerde bulunan yakîn ve marifetle, onların zıddı olan şüphe ve cehaleti bilir.

İmam Kuşeyrî, *"Şüphesiz, Allah göklerin ve yerin gaybını bilir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "O, ihlâs sahiplerinin ihlâsını, sadıkların sıdkını, münafıkların nifakını, kâfirlerin inkârını, insanlara kötülük yapmak isteyenleri ve Allah hakkında güzel zanna sahip olanları bilir."[92]

İmam Kuşeyrî, *"Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur"* âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir: "Her asırdaki insanlar, kendilerinden önceki insanların halifesidir. İnsanlardan bazıları vardır, onların nefisleri (varlıkları) bir güzelliktir; bazıları ise en rezil ve en düşük kimselerdir. Faziletli kimselerin zamanları, zorluk içinde geçer, rezil kimseler ise zamanları için bir zorluk ve sıkıntıdır."[93]

Kuşeyrî'nin sözünün özü şudur: Bazı insanlar, yeryüzünde Allah Teâlâ'nın kendilerine verdiği halifeliğin hakkını bildiler ve onun hakkını yerine getirdiler. Allah'ın taatini yerine getirerek bu nimete şükrettiler; böylece yaşadıkları zamanlarında, kendileri ve asırlarındaki insanlar için bir güzellik oldular. Fakat onlar, taatlerin meşakkatini ve peş peşe gelen güçlükleri yüklendiklerinden, onlar için zamanları bir sıkıntı oldu. Bir grup insan ise bu halifeliğin hakkını bilmeyip isyan ile meşgul oldular, bu yüzden zamanları sıkıntı ve bunalıma döndü, böylece zamanları için bir zorluk ve sıkıntı oldular.

92 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/210.

93 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/210.

Şirkin Delili Yoktur

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine ortak koşarak inkâra giden kimseleri reddederek şöyle buyurdu:

قُلْ اَرَاَيْتُمْ شُرَكَٓاءَكُمُ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ اَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمٰوَاتِۚ اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلٰى بَيِّنَتٍ مِنْهُۚ بَلْ اِنْ يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا اِلَّا غُرُورًا ﴿٤٠﴾

40. ***De ki: "Allah'ı bırakıp da taptığınız ortaklarınızı gördünüz mü? Gösterin bana! Onlar yerde neyi yarattılar?" Yoksa onların göklerde bir ortaklıkları mı var? Yahut biz onlara, bir kitap verdik de onlar, o kitaptaki bir delile mi dayanıyorlar? Bilakis o zalimler birbirlerine sadece bir aldatma vaat etmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Allah'ı bırakıp da taptığınız ortaklarınızı gördünüz mü?"* Yani de ki: Allah'ın dışında, kendilerini Allah'a ibadette ortak yaparak taptığınız putlarınızdan bana haber verin; onlara ibadet etmede senediniz (sebep ve dayanak noktanız) nedir?

"Gösterin bana! Onlar yerde neyi yarattılar?" Yerden bir parça olsun, yoktan neyi yarattılar ki bu sebeple ibadeti hak ettiler? *"Yoksa onların göklerde bir ortaklıkları mı var?"* Yoksa onların göklerin yaratılışında Allah ile bir ortaklıkları mı var ki kendilerine ibadet edilmesine hak ettiler? Bilakis, bunlardan hiç şey yoktur; öyle ise ibadeti hak etmeleri bâtıl oldu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yahut biz onlara, bir kitap verdik de onlar, o kitaptaki bir delile mi dayanıyorlar?"* Yoksa onların yanında, Allah'tan gelmiş ve putların O'nun ortakları olduğunu söyleyen bir kitap mı var ki onlar bu kitaptan bir delil ve hüccete göre hareket ediyorlar?

İbn Arafe[94] demiştir ki: "Bu âyet, naklî bir delile işaret etmektedir. Önceki âyet ise aklî delile işaret etmektedir. Onlar, putlara ibadetlerinde ne aklî delile ne de naklî bir delile dayanmaktadır."[95]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bilakis o zalimler birbirlerine, sadece bir aldatma vaat etmektedir."* Yani o zalimlerin reisleri, birbirlerine sadece bâtıl ve aldatıcı bir şeyi vaat etmektedir. Bu vaat de onların, *"Bu putlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir"* (Yunus 10/18) sözleridir. Cenâb-ı Hak, onların aklî ve naklî bir delillerinin bulunmadığını belirttikten sonra, ondan vazgeçerek, onların insanları yönlerdirdiği şeyden bahsetti. Bu da öncekilerin sonrakilere, reislerin kendilerine tâbi olanlara, putların Allah katında kendilerine şefaatçi olup onları Allah'a yaklaştıracağını söylemeleridir. Bu, körü körüne basit bir taklittir. Böyle bir durumdan Allah'a sığınırız.

40. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim bir mahlûka güvenir ve ona itimat ederse kendisine şu âyet okunur: *"Allah'ı bırakıp da taptığınız ortaklarınızı gördünüz mü? Gösterin bana! Onlar yerden neyi yarattılar? Yoksa onların göklerde bir ortaklıkları mı var? Yahut biz onlara, bir kitap verdik de onlar, o kitaptaki bir delile mi dayanıyorlar? Bilakis o zalimler birbirlerine, sadece bir aldatma vaat etmektedir."*

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, kendisine ortak koşularak yapılan ameli kabul etmediği gibi, kendisine ortak koşan kalbi de sevmez. Ortak amel kabul edilmez, ortak kalbe de Allah yönelmez."

94 İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. İbnü'l-Cezerî ve İbn Hacer el-Askalânî onun talebelerindendir. Onun diğer eserleri yanında tefsir derslerinde yaptığı açıklamaların talebeleri tarafından toplanmasıyla oluşturulan *Tefsîru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır. Bu tefsir, yeni ve ilk olarak dört cilt halinde, Beyrut'ta 2008 yılında basılmıştır. (geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).

95 bk. İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe*, 3/336 (Beyrut 2008).

İbadete Layık Olan Sadece Yüce Allah'tır

Cenâb-ı Hak sonra, ibadete kimin tek başına layık olduğundan bahsederek şöyle buyurdu:

اِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولَاۚ وَلَئِنْ زَالَتَا اِنْ اَمْسَكَهُمَا مِنْ

اَحَدٍ مِنْ بَعْدِه۪ ۜ اِنَّهُ كَانَ حَل۪يمًا غَفُورًا ﴿٤١﴾

41. *Şüphesiz, Allah gökleri ve yeri yıkılıp yok olmaktan korumaktadır. Eğer onlar yıkılıp yok olsalar, onları Allah'tan başka hiç kimse tutamaz. Şüphesiz, O, halîmdir, çok bağışlayandır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz, Allah gökleri ve yeri yıkılıp yok olmaktan korumaktadır.*" Allah onları, yıkılmaktan korumaktadır. O'nun, gökleri ve yeri bir nizam ve intizam içinde tutması, yıkılmaktan korumasıdır.

Gök bilimcilerine göre meşhur olan görüş şudur: Gökler, gece ile gündüz arasında dönerek deveran eden feleklerdir. Sa'lebî'de dile getirildiği şekilde,[96] Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh], göklerin döndüğünü söyleyen Kâ'b el-Ahbâr'ın sözünü inkâr etmesi, onun hakkındaki ön yargıdan ibarettir; çünkü, göklerin dönmesi, onun Allah'ın kudretiyle tutulmamasını gerektirmez. Bu konudaki açıklama için, "*Güneş de kendisi için belirlenen yere doğru akıp gitmektedir*" (Yâsin 36/38) âyetinin tefsirine bakınız.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, gökleri ve yeri kudretiyle tutmakta, onları hikmetiyle sağlam şekilde yapmakta, onları dilediği gibi süslemekte, içindeki varlıkları hükmüne göre yaratmaktadır. Onları ilk olarak yaratmasında ve yok etmesinde kendisine yardım edecek bir ortağı bulunmadığı gibi, onları devam ettirmesinde ve ayakta tutmasında da kendisine ortak olacak bir kimse yoktur."[97]

96 bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/184; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/319.

97 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/211.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer, faraza onlar yıkılıp yok olsalar, onları Allah'tan başka hiç kimse tutamaz."* O'nun tutmasından sonra, onları ayakta tutacak kimse bulunmaz. *"Şüphesiz O halîmdir, çok bağışlayandır."* O, azap etmede acele etmez; çünkü Allah, kendisine ortak koşup isyan edenlerin üzerinde gökleri ve yeri tutmaktadır; halbuki şirk karşısında gökler ve yer parçalanıp dağılsalar yeridir. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Onlar, 'Rahmân çocuk edindi' dediler. Böyle diyen sizler, öyle çirkin bir iddia ileri sürdünüz ki ondan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar yıkılıp çökecekti" (Meryem 19/88-90).

41. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âlem, kudret ve hikmet tecellileriyle ayakta durmaktadır. Ayrıca bu âlem, ruhlar ve bedenler, mana ve cisimler arasında cereyan eden bağlantı ve hükümlerle ayakta tutulmaktadır. Onlardan biri olmasa, mevcut âlemin nizamı bozulur, hakîm ve alîm Mevlâ'nın hikmeti ortadan kalkardı.

Birincisi (ruh ve mana âlemi), ilâhî kudretin açıkça müşahede edilip yüce Allah'ın yakînen tanındığı âlemdir. İkincisi (madde ve cisimler âlemi) ise teklif (ilâhî hükümlerden sorumluluk) âlemidir.

Birincisi tenzih, ikincisi teşbih mahallidir.

Birincisi, yüce zatın sırlarının, ikincisi ise ilâhî sıfatların nurlarının mahallidir. Aslında her iki âlemde de zuhur eden zat birdir; çünkü Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları hiçbir zaman zatından ayrı değildir. Bu inceliği iyi anla!

Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir: "Kul, Allah'a isyan ettiği zaman, gök, onun üzerine düşmek, yer de onu altına çekip yere batırmak için izin ister; Allah Teâlâ, hilim ve affı ile onlara mani olur. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

'Şüphesiz, Allah gökleri ve yeri yıkılıp yok olmaktan korumaktadır. Eğer onlar yıkılıp yok olsalar, onları Allah'tan başka hiç kimse tutamaz. Şüphesiz O halîmdir, çok bağışlayandır.'"

Kureyş'in İnat ve Azgınlığı

Cenâb-ı Hak sonra, *"Kâfirler için ise cehennem azabı vardır ..."* (Fâtır 35/36) âyeti için bir tamamlama olarak Kureyş'in inat ve azgınlığından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَٓاءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ اَهْدٰى مِنْ
اِحْدَى الْاُمَمِۚ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ نَذِيرٌ مَا زَادَهُمْ اِلَّا نُفُورًاۙ ﴿٤٢﴾ اِسْتِكْبَارًا
فِي الْاَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِۜ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ اِلَّا بِاَهْلِهٖۜ فَهَلْ
يَنْظُرُونَ اِلَّا سُنَّتَ الْاَوَّلِينَۚ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَبْدِيلًاۚ وَلَنْ تَجِدَ
لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَحْوِيلًا ﴿٤٣﴾ اَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ
عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَكَانُٓوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةًۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعْجِزَهُ
مِنْ شَيْءٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِۜ اِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا ﴿٤٤﴾

42. ***Onlar, eğer kendilerine bir uyarıcı*** *(peygamber)* ***gelirse, herhangi bir milletten daha çok doğru yolda olacaklarına dair sağlam bir şekilde Allah'a yemin ettiler; fakat onlara uyarıcı gelince, bu, onların sadece haktan uzaklaşmalarını arttırdı.***

43. ***Çünkü onlar yeryüzünde büyüklük taslıyor ve kötü tuzaklar kuruyorlardı. Hâlbuki kötü tuzak sadece sahibini sarar. Onlar ancak öncekilere uygulanan ilâhî kanunu (azabı) bekliyorlar. Allah'ın kanununda*** *(icraat şekli olarak)* ***asla bir değişme bulamazsın, yine Allah'ın kanununda*** *(zamanı gelince)* ***bir sapma da bulamazsın.***

44. ***Onlar, yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi? Halbuki onlar, bunlardan daha güçlü idiler. Göklerde ve yerde hiçbir şey Allah'ı âciz bırakacak değildir. O, her şeyi bilendir, her şeye gücü yetendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, eğer kendilerine bir uyarıcı peygamber gelirse, herhangi bir milletten daha çok doğru yolda olacaklarına dair sağlam bir şekilde* yahut bütün güçleriyle *Allah'a yemin ettiler."* En'âm sûresinde de bu manada şöyle buyrulmuştur:

"'Eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk' demeyesiniz diye size bu Kur'an'ı indirdik" (En'âm 6/157).

Bu şöyle olmuştu: Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmeden önce, Kureyş'e, Ehl-i kitabın (yahudi ve hıristiyanların) peygamberlerini yalanladıkları haberi ulaşınca Kureyş, "Allah, yahudi ve hıristiyanlara lânet etsin, kendilerine peygamberler geldi de onları yalanladılar; vallahi eğer bize bir peygamber gelse, biz, ümmetler içinde en doğru yolda olanlardan olurduk!" dediler. Yani, hak yola uyma ve istikamet üzere bulunma konusunda onlardan en üstün ve en ileride olurduk, demek istediler. "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilince de, *bu, onların sadece haktan uzaklaşmalarını artırdı."* Yani Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] gelişi, onların sadece haktan uzaklaşmalarını artırdı.[98]

Bunun sebebi devamındaki âyette şöyle belirtiliyor: *"Çünkü onlar yeryüzünde büyüklük taslıyor ve kötü tuzaklar kuruyorlardı."* Yani onlar, büyüklük taslayıp kötü tuzak kurdukları için, peygamberin gelişi onların sadece haktan sapmalarını artırdı. Yahut onlar, kendilerini beğenip büyüklük taslayarak Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminlere türlü tuzaklar kurduklarından, bu sonuç oluştu. Bu çirkin tuzak, müşriklerin toplanıp Resûl-i Ekrem'i [sallallahu aleyhi vesellem] öldürmek ve ona tâbi olanlara eziyet vermek için plan yapmalarıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Halbuki kötü tuzak sadece sahibini sarar."* Yani kötü tuzağın sonucu, ancak onu yapanın başına gelir. Nitekim kurdukları tuzak ve çirkin planın sonucu, Bedir Savaşı'nda kendi başlarına geldi.

---

98 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/184; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/426.

Bir darbımeselde denir ki: "Kim, başkasına zarar vermek için bir kuyu kazarsa içine kendisi düşer."

Âyetin devamı şöyle: *"Onlar ancak öncekilere uygulanan ilâhî kanunu* yani azabı *bekliyorlar."* Onlar sadece, kendilerinden önce hakkı yalanlayanların başına gelen, köklerini kazıyan azabın kendi başlarına da gelmesini bekliyorlar. Bu durum, peygamberlerini yalanlayanlar hakkında Allah Teâlâ'nın uyguladığı bir kanunudur. *"Sen Allah'ın kanununda* uygulama şekli olarak *asla bir değişme bulamazsın, yine Allah'ın kanununda* zamanı gelince *bir sapma da bulamazsın."* Allah Teâlâ, âyette öteden beri devam eden bir kanununu açıkladı. Bu kanun O'nun, peygamberlerini yalanlayanlardan intikam almasıdır. O, bu azabını değiştirmez ve vakti gelince de ertelemez. Çünkü o, olması muhakkak bir şeydir, ondan kaçış yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi?"* Onlar, kendilerinden önce Âd, Semûd kavimleri ve Lût'un kavmi gibi peygamberlerini yalanlayanları Allah'ın nasıl helâk edip köklerini kazıdığını görmediler mi? Allah Teâlâ, Mekke müşriklerine, Şam, Yemen ve Irak taraflarına yaptıkları yolculuklarda gördükleri, geçmiş milletlerin kalıntıları, helâklerinin ve yerle bir oluşlarının göstergesi olan şeyleri kendi aleyhlerine bir delil olarak gösterdi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Halbuki onlar, bunlardan daha güçlü* ve iktidarlı *idiler;* fakat bununla birlikte başlarına gelen azaptan kaçıp kurtulamadılar. *Göklerde ve yerde hiçbir şey Allah'ı âciz bırakacak,* O'nun önüne geçecek veya O'ndan kaçıp kurtulacak *değildir. O,* onların bütün hallerini *bilendir,* onları yakalayıp azap etmeye *gücü yetendir."* Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

42-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazı insanları görürsün, şöyle derler: "Eğer gerçek bir terbiye şeyhi ortaya çıkarsa, onun terbiye halkasına ilk giren biz oluruz." Bunu söyleyen kimse, terbiye şeyhi ortaya çıkınca, inat edip kibir göstererek onun terbiyesine girmez, hatta bazıları çok defa onu inkâr eder ve kendisine

tuzak kurup işini engellemeye çalışır. İlâhî rahmetten mahrum bırakılmaktan Allah'a sığınınız.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onların sözlerinin bir hakikati yoktur. Onların verdikleri güvenceye itimat edilmez. İçlerinden vaat ettikleri, apaçık yalandır. Onların itaat zannettikleri şey sadece bir aldanıştır. Aynı şekilde mürid de manevi yola ilk girişinde, nefsi ona güç yetiremeyeceği şeyleri temenni ettirir. Birçok kez, Allah'la anlaşma yapar ve bazı şeyleri yapmaya O'na kesin söz verir. Şehveti kendisini sardığında ve şeytan onu Allah'a verdiği sözde yalancı çıkarmayı istediğinde, bir hile ile kendisini yere serer, onu azgınlık çukuruna ve nefsinin fitnesine düşürür; böylece kulun yüzü siyah olur (verdiği sözün altında kalır) ve Allah katındaki itibarı gider."[99]

İmam Kuşeyrî sonra, *"Onlar yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi?"* âyetinin tefsirinde şöyle demiştir: "Allah'ın hiçbir velisi hüsrana uğramaz, Allah'a düşman olan hiç kimse de kazançlı çıkmaz. Niyeti bozuk olan kimse hakikate ulaşamaz, onun hile ve tuzağı kendisine döner. Allah Teâlâ, düşmanlarını yerle bir eder; velilerine ise çok büyük bir lutufta bulunur."[100]

Yüce Allah Halîm ve Çok Affedicidir

Cenâb-ı Hak sonra, *"Şüphesiz O halîm ve çok affedicidir"* (Fâtır 35/41) âyetine bir tamamlama niteliğinde şöyle buyurdu:

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ
دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَاِنَّ
اللّٰهَ كَانَ بِعِبَادِه۪ بَص۪يرًا ﴿٤٥﴾

99 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/211.

100 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/212.

45. *Eğer Allah, insanları işledikleri isyanlar yüzünden hemen yakalayıp cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı. Fakat Allah, onları belirli bir süreye kadar erteliyor. Vakitleri gelince (yaptıklarının karşılığını verir). Şüphesiz, Allah kullarını görmektedir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer Allah, insanları işledikleri* isyanlar *yüzünden hemen yakalayıp cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı.*" Çünkü, "*Göklerde ve yerde hiçbir şey Allah'ı âciz bırakacak* değildir" âyetinde, yeryüzünün de bahsi geçti. Şayet, yüce Allah, insanların yaptıkları günahlara hemen ceza verecek olsaydı, yeryüzünde hareket halinde hiçbir canlı bırakmazdı. Buna hiç kimse de engel olamazdı.

Âyete, Allah, isyan eden hiçbir kimseyi bırakmazdı, manası da verilmiştir.

Âyetin bu kısmı için, "Hiçbir cin ve insan bırakmazdı" diyenler de olmuştur.

Meşhur olan görüş, âyetin bütün canlıları içermesidir; çünkü bütün canlılar insan için yaratılmıştır.

Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İnsanların günahı yüzünden, neredeyse deliğindeki pislik böceği bile azap görür." Yani hayvanlar, insanların işlediği günahların uğursuzluğu sebebiyle meydana gelen kıtlıktan etkilenerek bir çeşit azap görürler.

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Zalimin zulmü sebebiyle toy kuşu, (yeryüzüne inecek kıtlıktan dolayı) yuvasında zayıflıktan ölür."[101]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Eğer Allah Teâlâ, insanların hak ettikleri sevabı veya azabı dünyada hemen verecek olsaydı, insanların az ömrü yetmezdi ve kısa anlayışları bunu idrak edemezdi. Bunun için Cenâb-ı Hak, bu işi mahşer gününe erteledi. O gün, uzundur. Allah, her şeye kadirdir; kullarının her işini görmektedir, dönüş O'nadır."[102]

101 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/185-186; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/323.

102 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/212.

Bu açıklama, şu âyetin manasındadır: *"Fakat Allah, onları belirli bir süreye kadar erteliyor.* O, kıyamet günüdür. Hepsi için belirlenen *vakitleri gelince, şüphesiz, Allah kullarını görmektedir."* Yani onların işlerinin hakikati ve hükümlerinin hikmeti O'na gizli kalmaz; O hepsine, amellerinin derece ve durumuna göre karşılıklarını verir.

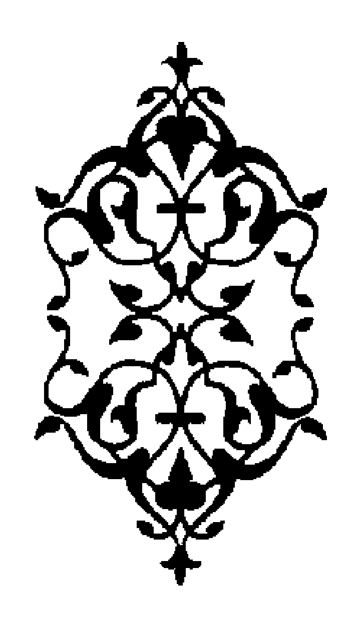
45. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Mümin için dünyada, cezasının hemen verilmesi, kendisi için bir ihsandır; onun ebedî âleme ertelenmesi ise bir istidraç (farkında olmadan azaba yaklaştırmak) ve rahmetten mahrum edilip nefsiyle baş başa bırakılmaktır. Her kime, ezelde ilâhî inâyet takdir edilmişse, Allah Teâlâ onu, dünyada iken azarlayıp uyararak kusurunu temizler. Bu, bazan bedenine, malına veya ailesine gelecek bir musibetle gerçekleşir. Kime ilâhî inâyet takdir edilmemişse, onun kusurlarının cezası ahiret gününe ertelenir.

Allah Teâlâ'dan, lutuf ve keremiyle bizleri günahlardan ve azabından korumasına isteriz.

Allah Teâlâ, peygamberi Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Fâtır sûresinin tefsiri burada tamanlandı.

(36) YÂSÎN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Yâsîn sûresi Mekke'de inmiştir. Fakat bazıları, 12. âyetin Medine'de Selemeoğulları hakkında indiğini söylemişlerdir. Bunlar, Mescid-i Nebevî'ye uzak olan evlerini terkedip Hz. Peygamber'in yakınına taşınmak istediklerinde 12. âyet indi.[103]

Yâsîn sûresi seksen üç âyettir. Sûre, ismini ilk âyetinden almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin 42. âyetinde, *"Onlara bir uyarıcı peygamber geldiğinde, bu onların sadece haktan kaçışlarını artırdı"* buyruldu. Bu sûrenin 3. âyetinde de, *"Sen, şüphesiz gönderilmiş peygamberlerdensin"* buyrularak, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] uyarıcı olduğu ve peygamberliği yeminle ifade edildi.

Yâsîn Sûresinin Fazileti

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Yâsîn sûresine Tevrat'ta 'muimme' ismi verilmiştir; onu okuyanın üzerine dünya ve ahiretin hayrını yayar (iki cihanın hayrını kazandırır). Ona ayrıca 'Dâfia' ve 'Kâdıye' denir; onu okuyandan her türlü kötülüğü uzaklaştırır ve onun her ihtiyacını giderir."*[104]

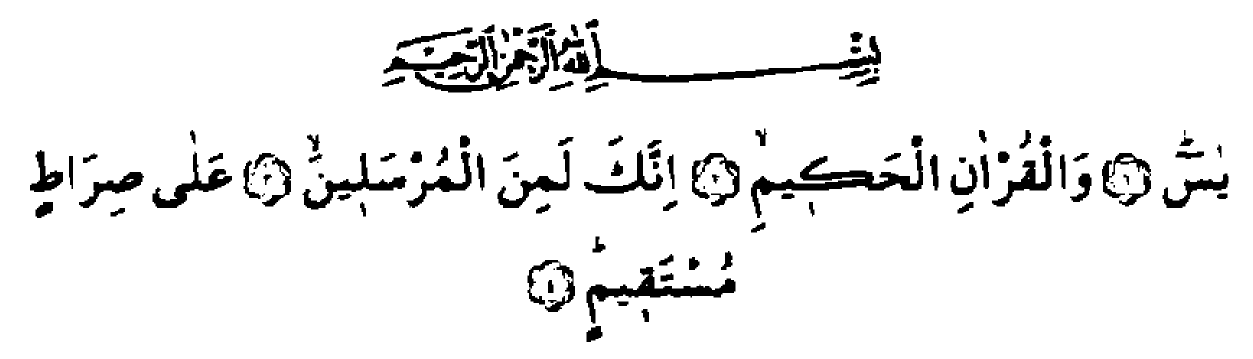
103 bk. Tirmizî, Tefsîru Sûre, 36; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/3; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/97.

104 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/187; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/4; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/37-38.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur: *"Yâsîn sûresi ne için okunursa ona göre fayda verir."*

Diğer hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Yâsîn sûresini, korkan bir kimse okursa korkusundan güvende olur. Aç bir kimse okursa Allah onu doyurur. Susuz bir kimse okursa susuzluğundan kurtulur. Elbisesiz bir kimse okursa elbise bulur. Hapisteki kimse okursa serbest bırakılır. Bekâr kimse okursa evlenir. Yolcu okursa yardım görür. Bir şeyini kaybeden okursa kaybettiğini bulur."*[105]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Kim ölüm anında Yâsîn sûresini okursa veya ona okunursa, Allah Teâlâ, onun her bir harfine karşılık on melek indirir; melekler onun önünde saf bağlayarak dururlar, kendisi için Allah'ın rahmetini isterler, günahlarının affı için Allah'a yalvarırlar, onun cenazesinde hazır bulunurlar."*[106]

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Yâ Sîn.*

2-3-4. *Hikmet dolu Kur'an'a yemin olsun ki gerçekten sen, dosdoğru bir yol üzere gönderilmiş peygamberlerdensin.*

---

105 Aynı manada bir hadis için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/25.

106 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/188. Meşhur hadiste, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Ölülerinize Yâsîn sûresini okuyunuz"* hadisiyle, ölen kimseye Yâsîn sûresinin okunmasını tavsiye etmiştir (bk. Ebû Davud, Cenâiz, 19; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 10913, 10914; İbn Mâce, Cenâiz, 4). Yâsîn sûresinin fazileti konusunda İmam Tirmizî'nin rivayet ettiği şu hadis büyük bir müjde içermektedir: *"Her şeyin bir kalbi vardır; Kur'an'ın kalbi de Yâsîn sûresidir. Kim Yâsîn sûresini okursa Allah Teâlâ ona, on kere Kur'an okumak sevabı verir"* (bk. Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 7 [nr. 2887]; Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 21). İmam Bezzâr'ın rivayet ettiği bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur: *"Ümmetimden her insanın kalbinde Yâsîn sûresinin bulunmasını ne kadar isterim"* (bk. Bezzâr, *Müsned*, nr. 2305; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/38). Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Yâsîn, Kur'an'ın kalbidir. Kim onu, Allah'ın rızasını ve ahiret sevabını bekleyerek okursa geçmiş günahları affedilir"* (bk. Ahmed, *Müsned*, 5/26; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 1075; Taberânî, *el-Kebîr*, 20 [nr. 511, 541]; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/37).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yâ Sîn.* Ey ulu, yüce, şanı büyük efendi! *Hikmet dolu,* âyet ve hükümleri muhkem *Kur'an'a yemin olsun ki gerçekten sen, dosdoğru bir yol üzere gönderilmiş peygamberlerdensin."*

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Allah Teâlâ bana, Kur'an'da yedi isim verdi. Bunlar Muhammed, Ahmed, Tâhâ, Yâsîn, el-Müzzemmil, el-Müddessir ve Abdullah'tır."*[107]

Bazıları, "Yâsîn"le isimlendirmenin doğru olmayacağını söylemişlerdir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Açık ve doğru olan şudur: "Yâsîn"deki "yâ", hitap içindir, "sîn" ise bir harf olup seyyidin kısaltılmışıdır. "Ey yüce, ulu seyyid, beşerin efendisi" anlamına gelir. Sevenler arasında böyle işaretli konuşmalar olur. Bunun sebebi, kendilerini gözetleyen ve dinleyen kimselerden durumu gizlemektir.

Cenâb-ı Hak sonra, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini inkâr edenlere cevap olarak onun kendisi tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu yeminle ifade ederek şöyle buyurdu:

"Hikmet dolu Kur'an'a yemin olsun ki ..." Yani sonsuz hikmetlerle dolu Kur'an'a yemin olsun ki ...

Yahut hüküm ve haberleri muhkem (sağlam, sabit) olup kendisini hiçbir kitabın neshetmediği (hükmünü ortadan kaldırmadığı) Kur'an'a yemin olsun ki ...

Yahut hikmet sahibinin kelâmı olan Kur'an'a yemin olsun ki, *"Gerçekten sen, gönderilmiş peygamberlerdensin."* Sen onların en büyüğü ve en yücesisin. Bu âyet, kâfirlerin, *"Sen, gönderilmiş biri değilsin!"* (Ra'd 13/43) sözlerini reddetmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sen, dosdoğru bir yol üzere gönderilmiş peygamberlerdensin."* Yani sen, içine gireni sonsuz kerem sahibi olan Allah'ın yakınlığına (cennetine) ulaştıran dosdoğru bir yol üzerinde bulunmaktasın. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

107 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 15/7.

1-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Yâsîn, ey seyyid, ey efendi, demektir."[108]

Allah Teâlâ onu, makamların en yücesine yükseltti. O makama, ümit ve beklenti ile çıkılmaz. Cenâb-ı Hakk'ın bir kanunudur ki O, sırlarını sadece, vehim ve hayallerin, onu nasıl hak ettiğini anlamakta âciz kaldığı kimselere verir. Bunun için müşrikler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu makamı hak etmesini hayret ve şaşkınlıkla karşılayıp, "Allah insanlar arasından Ebû Tâlib'in yetimini böyle bir iş için nasıl seçti?" dediler. Halbuki Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Cenâb-ı Hakk'ın ezelî tercihinde, bütün emsal ve benzerlerinin en önündeydi. Bu manada, beyit halinde şöyle denmiştir:

"Bu kimse, eski elbiseler içinde olsa ve mal yönünden fakir bulunsa da benim katımda, kardeşimden, komşumdan, altın ve gümüş sahiplerinden ve çokça mala sahip idarecilerden daha tercihe şâyandır."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Yâsîn'deki, 'yâ', yevmü'l-mîsaka işaret ediyor; 'sîn' ise Cenâb-ı Hakk'ın dostlarıyla arasındaki sırrına işaret ediyor. Cenâb-ı Hak, bununla şöyle diyor: Yevmü'l-mîsakın, dostlarımla sırrımın ve hikmet dolu Kur'an'ın hakkı için söylüyorum, ey Muhammed muhakkak sen, tarafımdan gönderilmiş peygamberlerdensin."[109]

Bir hadiste, *"Kur'an'ın kalbi Yâsîn'dir"* buyrulmuştur.[110] Yâsîn'in kalbi de, *"Onlara çok merhametli Rab'den, bir selâm vardır"* (Yâsîn 36/58) âyetidir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: O, Kur'an'ın, kendisine davet ettiği Allah'a yakınlık sırrına bir işarettir. Kur'an'ın bütün hükümleri bunun üzerine dönmektedir. Bunun özetle manası şudur: Kullar, Kur'an'la manevi hayat buldukları, O'nun sözü ve sırrı ile ünsiyete (huzura) ulaştıkları için o, Allah Teâlâ'nın kullarına doğrudan verilmiş sözlü bir selâmıdır.

---

108 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/213.

109 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/165-166.

110 Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 7 (nr. 2887); Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 21; Ahmed, *Müsned*, 5/26.

Şöyle de denilmiştir: Yâsîn sûresinde dinin temel inanç esasları işlendiği için o, Kur'an'ın kalbi sayılmıştır. Bu açıklamalar, *Hâşiyetü'l-Fâsî*'de yapılmaktadır.[111]

Kur'an Yüce Allah Tarafından İndirilmiştir

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine yemin edilen Kur'an'ı tanıtarak şöyle buyurdu:

تَنْزٖيلَ الْعَزٖيزِ الرَّحٖيمِۙ ﴿٥﴾ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَٓا اُنْذِرَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ
﴿٦﴾ لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلٰٓى اَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٧﴾ اِنَّا جَعَلْنَا فٖٓي
اَعْنَاقِهِمْ اَغْلَالًا فَهِيَ اِلَى الْاَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ ﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ
اَيْدٖيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَاَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿٩﴾ وَسَوَٓاءٌ
عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾ اِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ
الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِۚ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَاَجْرٍ كَرٖيمٍ ﴿١١﴾

5. ***(Bu Kur'an) mutlak güç sahibi ve çok merhametli Allah tarafından indirilmiştir.***

6. ***O, ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için indirilmiştir.***

7. ***Andolsun ki onların çoğuna azap sözü hak olmuştur. Onlar imana gelmezler.***

8. ***Biz, onların boyunlarına halkalar geçirdik. O halkalar çenelerine kadar dayanmıştır ve bu yüzden kafaları yukarı kalkıktır.***

9. ***Biz onların önlerinden bir set ve arkalarından bir set çekerek gözlerini perdeledik; artık görmezler.***

---

111 Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

10. ***Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar.***

11. ***Sen sadece zikre (Kur'an'a) uyan ve görmeden saygı içinde Rahmân'dan korkan kimseyi uyarabilirsin. İşte onu, bir mağfiret ve güzel bir mükâfatla müjdele.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu Kur'an mutlak güç sahibi ve çok merhametli Allah tarafından indirilmiştir."* Yani bu Kur'an, kitabının nazmının fesahatiyle inat sahiplerinin evhamlarını yerle bir eden ve onlara galip gelen, kitabının hitabının manasıyla da doğru yola girenlerin anlayışlarını kendisine çeken Allah tarafından indirilmiştir.

"O, ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için indirilmiştir." Yani biz seni, babaları uyarılmayan gafil bir kavmi uyarman için gönderdik. Şu âyetler de bu manadadır:

"Hayır, o, kendilerine senden önce hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için, hidayeti bulsunlar diye, Rabb'in tarafından indirilmiş hak kitaptır" (Secde 32/3).

"Biz onlara senden önce bir uyarıcı göndermedik" (Sebe' 34/44).

Âyete şu mana da verilmiştir: Onu sana, babalarının uyarıldığı azapla bir kavmi korkutman için indirdik. Şu âyet buna delil olmaktadır: *"Şüphesiz, biz sizi, yakın bir azapla uyardık"* (Nebe' 78/40).

Bazıları da âyete şu manayı vermiştir: Babalarının uyarıldığı şekilde bir kavmi uyarman için Kur'an'ı sana indirdik. Bu zayıf bir görüştür; çünkü onlar için daha önce bir uyarı geçmedi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun ki onların çoğuna azap sözü hak olmuştur. Onlar imana gelmezler."* Bu söz, şu âyette belirtilmektedir:

"Fakat benden, 'Muhakkak cehennemi, bütünüyle cinlerden ve insanlardan dolduracağım' şeklinde söz gerçekleşti" (Secde 32/13). Yani onlar hakkında bu söz gerçekleşti, onlar için bu hüküm kesin ve gerekli oldu. Çünkü Allah Teâlâ, onların küfür üzere öleceğini bilmektedir.

İbn Arafe demiştir ki: "Onların iman etmeyeceklerinin haber verilmesiyle birlikte, kendilerinin uyarılması, onları aklen ve âdeten güçlerinin yetmeyeceği bir şeyle mükellef tutmak değildir. Naslara (âyet ve hadislere) göre, gücü aşmayan bir şeyle kulların mükellef tutulması, emrin zâhirine bakılarak doğrudur. Yoksa (iş insan aklına kalsa) bütün yükümlülüklerin güç yetirilmez olması gerekirdi. Hem onda bir fayda da yoktur. Çünkü mükellefler iki kısımdır. Allah Teâlâ'nın iman etmeyeceğini bildiği kimselerin iman etmesini istemenin bir faydası yoktur; zira o buna güç yetiremez. Allah Teâlâ'nın iman edeceğini bildiği bir kimsenin uyarılmasında ve kendisine imanın emredilmesinde de bir fayda yoktur; çünkü onun da bunu yapmamaya gücü yetmez."[112]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İlâhî hikmet, onların aleyhlerine veya lehlerine olacak delilin önlerine konulması için, kendilerinin mükellef tutulmalarını, ilâhî kudret ise onların mazur olmasını gerektirir. Fakat bir teklif diyarı olan bu dünyada, hikmete bakılır, kudrete bakılmaz.

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin inkârdaki ısrarlarını ve hatalarından dönmeye bir yol bulamayışlarını bir temsille anlattı. Allah Teâlâ onların, boyunlarına halkalar geçirilen ve bu yüzden kafaları yukarı kalkmış vaziyette dik duran kimselere benzediklerinden bahsetti. Bununla, onların hakka yönelmediklerini, boyunlarını onun tarafına çeviremediklerini, iki set arasında kalıp önlerini ve arkalarını göremediklerini belirterek şöyle buyurdu:

"Biz, onların boyunlarına halkalar geçirdik. O halkalar çenelerine kadar dayanmıştır ve bu yüzden kafaları yukarı kalkıktır." Âyetin manası şudur: Halkalar, çenelere kadar ulaşmış ve oraya yapışmıştır. Bu yüzden kafaları yukarı doğru kalkık vaziyette kalmıştır. Halkanın iki ucu çenenin alt tarafında birleştiği için, ondan kurtulup da kafasını aşağı eğememektedir. Bu durumda, başı yukarı kalkık vaziyette kalmak zorundadır.

Bazıları âyete şu manayı vermiştir: Halka, elleri çenelerine dayanmış vaziyette elleriyle birlikte boyunlarına geçirilmiştir. Bazı kıraat âlimleri âyeti, bu manaya gelecek şekilde okumuşlardır.

112 İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe*, 3/338.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onların önlerinden bir set ve arkalarından bir set çektik."* Yani onları her yandan saran birçok mani ve engeller var ettik. Artık onlar, cehalet çukurlarında hapsolmuş ve âyetlerimizle delillere bakmaktan menedilmiş durumdadırlar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Böylece gözlerini perdeledik;* yani gözlerinin üzerine bir perde çektik, *artık* hakkı ve doğruyu *görmezler."*

Rivayet edildiğine göre, bu âyet Mahzumoğulları hakkında inmiştir. Olay şöyle olmuştur:

Ebû Cehil, "Eğer Muhammed'i görürsem, başını taşla ezeceğim!" diye yemin etti. Sonra Mescid-i Harâm'a (Kâbe) geldi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] o sırada secde ediyordu. Ebû Cehil'in elinde bir taş vardı, onu Allah Resûlü'nün başına vurmak için kaldırınca, eli boynuna doğru eğildi ve taş eline yapıştı; öyle ki taşı elinden zorla koparttılar. Bunun üzerine Ebû Cehil, kavminin yanına dönüp durumu onlara haber verdi. O zaman Mahzumoğulları'ndan biri, "Ben onu bu taşla öldürürüm" diyerek Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] bulunduğu yere gitti; Allah Teâlâ adamın gözünü kör etti, adam, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sesini işittiği halde, onu göremedi. Sonra, kavminin yanına döndü, onları da göremedi, nihayet kendisine seslenerek yerlerini söylediler.[113]

Bazıları demiştir ki: Âyette, kâfirlerin cehenneme girdiklerinde ahiretteki durumları anlatılmaktadır. Buna göre, âyette bahsedilen durum, hakikaten gerçekleşir; onların boyunlarına ateşten halkalar geçirilir; ateş onları her yandan sarar. Fakat, birinci mana daha tercihe şâyan ve duruma daha uygundur. Peşinden gelen şu âyet de bunu göstermektedir:

"Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar." Yani senin onları uyarmanla uyarmaman onlar için birdir; çünkü Allah'ın saptırdığı kişiyi hidayete getirecek kimse yoktur.

Rivayet edildiğine göre, Ömer b. Abdülaziz bu âyeti, Kaderiyye mezhebini savunan Gaylân b. Müslim ed-Dımaşkî'ye okudu, âyeti din-

113 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/8; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/7.

leyen Gaylân, "Sanki onu bu zamana kadar hiç okumadım, seni şahit tutuyorum ki ben kader hakkındaki görüşlerimden tövbe ediyorum!" dedi. O zaman Ömer b. Abdülaziz [rahmetullahi aleyh], "Allahım, eğer bu sözünde samimi ise onun tövbesini kabul et; eğer yalancı ise ona, kendisine merhamet etmeyen birini musallat et!" diye dua etti. Ömer b. Abdülaziz'in vefatından sonra, Gaylân eski fikirlerine döndü; bunun üzerine devrin Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik onu yakalattı, İmam Evzâî'ye durumunu inceletti, çıkan fetvaya göre, Gaylân'ın el ve ayaklarını kestirip Dımaşk Kapısı'nda astırdı.[114]

Cenâb-ı Hak sonra, uyarının kime fayda vereceğinden bahsederek şöyle buyurdu: *"Sen sadece zikre uyan kimseyi uyarabilirsin."* Yani senin uyarın sadece Kur'an'a tâbi olan kimseye fayda verir. "Sen bir de *görmeden Rahmân'dan korkan* yani kendisini görmeden önce Allah'ın azabından korkan kimseyi *uyarabilirsin."*

Âyette, kendisine fayda vermeyen kimseyi uyarmak, sanki hiç olmamış gibi kabul edildi. Buna göre, kim iman etmezse o sanki hiç uyarılmamış gibidir; uyarı sadece, ondan istifade eden kimse içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte onu, bir mağfiret,* günahlarından af *ve güzel bir mükâfatla,* cennet ve içindeki nimetlerle *müjdele."*

5-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerden kim, bir fetret devresinden sonra, insanlara vaaz etmeye ve onları uyarmaya yönelirse ona, "Biz seni, babaları uyarılmamış, bu yüzden gaflette kalmış bir kavmi uyarman için gönderdik" denir.

Ezelde, haklarında, doğru yoldan ve ona uyanlardan uzaklaşmasına hükmedilen kimseler hakkında da şöyle denir: "Onların ekseriyeti hakkında ilâhî söz gerçekleşti; onlar iman etmezler. Biz onların boyunlarına, kendilerini, zamanlarındaki velilere boyun eğmekten alıkoyacak halkalar geçirdik. Onların önüne, kendilerini Allah'a yönelmekten alıkoyacak maniler koyduk. Ayrıca onların arkalarına da kendilerini ilâhî

114 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/191; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/12; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/7; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/124. Mana, *el-A'lâm*'dan tamamlandı.

huzurdan alıkoyacak alakalar koyduk. Böylece onları perdeledik, yani basiretlerini örttük. Artık onlar, Allah'a delil olan kimselerden hiçbirinin seçilmiş birer veli olduklarını göremez. Onlar, hiçbir davetçiyi görmezler. Hakk'a çağırana, 'Buyur, davetin baş üstüne' demezler. Onlar için uyarı olması ve olmaması birdir. Onların gaflet derdine derman bulmakla uğraşmak da boşuna bir yorgunluktur."

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ onların arkasına, ezelî kahır seddi çekti, önlerine ise şekavet duvarını çekti. Bizzat kendisi de onları zatını görmekten menetti. Artık bundan sonra onlar, kasvet perdesi içinde kalırlar, O'nu asla göremezler."[115]

Yüce Allah'a davet edenlerin uyarısı sadece, kalbi Allah'ın zikriyle huşûa ulaşmış ve ruhu Allah'a kavuşmaya özlem duyan kimselere fayda verir. Ona, günahlarının affedileceğini, ayıplarının örtüleceğini ve kendisine çok güzel bir mükâfat verileceğini müjdele. Bu mükâfat, yüce Allah'ın cemaline bakmaktır.

Allah Ölüleri Diriltir

Cenâb-ı Hak sonra, haklarında şekavet (cehennemlik) hükmü verilmiş kimselerden öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenleri reddederek şöyle buyurdu:

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِ الْمَوْتٰى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَاٰثَارَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ
اَحْصَيْنَاهُ ف۪ٓي إِمَامٍ مُب۪ينٍ ﴿١٢﴾

12. ***Şüphesiz biz, ölüleri diriltiriz. Ayrıca onların yaptıkları işleri ve bıraktıkları eserleri yazarız. Biz, her şeyi apaçık bir kitapta (levh-i mahfûzda) kaydettik.***

115 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/166.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz biz, ölüleri diriltiriz."* Yani onları, ölümlerinden sonra tekrar diriltiriz. Yahut onları, şirkten imana çıkarırız.

Şeyhlerimizin şeyhi, seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Allah Teâlâ, uyarıdan fayda gören kimseye mağfireti ve en güzel mükâfatı müjdeledikten sonra, iman etmeyen ve uyarıdan bir fayda görmeyen kimsenin hükmünü şöyle bildirdi: Allah onları diriltecektir ve onların hükmü Allah'a aittir. Şu âyette de müminlerle kâfirlerin hali anlatılmaktadır:

"Sadece (gönülden) dinleyenler davete uyar; (kalpleri) ölülere gelince, onları Allah diriltir. Sonra hepsi O'na döndürülür'" (En'âm 6/36).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ayrıca onların yaptıkları işleri,* önceden yapıp gönderdikleri salih amellerle diğer işlerini *ve* kendilerinden sonraya *bıraktıkları* iyi-kötü *eserlerini yazarız."*

İnsanların güzel eserleri; öğrettikleri bir ilim, yazdıkları bir kitap, Allah için vakfettikleri bir mal veya arazi, yaptıkları bir ribât ve mescid gibi hayırlı şeylerdir. Kötü eserleri ise İslâm'da sonradan ortaya çıkarttıkları bir bid'at ve benzeri zararlı işlerdir. Şu âyet de bu manadadır:

"O gün (kıyamette) insana, önden yapıp gönderdikleri ve geride bıraktıkları haber verilir." (Kıyâme 75/13). Yani yapıp gönderdiği amelleri ve geride bıraktığı eserleri kendisine haber verilir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kim İslâm'da güzel bir çığır açarsa kendisinden sonra o güzel şeyle amel edenlerin sevabının aynısı ona yazılır. Amel edenlerin sevaplarında bir noksanlaşma da olmaz. Kim de kötü bir işin çığırını açarsa kendisinden sonra o kötü işi yapanların günahının aynısı kendisine yazılır. O işi yapanların günahından da bir şey eksilmez."[116]

---

116 Müslim, Zekât, 69-71; Nesâî, Zekât, 64; İbn Mâce Mukaddime, 203.

Diğer hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz, şu yedi şeyin sevabı mümin öldükten sonra kendisine gelmeye devam eder:

1. *Diktiği bir ağaç,*

2. *Açtığı bir su kuyusu,*

3. *Akıttığı nehir,*

4. *Öğrettiği faydalı ilim,*

5. *Bina ettiği mescid,*

6. *Vârislerine bıraktığı (okunup amel edilen) mushaf,*

7. *Kendisine istiğfar eden salih evlat."* Hadis için Münzirî'ye bakınız.[117] Bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın, *"Onların bıraktıkları eserleri yazarız"* âyetinin kapsamına girmektedir.

Bazıları, "eserleri" ifadesini, onların cuma ve diğer namazlar için mescidlere giderken attıkları adımları olarak tefsir etmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz, her şeyi apaçık bir kitapta,* levh-i mahfûzda *kaydettik;* muhafaza ettik." Yahut her şeyi bir bir sayıp açıkladık. Çünkü o, kitabın aslı ve imamıdır.

Her şeyin yazıldığı kitabın, amel defterleri olduğu da söylenmiştir. Âyetin kastı, kullara, hayır-şer her yaptıklarının yazıldığını bildirerek onları korkutmak, Allah'a isyan olan işlerden sakınmalarını ve Allah'a itaat olan işlere koşmalarını temin etmektir.

12. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz biz, gaflet ve cehaletle ölmüş kalpleri, ilim ve marifetle diriltiriz ve onların kazandıkları ilimleri, sırları ve marifetleri yazarız. Ayrıca onların eserlerini de yazarız. Yani onların, kendilerinden manevi hal çeken ve nur alan kimselere geçen nurlarını da yazarız.

117 Münzirî, *et-Terğîb*, nr. 113, 1408; ayrıca bk. İbn Mâce, Mukaddime, 20; İbn Huzeyme, nr. 2490; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/167.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin bir manası da şudur: Biz, katılaşarak ölen kalpleri, üzerine yağdırdığımız çeşitli ikbal ve yakınlık nurlarıyla diriltiriz. Onların, mescidlere giderken attıkları adımları, bize yaptıkları münâcâtları, ilâhî aşk ile yanaklarından akan göz yaşlarını ve bize özlem duyarak aldıkları nefeslerinin yükselmesini yazarız."[118]

Antakya'ya Gönderilen Elçilerin Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Kureyş'in hakkı yalanlama konusundaki halini bir misalle anlattı. Bu kıssada, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için de bir teselli vardır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا اَصْحَابَ الْقَرْيَةِ اِذْ جَٓاءَهَا الْمُرْسَلُونَۚ (١٣) اِذْ اَرْسَلْنَٓا
اِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُٓوا اِنَّٓا اِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ
(١٤) قَالُوا مَٓا اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَاۙ وَمَٓا اَنْزَلَ الرَّحْمٰنُ مِنْ شَيْءٍۙ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا
تَكْذِبُونَ (١٥) قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ اِنَّٓا اِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ (١٦) وَمَا عَلَيْنَٓا اِلَّا الْبَلَاغُ
الْمُبِينُ (١٧) قَالُٓوا اِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْۚ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُمْ
مِنَّا عَذَابٌ اَلِيمٌ (١٨) قَالُوا طَٓائِرُكُمْ مَعَكُمْ اَئِنْ ذُكِّرْتُمْ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ (١٩)

13. ***Onlara, şu şehir halkını örnek ver: Hani onlara elçiler gelmişti.***

14. ***O vakit biz, onlara iki elçi göndermiştik fakat onları yalanlamışlardı. Bunun üzerine onları üçüncü bir elçiyle destekledik. Onlar halka, "Şüphesiz biz, size gönderilmiş elçileriz" dediler.***

15. ***Halk dedi ki: "Siz sadece bizim gibi birer insansınız. Rahmân, herhangi bir şey indirmedi. Siz sadece yalan söylüyorsunuz."***

118 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/215.

16. ***Elçiler dediler ki: "Rabbimiz biliyor ki biz gerçekten size gönderilmiş elçileriz."***

17. ***"Bize düşen, sadece apaçık tebliğdir."***

18. ***Onlar dediler ki: "Doğrusu biz, sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Eğer bu işten vazgeçmezseniz, sizi taşlarız ve bizden size can yakıcı bir azap dokunur."***

19. ***Elçiler şöyle dediler: "Sizin uğursuzluğunuz sizinle beraberdir. Size öğüt verildi diye mi*** *(uğursuzluğa uğradınız da böyle söylüyorsunuz?).* ***Doğrusu siz haddi aşan bir toplumsunuz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara,* yani Kureyş'e *şu şehir halkını örnek ver."* Yani onlara Antakya halkını örnek ver; kendilerine onların hayret verici kıssasını anlat. *"Hani onlara elçiler gelmişti."* Onlar Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] gönderdiği elçilerdi; Hz. İsa, onları Antakya halkını Hakk'a davet etmeleri için göndermişti.

"O vakit biz, onlara iki elçi göndermiştik." Onları, Hz. İsa [aleyhisselâm] göndermişti. Onlar, Yuhanna ile Pavlus'tur. Onların isimlerinin, Sadık ve Sadûk olduğu söylendiği gibi başka isimler de zikredilmiştir.

Bu iki elçi şehre yaklaştıklarında, koyunlarını otlatan ihtiyar bir çoban gördüler. O, Habîb en-Neccâr'dı. Çoban, onlara hallerini sordu. Elçiler de,

"Biz Hz. İsa'nın elçileriyiz, sizleri putlara ibadetten, Rahmân olan Allah'a ibadete çağırıyoruz" dediler. Çoban,

"Yanınızda bir delil, bir mucize var mı?" diye sordu; onlar da,

"Hastalara şifa veririz, anadan doğma körlerin gözünü açar, alaca ten hastalarını iyileştiririz" dediler. Çobanın senelerdir hasta bir oğlu vardı. Elçilerden onu iyileştirmesini istedi. Elçiler çocuğun yanına vardılar, onu elleriyle meshedince, çocuk iyileşip ayağa kalktı. Bunun üzerine Habîb en-Neccâr iman etti. Bu haber etrafa yayıldı. Onların eliyle

pek çok hasta iyileşti. Bunun üzerine oranın kralı elçileri yanına çağırdı, onlara,

"Bizim ilâhlarımızdan başka ilâh mı var?" diye sordu, elçiler de,

"Evet, o ilâh, seni ve senin ilâhlarını yaratan Allah'tır" dediler. Bunun üzenine kral,

"Kalkın, sizin durumunuzu bir düşüneyim" dedi ve onları hapsetti.

Sonra Hz. İsa [aleyhisselâm], peşlerinden Şem'ûn'u gönderdi. Şem'ûn asıl halini gizleyerek ve kılık değiştirerek şehre girdi. Kralın yakınlarında bir yerde yaşadı. Halk zamanla kendisiyle tanışıp onu sevdi. Onun haberini krala ulaştırdılar. Kral onun halini beğenip sevdi ve yanına aldı.

Şem'ûn bir gün krala, "Duyduğuma göre sen iki kişiyi hapsetmişsin, onların ne söylediğini işittin mi?" diye sordu. Kral,

"Hayır, ne dediklerin tam olarak dinlemedim" dedi. Şem'ûn,

"Eğer uygun görürseniz onları çağırıp ne dediklerini bir dinleyelim ve dertlerini anlayalım!" dedi. Kral onları çağırdı. Şem'ûn iki elçiye,

"Sizi kim gönderdi?" diye sordu. Onlar da,

"Her şeyi yaratan, her canlıya rızık veren ve kendisinin hiçbir ortağı bulunmayan Allah gönderdi" dediler. Şem'ûn,

"Onu kısaca tanıtın" dedi. Elçiler,

"O, dilediğini yapar, istediğine hükmeder" dediler. Şem'ûn,

"Sizin O'nun elçisi olduğunuza deliliniz nedir?" diye sordu, onlar da,

"Kral ne yapmamızı ister?" dediler. Bunun üzerine kral, gözleri anadan doğma kör bir gencin getirilmesini emretti, getirdiler. İki elçi, onun gözlerinin açılması için Allah'a dua etti, gencin gözleri açıldı. Bunun üzerine Şem'ûn krala,

"Ne dersin; sen de ilâhından böyle bir şey yapmasını istesen de o da yapsa ve böylece şeref senin ve ilâhının olsa!" dedi. O zaman kral,

"Benim senden gizli bir sırrım yok; bizim ilâhımız görmez, işitmez, zarar ve fayda vermez!" dedi. O zaman kral elçilere,

"Eğer sizin ilâhınız bir ölüyü diriltmeye güç yetirirse ona iman ederiz" dedi. Elçiler,

"Bizim ilâhımızın her şeye gücü yeter" dediler. Kral,

"Şurada bizim önemli adamlarımızdan birinin ölmüş oğlu var. Babası burada olmadığı için, yedi gündür toprağa gömmedim, babasının dönmesini bekledim; onu diriltin" dedi. Genci getirdiler. Elçiler açıktan, Şem'ûn da gizlice Allah'a dua ettiler; Allah Teâlâ genci diriltti. Genç ayağa kalktı ve,

"Ben şirk üzere öldüğüm için yedi tane ateşten vadiye girdim. Sizi bulunduğunuz halden sakındırıyorum, şirki terkedin ve Allah'a iman edin" dedi. Genç sonra dedi ki:

"Bana semanın kapıları açıldı, güzel yüzlü bir gencin şu üç kişiye şefaat ettiğini gördüm" dedi. Kral,

"O üç kişi kimdir?" diye sorunca, genç,

"Şem'ûn ve şu iki elçidir" dedi. Kral duruma şaşırdı. Şem'ûn, sözünün krala tesir ettiğini görünce, asıl durumunu söyledi ve onu imana davet etti. Bunun üzerine kral ve bir grup insan iman etti. Diğerleri de inkâr ettiler. İnkâr edenler üzerine Cibrîl [aleyhisselâm] bir sayha attı, hepsi helâk oldular.[119] Bu durum 29. âyette anlatılacak.

Onların inkârı, devamındaki âyette şöyle anlatılıyor: "*Fakat* halk, *o iki elçiyi yalanladılar.*" Yani şehir halkı, kendilerine gönderilen iki elçiyi yalanladılar. "*Bunun üzerine onları üçüncü bir elçiyle destekledik.*" Yani onları kuvvetlendirdik. Üçüncü elçi Şem'ûn'dur. Onun ince ve güzel tedbiriyle hak ortaya çıkıp kuvvet buldu, bâtıl zelil oldu.

"*Onlar,* yani üç elçi, şehir halkına, '*Şüphesiz, biz size,* Allah tarafından gönderilen Hz. İsa [aleyhisselâm] tarafından *gönderilmiş elçileriz' dediler.*"

---

119 bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/193-194; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/11-12; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/8-9. Kıssa, bu kaynaklardan kısmen tamamlandı.

Bazıları, bu üç elçinin de yüce Allah tarafından bu şehir halkına gönderilmiş birer peygamber olduğunu söylemişlerdir. Kâfirlerin, *"Siz sadece bizim gibi birer insansınız"* sözü de bu görüşü destekliyor; çünkü bu sadece, peygamber olduğunu iddia edenlere karşı söylenen bir sözdür. Onlar şunu demek istediler: Siz sadece bir insansınız, sizin bize karşı bir üstünlük ve ayrıcalığınız yok!

Halkın sözü şöyle devam ediyor: *"Hem Rahmân,* vahiy olarak *herhangi bir şey indirmedi. Siz,* öne sürdüğünüz peygamberlik iddiasında *sadece yalan söylüyorsunuz."*

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Elçiler dediler ki: "Rabbimiz biliyor ki biz gerçekten size gönderilmiş elçileriz. Bize düşen, sadece apaçık tebliğdir."* Yani bize düşeni iş, doğruluğuna açık mucize ve delillerin şahit olduğu ilâhî âyetleri açıkça tebliğ etmektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Halk dedi ki: Doğrusu biz, sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık."* Sizin yüzünüzden başımıza uğursuz işler geldi. Bunu söyleme sebepleri şudur: Halk, elçilerin davet ettiği dini hoş görmedi, nefisleri ondan nefret edip kaçtı. Cahillerin âdeti şudur: Onlar, nefislerinin meylettiği ve tabiatlarının kabul ettiği her şeyi uğurlu sayarlar, kendisinden nefret ettikleri ve hoşlanmadıkları şeyleri de uğursuz görürler. Başlarına bir bela gelince veya kendilerine bir nimet ulaşınca, bela için, "Bu, şunun uğursuzluğudur" derler, elde ettikleri nimet için de, "Bu, şunun bereketidir" derler.

Bir rivayete göre, şehre bir süre yağmur yağmadı, o zaman bu durumu elçilerden bilerek böyle söylediler.

Bazıları, onların arasında cüzzam hastalığının yayıldığını, onun için böyle söylediklerini söylemiştir.

Bazıları ise aralarında farklı fikirler ve sözler çıktığını, görüş ayrılığına düştüklerini, onun için böyle söylediklerin ileri sürmüştür.

Halk, sonra elçilere şöyle dedi: *"Eğer bu işten,* bu sözlerinizden vazgeçmezseniz, *sizi taşlarız,* yani sizi taşlayarak öldürürüz." Yahut sizi buradan defederiz. Veya hakkınızda kötü şeyler söyleriz. *"Ve bizden size can yakıcı bir azap dokunur."* Sizi ateşte yakarız. Bu, azapların en şiddetlisidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Elçiler şöyle dediler: Sizin uğursuzluğunuz,* uğursuzluk sebebiniz *sizinle beraberdir;* o da içinde bulunduğunuz küfür halidir. *Size öğüt verildi* ve İslâm'a, hak dine davet edildi *diye mi* uğursuzluğa uğradınız da böyle söylüyorsunuz? *Doğrusu siz,* isyanda *haddi aşan bir toplumsunuz."* Size uğursuzluk, peygamberlerden değil, bu halinizden dolayı geldi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bilakis siz, sapkınlık ve azgınlıkta çok ileri gitmiş bir toplumsunuz; çünkü siz, kendileriyle bereket elde edilecek olan Allah'ın peygamberlerini uğursuzluk sebebi gördünüz.

13-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bir velinin kalbine, önce bir vâridat (manevi hal) gönderdiğinde, veli onun hakkında şüphe ederek onu geri çevirir. Allah ona ikinci bir vâridat gönderir. Veli onu da şüphe ile karşılayıp geri çevirir. Bu defa Cenâb-ı Hak ona, üçüncü bir vâridat gönderir. Bu durumda velinin onu tasdik edip gereğiyle amel etmesi gerekir, yoksa sıkıntıya ve kötü edebe düşer. Çünkü kalp manevi kir ve bulanık hallerden arınınca, onda sadece Hak tecelli eder. Kalp bu safiyeti elde etmemişse, ona gelen hallerin yönü (hayır mı şer mi olduğu) belli oluncaya kadar, gelen şeyi incelemeye tâbi tutup ihtiyatla karşılamak gerekir.

Yukarıdaki âyetlerin kalan kısmında, halk tarafından yalanlanan veli ve salihler için bir teselli bulunmaktadır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kıssanın Devamı

Cenâb-ı Hak, Antakya şehrine gelen elçilerin kıssasının devamından bahsederek şöyle buyurdu:

وَجَٓاءَ مِنْ اَقْصَا الْمَد۪ينَةِ رَجُلٌ يَسْعٰى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَل۪ينَۙ
﴿٢٠﴾ اِتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْـَٔلُكُمْ اَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا لِيَ لَٓا اَعْبُدُ

الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٢﴾ ءَأَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ آلِهَةً إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمٰنُ
بِضُرٍّ لَا تُغْنِ عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا وَلَا يُنْقِذُونِ ﴿٢٣﴾ إِنِّي إِذًا لَفِي ضَلَالٍ
مُبِينٍ ﴿٢٤﴾ إِنِّي آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ ﴿٢٥﴾ قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا
لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٧﴾

20. ***O sırada şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve şöyle dedi: "Ey kavmim! Bu elçilere uyunuz!"***

21. ***"Sizden herhangi bir ücret istemeyen bu kimselere tâbi olun, onlar hidayete ermiş kimselerdir."***

22. ***"Hem bana ne oluyor ki beni yaratana ibadet etmeyeyim! Siz de O'na döndürüleceksiniz."***

23. ***"O'nu bırakıp da başka ilâhlar edinir miyim? Eğer o Rahmân, bana bir zarar vermek istese onların şefaati bana hiçbir fayda vermez ve beni kurtaramazlar."***

24. ***"İşte o zaman ben apaçık bir sapkınlığın içinde olurum."***

25. ***"Şüphesiz ben, Rabb'inize inandım, beni duyun!"***

26-27. ***Kavmi onu öldürünce, kendisine, "Gir cennete" denildi. O da, "Keşke kavmim, Rabbim'in beni bağışladığını ve beni, kendilerine ikram edilen kullarından yaptığını bir bilseydi!" dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O sırada şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi."* O, Habîb en-Neccâr'dı. Dağdaki bir mağarada Allah'a ibadet ediyordu. Elçilerin haberi kendisine ulaşınca, onlara geldi ve halkın önünde dinini açıkladı.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kıssada anlatılan adam, aslında bir köyden geldi, fakat Allah Teâlâ, oraya da şehir ismi-

ni verdi ve, 'Şehrin öbür ucundan' dedi. İkisi arasında çok farklılık (ve uzaklık) yoktu. Cenâb-ı Hak, kulları içinde de sünnetini (ilâhî kanunu) böyle uygular. Yüce Allah, kulundan razı olunca, onun yaptığı az işleri çok kabul eder; ona yaptığı çok ihsanları ise az bulur."[120]

Habîb en-Neccâr şehre gelince elçilere, "Siz, yaptığınız davete karşılık onlardan bir ücret istiyor musunuz?" diye sordu; onlar da, "Hayır" dediler. O zaman, Habîb en-Neccâr kavmine dönerek,

"Ey kavmim! Bu elçilere uyunuz! Yaptıkları davete karşılık *sizden herhangi bir ücret istemeyen bu kimselere tâbi olun, onlar hidayete ermiş kimselerdir;* onlar doğru yolda bulunmaktadır, sizlere nasihat vermekte ve peygamberliklerini tebliğ etmektedirler." Ondan bu sözleri işiten kavmi, "Sen de bunların dininden misin?" diye sordular. O zaman Habîb en-Neccâr şöyle dedi:

"Hem bana ne oluyor ki beni yaratana ibadet etmeyeyim! Siz de O'na döndürüleceksiniz." Onun bu sözle kastı şudur: Size ne oluyor ki Allah'a ibadet etmiyorsunuz? Onun, kendisine hitap ederek kendisine nasihat etmesi, irşadda ince ve etkili bir yoldur. Çünkü o, kendisi için istediğini onlar için de istemektedir. Onun, *"Siz de O'na döndürüleceksiniz"* sözü de bu usulde söylenmiştir. Bu sözdeki amaç, onların kendilerini yaratana ibadeti terkedip başkasına tapmalarına kızmaktır.

Habîb en-Neccâr sonra şöyle dedi: *"O'nu bırakıp da başka ilâhlar,* yani putlar *edinir miyim? Eğer o Rahmân, bana bir zarar vermek istese onların şefaati bana hiçbir fayda vermez ve onlar beni* kötü bir halden yardım ve destekle kurtaramazlar. *İşte o zaman* yani Allah'tan başka bir ilâh edindiğimde *ben, apaçık bir sapkınlığın,* hiçbir akıllıya gizli olmayan açık bir hatanın *içinde olurum. Şüphesiz ben, sizin Rabb'inize iman ettim; beni duyun!"* Yani kıyamet günü benim mümin olduğuma şahitlik yapmanız için benim imanımı işitin.[121] Bunun üzerine kavmi onu öldürdü.

---

120 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/217.

121 Hâkim en-Nisâbûrî, Abdullah b. Mesud'un (radıyallahu anh) şöyle dediğini nakletmiştir: "Habîb en-Neccâr kavmine, *'Ey kavmim, bu peygamberlere uyun'* dediği zaman, kavmi onun ölmesi için boğazını sıktı, o da peygamberlere bakarak, *'Şüphesiz ben, sizin Rabb'inize iman ettim, beni duyun!* Yani benim için şahitlikte bulunun' dedi" (bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/429; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/52).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Habîb en-Neccâr ölünce ona, *'Gir cennete' denildi.*" Kendisi Antakya şehrine defnedildi. Kabri oradadır. Âyet, cennetin şu anda yaratılmış olduğuna dair bir delildir.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Kavmi onu öldürmek istediği zaman, Allah Teâlâ kendisini göğe yükseltti. O şimdi cennettedir. O kıyamet günü gökler ve yerler yok olunca ölür."[122]

Habîb en-Neccâr, cennete girip oranın nimetlerini ve Allah Teâlâ'nın müminler için hazırladıklarını görünce dedi ki: "*Keşke kavmim, Rabbim'in beni bağışladığını,* beni bağışlama sebebini *ve beni* cennete koyarak *kendilerine ikram edilen kullarından yaptığını bir bilseydi!*" Bu sebep, Allah'a ve peygamberlerine imandır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Keşke kavmim, Rabbim'in beni mağfiret etmesini ve bana ikramını bilselerdi!

Kevâşî[123] şöyle demiştir: "Habîb en-Neccâr, kavminin, Allah Teâlâ'nın kendisini affetmesini ve ona en güzel ikramda bulunduğunu bilmesini istedi. Bunu, kavminin peygamberlere tâbi olmaya rağbet edip Allah'a teslim olmaları için istedi. Böylece, hayatında da vefatında da kavmine nasihat etti. Aynı şekilde, Allah'a davet eden herkesin, mücâhedesinde ve Allah'ın kullarına nasihatte onu örnek alması, kendisine eziyet etmelerinden onlara kin gütmemesi, onlar sebebiyle kendisine duyulan her türlü kin ve öfkeyi yutması gerekir. Hz. Resûlullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"*Ümmetlerin iman konusunda ilkleri (önde gelenleri) üç kişidir: Ali b. Ebû Tâlib, Yâsîn sûresinde bahsedilen zat ve Firavun ailesinden iman eden kişi.*"[124]

---

122 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 8/20; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/11. Meşhur olan görüşe göre, Habîb en-Neccâr, kavmi tarafından öldürülmüş ve ruhuna, "Cennete gir" denilmiştir.

123 Kevâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Hasan el-Kevâşî el-Mevsılî (v. 680/1281) tefsir ve kıraat âlimidir. *Tebsıratü'l-Müzekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* adlı tefsiriyle meşhurdur. Başka eserleri de vardır (bk. Mahfuz Ata, "Kevâşî", *DİA*, 25/341).

124 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/196; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/53. Süyûtî'de geçen rivayetlerde, hadis, "*Sıddıklar üçtür ...*" şeklinde başlamaktadır ve Yâsîn sûresindeki zatın isminin Habîb en-Neccâr, Firavun ailesinden iman edenin ise Hezekiel olduğu söylenmiştir.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Habîb en-Neccâr, kavmine en güzel şekilde vaaz etti ve samimi nasihatte bulundu, fakat bir beyitte dendiği gibi sonuç şöyle oldu:

'Sizlerin peşinden nice nasihatler yaptım, ancak samimi olarak nasihat eden kimse, bazan kin ve düşmanlık elde ediyor!'

Habîb en-Neccâr, halinde sadıktı, kavminin ona yaptığı şeylere sabretti, bu halde Rabb'ine döndüğünde, Rabb'i onu en güzel şekilde karşıladı ve onu ihsanlarına gark etti. O, Rabb'inin kendisine vaat ettiği lutuf ve ihsanları buldu; kavminin, halini bilmesini temenni etti. Allah Teâlâ onun bu temennisini gerçekleştirdi, halini kavmine haber verdi, onun hakkında hitabını (kelâmını) indirdi ve kavmi onun halini bildi."[125]

20-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın en sevdiği insanlar, O'nun kullarına en faydalı olanlar ve onlara en fazla nasihat edenlerdir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Senin vesilenle bir kimsenin hidayete gelmesi, senin için dünyanın en kıymetli mal ve mülkünden daha hayırlıdır."[126]

Öyle ise yüce sevgilinin sevgisini elde etmek, O'nun katında bir itibar ve yakınlığa ulaşmak isteyen kimsenin, Allah Teâlâ'nın kullarını irşadda karşılaştığı sıkıntılara tahammül etmesi, O'nun katında en büyük itibarı ve yakınlığı elde etmek için bu uğurda seferlere çıkması gerekir. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle, bizleri bunları hakkıyla elde edenlerden eylesin.

İnkârcı Kavmin Helâki

Cenâb-ı Hak sonra, Habîb en-Neccâr'ın kavminin helâk edilişinden bahsederek şöyle buyurdu:

---

125 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/217.

126 Buhârî, Cihâd, 102; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 35; Ebû Davud, İlim, 10.

وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلٰى قَوْمِه۪ مِنْ بَعْدِه۪ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا كُنَّا مُنْزِل۪ينَ ﴿٢٨﴾ اِنْ كَانَتْ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ خَامِدُونَ ﴿٢٩﴾

28. ***Biz ondan sonra, kavmi üzerine*** *(onları cezalandırmak için)* ***gökten herhangi bir ordu indirmedik, indirecek de değildik.***

29. *(Onları helâk eden)* ***sadece korkunç bir ses oldu. Birdenbire ölüp sönüverdiler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz ondan sonra* yani Habîb en-Neccâr'ın öldürülmesinden veya semaya yükseltilmesinden sonra *kavminin üzerine gökten*, onları helâk edecek *herhangi bir ordu indirmedik, indirecek de değildik.*" Bizim hikmetimizde, Habîb en-Neccâr'ın kavmini helâk etmek için gökten bir ordu indirmemiz sahih ve gerekli olmadı.[127] Senin katımızdaki itibarından dolayı, Bedir ve Hendek günü, sana yaptığımız gibi bir şeyi yapmadık. Bu ifadede, onların helâk edilmesi çok basit görülmekte ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] büyüklüğü ortaya konmaktadır.

Zemahşerî, *el-Keşşâf*'ta demiştir ki: "Eğer, 'Bedir ve Hendek günü, kâfirleri helâk etmek için tek bir melek yeterli iken, gökten niçin melekler ordusu indirildi? Hâlbuki Hz. Lût'un [aleyhisselâm] kavminin şehirleri Cibrîl'in kanadının çarpmasıyla helâk edildi. Yine Semûd'un beldeleri ve Salih'in kavmi bir şiddetli sesle helâk edildi. Bedir ve Hendek Savaşı'ndaki durum nedir?' dersen, derim ki: Allah Teâlâ, habibi Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] her şeyde, Habîb en-Neccâr bir yana, ülü'l-azm büyük peygamberlere üstün yapmıştır."[128] Zemahşerî'nin açıklamaları özetle verildi.

127 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/11. Mana, Nesefî'den tamamlandı.

128 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/320 (Dârü'l-Fikr, ts.)

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Onların azabı *sadece korkunç bir ses oldu;* Cibrîl üzerlerinde şiddetli bir çığlık attı, hepsi o anda ölüp *sönüverdiler.*"

28-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberleri yalanlayanlar için gelen her tehdit, velileri yalanlayanlar için de geçerlidir. Çünkü veliler, peygamberlerin halifeleridir. Fakat, velilere eziyet eden kimselere verilecek ceza, bazan beden ve mallarında meydana gelen zâhirî bir ceza olur. Bazan da kalplerinin katılaşması, salih amel yapmalarının engellenmesi, iman ve İslâm nurunun sönmesi, ilâhî huzurdan uzaklaştırılma ve kötü ölüm gibi bâtınî ceza olur. Bu durum, en büyük üzüntü sebebidir; Cenâb-ı Hakk'ın şu âyette buyurduğu gibi:

يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٠﴾
اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ اَنَّهُمْ اِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٣١﴾ وَاِنْ
كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٣٢﴾

30. ***Yazıklar olsun şu kullara ki onlar, kendilerine gelen her peygamberle muhakkak alay etmekteydiler.***

31. ***Onlar, kendilerinden önce nice kavimleri helâk ettiğimizi, onların dönüp kendilerine gelemediğini görmediler mi?***

32. ***Onların hepsi mutlaka (kıyamet gününde) toplanıp huzurumuza çıkarılacaklardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yazıklar olsun şu kullara!* Ey kulları bekleyen üzüntü ve pişmanlık; gel, şimdi senin gelme vaktindir." Hak Teâlâ sonra, onları bekleyen bu üzüntü ve pişmanlığın sebebini açıklayarak şöyle buyurdu:

"*Onlar,* Allah katından *kendilerine gelen her peygamberle muhakkak alay etmekteydiler.*" Şüphesiz kendilerine samimiyetle nasihat eden kimselerle alay edenler, hayıflanıp pişman olmayı hak etmişlerdir. Halbuki onların yaptığı bu nasihat, kendileri için dünya ve ahiretin hayrına vesiledir. Bu samimi davetçilerle alay edenlere, üzülecek kimseler üzülür ve hayıflanacaklar hayıflanır. Yahut onlar için, meleklerle, insan ve cinlerden müminler üzülürler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar, kendilerinden önce nice kavimleri helâk ettiğimizi görmediler mi?*" Yani onlar, kendilerinden önce geçen nesillerden pek çok kimseyi helâk ettiğimizi işitip bilmediler mi? "*Ve onların, kendilerine dönüp gelemediğini görmediler mi?*" Yani onların, kıyamette birbirlerine katılacakları vakte kadar, asla dünyaya geri dönüp gelemediklerini görmediler mi? Bunda, öğüt alan kimse için büyük bir ibret ve öğüt vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onların hepsi mutlaka toplanıp huzurumuza çıkarılacaklardır.*" Yani onların hepsi kıyamet günü hesap için huzurumuzda toplanacaklardır. Yahut onlar kendilerine azap edilmesi için toplanacaklardır.

Âyetin manası şudur: Şüphesiz, mahşer onları toplayacaktır ve hepsi hesap için huzurda toplu halde hazır bulunacaklardır.

30-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yazık şu kullara ki onlar, kendilerine, kâmil terbiye yolu üzere Allah'a davet eden bir veli geldiğinde onunla alay ederler. Onlar, kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmediler mi? Onlar, gafil ve kalpleri perdeli halde öldüler. Hepsi, kınanıp azarlanmak ve hesap vermek için ilâhî huzurda toplanacaklardır. Onlar, kalpleri perdeli halde öldüler; dünyada kendilerinden perdeyi kaldıracak ve onlara manevi fetih kapılarını açacak kimseleri inkâr ettikleri için, yine perdeli bir halde diriltileceklerdir. Onların kalbindeki perdeleri kaldıracak olan kimseler, her devirde mevcut olan terbiye şeyhleridir.

Âyetin diğer bir işareti de Allah'a yönelen bazı kimseleredir. Onlar için denir ki: Yazık o hakka yönelen kimselere ki onlar, kalplerine gelen her vârid (manevi hal) ile alay ederler (onun edep ve hakkını korumazlar). Eğer onlar, gayba ait ilimleri Allah'tan alıp anlayacak hale gelselerdi, arınmış kalplerine gelen şeyin hakikatini bilirlerdi.

Öldükten Sonra Dirilmenin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, onları öldükten sonra diriltmeye ve huzurunda toplamaya kudretinin yettiğini gösteren delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاٰيَةٌ لَهُمُ الْاَرْضُ الْمَيْتَةُ اَحْيَيْنَاهَا وَاَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَاْكُلُونَ
﴿٣٣﴾ وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ ﴿٣٤﴾
لِيَاْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ اَيْدِيهِمْ اَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٥﴾ سُبْحَانَ الَّذ۪ي
خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ وَمِنْ اَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

33. *Ölü toprak onlar için (Allah'ın ölüleri dirilteceğine dair) bir delildir. Biz onu diriltir ve ondan daneler çıkarırız da ondan yerler.*

34. *Biz, yeryüzünde hurma bahçeleri, üzüm bağları yarattık ve içlerinde pınarlar fışkırttık.*

35. *Bunu, onun meyvesinden ve elleriyle imal ettiklerinden yesinler diye yaptık; hâlâ şükretmeyecekler mi?*

36. *Yerin bitirdiklerinden, insanların kendilerinden ve henüz mahiyetini bilmedikleri varlıklardan bütün çiftleri yaratan Allah'ın şanı ne kadar yücedir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ölü toprak onlar için bir delildir. Biz onu diriltiriz"* Yani kuru toprağın yağmurla dirilmesi, hareket edip kabararak bitkiler bitirmesi, onlara, Allah Teâlâ'nın ölüleri yeniden dirilteceğini ve onları hesap için huzurunda toplayacağını gösteren bir delildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz ondan daneler çıkarırız da,* kendileri ve hayvanları *ondan yerler."* Âyette, önemle dile getirilen dane cinsi (buğday ve diğer besin maddeleri), insanın yaşamında büyük bir yer tutmaktadır. Öyle ki insanın salahı, onlarla rızıklanmaya bağlıdır. Bu gıdalar azalınca kıtlık gelir, insan zarara düşer; hepten yok olunca helâk baş gösterir, bela iner.[129]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Biz, yeryüzünde hurma bahçeleri, üzüm bağları yarattık ve içlerinde* kendilerinden istifade ettiğiniz *pınarlar fışkırttık. Bunu, onun meyvesinden,* yani Allah Teâlâ'nın yarattığı meyvelerden yesinler diye yaptık. *Yahut* bunu, Cenâb-ı Hakk'ın bu bitki ve ağaçlardan yarattığı meyvelerinden yesinler diye yaptık. Ayrıca, *elleriyle imal ettiklerinden yesinler diye yaptık."* Yani hikmet ve sebepler âlemi olan bu dünyada, meyve elde edilene kadar elleriyle yaptıkları ağaç dikmek, sulamak, aşılamak ve diğer şeylerin emeğini yesinler diye böyle yaptık. Aslında meyveyi bitirmek, yüce Allah'ın işidir, fakat onda, bir hikmet gereği ve Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyetinin sırlarını yüceltmek için, insanın amelinin bir etkisi vardır. Âyet aslında, "Bizim meyvemizden yiyin" anlamındadır. Allah Teâlâ'nın, "Biz yaptık", "Biz fışkırttık" buyurduğu gibi.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Sizin ellerinizin yaptığı bir şey olmayan ve onların güç yetiremediği Allah'ın yarattığı meyvelerinden yiyin.

Âyet şöyle bitiyor: "Bu kadar büyük nimetlerine karşılık Allah'a *şükretmeyecekler mi?"* Bu ifade, şükre bir teşviktir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hurma, ağaç, ekin, meyve gibi *yerin bitirdiklerinden bütün çiftleri yaratan Allah'ın şanı ne kadar yüce-*

129 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/13.

dir." Bakın, Allah onların hepsini nasıl farklı tatlarda, değişik kokularda, türlü şekil ve görüntülerde, ağaçlarının yaprakları farklı, dalları çeşitli, yaprak ve çiçekleri cins cins, şekil ve meyveleri birbirinden farklı halde yarattı. Halbuki onların bittikleri yer birdir, hepsi aynı yerde toplanmıştır; bu arada onlarda sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk gibi dört ana unsur yayılmıştır. Bununla birlikte her birinden türlü netice ve faydalar elde edilmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"İnsanların kendilerinden de* erkek ve kadınlar olarak evlatlar yaratan *ve henüz mahiyetini bilmedikleri,* Allah'ın henüz kendilerine bildirmediği, bilgisine ulaşamadıkları *varlıklardan bütün çiftleri yaratan Allah'ın şanı ne kadar yücedir."* Denizlerde ve göklerde insanların bilmediği nice acayip varlıklar mevcuttur. Allah Teâlâ diğer bir âyette, *"O, sizin bilmediğiniz şeyleri yaratır"* (Nahl 16/8) buyurmuştur.

Âyetteki tesbihin faydası, Allah Teâlâ'nın zatının, yaratılan bu çiftlerden hiçbirine benzemediğini zikretmektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Dinin asıllarını (tevhid ve marifeti) inkâr eden ve, 'Kur'an'da bu konuda bir delil yoktur" diyen kimseye hayret edilir. Halbuki Kur'an âyetlerinin çoğunluğu, delille onlara ulaşma yolunu göstermektedir, fakat Allah, dilediklerini nuruna ulaştırır. Eğer onlar, insaf etseler de kendileri için en önemli olan şeyle meşgul olsalardı, dinin asıllarını zayi etmezlerdi, ancak onlar bu konuda taklide razı oldular, bir de kendilerinin dinin hükümlerle ilgili meselelerinde imamlık ve önderlik mertebesinde olduklarını iddia ettiler. Bu durumda olanların durumu hakkında şöyle denilmiştir:

'Ey fıkhın meselelerinde yazı ve tedris yoluyla rehberlik mevkiine çıktığını ileri süren kimse, sen, sağlam bir esas üzere elde edeceğin tevhidin delillerinden gafil kaldın; asla bağlı şeyleri (fıkhı) iyi öğrendin ama işin temelini (marifeti) güzel anlamadın.'"[130]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kuşeyrî'nin sözünün özü, tevhid ilmini övmektedir fakat onda aslın aslı olan ilim terkedilmiştir; bu, has tevhid ilmidir; bununla Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeyi ve görmeyi kastediyorum. Ben de yukarıdaki söze ilave olarak şöyle dedim:

---

130 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/218-219.

"Ey asıl ilme (tevhide) yönelen ve onu güzel kavrayan kimse, sen de işin temeli olan zevki ve vicdanı (ilimle bildiğini müşahedeyi) elden kaçırdın!"

33-36. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Onlar için, cehaletle ölmüş nefis bir delildir; biz onu ilimle diriltiriz ve ondan ledünnî ilimler çıkarırız. O ilimlerden kalpler ve ruhlar gıdalanıp kuvvet bulur. Biz onda, hakikat ve şeriat meyvelerinden oluşan marifet cennetlerini var ettik. Onda hikmet pınarlarını fışkırttık. Bunu, onun meyvesinden, mücâhede ve riyâzat yoluyla kendi ellerinin emeğiyle meydana gelen manevi meyvelerden yemeleri için yaptık. Bu mücâhede ve riyâzetler müşahede meyvelerini ortaya çıkarır. Nefislerin, ruhların ve sadece Allah'ın bildiği şeylerden elde edilen hallerin, makamların, ilimlerin ve marifetlerin hepsini çift olarak yaratan Allah, bütün noksan sıfatlardan uzak ve yücedir.

Gece ve Gündüzdeki İlâhî Delil

Cenâb-ı Hak sonra, sonsuz kudretine dair diğer bir delilden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاٰيَةٌ لَهُمُ الَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَاِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ ﴿٣٧﴾ وَالشَّمْسُ
تَجْر۪ي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَاۜ ذٰلِكَ تَقْد۪يرُ الْعَز۪يزِ الْعَل۪يمِ ﴿٣٨﴾ وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ
مَنَازِلَ حَتّٰى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَد۪يمِ ﴿٣٩﴾ لَا الشَّمْسُ يَنْبَغ۪ي لَهَٓا اَنْ
تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِۜ وَكُلٌّ ف۪ي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٤٠﴾

37. Gece de onlar için bir delildir. Biz ondan gündüzü sıyırıp alırız, o anda karanlığa gömülürler.

38. Güneş, kendisi için belirlenen yörüngesinde akıp gider. İşte bu, sonsuz güç sahibi, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.

39. ***Ay için de birtakım menziller** (yörüngeler) **belirledik. Nihayet o, eski hurma dalı gibi yay halini alır.***

40. ***Ne güneşin aya yetişmesi uygundur ne de gece gündüzün önüne geçer. Hepsi bir felekte** (kendisine tahsis edilen yörüngede) **yüzmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gece de onlar için bir delildir. Biz ondan gündüzü sıyırıp alırız."* Ondan gündüzü öyle bir çıkarıp alırız ki onda gündüzün ışığından hiçbir şey kalmaz. Yer ile gök arasındaki havanın asıl durumu karanlıktır; onun bir kısmı güneşten ışın alarak aydınlık olur. Bu durum, karanlık bir evde ışık yanmasına benzer; ışık gidince ev eski karanlık haline döner.

Âyet şöyle bitiyor: *"O anda karanlığa gömülürler,* karanlığın içine girerler."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Onlar için bir diğer delil de güneştir. *Güneş, kendisi için belirlenen yörüngesinde akıp gider."* Güneş, kendisi için belirlenen sınıra kadar akıp gider; senenin sonunda yörüngesinin sonuna ulaşır. Burada güneşin seyri, belirli bir rotayı takip ederek seferini bitiren yolcunun haline benzetildi.

Yahut güneş, insanların gözü önünde her gün, kendisi için belirlenen seyir yerine doğru akıp gider. O, batıdır. Ebû Zer [radıyallahu anh] yoluyla gelen sahih bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Güneş her gün, arşın altında secde eder, sonra (yerinden doğmak için) izin ister, kendisine izin verilir. Güneşin izin isteyip de kendisine izin verilmeyecek vakit (kıyamet) yakındır; o vakit güneş, battığı yerden doğar." Ebû Zer demiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] sonra buyurdu ki: *"Bu durum şu âyette ifade edilmektedir: 'Güneş, kendisi için belirlenen yörüngesinde akıp gider.'"*[131]

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği nakledilmiştir: "Güneş, su çarkı gibidir; gündüz gökte, yörüngesinde akıp gider; ak-

---

131 Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 4 (nr. 3199), Tevhid, 22; Müslim, İmân, 250-251.

şam battığı zaman gece, yerin altında, yörüngesinde akıp gider, nihayet doğacağı yerden doğar. Ay da böyledir." Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] bu açıklamasını Kevâşî nakletmiştir. Bu açıklama, *"Güneş arşın altında secde eder"* hadisine aykırı değildir; çünkü arş, hepsini ihata etmektedir. Orası, arşın alt kısmının bittiği noktadır.

Uklîşî,[132] İkrime'den, Abdullah b. Abbas'ın şu sözünü nakletmiştir: "Güneş doğmaz, nihayet yetmiş bin melek gelerek onu çekip hareket ettirirler ve ona, 'Haydi doğ!' derler. O zaman güneş, 'Ben, Allah'ı bırakıp bana tapan bir kavmin üzerine doğmam!' der. O zaman Allah tarafından bir melek gelerek güneşe doğmasını emreder; bunun üzerine güneş, insanoğlunun üzerine ışığını yansıtır. O sırada bir şeytan gelip onun doğmasını engellemek ister; güneş onu dinlemez ve şeytanın iki boynuzu arasından doğar; Allah Teâlâ onu engellemek isteyen şeytanı güneşin altında yakar. Güneş, batarken muhakkak Allah'a secde eder. O sırada bir şeytan gelip onun secde etmesini engellemek ister; güneş bu şeytanın iki boynuzu arasından batar. Allah Teâlâ, güneşi engellemek isteyen şeytanı yakar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisiyle bu durumu ifade buyurmuştur:

'Güneş sadece şeytanın iki boynuzu arasından doğar ve onun iki boynuzu arasından batar.'"[133]

Bunu, şeylerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî nakletmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte bu, sonsuz güç sahibi, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir."* Yani güneşin bu harika ölçü içerisinde akıp girmesi, kudretiyle her şeye galip gelen, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ay için de birtakım menziller, yörüngeler belirledik."* Bunlar yirmi sekiz tane yörünge olup Araplar bun-

---

132 Uklîşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Mead b. İsa b. Vekîl et-Tücîbî el-Endelüsî (v. 550/1155), Mâliki âlimlerinden olup pek çok eseri vardır. Kâtib Çelebi, Uklîşî'nin tefsirle ilgili *Sırrü'l-Ulûm ve'l-Mednî fi's-Seb'i'l-Mesânî* adlı eseri hakkında der ki: "Bu kitap, ince manalarla dolu ve kıymeti büyük bir eserdir" (bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/280 [nr. 7605]; ayrıca bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/78 [nr. 582], [Beyrut 2008]).

133 Abdullah b. Abbas'ın sözü ve hadis için bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 9/272 (Beyrut 1995); Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 15241. Hadisin kısa bir rivayeti için bk. Müslim, Mesâcid, 173.

lara şu isimleri vermişlerdir: Fer'u'd-delv el-mukaddem, Fer'u'd-delv el-muahhar, batnü'l-hût, en-nethu, el-butayn, es-süreyya, ed-deberân, el-hak'a, el-hen'a, ez-zirâ', en-nesre, es-sarfe, el-cebhe, et-tarf, ez-zübre, el-avvâ, es-simâk, el-gafr, ez-zübânâ, el-iklîl, el-kalb, eş-şevle, en-naâim, el-belde, sa'dü'z-zâbih, sa'dü büla', sa'dü's-suûd, sa'dü'l-ehbiyye.[134] Ay her gece bu yörüngelerden birini girer, ondan ne geri kalır ne de ileri gider; ilk geceden yirmi sekizinci geceye kadar aynı düzen içinde seyrini devam ettirir. Sonda, ay otuz gün ise iki gece gizlenir, hiç görünmez. Ay yirmi dokuz gün ise bir gece gözükmez.

Ay, son menziline gelince incelip kavis halini alır. Âyette belirtildiği gibi *ay, eski hurma dalı gibi incelip yay halini alır.* Hurma dalı üzerinden bir zaman geçip kuruyunca, eğilir. Hurma dalının üzerinden bir sene ve daha fazla süre geçince, ona eski hurma dalı denir. Bu dal incelir, eğilip kavis halini alır ve sararır. Ay da bu üç yönden hurma dalına benzetilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ne güneşin aya yetişmesi uygundur."* Yani güneşin aya yetişip onunla aynı vakitte bir noktada buluşması, onun yetki alanına girmesi ve vakti tamam olmadan önce nurunu söndürmesi uygun ve doğru değildir. Her iki ışığın da kendi yörünge ve çevresinde bir etkisi vardır. Güneşin etkisi, gündüz; ayın etkisi ise geceleyindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ne de gece gündüzün önüne geçer."* Gece gündüzü geçmez. Yani gecenin belirtisi olan karanlık, gündüzün belirtisi olan ışığın alanına ve zamanına geçmez. Bu iş kıyamete kadar bu düzen içinde devam eder; kıyamet günü gelince, Allah Teâlâ güneşle ayı bir araya getirir, onlar dürülür ve ateşe atılır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hepsi bir felekte* kendisine ayrılan yörüngede *yüzmektedir."* Yani güneş, ay ve yıldızların hepsi bir felekte yüzüp gitmektedir.

---

134 Ayın yörüngelerine verilen isimler için bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/198; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/29; Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/57.

37-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Onlar için, gaflet halinde, (Allah'ın kudretini gösteren) bir delil vardır; biz o gaflet halinden manevi uyanıklık halini ortaya çıkarırız. Kalbin uyanıklık halinde de bir delil vardır. Biz ondan da gaflet halini çıkarırız. Böylece kul, üzerine marifet güneşi doğup kalbinde karar kılıncaya kadar, gaflet ile manevi uyanıklık arasında gider gelir. Kalpte marifet güneşi doğunca, artık o batmaz (kaybolup gitmez). Şu âyet bu hale işaret etmektedir: *"Güneş, kendisi için belirlenen yörüngeye (karar kılacağı yere) akıp gider."* Marifet güneşinin karar kılacağı yer, âriflerin kalbidir.

Biz, marifet güneşi yanında ay mesabesinde olan iman için de birtakım menziller belirledik. İmanın ışığı bazan artar, bazan azalır. Kul, kalbini mâsivadan arındırıp Allah'a yönelmesi ölçüsünde imanı artar, aksi durumda iman nuru noksanlaşır. Bu durum, kalbe irfan güneşi doğana kadar devam eder. İrfan güneşi doğunca, artık onda bir artma ve eksilme olmaz.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Ârif güneşe benzer. Onun marifetinin ışığı devamlıdır. Kendisi temkin sahibidir (manevi halinde sabittir), sürekli değişip durmaz. Onun marifet güneşi saadet bucunda daima parlar. Onun ışığında bir sönme söz konusu değildir. Onu herhangi bir bulut örtmez.

Manevi hali devamlı değişen kimse ise aya benzer. Ona bazan bast (manevi huzur ve neşe) halinden bir parça verilir, bu hal onu vuslat noktasına yükseltir. Sonra gevşeklik ve tembellik haline döndürülür; sefa halinden sonra kabz (manevi tutukluk ve sıkıntı) içine düşer. O zaman, manevi halinde noksanlaşma olur, işinde noksanlığa döner. Bu durum, kalbi, içinde bulunduğu sıkıntıdan çıkıp güzel haline yükselinceye kadar devam eder. Sonra Cenâb-ı Hak ona ihsanlarda bulunur ve böylece yaşadığı düşüşten yükselişe dönmeye ve gaflet sarhoşluğundan uyanmaya kendisini muvaffak eder. Artık hali safileşip güzelleşmeye başlar. Bu durum, vuslata yaklaşana ve kemal halini elde edene kadar sürer. Bundan sonra Hak Teâlâ onu, noksanlık ve zevalden korur. Bu hal, kendisine takdir edilen irtihaline kadar devam eder. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

"Ey sevgili, her gün değişip duruyorsun; bunun dışında, her halin çok güzeldir."[135]

İlâhî Kudretin Başka Bir Delili

Cenâb-ı Hak, sonsuz kudretine dair başka bir delilden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاٰيَةٌ لَهُمْ اَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِۙ ﴿٤١﴾ وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ
مِثْلِه۪ مَا يَرْكَبُونَ ﴿٤٢﴾ وَاِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَر۪يخَ لَهُمْ وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَۙ ﴿٤٣﴾
اِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَمَتَاعًا اِلٰى ح۪ينٍ ﴿٤٤﴾

41. ***Onların zürriyetlerini dolu bir gemide taşımamız da onlar için bir delildir.***

42. ***Onlar için, bunun gibi binecekleri başka nice şeyler yarattık.***

43. ***Dilesek onları,*** *(gemiye bindikleri)* ***zaman suda boğarız da kendilere yardım eden hiç kimse bulunmaz ve onlar kurtarılmazlar.***

44. ***Onlar sadece tarafımızdan bir rahmetle ve belli bir zamana kadar hayatta kalıp dünyadan faydalanmaları için kurtarılır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onların zürriyetlerini,* ticaret için gönderdikleri evlatlarını *dolu bir gemide taşımamız da onlar için bir delildir.*" Yahut beraberlerinde olan çocuk ve kadınları dolu bir gemide taşımamız onlar için bir delildir. Doğrusu çocuklar, anneleri üzerine çok düşerler; çünkü anneler onların doğup yetiştiği alandır. Âyette özellikle zürriyetin yani kadın ve çocukların söylenmesi, onların (o günkü şartlarda yapılan) gemilerde taşınması daha zor ve hayret verici olmasındandır. Yahut onlar seferden yana güçsüz oldukları için özellikle dile getirilmişlerdir; zira onlardaki nimet, daha fazla ortaya çıkmaktadır. "*Biz onları,*

135 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/220-221.

dolu bir gemide taşıdık." Buna göre, âyetteki zürriyetle, kendi cinslerinden olan kimseler kastedilmektedir.

Abdullah b. Abbas ve bir grup âlim demiştir ki: Âyette, gemilerde taşınan zürriyetle kastedilenler, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] gemisinde bulunan kimselerdir. *"Onlar için, bunun gibi binecekleri başka nice şeyler yarattık"* âyetiyle kastedilen ise kıyamete kadar insanların arasında mevcut olacak gemilerdir. *"Dilesek onları suda boğarız"* âyetiyle de bu kastedilmiştir.

"Zürriyet" deyince, babaların kastedildiğini ileri süren görüşe gelince, İbn Atıyye bu konuda demiştir ki: "Bu, lugat yönünden hatalı bir görüştür."[136] Zürriyetten kasıt sadece, bu tabirin içine girecek bütün cinslerdir yahut daha önce geçtiği gibi, âyetin indiği zamanda taşınan kimselerdir. Buna göre, *"Onlar için, bunun gibi binecekleri başka nice şeyler yarattık"* âyetiyle develer kastedilmiştir; çünkü develer, Araplar için gemi yerindedir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Dilesek onları,* denizde gemiye bindikleri zaman *suda boğarız da onlara yardım eden hiç kimse* yahut onlar için yardım çağıracak kimse *bulunmaz."* Onlar için yardım çağıracak kimselerin bulunmayışı daha uygun bir anlamdır. Mana şudur: Onlar için yardım çağıracak bir kudret bulanmaz. *"Ve onlar* ölümden *kurtarılmazlar. Onlar sadece tarafımızdan bir rahmetle ve belli bir zamana kadar hayatta kalıp dünyadan faydalanmaları için kurtarılır."* Yani onlar, sadece, ecellerinin bitimine kadar dünya hayatından faydalanmaları için tarafımızdan bir rahmetle boğulmaktan kurtarılırlar.

41-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âriflerin fikirleri, tevhid denizlerinde ve birlik sırlarında açıldığı zaman, onun üzerine Allah Teâlâ'nın azametinin dehşeti çarpar. Eğer kendisine ezelde onu itidalde (dengede) tutacak bir yardım takdir edilmişse ârif, bu hakikat gemisine bindikten sonra şeriat gemisine sığınır. *"Onların zürriyetlerini dolu bir gemide taşıdık; onlar için, bunun gibi binecekleri başka nice şeyler yarattık."* âyetinde bu duruma bir işaret vardır: Ona ilâhî inâyet yetişmezse kulun fikri, zındıklık ve dinsizlik denizinde boğulup gider. Cenâb-ı Hak, buna işaret olarak şöyle buyurmuştur:

136 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 4/455.

"Dilesek onları, gemiye bindikleri zaman *suda boğarız da onlara yardım eden hiç kimse bulunmaz ve onlar kurtarılmazlar."* Onlar için kâmil şeyhlerden yardım eden kimse bulunmaz ve onlar bu halden kurtarılmaz da. Sadece, tarafımızdan bir rahmetle ve kemal haline ulaşıncaya kadar kendilerini istifade ettirmemiz için onları kurtarırız, o zaman dengeyi bulur (hak ölçüde kalırlar).

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyet, ilâhî takdir denizinde, onun çeşitli değişiklik ve tesirlerle dalgalarının çarpması anında halkın, selâmet gemisinde taşınmasına işaret etmektedir. Nice kullar vardır ki gecesinde ve gündüzünde dünya meşgaleleri içine dalmıştır; âkıbetini ve sonunu unutarak yaptığı fiillerinin sıkıntısı, amellerinin yorgunluğu ve mal toplama derdi içinde bir an rahat edemez."[137]

İmam Kuşeyrî sonra, *"Dilesek onları, suda boğarız ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Eğer Allah Teâlâ'nın lutuf ve ihsanı olmasa, emsallerinin başına geldiği gibi, onların da başına bela gelirdi fakat Allah, sevdiği kimseleri güzel ihsanı ile her durumda tehlikeye düşmekten muhafaza eder."[138]

Nimetlere Nankörlük Edenler

Cenâb-ı Hak sonra, onların bu nimetlere nankörlük ettiklerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ اَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ
﴿٤٥﴾ وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤٦﴾
وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا
اَنُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللّٰهُ اَطْعَمَهُ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٧﴾

---

137 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/221.

138 Kuşeyrî, *a.g.e.,* 5/222.

45. ***Onlara, "Önünüzdeki ve arkanızdaki şeylerden sakının ki size merhamet edilsin" denildiğinde ondan yüz çevirdiler.***

46. ***Onlara Rab'lerinin âyetlerinden bir âyet geldiğinde, muhakkak ondan yüz çevirirler.***

47. ***Onlara, "Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden (fakirlere) harcayın" denildiğinde, inkâr edenler iman edenlere, "Allah'ın dilese kendilerini doyuracağı kimseleri biz mi doyuracağız? Siz gerçekten apaçık bir sapkınlık içindesiniz!" derler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara, 'Önünüzdeki ve arkanızdaki şeylerden* yani önceden işlediğiniz günahlardan ve henüz işlemediğiniz günahlardan *sakının ki size merhamet edilsin' denildiğinde ondan yüz çevirdiler."*

Yahut *"önünüzdekinden sakının"* âyetinden kasıt, sizden önce peygamberleri yalanlayan ümmetlerin başına gelen olayların bir benzerinin sizin de başınıza gelmesinden sakının, demektir. *"Arkanızdaki şey"*den kasıt ise kıyamet saatidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Önünüzdeki dünya fitnelerinden ve arkanızdaki ahiret azabından sakının ki *size merhamet edilsin.* Yani Allah'ın rahmetini ümit edebilmeniz için, size söylenen şeylerden sakının. Onlara böyle söylendiği zaman yüz çevirdiler.

Allah Teâlâ, devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Onlara Rab'lerinin âyetlerinden,* Allah Teâlâ'nın birliğine ve peygamberine doğruluğuna delil olan *bir âyet geldiğinde, muhakkak ondan yüz çevirirler."* Ona yönelmezler, başlarını kaldırıp bakmazlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara, 'Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden harcayın,* fakirlere sadaka verin' denildiğinde, Mekke müşriklerinden *inkâr edenler iman edenlere, 'Allah'ın dilese kendilerini doyuracağı kimseleri biz mi doyuracağız?' derler."*

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mekke'de birtakım zındıklar vardı; onlara, fakir ve miskinlere sada-

ka vermeleri emredilince, 'Hayır, vallahi bunu yapmayız; Allah'ın fakir yaptığı kimseleri biz mi doyuracağız?' dediler."[139]

Bir rivayete göre, âyetin iniş sebebi şudur: Kureyşliler, içlerindeki bazı zayıf ve fakir kimseler müslüman olunca, onlara yardımlarını kestiler; bunun üzerine bazı müminler Kureyş'i, bu fakirlere yardım etmeye teşvik ettiler, onlar da bu sözü söylediler.

Şöyle de denmiştir: Kureyşliler, başlarına bir kriz (kıtlık ve sıkıntı) gelmesi sebebiyle, mümin kâfir ayırımı yapmadan bütün fakirlere karşı cimrilik yaptılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], onları fakirlere yardım yapmaya teşvik etti; onlar da cahilce, "Allah'ın kendilerine fakirlik ve azap vermek istediği kimseleri biz mi doyuracağız?" dediler.

Araplar'ın şöyle bir darbımeseli vardır: "Allah nasıl bir düzen koymuşsa, sen de o konuda Allah ile birlikte ol!" Araplar bu sözü öyle benimsemişlerdi ki bir adam develerini otlatırken, onların besili olanlarını otu bol yerde, cılız olanlarını ise kıraç yerlerde otlatırdı. Kendisine niçin böyle yaptığı sorulunca da, "Allah'ın ikram ettiğine ben de ikram ediyorum, Allah'ın hor hakir bıraktığını ben de hor bırakıyorum" derdi.

Kureyş'in âyette geçen sözü, alay için söylenmiş de olabilir. Onlar, sanki şöyle demek istediler: O fakirleri niçin sizin ilâh zannettiğiniz zat doyurmuyor da onları bizim doyurmamızı istiyorsunuz?

Kevâşî demiştir ki: "Bazı cimri kimseler, bu âyete dayanarak, 'Allah'ın mahrum ettiği kimseye ben bir şey vermem!' derler. Bu, doğru değildir; çünkü kullarını zengin eden ve fakir bırakan Allah Teâlâ'dır. O, dilediği şekilde, zenginin malından bir miktarı fakir için ayırmıştır."

İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde demiştir ki: "Sadakanın emredilmesinin amacı, kulun cimriliğin çirkinliğinden kurtulmasıdır. Bu, sadaka verene dönen bir faydadır. Verilen sadaka, onu dünya sevgisinden çıkararak ve kalbini Allah'tan alıkoyan engellerden kurtararak bu faydayı temin etmektedir. Müşrikler, Allah'ın hikmetini anlamadıkları için, âyette geçtiği gibi söylediler."

139 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/35.

Kureyş'in, müminlere söylediği söz şöyle bitiyor: *"Siz gerçekten apaçık bir sapkınlık içindesiniz."* Yani sizler, bize fakirlere nafaka vermeyi emretmenizde yahut bunun dışında dininizdeki diğer işlerde apaçık bir hata içindesiniz.

Âyetin bu kısmı, Allah Teâlâ'nın kâfirlere söylediği bir söz de olabilir.

45-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Avam halka, "Önünüzdeki dünyanın şiddetli sıkıntılarından ve arkanızdaki ahiretin tehlikelerinden sakının ki her iki dünyada size merhamet edilsin; çünkü kâmil takva, insanı, hayatında ve ölümünden sonra âfetlerden korur. Çoğu defa bu koruma, Allah dostlarının zürriyetinde görüldüğü gibi, insanın kendisinden sonraki nesline de geçer" dendiği zaman, onlar bundan yüz çevirip gaflet ve boş kuruntu vadilerine daldılar.

Yahut avam halka, "Önünüzdeki işlerde, Allah'ı unutup kendi başınıza tedbir alma düşüncesinden sıkının; çünkü dünyanın işi sizin elinizde değil; sizin aldığınız tedbirlerin çoğunu takdir rüzgârı yıkıp yerle bir eder. Sizden önce geçmiş işlerde tedbir düşüncesinden de sakının; zira o olup bitmiştir. Bir şeyi yeniden elde etmeye çalışmak, vakti faydasız şeyle harcamaktır. Zaruret olan hariç, bundan sakının ki rıza makamına ulaştırılarak, ilâhî hükmün tecellileri altında kalbiniz sükûn ve rahatlık içinde tutularak size merhamet edilsin" denildiğinde, onlar bundan yüz çevirip gaflet ve boş kuruntu vadilerine daldılar.

Onlar, kendilerine Allah Teâlâ'nın birliğini, yaratma ve âlemin işlerini düzene koymada tek olduğunu gösteren bir âyet geldiğinde, muhakkak ondan yüz çevirmektedirler.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette anlatılan, Allah'ın hızlân vadilerinde terkedip nefsiyle baş başa bıraktığı, ilâhî rahmetten mahrum ettiği, doğruyu işitmekten sağır yaptığı, nefsiyle baş başa bırakıp doğru yola gitmekten alıkoyduğu kimsenin özelliğidir. Onlar, ne zaman kendilerini sakındıran bir âyet gelse, muhakkak ondan

yüz çevirirler, devamlı bir sıkıntı içinde kalıp âyetlerden ibret almaktan uzaklaşırlar. Kendilerine, fakirlere infakta bulunmaları ve onları yedirip içirmeleri emredildiğinde; buna yanaşmayıp kendilerini savunmaya geçerek, Allah'ın bütün canlıları rızıklandırdığını, dilediğinde onlara da nazar edip nimet ihsan edeceğini söylerler.[140]

Kıyametin Hemen Gelmesini İsteyenler!

Cenâb-ı Hak sonra, öldükten sonra dirilmenin hemen gerçekleşmesini isteyenlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٤٨﴾ مَا يَنْظُرُونَ اِلَّا صَيْحَةً
وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَا يَسْتَطٖيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا اِلٰٓى اَهْلِهِمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٥٠﴾ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَاِذَا هُمْ مِنَ الْاَجْدَاثِ اِلٰى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ
﴿٥١﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ وَصَدَقَ
الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾ اِنْ كَانَتْ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ جَمٖيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ
﴿٥٣﴾ فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَلَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٤﴾

48. ***Onlar, "Eğer doğru söylüyorsanız, bu vaat edilen şey ne zaman gerçekleşecek?" derler.***

49. ***Onlar sadece, birbirleriyle çekişip dururken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar.***

50. ***O anda bir tavsiyede bulunamazlar ve ailelerine de dönemezler.***

51. ***Sûra** (ikinci kez) **üfürülür. Bir de bakarsın ki onlar kabirlerinden kalkmış koşarak Rab'lerine gitmektedirler.***

---

140 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/222.

52. ***O vakit şöyle derler: "Vay başımıza gelen! Bizi kabrimizden kim kaldırdı? Bu, Rahmân'ın vaat ettiği şeydir. Peygamberler gerçekten doğru söylemişler."***

53. ***O** (sûra son üfürüş) **korkunç bir sesten ibarettir. Peşinden hepsi toplanıp huzurumuza çıkarılırlar.***

54. ***O gün hiç kimse en ufak bir haksızlığa uğramaz. Size sadece yaptıklarınızın karşılığı verilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar,* alay ederek, '*Eğer doğru söylüyorsanız, bu vaat edilen şey,* yani öldükten sonra dirilmek ve kıyamet *ne zaman gerçekleşecek?' derler.*" Sözün muhatabı, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve ashabıdır. Allah Teâlâ devamındaki âyetlerde buyurdu ki:

"*Onlar sadece, birbirleriyle çekişip dururken,* çarşı pazardaki muamelelerinde birbirleriyle tartışıp dururken ve durumunu hiç akıllarına getirmezken *kendilerini ansızın yakalayacak,* onlara âniden gelecek *korkunç bir sesi,* sûra birinci üfürmeyi *bekliyorlar.*"

"*O anda,* durumları hakkında birbirlerine *bir tavsiyede bulunamazlar ve ailelerine de dönemezler,* evlerine dönmeye güç yetiremezler, o sayhayı işittiklerinde oldukları yerde ölürler."

"Dünya kırk sene boş kaldıktan sonra, *sûra* ikinci kez *üfürülür.*" Sûr, boynuz şeklinde bir alettir.

"*Bir de bakarsın ki onlar kabirlerinden kalkmış koşarak Rab'lerine,* süratle mahşer yerine *gitmektedirler.*"

"*O vakit şöyle derler: 'Vay başımıza gelen! Bizi kabrimizden,* yattığımız yerden *kim kaldırdı?*'"

Mücâhid ve Übey b. Kâ'b [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kâfirler için kabirlerinde uyku vardır, onda uyku tadını alırlar. Kabirdekiler çağrıldığı zaman, 'Vay başımıza gelen! Bizi kabrimizden kim kaldırdı?' derler."[141]

---

141 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/63.

İbn Atıyye, bu rivayeti doğru bulmayarak âyette anlatılan durumun bir benzetme olduğunu söylemiştir.[142]

Onların bu sorusuna karşılık olarak melekler kendilerine şu cevabı verirler: *"Bu, Rahmân'ın vaat ettiği şeydir. Peygamberler gerçekten doğru söylemişler."*

Yahut bu sözü, kâfirlere müminler söyler.

Onun kâfirlere ait bir söz olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Onlar, kabirlerinden kalktıktan sonra, Allah'ın peygamberinden işittiklerini hatırlarlar ve, *"Bu, Rahmân'ın vaat ettiği şeydir"* diyerek kendilerine veya birbirlerine cevap verirler. Yani, "Bu, peygamberlerin hakkında doğru söylediği, Allah'ın vaat ettiği gündür" derler.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"O, sûra son üfürüş korkunç bir sesten ibarettir. Peşinden hepsi* hesap için *toplanıp huzurumuza çıkarılırlar.* O gün onlara şöyle denir: *'Bugün hiç kimse en ufak bir haksızlığa uğramaz. Size sadece,* hayır ve şer olarak *yaptıklarınızın karşılığı verilir.'"*

48-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulun yakîni yüksek seviyeye ulaştığı zaman, gelecekte olacak işler onun için sanki meydana gelmiş, ilerideki ahiret şimdi gerçekleşmiş gibi olur. Bu kimse ölüm âniden gelmeden önce ona hazırlık yapar, onunla karşılaşmadan önce, onunla buluşmaya hazırlanır. Bu kimseler, insanların en akıllılarıdır. Şöyle ki insanlar dünyanın zâhirî süslerine bakarken, onlar dünyanın iç yüzüne (fâni oluşuna) bakarlar. İnsanlar, dünyanın hemen ele geçen nimet ve zevklerine aldanırken, onlar ahiretin ebedî nimet ve zevklerine yönelirler. Bir hadiste Allah dostlarının vasfı bu şekilde dile getirilmiştir.[143]

---

142 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/458.

143 Bu konuda Hz. İsa'dan [aleyhisselâm] gelen bir haber için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/41 (Beyrut 2008).

Cennet Ehlinin Sefası

Cenâb-ı Hak sonra, cennetliklerin elde edeceği nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ ﴿٥٥﴾ هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي
ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِئُونَ ﴿٥٦﴾ لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَ ﴿٥٧﴾
سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ ﴿٥٨﴾ وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٩﴾

55. ***Şüphesiz, o gün cennetlikler, nimetler içinde sefa ile meşguldürler.***

56. ***Onlar ve eşleri gölgeler altında tahtlara yaslanmış vaziyette otururlar.***

57. ***Orada onlar için her çeşit meyve vardır. Onlar için istedikleri her şey mevcuttur.***

58. ***Onlara çok merhametli Rab'den söz olarak bir selâm vardır.***

59. ***Allah şöyle buyurur: "Ey günahkârlar, bugün siz bir tarafa ayrılın!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, o gün cennetlikler, nimetler içinde sefa ile meşguldürler."* Öyle bir meşguliyet ki görkeminin ve güzelliğinin büyüklüğü tarif edilemez. Bazıları bu meşguliyetin, nehirlerin kenarında, ağaçların altında, bâkire eşleriyle cimâ olduğunu söylemişlerdir. Bazıları, onun yüce Melik'in ziyafeti içinde güzel nağmeler dinlemek olduğunu söylemiştir.

Ebû Hüreyre'den ve İbn Abbas'tan [radıyallahu anhümâ] şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Yâ Resûlallah, hanımlarımızla dünyada cimâ ettiğimiz gibi, ahirette de edecek miyiz?" diye sorulunca, Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Evet, Muhammed'in ruhunu elinde tutan Allah'a yemin olsun ki cennette bir adam, günde yüze kadar bâkire eşiyle cimâ eder."[144]

Ebû Ümâme [radıyallahu anh] naklediyor: Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Cennetlikler cimâ eder mi?" diye sorulunca şöyle buyurdu:

"Evet, cimâ ederler, hem de hiç usanıp sönmeyen bir zekerle ve kesilmeyen şiddetle atan şehvetle!"[145]

Ebû Said-i Hudrî [radıyallahu anh] demiştir ki: Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Cennet ehli, hanımlarıyla cimâ ettikten sonra, hanımları tekrar bâkire haline döner."[146]

Ebü'd-Derdâ'dan [radıyallahu anh] gelen bir rivayette, *"Cennette meni yoktur"* buyrulmuştur.[147]

Bir başka rivayette şöyle buyrulmuştur: *"Cennetliklerin bevli, misk şeklinde ayaklarının altından akıp gider."*[148]

İbrahim en-Nehaî demiştir ki: "Cennetlikler, diledikleri kadar cimâ ederler, bu cimâdan çocuk olmaz."

Eğer, cennetlik çocuk sahibi olmak isterse hiçbir acı olmadan çocuğa kavuşur. İmam Hâkim ve Beyhakî, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir:

"Cennetlik biri çocuk sahibi olmak istediği zaman, kendisi için çocuk olur. Onun, anne karnına düşmesi, doğması ve büyümesi aynı saat içinde olur."[149] Rivayetler için Süyûtî'nin *el-Büdûrü's-Sâfire* adlı eserine bakınız.[150]

---

144 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2436; Ebû Nuaym, *Sıfatü'l-Cenne*, nr. 374; Beyhakî, *Kitâbü'l-Ba's ve'n-Nüşûr*, nr. 404; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/416.

145 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7674, 7721; Beyhakî, *Kitâbü'l-Ba's ve'n-Nüşûr*, nr. 405; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/416.

146 Bezzâr, *Müsned*, nr. 3527; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 249; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/417.

147 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7479; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/416.

148 Ahmed, *Müsned*, 4/367, 371; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 1743; Bezzâr, *Müsned*, nr. 3522; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/416.

149 Beyhakî, *Kitâbü'l-Ba's ve'n-Nüşûr*, nr. 440, 422; Ebû Nuaym, *Târîhu İsbahân*, 2/296. Süyûtî, hadisi, Hâkim'in, *Târîh*'inde zikrettiğini kaydeder.

150 Süyûtî, *el-Büdûrü's-Sâfire*, s. 569-573 (Beyrut 1996).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Gerçek şu ki cennetliklerin meşguliyetleri birbirinden farklıdır. Bazıları hûri, vildan, yemek ve içmek gibi bedene ait arzu ettikleri nimetlerle meşgul olurlar. Bazıları ise yüce Allah'ın cemaline nazar, sevgiliyi görme, O'nunla münâcât, konuşma, manevi keşifler, her saat ilâhî sırların içinde yükselmek gibi ruha ait nimetlerle meşguldürler. Bazılarına bunların her ikisi birden verilir. Bu konuda âyetlerin tasavvufî işaretlerinde açıklama gelecektir.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu: "*Onlar ve eşleri gölgeler altında tahtlara yaslanmış vaziyette otururlar.*" Gölge, üzerine güneş ışığı düşmeyen yerdir. Cennetliklerin gölgesini güneş gidermez. Allah Teâlâ, başka bir âyette şöyle buyurmuştur:

"*Onlar, yayılmış sürekli bir gölgede bulunurlar*" (Vâkıa 56/30).

Cennetlikler, sultanlar gibi, ipekten döşenmiş yüksek tahtlar üzerinde otururlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Orada onlar için her çeşit meyve vardır.* Onlara, arzuladıkları her çeşit meyve vardır. *Onlar için istedikleri her şey mevcuttur;* istedikleri her şey hemen önlerine geliverir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlara çok merhametli Rab'den söz olarak bir selâm vardır.*" Onların istediği şeylerin en mühimi, kendilerine, Rahîm olan Rab'den, arada vasıta olmadan söylenecek "selâm" sözüdür. Bu selâm onlara, kendilerini ileri derecede yüceltmek için söylenmektedir ve o, Cenâb-ı Hakk'ın cemaline ilave olarak temenni ettikleri en son şeydir. İlâhî rahmetin gereği ise onları bu halde devamlı tutmaktır.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, Allah'ın kelâmını ve selâmını arada herhangi bir vasıta olmadan işitirler. Âyette, '*Onlar için Rahîm Rab'den bir söz olarak selâm vardır*' ifadesi, bu selâmın bir vasıta bulunmadan söylendiğini göstermektedir. Bu hal içinde ilâhî rahmet, onlara ihsan edilen nimetlerin tam olması için kendilerine, selâmla birlikte cemalullahı seyri de bahşetmektedir."[151]

151 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/225.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Cennetlikler, nimetler içinde iken, birden kendilerine bir nur parlar; başlarını kaldırıp baktıklarında yüce Rabb'in, üzerlerinden onlara göründüğünü görürler. Allah Teâlâ onlara, 'Ey cennetlikler, size selâm olsun' buyurur ve onlara nazar eder, onlar da O'na bakarlar."*[152]

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette, ilâhî rahmetten uzaklaştırılan ve perdelenen kimselerden bahsederek şöyle buyurdu: *"Ey günahkârlar, bugün siz bir tarafa ayrılın!"* Yani ey kâfirler, bugün sizler müminlerden ayrılıp ayrı bir yerde durun! Kâfirlere bu hitap, müminler haşredilip cennete sevkedildikleri anda yapılır.

Katâde demiştir ki: "Onlara, 'Bütün hayırlardan uzaklaşın' denir ve her türlü hayırdan uzaklaştırılırlar."[153]

Dahhâk demiştir ki: "Her kâfir için ateşten bir ev vardır, kâfir sürekli bu evin içinde olur; kendisi ebediyen kimseyi görmediği gibi, kimse de onu görmez."[154]

55-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bugün dünyada, Allah'ın veli kulları için acilen ikram edilen marifet cennetine girmiş ârif zatlar, büyük bir meşguliyet içindedirler. Sen onları sadece Allah ile meşgul bir halde bulursun. Onların bu meşguliyetleri müşahede, Hak ile kelâm, münâcât ve gizli sohbet mahallinde gerçekleşen müşahede, hakikati görme, tefekkür etme ve ibret alma arasında değişir. Onların bütün vakitleri, isyan ve gafletten korunmuştur; bütün hareket ve işleri ihlâsla yapılmaktadır. Onlar, dünyadan ve dünya ehlinden gönüllerini çekmişlerdir. Onlar ve onlara tutunanlar, rıza gölgesinde ve teslimiyet serinliğinin içinde yol almakta ve yüce sevgilinin zatını müşahede içinde keyfetmektedirler.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bugün cennet ashabı yani dünyada iken cenneti talep eden, onun için çalışan, onu elde etmek

152 İbn Mâce, Mukaddime, 13 (nr. 184); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Sıfatü'l-Cenne*, nr. 98; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/65-66.

153 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/469; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/66.

154 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/202; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/23.

için amel eden kimseler, gerçi âyette, 'Amel edenler bunun için amel etsinler' denmiştir, fakat onlar dünyada cenneti talep ederken, onu ihsan edeni (yüce Mevlâ'yı) talepten geri kalmaktadırlar. Bunun için bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Cennetliklerin çoğunluğu safdil, aklı kıt kimselerdir."[155] Kimin dünyadan yana gönlü hürse, onun cennette, cennetten yana da gönlünün hür olması (Rabb'inden başka her şeyden gönlünü çekmesi) uzak değildir. Allah rahmetini dilediğine tahsis eder."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hadiste geçen aklı kıt safdiller, Allah'a bir karşılık için ibadet yapan ve maddi nimetlere kanaat eden manevi perde içinde kalmış kimselerdir.[156]

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Şöyle denilir: Cenâb-ı Hakk'a, hak ve bâtıl hiçbir şey bağlı değildir. Ârif zatların, cennette aileleriyle meşgul olmaları, yüce Mevlâ'larını görmeye zıt ve engel değildir. Onlar bugün dünyada hangi halde olurlarsa olsunlar, sürekli O'nun marifeti içinde bulundukları ve helâlinden nefsanî hazlarını yerine getirmeleri marifetlerine bir zarar vermediği gibi, ahiretteki meşguliyetleri de yüce Mevlâ'yı görmeye mani olmaz." Kuşeyrî'nin açıklamalarını özetle verdik.[157]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Vâkıa sûresinde geçen, sâbikûn vasfındaki zatlara verilecek nimetler, onlara, Cenâb-ı Hakk'ı görme ve O'nun rızasını elde etme yanında hûri, vildan gibi cennet nimetlerinin birlikte verileceğini göstermektedir. (bk. Vâkıa 56/10-26; 88-89). Çünkü onlar, dünyada şeriatın emirlerini yerine getirmekle hakikat sırlarını müşahedeyi birlikte yapmışlardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ'nın, *"Onlar için Rahîm Rab'den bir söz olarak selâm vardır"* âyeti hakkında İbn Atâ[158] demiştir ki: "Selâm, kıymet ve fazileti çok yük-

---

155 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/202; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 39283; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/264.

156 Sa'lebî şunu nakletmiştir: "Hikmet ehlinden birine, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *'Cennet ehlinin çoğunluğu safdil, aklı kıt kimselerdir'* hadisinin manası sorulunca şöyle demiştir: 'Çünkü onlar, cennet nimetleriyle meşgul olup nimetin sahibini talep etmediler; kim cennete razı olup Allah'ı talep etmezse o kimse aklı kıt biridir'" (bk. Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/201).

157 Açıklamaların tamamı için bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/223-225.

158 İbn Atâ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Sehl el-Edemî (v. 309/922), ilk dönem sûfîlerinden muhaddis ve müfessir bir zattır.

sek bir sözdür. Selâm, yüce Mevlâ'yı görme ve O'nunla yüz yüze gelme anında olursa daha kıymetli olur."[159]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu vakitteki yani cennetliklere selâm verilirken tecelli eden ilâhî rahmet, onlar, dehşet ve hayrete düşmesinler diye kendilerini, selâmı dinleme ve Mevlâ'ya kavuşma halinde tutar."[160]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah'ın selâmı, ezelî ve ebedî olup Allah'ın salih kullarından dünyada ve ahirette hiç kesilmez. Fakat cennette kulaklarından bütün perdeler kaldırıldığı için O'nun kelâmını işitirler ve cemaline bakarlar."[161]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bazan kulun kulağındaki perdeler dünyada da kaldırılır ve ârif, bazı velilerde olduğu gibi Allah'ın kullarına selâmını işitir.

Âyette geçen, "Rahîm" (çok merhametli) ifadesi hakkında denmiştir ki: Bunda, onların selâm ve kavuşma hallerinin devamlı kalması yanında, kendilerinin de Allah'ın cemalinden ebediyen perdelenmeyeceklerine bir işaret vardır. Daha önce geçtiği gibi, onlarda bir dehşet hali (bu nimetten mahrum kalma ve uzak kalma korkusu) meydana gelmez. Rahîm olan Mevlâ onları mahzun etmez.

Şöyle de denilmiştir: "Selâmın, Rahîm olan Allah'tan olduğunun söylenmesinde, bu vuslatın yani selâma ve cemale kavuşmanın kulun hak etmesiyle ve onun bir fiili sebebiyle olmayıp onun sadece Allah'ın rahmetiyle geçekleştiğine dair bir işaret vardır. Onda ayrıca, isyana dalan kullar için bir müsamaha ve ilâhî rahmeti ümit etme imkânı vardır." Bu açıklamayı Muhaşşî yapmıştır.[162]

Allah Teâlâ'nın, *"Ey mücrimler, bugün ayrılın!"* âyetinde şu duruma bir işaret vardır: Kulun halini teftiş edip onun kusurlarını görecek kimsenin uzakta olması en güzel nimetlerden biridir. Düşmanın uzaklaştırılması da en büyük ihsanlardan biridir. Allah dostları, ilâhî yakınlık

159 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/173.

160 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/223-225.

161 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/171.

162 Burada bahsedilen Muhaşşî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî (v. 1036/1626) olup bu zat, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerindendir.

içindedir, Allah düşmanları ise azap ve perdelenme içindedir. Açıklama için Kuşeyrî'nin tefsirine bakınız.[163]

Kıyamet Günü Kâfirlerin Azarlanıp Kınanması

Cenâb-ı Hak sonra, kıyamet günü düşmanlarını azarlayıp kınamasından bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَنٖٓي اٰدَمَ اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَۚ اِنَّهُ لَكُمْ
عَدُوٌّ مُبٖينٌۙ ﴿٦٠﴾ وَاَنِ اعْبُدُونٖيۜ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقٖيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ اَضَلَّ
مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثٖيرًاۜ اَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ ﴿٦٢﴾ هٰذِهٖ جَهَنَّمُ الَّتٖي كُنْتُمْ
تُوعَدُونَ ﴿٦٣﴾ اِصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٦٤﴾ اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰٓى
اَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَٓا اَيْدٖيهِمْ وَتَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٦٥﴾

60-61. ***"Ey âdemoğulları! Ben size, 'Şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır; bana kulluk edin, doğru yol budur' diye emretmedim mi?"***

62. ***Şeytan sizden nice nesilleri saptırdı. Hiç aklınızı kullanmıyor muydunuz?***

63. ***İşte size vaat edilen cehennem budur.***

64. ***İnkârınız sebebiyle bugün girin oraya!***

65. ***O gün onların ağızlarını mühürleriz; yaptıklarını bize elleri anlatır, ayakları da şahitlik eder.***

---

163 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/226.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, kıyamet günü, kâfirleri azarlamak için buyuruyor ki: *"Ey âdemoğulları! Ben size, şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır; bana kulluk edin, doğru yol budur, diye emretmedim mi?"*

Allah Teâlâ'nın kullarına verdiği bu emir, ya peygamberleri diliyle olmuştur veya, *"Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?"* (A'râf 7/172) buyrulduğu gün, elest bezminde gerçekleşmiştir. Yahut bu, onların önüne konan aklî hüccetlerle ve onlara Allah'a ibadeti emreden, kendilerini başkasına ibadetten sakındıran naklî delillerle verilmiş bir emirdir.

Şeytana ibadet, onun insana verdiği vesveselerde ve güzel gösterdiği kötü işlerde kendisine itaat etmektir.

Âyetin manası şudur: Biz size, "Şeytana itaat etmeyin, benim birliğime iman ve bana itaat edin; işte doğru yol budur" diye emrettik. Yani Allah'ın size emrettiği, şeytana isyan ve Rahmân'a itaat yolu en doğru yoldur. Bu yol son derece istikametlidir; bundan daha doğru ve sağlam bir yol yoktur.

Âyette şuna da bir işaret vardır: Onların (inkâr ve isyanla) kendilerine yaptıkları bu cinayet, onlara yapılan tam bir nasihatten sonra olmuştur. Durum açıklandıktan sonra artık delil kabul edilmez. Uyarı ve ikaz yapıldıktan sonra yapılan zulmün bahanesi geçerli olmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şeytan sizden nice nesilleri saptırdı."* Yani şeytan pek çok halkı, başkasını bana ortak koşturarak benim doğru yolumdan uzaklaştırdı. *"Hiç aklınızı kullanmıyor muydunuz?"* Allah Teâlâ onları, kendilerine verilen akıldan faydalanmadıkları için kınadı. Çünkü onlar, akıllarını kendilerine zarar veren işlerde, nefsanî hazlarını ve kötü arzularını yerine getirmekte kullandılar.

Onlara denir ki: *"İşte size vaat edilen cehennem budur. İnkâr etmeniz sebebiyle bugün girin oraya!"* Yani küfrünüz ve onu inkâr etmeniz sebebiyle cehenneme girin ve içinde yanın.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün onların ağızlarını mühürleriz;* yani onları konuşmaktan menederiz. *Yaptıklarını bize elleri anlatır, ayakları da şahitlik eder."*

Rivayet edildiğine göre, kâfirler, Allah'a şirk koştuklarını inkâr ederler. O zaman şahitlerle yüzleştirilirler. Komşuları ve aileleri onların aleyhine şahitlik eder. Kâfirler, onları yalanlar ve Allah'a bir şeyi ortak koşmadıklarına yemin ederler; bunun üzerine ağızları mühürlenir, elleri ve ayakları konuşur.[164]

Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Kul, kıyamet günü, 'Ben kendime, kendimden başka bir şahidi kabul etmiyorum' der. Bunun üzerine ağzı mühürlenir ve âzalarına, 'Konuşun' denir. Âzaları da kulun amellerini söylerler. Sonra ağzı açılıp konuşmasına müsaade edilir. O zaman kul âzalarına hitaben, 'Rahmetten uzak olasınız, yazıklar olsun size! Ben sizi savunmak için çırpınıyorum, siz ise aleyhime şahitlik ediyorsunuz!' der."*[165]

60-65. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim nefsanî hazlarını ve kötü arzularını yerine getirmeyi tercih eder ve nefsin hevâsıyla mücâhedeye (onu kötü vasıflarından temizleyip terbiye etmeye) güç yetiremez ve nihayet Allah'tan perdeli bir halde ölürse, âyetteki uyarı ve azarlamadan ona da bir pay düşer.

Doğru yol, kulu ilâhî huzura ulaştıran manevi terbiye yoludur. Bu yolu, ârifibillâh veliler açıklamışlardır. Gerçek şu ki şeytan, insanların çoğunu bu terbiye yolundan saptırıp onları dünyayı, makam ve mevkii talep etmeye sevketmiştir. Bu durumda onlar, Allah'ın zikri için vakit ayıramadılar ve kendilerine Allah'ı tanıtacak kimselere boyun eğmeye güç yetiremediler. Onlara denir ki: "Eğer nefsanî hazlarınız ve baş olma sevdanız içinde kalırsanız bu, size haber verilen Allah'tan kopma ateşidir. Terbiye yolunu inkâr etmeniz sebebiyle, bugün ona girin."

Bugün onların ağzını mühürleriz, artık onlarla asıl sevgilileri (yüce Mevlâ) arasında bir münâcât gerçekleşmez. Elleri, bize anlatır, ayakları da yaptıkları kusurlara hal diliyle veya bizzat konuşarak şahitlik eder.

---

164 Rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/19. Aynı konuda biraz farklı bir rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/203-204.

165 Müslim, Zühd, 17 (nr. 2969); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 11653; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü't-Tövbe*, nr. 18; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, nr. 467.

İmam Kuşeyrî, *"Elleri bize anlatır ..."* âyeti hakkında demiştir ki "Kâfirlere gelince, onların âzalarının yapacağı şahitlik bellidir. Müminlerden isyan edenlere gelince; onların bazı âzaları yaptıkları kötülüklere şahitlik eder, fakat bazı âzaları da iyiliklerine şahitlik yapar. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

"Ey bana durmadan zulmeden kimse, seninle benim aramda hesap yerinde durmak vardır. Orada ayrıca çok adaletli, insaflı ve cömert bir hâkim mevcuttur. (Hesabımızı O görecektir)."

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: "Kıyamet günü, bir kulun âzaları hatalarına şahitlik eder; bunun üzerine göz kapağından bir kıl uçup gelerek onun lehine şahitlik yapar. Hak Teâlâ kıla, 'Ey kulun göz kapağının kılı, kulum için bir delil getir' buyurur. O zaman kıl, onun Allah korkusundan ağladığına şahitlik eder, bunun üzerine Allah onu affeder. O sırada bir melek şöyle seslenir: 'Bu kul, bir kılın şahitliği sebebiyle Allah'ın kendisini azaptan kurtardığı kimsedir!'"[166]

Kâfirler İçin Dünyadaki Tehdit

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirleri dünyada tehdit ederek şöyle buyurdu:

وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَأَنَّىٰ يُبْصِرُونَ
﴿٦٦﴾ وَلَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَىٰ مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا
وَلَا يَرْجِعُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٨﴾

66. ***Eğer dileseydik onların gözlerini silme kör ederdik. O zaman gittikleri yola koşuşurlardı; fakat nasıl görecekler ki?***

67. ***Eğer yine dilesek, onların oldukları yerde şekillerini değiştirirdik de ne ileri gitmeye ne geri dönmeye güçleri yeterdi!***

68. *(Onlardan)* ***kime uzun ömür verirsek onu, yaratılışı itibariyle tersine çeviririz. Hâlâ akıllanmazlar mı?***

---

166 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/227.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer dileseydik* bugün onların *gözlerini silme kör ederdik*; gözlerini kör ve hepten yok ederdik. *O zaman*, içine düştükleri korkudan dolayı, gitmeye alıştıkları *yola koşuşurlardı; fakat nasıl görecekler ki?*" O zaman, gittikleri yolu nasıl bulacaklar? Onlar, böyle bir durumda, kendilerini emellerine ulaştıracak yolu şaşırırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer dilesek, onların oldukları yerde*, evlerinde veya kendilerini kötülüklerden emniyette gördüklere yurtlarında *şekillerini değiştirirdik*, kendilerini maymunlara, domuzlara veya taşa çevirirdik *de ne ileri gitmeye ne geri dönmeye güçleri yeterdi!*" Bir yere gitmeye veya geri dönmeye güçleri yetmezdi. Veya öne doğru gidemezler ve arkaya geri dönemezlerdi.

Âyetin manası şudur: Onlar, inkârları ve kendileriyle yapılan anlaşmayı bozmaları sebebiyle kendilerine bunu yapmamızı çoktan hak ettiler, fakat biz, rahmetimizin onları da kaplaması ve hikmetimizin kendilerine mühlet vermeyi gerektirmesi sebebiyle bunu yapmadık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Onlardan *kime uzun ömür verirsek onu, yaratılışı itibariyle tersine çeviririz.*" Yani kimin ömrünü uzatırsak, onun vücut yapısını tersine çeviririz. Bu da bir çeşit şekil değiştirmektir. Bu durumda, kuvvetin yerini zayıflık, gençliğin yerini ihtiyarlık alır. Bunun seyri şöyle olmaktadır: Biz insanı, önce bedenen çok güçsüz yaratırız; o zaman akıl ve bilgiden mahrumdur. Sonra onu rüşdüne (olgunluk haline) erişene kadar bedenini ve ruhî kabiliyetlerini artırırız; böylece kuvveti kemale erip yeterli seviyeye gelir, aklını kullanır, kendisine fayda ve zarar veren şeyleri bilir. Olgunlaşması tamamlanınca, onu yaratılış özelliklerinde tersine çeviririz; bedenini ve akılını yavaş yavaş zayıflatırız, sonunda bedenindeki zayıflık, aklındaki azalma ve ilimden mahrumiyet yönüyle çocukluk haline benzer bir duruma döner. Cenâb-ı Hak, diğer bir âyette şöyle buyurmuştur:

"*Sizden bazıları, ilimden sonra bir şey bilmesin diye, ömrün en kötü devresine ulaştırılır. Şüphesiz, Allah her şeyi bilir, her şeye kadirdir*" (Nahl 16/70).

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim Kur'an'ı okur yani ona uygun amel ederse ömrün en kötü devresine (bunaklığa) ulaştırılmaz."[167]

Âyet şöyle bitiyor: *"Hâlâ akıllanmazlar mı?"* Yani akıllarını kullanmazlar mı? Akıllarını kullansalardı, onları gençlik halinden ihtiyarlığa, kuvvet halinden zayıflığa, üstün akıldan bunaklığa ve temyiz gücünün azlığına çeviren Allah'ın, onların gözlerini silme kör etmeye, kendilerini oldukları yerde başka bir şekle çevirmeye ve öldükten sonra diriltmeye gücünün yeteceğini anlarlardı.

66-68. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Eğer dilesek, onların gözlerini silme kör ederiz de artık manevi seyrü sülûk yolunu bulamazlar ve o yola girmezler, böylece devamlı perde içinde kalırlar. Yine biz dilesek, onların kalplerini oldukları yerde dirayetli akıl ve anlayıştan çeviririz; bundan sonra sadece maddi işleri düşünürler, mana âlemine geçmeye ve maddiyattan dönmeye güç yetiremezler. Bu kimselerden kime uzun ömür verirsek, onun yaratılışını tersine çeviririz, ona bunaklık ve zayıflık hali gelir.

Seyrü sülûk yoluna giren ve mana âlemine yolculuk yapan kimseye gelince, onun ömrünün uzaması sadece aklının parlaklığını, ilminin kuvvetini, maneviyat ve marifette temkin halini artırır.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir: *"Kime uzun ömür verirsek, onun yaratılış özelliklerini tersine çeviririz."* Yani onu, bulunduğu halin aksine çeviririz. İnsanın, bir zamanlar kuvveti artıp dururken, şimdi gücü gittikçe azalır. Bu durum, ömrün en kötü devresine (bunaklığa) kadar devam eder. O zaman insan, zayıflık yönüyle çocukluk haline benzer bir duruma döner. Sonra, zayıflayacak bir şey kalmaz. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

"Asırlar, bana yayıp verdiklerini toplayıp geri aldı, yeni olan şeylerimi eskitti. Kendimin her gün noksanlaştığını görüyorum; öyle ki artık noksanlaşacak bir şey kalmadı."

167 İbn Abbas'ın talebesi İkrime'den gelen bir rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/146 (Beyrut 1993).

Bu durum, bedende ve maddi yapıda olur, manevi hallerde ve maneviyatta olmaz. Bedende meydana gelen değişiklikler, bunaklık sınırına varana kadar artmaya devam eder. O sınıra varan insanın görüşü ve aklı bozulur. Hakikat ehline gelince, onların saçları ağarsa da muhabbetleri ve manevi halleri gençliğinin baharında gibi hiç eskiyip solmadan taptaze durur."[168]

Kur'ân-ı Hakîm Şiir Değildir

Cenâb-ı Hak sonra, Kur'an'ın şiir olduğunu söyleyenlerin görüşlerini inkâr ve reddederek şöyle buyurdu:

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ ﴿٦٩﴾

لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧٠﴾

69. ***Biz o peygambere şiir öğretmedik; hem onun için uygun da değildir. O sadece** (Allah'tan gelmiş)* ***bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır.***

70. ***Biz onu, manen diri olanları uyarması ve kâfirler hakkındaki sözün gerçekleşmesi için indirdik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz ona şiir öğretmedik;* yani biz peygamberimiz Muhammed'e şiir öğretmedik ki şiir söylemeye gücü yetsin ve bundan dolayı Kur'an'a bir suçlama gelsin."

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz ona, Kur'an'ı öğreterek şiir öğretmedik, yani Kur'an bir şiir değildir. Çünkü onda, şiirde olduğu gibi, kafiye ve vezin yoktur. Onun manası, şairlerin rağbet veya nefret edilen boş hayallerine, hayal ürünü sözlerine benzemez. Kur'an'da vezin ve kafiye nerededir? Onunla şairlerin sözlerinin bir alakası yoktur.

168 Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/227.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hem onun için* şiir söylemek ve yazmak *uygun değildir."* Yani şiir söylemek onun haline uygun değildir; o yapmak istese bile şiir söyleyemez. Yani biz onu öyle bir halde yaptık kı eğer o, şiir yazmak istese, bunu yapamaz, böyle bir şey kendisi için kolay olmaz. Aynen bizim kendisini ümmî yaptığımız ve yazı yazmasını bilmediği gibi. Bunu böyle yaptık ki Kur'an'ın Allah tarafından gelmiş bir kitap olduğunun delili daha sağlam olsun ve bu konudaki şüpheler tamamen ortadan kalksın.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bazı sözleri vardır ki onlar şiire benzemektedir. Mesela, Allah Resûlü, Huneyn Savaşı'nda müslüman askerlerde bir dağılma baş gösterince, onları toplamak için şöyle seslenmiştir:

"Enennebiyyü lâ kezib ene İbn Abdilmüttalib." Manası şudur: "Ben, Allah'ın peygamberiyim, bunda yalan yok; ben Abdülmüttalib'in oğluyum."[169]

Yine Allah Resûlü, bir savaşta yaralanıp kanayan parmağı için şöyle söylemiştir:

"Hel enti illâ isbuun demît ve fî sebilillahi mâ lakît." Manası şudur: "Sen sadece kanayan bir parmaksın; senin karşılaştığın bu durum Allah yolunda başına geldi."[170]

Bu sözlerin sonunda şiirlerde olduğu gibi bir vezin (ses uyumu) vardır; fakat Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bunu şiir kastıyla söylememiştir; o durumda böyle denk düşmüştür. Şiiri andıran bu tarz ifadeler, insanların hitaplarında, mektuplarında ve karşılıklı konuşmalarında meydana gelebilir; bunlara şiir denmez. Bu tür sözler, bilerek vezinli söylenirse onlara şiir denir.

Allah Teâlâ, Kur'an'ın şiir türü bir şey olmadığını belirttikten sonra buyurdu ki: *"O sadece bir öğüttür."* Yani Allah'ın o Peygamber'e öğrettiği ve onun söyledikleri sadece Allah'tan gelmiş bir öğüttür; onunla insanlara ve cinlere öğüt verilir, uyarı yapılır. *"Ve o, apaçık bir Kur'an'dır."*

---

169 Buhârî, Cihâd, 52 (nr. 2864); Müslim, Cihâd, 78.

170 Buhârî, Cihâd, 9 (nr. 2802); Müslim, Cihâd, 112.

Yani o, mihraplardan okunan, ibadetlerde tilâvet edilen, okunmasıyla ve kendisiyle amel edilmesiyle en yüksek derecelere ulaşılan gökten indirilmiş bir kitaptır. Onunla şeytanların vesvesesinden ibaret olan şiir arasında ne kadar büyük fark vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ey Muhammed, *biz o Kur'an'ı* sana, iman ile *diri olanları* yahut düşünen akıllı kimseleri *uyarman için indirdik."* Çünkü gafil kimse ölü gibidir. Yahut biz onu, Allah'ın ilminde kalbi diri olarak yazılan kimseyi uyarman için indirdik. Gerçekten ebedî hayat iman ile elde edilmektedir. Uyarının özellikle diri kimseye yapılmasının söylenmesi, onun bundan onun fayda gördüğü içindir.

Yahut biz Kur'an'ı diri kimseyi uyarması için indik.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bir de onu* inkârda ısrar eden *kâfirler hakkındaki sözün gerçekleşmesi,* yani onlara azap sözünün gerekli olması *için indirdik."* Kâfirlerin diri olan kimselere mukabil zikredilmesi, onların inkârları sebebiyle ölü hükmünde olduklarını bildirmektedir. Şu âyet de bu manadadır:

"Sen, kabirlerde olanlara (manen ölü kimselere) sesini işittiremezsin." (Fâtır 35/22).

69-70. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, söyledikleri hakkında bir töhmet (tenkit ve suçlama) bulunmasın diye Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] şiir sanatını ve onu yapma kuvvetini almıştır. Velilere gelince, onların çoğunda şiir söyleme kabiliyet ve kuvveti vardır. Veliler bu kuvvetlerini ezelî aşkı tanıtmak, kudsî huzuru tarif etmek yahut Hz. Peygamber'i övmek için kullanırlar ve böylece ilâhî yakınlık ve büyük bir rütbe elde ederler.

Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Sizden birinin içinin irin ile dolu olması, şiir ile dolu olmasından daha hayırlıdır"*[171] sözüne gelince, bundan kasıt, insanı Allah'ın zikrinden alıkoyan veya kalbi ilâhî huzurdan uzaklaştıran nefsanî hevâ ile ilgili şiirlerdir.

171 Buhârî, Edeb, 90 (nr. 6155); Müslim, Şi'r, 7.

Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ], "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], herhangi bir konuda şiirden misal verir miydi?" diye sorulunca şöyle demiştir: "Benî Kays'ın kardeşi Tarafe'nin bir beyti hariç, şiirden temsil yapıp misal getirmezdi. Tarafe'nin beyti şudur:

"Günler sana, hiç bilmediğin cahili olduğun şeyleri önüne çıkarıp gösterecektir. Kendisine ücret verip görevlendirmediğin kimseler de sana pek çok haber getirecektir." Allah Resûlü çoğu kez de ikinci beytin kelimelerinin yerini değiştirerek söylerdi."[172]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İnsanlara Yapılan İhsanlar ve Kâfirlerin Nankörlüğü

Cenâb-ı Hak sonra, insanlara verdiği nimetlerinden bahsetti ve onları güzel ihsanı ile hayvanların kendilerine boyun eğdiği bir makama yükselterek şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ اَيْد۪ينَٓا اَنْعَامًا
فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ ﴿٧١﴾ وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا
يَأْكُلُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَهُمْ ف۪يهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُۜ اَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

71. ***Görmediler mi biz, onlar için ellerimizin (kudretimizin) eseri olan hayvanlar yarattık ve böylece onlar bunlara sahip olmuşlardır.***

72. ***Biz bu hayvanları onlara boyun eğdirdik. Onların bazısını binek olarak kullanırlar, bazısını besin olarak yerler.***

73. ***Onlar için bu hayvanlarda daha pek çok faydalar ve içecekler vardır. Hâlâ şükretmeyecekler mi?***

---

172 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/480; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/71.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bizim, onlar için ellerimizin eseri olan hayvanları yarattığımızı görmediler mi?"* Yani onlar bunu görmezden geldiler ve işin aslını bilmediler. O hayvanları kudretimiz ortaya çıkarttı, onları yoktan var etmeye bizden başka kimsenin gücü yetmez.

Âyette ellerin söylenmesi ve yaratmanın onlara ait olarak gösterilmesi, hakikat manasında olmayıp mecazi bir ifadedir. Bunun faydası, bahsedilen varlıkları yaratma işinin sadece Cenâb-ı Hakk'a ait olduğunu etkili bir dille ifade etmektir.

Âyette, özellikle hayvanların dile getirilmesi, onlarda pek çok harika hikmetin ve faydanın bulunmasındandır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve böylece onlar bunlara sahip olmuşlardır."* Yani biz bu hayvanları onlar için yarattık ve onları kendilerine mülk olarak verdik. Böylece onlar bu hayvanlarda bir mülk sahibinin tasarrufu gibi tasarruf etmekte ve onlardan özellikle kendileri faydalanmaktadır.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Böylece onlar, bu hayvanları korumakta ve onlara hükmetmektedirler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz bu hayvanları onlara boyun eğdirdik."* Onları, kendilerine boyun eğecek durumda yarattık. Eğer Allah'ın boyun eğdirmesi ve emre âmâde etmesi olmasaydı, onlara kimin gücü yeterdi? Bunun için Cenâb-ı Hak, bu hayvanlara (ve diğer vasıtalara) binen kimseye, bu nimete bir şükür olarak şu şekilde Rabb'ini tesbih etmesini emretmiştir:

"Sübhânellezî sehhara lenâ hâzâ vemâ künnâ lehû mukrinîn ve innâ ilâ rabbinâ lemünkalibûn" (Zuhruf 43/13-14).

Manası şudur: "Bunu bizim hizmetimize veren Allah'ı tesbih ederim (O'nu bütün noksan sıfatlardan yüce ve uzak tutarım). O bunu emrimize vermeseydi bizim ona gücümüz yetmezdi. Şüphesiz biz, Rabbimiz'e döneceğiz."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların bazısını binek olarak kullanırlar, bazısını besin olarak yerler."* Yani üzerlerine binmeleri ve etlerinden yemeleri için hayvanları insanların emrine verdik.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar için bu hayvanlarda* derilerinden, kıllarından, tüylerinden ve başka yönlerinden istifade ettikleri *daha pek çok faydalar ve* içecekler, değişik renkleriyle süt *vardır.* Allah'ın bu nimetlerine *hâlâ şükretmeyecekler mi?* Çünkü eğer Allah bu hayvanları yaratmasaydı, onlardan istifade etme imkânı bulunmazdı.

71-73. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir grup insan, Allah Teâlâ'nın kendilerine yaptığı iyilik ve ihsana baktılar ve O'nun güzel ihsanları karşısında kendisine boyun eğip teslim oldular, böylece nimetin sahibini tanıdılar ve O'na şükrettiler. Cenâb-ı Hak da kâinatı ve içindekileri onların emrine verdi (onlar ihtiyaçlarına kolayca ulaştılar).

Bir grup insan vardır ki onlara nimetlerin bolca akması bir fayda vermedi (nimetler marifete ve güzel kulluğa vesile olmadı), bunun üzerine Allah Teâlâ onlara musibet ve sıkıntıları musallat etti. Bu durumda onlar, imtihan zincirleri içinde zorla hakka boyun eğdiler. Bu konudaki bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Rabb'in, zincirler içinde zorla cennete çekilip götürülen bir kavmin haline hayret etti."[173]

Bu grupların hepsi, yüce Allah'ın haklarında inâyet takdir ettiği kimselerdir.

Bir grup insan daha vardır ki onlara nimet de sıkıntı da bir fayda vermedi; onlar, haklarında hızlân (ilâhî rahmetten mahrumiyet) takdir edilmiş kimselerdir. Onlar, isyanlarda ısrar ettiler, kendilerine verdiği onca nimetlerine karşılık Allah'a şükretmediler. Allah Teâlâ, gelecek âyetlerde onların halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْۙ وَهُمْ
لَهُمْ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ ﴿٧٥﴾ فَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْۘ اِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٦﴾

173 bk. Buhârî, Cihâd, nr. 3010.

74. Onlar, yardım göreceklerini umarak Allah'tan başka birtakım ilâhlar edindiler.

75. İlâhların onlara yardım etmeye güçleri yetmez. Halbuki o müşrikler, onlar için (hizmete) hazır askerlerdir.

76. O halde sakın onların sözleri seni üzmesin. Şüphesiz biz, onların gizlemekte olduklarını da açığa vurduklarını da biliyoruz.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, yardım göreceklerini umarak Allah'tan başka birtakım ilâhlar edindiler."* Onlar, bu apaçık kudreti ve bunca nimeti gördükten, onların hepsinin sadece yüce Allah'a ait olduğunu bildikten sonra, putları ibadette Allah'a ortak koştular ve başlarına bir sıkıntı geldiğinde kendilerinden yardım göreceklerini zannederek onlara ibadet ettiler. Halbuki durum tam aksidir.

"İlâhların onlara yardım etmeye hiçbir zaman *güçleri yetmez. Halbuki o müşrikler, putlara* hizmet etmek, yardım etmek ve onları savunmak *için hazır askerlerdir."* Onlara hizmet ederler, onları savunurlar ve sürekli onlara ibadet yaparlar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Müşrikler, putlar kendilerine Allah katında yardım etsin ve şefaatçi olsun diye onları ilâh edindiler. Halbuki durum onların zannettiğinin tam tersidir. Onlar kıyamet günü kendilerine azap edilmesi için hazırlanıp huzura getirilmiş bir ordudur. Çünkü onlar, müşriklerin içinde yanacakları cehennemin yakıtı yapılacaklardır.

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerden işittiği sözlere karşı Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] teselli ederek şöyle buyurdu: *"O halde sakın onların sözleri seni üzmesin."* Onların seni yalanlamaları, eziyetleri, kendilerinden işittiğin şirk ve inkâr sözleri sakın seni kederlendirmesin. *"Şüphesiz biz, onların* düşmanlık ve inkâr bakımından *gizlediklerini de açığa vurduklarını da biliyoruz."* Ona göre kendilerine karşılık veririz. Bu durumda senin gibi birinin, onlara yapılan bu tehditle teselli bulması, kendisinin ve onların kıyametteki halini gözü önüne getirmesi gerekir;

böylece kendisinden keder gider, herhangi bir üzüntü duymaz. Açıklama için Nesefî'ye bakınız.[174]

74-76. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Allah'tan başka bir şeye güvenip dayanırsa o, kendisi için bir çeşit puttur. Bu şey, bir ilim, amel, manevi hal veya bunların dışında ne olursa olsun durum değişmez. Bunun için, Allah kendilerinden razı olsun, kutub Abdüsselâm İbn Meşîş, müridi Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'ye,

"Ey Ebü'l-Hasan, Allah'a ne ile kavuşacaksın?" diye sorunca, Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî ona,

"Fakirlikliğimle kavuşacağım" dedi. O zaman şeyhi İbn Meşîş,

"O halde sen Allah'a en büyük putlardan biriyle kavuşmuş olacaksın" dedi. Yani kul Allah'a Allah ile kavuşmalı ve O'nun dışındaki her şeyden (bu şey manevi bir hal de olsa) gönlünü çekip uzaklaşmalıdır.

Allah Teâlâ'nın, *"Sakın o müşriklerin sözleri seni üzmesin"* âyetinde. Allah yolunda eziyet gören kimselere bir teselli vardır.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kul, Cenâb-ı Hak tarafından görüldüğünü kesin olarak bilince, başına gelen sıkıntılara sabretmesi kolay olur; özellikle bu sıkıntı Allah yolunda olunca, ona dayanmak daha kolay olur."[175]

Öldükten Sonra Dirilmek Haktır

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin ileri sürdükleri boş iddiaları iptal etti. Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem), kâfirlerin sözlerinden üzülmemesi emredilen bir söz de, onların öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmeleridir. Hak Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

---

174 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/22.

175 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/228.

اَوَلَمْ يَرَ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٧٧﴾
وَضَرَبَ لَنَا مَثَلاً وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِ الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾
قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِى اَنْشَاَهَا اَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾ اَلَّذِى
جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْاَخْضَرِ نَارًا فَاِذَا اَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ ﴿٨٠﴾
اَوَلَيْسَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِقَادِرٍ عَلٰى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ
بَلٰى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨١﴾ اِنَّمَا اَمْرُهُ اِذَا اَرَادَ شَيْـًٔا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ
فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾ فَسُبْحَانَ الَّذِى بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

77. *İnsan, bizim kendisini bir damla meniden yarattığımızı görmedi mi ki kalkıp apaçık bir düşman kesiliyor?*

78. *O, kendi yaratılışını unutarak bize karşı bir misal getirdi ve, "Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?" dedi.*

79. *De ki: "Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek; O, bütün yaratılanları en iyi bilendir."*

80. *O, sizin için yeşil ağaçtan ateş çıkarandır. Şimdi siz ondan ateş tutuşturuyorsunuz.*

81. *Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, onların benzerlerini yaratmaya gücü yetmez mi? Elbette yeter. O, her şeyi yaratan, her şeyi bilendir.*

82. *O'nun işi, bir şeyin olmasını istediği zaman ona "Ol" demekten ibarettir; o da hemen oluverir.*

83. *Her şeyin mülkü (hükümranlığı) elinde olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir! Siz de O'na döndürüleceksiniz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsan, bizim kendisini bir damla meniden,* pislik borusu olan bir yerden çıkan sperm hücrelerinden *yarattığımızı görmedi mi ki kalkıp apaçık bir düşman kesiliyor?"* Yani onun aslı basit bir madde ve evveli düşük bir durum iken kalkıp Rabb'i ile çekişmeye giriyor; O'nun, çürüyen kemikleri yani ölüleri diriltmeye gücünün yeteceğini inkâr ediyor.

Bu âyet, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için ikinci bir tesellidir ve müşriklerin söyledikleri şeyin haşrin yanında çok basit kaldığını bildirmektedir. Âyet, müşrik için de apaçık bir kınamadır. Çünkü o, öldükten sonra dirilme konusunda hayrete düştü ve o konuda haddi aşarak açık bir çekişmeye girdi.

Rivayet edildiğine göre Übey b. Halef, çürümüş bir kemik alıp elinde ufaladıktan sonra Resûlullah'a göstererek, "Ey Muhammed, sen, Allah'ın bu çürümüş kemikleri tekrar dirilteceğini mi söylüyorsun?" dedi. Resûlullah da [sallallahu aleyhi vesellem], *"Evet, Allah seni diriltecek ve cehenneme sokacak"* diye cevap verdi. Bunun üzerine bu âyetler nâzil oldu.[176]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, kendi yaratılışını unutarak bize karşı bir misal getirdi."* O bizi, âciz varlıklar gibi sayarak acayip bir şey söyledi; bizim de ölüleri diriltmekten onlar gibi âciz kalacağımızı zannetti. Kendisinin basit bir meniden yaratıldığını unuttu. Halbuki onun durumu, kuruyup dağılmış kemiği diriltmekten daha garip ve hayret vericidir. O, kendisinin bu halini unutup, *"Şu çürümüş,* ufalanıp dağılmış *kemikleri kim diriltecek, dedi."*

Bu âyette, kemiğe hayatın girdiğine, insan ölünce kemiğinin necis olduğuna dair bir delil vardır. İmam Mâlik ve Şâfiî'nin görüşü budur. Ebû Hanîfe ise şöyle demiştir: "Kemiğe hayat girmez; o, saç ve sinir gibi temizdir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek; O, bütün yaratılanları en iyi bilendir."* O'na, yaratılan varlık-

176 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/486-487; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/74-75; Hâkim, *Müstedrek*, 2/429.

ların hiçbir parçası gizli kalmaz; onlar denizde ve karada dağılsa bile, Allah onları toplar ve olduğu gibi yeniden yaratır.

Cenâb-ı Hak sonra, ölüleri diriltmeye dair bir delil getirerek şöyle buyurdu: "O, *sizin için yeşil ağaçtan ateş çıkarandır. Şimdi siz ondan ateş tutuşturuyorsunuz."* Ateş yakmak için onu kullanıyorsunuz, ondan ateş çıkmasından şüphe etmiyorsunuz. Şu halde, içinde ateşe ters bir durum yani yaşlık ve su bulunan yeşil ağaçtan ateş yaratmaya gücü yeten Allah, taze ve kuru şeylerde, yeni bir hayat yaratmaya daha fazla güç sahibidir.

Âyette geçen yeşil ağaç, Araplar'ın ateş tutuşturmak için kullandıkları ağaçlardır. Bunun için daha çok merh ve afâr denen ağaçlar kullanılmaktadır. Araplar'ın darbımesellerinde şöyle denmiştir:

"Her ağaçta bir ateş vardır; merh ve afâr bu işte en üstündür." Yani en fazla ateş bu iki ağaç türünde mevcuttur. Bir adam ateş yakmak istediği zaman bu iki ağaçtan misvak gibi iki dal keserdi. Bu dallar yeşil olup içinden su damlardı. Sonra merhi afâr denen ağaca sürtünce, Allah'ın izniyle ateş çıkardı.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Her ağaçta muhakkak bir ateş vardır, sadece hünnab hariç; o, elbiseyi inceltme işinde kullanılmaktadır."[177]

İbn Atıyye demiştir ki: "Her ağaç dalında ateş mevcuttur; fakat gözenekleri açılmış, yarılıp dağılmış dallarda ateş daha fazladır. Merh ve afâr denen ağaçlar da böyledir."[178]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O kadar büyük kütleleri ve muazzam halleriyle *gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, onların benzerlerini,* göklerin ve yerin yanında çok küçük ve basit kalacak bir şeyi *yaratmaya gücü yetmez mi?"*

Yahut yüce Allah'ın, onları daha önce sahip oldukları beden ve özelliklere geri döndürmeye gücü yetmez mi? Çünkü öldükten sonra yeniden diriltmek, ilk defa yaratmak gibidir, hatta ondan daha kolaydır.

177 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/24.

178 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 4/464.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Elbette yeter."* De ki: "Allah bunu yapmaya kadirdir. *O, her şeyi yaratan,* dilediği şeyleri yeniden çokça yaratandır. Yarattığı varlıklar hakkında *her şeyi bilendir.* Yahut O, yarattıkları ve mâlumatı çok olandır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O'nun işi, bir şeyin olmasını istediği zaman ona 'Ol' demekten ibarettir; o da hemen oluverir."* Yani o şey, muhakkak meydana gelip var olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin varlıklardaki tesirini bir temsil yoluyla anlatmaktır. Bu (meydana gelme), kendisine verilen emri, hiç itiraz ve gecikme olmadan hemen yerine getiren kimsenin hali gibidir. Allah Teâlâ'nın, bir şeyi yaratacağı zaman ona, "ol" demeye ihtiyacı yoktur; âyetteki ifade sadece yaratmadaki sürati açıklamak içindir. Âyette sanki şöyle diyor: Sizlere, "ol" kelimesini söylemek nasıl ağır gelmiyorsa, aynı şekilde sizleri yoktan yaratmak ve öldükten sonda tekrar diriltmek de Allah'a zor gelmez.

Kevâşî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak sonra, aynı zamanda değişik şeyleri yaratmasının nasıl olduğuna işaret etti. Bu, O'ndan başkası için imkânsız bir şeydir. Bu konuda buyurdu ki: *'O'nun işi, bir şeyin olmasını istediği zaman ona 'Ol' demekten ibarettir; o da hemen oluverir.'* O'nun, olmasını istediği şey, dilediği şekilde ve zamanda hiç bekleme ve gecikme olmadan oluverir. Mana şudur: Allah Teâlâ, kendisine bir yorgunluk ve meşakkat dokunan ve herhangi bir iş ağır gelen kimselerden değildir. Bilakis O, hiç olmayan şeyleri yaratmayı ve mevcut olan şeyleri yok etmeyi bir gözün açılıp kapanma süresinden daha hızlı gerçekleştirir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Her şeyin mülkü,* hâkimeyeti ve onlarda mutlak tasarruf yetkisi *elinde olan,* her şeyin sahibi bulunan *Allah'ın şanı ne kadar yücedir!"* Allah, kendisi hakkında müşriklerin söylediği şeylerden yüce ve uzaktır. Âyetteki tesbih, aynı zamanda onların sözlerinden dolayı duyulan hayreti ifade etmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Siz,* öldükten sonra diriltilerek ceza ve hesap için *O'na döndürüleceksiniz."*

77-83. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetlerde işaret yollu deniyor ki: İnsan, bizim kendisini bir damla basit meniden yarattığımızı görmedi mi? Bu insan kalkmış bizim tedbirimiz ve tercihimiz konusunda bizimle çekişmeye girmekte, bizim varlıkları yaratma amacımız olan şeylerde bize itiraz etmektedir. Bizim onları yaratma amacımız, şu anda içinde bulundukları durumdur.

Öyle ise ey insan, Allah'ın hükmünde kendisiyle çekişmekten, O'nun takdir ve tedbirine itiraz etmekten hayâ et; bütün işleri, yaratma ve hüküm elinde olan Allah'a teslim et.

Salihlerden biri, bir günahı için kırk sene ağladı. Kendisine, "Günahın neydi?" diye sorulunca şöyle dedi: "Bir defasında, olan bir şey için, 'Keşke o olmasaydı?' dedim (Rabbim'in takdirine rıza göstermedim); işte buna ağlıyorum!"

Cenâb-ı Hakk'ın senin için tercih ettiğine razı ol; bu şey ister cemal tecellisi olan bir nimet, isterse celâl tecellisi olan bir sıkıntı olsun. Kendi başına, kendi görüşünle bir şeyi tercih etme. Neyin hayırlı olduğunu Allah bilir, siz bilmezsiniz.

Her kim, (ilâhî ölçülere dikkat etmeden) kendi başına nefsinin derdine düşer ve onun işlerini düzenlemekle meşgul olursa, yaratılışını unutup o işte nefsini Allah ile birlikte ortak koşarak, O'nun için bir benzer ortaya koymuş olur. Eğer kul, ilk yaratılış halindeki zayıflığı düşünseydi, Rabb'iyle birlikte (O'nun hükmüyle yetinmeyip kendi aklıyla) nefsinin işlerini tedbir etmekten hayâ ederdi.

Âyette, Allah tarafından işaret yoluyla kula denir ki: "Ey kulum, eğer ben sana, 'Nefsinin işlerini sen düzenle' diye izin verseydim, senin onun işlerini düzenlemekten benden hayâ etmen gerekirdi. Seni bundan nehyettiğimde durum nasıl olur? Düşün!"

Allah Teâlâ'nın, çürüyüp dağılmış kemiklere hayat vermeye gücü yettiği gibi, ölü kalpleri diriltmeye de gücü yeter. Aslında su bulunan bir yerden ateş çıkarmaya gücü yeten Allah, cehaletten ilim, gafletten uyanıklık çıkarmaya da güç sahibidir. İşleri, bir "ol" emrine bağlı olan hatta bir göz kırpmaktan daha süratli gerçekleşen yüce zat, bütün işlerde kendisine yönelinmeye en layık olandır.

İmam Kuşeyrî, *"Her şeyin mülkü elinde olan Allah ne kadar yücedir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "O öyle yüce bir zattır ki kâinatta az veya çok, meydana gelen her şey sadece O'nun yoktan yaratması ve ortaya koyması ile var olmuştur. Varlık âleminde kalan ve duran her şey de O'nun tutmasıyla varlığını devam ettirmektedir. Yoktan var edilen her şey O'ndandır; yaratılan her şey O'na dönecektir."[179]

Nesefî demiştir ki: Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Kim, Yâsîn sûresini Allah rızası için okursa Allah Teâlâ onu affeder ve kendisine Kur'an'ı yirmi iki defa okumuş kimsenin sevabı verilir."[180]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Bütün güç ve kuvvet yüce Allah'a aittir.

Allah Teâlâ efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Yâsîn sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

179 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/230.

180 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/24-25. Sa'lebî rivayetinde hadis, *"Kur'an'ı on iki kere okuyanın sevabı verilir"* şeklindedir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/188). Süyûtî, *"Yâsîn sûresini okuyan kimseye Kur'an'ı on defa -başka bir rivayette on bir defa- okuyan kimsenin sevabı verilir"* şeklindeki iki ayrı rivayeti nakletmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/38-38). Yâsîn sûresini okumanın faziletiyle ilgili diğer hadislerden bir kısmı sûrenin tefsirine başlarken verildi.

(37) SÂFFÂT SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Sâffât sûresi Mekke'de inmiş olup 182 âyettir. Onun 181 âyet olduğunu söyleyenler de olmuştur. Sûre, adını, ilk âyette geçen, "es-sâffât" kelimesinden almıştır. Sâffât, "saf halinde duranlar" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Sûre, müşriklerin puta tapmalarını ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmelerini reddetmektedir. Önceki sûrenin sonu da bununla bitmiştir. Bunun için sûrenin başında, *"Şüphesiz, sizin ilâhınız gerçekten tek bir ilâhtır"* buyruldu. Sûrenin daha sonraki âyetinde ise şöyle buyruldu: *"Onlar dediler ki: Bu sadece açık bir sihirdir. Gerçekten biz, öldüğümüz, toprak ve kemik yığını olduğumuz zaman mı diriltileceğiz?"* (Sâffât 37/15-16).

Cenâb-ı Hak, sûrenin ilk âyetlerinde buyurdu ki:

وَالصَّافَّاتِ صَفًّا ﴿١﴾ فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا ﴿٢﴾ فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا ﴿٣﴾ اِنَّ اِلٰهَكُمْ
لَوَاحِدٌ ﴿٤﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ ﴿٥﴾ اِنَّا

زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ ﴿٦﴾ وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ
﴿٧﴾ لَا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلَى وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ﴿٨﴾ دُحُورًا
وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ﴿٩﴾ إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ ﴿١٠﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1-2-3-4. ***Saf halinde duranlara, şiddetle engelleyenlere ve Allah'ın zikrini okuyanlara yemin ederim ki sizin ilâhınız gerçekten tek bir ilâhtır.***

5. ***O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabb'idir. O, doğuların*** *(ve batıların)* ***da Rabb'idir.***

6. ***Biz, en yakın göğü bir ziynetle, yıldızlarla süsledik.***

7. ***Onu, her azgın şeytandan koruduk.***

8. ***Artık onlar mele-i a'lâya*** *(melekler topluluğuna)* ***kulak veremezler; kendilerine her taraftan ateş atılır.***

9. ***Kovulmaları için böyle yapılır. Onlar için ayrıca sürekli bir azap vardır.***

10. ***Sadece*** *(meleklerin konuşmalarından)* ***gizlice bir söz kapan olursa onu da yakıcı bir ateş topu takip eder.***

Tefsir

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla ...

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Saf halinde duranlara, şiddetle engelleyenlere ve Allah'ın zikrini okuyanlara yemin ederim ki ..."* Allah Teâlâ bu âyetlerde, melekler topluluğuna yemin etmiştir.

Saf halinde duranlar, değişik ibadet şekillerinde ayakları üzerinde saf tutan meleklerdir. Hepsi, kendisine emredilen ibadet şeklini yapmak üzere safta durmaktadır.

Şiddetle engelleyenler yahut sevkedenler, Allah'ın dilediği yere bulutları sevkeden meleklerdir. Yahut kalbe hayır ilham ederek insanları isyanlardan engelleyen meleklerdir. Yahut şeytanların insanlara saldırmasını engelleyen meleklerdir.

Allah'ın zikrini okuyanlar, indirilen kitaplardan ve diğerlerinden Allah Teâlâ'nın kelâmını okuyan meleklerdir. Abdullah b. Abbas, İbn Mesud (radıyallahu anhümâ) ve onların dışındaki bazı âlimlerin görüşü budur.[181] Bunda, İbnü's-Salâh'ın görüşüne bir ret vardır. O, fetvalarında demiştir ki: "Melekler, Kur'an okumazlar; onun okunması bir yücelik ve şereftir, Allah Teâlâ bu şerefi insanlara bahşetmiştir."

İbnü's-Salâh devamında der ki: "Bir haberde geldiğine göre, bu şeref meleklere verilmemiştir, bunun için onlar insanlardan Kur'an dinlemeyi çok isterler." Onun bu görüşünü Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde nakletmiştir; oraya bakınız.[182]

Bir diğer görüşe göre, âyette kendilerine yemin edilenler, âlimler ve amel yapanlardır. Saf halinde duranlar, gece teheccüd namazında ve diğer namazlarda ayakları safta duran kimselerdir. Şiddetle engelleyenler, öğüt ve nasihatlerle insanları kötülükten sakındıranlardır. Allah'ın zikrini okuyanlar ise Allah'ın âyetlerini okuyanlar ve onun hükümlerini öğrenmek için ders yapanlardır.

Bir diğer görüşe göre, âyette kendilerine yemin edilenler, Allah yolunda savaşan gazilerdir. Onlar, saf halinde, atlarını cihada sevkederek ve bu arada Allah'ı zikrederek, Kur'an okuyarak savaşan kimselerdir. Düşmanla karşılaşmaları onları Allah'ın zikrinden ve Kur'an okumaktan alıkoymaz.

Yukarıda yapılan yeminle ortaya konan hüküm şudur: *"Sizin ilâhınız gerçekten tek bir ilâhtır."* O'ndan başka, ibadete layık olup O'na ortak olacak hiçbir varlık yoktur. *"O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rab'idir. O, doğuların* yani güneşin doğduğu yerlerin *de Rabb'idir."* Güneşin doğacağı yerler 360 tanedir. Batış yerleri de aynı şekildedir. Güneş sene içinde, her gün ayrı bir doğuş yerinden doğar ve farklı bir batış yerinden

181 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/26.

182 Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/323 (Dımaşk 2006).

batar. İki gün, aynı yerden doğup batmaz. *"O, iki doğunun ve iki batının Rabb'idir"* (Rahmân 55/17) âyetine gelince, buradaki iki doğu ve iki batı ile kastedilen, yaz ve kış aylarında gerçekleşen doğuş ve batışlardır. *"O, doğunun da batının da Rabb'idir"* (Müzzemmil 73/9) âyetinde kastedilen ise yöndür; doğu bir yöndür, batı da bir yöndür.

Kevâşî demiştir ki: "Âyette, 'batılar' söylenmedi, çünkü doğular onu göstermektedir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, size en yakın göğü bir ziynetle, yıldızlarla süsledik."*

Beyzâvî demiştir ki: "Sabit yıldızların sekizinci felekte ve ay dışındaki yıldızların onlarla dünya seması arasında yer alan altıncı felekte bulunmaları -eğer doğru ise- âyette anlatılan duruma bir zarar vermez. Çünkü dünyadaki insanlar, gökteki bütün yıldızları, gökyüzünün mavi sathında farklı şekillerde parlak birer cevher gibi görmektedirler."[183]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz o göğü,* itaatten çıkan *her azgın şeytandan koruduk."* Şu âyet de bu manadadır:

"Biz en yakın göğü (dünya semasını) parlayan yıldızlarla süsledik ve onları şeytanlara atılan birer taş (ateş) yaptık" (Mülk 67/5).

Yani biz göğü, itaatten çıkan her azgın şeytandan koruduk. Onlardan göğe çıkmak veya oraya kulak verip gizli haberlerinden çalmak isteyenlere bir ateş topu atılır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Artık onlar mele-i a'lâya kulak veremezler."* Mele-i a'lâ, meleklerdir. **Mele**, "topluluk" demektir. **A'lâ** ise "yüce" manasındadır. Melekler, en yüksek âlemde yani göklerdedir; insanlar ve cinler ise, en alt âlemde yani yeryüzünde yaşayan topluluklardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kendilerine her taraftan ateş atılır."* Yani şeytanlar, göğün hangi tarafından yükselip kulak hırsızlığı yapmak isterlerse o cihetten kendilerine ateş atılır. *"Kovulmaları için böyle yapılır,* üzerlerine ateş atılıp gökten uzaklaştırılırlar. *Onlar için ayrıca sürekli, şiddetli bir azap*

---

183 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/290.

vardır." Bu, ahiret azabıdır. Yahut o, dünya azabıdır; çünkü o, sürekli olması gereken bir azaptır. Onlar dünyada sürekli üzerlerine ateş atılarak gökten uzaklaştırılırlar.

"Sadece, şeytanlardan meleklerin konuşmalarından gizlice süratle *bir söz kapan olursa, onu da yakıcı bir ateş topu takip eder."* Yani parlak bir yıldız onu takip edip deler yahut yakar veya engeller; onunla ölüm ve felaket meydana gelir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, saf halinde zikredenlere, ilâhî huzura ulaşmayı talep yolunda kalplerinden havâtırı uzaklaştıranlara ve kalplerinden perdeleri kaldırmak için Rab'lerini zikredenlere yemin ederek, kendisinin ilâhlığında tek ve rabliğinde bir olduğunu bildirdi. Çünkü O, her şeyin rabbidir; ruhların, nefislerin ve bedenlerin rabbidir. O, ayrıca irfan nurlarının doğduğu yerlerin rabbidir. İrfan nurlarının doğuş yerleri, müşahede ehlinin kalpleridir. Bu âyette, doğuş yerleri dile getirildi, fakat batış noktalarından bahsedilmedi, zira kalplerin güneşi doğduğu zaman, onun batışı yoktur.

İmam Kuşeyrî, *"Biz, en yakın göğü bir ziynetle, yıldızlarla süsledik"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, göğü yıldızlarla süsledi, dostlarının kalplerini de marifet yıldızları ve manevi hallerle süsledi."

İmam Kuşeyrî, *"Onu, her azgın şeytandan koruduk"* âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir: "Allah Teâlâ aynı şekilde kalpleri de tevhid nurlarıyla korur. Oraya bir şeytan yaklaşınca, onun üzerine marifetlerinin yıldızlarından (nurlarından) atar ve onu uzaklaştırır. '*Sadece gizlice oradan bir şeyler kapanlar hariç.*' Aynı şekilde şeytan da velilerin kalplerine bir vesvese atmayı kendisi için ganimet sayar; böyle bir durumda onlar durup düşünürler ve kalplerine gelenin vesvese olduğunu görüp onu defederler."[184]

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, bir kulunu kendisine dost edinince, onun kalbini ağyardan korur ve onu sürekli nurlarıyla muhafaza eder. Hatta âriflerden biri de-

---

184 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/232.

miştir ki: Allah Teâlâ, şeytanlar gökten gizlice bir haber çalmasınlar diye göğü yıldızlarla koruyorsa, O'nun mümin kulunun kalbini koruması daha evla ve önceliklidir. Bunu, Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] Allah Teâlâ'dan naklettiği şu kudsî hadisten anlıyoruz:

'Beni, yerim ve göğüm içine almadı, beni mümin kulumun kalbi içine aldı.'[185]

Hadisteki müminden kasıt, Allah Teâla'nın kendisini dost edindiği ve korumayı üstlendiği kâmil mümindir. O, ârif velidir."

Öldükten Sonra Dirilmek Haktır

Cenâb-ı Hak, bunca apaçık delilden sonra, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere cevap vererek şöyle buyurdu:

فَاسْتَفْتِهِمْ اَهُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمْ مَنْ خَلَقْنَاۜ اِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ
﴿١١﴾ بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ ﴿١٢﴾ وَاِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ ﴿١٣﴾ وَاِذَا رَاَوْا
اٰيَةً يَسْتَسْخِرُونَ ﴿١٤﴾ وَقَالُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾ ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا
تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿١٦﴾ اَوَاٰبَاؤُنَا الْاَوَّلُونَ ﴿١٧﴾ قُلْ نَعَمْ وَاَنْتُمْ
دَاخِرُونَ ﴿١٨﴾ فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَاِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ ﴿١٩﴾ وَقَالُوا يَا
وَيْلَنَا هٰذَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿٢٠﴾ هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذ۪ي كُنْتُمْ بِه۪ تُكَذِّبُونَ ﴿٢١﴾

11. ***Şimdi sor onlara! Onları yaratmak mı daha zordur yoksa yarattığımız diğer şeyleri yaratmak mı? Şüphesiz, biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.***

12. ***Hayır, sen** (onların yalanlamasına) **şaşırıyorsun; onlar ise seninle alay ediyorlar.***

13. ***Onlar, kendilerine öğüt verildiğinde öğüt almazlar.***

185 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2256; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 988.

14. *Bir mucize görseler alay ederler.*

15. *Onlar dediler ki: "Bu sadece açık bir sihirdir."*

16. *"Gerçekten biz öldüğümüz, toprak ve kemik yığını olduğumuz zaman mı diriltileceğiz?"*

17. *"İlk atalarımız da mı diriltilecek?"*

18. *De ki: "Evet, sizler hor ve hakir bir halde diriltileceksiniz."*

19. *O* (diriltme) *korkunç bir sesten ibarettir; o anda onlar* (kabirlerinden kalkıp başlarına ne geleceğine) *bakarlar.*

20. *Kâfirler der ki: "Eyvah bize! Bu, ceza günüdür."*

21. *İşte bu, yalanlamış olduğunuz hüküm günüdür.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şimdi* Mekke kâfirlerine sor! *Onları yaratmak mı daha zordur* yani onları yaratmak mı daha fazla kuvvet ister ve daha büyük bir iştir veya daha zor ve meşakkatlidir *yoksa yarattığımız diğer şeyleri yaratmak mı?* Yani bahsedilen gökleri, yeri ve ikisinin içindekileri, onları doldurup mâmur eden melekleri, yıldızları ve yakıcı ateşleri yaratmak mı daha zordur?

Âyetin amacı, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenleri reddir. Şüphesiz, bunca büyüklüğü ile âlemleri yaratmaya gücü yeten Allah, insanları öldükten sonra diriltmeye daha fazla güç sahibidir.

Cenâb-ı Hak sonra, onların asıllarının (ilk hallerinin) zayıflığından bahsederek şöyle buyurdu: "*Şüphesiz, biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.*" Onları ele yapışan veya bulaştığı şeye yapışıp kalan bir maddeden yani bir damla meniden yarattık. Bu, onların zayıflığına şahittir. Çünkü topraktan yapılan böyle bir şeye sağlam ve kuvvetli denmez.

Yahut âyet onların aleyhine bir delildir. Şöyle ki onların kendisinden yaratıldığı yapışkan madde (meni), sadece topraktan meydana gelmektedir. Bu durumda, bizim onun benzeri bir topraktan başka varlıkları

yaratmamızı nasıl uzak ve imkânsız görüyorlar? Bunu hayretle karşılayarak, *"Biz, toprak olunca yeniden mi yaratılacağız?"* (Ra'd 13/5) diyorlar. Onların öldükten sonra dirilmeyi inkâr edişlerinin peşinden gelen âyet de bu manayı desteklemektedir. Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Hayır, sen onların seni yalanlamasına ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmelerine *şaşırıyorsun; onlar ise seninle alay ediyorlar."* Senin onların haline şaşırmana yahut öldükten sonra dirilme işiyle alay ediyorlar.

Kevâşî demiştir ki: "Kâfirlere deliller bir etki etmeyince Allah Teâlâ, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] onlardan yüz çevirmesini ve hallerini hayretle karşılamasını emretti. Çünkü onlar, kendisine ve öldükten sonra dirilmeye iman etmediler. Âyetin manası şudur: Resûlüm, sen onların yalanlamasından şaşırdın, onlar ise seninle ve senin şaşırmanla alay ediyorlar."

Katâde demiştir ki: "Kur'an inince, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ondan çok hoşlandı ve onu kendisinden işiten herkesin Kur'an'a iman edeceğini düşündü. Müşrikler ondan Kur'an'ı işittiklerinde iman etmeyip alaya aldıklarında Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buna çok şaşırdı."[186]

İbn Atıyye ve başkaları, âyetin, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] güreşte yendiği Rükâne hakkında indiğini söylemiştir.[187] İbn Abdülber ise Rükâne'nin fetih günü müslüman olduğunu söylemiştir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onlar, kendilerine öğüt verildiğinde öğüt almazlar."* Yani onların huyu, kendilerine bir konuda öğüt verildiğinde, o öğüdü dinlememektir. *"Onlar,* ayın yarılması ve benzeri *bir mucize görseler alay ederler."* Alayda ileri giderek, *"O bir sihirdir"* derler ve birbirlerini onunla alay etmeye çağırırlar.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onlar dediler ki: Bu sadece açık bir sihirdir."* Sihir olduğu apaçıktır. *"Gerçekten biz öldüğümüz, toprak ve kemik yığını olduğumuz zaman mı diriltileceğiz?"* Yani biz, toprak ve kemik yığını olduğumuzda yeniden dirileceğiz öyle mi? *"Bizden önceki*

186 Begavi, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/46; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/83.

187 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/468.

atalarımız da mı diriltilecek?" Onlar, önceki atalarının çok eski devirlerde ölüp çürüdüğünü düşünerek onların yeniden dirilmesini daha uzak ve bâtıl gördüler.

"De ki: 'Evet, sizler hor ve hakir bir halde yeniden diriltileceksiniz.' O dirilme olayı *korkunç bir sesten ibarettir.* Bu, sûra ikinci kez üfürülmesidir. *Bir de bakarsın ki o anda onlar,* kabirlerinden kalkıp kötü amellerine veya başlarına nelerin geleceğine *bakıyorlar."*

"Kâfirler, 'Eyvah bize! Bu, ceza günüdür' derler." Veyl bize, eyvah bize ifadesi, helâk olan kimsenin helâk anında söyleyeceği bir sözdür. Onlar, "Bugün kulların hesaba çekildiği ve amellerinin karşılığını aldığı gündür" derler.

"İşte bu, yalanlamış olduğunuz hüküm günüdür." Yani bugün, hidayet yolunda olanlarla dalâlet içinde kalanların birbirinden ayrıldığı ve aralarında son hükmün verildiği gündür.

Bu ifade, kâfirlerin birbirlerine söyledikleri bir söz olabileceği gibi, onun meleklerin kâfirlere söylediği bir söz olması da muhtemeldir. Buna göre, *'Eyvah bize! Bu, ceza günüdür"* sözü kâfirlere aittir; sonrası ise onlara cevap olarak meleklerin sözüdür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

11-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanda iki âlem vardır. Bir âlem, son derece zayıflık ve düşüklük içindedir. Bu, insanın toprağa bağlı beşerî ve maddi yönüdür. Onun aslı, basit bir sudan oluşmaktadır. İnsandaki diğer âlem ise son derece kuvvet ve kemal içindedir. Bu, insanın semavî, nuranî ruhanî yönüdür. Ruh, Allah'ı tanıyarak marifetle hayat bulup beşerî yönü kuşatınca, -ateşin kor halinde kömürü sarması gibi- ona kuvvet ve şeref kazandırır. Ruh, gaflet ve cehaletle ölüp ona beşerî yön baskın gelirse bu defa beşerî yön ruha zayıflık ve zillet kazandırır.

Kâmil ârif, her şeyi yerli yerince yapan ve her şeye hakkını veren kimsedir. O, zâhirinde zayıflık gösterir, bâtınında ise kuvvetini öne çıkarır. Zâhiri, (edep ve tevazu içinde) her şeyden destek alır, bâtını ise (manen) bütün varlığa destek verir (himmet eder).

Kim beşeriyetinin aslına bakarsa tevazu gösterir ve değerini bilir. Bunun için Hz. Ali (kerremallahu vechehû) demiştir ki: "İnsanoğluna ne oluyor ki kendisini beğeniyor! Onun başlangıcı belden atılmış bir parça menidir, sonu pis bir leştir. İkisinin arasında ise karnında pislik taşımaktadır."

Kim bâtınî manevi yönüne bakarsa bütün varlıklara karşı övünür, fakat kulluğun edebi şudur: Kul, Rabb'inin huzurunda sadece kulluğa münasip olan zayıflık, zillet ve fakirlik halini ortaya koymalıdır. Kul, kendine yakışan vasıflara sahip olursa Allah Teâlâ onu kendi sıfatlarıyla destekler. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kâfirlerin Ahiretteki Hali

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin ahiretteki halinden bahsederek şöyle buyurdu:

اُحْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَاَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَۙ ﴿٢٢﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
فَاهْدُوهُمْ اِلٰى صِرَاطِ الْجَح۪يمِ ﴿٢٣﴾ وَقِفُوهُمْ اِنَّهُمْ مَسْؤُ۫لُونَۙ ﴿٢٤﴾ مَا لَكُمْ لَا
تَنَاصَرُونَ ﴿٢٥﴾ بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ ﴿٢٦﴾ وَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ
يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٢٧﴾ قَالُٓوا اِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَم۪ينِ ﴿٢٨﴾ قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا
مُؤْمِن۪ينَۚ ﴿٢٩﴾ وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍۚ بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَاغ۪ينَ ﴿٣٠﴾
فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَٓا اِنَّا لَذَٓائِقُونَ ﴿٣١﴾ فَاَغْوَيْنَاكُمْ اِنَّا كُنَّا غَاو۪ينَ ﴿٣٢﴾ فَاِنَّهُمْ
يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٣﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِم۪ينَ ﴿٣٤﴾

22-23-24. *(Allah, kıyamet günü meleklere şöyle emreder:)* ***"Zalimleri, onların eşlerini (yoldaşlarını) ve Allah'ın dışında tapmış oldukları putla-***

rını toplayın. Onlara cehennemin yolunu gösterin. Onları tutuklayın, çünkü onlar sorguya çekilecekler!"

25. *Onlara denir ki: "Size ne oldu ki yardımlaşmıyorsunuz?"*

26. *Hayır, onlar bugün teslim olmuşlardır.*

27. *Birbirlerine yönelip sorarlar (birbirleriyle çekişirler).*

28. *Tâbi olanlar reislerine, "Siz bize sağdan gelirdiniz (hak sûretinde görünüp bizi haktan alıkoyardınız)" derler.*

29. *Reisler de der ki: "Hayır, siz zaten inanan kimseler değildiniz."*

30. *"Bizim sizin üzerinizde bir hâkimiyetimiz yoktu; fakat siz azgın bir toplum idiniz."*

31. *"Onun için Rabbimiz'in azap sözü bize hak oldu. Biz (hak ettiğimiz azabı) mutlaka tadacağız."*

32. *"Biz sizi azdırdık; doğrusu kendimiz de azmış kimselerdik."*

33. *Şüphesiz, bugün onlar azapta ortaktırlar.*

34. *İşte biz, suçlulara böyle yaparız.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, kıyamet günü meleklerine buyurur ki: *"Zâlimleri* yani kâfirleri *ve eşlerini,* birbirleriyle benzer halde ve yolda olanları *toplayın."* Bu emir üzerine, puta tapan bir kimse, putlara tapanlarla birlikte ve yıldızlara tapan bir kimse, onlara ibadet edenlerle beraber toplanır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kâfirleri ve onların kâfir olan eşlerini bir araya toplayın.

Bir diğer mana: Kâfirleri ve onların yakın arkadaşı olan şeytanları bir araya toplayın.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ayrıca, Allah'ın dışında tapmış oldukları putlarını toplayın."* Hepsini bir araya getirin. *"Onlara cehennemin yolunu gösterin."* Yani onları cehennemin yoluna sevk edin ve kendilerine yolu târif edin. *"Onları tutuklayın, çünkü onlar,* sözlerinden, işlerinden ve inançlarından *sorguya çekilecekler!"*

"Onlara denir ki: Size ne oldu ki yardımlaşmıyorsunuz?" Neden birbirinize yardım etmiyorsunuz? Bu, onlar için bir kınamadır; çünkü onlar dünyada birbirlerine yardım ediyorken burada yardımlaşmaktan âciz kaldıkları için halleri kınanmaktadır. Yahut bu, onlarla bir çeşit alay etmedir. Onun Ebû Cehil'e bir cevap olduğu da söylenmiştir. Zira Ebû Cehil, Bedir günü, *"Biz, yardımlaşan güçlü bir topuluğuz!"* (Kamer 54/44) demişti.[188]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hayır, onlar bugün teslim olmuşlardır."* Onlar, âciz kaldıkları ve bütün çıkış kapıları üzerlerine kapatıldığı için bugün, kendilerinden istenen şeye boyun eğmişledir. Yahut onlar, birbirlerine teslim olur fakat acziyetten dolayı diğeri onu terkeder.[189]

Diğer âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Birbirlerine yönelip sorarlar."* Tâbi olanlar, reisleriyle çekişirler. Birbirlerine kınamak ve kızmak için soru sorarlar. Tâbi olanlar reislerine der ki:

"Siz bize sağdan gelirdiniz." Yani bize din yönünden gelip bizi haktan ve imandan alıkoyardınız. Hasan-ı Basrî böyle demiştir. Bunun açıklaması şöyledir: Araplar, avlamak istedikleri kuşa, sağ tarafından yaklaşırlardı. Bu açıklamaya, İbn Atıyye'nin âyetin tevili olarak söylediği şey uygun düşüyor. O demiştir ki: "Bunun bir manası da şudur: Âyette, yemin yani sağ ile, uğur, iyilik ve bereket kastedilmiştir. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Siz bize, nasihatler ederek ve uğurlu gibi görülen amellerle gelerek haktan saptırdınız."[190]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyete verilecek en güzel mana şudur: Siz bize geldiniz ve bizi ehl-i yeminin (amel defterini sağ tarafından alan cennetliklerin) yolundan alıkoydunuz.

"Reisler de der ki: Hayır, siz zaten inanan kimseler değildiniz." Yani durum öyle değil, aksine sizler, iman etme imkânına sahipken, iman etmekten çekindiniz, ondan yüz çevirdiniz ve kendisine zorlanmadığınız halde inkârı tercih ettiniz.

---

188 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/38; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/30.

189 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/30.

190 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/470.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bilakis sizin hakkınızda bizim sevkimizle sapacağınız yazılmış, bizim iğvamız sadece inkârınızın devamı konusunda bir başlangıçtır, yoksa işin asıl ve ilk sebebi biz değiliz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hem bizim sizin üzerinizde bir hâkimiyetimiz yoktu.* Sizin imanı tercihinizi ve onu kabul etme imkânınızı çekip alacağımız bir zorlama söz konusu değildir, *fakat siz azgın bir toplum idiniz.* Bilakis siz, azgınlığı tercih eden bir toplumdunuz. *Onun için Rabbimiz'in azap sözü bize hak oldu;* hepimiz azabı hak ettik. *Biz* hak ettiğimiz azabı *mutlaka tadacağız."* Yani bizim O'nun azabını tadacağımıza dair verilen sözü gerçekleşti.

Reisler, sonra kendilerine tâbi olan zayıflara dediler ki: *"Biz sizi azdırdık,* sizi azgınlığa davet ettik; *doğrusu kendimiz de azmış kimselerdik.* Bunun için sizin de bizim gibi olmanızı istedik."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, bugün onlar,* yani inkârda başı çekenlerle onlara tâbi olanlar, azgınlıkta ortak oldukları gibi, *azapta ortaktırlar. İşte biz,* şirk koşan *suçlulara böyle yaparız."* Yani onlara yaptığımız gibi, bütün mücrimlere böyle yaparız.

22-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette kâfirlere yapılan kınamanın aksine, güzel hal sahibi müttaki kullar için de şöyle denir: İyilik yapan ve Rab'lerinden korkanları, zevceleriyle ve kendilerine intisap edenlerle birlikte toplayın, onları cennetlere giden yola sevkedin. Onları durdurun, kendilerine bağlanan ve tâbi olan kimselere şefaat etsinler. Onlara, ashapları ve kabileleri sorulur; onları hesabın tehlikesinden kurtarana kadar böyle devam eder. Onlara, "Size ne oluyor ki birbirinize yardım etmiyorsunuz?" denir. Bunun üzerine bu korkunç meydanda, bazıları diğerlerine yardım eder. Bu gün onlar, Allah'ın emrine boyun eğmişlerdir; nihayet Allah onlara şefaat etmeleri için izin verir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Fakirlerin yanında bir eliniz (iyiliğiniz) bulunsun; şüphesiz, kıyamet günü onlar için bir devlet (yetki ve*

şeref) vardır."[191] Onların devleti, kendilerini seven ve onlara iyilik yapan kimselere şefaat etmeleridir. Gerçek fakirler, gönüllerini dünyadan çekip Allah Teâlâ'ya yönelen ve O'nun huzuruna ulaşan ârif kimselerdir. Kim insanları onların yolundan ve onları sevmekten alıkoyorsa onlardan ayrı kalan kimse, kıyamet günü bu kimseye yapışarak, âyette geçtiği gibi der ki:

"Siz bize sağdan geldiniz; haktan yana görünüp bizi haktan alıkoydunuz." Reisler de der ki: "Hayır, siz zaten inanan kimseler değildiniz. Bizim sizin üzerinizde bir hâkimiyetimiz yoktu; fakat siz azgın bir toplum idiniz. Onun için Rabbimiz'in verdiği azap sözünü hak ettik. Biz hak ettiğimizin cezasını mutlaka çekeceğiz. Biz sizi azdırdık; doğrusu kendimiz de azmış kimselerdik."

Kâfirlerin Azaba Düşme Sebebi

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin azaba düşme sebebinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٣٥﴾ وَيَقُولُونَ اَئِنَّا
لَتَارِكُوا اٰلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ ﴿٣٦﴾ بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٧﴾
اِنَّكُمْ لَذَائِقُوا الْعَذَابِ الْاَلِيمِ ﴿٣٨﴾ وَمَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٩﴾

35. ***Onlara, "Allah'tan başka ilâh yoktur" denildiği zaman*** *(onu söylemekten)* ***kibirleniyorlardı.***

36. ***"Biz, deli bir şair için ilâhlarımızı mı terkedeceğiz?" diyorlardı.***

37. ***Hayır, öyle değil! O, hakkı getirdi ve*** *(önceki)* ***peygamberleri tasdik etti.***

38. ***Şüphesiz siz, acı azabı tadacaksınız.***

39. ***Siz sadece yaptıklarınızın karşılığı ile cezalandırılırsınız.***

---

191 bk. Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 104; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 68. Vehb b. Münebbih'e ait bir söz olarak bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/47 (Beyrut 2002).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O müşriklere, 'Allah'tan başka ilâh yoktur' denildiği zaman kibirleniyorlardı.*" Yani büyüklenip onu söylemeye yanaşmıyorlardı. Yani onlar, dünyada kelime-i tevhidi işittiklerinde, onu söylemekten kibirleniyor, kabule yanaşmıyor, şirkten vazgeçmiyorlardı. "*Biz, deli bir şair için ilâhlarımızı mı terkedeceğiz, diyorlardı.*" Onlar, deli bir şairle Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] kastediyorlardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Hayır, öyle değil! O, hakkı getirdi ve (önceki) peygamberleri tasdik etti.*" O, kendisinden önce gelmiş peygamberleri tasdik etti. Bu âyet, müşriklerin sözü için bir cevaptır. Çünkü onun getirdiği tevhid haktır; öyle ki onun hak olduğunun delili apaçık ortaya konmuş ve bütün peygamberler onda birleşmişlerdir.

Allah Teâlâ'nın, "*Hayır, öyle değil, bilakis o, hakkı getirdi*" âyeti, müşriklerin, "Bir şair" sözüne karşılıktır; çünkü şairler genelde çok yalancı kimselerdir. Onun, peygamberleri tasdik etmesi ise müşriklerin, "Deli!" sözüne karşılık vermektedir; zira geçmişteki peygamberlerin tasdiki sadece akıllı bir kimse tarafından yapılır.

Cenâb-ı Hak sonra müşrikler için buyurdu ki: "*Şüphesiz siz,* Allah'a ortak koşmanız ve peygamberini yalanlamanız sebebiyle *acı azabı tadacaksınız. Siz sadece yaptıklarınızın karşılığı ile cezalandırılırsınız.*" Siz sadece yaptığınız inkâr ve yalanlamanın karşılığı olarak azap görürsünüz, bunda bir artırma ve noksanlaştırma yoktur. Cehennemde ebedî kalmanız ise inkârda devamlı kalma niyetinizdendir.

35-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Müminin, "lâ ilâhe illallah" kelime-i tevhidini işittiği zaman, ondan duyduğu sevinçten dolayı kalbinin huşû ile dolması, âzalarının titremesi, onu getiren ve ona sevkeden kimseye boyun eğmesi gerekir. Böyle yapmalı ki kendisine onun hakikatini öğreten kimse, onu kelime-i tevhidin mana denizine daldırsın. Bu, has tevhiddir. Onunla, müşahedeye ulaşmış âriflerin sahip olduğu tevhid inancını kastediyorum. Onlar, peygamberî terbiyede Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] halifeleridir.

İmam Kuşeyrî, *"Onlara, 'Allah'tan başka ilâh yoktur' denildiği zaman onu söylemekten kibirleniyorlardı"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onların kalplerinin perdeli olması, kendilerini azap çukurlarına düşürdü. Bunun sebebi, Allah'ın rabliğini kabul edip dile getirmekten kibirlenmeleridir. Eğer onlar Allah'ı tanısalardı, O'na kullukla iftihar ederlerdi. Hak Teâlâ buyurmuştur ki:

'Şüphesiz, Allah katındaki melekler, O'na ibadet etmekten büyüklenmezler. O'nu tesbih ederler ve yalnız O'nun için secde ederler' (A'râf 7/206).

Cenâb-ı Hak, diğer bir âyette ise şöyle buyurmuştur:

'Mesîh (İsa) ve melekler, Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler' (Nisâ 4/172).

Kim Allah'ı yakînen tanırsa, o sadece Allah'a taat yapmaktan ve O'na kulluk etmekten zevk alır.

Âriflerden biri demiştir ki: 'İnsanların içinde, efendilerin izzeti gözükür; bende ise O'na karşı sürekli kulların zilleti mevcuttur.'

Müşrikler, Cenâb-ı Hakk'ı ululuğuna layık sıfatıyla tanıyıp yüceltmedikleri için, O'nun peygamberi hakkında ulu orta çirkin şeyler söylemekten çekinmediler."[192]

İhlâslı Kulların Güzel Hali

Cenâb-ı Hak sonra, ihlâslı kullarının azap görmeyeceğini belirterek şöyle buyurdu:

إِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿٤٠﴾ أُولٰٓئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ ﴿٤١﴾ فَوَاكِهُ
وَهُمْ مُكْرَمُونَ ﴿٤٢﴾ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٤٣﴾ عَلٰى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ ﴿٤٤﴾
يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ ﴿٤٥﴾ بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ ﴿٤٦﴾ لَا فِيهَا
غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ ﴿٤٧﴾ وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عِينٌ ﴿٤٨﴾
كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ ﴿٤٩﴾ فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٥٠﴾

192 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/235.

40. ***Sadece Allah'ın ihlâslı kulları hariç** (onlar azaba düşmezler).*

41-42. ***Onlar için belli bir rızık, türlü meyveler vardır. Onlar, ikram gören şerefli kimselerdir.***

43. ***Onlar, naîm cennetlerindedir.***

44. ***Tahtlar üzerine karşılıklı olarak otururlar.***

45. ***Onlara, etraflarındaki hizmetçiler tarafından cennet pınarından doldurulmuş kadehler sunulur.***

46. ***O kadehler, bembeyaz olup içenlere lezzet verir.***

47. ***Onda akla ve bedene zarar verecek hiçbir şey yoktur. Onlar onu içmekle sarhoş da olmazlar.***

48. ***Yanlarında sadece onlara bakan iri gözlü hûriler vardır.***

49. ***Onlar, sarılıp saklanmış beyaz yumurta gibi tertemizdirler.***

50. ***Cennetlikler, birbirlerine dönerek hallerini sorarlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sadece Allah'ın ihlâslı kulları hariç."* Yani amellerinde ihlâslı olan kullar hariç. Yahut Allah'ın kendilerini ihlâsa ulaştırıp şirkten kurtardığı kulları hariç; onlar, azap gören kimselerle birlikte olmazlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O ihlâslı kullar için belli bir rızık vardır."* Bu rızık, dünyada zenginlerin hali gibi, kendilerine sabah akşam gelir. O, geliş vakti belirlenmiş bir rızıktır. Çünkü nefis, böyle vakti belli, gelişi kesin bir rızıkla daha huzurlu olur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] zamanında, kendisinin belirli rızık sebepleri (gelir kaynakları) olan kimseler vardı. Onlar, zenginler sınıfındandı. Bu durum, cennetliklerin vasfıdır. Onlar için de ahirette, bedenlerine ve sırlarına ait belli bir rızık vardır. Bugün dünyada zenginler için, nefislerine ait belli bir rızık vardır; fakirler içinse kalplerine ve sırlarına ait belli bir manevi rızık vardır."[193]

193 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/236.

Cenâb-ı Hak sonra, bu rızkın ne olduğunu açıklayarak şöyle buyurdu: *"O, meyvelerdir."* Buradaki meyve, kendisinden lezzet alınan her şeydir. Cennetliklerin yiyeceği, sıhhatlerini korumak için değildir, onların bütün yiyecekleri, meyvedir. Çünkü onların sıhhatlerini yiyecek ve gıda ile korumaya ihtiyaçları yoktur. Onların bedenleri, ebedî kalmak için nuranî olarak yaratılmıştır. Onların yedikleri sadece lezzetlenmek içindir.

Yahut "belli rızkın" manası, özellikleri belirlenmiş, kokusu, tadı, lezzeti ve güzel görünüşüyle belirli özelliklerde yaratılmış demektir.

Âyetin devamı şöyledir: *"Onlar, ikram gören,* yüceltilen *şerefli kimselerdir."*

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlara yapılan ikramlardan biri de yüce Allah tarafından peygamberlerin her vakit kendilerine gelmesidir. Bugün, havassın (seçkin velilerin) kalplerine her vakit, bütün işlerle ilgili Allah'tan gelen ilâhî hitaplar da aynı şekilde bu ikramlardan biridir."[194]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onlar, naîm cennetlerindedir."* Yani onlar, içinde dâimî nimetler bulunan cennetlerdedir.

"Tahtlar üzerine karşılıklı olarak otururlar." Birbirlerine karşılıklı bakacak şekilde otururlar; eğer dereceleri eşitse, bu oturuş sevinç için daha mükemmel ve daha huzur vericidir.

"Onlara, etraflarındaki hizmetçiler tarafından cennet pınarından doldurulmuş kadehler sunulur." O, içinde içecek bulunan camdan bir kadehtir. Kadeh, içinde mutlaka içecek bulunan kâsedir. İçecek bulunmazsa ona kap denir. Bazan içkiye de kadeh ismi verilir. Ahfeş demiştir ki: "Kur'an'da bahsedilen bütün kadehler, cennet şarabıdır." İbn Abbas da [radıyallahu anh] benzeri bir açıklama yapmıştır.[195] Bu şarap, cennette akan bir pınardan, kaynaktan alınmıştır. Yani o, gözle görülen bir nehirden akmaktadır. Âyette, şarap suyun özelliğiyle anlatıldı; çünkü cennette suyun akması gibi, şarap nehirleri de akmaktadır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Orada, içenlere zevk veren şarap nehirleri vardır"* (Muhammed 47/15).

---

194 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/236.

195 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/33; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/87.

"Bu şarabın sunulduğu *kadehler,* son derece berrak *beyaz olup içenlere lezzet verir."* O, dünya şarapları gibi, aklı sersemletip gidermez. Yahut onda bir günah yoktur.

Bir değer mana: O, karın ağrısı, baş ağrısı gibi bir sıkıntıya sebep olmaz. Yani cennet şarabından dolayı bu söylenenlerin hiçbiri meydana gelmez. *"Onlar onu içmekle sarhoş da olmazlar."* Sarhoş olup akılları başlarından gitmez.

Âyetin son kısmına, değişik bir okuyuşla şu mana da verilmiştir: Onların içecekleri hiç bitmez.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onların yanında, sadece onlara bakan iri gözlü hûriler vardır."* Yani cennette, sadece kocalarına bakan, bir göz ucuyla olsun bakışlarını başkasına yöneltmeyen iri gözlü, beyaz yüzlü, tatlı sözlü hûriler vardır. *"Onlar, saklanmış,* örtülüp korunmuş *beyaz yumurta gibi tertemizdirler."*

Takip eden âyette şöyle buyruluyor: *"Cennetlikler,* cennette *birbirlerine yönelerek,* rahatlık ve nimet içindeki kimseler gibi, birbirlerine hallerini *sorarlar."* Mana şudur: Onlar cennet şarabından içerler ve bu arada, içenlerin âdeti olduğu gibi karşılıklı konuşurlar. Bu konuda şair şöyle demiştir:

"Aşk bâdesi nûş edilirken şerefli kimselerin konuşmasından başka bir lezzet kalmadı."

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, birbirlerine, dünyada başlarına gelen şeyleri sorarlar.

40-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Muhlas ile muhlis arasında fark vardır.

Muhlas, Allah'ın kendilerini halis yapıp ihlâsa ulaştırdığı ve seçtiği kimselerdir. Muhlis ise ihlâsı talep eden ve onu elde etmeye çalışan kimsedir.

Birinci grup (muhlas), Allah tarafından cezbedilip ilâhî huzura çekilmiştir; diğerleri ise hak yolunda giden seyrü sülûk sahipleridir.

Birinci grup Allah tarafından sevilmişlerdir (mahbubûn), diğerleri ise Allah'ı sevenlerdir.

Birinci grup vuslata ermişlerdir, diğerleri ise vuslat yolunda giden kimselerdir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İhlâs, kulluğu sadece Allah Teâlâ için yapmaktır. Ameline gösteriş katan kimse ihlâslı değildir. Şöyle denilmiştir: İhlâs, ameli, mahlûkata bakmaktan ve onlardan bir şey bekleme düşüncesinden uzak ve temiz tutmaktır.' Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

'Ey Muâz, amelini ihlâsla yap ki sana az amel yeterli olsun.'[196]

Şöyle denilmiştir: 'İhlâs, amelde şahısları görmeyi kalpten silip atmaktır.'"[197]

"Onlar için belli bir rızık vardır" âyeti hakkında deriz ki: Allah tarafından seçilmiş ve ihlâsa ulaştırılmış ârifler için, ruhlarının ve sırlarının rızkı vardır. Bu rızık, her an yüce sevgilinin cemaline bakmaktır. İhlâslı kullar için ise istedikleri şeylerden bedenlerine ait belli bir rızık vardır. Allah Teâlâ bazı kullar için bu iki nimeti birleştirir. Herkes için dünyada himmetinin galip olarak yöneldiği şeylere göre, ahirette rızık çeşitleri ağırlık kazanır. Kullar, dünyadaki gayret ve amelleri miktarınca, ahirette ilâhî yakınlık ve müşahede ile ikram görür. Burada içtikleri ilâhî aşk şarabı ölçüsünde, ahirette ilâhî muhabbet ve seçilme kadehinden içerler. İlâhî aşktan içmek, maddi şeylerden uzaklaşmak ve dünyanın süsünden gönlü çekme derecesinde olur.

"Onlar, birbirlerine yönelerek hal hatır sorarlar" âyeti hakkında deriz ki: Onların cennet şarabından içme nimetinin tam manada gerçekleşmesi, onu içme esnasında içilen şeyin haline ve övgüsüne uygun şeylerin konuşulması ile olur. Bu konuda şair demiştir ki:

"Aşk şarabını içmek için oturduğunda, sadece içinde şarabın sunulduğu kadeh hakkında bütün konuş!"

---

196 Hâkim, *Müstedrek*, 4/306 (nr. 7844); Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/308; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 298. Hadis, *"Dinini ihlâsla yaşa ..."* şeklinde başlamaktadır.

197 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/236.

Ârif zat da böyledir; o, tefekkür için oturduğunda, müşahede ve nazarını halktan çekip bütünüyle Hakk'a yönelttiğinde, fikrinde sadece yüce zatın azametini, O'nun sırlarını, güzelliğini ve cemalini düşünür, aklına O'nun dışında bir şey gelmez. Ruhunun ve sırrının bütün konuşması, ezelî aşk hakkında olur. İşte bu, safi fikir ve kalbe şifa veren nazardır. Allah Teâlâ bizleri, sürekli bununla nimetlendirsin. Âmin.

Kulu İlâhî Aşktan Mahrum Eden Sebepler

Cenâb-ı Hak sonra, cennette ilâhî aşk şarabından içmesi engellenip mahrum bırakılan kimsenin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ اِنّ۪ي كَانَ ل۪ي قَر۪ينٌۙ ﴿٥١﴾ يَقُولُ اَئِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّق۪ينَ
﴿٥٢﴾ ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَد۪ينُونَ ﴿٥٣﴾ قَالَ هَلْ
اَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ ﴿٥٤﴾ فَاطَّلَعَ فَرَاٰهُ ف۪ي سَوَٓاءِ الْجَح۪يمِ ﴿٥٥﴾ قَالَ تَاللّٰهِ اِنْ
كِدْتَ لَتُرْد۪ينِۙ ﴿٥٦﴾ وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبّ۪ي لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَر۪ينَ ﴿٥٧﴾
اَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّت۪ينَۙ ﴿٥٨﴾ اِلَّا مَوْتَتَنَا الْاُو۫لٰى وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّب۪ينَ ﴿٥٩﴾
اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿٦٠﴾ لِمِثْلِ هٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ ﴿٦١﴾

51. *Cennetliklerden biri der ki: "Benim bir arkadaşım vardı."*

52. *Derdi ki: "Sen de yeniden dirilmeye inananlardan mısın?"*

53. *"Gerçekten biz ölüp toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra (diriltilip) hesaba mı çekileceğiz?"*

54. *Konuşan kimse, yanındaki cennet sakinlerine, "Şimdi siz de gelip bakar mısınız?" der.*

55. *Kendisi de bakar ve onu cehennemin ortasında görür.*

56. ***Ona şöyle der: "Allah'a yemin olsun, sen az daha beni de helâk edecektin."***

57. ***"Rabbim'in nimeti olmasaydı, şimdi ben de*** *(seninle birlikte cehenneme)* ***getirilenlerden olurdum."***

58-59. ***"Biz, ilk ölümümüzden başka, bir daha ölmeyecek ve azaba da uğratılmayacağız, değil mi?"***

60. ***İşte en büyük kurtuluş budur.***

61. ***Öyle ise çalışanlar, böyle bir şeye ulaşmak için çalışsınlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Cennetliklerden biri der ki: Benim,* dünyada *bir arkadaşım vardı.*"

Bazıları onun bu arkadaşının şeytan olduğunu söylemiştir. Onun, insan olduğu da söylenmiştir. Bu âyette, kötü arkadaşlardan korunmaya dair bir teşvik ve uyarı vardır.

Bu konuda şöyle denmiştir: Cennet sakini, dünyadaki bu arkadaşıyla 8000 dinar altına ortak idi. Kâfir arkadaşın ismi, "Kutrûs", mümin olan arkadaşın ismi ise, "Yahûda" idi. Mümin olan arkadaş, Allah'a ibadetle meşgul oluyordu, diğeri ise mala yönelmişti. Kâfir, mümin kimse, kendisiyle ortak olduğu ticarette kusurlu olduğu için onunla ortaklığı bozup tek başına kaldı. 8000 altını aralarında bölüştüler. Kâfir, parası ile ev, kadın ve bahçe gibi bir şey satın aldığında onu mümine haber veriyor ve ona karşı övünüyordu. Bunun üzerine mümin de elindeki altınları sadaka olarak dağıtıp karşılığında Allah Teâlâ'dan cennetteki benzeri nimetleri istedi. Onların ahiretteki hali, yüce Allah'ın bu âyetlerde anlattığı gibi oldu. Mümin cennete, kâfir cehenneme girdi.

Süheylî[198] demiştir ki: "Bu iki kimse, Kehf sûresinin 32. ve devamındaki âyetlerde zikredilen kimselerdir."

198 Süheylî, Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah el-Has'ami el-Mâlekî ed-Darir (v. 581/1185), lugat, hadis ve siyer âlimidir. Tarihçi, hafız ve ediptir. Daha çok, İbn Hişâm'ın *Sîretü'n-Nebeviyye* adlı meşhur kitabını şerhettiği *er-Ravzü'l-Ünüf* isimli eseriyle tanınır. Başka eserleri de mevcuttur (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/313 [Beyrut 1992]; Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 1/25-29; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 3/143 [Beyrut 1970]; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 5/147 [Beyrut, ts.]).

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "Kötü arkadaş, dünyada mümine *derdi ki: 'Sen de yeniden dirilmeye inananlardan mısın? Gerçekten biz ölüp toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra* diriltilip *hesaba mı çekileceğiz?'* Amellerimizin karşılığını mı alacağız?"

"Konuşan kimse, *yanındaki cennet ehline der ki:* Size onun halini göstermem için benimle cehenneme kadar gelip *bakar mısınız?"*

Denilmiştir ki: "Cennette bir pencere vardır, cennet sakinleri oradan cehennemliklere bakarlar."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Cennetin bütün halleri hârikulâdedir. Onlara, cehennem ehlinin hali, Allah Teâlâ'nın dilediği şekilde açılıp gösterilir.

Bazıları, *"Gelip onun haline bakar mısınız?"* sözünü söyleyenin Cenâb-ı Hak veya bazı melekler olduğunu söylemiştir. Allah Teâlâ cennetliklere der ki: "Size onun arkadaşının halini göstermem için cehennemliklere bakmayı ister misiniz?"

Yahut onlara, "Cehennemliklerin yanında sizin mertebenizi bilmeniz için size onları göstereyim mi?" denir.

Kevâşî demiştir ki: "Yahut mümin, cennetlik kardeşlerine, 'Cehennemdeki kardeşime bakar mısınız?' der; onlar da, 'Sen onu bizden daha iyi tanırsın' derler."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "O zaman cehennemliklere *kendisi bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür. Ona şöyle der:*

'Allah'a yemin olsun, sen az kalsın kötü telkin ve davetlerinle *beni de helâk edecektin.'* Sana tâbi olsaydım şüphesiz beni de helâk ederdin. *'Rabbim'in bana* hidayet, günahlardan koruma, İslâm'ın ipine sarılmada muvaffak etme *nimeti olmasaydı, şimdi ben de* seninle birlikte cehenneme *getirilenlerden* yahut senin ve benzerlerinin atıldığı gibi, azaba atılanlardan *olurdum.'"*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, ilk ölümümüzden başka, bir daha ölmeyecek ve azaba da uğratılmayacağız, değil mi?"* Yani bizler, ebedî olarak cennette kalacağız; artık ölmeyeceğiz ve azap da görme-

yeceğiz, öyle değil mi? Buna göre, bu sözü, konuşmayı yapan mümin, dünyadaki yakın arkadaşının başına geleni gördüğünde ve onunla cennetteki arkadaşlarının haline baktığında Allah'ın nimetini dile getirmek için, cennetteki arkadaşlarına söylemiştir.

Yahut o bu sözü, dünyadaki arkadaşını kınamak ve onun azabını artırmak için, kendisinin görüp işiteceği bir yerde söyledi. Onun, arkadaşına hitaben söylenmesi de muhtemeldir. Ona sanki şöyle diyor: Hani sen dünyada, "Biz bir defa ölürüz, ölümden sonra ceza ve azap yoktur!" diyordun. Şu âyette belirtildiği gibi: *"Onlar dediler ki: İlk ölümümüzden başka bir ölüm yoktur. Biz, diriltilecek değiliz!"* (Duhân 44/35).

Mana şudur: Sen, "Biz ilk ölümümüzden sonra azap görecek değiliz" diye düşünmüyor muydun? Bak, iş senin düşündüğünün ve söylediğinin aksi oldu.

Dünyada iken kâfire şöyle denirdi: "Biz öleceğiz, bize kabirde sual sorulur. Sonra ölüp yeniden dirileceğiz." Bunu işiten kâfir de, "Biz, sadece bir defa ölürüz, ondan sonra da azap görmeyiz" derdi.

Allah Teâlâ'nın, *"İşte en büyük kurtuluş budur"* âyeti ve devamı, müminin, kâfir arkadaşına söylediği bir söz olabilir. Onun, Allah Teâlâ'nın, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] bir hitabı olması da muhtemeldir.

Mümin şöyle demiş oluyor: Bizim içinde bulunduğumuz bu cennet nimetleri, gerçekten en büyük kurtuluştur.

Allah Teâlâ sonra şöyle buyurdu: *"Öyle ise çalışanlar, böyle bir şeye ulaşmak için çalışsınlar."* Yani amel edenlerin, süratle yok olup giden ve bir sürü acılarla dolu dünya hazları için değil, böyle ebedî bir şeye ulaşmak için amel etmesi gerekir.

Bir diğer mana: Gayret ve amel sahipleri, çalışma imkânları olduğu müddetçe, böyle bir şey için gayret gösterip amel etsinler. Gerçek şu ki dünya amel yapma, ahiret ise karşılık alma yeridir. Burada ekildiği ölçüde, orada hasat yapılır. Hasat zamanı gelince, daha önce çalışmayan kimse pişman olacaktır.

51-61. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yukarıdaki âyet, işaret yoluyla şu kimse için de uygulanabilir: Bir kimse, Allah dostlarının sohbetine girerek dünyadan gönlünü çekip Allah Teâlâ'ya yönelmek ister, onu yakın arkadaşları bundan alıkoyar, o da onları dinlemeyerek bütün gayretiyle Allah'a yönelir. Kıyamet günü olunca, mukarrebîn makamındaki (ilâhî yakınlığı elde etmiş) velilerle birlikte makamı yükseltilir. Onlara,

"Benim dünyada iken velilerin yolunu inkâr eden ve beni onların sohbetinden alıkoyan yakın bir arkadaşım vardı; onun hali nasıl acaba?" der. Sonra ona bakar ve kendisini amel defterini sağ tarafından almış cennetlik avam halk ile birlikte en alt derecede görür; onun söylediklerini yapmayıp Allah dostlarıyla birlikte olduğuna hamdeder ve ona, "Eğer Rabbim'in nimeti (rahmeti ve koruması) olmasaydı, ben de seninle birlikte o alt derecelerde olurdum" der.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Veli, dünyada kendisini hak yolundan alıkoymak isteyen yakın arkadaşına der ki: Eğer Rabbim'in nimeti olmasaydı, sen az kalsın beni de helâk edecektin."

İmam Kuşeyrî sonra, *"Amel edenler, işte bunun gibisi için amel etsin"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Hakikatten azıcık bir şey yahut ilâhî yakınlıktan zerre kadar bir şey ortaya çıkınca, ona ulaşan kimsenin, 'Böyle bir hal için ruhlar feda edilir' demesi layıktır. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

'Leyla gibi bir güzele insan nefsini feda eder; her ne kadar Leyla'dan yana ümitsiz olsa da!'"[199]

199 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/238.

Cehennemliklerin Yiyeceği: Zakkum

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu:

أَذٰلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ ﴿٦٢﴾ إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ
﴿٦٣﴾ إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ ﴿٦٤﴾ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُسُ
الشَّيَاطِينِ ﴿٦٥﴾ فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٦٦﴾ ثُمَّ إِنَّ
لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ ﴿٦٧﴾ ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ ﴿٦٨﴾
إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ ﴿٦٩﴾ فَهُمْ عَلَىٰ آثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ ﴿٧٠﴾ وَلَقَدْ
ضَلَّ قَبْلَهُمْ أَكْثَرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٧١﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنْذِرِينَ ﴿٧٢﴾ فَانْظُرْ
كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٧٣﴾ إِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿٧٤﴾

62. ***Ziyafet olarak, bu mu daha hayırlıdır, yoksa zakkum ağacı mı?***

63. ***Biz onu zalimler için bir fitne** (imtihan) **yaptık.***

64. ***O, cehennemin dibinde biten bir ağaçtır.***

65. ***Meyvesi sanki şeytanların başları gibidir.***

66. *(Cehennemdekiler)* ***ondan yerler ve karınlarını onunla doldururlar.***

67. ***Sonra bu yiyeceğin üzerine onlar için, kaynar su karıştırılmış bir içecek vardır.***

68. ***Sonra onların dönüşü, kızgın cehennemedir.***

69. ***Çünkü onlar atalarını sapkın kimseler olarak buldular.***

70. ***Kendileri de onların peşinden koşarak gittiler.***

71. ***Gerçekten onlardan öncekilerin de çoğu sapmıştı.***

72. ***Biz onlara içlerinden uyarıcılar gönderdik.***

73. ***Bak, uyarılanların** (fakat uyarıdan anlamayanların) **sonu nasıl oldu!***

74. ***Sadece Allah'ın ihlâslı kulları hariç.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ziyafet olarak, bu mu daha hayırlıdır, yoksa zakkum ağacı mı?"* Yani ziyafet olarak cennet nimetleri, ondaki lezzetler, yiyecekler ve içecekler mi daha hayırlıdır, yoksa zakkum ağacı mı?

Âyette şu duruma dikkat çekilmektedir: Cennetlikler için söylenen bu nimetler, onlara cennete ilk gelişlerinde ikram edilen şeylerdir. Onlar için bunun ötesinde ifadeye sığmayacak güzellikte nimetler vardır. Cehennemlikler için de zakkum ağacı aynı şekildedir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Çöllere yakın kurak yerlerde tadı acı, suyu zehirli bir ağaç vardır. Onun özünden beyaz bir süt akar. O bir kimsenin vücuduna değdiği zaman orayı kabartır ve çoğu zaman insan ondan ölür. Ona zakkum ağacı denir. Zakkum, kelime olarak 'bir şeyi zorluk ve sıkıntı ile yutmak' anlamına gelir."[200]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Eğer, cehennemdeki zakkumdan bir damla dünyanın denizlerine dökülseydi, yeryüzündekilerin yaşamını bozardı. Yiyeceği zakkum olan kimsenin hali nasıl olur, düşünün!"*[201]

İbn Arafe demiştir ki: "Âyette bahsedilen bu ağacın cehennemdeki ağaç çeşitlerinden biri olması muhtemeldir. Buna göre, cehennemin her yönünde (köşesinde) bir ağaç vardır. Onun cehennemdeki tek ağaç olması da muhtemeldir."[202]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onu zalimler için bir fitne,* yani ahirette sıkıntı ve azap, dünyada da imtihan sebebi *yaptık."* Çünkü müşrikler, "Cehennemde ağaç nasıl olur? Ateş ağacı yakar!" dediler, fakat onlar, ateşin içinde yaşayan ve onunla lezzetlenen "semendel" isminde bir hayvanı yaratmaya gücü yeten Allah'ın, ateşin içinde bir ağaç yaratıp onu yanmaktan korumaya da güç yetireceğini bilemediler.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"O, cehennemin dibinde biten bir ağaçtır."* Şöyle denmiştir: Zakkum ağacı, cehennemin dibinde

200 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/475.

201 Tirmizî, Sıfatu Cehennem, 4 (nr. 2585); İbn Mâce, Zühd, 38 (nr. 3420).

202 bk. İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe*, 3/364 (Beyrut 2008).

biter, dalları cehennemin bütün tabakalarına yükselip dağılır. Bu, onun cehennemde biten tek ağaç olduğu görüşünü desteklemektedir.

"Meyvesi sanki şeytanların başları gibidir." Onun meyvesinin şeytanların başlarına benzetilmesi, mecazi bir ifade olup bununla onun son derece çirkin ve kötü görünümlü olduğuna işaret edilmektedir. Çünkü şeytan, insan tabiatında kötü ve çirkin bir varlık olarak bilinmekte, kâfirler tarfından onun sırf şer olduğuna inanılmaktadır.

Diğer bir görüşe göre, âyette zikredilen şeytanlardan kasıt, çirkin görünümlü korkunç yılanlar olup onların öyle yeleleri veya ibikleri vardır ki onlara "şeytan" denir.

Şöyle de denmiştir: Âyette, zakkum ağacının meyvesi, insanlar tarafından hiç görülmemiş olsa da şeytanların insanın hayal dünyasında yerleşen sevimsiz ve çirkin başlarına benzetilmiştir. Bu tür benzetmeler Arap şiirinde de mevcuttur.

"Cehennemdekiler *ondan* yani bu zakkum ağacının meyvesinden *yerler ve karınlarını onunla doldururlar."* Cehennemdekiler, şiddetli bir açlık çekerler ve son derece kötü olmasına rağmen gelip bu ağacın meyvesinden doyana kadar yerler.

"Sonra bu yiyeceğin üzerine onlar için, içine *kaynar su karıştırılmış* irinden *bir içecek vardır."* Cehennemdekiler zakkum ağacından yiyip karınları doyduktan sonra, kendilerini şiddetli bir susuzluk sarar ve uzun süre su ararlar, bunun üzerine onlara içine kaynar su karıştırılmış irinden bir içecek verilir.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Onlara, içecek olarak içine kaynar su karıştırılmış irin verilir, onu içtiklerinde yüzleri pişer, bağırsakları parçalanır. Onlara verilen bu içecek, cennetliklere verilen içeceğin karşılığıdır. Cennetliklerin içeceği ise şöyle tanıtılmıştır:

"Onların içeceğinin katkısı tesnimdir" (Mutaffifin 83/27).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra onların dönüşü, kızgın cehennemedir."* Yani onlar, içine yerleştirildikleri cehennemin en alt tabakasından çıkarılıp zakkum ağacına götürülürler, ondan doyana kadar yerler, sonra içine kaynar su karıştırılmış irin içerler, bundan sonra ce-

hennemde kaldıkları yere geri getirilirler. Aynen, develerin sulandıktan sonra, kaldıkları yere getirildikleri gibi.

Cenâb-ı Hak sonra, onların bu azaba düşme sebebini açıklayarak buyurdu ki: *"Çünkü onlar atalarını sapkın kimseler olarak buldular. Kendileri de onların peşinden koşarak gittiler."* Onların bu şiddetli azaba düşmelerinin sebebi, sapkınlık içindeki babalarını hemen taklide koşmaları ve hak delile tâbi olmayı terketmeleridir. Onlar sanki sapkınlık içinde babalarını takip ve taklit etmeye zorlanmış ve ona şiddetle teşvik edilmiş gibi, hiç düşünmeden ve deliline bakmadan onların yolunu koşarcasına takip ettiler.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Gerçekten onlardan,* yani senin kavmin Kureyş'ten *öncekilerin,* geçmiş milletlerin *de çoğu* taklit ve delil üzerinde düşünmeyi terkederek *sapmıştı. Biz onlara içlerinden uyarıcılar,* kendilerine yaptıkları işin âkıbetini anlatıp uyaran peygamberler *gönderdik. Bak, uyarılanların,* fakat uyarıdan anlamayanların *sonu nasıl oldu!* Onlar toptan helâk edildiler; *sadece Allah'ın ihlâslı kulları hariç."* Yani iman eden ve dinlerini Allah için ihlâsla yaşayanlar müstesna. Yahut Allah'ın, kendilerini dini için özel olarak seçtikleri hariç, onlar helâk edilmediler.

62-74. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kıyamet günü, Cenâb-ı Hakk'ın bütün cemal tecellisi (iyilik ve ihsanları) müminlere ait olur, bütün celâl tecellisi (kahır, zillet ve azap) ise kâfirlere ve isyankânlara ait olur. Mümin, Allah Teâlâ'nın cemal tecellisine, iyilik ve ihsanına dair öyle şeyler görür ki onları anlatmaya söz yetmez. Kâfir de yüce Allah'ın celâline ve kahrına ait öyle şeyler görür ki tarif edilemez.

Dünya hayatına gelince, burada Cenâb-ı Hakk'ın cemal ve celâl tecellileri (nimet ve mihnetler), havas olsun avam olsun, mümin-kâfir herkese gelmekte ve akmaktadır. Şu kadar var ki havas (seçkin kullar), cemal ve celâl tecellileri içinde, her ki halde de Allah Teâlâ'ya ait marifetlerinde bir artış (yükselme ve ilerleme) içindedirler. Avam halka gelince onlar sadece cemal tecellileriyle yani nimetle Allah'a yakınlıklarını ve şükürlerini

artırırlar; celâl tecellilerine gelince, onda inkâr ve nankörlükleri sebebiyle marifetlerinde bir artma olmaz. Celâl tecellisinden kasıt, nefsi ezen ve zillete düşüren her şeydir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Nuh: Ülü'l-azm Peygamberlerden İlk Uyarıcı

Cenâb-ı Hak sonra, ülü'l-azm peygamberlerden ilk uyarıcıdan, Hz. Nuh'tan [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ نَادٰينَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ ﴿٧٥﴾ وَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ
الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾ وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ ﴿٧٧﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي
الْاٰخِرِينَ ﴿٧٨﴾ سَلَامٌ عَلٰى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ ﴿٧٩﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي
الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٠﴾ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨١﴾ ثُمَّ اَغْرَقْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿٨٢﴾

75. ***Nuh bize dua edip seslendi. Biz ne güzel karşılık vereniz.***

76. ***Kendisini ve ailesini o büyük felaketten kurtardık.***

77. ***Biz yalnız Nuh'un neslini kalıcı yaptık.***

78. ***Sonradan gelenler içinde ona iyi bir nam bıraktık.***

79. ***Bütün âlemlerde Nuh'a selâm olsun!***

80. ***İşte biz iyilik sahiplerini böyle mükâfatlandırırız.***

81. ***Zira o, bizim inanmış has kullarımızdandı.***

82. ***Nihayet ötekileri (inanmayanları) suda boğduk.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nuh bize dua edip seslendi."* Yani Nuh [aleyhisselâm], kavminden ümidini kesince, *"Rabbim, ben mağlup oldum bana yardım et!"* (Kamer 54/10) diye dua etti. Yahut o bize, kendisini boğulmaktan kurtarmamız için dua etti. *"Biz ne güzel karşılık vereniz."* Yani ona en güzel şekilde karşılık verdik, düşmanlarına karşı kendisine yardım et-

tik ve onlardan en ileri seviyede intikam aldık. Vallahi biz, bize yapılan dualara ne güzel karşılık vereniz.

"Kendisini ve ailesini, ona iman edenleri ve mümin evlatlarını *o büyük felaketten,* suda boğulma gamından veya kavminin eziyetinden *kurtardık."*

"Biz yalnız Nuh'un neslini kalıcı yaptık." Onların dışındakiler yok oldular.

Katâde demiştir ki: "Bütün insanlar, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] zürriyetindendir."[203]

"Hz. Nuh'un (iman eden ve gemide bulunan) üç oğlu vardı. Onlardan biri Sâm olup o, Araplar'ın, Fârisîler'in (İranlılar'ın) ve Rumlar'ın babasıdır. Bir diğeri Hâm olup o, mağripten meşrika kadar bütün Sudanlılar'ın (Habeşîler'in) babasıdır. Üçüncü oğlu ise Yâfes olup o, Türkler'in, Ye'cûc ve Me'cûc'ün babasıdır."[204]

Bir tanesi bu durumu nazım halinde şöyle dile getirmiştir: "Şunu iyi bil ki Araplar'ın, Fârisîler'in ve Rumlar'ın babası Sâm'dır. Onlarda hayır vardır. Şarktan garba kadar bütün Sudanlılar da Hâm'ın neslinden gelmiştir. Onun için bir delil vardır. Ye'cûc ve Me'cûc ile Slavlar ise Yâfes'in neslindendir; onlarda hayır yoktur."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Sonradan gelenler içinde ona iyi bir nam bıraktık."* Yani ondan sonra, kıyamete kadar gelen bütün peygamberlerin ve ümmetlerinin arasında onun için güzel bir övgü ve ad bıraktık. *"Bütün âlemlerde Nuh'a selâm olsun!"* Yani onlar, kendisine en güzel şekilde selâm verip ona dua ederler. Bu selâm onların içinde sürekli devam eder, onlardan hiçbiri bundan uzak kalmaz. Allah Teâlâ sanki selâmı Hz. Nuh'a sabit yaptı, onu melekleriyle, insanlar ve cinler arasında devam ettirdi; onlar diğerleri adına ona selâm okurlar.

"İşte biz iyilik sahiplerini böyle mükâfatlandırırız." Onlara böyle ikramda bulunur ve kendilerini ihya ederiz. Bu, Hz. Nuh'a yapılan yüce ihsanların sebebini açıklamaktadır. Cenâb-ı Hak, iyilik sahibi bir kul olması sebebiyle ona bu mükâfatı verdi.

---

203 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 19/560; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/38.

204 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/38; ayrıca bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/216.

"Zira o, bizim inanmış has kullarımızdandı." Bu âyet de onun iyilik sahibi bir kul olmasının sebebini açıklıyor. Bu sebep, Hz. Nuh'un iman eden bir kul olmasıdır. Allah Teâlâ, imanın ne kadar yüce bir dereceye sahip olduğunu göstermek için onun bu vasfından bahsetti.

"Nihayet ötekileri yani kâfirleri suda boğduk."

Hayâtü'l-Hayevân kitabında, Kuşeyrî'den şu olay nakledilmiştir: Akrep ve yılan Hz. Nuh'a [aleyhisselâm] gelerek, "Bizi de seninle birlikte gemiye al, sana söz veriyoruz, senin ismini zikreden hiç kimseye zarar vermeyeceğiz" dediler. Bunun üzerine Hz. Nuh [aleyhisselâm] onları gemiye aldı. Kim onların zararından korktuğunda, sabah akşam şu duayı okursa ona zarar vermezler. Dua şudur:

"Selâmün alâ Nûhin fi'l-âlemîn ve Muhammedin fi'l-mürselîn innâ kezâlike neczi'l-muhsinîn innehû min ibâdine'l-mü'minîn."[205]

Bizim Peygamberimiz de [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Kim sabah ve akşam şu duayı okursa ona hiçbir şey zarar vermez: Eûzü bi-kelimâtillahi't-tâmmâti min şerri mâ halak."*[206]

75-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir kulda, iman ve ihsan hali tam manasıyla gerçekleşince, ona üç özellik verilir: Duası kabul edilir, vefatından sonra güzel övgü ile anılır, zürriyetine bereket verilir. Bütün bunlar, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] kıssasından ve halinden alınmıştır.

---

205 Aynı konuda biraz değişik ifadelerle bk. Demîrî, *Hayâtü'l-Hayevân*, 1/191 (Beyrut 1994).

206 bk. Buhârî, *Ef'âlü'l-İbâd*, nr. 57-58; Müslim, Dua, 54-55; Nesâî, *Amelü'l-Yevm*, nr. 560; Ahmed, *Müsned*, 6/377. Hadis, *"Kim bir yerde konakladığı zaman şu duayı okursa ..."* şeklinde başlıyor. Hadisin Müslim'de geçen diğer bir rivayetinde duanın akşam okunması da söylenmektedir. Duanın manası şöyledir: "Bütün yarattığı şeylerin şerrinden Allah'ın tam, mükemmel, bütün noksanlık ve kusurlardan uzak kelimelerine sığınırım."

Halil İbrahim'in Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, halili Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنَّ مِنْ شِيعَتِهٖ لَاِبْرٰهٖيمَۢ ۝ اِذْ جَٓاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلٖيمٍ ۝ اِذْ قَالَ لِاَبٖيهِ وَقَوْمِهٖ مَاذَا تَعْبُدُونَۚ ۝ اَئِفْكًا اٰلِهَةً دُونَ اللّٰهِ تُرٖيدُونَۜ ۝ فَمَا ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمٖينَ ۝

83. ***Şüphesiz, İbrahim de onun** (Nuh'un) **milletindendi.***

84. ***Çünkü o, Rabb'ine selim bir kalple geldi.***

85. ***Hani o, babasına ve kavmine şöyle demişti: "Siz kime kulluk ediyorsunuz?"***

86. ***"Allah'tan başka birtakım uydurma ilâhlar mı istiyorsunuz?"***

87. ***"Sizin âlemlerin Rabb'i hakkındaki görüşünüz nedir?"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, İbrahim de onun* yani Nuh'un *milletindendi."* Yani getirdiği dinin amelî hükümlerinde farklılık bulunsa da dinin inanç esaslarında onun izini takip edenlerdendi.

Yahut Hz. İbrahim [aleyhisselâm], Allah'ın dini konusunda tavizsiz sağlam duruşu ve kendisini yalanlayanlara karşı sabırlı oluşunda Hz. Nuh'u takip ediyordu. Hz. Nuh ile Hz. İbrahim arasındaki süre 2640 senedir. İkisi arasında iki peygamber gelmiş olup bunlar Hz. Hûd ve Hz. Salih'tir.[207]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Çünkü o, Rabb'ine selim bir kalple geldi."* Yani Hz. İbrahim, Rabb'ine selim bir kalple yani şirkten ve kalp âfetlerinden tertemiz bir kalple gelince, Hz. Nuh'un dini, yolu ve sünneti üzere gelenlerden oldu.

207 Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/38; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/335.

Kalbiyle Rabb'ine gelmesi, kalbini Allah için hâlis, tertemiz yaptı ve bunu Rabb'inden bildi, anlamındadır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Hani o, babasına ve kavmine şöyle demişti: 'Siz kime kulluk ediyorsunuz? Allah'tan başka birtakım uydurma ilâhlar mı istiyorsunuz?'"* Allah'ın dışında yalan, iftira ve bâtıl olarak uydurduğunuz ilâhlar mı istiyorsunuz? *"Sizin âlemlerin Rabb'i hakkındaki görüşünüz nedir?"* O'na kavuştuğunuzda size ne yapacağını düşünüyorsunuz? O'ndan başkasına ibadet ederek huzuruna çıktığınızda O'na ne diyeceksizin? Siz bugün O'ndan uzakta olsanız da önünüzdeki utanma makamında (kıyamette) haliniz nasıl olur?

Yahut âlemlerin Rabb'i olduğu için ibadeti hak eden Allah hakkında sizlerin zannı (görüşü ve bilgisi) nedir? Allah hakkında düşünceniz nedir ki O'na ibadeti terkettiniz ve O'na başkasını ortak koştunuz. Yahut O'nun azabından emin mi oldunuz?

83-87. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kul, kalbini Allah'ın dışındaki şeylerden temizlemeden ve insanların dünya, lider olma ve makam sevgisi gibi Allah'tan başka taparcasına bağlandıkları şeyleri terkedip selim bir kalple Allah'a gelmeden, Hz. İbrahim'in yolunda tevhid ehli bir kimse olamaz. Selim kalp demek, insan tabiatına ait bütün karışık hal ve vasıflardan temizlenmiş kalp demektir. O, Allah'a bağlandığı için, Allah'ın dışındaki her şeyden temizdir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Selim kalp demek, içinde hiçbir âfet bulunmayan kalp demektir. Şöyle denmiştir: 'Selim kalp, ağyarın sevgisiyle sarhoş olmaktan kurtulmuş kalptir.'

Bir diğer tarif şudur: Selim kalp, nefsanî hazlarından ve isteklerinden kurtulmuş kalptir.

Yahut o, Allah'ın takdir ve kazâsına teslim olmuş, ilâhî tecelli karşısında kendi ihtiyarını ve takdirle çekişmeyi terkeden kalptir."[208]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

208 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/239. Mana, Kuşeyrî'den tamamlandı.

Hz. İbrahim'in Putları Kırışı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim'in putları kırışından ve sonrasında gelişen olaylardan bahsederek şöyle buyurdu:

فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ ﴿٨٨﴾ فَقَالَ اِنّ۪ي سَق۪يمٌ ﴿٨٩﴾ فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِر۪ينَ
﴿٩٠﴾ فَرَاغَ اِلٰٓى اٰلِهَتِهِمْ فَقَالَ اَلَا تَاْكُلُونَۚ ﴿٩١﴾ مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ ﴿٩٢﴾
فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَم۪ينِ ﴿٩٣﴾ فَاَقْبَلُٓوا اِلَيْهِ يَزِفُّونَ ﴿٩٤﴾ قَالَ اَتَعْبُدُونَ
مَا تَنْحِتُونَۙ ﴿٩٥﴾ وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا
فَاَلْقُوهُ فِي الْجَح۪يمِ ﴿٩٧﴾ فَاَرَادُوا بِه۪ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْاَسْفَل۪ينَ ﴿٩٨﴾

88. ***İbrahim yıldızlara şöyle bir baktı.***

89. ***"Ben hastayım herhalde!" dedi.***

90. ***Bunun üzerine onu terkedip gittiler.***

91-92. ***İbrahim gizlice putlarının yanına vardı.*** *(Oraya konmuş yemekleri görünce:)* ***Yemez misiniz? Neden konuşmuyorsunuz?" dedi.***

93. ***Bunun üzerine, yanlarına varıp onlara şiddetli bir darbe indirdi*** *(onları kırıp geçirdi).*

94. ***Kavmi koşarak İbrahim'in yanına geldi*** *(Putları neden kırdığını sordu).*

95. ***İbrahim dedi ki: "Elinizle yontarak yaptığınız şeylere mi ibadet ediyorsunuz?"***

96. ***"Halbuki sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı."***

97. ***Kavmi, "Onun için bir bina yapın*** *(içini ateşle doldurun)* ***ve onu kızgın ateşe atın!" dedi.***

98. ***Böylece ona bir tuzak kurmak istediler. Fakat biz*** *(onu koruyup sağ salim çıkararak)* ***onları en alçak kimseler yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İbrahim yıldızlara şöyle bir baktı."* Bu şöyle oldu: Hz. İbrahim'in kavmi, yıldızlardan bilgi edinmeyi seviyordu. O da kavmi kendisinin bayram yerine gelmeyip geri kalmasını kötü karşılamasın diye, onların bildiği bir yolla kendilerine böyle söyledi.

Onlar, "Süheyl yıldızı Zühre yıldızının karşısında doğunca, ona bakan kimse hasta olur" diyorlardı. Hz. İbrahim de onlara bunu bir delil olarak kullandı, kendisini bırakmaları için yıldıza baktı ve böyle söyledi. Çünkü ertesi gün onlar için bayram ve toplanma günüydü. Onlar, bayram yerine çıkmadan önce, bereket olsun diye, putlarının yanına gelip onlara kurbanlar kesiyor ve önlerine yemekler koyuyorlardı. Bayram yerinden dönünce de onları yiyorlardı.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm], yıldızlara bakınca, *"Ben hastayım herhalde, dedi."* Yani, hastalığa yakalanmak üzereyim, dedi. Bu, tâun hastalığı idi. Onlarda en çok görülen hastalık tâundu. Onun bulaşıcı olmasından korkuyorlardı. Hz. İbrahim bunu bildiğinden, onların kendisinden ayrılmaları için böyle söyledi. Onlar da hemen kendisinden ayrılıp bayram yerine gittiler ve onu tek başına putların bulunduğu yerde bıraktılar. O da putlara yapacağını yaptı.

Şöyle de denilmiştir: Yıldızlardan bilgi edinmek önceleri hak idi, sonra onunla meşgul olmak kaldırıldı.

Bir şeyi ima için kapalı yolla söylemek hariç, yalan haramdır. Hz. İbrahim'in söylediği, söz arasında söylenmiş imalı bir sözdür. Yani ben hasta olacağım demektir.

Yahut bunun manası şudur: Kimin boynunda ölüm varsa o hastadır.

Yahut Hz. İbrahim'in demek istediği şudur: Ben sizden gördüğüm muhalefet ve putlara tapmanızdan dolayı hastayım, yani canım sıkkın, moralim bozuk.

Hz. İbrahim, ne durumda olursa olsun, yalana bulaşmamıştır; o söylediği sözlerde de sadece kapalı yolla başka bir manayı kastetmiştir.

Bir de şu durum var: Hz. İbrahim'in söyledikleri dinî bir fayda içindir. Hem cihad ve benzeri durumlarda yalan söylemek mubahtır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Hz. İbrahim, sadece üç kere (zâhire göre) yalan söylemiştir; bunların her birini de dinini savunmak için söylemiştir. Bunlardan biri, 'Ben hastayım' sözüdür. Diğeri, 'O putları şu büyükleri kırdı!' (Enbiyâ 21/63) *sözüdür. Bir diğeri ise hanımı Sâre için, 'O, kız kardeşimdir' sözüdür."*[209]

Süddî[210] demiştir ki: "Hz. İbrahim, onlarla birlikte yola çıktı, bir müddet gittikten sonra, içine, onların putlarına bir oyun yapma düşüncesi geldi ve, 'Ben hastayım, ayağımdan şikâyetim var!' dedi."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine onu bırakıp gittiler."* Arkalarını dönüp ondan uzaklaştılar. *"İbrahim gizlice putlarının yanına vardı."* Puthanede tahtadan, demirden, tunçtan, bakırdan, altın ve gümüşten yapılmış yetmiş iki tane put vardı. Onların en büyüğü altından yapılmış olup boynunda iki tane yakut asılıydı.

Hz. İbrahim, putların önüne konmuş yemekleri görünce, onlarla alay etmek için, "Önünüze konmuş yiyecekleri *yemez misiniz? Neden konuşmuyorsunuz, dedi. Sonra, gizlice yanlarına varıp onlara şiddetli bir darbe indirdi."* Yahut kuvvet ve metanetle onlara darbe indirdi.

Âyette geçen "yemin"le kuvvet veya sağ el değil, Hz. İbrahim'in daha önce yaptığı bir yeminin kastedildiği de söylenmiştir. Bu, onun, *"Allah'a yemin olsun ki onların putlarına bir tuzak kuracağım (onlara gizlice bir şey yapacağım)"* (Enbiyâ 21/57) sözüdür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kavmi koşarak İbrahim'in yanına geldi."* Onlardan biri Hz. İbrahim'in putları kırdığını gördü. Hemen gidip kavmine haber verdi. Kavmi koşarak putların yanına geldi. Hz. İbrahim'in putları kırdığını gören kimseye, *"Bunu ilâhlarımıza kim yaptı?"* diye sordu, o da ima ile, *"İbrahim denen bir gencin onları diline doladığını duyduk (bunu o yapmış olabilir), dedi"* (Enbiyâ 21/60). Sonra kavmi

---

209 bk. Buhârî, Enbiyâ, 8 (nr. 3358); Müslim, Fezâil, 154; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/217.

210 Süddî, Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman (v. 127/745), tâbiûndan meşhur bir zat olup Hicazlı'dır. Süddî-i Kebîr olarak anılır. Tefsir ve hadis âlimidir (geniş bilgi için bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* [İstanbul 1973]).

hep birden Hz. İbrahim'e, "Biz onlara ibadet ediyoruz, sen ise onları kınıyorsun. Bunu neden yaptın?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. İbrahim onlara şöyle cevap verdi:

"Elinizle yontarak yaptığınız, ellerinizle put olarak imal ettiğiniz *şeylere mi ibadet ediyorsunuz? Halbuki sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı."* Yani sizleri ve amellerinizi Allah yarattı. Bu âyet, fiillerin yaratılmasının Allah Teâlâ'ya ait olduğu konusunda bizim (Ehl-i sünnet'in) delilimizdir.

Âyetin manası şudur: Sizlerin ve amellerinizin yaratıcısı Allah'tır, gerçek bu iken O'ndan başkasına niçin ibadet ediyorsunuz?

Kavmi dedi ki: *"Onun için taştan bir bina yapın,* uzunluğu 30, genişliği 20 zirâ[211] olsun. *Sonra onu* şiddetli *kızgın ateşe atın!"*

Denilmiştir ki: Alevi üst üste yığılan her ateşe "cahîm" yani kızgın ateş denir. Kavmi bir bina yaptı ve içine odun doldurdu. Onu tutuşturup kızgın ateş haline getirdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Böylece onlar,* Hz. İbrahim'i ateşe atarak *ona bir tuzak kurmak istediler. Fakat biz de* onu ateşin içinden selâmet içinde çıkararak *onları en alçak,* hor hakir *kimseler yaptık."* Hz. İbrahim, ilâhî delil ve yardımla onlara üstün geldi.

Şöyle denilmiştir: Bu âyette, *"Biz onları en alçak kimseler yaptık"* buyruldu. Aynı durumu anlatan Enbiyâ sûresinin 70. âyetinde ise, *"Biz onları en çok zarar eden kimseler yaptık"* buyruldu. Burada, "Onları en alçak yaptık" denmesi, kavminin, *"Onun için bir bina yapın"* sözünde binanın söylenmesi sebebiyledir.

88-98. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kula, putunu kırması emredilmiştir. Bu put, Cenâb-ı Hakk'ın dışında kulun nefsinin güvenip dayandığı, kalbini bağlayıp kaldığı bir haz, hevâ, ilim, amel, hal ve makam olabilir. Allah Teâlâ kuluna işaret yollu der ki:

211 1 zirâ yaklaşık 25 santimdir.

"Bizden başka hiçbir şeye güvenip dayanma! O senin için bir vebaldir, seni öldürecek bir şeydir. Eğer sen ilme güvenip dayanırsan, onu inceleyip aleyhine delil olacak hale getiririz. Şayet bir amele güvenip dayanırsan, onu kabul etmeyiz. Eğer bir hale güvenip kalırsan, seni onunla baş başa bırakırız. Şayet bir vecd (cezbe) ile sükûn bulursan, seni onun içinde farkında olmadan bizden uzaklaştırıp azaba yaklaştırırız. Eğer amelinde insanlara bakarsan (onlardan bir karşılık beklersen) seni onlara havale eder, kendileriyle baş başa bırakırız. Şayet insanlar tarafından tanınmakla izzet ararsan, onu senin için tanınmama sebebin yaparız. Bu durumda hangi çare sana fayda verir; hangi kuvvet seninle olup işini görür? Ey kulum, sen Rab olarak bize razı ol, biz de kul olarak senden razı olalım!"

İnsanın, nefsine bazı hayırlı işleri yaptırmak için birtakım bahaneler ileri sürmesinde ve ona hile yapmasında bir sakınca yoktur; Halil İbrahim'in [aleyhisselâm] putları kırmak için bayram yerine gitmemeye bahane bulduğu gibi. Böyle yaparsa belki nefsi hevâsını ve kendisine bağlandığı şeyi terketme noktasında ona uyar, sahibinin istediğini yapar. Bir hikmet sahibi bu konuda demiştir ki: "Nefsine hile yap; nice hileler vardır ki yardım ve zafere ulaşmada bir kabileden daha faydalıdır."

Hz. İbrahim'in Oğlunu Kurban Etme Olayı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm], hicretinden ve yaşadığı büyük imtihandan bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ اِنّ۪ي ذَاهِبٌ اِلٰى رَبّ۪ي سَيَهْد۪ينِ ﴿٩٩﴾ رَبِّ هَبْ ل۪ي مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٠٠﴾
فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَل۪يمٍ ﴿١٠١﴾ فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ اِنّ۪ي اَرٰى
فِي الْمَنَامِ اَنّ۪ي اَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرٰى قَالَ يَا اَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ
سَتَجِدُن۪ي اِنْ شَاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّابِر۪ينَ ﴿١٠٢﴾ فَلَمَّا اَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَب۪ينِ
﴿١٠٣﴾ وَنَادَيْنَاهُ اَنْ يَا اِبْرٰه۪يمُ ﴿١٠٤﴾ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْيَا اِنَّا كَذٰلِكَ

نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٠٥﴾ إِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْبَلٰٓؤُا الْمُبِينُ ﴿١٠٦﴾ وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ
عَظِيمٍ ﴿١٠٧﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْاٰخِرِينَ ﴿١٠٨﴾ سَلَامٌ عَلٰى اِبْرٰهِيمَ
﴿١٠٩﴾ كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٠﴾ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١١﴾

99. *İbrahim dedi ki: "Ben Rabbim'e gidiyorum; O bana bir yol gösterecektir."*

100. *"Rabbim! Bana salihlerden olacak bir evlat bağışla."*

101. *Biz de ona yumuşak huylu bir oğul müjdeledik.*

102. *Çocuk babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa gelince, İbrahim ona, "Yavrucuğum! Rüyamda seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin?" dedi. O da, "Babacığım! Sana emredilen şeyi yap; inşallah beni sabredenlerden bulacaksın" dedi.*

103. *Her ikisi de teslim olup İbrahim onu yanı üzerine yatırınca,*

104. *Biz kendisine şöyle seslendik: "Ey İbrahim!"*

105. *"Rüyana sadakat gösterdin; biz iyileri böyle mükâfatlandırırız."*

106. *Şüphesiz bu, apaçık bir imtihandır.*

107. *Biz, oğluna karşılık ona büyük bir kurban verdik.*

108. *Geriden gelecekler arasında ona iyi bir nam bıraktık.*

109. *İbrahim'e selâm olsun.*

110. *Biz, iyilik sahiplerini işte böyle mükâfatlandırırız.*

111. *Çünkü o, bizim inanmış has kullarımızdandı.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İbrahim dedi ki: 'Ben Rabbim'e gidiyorum ...'"* Yani Rabbim'in bana gitmemi emrettiği yere gidiyorum. Burası Şam'dır.

Bir diğer mana: Rabbim'in hicret emrine uyarak O'nun rızasına gidiyorum.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kendimi Rabbim'in ibadetine vereceğim mekâna gidiyorum.

"O bana bir yol gösterecektir." O beni, dinimin salahı olan şeye yöneltecektir. Yahut O beni maksadıma ulaştıracaktır.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] Allah Teâlâ'nın daha önceki vaadine dayanarak, *"O bana bir yol gösterecektir"* şeklinde kesin bir dil kullandı, çünkü Cenâb-ı Hak ona, kendisini doğruya ulaştıracağını vaat etmişti. Yahut Hz. İbrahim, ileri seviyedeki tevekkülünden dolayı böyle söyledi. Yahut o, Allah Teâlâ ile âdetine göre böyle söyledi. Hz. Musa [aleyhisselâm] ise böyle demedi, o da Mısır'dan ayrılıp Medyen'e doğru yola çıkınca, *"Umarım Rabbim beni doğru yola iletir"* (Kasas 28/22) şeklinde, ümit bildiren bir ifade kullandı.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] sonra dedi ki: *"Rabbim, bana, salihlerden olacak bir evlat bağışla."* Yani bana davette ve taatte yardım edecek, yalnızlıkta benimle ülfet ve ünsiyet edecek bir evlat bağışla.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz de ona yumuşak huylu bir oğul müjdeledik."*

Bu müjde şu üç şeyi içermektedir:

1. Doğacak çocuk erkek olacak.

2. Bulûğ çağına ulaşacak; çünkü küçük çocuk için "halimdir" gibi bir vasıf kullanılmaz.

3. O, halim yani yumuşak huylu olacak. Hem de ne büyük bir hilim sahibi! Öyle ki babası ona boğazlamayı, yani boğazını kesip kanını akıtmayı arzedince, "Sana emredilen şeyi yap; inşallah beni sabredenlerden bulacaksın" dedi ve sonra teslim oldu.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. İbrahim ve oğlu hariç, hiçbir peygamberi halim olarak tanımlamadı; çünkü o, çok az bulunan bir vasıftır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Çocuk babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa gelince,* yani çocuk yetişip babasıyla birlikte bazı işlerde

ve ihtiyaçları teminde çalışmaya güç yetirecek yaşa gelince ..." O zaman çocuk on üç yaşındaydı, onun yedi yaşında olduğunu söyleyenler de olmuştur; İbrahim ona,

"Yavrucuğum! Rüyamda seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin, dedi."

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] rüyasında, "Oğlunu kurban et!" dendi. Peygamberlerin rüyası da uyanıkken olduğu gibi bir çeşit vahiydir.

Kevâşî demiştir ki: "Hz. İbrahim [aleyhisselâm], oğlunu rüyasında boğazladığını görmedi, fakat ona rüyasında oğlunu boğazlaması emredildi. *'Babacığım! Sana emredilen şeyi yap'* âyeti bunu gösteriyor. Şöyle de denilmiştir: 'Hz. İbrahim [aleyhisselâm], oğlunu rüyasında boğazlamaya çalıştığını gördü, ancak kanını akıttığını görmedi.'

Katâde demiştir ki: 'Peygamberlerin rüyaları haktır; onlar rüyada bir şeyi yaptıklarını gördüklerinde onu uyanıkken yaparlar.'[212]

Bu olayın rüyada görülmesinde, onun gerçekleşmesi ve Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] gördüğü şeyle amel etmesinde şu durum bildirilmektedir: Peygamberlerin nefisleri cevherleşmiştir (kalpleri ve ruhları tam bir safiyet kazanmıştır), kendilerine vahyedilen şeylerde ve yaptıkları işlerde yalana yer ve imkân yoktur. Onlar doğru sözlü olup her söyledikleri Cenâb-ı Hak tarafından tasdik edilmiş kimselerdir. Şeytanın onlara yol bulup zarar verme imkânı yoktur. Bununla şu da bildirilmektedir: Rüyası doğru çıkan ve rüyada verdiği söze riayet eden kimsenin, uyanık halde doğru olması daha evladır." Kevâşî'nin açıklamaları burada bitti.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm], "Rüyamda gördüm" demedi, "Rüyamda görüyorum" dedi, çünkü o, bu durumu peşpeşe birkaç defa gördü.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim [aleyhisselâm], bu rüyayı terviye gününün gecesinde (kurban bayramının arefesinden bir gün önce yanı Zilhicce'nin 8. gününün gecesinde) gördü. Biri, rüyasında kendisine, "Allah sana bu oğlunu kesmeni emrediyor" diyordu. Sabah olunca Hz. İbrahim [aleyhisselâm], "Bu rüya Allah'tan mıdır yoksa değil midir?" diye

212 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/104-105.

sabahtan akşama kadar düşündü. Bunun için o güne, terviye (düşünme) günü dendi. Akşam olunca, aynı rüyayı bir daha gördü, sabah olunca bunun Allah'tan olduğunu anladı. Bunun için o güne, "arefe" yani bilip tanıma günü dendi. Sonra üçüncü gece aynı rüyayı bir daha görünce, sabahleyin oğlunu boğazlamaya karar verdi. Bunun için o güne, "kurban boğazlama günü" dendi.[213]

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm], kendisini boğazlama emri aldığı oğlunun kim olduğu hakkında farklı görüşler söylenmiştir.

Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanlar onun Hz. İshak olduğunu söylemişlerdir. Sahabeden Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mesud, Abbas ve oğlu Abdullah da [radıyallahu anhüm] bu görüştedir. Onlardan sonra gelenlerden Kâ'b el-Ahbâr, Said b. Cübeyr, Katâde, Mesrûk, İkrime, Kasım b. Ebû Berre, Atâ, Mukâtil, Zührî ve Süddî de bu görüşte olanlardandır.

Said b. Cübeyr demiştir ki: "Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] rüyasında İshak'ı kurban ettiği gösterildi. Bunun üzerine onu buraka bindirip bir aylık yolu bir sabah vaktinde katederek Mina'ya kurban kesme yerine getirdi. Allah Teâlâ, onu kesmesini engelleyip onun yerine koç kesmeyi emredince Hz. İbrahim [aleyhisselâm] koçu kurban etti ve sonra İshak'ı alıp bir aylık yolu bir akşam vaktinde katederek kaldığı yere döndü; kendisi için vadiler ve dağlar dürülerek yolu kısaltıldı."[214]

Bu görüşte olanlar, görüşlerinin doğruluğuna dair şu delilleri getirmiştir:

1. Kur'an'da Hz. İbrahim'e oğul olarak müjdelenen sadece İshak'tır. Cenâb-ı Hak bu âyette de, *"Biz ona yumuşak huylu bir oğul müjdeledik"* buyurdu. Bununla, kurban edilen çocuğun İshak olduğu ortaya çıktı; çünkü bu âyetin dışındaki âyetlerde müjdelenen de İshak'tır.

2. Hz. İbrahim'le birlikte olan, büyüyüp iş yapacak, ihtiyaç görecek yaşa gelen Hz. İshak'tır. Hz. İsmail ise Mekke'de bulunup babasından ayrı idi. Sahih olan haberlerde sabit olduğuna göre, Hz. İbrahim [aleyhisselâm] Mekke'ye üç defa gelmiştir. O zaman Hz. İsmail evliydi.

---

213 bk. Begavî, *Medlimü't-Tenzîl*, 7/48; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/40.

214 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/91; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/109.

3. Rivayet edildiğine göre, Hz. Musa [aleyhisselâm], Allah Teâlâ'ya, "Yâ Rabbi, insanlar, bir şey söyleyecekleri zaman, 'İbrahim'in, İshak'ın ve Yakub'un Rabb'i için' diyorlar, bunun sebebi nedir?" diye sorduğunda Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "İbrahim, hiçbir şeyi bana denk görmedi, her zaman beni seçti. İshak, kurban edilmeye razı olarak benim için cömertlik yaptı. O bunun dışında benim için daha cömerttir. Yakub'a gelince, ben ona verdiğim belaları ne zaman artırsam o da bana karşı güzel zannını artırdı."[215]

4. Hz. Yusuf [aleyhisselâm] krala şöyle yazdı: "Benimle birlikte yemek yemeğe rağbet edersin veya bundan çekinirsin. Vallahi ben, Allah'ın kulu Yakub'un oğluyum. O, canını Allah'a kurban eden İshak'ın oğludur. O da, Allah'ın halili İbrahim'in oğludur."[216]

5. Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e en şerefli nesep sorulunca şöyle buyurmuştur: *"En şerefli nesebe sahip kimse, Allah'ın çok sadık kulu Yusuf'un nesebidir. Çünkü o, Allah'ın kulu Yakub'un oğludur. O, canını Allah'a kurban eden İshak'ın oğludur. O da, Allah'ın halili İbrahim'in oğludur."*[217]

Süyûtî'nin *el-Câmiu's-Sağîr* adlı eserinde şu hadis nakledilmiştir: *"Kurban edilen İshak'tır."*[218] Hadisi, Dârekutnî *el-Efrâd*'da İbn Mesud'dan rivayet etmiştir. Hadisi ayrıca Bezzâr ve İbn Merdûye, Hz. Abbas'tan ve Ebû Hüreyre'den rivayet etmişlerdir.

Diğer bir grup ise kurban edilenin Hz. İsmail [aleyhisselâm] olduğunu söylemişltir. Hz. Ömer, Ebü't-Tufeyl Âmir b Vâsile, Said b. Müseyyeb, Şa'bî, Yusuf b. Mihrân, Mücâhid bu görüştedir. Abdullah b. Abbas bir diğer görüşünde kurban edilenin Hz. İsmail [aleyhisselâm] olduğunu söylemiştir. Bunların dışında aynı görüşte olan başka âlimler de vardır. Bu görüş sahipleri, görüşlerinin doğruluğuna şunları delil olarak getirmişlerdir:

---

215 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/107.

216 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/220.

217 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10278; bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/108.

218 Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 4349; ayrıca bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/559; Deylemî, *Müsned*, nr. 3173; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 32038.

1. Hz. İshak'ın müjdelenmesi, kurban olayından sonra olmuştur.

2. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], şöyle buyurmuştur: *"Ben iki kurbanlığın oğluyum!"*[219] Onlardan biri, dedesi İsmail, diğeri de babası Abdullah'tır. Babası Abdullah'ın kurban edilme olayı şudur: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] dedesi Abdülmuttalib, eğer Zemzem Kuyusu'nu kazıp suyunu çıkarmayı başarırsa ve on tane oğlu olursa bir oğlunu kurban etmeyi adadı. Zemzem Kuyusu'nu kazıp suyu çıkarınca, oğulları arasında kura çekti; kura Abdullah'a çıktı. Onu kurban etmeyi düşündü, fakat sonra ona fidye olarak 100 deveyi kesip fakirlere dağıttı. Böylece bir insanın fidyesi 100 deve olarak yerleşti.

3. Kurban olayı Mekke'de yaşandı. Hatta kurban edilen koçun iki boynuzu Abdullah b. Zübeyr'in halifeliğini ilan ettiği günlerde Kâbe'nin yakılmasına kadar Kâbe'de asılı duruyordu (Meşhur olan ve tercih edilen görüşe göre, Hz. İshak Mekke'ye hiç gelmedi. Dolayısı ile kurban edilen oğul Hz. İsmail'di).[220]

Bunlara şöyle cevap verilmiştir: Hz. İshak için verilen ilk müjde doğumu içindi, ikinci müjde ise peygamberliği içindi. Yahut birinci müjde onun selâmetine dairdir, ikincisi ise birincinin açıklaması yerindedir. Sanki, müjdelenen kimsenin anlatılması bitince, "Bu müjde İshak oldu" dendi. Bu açıklamayı Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'sinde zikretmiştir.

"Ben iki kurbanlığın oğluyum!" hadisine de şöyle cevap verilmiştir: Araplar'da amcaya da baba denir. Bu kullanım şu âyette geçmektedir. *"Yakub, oğullarına, 'Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?' dedi. Onlar da, 'Senin ilâhına, baban İbrahim'in, İsmail'in ve İshak'ın ilâhına ibadet ederiz' dediler"* (Bakara 2/133). Hz. İsmail [aleyhisselâm], Hz. Yakub'un amcası olduğu halde, çocukları, onun için de, "Baban İsmail'in ilâhına ibadet ederiz" dediler. Said b. Cübeyr'in rivayetinde, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm], oğlu

219 Hâkim, *Müstedrek*, 2/559; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 606. Hz. Muâviye'nin [radıyallahu anh] rivayetinde ise Hz. Peygamber'e, "Ey iki kurbanlığın oğlu!" diye hitap edilmiş, Allah Resûlü, bunu gülerek karşılamış ve inkâr etmemiştir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/221; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/106).

220 Geniş bilgi ve deliller için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/221-222; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/48.

İshak'ı burakla Mekke'ye götürmesiyle ilgili rivayet geçmişti. Çünkü kurban olayı orada gerçekleşti ve kurban Mekke'de kaldı.

(Nesefî ve Ebüssuûd'un da belirttiği gibi, en kuvvetli ve meşhur olan görüş, kurban edilenin Hz. İsmail olduğudur.)[221]

Gaybı en iyi bilen Allah Teâlâ'dır.

Hz. İbrahim oğluna, *"'Yavrucuğum! Rüyamda seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin?' dedi. O da, 'Babacığım! Sana emredilen şeyi yap, inşallah beni* kurban edilmeye karşı *sabredenlerden bulacaksın' dedi."*

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim oğluna, "Gel beraber Allah Teâlâ için bir kurban kesmeye gidelim" dedi; yanına bir bıçak ve ip aldı, sonra oğlu ile birlikte gitti. İki dağın arasına gelince oğlu,

"Babacığım kurbanın nerede?" dedi. O zaman Hz. İbrahim [aleyhisselâm],

"'Yavrucuğum! Rüyamda seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin?' dedi. O da, 'Babacığım! Sana emredilen şeyi yap; inşallah beni kurban edilmeye karşı sabredenlerden bulacaksın' dedi" ve şunları ekledi:

"Babacığım, alnımdan tut ve omuzlarımın arasına otur ki bıçak bana dokununca sana eziyet vermeyeyim. Beni, yüzüme bakarak kesme ki bana acımayasın! Yüzümü yere çevirip öyle kes."

Bir rivayette oğlu şöyle demiştir: "Beni, ben secde halindeyken kes. Anneme benden selâm söyle. Eğer elbisemi anneme götürmeyi uygun görürsen öyle yap; belki onunla benim acıma teselli bulur." Bunları işiten Hz. İbrahim [aleyhisselâm] oğluna,

"Sen, Allah Teâlâ'nın emrini yerine getirmede ne güzel yardımcısın!" dedi. Sonra ellerini bağladı, oğluna sarılıp öpmeye başladı ve ağladı. Oğlu da ağladı. Hz. İbrahim [aleyhisselâm] öyle ağladı ki yanağının altı ıslandı.[222]

221 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/42; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/334. Allâme Münâvî de aynı görüştedir (bk. Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 4349 nolu hadisin şerhi).

222 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/223; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/110.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Her ikisi de teslim olup İbrahim onu yanı üzerine yatırınca ..."* Yani her ikisi de Allah'ın emrine teslim olup boyun eğdi.

Katâde demiştir ki: "Hz. İbrahim, Rabb'ine oğlunu teslim etti, oğlu ise Rabb'ine canını teslim etti."[223]

Hz. İbrahim, onu yanı üzerine yere yatırdı, bıçağı boğazına çaldı, fakat bıçak kesmedi, sonra bıçağı boynuna çaldı, bu defa bıçak ters döndü, yine kesmedi. O zaman, "Ey İbrahim, rüyana sadakat gösterdin" diye seslenildi.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban ettiği yer, Mina'daki büyük kayanın yanıdır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Biz kendisine şöyle seslendik: Ey İbrahim! Rüyana sadakat gösterdin."* Yani sana rüyanda emrettiğimiz şeyi gerçekleştirdin; oğlunu kurban etmek üzere yatırdın ve kesimle ilgili ilk işleri yapmaya kesin olarak yöneldin.

"Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız." Bu âyet, onların sıkıntıdan sonra ulaştıkları genişlik ve rahatlığın sebebini anlatıyor. Onların mükâfatı, boğaza çalınan bıçağın kesmeyerek oğlunun kesilmekten korunmasıdır. Bu da ikisinin güzel niyet ve halinin karşılığıdır. İlâhî hikmet, onların sadakatini ortaya çıkarmaktı. Bu emrin amacı, oğlunun boğazlanması değil, sırrın (gönlün) tabiatın âdetinden (evlat ve yaşama sevgisinden, ölüm korkusundan) boşaltılması idi.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim, bıçağı oğlunun boğazına çaldığında kesmediğini görünce hayret etti, o zaman kendisine şöyle seslenildi: "Ey İbrahim, bu emrin amacı, oğlunun boğazlanması değil, ikinizin emre teslim olmasıydı; o da gerçekleşti."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz bu, apaçık bir imtihandır."* Hâlis olanları, diğerlerinden ayıracak apaçık bir imtihan ve denemedir. Yahut o, apaçık zor bir mihnettir; çünkü ondan daha zor bir imtihan ve sıkıntı yoktur.

---

223 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/41.

"Biz, oğluna karşılık ona büyük bir kurban verdik." Büyük cüsseli ve besili bir kurban verdik.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "O, Hâbil'in Allah için kurban olarak getirdiği ve kendisinden kabul edilen koçtur. Bu koç, Hz. İbrahim'in oğlunun yerine fidye olana kadar cennette otlamakta idi."[224]

Yine Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eğer Hz. İbrahim'in, oğlunu kesme işi geçekleşseydi, bu sünnet olarak yerleşir, insanlar kurban olarak çocuklarını keserlerdi."[225]

Rivayet edildiğine göre, koç, şeytan taşlanan yerin yanında Hz. İbrahim'den kaçtı, Hz. İbrahim, onu yakalamak için yedi taş attı ve sonunda yakaladı. Böylece yedi taş atma işi sünnet oldu.[226]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âlimlerin çoğunluğuna göre, taşlamanın aslı şudur: Hz. İbrahim, oğlunu kesmeye götürürken, şeytan kendisine üç defa gözükerek onu engellemek istedi, o da her defasında şeytana yedişer taş atıp onu kovdu. Bu şekilde şeytan taşlama sünnet olarak kaldı.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim, oğlunu boğazlamak için bıçağı çalınca, Cibrîl, "Allahüekber Allahüekber" dedi. Boğazlanan oğlu, "Lâ ilâhe illallahu vellahu ekber" dedi. Hz. İbrahim de, "Allahüekber ve lillahi'l-hamd" dedi. Bayram sabahında bu zikri okumak sünnet olarak kaldı.[227]

Beyzâvî demiştir ki: "Verilen bir emrin fiile geçirilmeden önce neshedilmesini (hükmünün kaldırılmasını) câiz görenler, bu olayı delil göstermişlerdir. Hz. İbrahim'e, oğlunu boğazlama emri verilmişti. Âyetin, *'Sana emredileni yap'* kısmı bunu gösteriyor, fakat kesme olayı gerçekleşmedi."[228]

---

224 Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/226; ; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/50; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/97.

225 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/41.

226 Nesefi, *a.g.e.*, 4/42.

227 Nesefi, *a.g.e.*, 4/42; Kurtubî, *a.g.e.*, 15/93.

228 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/299.

Seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'sinde demiştir ki: "Hz. İbrahim, oğlunu boğazlamak için bütün gücünü kullandı, kurban kesecek kimsenin yaptığı bütün işleri yaptı, oğlunu yere yatırdı, boğazına bıçağı çaldı. Bu durumda, fiilden önce hükmün kaldırılması söz konusu değildir. Gerçi, verilen bir emrin fiilinden önce hükmünün kaldırılması câizdir; fakat bu âyette böyle bir şey olmamıştır. Çünkü Hz. İbrahim, oğlunu boğazlamak için elinde olan bütün imkânı kullandı, ondan yana bir kusur yoktur. Eğer ilâhî kudret mani olmasaydı, emredilen kesme işi tamamlanırdı. Bunun için Hak Teâlâ, *'Ey İbrahim, rüyana sadakat gösterdin (istenen şeyi gerçekleştirdin)'* buyurdu. Fakat, kurban kesme işinin hakikaten gerçeklemesi için dinen onun yerine bir fidye gerekti; o ayrıca yaptıklarının en güzel şekilde kabul edildiğinin ve Allah'ın ikisinden razı olduğunun bir alametidir. Bunun için onlara ve kıyamete kadar gelecek insanlara bir ikram olarak oğlunun yerine koç verildi."

Bu konuda şöyle diyenler de olmuştur: Bu âyetteki oğlunu kesme emrinin, Hz. İbrahim fiilen bir şey yapmadan önce hükmü kaldırıldı. Bu hüküm, Hz. İbrahim'in, oğlunun boğazına bıçağı hiç sürmediği görüşüne göre söylenmiştir. Celâleddin el-Mahallî, *Cem'u'l-Cevâmi'* adlı eserinde, bunun Ehl-i sünnet'e ait bir görüş olduğunu söyleyerek, "Hüküm kaldırıldığı için onun yerine fidye verildi" demiştir. Sonra demiştir ki:

"Doğru olan görüş şudur: Hz. İbrahim'in, oğlunu kesme emri, onun oğlunu tutup kesmeye çalışmasından önce değil, kesme fiili olmadan ve tam gerçekleşmeden önce kaldırılmıştır." Mahallî sonra, İbn Atıyye'nin görüşüne itiraz ederek, "Onda bir zorlama ve kendi görüşünde ısrar etme vardır" demiştir. Açıklamalar için oraya bakınız.[229]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Geriden gelecekler arasında ona iyi bir nam bıraktık."* Yani sonraki ümmetler arasında onun için güzel övgü ve hayırla yâdedilme bıraktık.

"İbrahim'e selâm olsun." Selâmın ne manaya geldiği, az yukarıda zikredilen, *"Nuh'a selâm olsun"* âyetinin tefsirinde geçti.

---

229 Nesih konusundaki açıklamalar için bk. Bennânî, *Hâşiyetü'l-Bennânî alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî alâ Metni'l-Cem'i'l-Cevâmi'*, 2/78 vd. (Dârü'l-Fikr, 1982).

"Biz, iyilik sahiplerini işte böyle mükâfatlandırırız; çünkü o, bizim inanmış has kullarımızdandı." Bu âyette, imanın değeri yüceltilmiştir, zira o, bütün marifet ve ihsanın temelidir.

99-111. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] şöyle demiş oldu: Ben, kendisine yönelerek ve huzuruna ulaşmaya azmederek Rabbim'e gidiyorum; O beni apaçık marifetine, açıkça zatını görmeye ve devamlı O'nu müşahede etmeye ulaştıracaktır. O'na gitmek, kulu O'nun zatında yok olmaya götürür. Bu durum, kulun, yüce sevgilisini görmesiyle nefsini görmekten uzak kalmasıdır. Bu hale ulaşmak ise imtihan iledir; çünkü her kulun imtihanı, makamının derecesinde olur. Kulun makamı yükseldikçe imtihanı büyür.

Halil İbrahim [aleyhisselâm] dört ağır şeyle imtihan edildi:

1. Bedenini ateşe teslim etti.
2. Oğlunu kurban etmesi istendi.
3. Kundaktaki oğlunu (İsmail'i) Kâbe'nin yanında Rahmân'a teslim edip geri döndü.
4. Hanımı zalim kralın eline düştü. Hepsinde de ilâhî lutuf kendisine yetişti, Rahmân onu koruyup özel dostluğuna seçti.

Bir de şu durum var: Hak Teâlâ çok gayret sahibidir; dostunun veya velisinin kalbinde, kendisinden başka bir şeyi görmeyi sevmez; bunun için O, Hz. İbrahim'in kalbinden evlat sevgisini çıkartmak için onu kesmesini emretti. Cenâb-ı Hak bu sebeple Hz. Yusuf'la babasının arasını ayırdı; Hz. Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem], Âişe-i Sıddîka ile imtihan etti. Bu, Allah Teâlâ'nın, seçkin kullarına uyguladığı bir sünnetidir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim oğlu İsmail'i boz bir ata binmiş olarak gördü, onu çok güzel buldu, kalbi ona baktı ve gönlü ona aşırı sevdi; bunun üzerine Cenâb-ı Hak onu kesmesini emretti. Hz. İbrahim, oğlunun sevgisini kalbinden çıkarıp onu kesme emrine teslim olunca, yüce Allah, oğlunun yerine kurban kesmesi için koçu gönderdi ve kendisine denildi ki: 'Bunun amacı, oğlunu kurban etmen değil, kalbini ondan boşaltmandı.'

Olayla ilgili kıssada şöyle anlatılır: Hz. İsmail babasından, ellerini ve ayaklarını bağlamasını istedi, bunu boğazlanma acısı ile çırpınarak Allah tarafından uyarı almamak için yaptı. Hz. İbrahim kendisini kesmeye yönelince, Hz. İsmail ona, 'Elimdeki ve ayağımdaki bağları çöz, ben kesilirken çırpınmam; bu halde kınanmaktan ve yüce Allah'ın, 'Bana, ellerin bağlı mı geldin?' demesinden korkuyorum!' dedi.

Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar: 'Sevgilinin elinden bana zehir içirilse bile, onun elinden zehir hoş olur.'

Denilmiştir ki: Hz. İsmail'in imtihanı daha zordu; çünkü o, babasının eliyle boğazlanacaktı. Halbuki o, babasının elinde sadece güzel terbiye almaya alışmıştı. Bunun için onun imtihanı daha zor ve şiddetli idi, o babasından böyle bir şey beklemiyordu.

Bazıları da Hz. İbrahim'in imtihanının daha zor ve şiddetli olduğunu söylemiştir; çünkü o, oğlunu eliyle kurban etmek durumunda ve ondan sonra da yaşamaya devam etmek zorundaydı. Hz. İsmail, 'Ben sabrederim' gibi bir iddiada bulunmadı, tam aksine, 'İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın' diyerek, bu işin sadece Allah'ın özel yardımıyla olacağını söyleyip edep gösterdi."

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Allah Teâlâ onlara, imtihanın mana ve hedefi bozulmasın diye kendilerinden, imtihan anında neyi kastettiğini gizledi. Onun bir manası da kalbin kahır altında inleyip sızlamasıdır. Allah Teâlâ, aynı şekilde, Hz. İbrahim ateşe atıldığı zaman, ondan kendi muradını gizledi. İlâhî murat, onun ateşten sağ salim kurtulmasıydı. Bunu, imtihan gerçekleşsin diye yaptı. İmtihan anında kulun hali budur. Ondan işin aslı gizlenir, gözüne perde çekilir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] pak zevcesi Hz. Âişe'ye iftira atılma hadisesindeki hali ile, Hz. Eyyûb'un yaşadığı hastalık hali de aynı şekildedir. İşin aslı sadece, onlar imtihanın sevabını alıp imtihan ortadan kalktıktan sonra ortaya çıkmıştır. Böyle olmasa, imtihan olmazdı. Eğer kula imtihan anında işin kapalı ve gizli olan yönü açılacak olsa, o zaman imtihan olmazdı." Kuşeyrî'nin açıklamalarını özetle verdik. [230]

---

230 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/243. Mana, Kuşeyrî'nin metninden tamamlandı.

Hz. İbrahim'in Nesli

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu:

وَبَشَّرْنَاهُ بِاِسْحٰقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٢﴾ وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلٰى اِسْحٰقَۜ وَمِنْ
ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ ﴿١١٣﴾

112. ***Biz ona, salihlerden bir peygamber olarak İshak'ı müjdeledik.***

113. ***Ona ve İshak'a bereket verdik. Her ikisinin neslinden iyi kimseler bulunduğu gibi, kendisine apaçık zulmedenler de mevcuttur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz ona* yani İbrahim'e, imtihanından sonra, *salihlerden bir peygamber olarak İshak'ı müjdeledik.*" Yani peygamber olacağını müjdeledik.

Katâde demiştir ki: "Allah Teâlâ, kurban olarak boğazlanma imtihanından sonra Hz. İbrahim'e İshak'ın peygamberliğini müjdeledi."

Bazıları demiştir ki: "Hz. İshak'ın hem boğazlanması hem de peygamberlikle müjdelenmesi mümkün değildir; çünkü peygamber olacağı bilinen bir kimsenin bu şekilde imtihan edilmesi doğru değildir (dolayısı ile kurban edilen Hz. İsmail'dir).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İmtihan edilmeden önce, iki müjdenin de verilmesi yani onun halim bir evlat ve aynı zamanda peygamber olacağının müjdelenmesi uzak bir ihtimal değildir. Çünkü ârif, ilminin genişliğinden dolayı, herhangi bir müjde ve tehdide bağlanıp kalmaz. Gerçek şu ki bazan bir vaat, kulun bilemediği bazı şartlara bağlanmış olabilir. Bu konudaki açıklamalar için Yusuf sûresinin 110. âyeti ile Ahzâb sûresinin 11. âyetinin tefsirine bakınız.

Katâde sonra demiştir ki: "Bu durum, kurban edilenin Hz. İshak olduğunu söyleyenler için bir delildir. Kurban edilenin Hz. İsmail olduğunu söyleyenler ise şöyle demektedir: "Allah Teâlâ, İsmail'in kıssasın-

dan sonra Hz. İbrahim'e, emrine itaatinden dolayı peygamber olacak bir oğul müjdeledi.'"

İbn Atıyye, İmam Mâlik'in, bu âyetten, kurban edilenin Hz. İsmail olduğu sonucunu çıkarttığını söylemiştir. Onun diğer açıklamaları için tefsirine bakınız.[231]

Ona cevap yukarıda geçti. Birinci müjde Hz. İshak'ın doğumu, ikinci müjde ise peygamberliğiyle ilgilidir. Açıklamalar için *Hâşiye*'ye bakınız.[232]

Onun, "salih" olarak nitelendirilmesi, kendisini övmek içindir, yoksa bütün peygamberler salihtir.

İbn Arafe demiştir ki: "Onun salih olduğu, bazılarının içine düştüğü şüpheyi gidermek için de söylenmiş olabilir. Peygamberin salah hali, velinin salah halinden daha büyüktür."[233]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona ve İshak'a bereket verdik."* Yani ikisinin üzerine din ve dünyanın bereketlerini yağdırdık.

Âyete şu mana da verilmiştir: İbrahim'e, oğullarında bereket verdik; İshak'a ise zürriyetinden 1000 kadar peygamber çıkararak bereket verdik. Onların ilki, Hz. Yakub, sonuncusu ise Hz. İsa'dır.[234]

Âyet şöyle bitiyor: *"Her ikisinin neslinden* mümin olan *iyi kimseler bulunduğu gibi,* inkâra düşüp *kendisine apaçık zulmedenler de mevcuttur."* Hz. İsmail [aleyhisselâm], Meryem sûresinin 54-55. âyetlerinde söylendiği için, burada dile getirilmedi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlardan bir kısmı, insanlara iyilik eden, bir kısmı ise dinin hüküm ve hukukunu çiğneyerek kendilerine zulmedenlerdir.

---

231 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, 4/480-483.

232 Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

233 İbn Arafe, *Tefsiru İbn Arafe*, 3/366.

234 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/43.

Âyette şu duruma dikkat çekilmektedir: İyilerin ve kötülerin hali, ırk ve soy yoluyla sonrakilere geçmez. Bazan iyi bir kimsenin günahkâr bir evladı olabildiği gibi, günahkâr kimsenin de iyi bir çocuğu olabilir. Bu, tabiatları ve kökleri altüst eden bir durumdur. Âyette şu duruma da dikkat çekilmektedir: Onların neslinde ortaya çıkacak zulüm, kendileri için bir ayıp ve kusur sayılmaz; kişi sadece kendi yapmış olduğu kötü işten dolayı hesaba çekilir, sulbünde ve zürriyetinde bulunan bir kusurdan değil, kendi eliyle yaptıklarından azap görür. Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[235]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Irk, çeker (soy soyun özelliklerini taşır)" kaidesi, bütünüyle değil, genellikle böyledir. Bunun hadis olduğu da söylenmiştir. Bu durum genelde böyledir. Güzel bir ağaçtan genellikle güzel meyve yetişir, sadece ârızî bir durum olursa meyve bozulur. Kötü bir ağacın meyveleri de genellikle aslı gibi kötü olur, sadece bir sebeple ağaç veya meyve ıslah edilirse, o zaman durum değişir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

112-113. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

En büyük müjdeler ve bereketler, genelde büyük bir imtihandan sonra gerçekleşir. İmtihanın derecesine göre itibar olur. Çekilen zorluk ve sıkıntı derecesinde nimet ve güzellik büyük olur. Şüphesiz, her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır. Kulun Allah yolunda yaşadığı fakirlik ölçüsünde, peşinden zenginlik gelir. Zillet ölçüsünde izzet gelir. Diğer durumları da buna kıyas et. İnsanın güzel hali, zürriyetine de geçer. Bu durum, salihlerin, âlimlerin ve velilerin zürriyetinde çok görülmüştür. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

235 Nesefî, *a.g.e.*, 4/43-44.

Hz. Musa ve Hz. Harun'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa ile Hz. Harun'un kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلٰى مُوسٰى وَهٰرُونَۚ ﴿١١٤﴾ وَنَجَّيْنَاهُمَا وَقَوْمَهُمَا مِنَ الْكَرْبِ
الْعَظِيمِۚ ﴿١١٥﴾ وَنَصَرْنَاهُمْ فَكَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَۚ ﴿١١٦﴾ وَاٰتَيْنَاهُمَا
الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَۚ ﴿١١٧﴾ وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَۚ ﴿١١٨﴾
وَتَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِي الْاٰخِرِينَ ﴿١١٩﴾ سَلَامٌ عَلٰى مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١٢٠﴾
اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢١﴾ اِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٢﴾

114. *Andolsun, biz Musa'ya ve Harun'a da lutufta bulunduk.*

115. *Onları ve kavimlerini o büyük sıkıntıdan kurtardık.*

116. *Onlara yardım ettik de galip gelen onlar oldu.*

117. *Onlara, hükümlerimizi son derece güzel açıklayan kitabı (Tevrat'ı) verdik.*

118. *Her ikisini de doğru yola ilettik.*

119. *Kendilerinden sonra gelenler arasında onlara güzel bir nam bıraktık.*

120. *Musa ve Harun'a selâm olsun.*

121. *Şüphesiz, biz iyileri böyle mükâfatlandırırız.*

122. *Çünkü onlar bizim mümin kullarımızdandı.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, biz Musa'ya ve Harun'a da lutufta bulunduk,* kendilerine peygamberlik ve onun dışında dinî ve dünyevî faydalar içeren birçok nimet verdik."

"Onları ve İsrâiloğulları'ndan olaşan *kavimlerini o büyük sıkıntıdan,* suda boğulmaktan ve onları takip eden Firavun'un atlı askerleri arkalarında gözüktüğünde kendilerini saran dehşetli korkudan *kurtardık."* Yahut onları, Firavun'un ve kavminin idaresinden ve eziyetinden kurtardık.

"Onlara, yani Musa'ya, Harun'a ve kavimlerine *yardım ettik de* Firavun ve kavmine karşı *galip gelen onlar oldu."*

"Onlara, hükümlerimizi son derece güzel açıklayan kitabı, yani Tevrat'ı *verdik."*

"Her ikisini de doğru yola; Hakk'a ulaştıran İslâm yoluna *ilettik."*

"Kendilerinden sonra gelenler arasında onlara güzel bir nam, güzel övgü ve hayırla yâd *bıraktık."*

"Musa ve Harun'a selâm olsun. Şüphesiz, biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Çünkü onlar bizim imanı kâmil *mümin kullarımızdandı."*

114-122. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa ve Hz. Harun'a önce, tarafından özel olarak seçilme nimetini bahşetti. Sonra, seçkin kullarında âdeti olduğu gibi, onları büyük bir sıkıntıyla imtihan etti. Sonra onlara, kurtuluş, zafer ve izzet bahşetti. Sonra onları, kendilerine kitabı (Tevrat'ı) indirerek ve doğru yola açıklayarak zâhirde ve bâtında hakka götüren yola ulaştırdı. Doğru yol, kulu ilâhî huzura ve has tevhidin kaynağına yani müşahedeye götüren yoldur. Cenâb-ı Hak sonra, onlara hayatlarında ve vefatlarında insanların arasında sürekli güzel övgüyle anılmayı ve hayırla yâdedilmeyi nasip etti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İlyas'ın Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İlyas'tan [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنَّ اِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَۜ ﴿١٢٣﴾ اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾
اَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ اَحْسَنَ الْخَالِق۪ينَۙ ﴿١٢٥﴾ اَللّٰهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ
اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿١٢٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَۙ ﴿١٢٧﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ
الْمُخْلَص۪ينَ ﴿١٢٨﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْاٰخِر۪ينَ ﴿١٢٩﴾ سَلَامٌ عَلٰٓى اِلْ يَاس۪ينَ ﴿١٣٠﴾
اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١٣١﴾ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٣٢﴾

123. *Şüphesiz, İlyas da peygamberlerdendi.*

124. *Hani o, kavmine şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"*

125-126. *"Yaratanların en güzelini, sizin ve önceki atalarınızın Rabb'i olan Allah'ı bırakıp da Ba'l denen puta mı tapıyorsunuz?"*

127. *Bunun üzerine İlyas'ı yalanladılar. Bu sebeple onlar* (cehennemde) *toplanacaklardır.*

128. *Sadece Allah'ın ihlâslı kulları hariç.*

129. *Sonra gelenler arasında onun için güzel bir nam bıraktık.*

130. *İlyas'a selâm olsun.*

131. *Şüphesiz biz, iyileri böyle mükâfatlandırırız.*

132. *Gerçekten o, bizim has mümin kullarımızdandı.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, İlyas da peygamberlerdendi."* Hz. İlyas, Hz. Harun'un torunlarından İzâr'ın oğlu Yâsîn'in oğludur.

İbn İshak demiştir ki: "Allah Teâlâ Hezekiel peygamberin ruhunu kabzedince, İsrâiloğulları içinde olaylar büyüdü, Allah'a verdikleri sözü unuttular ve putlara taptılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara Hz. İlyas'ı peygamber olarak gönderdi. O zaman İsrâiloğulları Şam topraklarında değişik gruplara ayrılmıştı. İçlerinde pek çok kral vardı. Bu şöyle oldu: Hz. Yûşa', Hz. Musa'dan [aleyhisselâm] sonra Şam'ı fethedip oraya sahip olunca, İsrâiloğulları'nı oraya yerleştirdi ve arazisini aralarında paylaştırdı. Onlardan bir kol, Ba'lebek ve çevresine gelip yerleşti. Hz. İlyas da [aleyhisselâm] onlardan ayrılan bu kolun içinde doğup büyüdü. Geniş bilgi için Sa'lebî'ye bakınız.[236]

Bazıları, Hz. İlyas'ın, Hz. İdris [aleyhisselâm] olduğunu söylemiştir; fakat meşhur olan görüş, ikisinin ayrı birer peygamber olduğudur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hani o, kavmine şöyle demişti: Allah'tan sakınıp korkmaz mısınız? Ba'l denen puta mı tapıyorsunuz?"*

Ba'l, altından yapılmış bir putun adıdır. Putun uzunluğu 20 zirâ[237] olup dört yüzü vardı. Halk onunla fitneye düştü, onu gözlerinde büyütüp kendisine ileri derecede saygı gösterdiler. Öyle ki put için 400 tane özel hizmetçi tahsis ettiler ve onları peygamber kabul ettiler. Şeytan da onlara bir sürü bâtıl ve sapık hükümleri vesvese veriyordu. Onların bulunduğu yerin adı, "Bek" idi. Bu yer putla birlikte zikredilerek, oraya Ba'lebek dendi. Ba'lebek, Şam'a ait bir beldedir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Oraya bugün Akkâ denmektedir. Hz. Salih'in [aleyhisselâm] kabri de oradadır.

Bir rivayete göre, Hz. İlyas ve Hz. Hızır hayatta olup her sene hac mevsiminde buluşurlar; her biri diğerinin kılından bir parça alır.

---

236 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/227-228; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/615; Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 7/52.

237 1 zirâ, yaklaşık 25 santimdir.

Şöyle denilmiştir: Hz. İlyas çöllerde görevlidir; Hz. Hızır ise denizlerde görevlidir.

Bu konuda şöyle bir rivayet de vardır: "Allah Teâlâ, Hz. İlyas'tan yeme ve içme lezzetini kesti, ona bir kanat taktı, o, meleklerle birlikte göğe uçtu. Böylece o, melek sıfatında bir insan, gökte yaşayan yere ait bir kimse oldu."[238] O hâlâ yaşamaya devam etmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İlyas, sözüne şöyle devam etti: *"Yaratanların en güzelini, sizin ve önceki atalarınızın Rabb'i olan Allah'ı bırakıp da Ba'l denen puta mı tapıyorsunuz?"* Yani sizler, her şeyi en güzel şekilde yaratan, sizin ve önceki atalarınızın Rabb'i olan Allah'a ibadeti terkedip katı bir maddeden yapılmış puta mı ibadet ediyorsunuz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar İlyas'ı yalanladılar."* Bunun üzerine Allah Teâlâ, onun göğe yükseltilmesinden veya vefatından sonra, kavminin üzerine bir düşmanı musallat etti; düşman onların kralını ve içlerinden birçok kimseyi öldürdü. *"Bu sebeple onlar* cehennemde *toplanacaklardır."*

Âyetin metninde, bir yer belirtilmeden, *"onlar toplanacaklardır"* dendi, bu ifade kötü bir durumu ifade ettiği için, onların ateşte toplanacakları anlaşılmaktadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sadece,* onun kavminden *Allah'ın ihlâslı kulları hariç;* onlar azaba atılmaktan kurtulmuşlardır."

Diğer âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Sonra gelenler arasında onun için güzel bir nam,* güzel övgü ve hayırla yâd *bıraktık."*

"İlyas'a selâm olsun." İlyas'a ve ailesine selâm olsun. Yahut İlyas'a ve mümin kavmine selâm olsun.

"Şüphesiz biz, iyileri böyle mükâfatlandırırız. Gerçekten o, bizim has mümin kullarımızdandı."

---

238 Rivayetler için bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 19/617; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/58; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/118.

Bazıları, âyetin metninde geçen "İlyasîn" kısmını "Âl-i Yâsîn" yani Yâsîn ailesine selâm olsun şeklinde okumuş ve manalandırmıştır. Yâsîn ailesi, Hz. İlyas ve ailesi olmaktadır. Çünkü Hz. İlyas'ın babasının ismi Yâsîn'dir.

Âl-i Yâsîn (Yâsîn ailesi) ile Peygamberimiz Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ve ailesinin kastedildiğini söyleyenler de olmuştur, fakat âyetin öncesi böyle bir anlam vermeye mani olmaktadır.

123-132. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, *"Allah'tan korkmaz mısınız? Ba'l denen puta mı tapıyorsunuz?"* âyetinden şu sonucu çıkarabiliriz: Takvanın temeli ve ana mihveri, Allah'ın birliğini kabul etmek, O'na sığınmak, O'nun dışındaki her şeyden uzaklaşmak, her şeyde Allah'a dönmek ve her durumda Allah'a itimat etmektir.

"İlyas'a (diğer okuyuşa göre Âl-i Yâsîn'e) *selâm olsun"* âyetinden de şu sonucu çıkarabiliriz: Salih bir kimsenin ailesi ve akrabaları (onunla aynı yolda ve halde iseler) kendisinden fayda görür. Bu böyledir. Kişinin güzel hali artıp manevi makamı yükseldikçe faydası komşularına ve kabilesine geçer. İnsanın manevi hali daha da artarsa, (Allah'ın izniyle) o kimse, devrinde yaşayan bütün müminlere şefaat eder.

Hz. Lût'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Lût'un [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٣﴾ اِذْ نَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اَجْمَعِينَ
﴿١٣٤﴾ اِلَّا عَجُوزًا فِى الْغَابِرِينَ ﴿١٣٥﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿١٣٦﴾
وَاِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ ﴿١٣٧﴾ وَبِالَّيْلِ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٣٨﴾

133. ***Şüphesiz, Lût da tarafımızdan gönderilmiş peygamberlerdendi.***

134-135. ***Hani biz, onu ve geride kalanlar arasındaki yaşlı bir kadın*** *(kâfir olan hanımı)* ***dışında, bütün ailesini kurtarmıştık.***

136. ***Sonra diğerlerini helâk ettik.***

137-138. ***Şüphesiz sizler,*** *(yolculuk sırasında)* ***sabah ve akşam onların*** *(harap olan)* ***yurtlarına uğruyorsunuz. Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, Lût da tarafımızdan gönderilmiş peygamberlerdendi. Hani biz, onu ve geride kalanlar arasındaki yaşlı bir kadın* yani kâfir olan hanımı *dışında, bütün ailesini kurtarmıştık."* Çünkü o kadın, isyanda kâfirlere ortak oldu ve böylece onların azabı hak etmesi gibi o da azabı hak etti.

"Sonra diğerlerini helâk ettik; gelen azapla yerle bir oldular. *Şüphesiz sizler,* yolculuk sırasında *sabah ve akşam onların* harap olan *yurtlarına uğruyorsunuz."* Onların boş kalan şehirleri, birbirine yakın yerlerdi ve yolcular oralarda konaklardı. Oradan sabah çıkıp akşama geri dönerlerdi. Kureyş de ticaret için Şam'a giderken bu yerlerde inip geceleri konaklıyor, onların yıkılmış eserlerini ve boş kalan yurtlarını görüyordu.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?"* Yani sizde ibret alacak akıl yok mudur?

Önceki kıssaların sonu selâm ile bittiği halde, Hz. Lût'un ve Hz. Yunus'un kıssaları selâm ile bitmedi; çünkü Allah Teâlâ, sûrenin sonunda bütün peygamberlere selâm etti. Yahut müstakil din sahibi ülü'l-azm peygamberlerle onları ayırmak için böyle oldu.

133-138. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Akıllı kimsenin, kendisinden önce yaşayanların kalıntılarına uğradığı zaman ibret alması, onların hallerinin nasıl olduğuna ve sonlarının neye vardığına bakması, kendisinin de yakında onlara kavuşacağını dü-

şünüp yolculuk için hazırlanması ve gidilecek yer için azık edinmesi gerekir. Hayırlarlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Yunus'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Yunus'un (aleyhisselâm) kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (١٣٩) إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ (١٤٠)
فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ (١٤١) فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ (١٤٢)
فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ (١٤٣) لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ
(١٤٤) فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ (١٤٥) وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ (١٤٦)
وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ (١٤٧) فَآمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ (١٤٨)

139. *Şüphesiz, Yunus da tarafımızdan gönderilmiş peygamberlerdendi.*

140. *Hani o,* (izinsiz olarak) *kavminden kaçıp dolu bir gemiye binmişti.*

141. *Gemidekiler kura çektiler ve Yunus kurayı kaybetti* (Bunun üzerine onu denize attılar).

142. *Onu bir balık yuttu; Yunus ise* (işlediği kusurdan dolayı) *kendini kınayıp duruyordu.*

143-144. *Eğer Allah'ı tesbih etmeseydi, insanların dirilecekleri güne kadar balığın karnında kalırdı.*

145. *Derken biz onu hasta bir halde boş bir alana* (sahile) *attık.*

146. ***Ve üstüne geniş yapraklı bir bitki bitirdik.***

147. ***Onu, yüz bin ve daha fazla insana peygamber olarak gönderdik.***

148. ***O zaman ona iman ettiler, biz de onları bir süreye kadar yaşattık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz, Yunus* b. Metta' *da tarafımızdan* Ninova halkına *gönderilmiş peygamberlerdendi.*" Metta', Hz. Yunus'un babasının isümidir. Ninova halkı, Hz. Yunus'u yalanladı; bunun üzerine Hz. Yunus, onlara azap geleceğini bildirdi ve azabın alametlerini görünce onlardan ayrılıp kaçtı. Hz. Yunus [aleyhisselâm], Rabb'inin izni olmadan şehrinden ayrıldığı için, mecazen "kaçtı!" dendi. Onun yaptığı şey, nereye gittiğini, ne istediğini bilmeden bir tarafa doğru yönelip gitmektir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Yunus [aleyhisselâm] kavminden kaçınca, bir mekânda durup onlara azabın inmesini bekledi. Kavmi kendisini yalanladığı için onlara azabın gelmesini istiyordu. Kavmi ise azabın ilk alametlerini görünce, hallerine tövbe ettiler, çoluk çocuk sahraya çıkarak Allah Teâlâ'ya yalvarıp yakardılar; bunun üzerine Cenâb-ı Hak onlardan azabı kaldırdı. Hz. Yunus, onlardan azabın kaldırıldığını görünce, aralarına dönmeyi hoş bulmadı ve denize gidip gemiye bindi. Bindiği gemi insan ve yükle doluydu. Onlarla birlikte gemiye binip bir müddet ilerleyince, denizin ortasında gemi durdu, gitmedi. O zaman gemidekiler,

"İçimizde efendisinden kaçan bir köle var, onun için gemi gitmiyor!" dediler. Denizcilerin düşünce ve inancına göre, gemide efendisinden kaçan bir köle olunca gemi gitmezdi. Kimse ses çıkarmayınca, birini gemiden indirmek için kura çektiler; kura Hz. Yunus'a çıktı. Kurayı üç defa tekrarladılar, hepsinde Hz. Yunus'a çıkınca, Hz. Yunus, "O efendisinden kaçan köle benim!" diyerek kendisini denize attı.[239] Bu durum âyette şöyle belirtiliyor:

---

239 bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/239; Begavi, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/60; Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 4/46.

"Hani o, kavminden kaçıp dolu bir gemiye binmişti. Gemidekiler kura çektiler ve Yunus kurayı kaybetti. Bunun üzerine kendini denize attı. *Onu bir balık yuttu; Yunus ise kendini kınayıp duruyordu."* Kınanacak bir hal içine girdi. Yahut kınanacak bir şey yaptı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer Allah'ı* çokça tesbih *etmeseydi,* yani tesbihle zikretmeseydi, *insanların dirilecekleri güne kadar balığın karnında kalırdı."*

Yahut o, *"Lâ ilâhe illâ ente sübhâneke innî küntü mine'z-zâlimîn"*[240] (Enbiyâ 21/87) tesbihini yapmamış olsaydı, insanların dirilecekleri güne kadar balığın karnında kalırdı.

Âyetteki "tesbih"e şu mana da verilmiştir: Eğer o, daha önce namaz kılanlardan olmasaydı, insanların dirilecekleri güne kadar balığın karnında kalırdı.

Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "Kur'an'da geçen bütün tesbihlerden kasıt, namazdır."[241]

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Hz. Yunus'un balığın karnında namaz kılma imkânı yoktu; fakat o, daha önce salih amel yapmış biriydi, bu sebeple Allah onu kurtardı."[242] "Gerçek şu ki salih amel, kulun ayağı sürçünce onu kaldırır, dengesini kaybedince ona dayanak olur."[243]

Yani, eğer onun daha önce taati olmasaydı, insanların dirilecekleri güne kadar balığın karnında kalırdı. Denilmiştir ki o, insanların dirilecekleri güne kadar balığın karnında hayatta kalırdı.

Kadâte demiştir ki: "Eğer tesbih etmeseydi balığın karnı onun için kıyamete kadar bir kabir olurdu."[244]

---

240 Tesbihin manası şudur: "Allahım, senden başka ilâh yoktur. Seni tesbih ederim; yüce zatını bütün noksan sıfatlardan uzak ve yüce tutarım. Gerçekten ben (yaptığım bu kusurla) kendime zulmettim."

241 bk. Nesefî, *a.g.e.,* 446.

242 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 19/628; Begavî, *a.g.e.,* 7/60.

243 bk. Taberî, *a.g.e.,* 19/628.

244 bk. Taberî, *a.g.e.,* 19/631; Nesefî, *a.g.e.,* 4/46.

Hz. Yunus [aleyhisselâm] balığın karnında üç gün kaldı. Onun yedi gün veya kırk gün kaldığını söyleyenler de olmuştur.

Şa'bî[245] demiştir ki: "Balık Hz. Yunus'u kuşluk vaktinde yuttu, yatsı vaktinde sahile attı."[246]

Rivayete göre, Allah Teâlâ balığa, "Senin karnını Yunus için bir hapishane (bir rivayette mescid) yaptım; onu senin için yiyecek yapmadım" diye vahyetti.[247]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Derken biz onu hasta bir halde,* hiçbir ağaç ve bitkisi olmayan *boş bir alana attık* yani çıkarttık." Balığın karnında karşılaştığı durumdan dolayı vücudu kızarmış hasta bir halde çıkarttık. Denildiğine göre, Hz. Yunus balığın karnından çıkarıldığı zaman, bedeni, yeni doğmuş çocuğun bedeni gibi küçük bir hale dönmüştür.

"Ve üstüne, onu gölgelendiren *geniş yapraklı bir bitki bitirdik."* Evin insanı sarıp örttüğü gibi, bitki de onu sarıp örttü. Âlimlerin çoğunluğuna göre bu bitki kabaktır. Bunun faydası şudur: Onda sinek toplanmaz. Kabak, bitkiler içinde en süratli büyüyeni, en fazla uzayıp yükselenidir. Onun yapraklarının iç kısmı rutubetlidir. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Siz kabağı çok seviyorsunuz" denince, Allah Resûlü,

"Evet, o, kardeşim Yunus'un bitkisidir" buyurmuştur.[248]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Muhtemelen bu bitki, bugün kabak (selâvî) denen bitkidir; çünkü onun yaprakları yumuşaktır ve onda pek çok fayda vardır.

Rivayet edildiğine göre, yeni yavrulamış bir ceylan (veya dağ keçisi) Hz. Yunus'a geldi ve Hz. Yunus sabah akşam onun sütünden içti, böylece eti beslendi, tüyleri çıktı ve kuvvetlendi.[249]

---

245 Âmir eş-Şa'bî (v. 104/722), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolünde yetişen tâbiîn devri müfessirlerindendir.

246 bk. Nesefî, *a.g.e.*, 4/46. Kaldığı günlerin sayısı için ayrıca bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/126-127.

247 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/239.

248 Kurtubî, *a.g.e.*, 15/117; Nesefî, *a.g.e.*, 4/47.

249 Begavî, *a.g.e.*, 7/61. Begavî'den kısmen alıntı yapıldı.

Allah Teâlâ, onu gölgeleyen kabak bitkisine bir ağaç kurdu gönderdi, ağaç kurdu kabağın yapraklarını kemirmeye başladı. Sonunda yaprak düştü, o zaman Hz. Yunus'un vücuduna güneş ışınları vurup kendisine eziyet verdi. Bunun üzerine Hz. Yunus, durumu Allah Teâlâ'ya şikâyet etti. Bir rivayete göre, yaprağın kuruyup düşmesine üzüldü. O zaman kendisine şöyle dendi:

"O kabağı yaratan, sulayan ve bitiren sen değilken ona üzülüyorsun; ama benden benim yarattığım 100.000'den fazla kişinin bir saat içinde helâk edilmesini istiyorsun! Halbuki onlar bana tövbe etti ve ben de tövbelerini kabul ettim.[250] Ey Yunus, benim rahmetim nerede? Ben, merhamet edenlerin en merhametlisiyim!"[251]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onu, yüz bin ve daha fazla insana peygamber olarak gönderdik."* Onlarla kastedilen, balık kendisini yutmadan önce kendilerine gönderilen kavimdir. Onlar 100.000 kişiydiler, hatta onlara uzaktan bakan kimsenin gözüne 100.000'den daha fazla gibi görünürlerdi. Yani onlara bakan bir kimse, "Bunlar 100.000 kişi veya daha fazladır" derdi.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], "Onlar 120.000'in üzerindeydiler" demiştir. Hasan-ı Basrî, onların 130.000 küsur kişi olduklarını söylerken, Said b. Cübeyr, sayılarının 70.000 olduğunu söylemiştir.

Bazıları, Hz. Yunus'un [aleyhisselâm], balık kendisini yuttuktan ve sahile attıktan sonra, 100.000 kişiye peygamber olarak gönderildiğini söylemiştir.

Hz. Yunus'un [aleyhisselâm], başka bir kavme gönderildiği de söylenmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O zaman ona* ve kendisiyle gönderilen şeylere *iman ettiler, biz de onları,* ecellerinin bittiği *bir zamana kadar* hayatta tutup *yaşattık."* Tövbe ve iman ettikleri için, hemen azaba uğratılmadılar.

---

250 Biraz değişik ifadelerle bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/636; Begavî, *a.g.e.*, 7/61; Süyûtî. *a.g.e.*, 7/130.

251 Kurtubî, *a.g.e.*, 15/117.

139-148. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Yunus'un [aleyhisselâm] kıssasında, sûfîlere ait birtakım nükteler (incelik ve güzellikler) vardır; onlara dikkat edilmesi gerekir. Bunlardan biri şudur: Kulun ayağı kayıp istikamet halinden çıkınca, ümitsizliğe düşmemeli ve hakka yönelişinde zayıflayıp gevşememelidir. Tam aksine, hakkın kapısını sürekli çalmalı, daha önce yapmış olduğu salih amelleri hatırlamalıdır. Allah Teâlâ kulunun her işini kontrol ve takip eder, aynen bir kölenin efendisinin emirlerine dikkat ettiği gibi.

Huzurdan uzaklaştırılma ve gazap halinde, sadakatle sevenle, sevgisinde yalancı olanlar birbirinden ayrılır. Allah kendisinden razı olsun, İbn Vefâ bu konuda demiştir ki:

"Bizler, verdiğimiz söz üzereyiz, sözün hakkını veririz. Sevenlerin verdiği söz bozulmaz. Ey sevgili, sen benden uzaklaştığında en güzel şekilde uzaklaşırsın; yüz çevirdiğinde ise sana canımı feda ederim. Seven ile buğzeden kimse, rıza halinde değil, kızgınlık halinde belli olur."

Kıssada ayrıca, günahkâr da olsalar, Allah'ın kullarına şefkat etmeye teşvik vardır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Yunus'la ilgili bir kıssada şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Yunus balığın karnından kurtulunca ona, 'Falancı çömlekçiye söyle, bu sene yaptığı bütün çömlekleri kırsın' diye vahyetti. Hz. Yunus,

'Yâ Rabbi, o kimse, onları yapmak için uzun bir müddet çalışıp yoruldu; şimdi ben ona bütün yaptıklarını kırmasını nasıl emrederim?' dedi. O zaman Allah Teâlâ kendisine şöyle buyurdu:

'Ey Yunus, çömlekçinin bir senelik yaptığı ürünü telef etmesine kalbin acıdı, halbuki sen benden, senin yaratmadığın 100.000 kulumu helâk etmemi istedin! Eğer onları sen yaratmış olsaydın kendilerine acırdın!'"[252]

252 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/247.

Allah'a İftira ve Çocuk İsnat Edenler

Cenâb-ı Hak, Kureyş'ten önce, inkâra düşen ümmetlerin helâkından bahsettikten sonra, "Melekler Allah'ın kızlarıdır!" diyen müşrikleri kınayıp tehdit ederek şöyle buyurdu:

فَاسْتَفْتِهِمْ اَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَۙ (149) اَمْ خَلَقْنَا الْمَلٰٓئِكَةَ اِنَاثًا
وَهُمْ شَاهِدُونَ (150) اَلَٓا اِنَّهُمْ مِنْ اِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَۙ (151) وَلَدَ اللّٰهُۙ وَاِنَّهُمْ
لَكَاذِبُونَ (152) اَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَن۪ينَۜ (153) مَا لَكُمْ۠ كَيْفَ تَحْكُمُونَ
(154) اَفَلَا تَذَكَّرُونَۚ (155) اَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ مُب۪ينٌۙ (156) فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِق۪ينَ (157) وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًاۜ وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ اِنَّهُمْ
لَمُحْضَرُونَۙ (158) سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَۙ (159) اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَص۪ينَ (160)

149. *Onlara sor: "Kız çocuklar Rabb'ine, erkek çocuklar onlara mı ait?"*

150. *Yoksa biz melekleri dişi olarak yarattık da onlar buna şahit mi oldular?*

151-152. *Şunu bilin ki onlar, uydurdukları iftira ile, "Allah çocuk edindi" diyorlar. Onlar gerçekten yalancıdırlar.*

153. *Yoksa Allah, kızları oğullara tercih mi etmiş!*

154. *Ne oluyor size? Nasıl hüküm veriyorsunuz?*

155. *Hiç düşünmüyor musunuz?*

156. *Yoksa sizin açık bir deliliniz mi var?*

157. *Doğru söylüyorsanız kitabınızı getirin.*

158. ***Onlar, Allah ile cinler arasında bir nesep uydurdular. Gerçek şu ki cinler, onların cehenneme götürüleceklerini kesin olarak bilmektedir.***

159. ***Allah, onların isnat ettikleri şeylerden yüce ve uzaktır.***

160. ***Sadece, Allah'ın ihlâslı kulları hariç!*** *(onlar azaptan kurtulmuşlardır).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara sor: 'Kız çocuklar Rabb'ine de erkek çocuklar onlara mı ait?'"* Allah Teâlâ, sûrenin başında Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Kureyş'e, öldükten sonra dirilmeyi nasıl inkâr ettiklerini sormasını emrederek şöyle buyurdu:

"Sor onlara! Onları yaratmak mı daha zordur yoksa yarattığımız diğer şeyleri yaratmak mı?" (Sâffât 37/11). Allah Teâlâ, bu âyette de resûlüne, onlara, yaptıkları haksız ve adaletsiz taksimi nasıl ve ne sebeple yaptıklarını sormasını emretti. Onlar, kız çocuklarının Allah'a, erkek çocuklarının ise kendilerine ait olduğunu söylüyor ve bunu, *"Melekler Allah'ın kızlarıdır"* şeklinde dile getiriyorlardı. Halbuki onlar, kız çocuklarından nefret ediyor, onları anmaktan dahi çekiniyorlardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa biz melekleri dişi olarak yarattık da onlar buna şahit mi oldular?"* Onları yaratırken orada mı bulundular da kesin olarak onların dişi olduğu sonucuna vardılar?

Onların bu konudaki ilminin özellikle görmeye bağlanması, kendileriyle alay etmek ve cehaletlerini tescil etmek içindir. Çünkü onlar bunu, görmeye dayalı olarak bilmedikleri gibi, onu Allah Teâlâ'nın kalplerinde yarattığı bir ilimle yahut doğru bir habere dayanarak veya delil ve nazar yoluyla da bilmiş değiller. Tam aksine, onların söyledikleri sırf bir zanna, tahmine ve şeytanın içlerine attığı vesveseye dayanmaktadır.

Âyete, yukarıdakinin aksine, şu mana da verilmiştir: Onlar bunu, ileri derecedeki cehaletlerinden dolayı, sanki meleklerin yaratılışını görmüşler gibi, hiç tereddüt etmeden, kesin bir kanaatle söylemektedirler.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Şunu bilin ki onlar, uydurdukları iftira ile, 'Allah çocuk edindi' diyorlar. Onlar,* sözlerinde *gerçekten yalancıdırlar."*

"Yoksa Allah, kızları oğullara tercih mi etmiş! Ne oluyor size? Nasıl oluyor da bu şekilde, hiçbir aklın ve naklin kabul etmeyeceği fâsit, bâtıl bir *hüküm veriyorsunuz?"*

"Hiç düşünmüyor musunuz?" Düşünüp de Allah'ın böyle şeylerden yüce ve uzak olduğunu anlamıyorsunuz!

"Yoksa sizin açık bir deliliniz mi var?" Yoksa, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" şeklinde size gökten inmiş açık bir delil mi var?

"Bu davanızda ve iddianızda *doğru söylüyorsanız,* size indirilen *kitabınızı getirin."*

"Onlar, Allah ile cinler arasında bir nesep uydurdular." Âyetteki cinlerden kasıt, meleklerdir. Melekler de cinler gibi gözlerden gizli olduğu için, onlara cin denmiştir. Müşrikler, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" şeklindeki düşünceleriyle, onlarla Allah arasında bir nesep bağı bulunmaktadır sonucuna vardılar.

Yahut müşrikler, "Allah, cinlerle akrabalık kurdu, cinlerin ileri gelenleriyle evlendi ve onlardan melekler doğdu!" dediler.[253] Allah Teâlâ, onların sözlerinden yüce ve uzaktır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Gerçek şu ki cinler, onların cehenneme götürüleceklerini kesin olarak bilmektedir."* Yani melekler, bu sözü söyleyen kimselerin cehenneme götürüleceğini kesin olarak bilmektedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Melekler, diğer kullarla birlikte, hesap için ilâhî huzura getirileceklerini kesin olarak bilirler. Onlar nasıl Allah'ın kızları olabilir?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, onların isnat ettikleri şeylerden yüce ve uzaktır."* Cenâb-ı Hak, bu şekilde, kâfirlerin, "Allah çocuk ve eş edindi" gibi ileri sürdükleri şeylerden zatını yüce ve uzak tuttu.

---

253 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/47; ayrıca bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/63.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sadece, Allah'ın ihlâslı kulları hariç!"* Yani müşrikler cehenneme götürülecektir, sadece Allah'ın ihlâslı kulları azaptan kurtulmuştur.

Yahut Allah'ın ihlâslı kulları, Allah Teâlâ'nın zatına yakışmayan sıfatları ileri sürmekten uzaktırlar.

149-160. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak Teâlâ, kudret âleminde, çocuk ve eş edinmekten, ikilikten (bir benzeri ve ortağı bulunmaktan) yüce ve uzaktır. Evlenmenin ve çocuk sahibi olmanın sırrı, hikmet âleminde maddi varlıklarda ortaya çıkmaktadır. Şu halde ârifin iki gözü olmalıdır; bir gözüyle kudret âleminde Zât-ı Bârî'nin sırlarına bakmalı, Allah'ı birlemeli ve O'nu ikilikten uzak tutmalıdır. Diğer gözüyle ise hikmet âlemine bakmalı, maddi varlıklar içinde meydana gelen çiftleşmenin ve çocuk sahibi olmanın sırrını görmelidir. Aslında her iki âlemde zuhur eden tek zattır. Bunu sadece, yüce zatın birlik denizine ve ilâhî sıfatların coşkun tecellilerine dalan az sayıda kâmil insanlar anlayabilir. Bu sırlardan tatmak istersen onlara baş eğ (boynunu büküp âriflerin terbiye halkasına gir). Bunu yapamazsan, söylediklerini tasdik et, kurtul!

Bütün İşler Yüce Allah'ın Elindedir

Cenâb-ı Hak sonra, hidayet olsun dalâlet olsun, bütün işlerin kendi elinde olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

فَاِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَۙ ﴿١٦١﴾ مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِن۪ينَۙ ﴿١٦٢﴾ اِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَح۪يمِ ﴿١٦٣﴾

161-162-163. ***Sizler ve taptığınız şeyler; hiçbiriniz, cehenneme girecek kimseden başkasını Allah'a karşı azdırıp saptıramazsınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müşrikler, *sizler ve taptığınız şeyler; hiçbiriniz, cehenneme girecek kimseden başkasını Allah'a karşı azdırıp saptıra-*

mazsınız." Yani sizler sadece, ilâhî ilimde cehennemlik olduğu sabit olan kimseleri fitneye düşürüp haktan saptırabilirsiniz.

Mana şudur: Sizler sadece, yaptıkları amelleri sebebiyle ilâhî ilimde, cehennemlik olduğuna hükmedilen kimseleri saptırabilirsiniz.

Bir kimse, bir erkeğe karşı hanımını fitneye düşürünce, bu tabir kullanılır. Mana, onu kocasına karşı bozdu, şeklindedir.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Ey bu sözü söyleyenler ve sizin taptığınız putlar, siz bu puta tapma işiyle sadece, önceden hakkında sapkınlığa düşeceğini yazdığım kimseleri saptırabilirsiniz."[254]

Âyette, kader hakkında bir delil vardır, hatta kaderin varlığı açıkça belirtilmektedir.

161-163. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanları, sözüyle veya haliyle dünyaya rağbet ettiren, onları dünya malı toplamaya ve dünya işlerine özen göstermeye yönelten, gönülleri dünyadan çekilip tamamen Allah'a bağlanmaktan uzak tutmaya çalışan kimselere denir ki: "Sizler, Allah yolundan, sadece önceden haklarında Allah'tan kopma ve O'ndan uzak kalma ateşine gireceği yazılmış kimseleri saptırabilirsiniz. Hakkında Allah'a vâsıl olma nimeti yazılmış kimseye gelince, onu Allah'tan hiçbir fitneci ve sapkınlığa sevkeden alıkoyamaz. İnsanları dünyaya sevkeden kimsenin, onları aldattığında hiç şüphe yoktur.

Allah kendisinden razı olsun, kutub Abdüsselâm İbn Meşîş demiştir ki: "Kim seni dünyaya yönlendirirse, gerçekten aldatmış olur. Seni (sadece) amele yönelten kimse, doğrusu yormuş olur. Seni Allah'a yönelten kimse ise sana samimi olarak nasihat etmiş olur."

İnsanları dünyaya yönlendirmek, aldanmış kimselerin ve fitnecilerin işidir. Amele yönlendirmek, dinin zâhirî hüküm ve amelinde bağlanıp kalmış salihlerin işidir. Kulları Allah'a yönlendirmek ise manevi terbiye veren âriflerin işidir. Onlar, aşk şarabı sunarak, nefsi unutturarak,

254 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/47; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/134.

kulu ikram ve ihsan kapısından ilâhî huzura dahil ederek onları Allah'a sevkederler. Hayırlarlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Meleklerin Makamları ve Görevleri

Cenâb-ı Hak sonra, meleklerin durumunu anlatmaya dönerek şöyle buyurdu:

وَمَا مِنَّا اِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ ﴿١٦٤﴾ وَاِنَّا لَنَحْنُ الصَّٓافُّونَ ﴿١٦٥﴾
وَاِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ ﴿١٦٦﴾

164. *(Melekler şöyle derler:)* ***Bizim her birimiz için, bilinen bir makam vardır.***

165. ***Şüphesiz biz, saf halinde dizilmiş kimseleriz.***

166. ***Gerçek şu ki biz, Allah'ı tesbih edip yüceltiriz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, meleklerin sözlerini naklederek buyuruyor ki:

"Bizim her birimiz için, ibadette veya semalarda *bilinen bir makam vardır."* Orada Allah'a ibadet ederiz.

Yahut bizim her birimiz için, müşahede ve Allah'a yakınlıkta belli bir makam vardır, onu geçemeyiz, ondan başkasına yükselemeyiz. Âyette, meleklerin kendilerine bu makamı tahsis eden ve onları yoktan var edene muhtaç oldukları itiraf edilmekte ve onların bu haline dikkat çekilmektedir. Onların bu itiraflarında, meleklerin Allah'ın kızları olduğuna yahut O'nun ortakları bulunduğuna inanan kâfirlere bir cevap vardır ve Cenâb-ı Hakk'ın böyle bir durumdan uzak olduğu bildirilmektedir. Çünkü meleklerin ifade ettiği kulluk ve taat ile, kâfirlerin iddia ettiği meleklerin Allah'ın kızları olduğu hezeyanı birbirine ters şeylerdir. Allah Teâlâ, onların sözlerinden yüce ve uzaktır.

Bu durum, melekler hakkında söylenen şu söz için de geçerlidir: Melekler, ruhlar gibi, cevher ve araz olmayan üçüncü bir kısımdır. Meleklerin böyle olduğu kabul edilmesi durumda, onların ilim, marifet ve diğer hususlarda değişik derecelerde bulunmaları mümkündür. Bu da onların yine Cenâb-ı Hakk'a muhtaç olduklarını ve sonradan yaratılmalarını gerektiren belli makamlarda bulunmalarını ortaya koymaktadır. Abdurrahman-ı Fâsî, bu açıklamayı *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de yapmıştır.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Melekler, maddeden soyutlanmış sözü, filozofların sözüdür. Gazâlî de bu görüşe meyletmiştir. Bu görüş, Kur'an ve Sünnet'e terstir. Çünkü Kur'an ve Sünnet'te, meleklerin saf halinde ayakta durdukları, secde ettikleri yahut bir yerden bir yere gittikleri söylenmiştir. Bu onların, bir şekle girmesini ve yer kaplamasını gerektirmektedir. Bundan da onların maddi bir varlıklarının olduğu sonucu çıkmaktadır. Fakat onlar, latif nuranî bir varlığa sahiptir. Hadislerde geçtiğine göre ruhlar da böyledir. Onlar, latif şekillerde belirli bir yer kaplamaktadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz biz, saf halinde dizilmiş kimseleriz."* Bizler namazda, ayaklarımız üzere saf bağlarız. Yahut bizler, arşın etrafında saf bağlayıp müminlere dua ederiz.

"Gerçek şu ki biz, Allah'ı tesbih edip yüceltiriz." Bizler, kâfirlerin, "Allah'ın oğlu, eşi, ortağı vardır" gibi Allah'a nisbet ettikleri bâtıl şeylerden O'nu yüce ve uzak tutarız.

Yahut bizler, sürekli olarak Allah'ı tesbihle meşgul oluruz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bizler namaz kılarız.

Bu sözlerle birlikte, ondan önce geçen 159. âyetin ve devamındaki âyetlerin meleklerin sözü olması muhtemeldir. Bu âyetlerde sanki şöyle denilmiş oluyor:

Melekler, müşriklerin Allah'a nisbet ettikleri iftiraları sebebiyle kesin olarak cehenneme götürüleceklerini bildiler ve, "sübhânallah" diyerek O'nu bundan yüce ve uzak tuttular; müşriklerin halinden ve âkıbetinden Allah'ın ihlâslı kullarını istisna edip onların böyle bir şeyden

uzak olduğunu belirttiler. Melekler ayrıca kâfirlere dediler ki: "Siz ve taptığınız putlar, cehennemlik olanlar hariç, Allah'ın kullarından hiçbirini fitneye düşürüp saptırmaya güç yetiremezsiniz. Bizler, izzet sahibi Allah'ın nasıl kızları olabiliriz! Bizler O'nun önünde zelil ve her emrine âmâde olmuş birer kuluz. Bizim her birimiz için, yapacağı taatte belli bir makam vardır, ondan ayrılmaya güç yetiremeyiz. Bizler, Allah'a ibadet etmek için saf halinde dururuz. Diğer kullara gerektiği gibi, bizler de O'nu hamd ile tesbih ederiz."

Meleklerin, *"Bizler, saf halinde duran kimseleriz"* sözü, onların taat ve ibadetlerde farklı olduklarına bir işarettir. Melekler, tabaka tabakadır. Onlardan bir kısmı, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede içine dalmış ve kendinden geçmiştir. Bir kısmı, heybet ve murakabe makamında ilâhî tecellilere dalmıştır. Bir kısmı ise hizmet ve ibadete dalmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

164-166. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanoğlunun maddesi (vücut yapısı), meleklerin maddesinden daha mükemmeldir. Kul, kâmil bir şeyhe ulaşıp onun manevi terbiyesine girerek ruhunun ve sırrının tasfiyesine özen gösterirse, nuru bütün varlıkları sarar; tevhid ve birlik sırlarının açıldığı manevi basamaklarda durmadan yükselir. Kendisine, bu fâni dünyada ve ebedî ahiret âleminde peş peşe keşifler, ilimler ve sırlar akıp durur. Melekler ise böyle değildir; Allah Teâlâ'nın belirttiği gibi, onların her birinin belli bir makamı vardır, onu ileri geçemezler.

Bunun sırrı şudur: İnsanda, beşerî ve ruhanî iki yön vardır. İnsan ne zaman nefisiyle mücâhede eder (onu kötü vasıflarından arındırıp mükemmel vasıflarla süsler) ve beşerî yönünden uzaklaşırsa, tevhid ilminin basamaklarında yükselir. Bu dünyada nefisle mücâhede hiç bitmez, çünkü burası keder ve sıkıntıların yurdudur. Burada kulun müşahede içinde yükselmesi de sona ermez. Ahirete gelince, oradaki manevi yükselme, buradaki mücâhedeye karşılık verilen bir mükâfat ve ihsan olarak devam eder.

Bir de şu var: İnsanın beşerî yönü, aynanın arkasına yapılan kaplama gibidir. Aynanın arakasına kaplama yapılmazsa, onda varlıkların resmi gözükmez. Melekler de böyledir; onların beşerî yönü yoktur; bunun için, kâmil insanlara açılan hakikatler onlara açılmaz. Eğer kâmil insanlara açılan hakikatler meleklere açılsaydı erirlerdi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: "Ömrüme yemin olsun ki (mukarrebîn meleklerin dışındaki) diğer melekler, kâmil müminlerin yükseldiği gibi, manevi makamlar içinde yükselip durmazlar. Onların her biri için belli bir makam vardır; onun dışına çıkamazlar. Fakat onlar, bulundukları makamda manen öyle desteklenirler ki onun kıyamete kadar bir sonu yoktur. Onlara verilen bu destek, bütün insanlarınkinden daha fazladır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun sözünün manası şudur: Melekler, içinde bulundukları makamda, Allah tarafından öyle bir kuvvetle desteklenirler ki ona beşer güç yetiremez. Meleklerden kim heybet makamında ise onda devam eder ve o makamın icabını yerine getirmesi için kendisine kuvvet verilir. Hizmet makamında olan melekler ise bulundukları makamda kalmaya devam ederler ve onlara, bu makamın gereğini yerine getirecek kuvvet verilir. Bu öyle bir kuvvettir ki beşer ona sahip olmaya güç yetiremez. Fakat melek, bulunduğu makamdan bir başka makama yükselemez. İnsan ise böyle değildir. İnsanda böyle bir kuvvet yoktur, ancak o, bir makamdan diğerine geçer, sürekli marifetler içinde yükselir.

Kûtü'l-Kulûb sahibi (Ebû Tâlib-i Mekkî) sonra, namazın faziletleri bölümünde bu konuda geniş açıklamalar yapmış, namazın, meleklerin arasında taksim edilen değişik amel ve zikirleri içinde topladığını belirterek demiştir ki:

"İşte bu şekilde kâmil mümin meleklere üstün yapılmıştır. Aynı şekilde yakîn sahibi kimse de meleklerden üstün yapılmıştır. Çünkü yakîn ehli bir ârif, kalbî amellerinden oluşan yakîn makamları içinde devamlı yükselmekte, bir makamdan diğerine geçmektedir. Meleklerin ise böyle bir durumu yoktur; onlar bir makamdan başka bir makama geçmezler.

Her melek kendisine tahsis edilmiş bir makamda bulunur; o makamdan başkasına geçemez. Onlar sahip oldukları manevi kuvvetleri nisbetinde, sadece içinde bulundukları makamda yükselirler. Halbuki bunların hepsi yakîn sahibi kimsenin kalbinde toplanmıştır.[255]

Kâmil mümin kalbinde, bir makamdan değerine geçer; kendisi için her makama ait müşahede halleri gerçekleşir."

Hâşiye sahibi Abdurrahman-ı Fâsî[256] demiştir ki: "Ebû Tâlib-i Mekkî'nin melekler hakkındaki görüşü tenkide açıktır. Halbuki melekler, bütün makamları içeren vahiy çeşitlerini almaktadırlar; bu durumda onlar nasıl değişik makamlarda bulunmazlar? Eğer durum onun dediği gibi olsa, o zaman her melek sadece, haline münasip ve makamına has vahiy alır; halbuki durumun bu şekilde olması zaruri değildir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Aslında *Hâşiye* sahibi Fâsî'nin görüşü tekide açıktır. Çünkü meleklerin değişik çeşitleriyle vahiy almaları, onun sebebiyle terakki etmelerini (bir makamdan diğerine yükselmelerini) gerektirmez. Çünkü yükselme sadece ilim elde etmek değildir; tam aksine manevi terakki sadece ilmi elde ettikten sonra sahip olunan manevi zevkler, tecrübeler ve keşiflerle geçekleşir. Bazan bir makamda ilim elde edilir, sahibi o makamdan başkasına geçmez; bir şeyi bilir fakat onun hakikatini tatmaz. Fen ilmine sahip kimselerde olduğu gibi ...

Hâşiye sahibi sonra demiştir ki: "Doğru olan görüş, Beyzâvî'nin dikkat çektiği gibi, meleklerin de ilimlerinin ve manevi kemalatlarının artacağıdır. *Kûtü'l-Kulûb* sahibinin söyledikleri, hikmet sahiplerinin söylediklerine bakıyor. *İhyâ*'daki açıklamalar da onun gibidir."

Beyzâvî, *"Allah dedi ki: Ey Âdem, onlara eşyanın isimlerini söyle"* (Bakara 2/33) âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Şüphesiz, meleklerin ilimleri ve kemalatları artış kabul eder. Hikmet sahipleri ise bunun en yüksek tabakalarda olmayacağını söylemişler ve Hak Teâlâ'nın, *'Bizden her biri için belli bir makam vardır'* (Sâffât 37/164) âyetini bu manada yorumlayıp görüşlerine delil yapmışlardır."

---

255 bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 3/421-422.

256 Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İnsanın manevi yükselişi, bir makamdan diğerine geçmesi ve nihayet kendisine yüce zatın sırlarının ve ilâhî sıfatların nurlarının keşfedilmesidir. Kâmil insan, manevi zevkler ve keşifler içinde devamlı yükselir; o, her gün ve her saatte yeni bir manevi tat elde eder, kendisine daha önce mevcut olmayan haller keşfedilir. Melekler ise böyle değildir. Onların her birinin yükselmesi sadece, kendisine tahsis edilen makamın sırlarının keşfinde olur. Melek o makamda, daha önce mevcut olmayan manevi bir tat elde eder, fakat o makamdan başkasına geçmez. Mesela, meleklerden kim hizmet makamında ise Allah Teâlâ onun için bu makamın manevi tadını artırır. Murakabe ehlinden olanlar için durum bu şekildedir. Onlardan kim müşahede ehlinden ise ona manevi sarhoşluk ve kendinden geçme hali hâkim olur. Bunun ötesine geçmez. Onlar, en yüksek tabakadır. Bu durumda, *Kûtü'l-Kulûb* sahibinin açıklamalarıyla Beyzâvî'nin söyledikleri arasında bir çelişki ve terslik yoktur, çünkü yükselme, gayba ait ilimlerde ve nefsanî kemalatlarda değil, manevi zevklerde ve keşiflerde olur; bu inceliği iyi düşün!

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Melekler, bulundukları makamdan aşağı inmedikleri gibi, o makamın sınırlarını da ileri geçmezler. Velilerin makamları, Allah ile kendi aralarında saklıdır; onu kimse bilemez. Allah'ın selâmı hepsinin üzerine olsun, peygamberlerin makamı (kendilerinin peygamber oldukları) ise mâlum ve meşhur olup apaçık mucizelerle desteklenmiştir. Onlar, halk için örnek alınacak ve kendilerine uyulacak kimseler olduklarından, işleri açıktır. Velilerin durumları ve halleri ise (genelde) gizlidir."[257]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Manevi terbiyenin başında olanlar, taatlerin makamındadır. Ortasında olanlar, tevekkül, rıza, teslimiyet gibi manevi makamlardadır. Yüce Allah'ı sevenler, manevi hallerin ve vecdlerin makamındadır. Marifet ehli ise marifetlerin makamında olup müşahede içinde bir makamdan diğerine intikal ederler. Tevhid ehli için, katedilecek bir makam kalmaz, çünkü onlar zat ve ilâhî sıfatlara ait tecellilerin denizine dalmışlardır; bu durumda onlar için belli bir makam yoktur; çünkü onlara o hal içinde bir durma yoktur ki

257 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/248.

ondan diğerine geçiş olsun. Celâl, cemal, azamet ve kibriya tecellileri onları, Hakk'ın ihsanlarına ait buldukları her şeyden fâni etmiş ve böylece onlar ebediyete kadar fenâ fillâh halinde kalmışlardır."[258]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun bahsettiği âbid, zâhid ve hal sahiplerinden oluşan ilk üç tabakanın hali, meleklerin hali gibidir; onlar bulundukları makamlarında manen desteklenirler, fakat ondan diğerine geçmezler. Her biri için makamının hakkını yerine getirecek bir kuvvet vardır; öyle ki onların yaptığına bazan ârif güç yetiremez, fakat ârif, yükselmede onları geride bırakıp yüce zatı müşahedeye yükselir ve onda ebediyen ilerler.

Baklî sonra, *"Bizler saf halinde duran kimseleriz"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, bilinen belli makamların ehli olduklarından, namaz ve tesbih gibi kulluktaki makamlarıyla övündüler. Eğer onlar marifette hakikatlere ulaşmış kimseler olsalardı, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede nurları kendilerini kuaşttığından ve onlar ilâhî tecelli denizine daldıklarından, taatlerini görmekten fâni olurlardı. Âriflerden biri demiştir ki: 'Onlar, kendilerine ihsan edilen nimeti görüp ona takılmalarından dolayı makamları kesildi; hatta onlar övünmek için, 'Gerçekten bizler ...' diyerek kendilerini nazara verdiler. İçlerindeki şeyi ortaya koyunca, yüce Allah'ın ortaya çıkan fiillerine karşı, *'Orada fesat çıkaracak kimseler mi yaratıyorsun?'* diye mukabelede bulundular."[259]

Burada bütün söylediklerimiz, meleklerin avam tabakasını oluşturanlar içindir; mukarrebîn makamındaki (ilâhî huzurda özel yakınlıkla şereflenmiş) meleklere gelince -Allah'ın salâtı ve selâmı üzerlerine olsun- onlara karşı edep, makamları hususunda bir şey söylememektir.

258 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/182.

259 Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/183.

Peygamberlere Vaat Edilen Zafer

Cenâb-ı Hak sonra, Kureyş'in halini anlatmaya dönerek şöyle buyurdu:

وَإِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ ﴿١٦٧﴾ لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٦٨﴾ لَكُنَّا عِبَادَ اللّٰهِ
الْمُخْلَصِينَ ﴿١٦٩﴾ فَكَفَرُوا بِهِ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿١٧٠﴾ وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا
لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ ﴿١٧١﴾ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ ﴿١٧٢﴾ وَإِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ
﴿١٧٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حِينٍ ﴿١٧٤﴾ وَأَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٥﴾ أَفَبِعَذَابِنَا
يَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٧٦﴾ فَإِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٧﴾ وَتَوَلَّ عَنْهُمْ
حَتّٰى حِينٍ ﴿١٧٨﴾ وَأَبْصِرْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٩﴾ سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا
يَصِفُونَ ﴿١٨٠﴾ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ﴿١٨١﴾ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٨٢﴾

167-168-169. ***Müşrikler, "Eğer yanımızda öncekilere verilenler gibi bir kitap olsaydı, muhakkak biz Allah'ın ihlâslı kulları olurduk!" diyordu.***

170. ***Fakat kitap gelince onu inkâr ettiler. Ama ileride*** *(hakkı inkârın sonunun nasıl olduğunu)* ***bilecekler!***

171. ***Şüphesiz, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçti:***

172. ***"Onlar, mutlaka zafere ulaşacaklardır."***

173. ***"Bizim ordumuz şüphesiz galip gelecektir."***

174. ***Onun için sen bir süreye kadar onlardan yüz çevir.***

175. ***Onların başına gelecek olanı bekle; yakında onlar da görecekler.***

176. ***Azabımızın hemen gelmesini mi istiyorlar?***

177. ***Azap yurtlarına indiğinde, uyarılanların (fakat yola gelmeyenlerin) sabahı ne kötü olur!***

178. ***Sen bir süreye kadar onlardan yüz çevir.***

179. ***İnecek azabı bekle; yakında onlar da görecekler.***

180. ***Senin izzet sahibi Rabb'in, onların isnat ettikleri şeylerden yüce ve uzaktır.***

181. ***Gönderilen bütün peygamberlere selâm olsun!***

182. ***Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *Kureyş müşrikleri,* Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilmeden önce *şöyle diyorlardı: "Eğer yanımızda öncekilere verilenler gibi bir kitap olsaydı,* kendilerine Tevrat ve İncil verilenlerin kitapların gibi bir kitap bizim de yanımızda bulunsaydı, *muhakkak biz Allah'ın ihlâslı kulları olurduk!"* Yani sırf Allah için yaşayan ihlâslı kullar olurduk; öncekilerin yalanladığı gibi gelen kitabı ve peygamberi yalanlamazdık, onların muhalefet ettiği gibi Allah'ın hükümlerine aykırı davranmazdık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Fakat* kendilerine böyle bir *kitap gelince onu inkâr ettiler."* Kendilerine bütün kitapların imamı ve hepsini kontrol eden Kur'an gelince onu inkâr ettiler. *"Ama ileride* bu yalanlamanın âkıbetini ve başlarına gelecek intikamı *bilecekler!"* Çünkü onlar, önce, kuvvetle söz vererek ve onda ciddi olarak kendilerine bir kitap geldiğinde ona Allah için sarılacaklarını söylediler. Ancak sonra verdikleri sözü en kötü şekilde bozdular. Önceki sözleriyle sonraki yaptıkları arasında ne kadar fark var!

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] zafer ve izzet müjdeleyerek şöyle buyurdu: *"Şüphesiz, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçti."* Onlara şu şekilde zafer ve galibiyet vaat ettik:

"Diğerleri değil, *onlar, mutlaka zafere ulaşacaklardır. Bizim ordumuz şüphesiz galip gelecektir."*

Âyetin muradı şudur: Allah, peygamberlerine, dünyada düşmanlarına karşı delil getirmede ve savaş meydanlarında üstünlük sağlayacaklarını, ayrıca ahirette de onlara üstün geleceklerini vaat etti.

Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hiçbir peygamber harpte mağlup edilmemiştir."

Abdullah b. Abbas'ın da [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Peygamberler, dünyada galip gelemezlerse ahirette galip gelirler."

Özetle, peygamberlerin işinin esası ve genel durumu, zafer ve galibiyettir. Her ne kadar peygamberlere bazan iptila ve imtihan cinsinden bazı şeyler yaşatılmış olsa da bu çok azdır. Bu konuda genel duruma bakılır.[260]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onun için sen* kısa *bir süreye kadar onlardan yüz çevir."* Bu süre, onlara verilen mühlettir.

Yahut Bedir Savaşı'na veya Mekke'nin fethine kadar onlardan yüz çevir.

"Onların başına gelecek olanı bekle." Bu ifade onların başına gelecek olanın çok yakın olduğunu gösteriyor. Devamında şöyle buyruluyor: *"Yakında onlar da görecekler."* Onlar, dünyada senin için takdir ettiğimiz zafer ve desteği, ahirette de hazırladığımız bol sevabı görecekler.

Âyetin başındaki "sevfe" edatı tehdit içindir, uzaklık manasında değildir.

"Yakında onlar da görecekler" âyeti indiği zaman müşrikler, "O ne zaman?" dediler. Bunun üzerine, "Vaktinden evvel *azabımızın hemen gelmesini mi istiyorlar?"* âyeti indi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Azap yurtlarına indiğinde, uyarılanların* fakat uyarıdan anlamayanların *sabahı ne kötü olur!"* Bunun, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Mekke'nin fethi gününde onla-

---

260 Nakil ve açıklamalar için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 4/50.

rın yurtlarına inmesi olduğu söylenmiştir. Onun, kıyamet günü başlarına gelecek azap olduğu da söylenmiştir.

Düşmanın baskınları genelde sabahleyin olduğu için, azabın inme vakti, düşmanın sabah baskınına benzetilmiştir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Sen bir süreye kadar onlardan yüz çevir. İnecek azabı bekle; yakında onlar da görecekler."* Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] teselli ettikten sonra tekrar teselli etmek ve vaat edilen şeyin muhakkak meydana geleceğini bildirmek için, âyet tekrar zikredildi. Bununla şu da bildirilmektedir: Allah Teâlâ, peygamberine her türlü güzel ve sevinçli şeyi gösterecektir, müşriklere de kelimelerin ifade edemeyeceği kötü ve üzücü şeyleri gösterecektir.

Şöyle de denmiştir: İlk âyetlerle dünya azabı, ikinci âyetlerle ahiret azabı kastedildi.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Senin izzet sahibi Rabb'in, onların isnat ettikleri şeylerden yüce ve uzaktır."*

"İzzet sahibi" ifadesi, her türlü izzetin, yücelik ve üstünlüğün Allah'a ait olduğunu bildirmek içindir. Yahut onunla şu kastedilmiştir: Her kimde bir izzet ve şeref varsa onun sahibi Allah'tır. *"Sen dilediğini aziz edersin"* (Âl-i İmrân 3/26) âyeti buna delildir.

Allah, müşriklerin, "Allah'ın oğlu, eşi ve ortağı vardır" gibi isnat ve iftiralarından yüce ve uzaktır.

"Gönderilen bütün peygamberlere selâm olsun!" Allah Teâlâ, sûrenin içinde, bazı peygamberlere özel olarak selâm etti; bu âyette ise hepsine birden selâm verdi. Çünkü selâmın her peygambere ayrı ayrı söylenmesi çok uzun sürer.

"Düşmanlarını helâk ettiği ve peygamberlerini zafere ulaştırdığı için, *hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur.*

Şöyle denilmiştir: Sûre, müşriklerin karışık hallerini, yalanlarını ve Cenâb-ı Hakk'ın yüce zatına layık olmayan şeyleri O'na nisbet etmelerini içermektedir. Bütün bunlardan sonra, sûrenin tesbih ile bitmesi, müminlere, meclislerini nasıl bitireceklerini öğretmektedir. Çünkü onlar

da bir meclis kurduklarında, bu meclis, hata ve kusurdan uzak kalmaz, onda Allah'ın razı olduğu ve gazap ettiği birtakım konuşmalar bulunur. Bunun için mümine, meclisinden kalktığı zaman, içindeki hatalara kefâret olması için bu âyeti okuması gerekir. O bu âyeti okumakla, meclisindeki hakka uyan güzel sözlere de hamdetmiş olur. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bazı zikir kelimeleri vardır ki her kim, oturduğu bir meclisten kalkarken onları üç defa söylerse meclisindeki hataları için kefâret olur. İnsan onları bir hayır veya zikir meclisinde söylerse Allah Teâlâ, o meclisi onlarla tamamlayıp mühürler; aynen bir yazıya mühürle son verildiği gibi. Bu kelimeler şunlardır:

Sübhânekellahümme ve bihamdik eşhedü en lâ ilâhe illallah esteğfiruke ve etûbü ileyk."[261]

Bunun amacı, bir meclisin veya konuşmanın, Allah'ı tesbihle (O'nu bütün noksan sıfatlardan yüce ve uzak tutarak) bitmesidir.

Hz. Ali'nin [kerremallahu vechehû] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim kıyamet günü, sevabının en büyük ölçeklerle tartılmasını isterse, meclisindeki son sözü, "Sübhâne rabbike rabbi'l-izzeti ammâ yesıfûn ve selâmün ale'l-mürselîn ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn" âyeti olsun.[262]

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: *"Bana salavat getirdiğiniz zaman, diğer peygamberlere de salavat getirin; ben sadece onlardan biriyim."*[263]

167-182. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazı insanları görürsün, derler ki: "Eğer bir terbiye şeyhi ortaya çıkarsa biz, muhakkak onun sohbetine ve hizmetine girerek ihlâslı kimseler oluruz!" Bu kimse böyle bir şeyh ortaya çıkınca onu inkâr eder,

261 Ebû Davud, Edeb, 27 (nr. 3857). İlk kısmı hariç bk. Tirmizi, Daavât, 39 (nr. 3433). Zikrin manası şudur: "Allahım, sana hamdederek, seni her türlü noksan sıfatlardan yüce ve uzak tutarım. Senden başka hiçbir ilâh bulunmadığına şahitlik ederim. Senden günahlarımı bağışlamanı isterim ve sana tövbe ederim."

262 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/242; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/66; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/141; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/51.

263 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/661; Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/242; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/140.

sohbetine tenezzül etmez, kibir gösterir ve sahip olduğu ilimle yetinir. O şeyhe intisap eden arkadaşlarının başına, işin başında imtihan olacak bazı şeyler isabet edince, şeyhi inkâr eden kimse, "Bu, velilik yolu değil!" der. Hak tarafından ona denir ki:

"Peygamber olarak gönderdiğimiz kullarımız ve onların kademi (hali ve sünneti) üzere giden kimseler hakkında biz şu hükmü verdik: Onlar mutlaka yardım görüp zafere ulaşacaklar ve bizim ordumuz muhakkak galip gelecek."

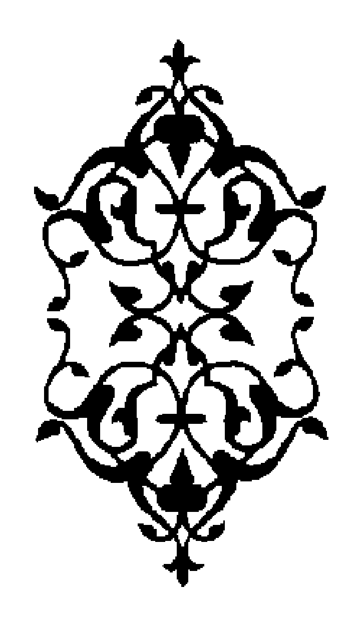
O halde ey ârif, sen, manevi terbiye yolunu inkâr eden kimseden bir vakte kadar yüz çevir. Bu vakit, ona ölümün âniden gelmesidir. Onun başına gelecek kalbinin perdelenme gamına ve kötü hesaba bak. O da, hak yola intisap edenlerin elde ettiği özel olarak seçilmenin ve Allah'a yakınlığın ne olduğunu yakında görecektir.

Velilere zulmeden kimse, intikam için onlardan bir keramet talep ettiğinde, âyette geçtiği gibi ona denir ki: *"Onlar, azabımızın hemen gelmesini mi istiyorlar? Onların yurduna azap indiğinde, uyarılanların sabahı (hali) ne kötü olur!"* Fakat veliler için galip olan durum, karşısındakine merhamet etmektir. Onlar, kendilerine eziyet edildiğinde, onu yapana iyilikle karşılık verirler; çünkü onlar, bütün işleri sadece Rahmân'dan bilirler ve O'nu, "Sübhâne rabbike rabbi'l-izzeti ammâ yesıfûn ve selâmün ale'l-mürselîn ve'l-hamdü lillahi rabbi'l-âlemîn" diyerek her türlü noksanlıktan yüce ve uzak tutarlar.

Hamdolsun âlemlerin Rabb'i yüce Allah'a.

Allah Teâlâ, efendimiz Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Sâffât sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(38) SÂD SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Sâd sûresi Mekke'de inmiştir. Ona Davud sûresi de denir. Seksen sekiz âyettir. Sâd sûresinin seksen altı âyet olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede müşrikler, *"Eğer bizim yanımızda öncekilere verilenler gibi bir kitap olsaydı, muhakkak biz Allah'ın ihlâslı kulları olurduk"* (Sâffât 37/168-169) dediler. Bu sûrenin evvelinde de, *"Şan ve şeref sahibi Kur'an'a yemin ederim ki"* buyruldu. Allah Teâlâ, önceki sûrede müşriklerin, eğer kendilerine bir kitap indirilse imanda hâlis kimseler olacaklarını söylediğini, kitap indiği zaman da onu inkâr ettiklerini ve büyüklenip ondan uzaklaştıklarını bildirdi. Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başında da kendilerine gelen bu kitabı tanıtarak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

صٓ وَالْقُرْاٰنِ ذِي الذِّكْرِ ﴿١﴾ بَلِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا ف۪ي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ﴿٢﴾

كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوْا وَلَاتَ ح۪ينَ مَنَاصٍ ﴿٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Sâd. Şan ve şeref sahibi Kur'an'a yemin ederim ki** (o, Allah katındandır).*

2. ***Fakat inkâr edenler bir gurur ve ayrılık içindedir.***

3. ***Biz onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. O zaman feryat ettiler; ama artık kurtuluş zamanı değildi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sâd."* Bu harfin bir manası şudur: Ey, her sözünde sadık ve her söylediği tasdik edilen peygamber!

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Sâd, Allah Teâlâ'nın, Sadık, Sabûr, Samed ve Sânî' isimlerinin anahtarı yani ilk harfidir. Allah Teâlâ, bu isimlere ve Kur'an'a yemin ederek şöyle buyurdu: '*Şan ve şeref sahibi Kur'an'a yemin ederim.*'" Yani tam ve mükemmel şeref sahibi Kur'an'a yemin ederim. O Kur'an, bâki ve kendisine tutunan kimse için ebedî şeref kaynağı olan bir kitaptır.

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Kendisiyle öğüt alanlar için son derece etkili, güzel ve açık öğüt veren Kur'an'a yemin ederim.

Geçmiş ümmetlerden, onların kıssalarından ve gayba ait haberlerden bahseden Kur'an'a yemin ederim.

Yahut, âyette bütün bunlar kastedilmektedir.

Yeminle başlayan bu cümlenin cevabı, hazfedilmiş olup şu cümlelerden biri olabilir:

Şüphesiz o Kur'an, benzerini getirmekten insanları âciz bırakan mucize bir kelâmdır.

Şüphesiz o Kur'an, Allah katındandır.

Şüphesiz, Muhammed doğru sözlü biridir.

Durum, onların zannettiği gibi değildir.

Resûlüm, şüphesiz sen, tarafımızdan peygamber olarak gönderilenlerdensin (Yâsîn 36/3).

Yeminin cevabı olan cümlenin sûrenin şu âyeti olabileceği de söylenmiştir: *"Onların her biri gönderilen peygamberleri yalanladılar da bu yüzden azabımı hak ettiler"* (Sâd 38/14).

Bazıları da bunun şu âyet olduğunu söylemiştir: *"Şüphesiz bu, cehennem ehlinin tartışması, kesin bir gerçektir"* (Sâd 38/64). Fakat bu yorum uzak bir ihtimaldir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Fakat* Kureyş'ten *inkâr edenler,* bu gerçeğe boyun eğmekten ve hakkı itiraf etmekten yana *bir gurur,* kibir *ve ayrılık içindedir;* Allah'ın ve resûlünün emirlerine aykırı davranmaktadırlar. Yani onların inkârının haklı bir delili yoktur, onlar sadece gurur, düşmanlık, ayrılık sebebiyle ve hakka karşı gelme kastıyla inkâr etmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, onları tehdit ederek şöyle buyurdu: *"Biz onlardan* yani senin ümmetinden *önce nice nesilleri,* ümmet ve milletleri *helâk ettik. O zaman feryat ettiler;* azabı gördüklerinde yardım istemek için dua ve feryat ettiler, *ama artık kurtuluş zamanı değildi."* Yani vakit halas, kurtuluş ve kaçış vakti değildi.

Mana şudur: Onlar, kendilerine fayda vermeyecek bir zamanda yardım çağrısında bulundular.

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, içinde, seçkin kullarından olan en büyük zatlardan bahsettiği bu sûreyi "sâd" harfi ile başlattı. Bununla, sabır, sıdk, semedâniyyet ve sefaya işaret edildi. Çünkü manen yükselen kimseler, bu makamları elde ederek yükseldi, derecesi düşenler de onlardaki kusur ve noksanlıkları sebebiyle düştü. Nefisle yapılan mücâhedelere sabırla, hak yolunda önderlik ve rehberlik makamı elde edilir. Hakkı talepte samimi olunarak istenen her şeye ulaşılır. Semedâniyyetle (insanlardan ve varlıklardan gönlünü çekip Hakk'a vermekle) varlıkların bağından kurtulur. Kalp sefası ise müşahede ve Hak ile konuşmayla elde edilir.

Allah Teâlâ sanki bu şeylere ve yüce kitabına yemin ederek şunu haber verdi: Şüphesiz, seçilmiş velilere karşı kibir gösterenler, velileri, onlardaki bir kusurdan dolayı değil, sadece inat, gurur ve kibirden dolayı inkâr ettiler.

Cenâb-ı Hak sonra, kendilerinden öncekileri helâk ettiği gibi onları da helâk edeceği tehdidinde bulundu. Onlar, kendilerine yardım çağrısının bir fayda vermediği anda yardım isterler, fakat yardım eden olmaz.

Kâfirlerin Şaşkınlığı!

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin, içlerinden bir uyarıcı gelmesine şaşırmalarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَعَجِبُوٓا اَنْ جَٓاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هٰذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌۚ ﴿٤﴾
اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهًا وَاحِدًاۚ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ ﴿٥﴾ وَانْطَلَقَ الْمَلَاُ مِنْهُمْ
اَنِ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلٰٓى اٰلِهَتِكُمْۚ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ يُرَادُۚ ﴿٦﴾ مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا
فِي الْمِلَّةِ الْاٰخِرَةِۚ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا اخْتِلَاقٌۚ ﴿٧﴾ ءَاُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَاۜ ...

4-5. ***Kâfirler, kendilerine içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaşırdılar ve dediler ki: "Bu, yalancı bir sihirbazdır! İlâhları tek bir ilâh mı yaptı? Gerçekten bu, çok tuhaf bir şey!"***

6-7-8. ***Onlardan ileri gelenler, "İşinize devam edin ve ilâhlarınıza ibadette sabredin. Şüphesiz bu,*** *(Muhammed'in davet ettiği tevhid)* ***asıl istenen şeydir. Onu son dinde de işitmedik. Bu, sadece bir uydurmadır. Kur'an aramızdan ona mı indirildi?" diyerek kalkıp gittiler ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kureyş kâfirleri, kendilerine içlerinden bir uyarıcının,* bir peygamberin *gelmesine şaşırdılar."* İnsandan bir peygamber olmasını olmayacak bir şey gördüler.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar, içlerinden bir uyarıcı peygamber gelmesine şaşırdılar da taştan yontularak şekil verilmiş bir varlığın ilâh olmasına şaşırmadılar. Bu, apaçık bir çelişkidir."[264]

Yani asıl şaşırılması gereken, insandan bir uyarıcı peygamber gelmesi değil, taştan yontulmuş bir varlığın ilâh olmasıdır. Onlar ise olayı tam tersine çevirdiler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kâfirler dediler ki: Bu, yalancı bir sihirbazdır!"* Yani o, gösterdiği mucizelerde sihirbazlık yapmaktadır; peygamberlik iddiasında ise yalancıdır.

Âyette, *"Kâfirler dediler ki ..."* buyrulması, onların inkârını tescil etmek ve kendilerine gazap içindir. Bununla ayrıca şu bildirilmektedir: Onları bu çirkin sözü söylemeye cüret ettiren şey inkârlarıdır.

Kâfirler sonra dediler ki: *"O peygamber, ilâhları tek bir ilâh mı yaptı?"* Yani onların ilâh dediği putları inkâr ederek ve ilâhlığı tek bir zata hasrederek ilâhın tek olduğunu mu söylüyor? *"Gerçekten bu, çok tuhaf bir şey!"* O, son derece şaşılacak bir durum!

Onların bu şaşkınlıklarının sebebi şudur: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği tek ilâh inancı, müşriklerin, babalarından görüp alıştıkları anlayışa ters idi. Çünkü ataları, kuşaktan kuşağa putlara tapmaya devam ediyordu. Onların din adına yaptıkları ve terkettikleri bütün işler, tamamen taklide ve alışkanlığa dayanıyordu. Bundan dolayı onlar, alıştıkları duruma ters olan her şeyi tuhaf karşılıyor hatta imkânsız görüyorlardı.

Müşriklerin şaşkınlıklarının sebebini, tek ilâhın ilim ve kudretinin bunca çok şeye yeterli olmadığı şeklinde izah etmek uygun değildir. Çünkü onlar, ilâhlarının ilimlerinin, kudretlerinin ve herhangi bir şeyin yoktan var edilmesinde bir tesirlerinin olduğunu iddia etmiyorlardı ki onların ilâhlarını reddetmekten varlıkların sahipsiz kalması lazım gelsin. Bu açıklamayı Ebüssuûd yapmış ve âyetin tefsirinde Beyzâvî'nin bazı açıklamalarını tenkit etmiştir.[265]

---

264 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/251.

265 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/349.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hâlis tevhid inancı onların kalplerine girmedi, bunun için o tevhidin kabulü bir yana, mümkün olmasını bile uzak gördüler. Onlar her şeyden önce, ilâhlığın manasını bilmediler. İlâhlık, bir şeyi yoktan var etme kudretine sahip olmaktır. Buna göre, kâinatta yoktan var etmeye gücü yeten iki ilâhın bulunması doğru değildir; çünkü bu durumda birinin diğerine engel olması veya yaptığına onay vermesi gerekli olur ki iki durum da ilâhlığa aykırıdır. Eğer her ikisi de tam manada ilâhlık özelliklerine sahip değilse, ilâh olamazlar. Güçsüz, zayıf ve sonu zevale giden bir varlık ilâh olamaz."[266]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer [radıyallahu anh] müslüman olunca müminler sevindiler, bu durum Kureyş'in çok ağırına gitti. Bunun üzerine Kureyş'in ileri gelenlerinden on beş kişi toplanıp Ebû Tâlib'in yanına gittiler ve ona, "Sen bizim büyüğümüzsün. Şu sefihlerin yani İslâm'a girmiş kimselerin yaptıklarını biliyorsun. Biz, bizimle kardeşinin oğlu arasında hüküm vermen için sana geldik" dediler. Bunun üzerine Ebû Tâlib, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] yanına çağırttı. Allah Resûlü gelince, ona,

"Ey kardeşimin oğlu, bunlar senin kavmindir; senden makul bir şeyler istiyorlar, onlardan tamamen yüz çevirme!" dedi. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

"Benden ne istiyorlar?" diye sordu. O zaman müşrikler,

"Sen, biz ve ilâhlarımız hakkında konuşmayı bırak; biz de seni ilâhınla baş başa bırakalım!" dediler. O zaman Allah Resûlü,

"Eğer ben sizin dediğinizi yaparsam, siz de sayesinde Araplar'a sahip olacağınız ve bütün acemlerin de sizin dininize tâbi olacağı bir kelimeyi söyler misiniz?" diye sordu. Onlar da,

"Evet, söyleriz, onunla birlikte on kelime daha söyleriz!" dediler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Öyle ise, lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur) deyin" buyurdu. Bunun üzerine müşrikler kalkıp gittiler ve âyette geçtiği gibi, *"İlâhları tek bir ilâh mı yaptı? Gerçekten bu, çok tuhaf bir şey!"* dediler.[267]

---

266 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/251.

267 bk. Tirmizî, Tefsîru Sûre (38), 1; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/188; Hâkim, *Müstedrek*, 2/432; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/24; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/53.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlardan ileri gelenler kalkıp gittiler."* Kureyş'in ileri gelenleri, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] verdiği cevapla kendilerini susturunca ve onun dindeki sağlam duruşunu ve onu yaymadaki azmini görüp Ebû Tâlib'in aracılığı ile yapmayı bekledikleri anlaşmadan ümitlerini kesince, birbirilerine şöyle diyerek Ebû Tâlib'in yanından kalkıp gittiler.

"İşinize devam edin ve ilâhlarınıza ibadette sabredin." Yani siz, eskiden olduğu gibi işinize devam edin, Mekke'nin yollarına dağılın ve inkârı yaymaya, İslâm'a girmek isteyenleri engellemeye devam edin. Ayrıca, ilâhlarınız hakkında işittiğiniz karalama ve tenkitlere tahammül ederek onlara ibadet etmeye devam edin.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kâfirler, birbirlerine ilâhlarına ibadette sabretmeyi tavsiye edince, müminlerin yüce mâbudlarına ibadete ve dinlerinde istikamet üzere gitmeye sabretmeyi birbirine tavsiye etmeleri daha evla ve daha önceliklidir."[268]

Müşriklerin sözü şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz bu, asıl istenen şeydir."* Yani Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] bahsettiği tevhid ve ilâhlarımızın yok sayılması, onun tarafından muhakkak yerine getirilmek ve uygulanmak istenen bir şeydir; onu bundan hiçbir şey alıkoymadığı gibi, kendisine yapılacak bir iyilik, söylenecek bir söz, bir aracı veya nimet ile müsamaha göstermesi beklenen şeyler de geri çeviremez. Artık siz, Ebû Tâlib'in vasıtası ve aracılığı ile onu fikrinden döndürmekten vazgeçin. Sizin, ilâhlarınıza ibadet etmekten bütünüyle engellenmemeniz size yeter; öyle ise onlara ibadet etmeye sabredin ve onlar hakkında işittiğiniz karalamalara ve kötü sözlere tahammül edin.

Müşriklerin, *"Şüphesiz bu, asıl istenen şeydir"* sözüne şu manalar da verilmiştir:

Bu, Allah Teâlâ'nın dilediği ve gerçekleşmesine hükmettiği bir şeydir; artık onu hiçbir şey engelleyemez ve bu konuda sabırdan başka bir şey de fayda vermez.

Bir diğer mana: Bu iş, bizim için murat edilmiş zamanın âfetlerindendir; artık bizim ondan kaçış ve kurtuluşumuz yoktur.

---

268 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/251.

Bir diğer mana: Sizin bu dininiz, elinizden alınmak istenen bir şeydir, yani dininiz elinizden alınmak ve sizler mağlup edilmek isteniyorsunuz.

Bir diğer mana: Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] iddia ettiği tevhid, amaçladığı Araplar'a ve acemlere üstün gelip onlara reis olmak, herkesin temenni edip istediği bir şeydir.

Artık sen, bu görüşler üzerinde düşün ve yüce kelâmın ruhuna uygun olanı tercih et.[269]

Müşriklerin sözü şöyle devam ediyor: *"Onu* yani Muhammed'in söylediği tevhidi, tek ilâh inancını *sonraki milletler içinde de işitmedik."* Yani son din olan Hz. İsa'nın dini içinde de işitmedik. Çünkü hıristiyanlar tek ilâha değil, üçlü bir ilâha inanıyorlardı.

Yahut biz, babalarımızın yetiştiği Kureyş'in dininde böyle bir söz, yani tek ilâh inancını işitmedik.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz, Ehl-i kitap'tan ve kâhinlerden, gelmesi beklenen bir millet içinde böyle bir sözün ve inancın bulunacağını işitmedik.

Gerçekten onlar, bu konuda en çirkin yalanı söylediler; halbuki öldükten sonra dirilmeyle tevhid inancı ve putlara tapmanın bâtıl olduğu, İslâm ortaya çıkmadan önce de bilinen bir meseleydi.

Müşriklerin sözü şöyle bitiyor: *"Bu, sadece bir uydurmadır;* peygamberin kendisinin uydurduğu bir yalandır. *Kur'an aramızdan ona mı indirildi?"* Yani biz, insanların reisleri ve en şereflileri olduğumuz halde, Kur'an bize değil de Muhammed'e mi indi? Onlar, içlerindeki ileri gelenlerden birinin bu şerefe özel olarak seçilmesini ve aralarından ona Kur'an'ın indirilmesini hasetlerinden dolayı inkâr ettiler. Onların bu sözleri, *"Bu Kur'an, iki kentten (Mekke ve Tâif'ten) ulu bir adama indirilmeli değil miydi?"* (Zuhruf 43/31) sözleri gibidir.

Bu tür bâtıl sözler, onların hakkı yalanlamasının temel sebebinin haset ve tek hedeflerinin dünya metaı olduğuna dair bir delildir. Bu durumda olmaktan Allah'a sığınırız.

---

269 Açıklama ve görüşler için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/349-350.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ihsan ettiği rubûbiyyet, celâl ve cemalinin nurlarına karşı kâfirlerin gözleri kördü. Onlar kendisinde sadece, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] zâhirî yaratılışının mirası olan insanın dış şeklini gördüler. Bu durum âyette şöyle ifade edilmektedir:

'Onların sana baktığını görürsün, halbuki onlar (senin hakikatini) görmezler' (A'râf 7/198).

Bunun için onlar, Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] vahiy için özel olarak seçmesini uzak bir durum olarak gördüler; onun âlemde Allah'ın en seçkin kulu ve ilâhî tecellisi için bir ayna olduğunu bilemeyip bu tür sözler söylediler. Kendilerine içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaşırdılar. Onlar, kendilerini gayba ait şeyleri müşahededen ve Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının nurunu idrakten yana hiçbir şeye sahip olmadıklarını gördüler, sonra Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] kendileriyle kıyas ettiler. Onlar, bilmediler ki Allah Resûlü'nün şerefli nefsi, nefislerin özü, ruhların ruhu, yaratılışın aslı ve yüce Allah'ın en has tecellisidir. Keşke onlar, Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], 'Seni yaratmasaydım felekleri (kâinatı) yaratmazdım' buyurduğunda, onun melekût âlemindeki kıymetini ve ilâhî huzurdaki makamını görselerdi; o zaman böyle söylemezlerdi."[270]

4-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette anlatılan durum, Allah Teâlâ'nın insanlar içinde uyguladığı bir kanunudur. Her kim, insanlara dünyadan el çekip Allah'a yönelmeyi, âdetlerini terketmeyi, şirkten uzak tevhidi istediğinde ve insanların yaptığı gibi dünya malı biriktirmeyi, baş olma ve makam sevgisini terketmeyi emrettiğinde, insanlar kendisini inkâr eder, görüşünü tutarsız görür ve onun için, "Bu, yalancı sihirbazın biri" derler.

Onlar ayrıca birbirine de der ki: "Üzerinde bulundunuz halde devam edin ve sabredin; dünya malı toplamaya, çoluk çocuğunuza hizmet etmeye ve atalarınıza ait âdetleri korumaya devam edin. Bu adamın, 'Maddi sebepleri terkedin ve tamamen Allah'a bağlanın' şeklinde söyle-

270 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/186-187.

diği şeyleri, biz, bu zamanda kimseden işitmedik. O sadece kendisinin uydurduğu bir yalandır. Aramızda velilik ona mı verildi?"

Bu kimseler, Cenâb-ı Hakk'ın, rahmetini dilediğine özel olarak verdiğini ve her devirde, özel bir terbiye metoduyla dinî hayatı canlandıracak kimseleri gönderdiğini bilemediler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin sözlerine cevap olarak şöyle buyurdu:

...بَلْ هُمْ فِى شَكٍّ مِنْ ذِكْرِى بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذَابِ ﴿٨﴾ اَمْ عِنْدَهُمْ خَزَٓائِنُ
رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ ﴿٩﴾ اَمْ لَهُمْ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا
بَيْنَهُمَاۜ فَلْيَرْتَقُوا فِى الْاَسْبَابِ ﴿١٠﴾ جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْاَحْزَابِ ﴿١١﴾

... Hayır! Onlar benim zikrim (Kur'an) hakkında şüphe içindedirler. Hayır! Onlar, henüz azabımı tatmadılar.

9. ***Yoksa mutlak güç ve sonsuz ihsan sahibi olan Rabb'inin rahmet hazineleri onların yanında mıdır?***

10. ***Yahut göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların mülkü (hâkimiyeti) onların elinde midir? Öyleyse sebeplere sarılarak (göğe) yükselsinler bakalım!***

11. ***Onlar, çeşitli gruplardan oluşmuş hezimete mahkûm derme çatma bir ordudur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hayır! O Kureyş kâfirleri, benim zikrim,* yani Kur'an veya vahiy *hakkında şüphe içindedirler."* Onlar, taklide meylettiklerinden ve hakikat ilmine götürecek deliller üzerinde düşünmekten yüz çevirdiklerinden, Kur'an veya vahiy hakkında şüphe içindedirler. *Hayır! Onlar,* Kur'an'da vaat edilen *azabımı henüz tatmadılar."* Bunun için onun hakkında şüphe içindeler. Onu tattıklarında içlerindeki haset ve şüphe yok olup gider. Yani onlar, azap kendilerine dokunmadıkça onu

tasdik etmezler. Azap kendilerine dokununca onu tasdik ederler fakat artık tasdik zamanı değildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa mutlak güç ve sonsuz ihsan sahibi olan Rabb'inin rahmet hazineleri onların yanında mıdır?"* Yani onlar, rahmet hazinelerine sahip değiller ki onu dilediklerine versinler, dilediklerinden esirgesinler, peygamberlik için içlerinden bazı ileri gelenleri seçsinler ve böylece Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] üstünlük sağlayıp kendisine tepeden baksınlar. Rahmet hazinelerine sadece, sonsuz güç sahibi, yarattıkları üzerinde her hükmünü uygulayan ve rahmetini dilediklerine çokça ihsan eden Rabb'in sahiptir.

Âyetin manası şudur: Peygamberlik, Allah tarafından verilen bir ihsandır; Allah Teâlâ onu, seçtiği kullarından dilediklerine lutfeder, O'na hiç kimse mani olamaz. O, her işinde galiptir, dilediğini yapar ve dilediği herkese istediği her şeyi verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yahut göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların mülkü onların elinde midir?"* Yani ulvî (yüce) ve süflî (aşağı) âlemlerin mülkü onların elinde midir ki Rabb'e ait işlere söz söylesinler, yücelik ve ululuk sahibi Rabb'ine mahsus ilâhî tedbirlerde hüküm versinler?

Cenâb-ı Hak sonra, cevap vermede onları son derece âciz ve çaresiz bırakarak şöyle buyurdu: *"Öyleyse sebeplere sarılarak göğe yükselsinler bakalım!"* Yani eğer bahsedilen bu âlemlerin mülkü onlara aitse ve rahmeti paylaştırmada yetki sahibi iseler, o zaman kendilerini göğe ulaştıracak yollarla ve vasıtalarla arşa yükselsinler, orada âlemin ve Allah'ın melekûtunun (gaybının) işlerini idare etsinler, tercih ettikleri ve münasip gördükleri kimselere vahiy indirsinler.[271]

Allah Teâlâ sonra, şu âyetiyle Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] kâfirlere karşı zafer vaat etti: *"Onlar, çeşitli gruplardan oluşmuş hezimete mahkûm derme çatma bir ordudur."* Yani onlar, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] karşı toplanmış kâfirlerden oluşan ve yakın zamanda kırılıp yok edilecek bir ordudur. Artık sen, onların sözlerine aldırış etme ve hezeyanlarını ciddiye alma.

---

271 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/351; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/54.

8-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gafiller hakkında denir ki: "Hayır, sizler, zikrimin ve marifetimin tadı hakkında şüphe içindesiniz; çünkü sizler henüz onların tadını tatmadınız."

Allah kendisinden razı olsun, İbrahim b. Edhem demiştir ki: "İnsanlar, asıl şeyin tadını almadan dünyadan çıkıp gittiler." Kendisine, "Onların kaçırdığı bu şey nedir?" diye sorulunca, hazret, "Marifetin (yüce Allah'ı tanımanın) tadı" demiştir.

Gafiller hakkında ayrıca denir ki: Onlar, henüz benim azabımı tatmadılar. Bu azap, yüce kalbin Allah'tan kopup ilâhî huzurdan uzak kalma ve mukarrebîn derecesindeki velilerin derecesinden aşağı düşme azabıdır. Onlar, hakikatlerin ortaya çıktığı ahiret âleminde bu azabı tadacaklardır. Sadece o gün ne mal ne de evlatlar fayda verir; fayda verecek tek şey, Allah'a, inkâr ve isyandan arınmış temiz bir kalple yani kalb-i selimle gelmektir.

Allah tarafından özel olarak seçilmiş velilere haset edenler hakkında denir ki: *"Yoksa mutlak güç ve sonsuz ihsan sahibi olan Rabb'inin rahmet hazineleri onların yanında mıdır?"*

Kâfirlere Uyarı ve Tehdit

Cenâb-ı Hak sonra, Kureyş kâfirlerini tehdit ederek buyurdu ki:

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ ﴿١٢﴾ وَثَمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ
وَأَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ أُولَٰئِكَ الْأَحْزَابُ ﴿١٣﴾ إِنْ كُلٌّ إِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ
عِقَابِ ﴿١٤﴾ وَمَا يَنْظُرُ هَٰؤُلَاءِ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ ﴿١٥﴾

12-13. ***Onlardan önce Nuh kavmi, Âd kavmi, kazıklar sahibi Firavun, Semûd, Lût kavmi ve Eyke halkı da peygamberlerini yalanlamışlardı. Onlar (bâtılda) birleşen topluluklardır.***

14. *Onların her biri gönderilen peygamberleri yalanladılar da bu yüzden kendilerine azabım hak oldu.*

15. *Bunlar da sadece, hiç gecikmesi olmayan korkunç bir ses bekliyorlar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlardan* yani Mekkeliler'den *önce Nuh'un kavmi* Hz. Nuh'u, *Âd kavmi* Hz. Hûd'u, *kazıklar sahibi Firavun da* Hz. Musa'yı *yalanlamıştı.*" Firavun'a, "kazıklar sahibi" denmesinin sebebi hakkında farklı görüşler vardır.

Bir görüşe göre, Firavun'a ait dört kazık ve ipler vardı, onların üzerinde kendisi için huzurunda oyun oynanırdı.

Diğer bir görüşe göre, Firavun, azap etmek istediği kimsenin ellerinden ve ayaklarından kazığa bağlatıp (veya çiviletip) o şekilde ölene kadar bırakıyordu.

Onun, kazıklara bağlatıp azap etmek istediği kimselerin üzerine akrep ve yılanları saldığı da söylenmiştir.

Bir diğer görüşe göre, "kazıklar sahibi" sabit, kuvvetli mülk ve saltanat sahibi manasına da gelmektedir. Bu mana, kazıklarla sağlam bir şekilde çevrilen çadır veya ev için de kullanılır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Semûd kavmi* Salih'i, *Lût kavmi* Hz. Lût'u ve büyük, sık ormanlara sahip *Eyke halkı da* Şuayb'ı *yalanlamışlardı. Onlar* bâtılda *birleşen topluluklardır.*" Bununla şuna işaret ediliyor: Bu kavimler de bâtıl üzere bir araya gelmiş hezimete mahkûm derme çatma ordulardandır. Onlar da peygamberlerini yalanmışlardır. Bunun için Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"*Onların her biri gönderilen peygamberleri yalanladı.*" Yani bu orduların her bir ferdi kendilerine gönderilen peygamberi yalanladı. Yahut o orduların her biri kendilerine gönderilen peygamberi yalanladı. Çünkü onların hepsi hakka karşı birleştiklerinden, birinin yalanlaması hepsinin yalanlaması demektir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Her grup, kendisine gönderilen peygamberi yalanladı. *"Bu yüzden azabımı hak ettiler."* Yani işte bu yüzden, kendilerine hak ettikleri şekilde azap etmek gerekli oldu. Bu azap, onların yapmış olduğu cinayetlerin bir gereği olarak başlarına gelmiş değişik türdeki cezalardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunlar da* yani Mekkeliler de *sadece, korkunç bir ses bekliyorlar."* Bu ifadede, onların hali tahkir edilmekte ve işlerinin basitliğine dikkat çekilmektedir.

Mana şudur: Kendilerinden önce hakkı inkâr etmeleri ve yalanlamaları sebebiyle helâk edilmiş o grupların bir benzeri olan bu kâfirler de sadece korkunç bir ses bekliyorlar. Bu ses, sûra ikinci kez üflenmesidir. Bunun manası, onların asıl azabı, bu üfürmedeki şiddet ve korku demek değildir; çünkü onun korkusu, iyisi kötüsüyle bütün ümmetleri, herkesi kaplayacaktır. Âyetin manası şudur: Mekke kâfirleri ile Allah Teâlâ'nın kendileri için hazırlamış olduğu azabın başlarına gelmesi arasında sadece sûra ikinci üfürme vardır; onların asıl azabı ahirete ertelenmiştir. Çünkü azabın onlara dünyada gelmesi, köklerinin kazınmasını gerektirir. Halbuki Cenâb-ı Hak, *"Sen içlerinde bulunduğun sürece Allah onlara azap edecek değildir"* (Enfâl 8/33) buyurmuştur. Bunun için onların asıl azabı kıyamet gününe ertelendi.

Bazıları âyette geçen sesten kastın, sûra ilk üflenme olduğunu söylemiştir; bu doğru değildir; çünkü onu sadece üflenme sırasında hayatta olanlar duyacak ve onunla öleceklerdir. Bu açıklamayı Ebüssuûd yapmıştır.[272]

Âyet şöyle bitiyor: *"Onun için az bir gecikme dahi yoktur."* Yani onun zamanı gelince, az bir zaman dahi gecikme olmaz.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onun vakti gelince, geri dönmesi veya tekrarı söz konusu değildir." Yani o ses, bir kez üfürmeden ibarettir; onun ikincisi olmadığı gibi tekrarı da yoktur.[273]

---

272 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/352.

273 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/56.

12-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberleri yalanlayanların başına gelen şeyler, velileri yalanlayanlar için de cereyan eder, fakat velileri yalanlayan müminlerin azabı, ilâhî huzurdan uzaklaştırılmak, dostluk kapısından kovulmak ve müşahedeye dayalı marifetten mahrum bırakılmaktır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Azabın Hemen Gelmesini İsteyenlerin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, Mekke kâfirlerinin azabın hemen gelmesini istemesinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ ﴿١٦﴾ اِصْبِرْ عَلٰى مَا
يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُ۫دَ ذَا الْاَيْدِۚ اِنَّهُ اَوَّابٌ ﴿١٧﴾ اِنَّا سَخَّرْنَا
الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِشْرَاقِ ﴿١٨﴾ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةًۜ كُلٌّ
لَهُ اَوَّابٌ ﴿١٩﴾ وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَاٰتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ ﴿٢٠﴾

16. *Onlar, alay ile, "Rabbimiz! Hesap gününden önce bizim* (azaptan) *payımızı ver!" dediler.*

17. *Resûlüm! Onların söylediklerine sabret; kulumuz Davud'u, o kuvvet sahibi zatı hatırla. O, hep Allah'a yönelen biriydi.*

18. *Biz, dağları onun emrine vermiştik; akşam sabah onunla birlikte tesbih ederlerdi.*

19. *Kuşları da toplu halde onun emrine vermiştik. Hepsi* (zikir ve tesbih için) *ona yönelirdi.*

20. *Biz onun mülkünü* (hâkimiyetini) *kuvvetlendirmiş, kendisine hikmet ve faslü'l-hitap* (isabetli ve süratli hüküm verme yeteneği) *vermiştik.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar,* yani Mekke kâfirleri, azapların ahirete ertelendiğini işittikleri zaman, alay ederek, '*Rabbimiz! Hesap gününden önce bizim* azaptan *payımızı ver,* yani bize vaat ettiğin azaptan payımızı hesap gününden önce ver; onu, bahsedilen şiddetli sese erteleme' *dediler.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: İçinde ne yazıldığına bakmamız için bize, amel defterlerimizi acilen ver.

Yahut bizim cennetten payımızı hemen ver! Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'ın müminlere cennet müjdesini bildirince, kâfirler, alay etmek için, "Bizim cennetten payımızı bir an önce ver!" dediler.

Onların, duaya, "Rabbimiz!" diye başlamaları, alaydaki dikkat ve itinalarını göstermek içindir. Onlar sanki, istedikleri şeye son derece rağbet ediyorlarmış gibi böyle dua ettiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Resûlüm! Onların söyledikleri böyle boş şeylere sabret.*"

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kendisinden önceki peygamberlerin haberlerini anlatarak teselli verdi. O peygamberler ki ilk günleri, sıkıntı ve meşakkatle doludur, peşinden ise kendilerine bolca lutufların aktığı günler gelmiştir. Yüce Allah önce, peygamberi Hz. Davud'dan [aleyhisselâm] başlayarak şöyle buyurdu:

"*Kulumuz Davud'u, o kuvvet sahibi zatı hatırla!*" Hz. Davud [aleyhisselâm], ilk başta zayıf idi, koyun çobanlığı yapardı. Sonra, büyük kuvvet sahibi sultan bir peygamber oldu.

Hz. Davud [aleyhisselâm], dinde, mülkte ve peygamberlikte kuvvet sahibi bir zattı.

Âyet şöyle bitiyor: "*O, hep Allah'a yönelen biriydi.*" O, her şeyde Allah'a yönelen biriydi. Yahut o, her işinde Allah rızasına yönelen biriydi. Bu, onun kuvvet sahibi olmasının sebebini belirtiyor ve dinde kuvvetli olmasının delilini gösteriyor.

Hz. Davud [aleyhisselâm], bir gün oruç tutar bir gün yerdi. Bu, orucun en ağır şeklidir. O ayrıca, gecenin yarısını ibadetle geçirirdi. Bütün bunları, peygamberlik, sultanlık ve şahitleri dinleyip hüküm vermenin sıkıntısıyla birlikte yapıyordu. Yani kendisine, her iki yönden kuvvet verilmişti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, dağları onun emrine vermiştik."* Yani dağları ona boyun eğdirdik, ne zaman istese dağlar kendisiyle birlikte yürürdü.

Âyetin ifade şeklinden şunu anlıyoruz: Dağların Hz. Davud'un [aleyhisselâm] emrine verilmesi, rüzgârın ve diğer varlıkların Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] emrine verildiği gibi onlarda her istediğini yapması şeklinde değil, sadece onların Allah Teâlâ'nın ibadetinde kendisine uyup tâbi olması şeklindeydi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Dağları onun emrine verdik; dağlar onunla birlikte Allah'ı tesbih ediyordu. Bu tesbih ya Allah Teâlâ'nın onlarda yarattığı bir sesle sözlü olarak geçekleşirdi ya da hal diliyle olurdu. Yani onlar, yaptıkları tesbihle, Allah Teâlâ'yı zatına layık olmayan şeylerden yüce ve uzak tutarlardı.

Âyet şöyle devam ediyor: "Onunla bu tesbihi, *akşam ve sabah yaparlardı."* Akşamla kastedilen, ikindiden geceye kadar olan vakittir. Sabahla kastedilen ise güneşin doğup yükselerek ışınlarını yaydığı zamandır. Bu vakte, "ilk kuşluk vakti" denir. Güneşin doğma anına da "işrâk" (sabah) denir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ben, Kur'an'da kuşluk namazının olduğunuı bu âyetten anladım."[274]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Mekke'nin fethi günü Ümmü Hânî'nin evinde kuşluk namazı kılmış ve, *"Bu, işrâk (kuşluk) namazıdır"* buyurmuştur.[275]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kuşları da toplu halde onun emrine vermiştik."* Yani her taraftan toplanmış kuşları da onun emrine vermiştik.

274 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/56; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/151.

275 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/76; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/150-151; Heysemî, *ez-Zevâid*, 2/238.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Davud [aleyhisselâm], Allah'ı tesbih ettiği zaman, tesbihine dağlar karşılık verirdi; kuşlar da toplanarak onunla birlikte tesbih ederdi; onların toplanması budur."[276]

"Hepsi ona yönelirdi." Yani dağlar ve kuşlardan her biri, Davud'un tesbihine yönelirdi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hepsi yani Hz. Davud, dağlar ve kuşlar, Allah'a yönelirdi. Yani Allah'ı tesbih eder ve bunu çokça yaparlardı.

Âyete verilen bir diğer mana ise şudur: Onlar yani dağlar ve kuşlar, vereceği emir için Hz. Davud'a yönelirdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onun mülkünü,* hâkimeyetini *kuvvetlendirmiştik."* Yani onu, heybet, yardım ve çok ordu ile kuvvetlendirdik. Rivayet edildiğine göre, Beytülmakdis'te Hz. Davud'un mihrabının etrafında 33.000 adam özel muhafız olarak görev yapıyordu.[277]

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyete şu manalar verilmiştir:

Biz onun mülkünü (hâkimiyetini), hükümde adalet ve halkına güzel muamele ile kuvvetlendirdik.

Biz onun mülkünü, zayıf ve güçsüzlerin duası ile kuvvetlendirdik.

Biz onun mülkünü, samimi kimselerin güzel nasihati ile kuvvetlendirdik. Onlar kendisine, mülkünün hayrına olan şeyleri tavsiye ediyorlardı.

Biz onun mülkünü, hakkı herkesten kabulü ile kuvvetlendirdik.

Biz onun mülkünü, bütün vakitlerinde bize yönelmesiyle kuvvetlendirdik."[278]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "İsrâiloğulları'ndan bir adam, halkın ileri gelenlerinden birini Hz. Davud'a şikâyet etti. Şikâyet eden kimse,

276 Nesefî, *a.g.e.*, 4/57.

277 Begavî, *a.g.e.*, 7/76; Nesefî, *a.g.e.*, 4/57.

278 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/254.

'Bu benim sığırımı gasbetti!' dedi. Diğeri de inkâr etti. Şikâyet eden adamın elinde bir delil yoktu. Bunun üzerine Hz. Davud [aleyhisselâm],

'Kalkın, sizin işiniz hakkında bir düşüneyim' dedi. Allah Teâlâ, Hz. Davud'a rüyasında, şikâyet edilen adamı öldürmesini vahyetti. Hz. Davud, emri uygulamada acele etmedi, Cenâb-ı Hak, ona üç kere o adamı öldürmesini yoksa kendisine bir azap geleceğini vahyetti. Bunun üzerine Hz. Davud, adama haber göndererek, 'Allah Teâlâ bana, seni öldürmemi vahyetti' dedi. Adam,

'Beni delilsiz mi öldüreceksin?' diye sorunca, Hz. Davud,

'Evet, vallahi Allah'ın emrini sende uygulayacağım!' dedi. Adam, Hz. Davud'un kendisini öldüreceğini kesin olarak anlayınca dedi ki:

'Beni öldürmede acele etme, ben sana bu işin iç yüzünü söyleceğim. Allah Teâlâ, bu hırsızlık suçundan dolayı benim öldürülmemi emretmedi, fakat bunun asıl sebebi şudur: Ben, bu adamın babasını bir hileyle öldürmüş ve sığırını almıştım!' Bunu üzerine Hz. Davud adamı öldürdü. O zaman insanlar,

'Bir kimse bir günah işlediği zaman Allah Teâlâ, onu Hz. Davud'a bildiriyor ve o da cezasını veriyor!' dediler ve onu gözlerinde büyütüp kendisinden çekinmeye başladılar ve böylece kalplerde Hz. Davud'un heybeti büyüdü."[279]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz kendisine hikmet vermiştik."* Âyette geçen hikmete şu manalar verilmiştir: Peygamberlik, mükemmel ilim, sağlam amel, işlerde isabet, Zebur ve ilâhî hükümlerin ilmi.

Hakka uyan her söz hikmettir.

Âyetin devamı şöyledir: *"Biz ona ayrıca faslü'l-hitap vermiştik."* Ona, isabetli hüküm ve hasımların arasını kolayca ayırma ilmi verdik. Hz. Davud [aleyhisselâm], iki kişi arasında hüküm verirken hiç zorlanmaz, dilinde bir kekeleme ve zorlanma olmaz, meseleyi kolayca çözerdi.

279 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/47; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/77; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/153-154.

Âyete şu manalar da verilmiştir: Biz ona, hak ile bâtılı birbirinden ayırma yetkisi verdik.

Biz ona, açık ve kolayca anlaşılır şekilde konuşma kabiliyeti verdik. Öyle ki Hz. Davud [aleyhisselâm] konuşunca, karşısındaki kimse, sözü ve meramı hiç karıştırmadan rahatça anlardı.

Yahut ona, meramını süratle, kısadan anlatma kabiliyeti verilmişti.

Mana şudur: Allah Teâlâ Hz. Davud'a, hüküm verirken, mülkünü idare ederken ve halkı ile istişarelerde bulunurken hak ile bâtılın, doğru ile yanlışın arasını ayıracak fasih bir konuşma kabiliyeti verdi.

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ona verilen şey, bir iddiada bulunan kimseden delil istemesi ve hakkında suçlamayı inkâr edene yemin ettirmesiydi."[280]

Şa'bî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Âyetteki faslü'l-hitapla kastedilen şeyleden biri de onun, "Emmâ ba'dü" sözüdür. Bu sözü ilk söyleyen Hz. Davud'dur. Önemli bir konuşma yapacak kimse, konuşmasını Allah'ın adını anarak ve O'na hamdederek başlattıktan sonra, asıl konuya gireceği zaman, zikirden sonra, "emmâ ba'dü ..." (bundan sonra) der.[281]

16-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey hak yolcusu derviş, senin hakkında söylenen olumsuz sözlere sabret; senden önce gelip geçen Allah'ın seçkin kulları ile teselli bul. Allah Teâlâ'ya ulaşmayı uman ve bunu samimi olarak isteyen kimseler için onlarda güzel bir örnek vardır.

İmam Kuşeyrî, *"Biz dağları onun emrine verdik"* âyeti hakkında demiştir ki: "Kim, bir manevi hali hakkı ile elde ederse her şey ona yardımcı olur."[282]

280 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/77.

281 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/78; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/57.

282 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/254.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Sen, kâinatın sahibini müşahede etmediğin sürece, kâinatla birlikte olursun; kâinatın sahibini müşahede ettiğinde ise kâinat seninle birlikte olur (sana hizmet eder)."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Davud'un İmtihanı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Davud'un (aleyhisselâm) imtihanından bahsederek şöyle buyurdu:

وَهَلْ اَتٰيكَ نَبَؤُا الْخَصْمِ اِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَۙ ﴿٢١﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلٰى دَاوُ۫دَ
فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْۚ خَصْمَانِ بَغٰى بَعْضُنَا عَلٰى بَعْضٍ فَاحْكُمْ
بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَٓا اِلٰى سَوَٓاءِ الصِّرَاطِ ﴿٢٢﴾ اِنَّ هٰذَٓا اَخ۪ي
لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ اَكْفِلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي
الْخِطَابِ ﴿٢٣﴾ قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ اِلٰى نِعَاجِهِۜ وَاِنَّ كَث۪يرًا
مِنَ الْخُلَطَٓاءِ لَيَبْغ۪ي بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ اِلَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَقَل۪يلٌ مَا هُمْۜ وَظَنَّ دَاوُ۫دُ اَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ
رَاكِعًا وَاَنَابَ ﴿٢٤﴾ فَغَفَرْنَا لَهُ ذٰلِكَۜ وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿٢٥﴾

21-22. ***Sana davacıların haberi geldi mi? Hani onlar, mâbedin duvarına tırmanıp Davud'un yanına girmişlerdi de Davud onlardan korkmuştu. Onlar, "Korkma! Biz birbirine hasım iki davacıyız, aramızda adaletle hükmet, haksızlık etme ve bize doğru yolu göster" dediler.***

23. Onlardan biri dedi ki: "Bu, benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benimse bir tek koyunum var. Böyle iken, 'Onu da bana ver' dedi ve tartışmada bana üstün geldi."

24. Davud dedi ki: "Doğrusu o, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlık etmiştir. Gerçek şu ki ortakların çoğu, birbirlerine karşı haksızlık ederler; sadece iman edip salih ameller yapanlar hariç. Onlar da ne kadar azdır!" Davud, kendisini imtihan ettiğimizi anladı ve hemen Rabb'inden affını istedi, eğilerek secdeye kapandı ve tövbe edip Allah'a yöneldi.

25. Biz de onu kendisine bağışladık. Şüphesiz, onun için katımızda özel bir yakınlık ve güzel bir dönüş vardır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sana davacıların haberi geldi mi?"* Âyetteki sorunun, hayret manası olduğu gibi, anlatılan şeye kulak vermeye teşvik manası da mevcuttur. Çünkü o, çok güzel bilgi ve hayret edilecek haberler içermektedir.

"Hani onlar, mâbedin duvarına tırmanıp Davud'un yanına girmişlerdi." Âyette geçen mihrap, oda veya mescid demektir. Mescide mihrap (harp yeri) denmesi, orada şeytanla ve kötü düşüncelerle savaşıldığı içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Davud onlardan korktu."*

Rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ Hz. Davud'a [aleyhisselâm] insan şeklinde iki melek gönderdi. Onların Cibrîl ve Mîkâil olduğu söylenmiştir. Bu iki melek, Hz. Davud'un yanına girmek istediler; onu ibadet halinde buldular. Kapıcılar onların içeri girmesini engelledi. Bunun üzerine melekler mâbedin duvarına tırmandılar ve Hz. Davud farketmeden önüne oturdular. Hz. Davud, bir anda önünde oturan iki kişi görünce, (kendisine suikast için gelmiş olabileceklerini düşünerek) korktu. Çünkü onlar, yanına hüküm gününün dışında gelmişlerdi. Kapıdan değil, yukarıdan içeri girmişlerdi. Ayrıca bu gün onun mâbede çekilip ibadet yaptığı bir gündü ve etrafında yanına girenleri engelleyecek bir sürü koruması vardı.[283]

283 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/58.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Hz. Davud, zamanını dörde ayırmıştı. Bir günü kadınları için, bir günü ibadet için, bir günü insanlar arasında hüküm vermek için, bir günü de İsrâiloğulları ile karşılıklı uyarı ve sohbet için ayırmıştı. Melekler, kendisinin yanına ibadet gününde geldiler."[284]

Hz. Davud [aleyhisselâm] onlardan korkunca, melekler, *"Korkma! Biz birbirine hasım,* biri diğerine haksızlık etmiş *iki davacıyız, aramızda adaletle hükmet, haksızlık etme,* hakkın dışına çıkma *ve bize doğru yolu göster, dediler."* Bundan kasıt, hak olanın tesbit edilip açıklanmasıdır.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Davud [aleyhisselâm] zamanında, bir kimse diğerine hanımını boşamasını teklif edebiliyor, kadın da isterse boşanıp iddetini tamamladıktan sonra onunla evleniyordu. Bu durum, yardımlaşma konusunda onların bir âdetiydi. İslâm'ın ilk günlerinde, ensarla muhacirler arasında buna benzer bir durum olmuştur.

Hz. Davud bir defasında, Üriyya isminde bir adamın hanımını gördü. Kadın güzel biriydi. Kalbi ona meyletti; kocasına onu boşamasını teklif etti, o da bu teklifi geri çevirmekten utandı ve hanımını boşadı. İddeti bittikten sonra Hz. Davud [aleyhisselâm] onunla evlendi. Ondan Hz. Süleyman doğdu. Hz. Davud [aleyhisselâm] bundan dolayı uyarıldı ve kendisine dendi ki: "Sen, şanı yüce ve hanımı çok olan birisin. Senin gibi birinin, tek hanımı olan birinden hanımı boşamasını istemen uygun değildir. Sana yakışan, hevâna galip gelmek, nefsini kırmak ve imtihan edildiğin şeye sabretmektir."

Diğer bir rivayete göre, o kadına Üriyya tâlip oldu. Onunla birlikte Hz. Davud da aynı kadına tâlip oldu; bunun üzerine ailesi Hz. Davud'u tercih etti. Onun bu konudaki hatası, pek çok kadına sahipken, mümin kardeşinin tâlip olduğu kadına tâlip olmasıydı.[285]

Herhalde onların şeriatında bu durum (aynı kadına tâlip olmak) haram değildi. Fakat bu, evla olanın aksine bir ameldir. Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'sinde demiştir ki: "Peygamberler hakkında bu rivayet doğru değildir. Hele

284 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/255.

285 Rivayet ve değerlendirmeler için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/357-358; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/58.

Hz. Davud'un [aleyhisselâm], Üriyya'yı defalarca savaşa göndermesi, onun savaşta ölümüne sevinip iddeti dolunca hanımıyla evlenmesiyle ilgili rivayetler de asılsızdır. Bu tür şeyleri, peygamberlerin ulularından birinin yapması şöyle dursun, o, insanların içinde salih olarak bilinen bir kimseye bile layık değildir."[286]

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Sizden kim, Hz. Davud'un [aleyhisselâm] olayını kıssacıların naklettiği şekilde anlatırsa, ona 160 sopa iftira cezası uygularım."[287] Bu, peygamberler hakkında iftara cezası olup normal iftira cezasının iki katıdır.

Rivayet edildiğine göre, bir adam, Ömer b. Abdülaziz'in yanında Hz. Davud'un bu kıssasını anlattı. Yanında da hak ehli bir adam bulunuyordu. Adamın anlattığını yalanlayarak dedi ki:

"Eğer Hz. Davud'un kıssası, Allah Teâlâ'nın, kitabında anlattığı gibiyse, onun aksini araştırmak ve onun dışında bir şey söylemek uygun değildir. Şayet olay senin anlattığın gibiyse, Cenâb-ı Hak peygamberine onu bildirmemiştir, bu durumda da onun açıklanıp ortaya çıkarılması uygun değildir." Bunu işiten Ömer b. Abdülaziz,

"Gerçekten şu sözü işitmem, benim için üzerine güneş doğan her şeyden (bütün dünyadan) daha sevimlidir" dedi.[288]

Allah Teâlâ'nın, Hz. Davud'un kıssası için verdiği misal şunu gösteriyor: Hz. Davud'un yaptığı şey sadece, hanımın kocasından onu boşamasını talep etmesi ve o da bu talebi yerine getirince, iddetinden sonra kadınla evlenmesidir. Bu durum, açıkça değil, bir temsil ve ta'riz yoluyla ifade edildi. Böyle yapılması, kınamada daha etkili bir yöntemdir. Şöyle ki verilen temsili iyi düşünen kimse, onunla neyin kastedildiğini anlar ve bu onda daha büyük bir etki bırakır, kalbine daha kuvvetli yerleşir, onda daha büyük bir tesir uyandırır. Bu şekilde ayrıca, muhatap açıkça uyarılmayarak güzel edep korunmuş olmaktadır. Bu açıklamayı Nesefi yapmıştır.[289]

---

286 Değerlendirme için ayrıca bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 4/58.

287 bk. Nesefi, *a.g.e.*, 4/58; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/163) Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/358.

288 Rivayetler için bk. Nesefi, *a.g.e.*, 4/58-59.

289 bk. Nesefi, *a.g.e.*, 4/59; ayrıca bk. Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/81-82.

Cenâb-ı Hak sonra, kapalı yolla yapılan bu uyarıyı şöyle anlattı:

"Onlardan biri dedi ki: Bu, benim kardeşimdir." Yani bu benim din kardeşimdir. Yahut o benim, arkadaşlıkta veya ortaklıkta kardeşimdir. "O benim kardeşimdir" ifadesi, arkadaşı tarafından kendisine yapılan işin son derece kötü olduğunu anlatmak için kullanılmıştır. Hasmın sözü şöyle devam ediyor:

"Onun doksan dokuz koyunu var." Burada dişi koyunla ima edilen kadındır. Bir şeyi kapalı ve ta'riz yoluyla anlatmak, açıkça söylemekten daha etkilidir. *"Benimse bir tek koyunum var."* Ondan başka sahip olduğum bir malım yok. Böyle iken, bu kardeşim bana, *"Onu da bana ver;* benim mülküme kat, elimin altındaki mallarım gibi ona da sahip olup bakayım, *dedi ve tartışmada bana üstün geldi."* Yani o, kendisini haklı çıkarmak için delil getirmede ve mücadelede benden daha güçlüdür.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kadına tâlip olmada o bana üstün geldi. Şöyle ki ben bir kadına tâlip oldum, o da oldu, kadını o aldı. Bu da onlar tarafından ta'riz ve temsil yoluyla bir uyarıdır. Sanki şöyle demiş oldular: Biz, halleri böyle olan iki hasım gibiyiz. Böylece, Hz. Davud ile Üriyya arasında geçen olay, bir temsille anlatılmış oldu.

Bu temsilde, adamın birinin bir tek koyunu var, ortağının ise doksan dokuz koyunu var; arkadaşı koyunlarını 100'e tamamlamak istemektedir, bunun için ortağının tek koyununa göz dikti, onu almak için kendisiyle mücadeleye girişti. Hem de muradına ermek isteyen hırslı bir kimsenin mücadele şekliyle.

Bu durum sadece, mesele kendisine getirilip gerektiği gibi hüküm vermesi için böyle yapıldı.

"Davud dedi ki: Doğrusu o, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlık etmiştir." Böylece Hz. Davud [aleyhisselâm], kendi aleyhine hüküm vermiş oldu. Hz. Davud [aleyhisselâm] bu sözüyle, arkadaşının yaptığı işin son derece yadırganacak bir şey olduğunu ve kendisinin bir sürü koyunu varken, tek koyuna sahip olan arkadaşının koyununa göz dikmenin ne kadar yanlış olduğunu anlatmak istemiştir.

Hz. Davud [aleyhisselâm], bu sözü, iddia edilen şeyi karşı tarafın itiraf etmesinden sonra söylemiş olması muhtemeldir. Yahut onu, iddia sahi-

binin doğru söylemesi durumuna göre söylemiştir. Yani, eğer sen doğru söylüyorsan, bu kimse sana zulmetmiştir.

Hz. Davud [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam ediyor: *"Gerçek şu ki mallarını birbirine karıştıran ortakların çoğu, birbirlerine karşı haksızlık ederler;* arkadaşlık ve ortaklık hakkını gözetmezler. *Sadece, onlardan iman edip salih ameller yapanlar hariç.* Çünkü onlar, haksızlık ve düşmanlıktan son derece sakınırlar. *Onlar da ne kadar azdır!"* Yani böyle kimseler gerçekten az bulunur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Davud, kendisini imtihan ettiğimizi anladı."* Yani Hz. Davud, hüküm meclisinde cereyan eden bu olaydan, bizim kendisini imtihan ettiğimizi, bunun kendi meselesine çok benzediğini anladı.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Davud, gelen hasımlar arasında hükmünü verince, biri diğerine bakıp güldü ve sonra göğe yükseldiler. O zaman Hz. Davud [aleyhisselâm], Allah Teâlâ'nın kendisini imtihan ettiğini ve uyardığını anladı.[290] Yani bunu, kendisine bir imtihan ve uyarı için yaptığımızı anladı.

Hz. Davud'un [aleyhisselâm] imtihan edilme sebebi hakkında farklı şeyler söylenmiştir.

Bir rivayete göre Hz. Davud, ataları İbrahim, İshak ve Yakub'un derecelerine ulaşmak isteyerek, "Yâ Rabbi, bütün hayırları benden önceki atalarımın alıp götürdüğünü görüyorum; onlara verdiğinin bir benzerini bana da ver!" diye dua etti. O zaman Allah Teâlâ kendisine şöyle vahyetti:

"Ben onları birtakım musibetlere uğrattım, sabrettiler. İbrahim Nemrud'la ve oğlunu kurban etmekle imtihan edildi. İshak, kurban olarak boğazlanmakla imtihan edildi.[291] Yakub ise Yusuf için üzülmekle ve gözlerini kaybetmekle imtihan edildi. Sen ise hiçbir şeyle imtihan edilmedin." Bunun üzerine Hz. Davud [aleyhisselâm],

---

290 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/81; Kurtûbî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 15/162; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/357.

291 Meşhur olan görüşe göre, kurban olarak kesilen Hz. İsmail'dir [aleyhisselâm].

"Yâ Rabbi, beni de onları imtihan ettiğin şeylerin bir benzeriyle imtihan et" dedi. O zaman, kadınla imtihan edildi.[292]

Bir rivayete göre Hz. Davud, kendisinin çok kuvvetli olduğunu iddia ederek nefsinden hiç kokmadığını söyledi, bunun üzerine nefsinin halini gösterecek bir şeyle imtihan edildi.

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: "*Davud*, bir kusur işlediğini anlar anlamaz *hemen Rabb'inden affını istedi, eğilerek secdeye kapandı* yahut tövbe namazı kılarak rükû ve secde yaptı, *tövbe edip Allah'a yöneldi.*"

Rivayet edildiğine göre, Hz. Davud [aleyhisselâm] kırk gün secde halinde ağladı. Secdeden sadece farz namazları ve zaruri ihtiyaçları için kalkıyordu. Secde halinde öyle ağladı ki göz yaşlarından toprak ıslandı ve onda yeşillikler bitti. İçtiği suyun üçte ikisi göz yaşı olarak geri akıyordu.[293] Bu hal içinde, mülkünü idare etmekten geri kaldı; hatta bu arada İşâ ismindeki oğlu tahta geçti, halkı kendisine tâbi olmaya çağırdı. İsrâiloğulları'nın azgınlarından bir grup onun etrafında toplandı. Hz. Davud [aleyhisselâm], kusuru affedilince, tahtı ele geçiren oğluyla savaştı ve onu mağlup etti.[294]

Bu âyet, İmam Mâlik'e göre secde âyetidir. İmam Şâfiî aksi görüştedir. Fakat Mâlikî mezhebinde secdenin 24. âyetinin sonunda mı yoksa 25. âyetinin sonunda mı yapılacağı konusunda farklı görüşler vardır (Hanefî mezhebine göre de 24. âyet secde âyetidir).

İmam Tirmizî, Ebû Said-i Hudrî'den [radıyallahu anh] şunu nakletmiştir:

"Ebû Said-i Hudrî [radıyallahu anh], rüyasında bir ağacın Sâd sûresini okuduğunu gördü; ağaç, 24. âyetin sonuna gelince secde etti ve, 'Allahım, bunu benim için sevap olarak yaz, onunla benden bir günahımı affet, bana onun bereketiyle şükür nasip et, kulun Davud'dan kabul ettiğin gibi, onu benden de kabul et' dedi. Ebû Said-i Hudrî [radıyallahu anh], gelip rüyasını Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] anlattı; Allah Resûlü,

"*Ey Ebû Said, sen de secde ettin mi?*" diye sordu. Ebû Said,

292 bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 20/66-67; Begavi, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/78; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/159-160.

293 bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 4/60; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/358.

294 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/358.

"Hayır, yapmadım" deyince, Allah Resûlü,

"Sen secde etmeye ondan daha çok hak sahibiydin" buyurdu. Allah Resûlü, sonra Sâd sûresini okudu ve Hz. Davud'un secdesini bildiren 24. âyete gelince secde etti; secdesinde de ağacın söylediklerini söyledi.[295]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz de onu* yani affını istediği şeyi *kendisine bağışladık."*

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ Hz. Davud'a, kendisini affettiğini vahyedince Davud [aleyhisselâm],

'Yâ Rabbi, kendisine haksızlık ettiğim adamın durumu ne olacak?' dedi. Allah Teâlâ da,

'Ben onun sana hakkını helâl etmesini istedim!' buyurdu.[296] Diğer bir rivayette Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Ben ona kıyamet günü, bu zamana kadar gözünün görmediği nimetler veririm ve ondan, sana hakkını helâl etmesini isterim; o da sana hakkını helâl eder." Bunun üzerine Hz. Davud [aleyhisselâm], "Yâ Rabbi, senin beni affettiğini şimdi kesin olarak anladım" dedi.[297]

Cenâb-ı Hak âyetin devamında buyurdu ki: *"Şüphesiz, onun için katımızda özel bir yakınlık,* kusurunu bağışladıktan sonra kendisi için özel bir yakınlık ve keramet vardır. *Ayrıca onun için güzel bir dönüş* yani cennete dönüş *vardır."*

21-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Davud'un [aleyhisselâm] uyarılmasının tek sebebi, Cenâb-ı Hakk'a ait manevi güzelliğin dışında, varlıklara ait maddi güzelliğe yönelmesiydi. Manevi güzellik kendisine yetseydi, maddi güzelliğe yönelmezdi. Hak Teâlâ kendisini uyarınca istiğfar edip manevi güzelliğe döndü. O, ilâhî kudsî güzelliktir.

295 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/266; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/166. Biraz farklı lafızlarla bk. Tirmizî, Salât, 55 (nr. 579); İbn Mâce, İkâme, 70 (nr. 1053); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/86; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/167.

296 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/257.

297 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/262; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/84.

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Hz. Davud, şekil ve sûretlerden uzak mutlak manevi güzellikten kopup şekil ve sûret güzelliğine yöneldi. Bu, cem' makamı değil, tefrika makamıdır.[298] Hz. Davud, sonra halinden istiğfar ve tövbe edip varlıkları görmekten Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeye yöneldi; bundan sonra yüce Allah kendisine halifelik hil'atini giydirdi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Davud, 'Yâ Rabbi, ben Tevrat'ta senin önceki peygamberlere büyük rütbeler verdiğini gördüm; onları bana da ver' dedi. Allah Teâlâ da, 'Ben kendilerine musibet verdiğimde onlar sabrettiler ve bu dereceleri elde ettiler' buyurdu. Bunun üzerine Hz. Davud, bu derecelerin bir benzerine ulaşma arzusuyla, Allah Teâlâ kendisine bir musibet verirse ona sabredeceğine içinden söz verdi. O zaman Cenâb-ı Hak Hz. Davud'a, kendisini falanca gün imtihan edeceğini haber verdi. O gün gelince, Hz. Davud, özel ibadet yerine çekilip kapılarını kapattı, sadece göğün kapılarını kapatması mümkün olmadı. Hikmet sahibi zatlar demiştir ki:

'Olacak bir şeyden kaçan kimse, kendisini arayanın eline düşer.'

Hz. Davud'un bulunduğu evin bir penceresi vardı, oradan içeri ışık giriyordu. O sırada pencereden içeri ufak bir kuş girdi, giren kuş altın gibi süslü, parlak ve güzeldi. Hz. Davud'un küçük bir oğlu vardı; Hz. Davud, içeri giren kuşu oğlu için yakalamak istedi. Kuş kaçıyor o da kendisini takip ediyordu. Kuş kaçıp evin dışında bir yere kondu. Hz. Davud, kuşun nereye konduğuna bakmak için başını uzattığında, evinin avlusunda gayet güzel bir kadın gördü; kalbi kadına meyletti. Oğlu-

---

298 **Cem'**; kulun düşünce, fikir, himmet ve niyetinin tek noktada toplanmasıdır. Kulun kalbini ve düşüncelerini toplayacak olan Allah Teâlâ'dır. Kul her şeyini Hak'ta toplayınca, bütün düşüncesi Allah için, Allah ile Allah'tan gelen şeylerle olur. Cem', her şeyde Hakk'ı müşahede etmek, âlemde gerçek vücut, hakiki fâil ve tek sahip olarak sadece Allah'ı görmektir. Cem' ehli, yüce Allah'ta fâni olan kimsedir.
Fark ve tefrika, ayırmak, ayrı tutmak, Cenâb-ı Hakk'ın zatı dışındaki şeyleri O'na ait bir mülk olarak görmek, varlıkların ârızî bir vücuda sahip olduğunu kabul etmek, Cenâb-ı Hak'la birlikte diğer varlıkları da müşahede etmektir. Fark şeriat, cem' hakikattir. Cem' ve tefrika hallerinin ikisi de gereklidir. Biri olmadan diğeri, noksan ve tehlikelidir (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 196-198 [İstanbul: Semerkand, 2007]; Sühreverdî, *Avârif*, 62. bölüm; Kelâbâzî, *Taarruf*, s. 142; Kâşânî, *Istılâhâtü's-Sûfiyye*, s. 377 [Kahire 1992]; İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf*, s. 58 [Dımaşk 2004]).

nun derdine düşmesi onu sonuçta imtihan olduğu işle yüz yüze getirdi. Bunda, basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır."[299]

İmam Kuşeyrî, *"Kendisi için onu affettik"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Hz Davud [aleyhisselâm], başına gelen imtihanın başında tövbe etmeye, ağlamaya, yalvarıp yakarmaya yöneldi ve peşinden mağfiret ve af buldu. Aynı şekilde kim, başına gelen şiddetli imtihanların başında Allah'a yönelirse, Allah ona yeter ve tövbesini kabul eder. Başına gelen sıkıntılı hal uzadığında sonuna kadar sabreden kimse de aynı güzel sonuca ulaşır. Şöyle denilmiştir: Pişmanlığın sebebiyle seni Allah'a ulaştıran bir hata, kendisiyle övünmen sebebiyle seni Allah'tan uzaklaştıran bir taatten senin için daha faydalıdır."[300]

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Peşinden zillet ve iftikâr (Allah'a muhtaç olduğunu anlayıp boyun bükme) halini getiren bir günah, peşinden gurur ve kendini büyük görmeyi getiren bir taatten daha hayırlıdır."

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî demiştir ki: "Sana güzel edep kazandıran her kötü edep de bir edeptir."

Hz. Davud'a Verilen Halifelik

Hz. Davud [aleyhisselâm], bütün benliği ile Cenâb-ı Hakk'a yönelince, Allah Teâlâ onu halife yaparak şöyle buyurdu:

يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِى الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ
بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ اِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ
عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ۝٢٦ وَمَا
خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذٰلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا

299 Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, 5/255-257.

300 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/255-257.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ ۝٢٧ اَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْاَرْضِ اَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ ۝٢٨

26. Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında hakla hükmet. Nefsin arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Şüphesiz, Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.

27. Biz göğü, yeri ve ikisinin arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu düşünce, inkâr edenlerin zannıdır. Vay o inkâr edenlerin ateşteki haline!

28. Yoksa biz, iman edip salih ameller yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlarla bir tutar mıyız? Yahut (Allah'tan) korkanları, azgın günahkârlarla bir tutar mıyız?

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık."* Yani ondaki mülkün başına ve insanlar arasında hükmetmeye seni getirdik. Yahut seni, senden önce hakkı ayakta tutan peygamberlerin yerine halife yaptık.

Âyette şuna dair bir delil vardır: Hz. Davud'un [aleyhisselâm] tövbeden sonraki hali, önceki hali gibi güzel olup halinde herhangi bir değişme yoktur. Sa'lebî, bu konuda aksi şeyler nakletmiştir. O, Hz. Davud'un tövbesinden sonra halinin değiştiğini, önceki güzel sesini kaybettiğini ve kuşların onun okuyuşuna katılmadığını söylemiş olup bunlar doğru değildir. Rivayet için Sa'lebî'nin tefsirine bakınız.[301]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O halde insanlar arasında hakla,* Allah Teâlâ'nın hükmüyle *hükmet;* çünkü sen, O'nun halifesi oldun." Yahut adaletle hükmet.

301 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/265-266.

"Nefsin arzusuna uyma." Yani din veya dünya işlerinde bir hüküm verirken nefsin arzusuna uyma; aksine, senin için belirlenen sınırda dur. Âyette, kulun işlediği en kötü suçun, hakkı bırakıp nefsinin arzusuna uymak olduğuna dair bir uyarı vardır.

"Yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır." Yani hevâ veya ona tâbi olmak, Allah'ın senin önüne koyduğu kâinat ve dine ait delillerden uzaklaşıp sapmana sebep olur.

"Şüphesiz, Allah'ın yolundan yani kulu O'na ulaştıran yoldan *sapanlara, hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır."* Şüphesiz, hesap gününü hatırlamak ve onu sürekli kalpte tutmak, hakka yapışıp hevâdan uzaklaşmayı gerektirir.[302]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz göğü, yeri ve ikisinin arasındakileri* yani bu eşsiz nizamdaki varlıkları *boş yere,* hikmetten uzak, gereksiz birer mahlûk olarak *yaratmadık."* Yahut onları, boş ve abes bir mahlûk olsunlar diye yaratmadık; tam aksine hepsini sonsuz hikmetler ve harika sırlar için yarattık. Biz o varlıklar içinde birtakım nefisler (insanlar) da yarattık. Onlara, hak ile bâtılı, faydalı ile zararlıyı seçmeleri için akıl verdik. Onlara, faydalı şeyleri elde etmede ve zararlı şeyleri savmada ilmî ve amelî alanlarda tasarruf imkânları da verdik. Onların önüne, dış âlemde ve içlerinde hakkı ispat eden nice deliler koyduk ve kendilerine onlarla hakka delil getirme kudretini bahşettik. Sonra onlara, bu kadar ihsanla yetinmedik, kendilerine ayrıca peygamberler gönderdik ve içinde bize karşı nasıl edepli olunacağını ve kudsî huzurumuza nasıl ulaşılacağını açıklayan kitaplar indirdik. Bunun yanında ayrıca o kitapları anlayıp insanlara anlatacak derin âlimler hazırladık; onlar bu kitapların içindeki mana cevherleri çıkarmak için ona daldılar ve içinden, bize karşı zâhiren ve bâtınen nasıl muamele edileceğinin bilgisini çıkarttılar. Biz o kitaplarda, ondan yüz çevirenlere azap hazırladığımızı, ona sımsıkı sarılanlara ise bolca sevap vereceğimizi ve hiçbir şeyi boş yere yaratmadığımızı da bildirdik.

---

302 Hz. Davud'un nasihatleri ve halifenin özellikleriyle ilgili haberler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/169-174.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu düşünce, inkâr edenlerin zannıdır."* Yani varlıkların boş yere yaratıldığı düşüncesi, kâfirlerin boş bir zannıdır. Onlar bunu açıkça belirtmeseler de hallerinden anlaşılan budur. Çünkü onların, kâinatın yaratılış gayesi olan öldükten sonra dirilmeyi, sevabı, hesabı ve azabı inkâr etmeleri, kendilerini bütün kâinatın boş yere yaratıldığı zannına götürür. Sanki onlar, böyle zannetmekle âlemin boş yere yaratıldığını söylemiş olmaktadır. Âlemin yaratılmasının en büyük hikmetlerinden biri, ahirette herkesin dünyada yaptıklarının karşılığını almasıdır. Kim, ahiretteki hesap ve cezayı inkâr ederse âlemin yaratılmasındaki hikmeti de inkâr etmiş olur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Vay o inkâr edenlerin ateşteki haline!"* Yani bu zan ve inkârlarının sonucu içine girecekleri cehennemden dolayı vay inkâr eden kâfirlerin başına gelene!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa biz, iman edip salih ameller yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlarla bir tutar mıyız?"*

Âyetin kastı şudur: Eğer, kâfirlerin dediği gibi, ahirette hesap ve ceza olmasa, o zaman Allah'tan korkan müminlerle inkâra dalan cehennemliklerin durumları bir olur. Bu iki grubu bir tutan kimse sefihtir, hikmet sahibi değildir. Hayır, biz, sürekli ıslahla uğraşan müminlerle, yeryüzünün her yanında bozgunculuk yapan kâfirleri bir tutmayız. Eğer kâfirlerin dediği gibi, öldükten sonra dirilmek ve onu takip eden ceza süreci olmasa bu, müminlerin ve kâfirlerin dünya nimetlerinin eşit olmasını gerektirir. Halbuki durum böyle olmayıp kâfirlerin dünyadaki nasipleri (genelde) müminlerden daha fazladır. Müminler, Allah için sabretmeleri ve taatlerin meşakkati içinde yorulmalarıyla birlikte, onları ahirette kâfirlerle bir tutmamız mümkün değildir. Bunun için, müminlerin en yüksek derecelere yükseltilmesi ve kâfirlerin de en aşağı azap derekelerine atılması için, öldükten sonra dirilme ve herkesin amelinin karşılığını alması gerekir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Yahut Allah'tan korkanları, azgın günahkârlarla bir tutar mıyız?"* Âyet, bahsedilen iki grubun eşit olmalarını inkâr ve reddetmektedir. Buradaki "azgın günahkârları", müminlerin günahkârları şeklinde yorumlamak makama uygun değildir. Burada bahsedilen

müttakiler ve fâcirlerle, âyetin ilk kısmında bahsedilenlerin (salih amel yapanların ve yeryüzünde fesat çıkaranların) kastedilmiş olması mümkündür. Her iki grubun diğer iki vasfıyla tekrar dile getirilmesi, ilk iki vasıftakilerin eşit olmasını inkâr etme açısından daha etkilidir.

Rivayet edildiğine göre, Kureyş müminlere, "Kıyamet günü, size verilecek nimetlerin aynısı bize de verilecek!" dediklerinde bu âyet indi.[303]

26-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Ey Davud, biz seni yeryüzünde halife yaptık"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Hz. Davud, Cenâb-ı Hakk'ın imtihan ve iptilasından başarıyla çıkınca, Allah Teâlâ ona özel tecellileriyle güzel ihsanlarda bulundu, kendisine izzet ve sultanlık elbisesini giydirdi; aynen Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] imtihandan çıkıp yeryüzünde halifelik tahtına oturduğu gibi. Bu onların, Rahmân'ın ahlâkıyla ahlâklanıp en büyük ruhun sûretiyle şekillenmelerinden sonra oldu. Hz. Davud [aleyhisselâm] aşk, muhabbet, peygamberlik ve güzel ahlâkta temkin halini bulunca, emri Cenâb-ı Hakk'ın emri, yasakladıkları da O'nun yasakladığı şeyler oldu."[304]

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Allah'ın halifesi sıfatı sadece bir peygamber için kullanılır; bu sıfatın peygamberlerin dışındaki kimseler için kullanılması, bir zorlama ve haddi aşmaktır."[305]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Velilere göre, varlıkların bağından kurtulup gerçek hürriyete kavuşmuş, veliliğinde yüksek derecelere ulaşıp manevi halinde sabit kadem olmuş, himmetiyle bütün âlemde tasarrufta bulunduğu ortaya çıkmış ve genelde emri Allah'ın emri olan kimselere de "Allah'ın halifesi" denir. Bu, kutubluk makamıdır.

Manevi mertebeler üç olup bunlar, salah (güzel salih hal), velilik ve hilâfettir.

Salah mertebesi, zâhirini takva ile süsleyenlere aittir.

303 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/87.

304 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/191.

305 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/502.

Velilik mertebesi, müşahedeye ulaşmış, fakat nefsinden bütünüyle kurtulmamış kimselere aittir. Şöyle ki onun sürçme ve hataları gerçekten çok azdır.

Manevi hilâfet mertebesi ise engellerden kurtulup tam hürriyetine kavuşmuş, Cenâb-ı Hakk'ın özel inâyetiyle günahlardan korunmuş kimselere aittir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ'nın, *"Hevâya tâbi olma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır"* âyeti hakkında deriz ki: Hevâ, nefsin arzuladığı ve kendisine meylettiği fâni zevklerdir. Bu zevk, makam ve mal sevgisi gibi kalbe ait bir haz olabileceği gibi, yeme, içme ve evlenmede lükse düşkünlük gibi nefse ait bir şey de olabilir.

Hevâya tâbi olmak, onu elde etmek için peşine düşmek ve bu uğurda gayretle çalışmaktır. Eğer elde edilmek istenen şey haram ise onun peşine düşmek imana zarar verir. Şayet elde edilmek istenen şey mubah bir şey ise (ona hırsla yönelmek) ihsan makamının nuruna zarar verir. Eğer bir şey dinen mubah olur ve kul onu talep etmeden ve ona göz dikmeden kolayca gelirse ondan ihtiyacı kadarını alması câizdir; fakat bunun, gelen nimete şükür ve onun Allah'tan geldiğini müşahede ile olması gerekir.

Ömer b. Abdülaziz (rahmetullahi aleyh) demiştir ki: "Hak, nefsin de arzusuna uygun olursa balla kaymak gibi tatlı olur."

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Senin için Hakk'a giden yolların karışık olmasından korkulmaz; senin için asıl korkulacak şey, hevânın (nefsin kötü arzularının) sana galip gelmesidir."

Hevânın galip gelmesi, insanı kahrı ve hükmü altına almasıdır; öyle ki nefsin şehveti galeyana gelince, kul ona sahip olamaz.

Allah Teâlâ'nın, *"Biz göğü, yeri ve içindekileri boş yere yaratmadık"* âyetinin işaret ettiği mana şudur: Bilakis biz onları, kendileriyle tanınmamız için yarattık. Kâinat senin önüne, onları seyretmen için değil, onlarda, kendilerini yaratan yüce Mevlâ'yı müşahede etmen için kondu. Bu konuda çok açıklama geçti.

Kur'an Âyetleri Üzerinde Düşünmek ve Onlardan İbret Almak

Kul, kâinatta yüce Mevlâ'sını müşahede edeceği bir makama sadece tefekkür ve ibretle düşünme ibadetini yaparak ulaşır. Cenâb-ı Hak, bu duruma işaret ederek şöyle buyurdu:

كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا اٰيَاتِهٖ وَلِيَتَذَكَّرَ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٢٩﴾

29. ***Bu Kur'an, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.***

Tefsir

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, önceki âyette, müttaki salih kimse ile günahlara dalmış bozguncunun bir olmayacağını belirtti. Burada da kendisine uyanların ebedî saadeti elde edeceği, kendisiyle tam bir salâh halinin ve kâmil takvanın hâsıl olacağı şeyi açıkladı. O, Allah Teâlâ'nın kitabı olup Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu.

"Bu Kur'an, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır." Onun, dine ve dünyaya ait faydaları pek çoktur. Onu insanlara, âyetleri üzerinde derin derin düşünsünler diye indirdik. Düşünülecek bu âyetlerin içine, yaratılışın sırlarını ve Allah'ın hükümlerini anlatan âyetler de girmektedir. Onlar, kâinat âyetlerinin zâhirine bakarak onlardaki üstün manaları anlarlar; ilâhî hükümler üzerinde düşünerek de onların en uygun mana ve yorumlarını elde ederler

O Kur'an, nefsanî arzuların kirinden temizlenmiş safi akıl sahipleri öğüt alsınlar, onda geçen hakikatler üzerinde dursunlar ve onunla amel etsinler diye indirilmiş mübarek bir kitaptır. Hiç şüphe yok ki ilâhî kitaplar, içindekilerden ibret alınması ve kendisiyle amel edilmesi için indirilmiştir.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Bu Kur'an'ı onun mana ve tevilini bilmeyen köleler ve çocuklar da okur; onlar, Kur'an'ın harflerini korudular (onları düzgün okudular) fakat hükümlerini zayi ettiler."[306]

306 bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 4/61.

29. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yüce Allah'ın kitabı, sultanın katından gelmiş bir fermandır. Onun gönderilmesindeki amaç, içindekilerin anlaşılması ve gereğince amel edilmesidir; yoksa sadece harflerini okumak ve şekline bakmak değildir. Kim işin şeklinde kalırsa o kimse kusurludur.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde, Kur'an okumanın bâtınî edeplerinden on tanesini saymıştır. Biz bunları, özetleyerek vereceğiz.

Kur'an Okumanın Bâtınî Edepleri

1. İlâhî kelâmın büyüklüğünü, yüceliğini, Allah Teâlâ'nın onu, ulu arşından insanların anlayış seviyesine indirerek insanlara yaptığı ihsanı anlamak. Eğer Allah Teâlâ, yüce kelâmının hakikatini harflerle perdelemeseydi, Allah'ın kelâmının ağırlığı karşısında arş ve yer sabit duramaz, onun azametinden arşla yer arasındaki şeyler yok olup giderdi. Şayet Allah Teâlâ, Hz. Musa'yı [aleyhisselâm] destekleyip sabit tutmasaydı, O'nun kelâmını dinlemeye güç yetiremezdi; dağın üzerinde ilâhî nurun parlamasına güç yetiremediği gibi.

2. Kendisiyle kelâm ettiği zatı yüceltmek. Bu zat, yüce Allah'tır. Kur'an okuyan kimse, sözün sahibinin büyüklüğünü düşünmeli, okuduğu şeyin insan sözü olmadığını, O'nun kitabını okumada büyük bir tecellinin olduğunu bilmelidir. Bunun için İkrime [radıyallahu anh], mushafı (Kur'an'ı) açtığı zaman kendinden geçer, "O Rabbim'in kelâmıdır, o Rabbim'in kelâmıdır" derdi.

3. Kalp huzurunu sağlamak ve nefsin boş düşüncelerini terketmek; bir âyeti gaflet içinde okursa onu yeniden okumak.

4. Tedebbür yani derin ve ince düşünce. Bu, kalp huzurunun ötesinde bir şeydir. Çünkü bazan insan, Kur'an'ın dışında bir şeyi düşünmez fakat âyetler üzerinde de düşünmeden sadece okuduğu Kur'an'ı dinlemekle yetinir. Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Fıkhını bilmeden yapılan ibadette ve âyetleri üzerinde düşünmeden yapılan Kur'an kıraatinde hayır yoktur."

5. Mana ve kastedileni anlamak. Bu, her âyetin içerdiği manayı, layık olduğu şekilde anlayıp kastedileni ortaya çıkarmaktır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah Teâlâ'nın sıfatlarından ve fiillerinden bahsedilmekte, ayrıca peygamberlerin ve onları yalanlayanların halleri anlatılmakta, onların nasıl helâk olduğundan bahsedilmektedir. Onda ayrıca, Allah'ın emirleri, yasakları, cennet ve cehennem anlatılmaktadır.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim öncekilerin ve sonrakilerin ilmini bilmek isterse Kur'an'ı iyi incelesin."

Yani Kur'an, hakkıyla düşünen kimse için, yüce Allah'ın fiilini, sıfatlarını ve zatının sırlarının keşfini içermektedir.

6. Kur'an'ı anlamaya mani olan şeylerden kurtulmak. Bu manilerin en büyükleri dört tane olup şunlardır:

Birincisi, bütün himmet ve gayreti harfleri mahrecinden çıkartmaya sarfetmektir. Sırf bunun için Kur'an okuyanlara musallat edilmiş bir şeytan vardır. Sadece kıraat rivayetlerini ezberlemekle meşgul olanlar da böyledir. Bu kimseye, manaların sırları nasıl açılsın?

İkincisi, taklitle tâbi olduğu bir mezhebe bağlanıp kalmak, onda ısrar ederek katı davranmaktır. Bu kimseyi, sadece inandığı ve doğru bildiği şey bağlamaktadır. Onun aklına, kendi doğrusundan başkası gelmez. Bu durumda o, Kur'an'ın manaları içine dalamaz; çünkü o, katı fikrine bağlanıp kalmıştır, ötesine ve başkasına bakamaz.

Üçüncüsü, kalbi kirleten ve perdeleyen bir günahta ısrar etmek yahut kendini beğenmek veya dünya sevgisiyle müptela olmaktır. İnsanların çoğu bu hallerle müptela olup kalpleri Kur'an'ı anlamaktan yana perdelidir. Allah Teâlâ, bu duruma şu âyetiyle işaret etmektedir:

"Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları, âyetlerimden (yani onları anlamaktan) uzaklaştıracağım" (A'râf 7/146).

Dördüncüsü, zâhirî tefsirle yetinmektir. Bazıları, Kur'an'ın zâhirî tefsirini okur ve Kur'an'ın âyetleri için İbn Abbas, Mücâhid ve onların yaptığı açıklamalardan başka bir manasının olmadığına inanır; bunun dışındaki tefsir ve tevilleri, Kur'an'ı kendi görüşüyle tefsir etmek olarak

değerlendirir. Bu düşünce de Kur'an'ın hakikatini anlamada en büyük perdelerden biridir. Şüphesiz, Kur'an'ın bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve hakikatine ulaşılan bir müşahede noktası vardır. Onun âyetlerindeki sırların ve inceliklerin anlaşılması ebediyen bitmez. O, engin bir deniz gibidir; kıyamete kadar herkes, bu denizden kendi vüsati kadar (ilim, akıl ve idraki ölçüsünde) ilim alır.

7. Tahsis. Bu, Kur'an'daki her hitabın (âyetin) içinde asıl bir amacın bulunduğuna inanmaktır. Mesela, bir emir veya yasak bildiren âyet işittiğinde, ondan maksadın, bahsedilen emrin yapılması, yasak edilen şeyin ise terk edilmesi gereken bir şey olduğunu bilmektir. Aynı şekilde, âyetlerde bir müjde ve tehdit işittiğinde, öncekilerin kıssalarını duyduğunda, bundan kastın, onlarda dini adına ihtiyacı olan şeyi elde etmek ve imanını kuvvetlendirmek için ibret almak olduğunu bilmelidir. Kıssaların hikmeti konusunda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Peygamberlerin haberlerinden, kendileriyle senin kalbini kuvvetlendireceğimiz her haberi sana anlatıyoruz. Bunlarda, sana hak, müminlere de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir" (Hûd 11/120). Kur'ân-ı Hakîm, sadece Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] inmemiştir, bilakis o, bütün âlemler için bir şifa, rahmet ve nurdur. Kur'ân-ı Hakîm, onu işiten her müminin kalbini kuvvetlendirir.

8. Tesir. Kur'an okuyanın kalbi, okuduğu farklı âyetlere göre değişik tesirler altında kalmalıdır. Kalbi, okuduğu âyetlerden anladığı her bir hal ve vecde göre korku, ümit, kabz, bast ve diğer hallerden payını almalıdır.

9. Terakki. Bu, Kur'an okuyanın okuduğu kelâmı, nefsinden veya bir başkasından değil, yüce Allah'tan dinleyeceği bir hale yükselmesidir. Kur'an okumanın dereceleri üçtür:

Birincisi, kulun, Kur'an'ı sanki yüce Allah'ın huzurunda durup O'na okuduğunu düşünmesidir. Bu durumdaki kulun hali, istek ve yalvarış olur.

İkincisi, kalbiyle Allah Teâlâ'nın sanki kendisine kelâmıyla hitap ettiğini, nimet ve ihsanlarından bahsederek onunla konuştuğunu müşahede etmesidir. Bu durumdaki kulun makamı, hayâ ve tâzimdir.

Üçüncüsü, Kur'an okuyanın, kelâmda konuşanı (yüce Allah'ı) görmesi, kendine ve okuyuşuna bakmaması, kelâm sahibinin müşahedesi içine dalarak bütün himmetini O'nda toplamasıdır. Bu, mukerrabînlerin (ilâhî huzurda özel yakınlık elde etmiş âriflerin) makamıdır. Ondan öncekiler, ashâb-ı yemînden (amel defterini sağından alan) salihlerin makamıdır. Bunların dışındakiler ise gafil müminlerin derecesidir.

Kur'an okumanın en yüksek derecesi hakkında Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, kelâmında kullarına tecelli etmektedir, fakat onlar kendisini göremiyorlar."

Hikmet sahiplerinden biri demiştir ki: "Önceleri Kur'an okurdum, ancak bir tat alamazdım. Sonra onu, sanki Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ashabına okuyor ve ben de kendisinden dinliyormuşum gibi okumaya başladım. Ardından, bir üst makama yükseltildim; onu, sanki Cibrîl Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] okuyor, ben de kendisinden dinliyormuşum gibi okumaya başladım. Sonra Allah Teâlâ beni, diğer bir makama yükseltti; şimdi ben onu kendisiyle konuştuğum Allah'tan dinliyorum. O esnada öyle bir manevi tat alıyorum ve huzur buluyorum ki ondan uzak kalmaya sabredemem."

10. Teberri. Bu, Kur'an okuyanın kendine ait bir güç ve kuvvet görmekten sıyrılması ve nefsinin hallerine razı olmaktan (halinin salih ve güzel olduğunu düşünmekten) uzaklaşmasıdır. Diğer açıklamalar için *İhyâ*'ya bakınız.[307] Biz, *İhyâ*'daki açıklamaları özetleyerek verdik.

Hz. Süleyman'ın Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمٰنَۜ نِعْمَ الْعَبْدُۜ اِنَّهُٓ اَوَّابٌۜ ﴿٣٠﴾ اِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ
الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُۙ ﴿٣١﴾ فَقَالَ اِنّ۪ٓي اَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبّ۪يۚ حَتّٰى
تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ۠ ﴿٣٢﴾ رُدُّوهَا عَلَيَّۜ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْاَعْنَاقِ ﴿٣٣﴾

307 bk. Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 1/372-383 (Beyrut 2000).

30. ***Biz Davud'a Süleyman'ı bağışladık. Süleyman ne güzel bir kuldu! Gerçekten o, daima Allah'a yönelirdi.***

31. ***Hani, kendisine akşama doğru soylu rahvan atlar getirilmişti.***

32. ***Süleyman, "Gerçekten ben malı, Rabbim'in zikri için sevmiştim" dedi.*** *(Huzuruna getirilen atları seyrederken)* ***nihayet güneş battı.***

33. ***Süleyman, "O atları bana geri getirin!" dedi ve atlar getirilince, onların bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya*** *(kesmeye)* ***başladı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz Davud'a Süleyman'ı bağışladık. Süleyman ne güzel bir kuldu! Gerçekten o, daima Allah'a yönelirdi."* Yani genişlik ve darlıkta, bütün işlerinde Allah Teâlâ'ya yönelirdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hani, kendisine akşama doğru soylu rahvan atlar getirilmişti."* Öğle-akşam arasında kendisine soylu rahvan atlar getirilip sunulunca, onun yaptıklarını anlat. Bu atların özelliği ve güzelliği şu idi: Atlar dururken, ön ayaklarından birini tırnağı üzerine yere dikerek diğer üç ayağı üzerinde sakince duruyor, sıra koşmaya gelince çok süratli koşuyorlardı.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Süleyman Dımaşk ve Nusaybin halkıyla savaştı, onlardan 1000 at aldı. Diğer bir rivayete göre, bu atları babası Hz. Davud, Amâlikalılar'dan aldı, Hz. Süleyman, onları kendisinden miras olarak aldı; fakat bu doğru değildir, çünkü peygamberler, vefatlarından sonraya kendisine vâris olunacak dünya malı bırakmazlar. Ancak, Hz. Davud onları Allah yolunda kullanılmak üzere bırakmış, Hz. Süleyman da onlara bakmak için vâris olmuşsa bu olabilir. Onları kesmesi ise kendilerini başkasıyla değiştirmek içindir. Bu atların, kanatlı olarak denizden çıkıp geldiği de söylenmiştir.

Hz. Süleyman (aleyhisselâm), öğle namazını kıldıktan sonra tahtına oturdu, bu arada bahsedilen atlar grup grup getirilip kendisine sunulmaya başlandı. Bu iş, aralıksız olarak akşam güneş batana kadar devam etti. Bu sırada, farkında olmadan ikindi namazı veya o vakitte yaptığı zikri geçti. Kaçırılan şeyin zikir olması daha uygundur; çünkü peygam-

berler günah işlemekten korunmuşlardır. Bunun üzerine Hz. Süleyman çok üzüldü, o atların kendisine geri getirilmesini istedi, atlar getirildi, onları Allah Teâlâ'nın rızası için kurban olarak kesip sadaka olarak dağıttı (O zaman at eti helâl olup yenmek için kesilirdi).[308] Geride, kendisine sunulmayan 100 at kalmıştı, onları kesmedi. Bugün insanların elinde bulunan iyi cins rahvan atlar onların neslindendir.

Şöyle denilmiştir: Hz. Süleyman [aleyhisselâm], o atları Allah için kesince, Allah Teâlâ, kendisine onların yerine daha hayırlısını verdi; bu, onun emriyle rüzgârın, onun istediği yere esmesidir.[309]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Süleyman, 'Gerçekten ben malı, Rabbim'in zikri için sevmiştim' dedi."* Hz. Süleyman [aleyhisselâm], bu sözü, güneşin batma anında söyledi. Bunu, atlarla meşgul olup namazı veya zikri kaçırmasını itiraf olarak söyledi. O zaman bu sözün anlamı şudur: Bir peygamber için evlâ olan, dünya ile meşgul olmayı terkedip bütün vakitlerini Allah'ın zikriyle doldurmasıdır. Bu durumda o, evlâ olanı terketmiş oldu, bundan dolayı çok üzüldü ve buna sebep olan atların kesilmesini emretti. Sözü, atlarla meşgul olup namazı kaçırdı manasında almak uygun değildir, çünkü bu durum büyük günah olup peygamberlerin günahtan korunmuş olmaları buna mani olmaktadır. Bu açıklamayı şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî yapmıştır.

Buna şöyle bir cevap verilmiştir: Hz. Süleyman'ın namazı kaçırması, kasıtlı olarak değil, unutma ve farkında olmadan meydana gelmiştir. Bu durumda olan bir şey günah değildir.

Hz. Süleyman'ın sevdiği maldan kastı, kendisini Rabb'inin zikrinden alıkoyan atlardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Nihayet güneş battı."* Hz. Süleyman, huzuruna getirilen atları seyrederken güneş battı.

Âyetin manası şöyle olur: Ben malı sevmeye Rabbim'in zikri için yöneldim. Bu yönelme, güneş batıncaya kadar devam etti.

---

308 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/175.

309 Rivayet ve açıklamamlar için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/62; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/361.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Süleyman, 'O atları bana geri getirin!' dedi ve atlar getirilince, onların bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı."* Yani onları boyunlarından ve ayaklarından kesmeye başladı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Atlar getirilince, Hz. Süleyman, onlara olan sevgisini ve beğenisini göstermek için onların bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya (onları sevip okşamaya, bir hastalıkları var mı yok mu diye vücutlarını kontrol etmeye, kendileriyle yakından ilgilenmeye) başladı.[310] Fakat bu mana, konunun akışına terstir.[311]

30-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak Kur'an'da, Hz. Süleyman'ı anlatmak için özel bir bölüm açmayıp ondan, babası Hz. Davud'un hayatı anlatılırken bahsetti ve onu babası için bir bağış yaptı. Diğer peygamberleri ise, "Kulumuz Davud'u an", "Kulumuz Eyyûb'u an" şeklinde özel olarak tanıttı. Bununla şuna dikkat çekildi: Dünyevî güzelliğe sahip olanların makamı, celâl tecellisine muhatap olmuş (sıkıntılara mâruz kalmış sabırlı) kimselerin makamına ulaşamaz. Bunda şuna da dikkat çekilmiştir: Sabreden fakirin makamı, şükreden zenginin makamından daha yüksektir. Bu açıklamayı Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde yapmıştır.[312]

Allah Teâlâ'nın, *"Onların bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya (kesmeye) başladı ..."* âyetinde şuna bir işaret vardır: Kim, bir şeyi Allah için terkederse Allah Teâlâ, onun yerine kendisine daha hayırlı olanı verir. Kimin malı ve canı Allah için telef olursa onun yerine daha hayırlısını vermek yüce Allah'a aittir.

Bu âyette, kalbi Allah'tan alıkoyan şeyleri elden çıkarma konusunda sûfîlere bir delil vardır; Şiblî'nin, (kalbini meşgul eden ve kendini beğenmeye sevkeden) yeni elbisesini parçalaması gibi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

310 Fahreddin-i Râzî, bu manayı tercih etmiş ve onu savunmuştur (bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 26/180 [Beyrut 1990]).

311 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/362.

312 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/269-273.

Hz. Süleyman'ın İmtihanı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] imtihanından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ وَاَلْقَيْنَا عَلٰى كُرْسِيِّه۪ جَسَدًا ثُمَّ اَنَابَ ﴿٣٤﴾ قَالَ رَبِّ
اغْفِرْ ل۪ي وَهَبْ ل۪ي مُلْكًا لَا يَنْبَغ۪ي لِاَحَدٍ مِنْ بَعْد۪يۚ اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ
﴿٣٥﴾ فَسَخَّرْنَا لَهُ الرّ۪يحَ تَجْر۪ي بِاَمْرِه۪ رُخَاءً حَيْثُ اَصَابَۙ ﴿٣٦﴾ وَالشَّيَاط۪ينَ
كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍۙ ﴿٣٧﴾ وَاٰخَر۪ينَ مُقَرَّن۪ينَ فِي الْاَصْفَادِ ﴿٣٨﴾ هٰذَا عَطَٓاؤُ۬نَا
فَامْنُنْ اَوْ اَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٩﴾ وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿٤٠﴾

34. ***Şüphesiz, biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık. Sonra** (tövbe ile eski haline)* ***döndü.***

35. ***Süleyman dedi ki: "Rabbim! Beni bağışla ve bana öyle bir mülk** (varlıklar üzerinde yetki ve tasarruf)* ***ver ki o, benden sonra kimseye verilmesin. Şüphesiz sen, çokça bağışta bulunansın."***

36. ***Bunun üzerine biz de rüzgarı emrine verdik; rüzgâr onun emriyle onun istediği yere rahatça akıp giderdi.***

37-38. ***Ayrıca, yapı ustası ve dalgıçlık yapan bütün şeytanları ve demir halkalara bağlı diğerlerini de onun emrine verdik.***

39. ***Ona dedik ki: "İşte bu, bizim ihsanımızdır; ondan istediğine ver, istediğine verme; bu konuda sana hesap sorulmaz."***

40. ***Şüphesiz ona, katımızda özel bir yakınlık ve güzel bir âkıbet vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset,* düşük bir çocuk veya bir şeytan *bıraktık. Sonra,* tövbe ile Allah Teâlâ'ya *döndü."*

Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] imtihanı hakkında en açık bilgi, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilen şu hadistir:

"Süleyman dedi ki: 'Bu gece, yetmiş (bir rivayette doksan dokuz) hanımımı dolaşıp hepsiyle cimâ edeceğim; her biri Allah yolunda cihad edecek bir yiğit doğuracak!' dedi, fakat, 'inşallah' (Allah dilerse) demedi. Sonra, bütün hanımlarını dolaştı, her biriyle cimâ etti; sadece bir kadın hariç, hiçbiri hamile kalmadı; hamile kalan da düşük bir çocuk doğurdu." Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] sözlerine devamla şöyle buyurmuştur:

"Canımı elinde tutan Allah'a yeminle söylüyorum ki eğer Süleyman, 'inşallah' deseydi, bütün hanımları hamile kalır ve hepsi Allah yolunda cihad edecek birer yiğit doğururdu."[313]

Buna göre, Hz. Süleyman'ın imtihanı ve uyarılma sebebi, "inşallah" dememesidir. Tahtına atılan ceset ise hanımı tarafından doğurulan yarım (düşük) çocuktur.

Hz. Süleyman'ın imtihan ve uyarılma sebebi olarak şu da anlatılmıştır: Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] bir oğlu oldu. Şeytanlar toplanarak onu öldürme kararı aldılar ve, "Eğer bu çocuk yaşarsa onun hizmetinden kurtulamayız (şu andaki hizmet ve sıkıntımız devam eder)" dediler. Hz. Süleyman, bu durumu öğrenince, çocuğunu cinlerin zararından korumak için buluta yükledi ve orada besleyip büyütmek istedi. Bir ara hiç farkında değilken, oğlu ölü olarak tahtına atıldı. Hz. Süleyman hatasını anladı, çünkü o, bu konuda Allah'a tevekkül etmemişti.[314]

Bu konuda şöyle bir olay nakledilmiştir: Hz. Süleyman, adalardan Saydûn adasına savaşa gitti, oranın kralını öldürdü ve Cerade ismindeki kızını esir aldı. Kız çok güzeldi. Hz. Süleyman onu kendisi için ayırdı.

---

313 Buhârî, Eymân, 3, Enbiyâ, 40 (nr. 3424); Müslim, Eymân, 25; Nesâî, Eymân, 40, 43; Begavî, *Şerhu's-Sünne,* 1/147.

314 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/63; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/362.

Kız, sıkıntı içinde müslüman oldu. Hz. Süleyman, onu çok seviyordu fakat kızın ölen babasına duyduğu üzüntüden dolayı göz yaşları hiç dinmiyordu. Hz. Süleyman'dan, kendisi için babasının heykelini yaptırmasını, ona bakarak acısını dindirmeyi istedi. Hz. Süleyman da şeytanlara, kızın babasının bir heykelini yapmalarını emretti, onlar da yaptılar. Bu kadın, sabah akşam heykelin yanına gidip câriyeleriyle birlikte, önceki âdetleri üzere, babasının heykeline secde ediyordu. Hz. Süleyman'ın bundan haberi yoktu. Onun yakın adamlarından Âsaf, bunu farketti ve gidip durumu Hz. Süleyman'a haber verdi. Bunun üzerine Hz. Süleyman heykeli kırdı, kadını cezalandırdı, sonra çöle çıktı, ateş külünden bir yer hazırlayıp üzerinde oturdu, yalvarıp yakararak Allah'a tövbe etti.

Hz. Süleyman'ın, Ümeyne isminde bir câriyesi vardı, bu câriye Hz. Süleyman'dan bir çocuk doğurmuştu. Hz. Süleyman, taharet için helaya girince veya eşlerinden birine yaklaşmak istediğinde, yüzüğünü bu câriyeye veriyordu. Bunu, yüzüğe sadece temiz halde dokunmak için yapıyordu.[315] Saltanat sırrı, o yüzükteydi.

Hz. Süleyman, yine bir gün yüzüğünü câriyesine verdi. O sırada, "Sahr" isminde bir şeytan Hz. Süleyman'ın sûretine girerek gelip câriyeden yüzüğü istedi, o da verdi. Şeytan, yüzüğü takıp saltanat tahtına oturdu. İnsanlar onu Hz. Süleyman bilerek etrafında toplandı. Şeytan, meşhur görüşe göre, hanımları hariç, Hz. Süleyman'ın her şeyinde hükmünü geçirdi. Bu arada Hz. Süleyman'ın hali ve şekli değiştirildi. Hz. Süleyman, yüzüğünü almak için câriyesine gelince, câriye onu tanımadı ve yanından kovdu. Hz. Süleyman, bir hata işlediğini anladı. Bundan sonra, evleri dolaşıp el açarak halktan yiyecek istiyor, onlara, "Ben Süleyman'ım!" dediğinde, insanlar başına toprak saçarak kendisine kötü sözler söylüyordu.

Hz. Süleyman, sonra deniz kenarına balıkçıların yanına gitti, onlardan iş istedi. Onların balıklarını taşımaya başladı. Balıkçılar kendisine günlük yevmiye olarak iki balık veriyorlardı. Bu şekilde kırk gün devam etti. Evinde de kırk gün süreyle puta tapılmıştı.

---

315 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/91-92

Bu zaman içinde Âsaf ve İsrâiloğulları'nın ileri gelenleri, Hz. Süleyman kılığındaki şeytanın hüküm ve uygulamalarını yadırgamaya başladılar. Hz. Süleyman'ın hanımlarına gidip onun hükümlerini yadırgadıklarını söylediler. Sonra kendisine gittiler, huzurunda oturdular, Tevrat'ı açıp ona okumaya başladılar. Bu sırada şeytan, elinde yüzükle birlikte havaya uçup kayboldu. Sonra yüzüğü denize attı. Onu bir balık yuttu. Bu balık, Hz. Süleyman'ın eline geçti, balığın karnını yardığında içinden yüzük çıktı. Hemen yüzüğü eline taktı. Allah için secdeye kapandı. Mülk ve saltanatı kendisine geri verildi.

Hz. Süleyman, "Sahr" denen şeytanı yakaladı, bir büyük kayayı oydurup onu içine hapsetti, üzerini bir başka kaya ile kapattı, sonra onları demir ve çelikle bağlayıp denize attı. Bu şeytan denizde kalmaya devam etmektedir.[316]

Bu rivayete göre, tahtın üzerine atılan ceset, "Sarh" ismindeki şeytandır. O, içinde ruhu olmayan bir cisimdir; çünkü o, bir temsilden ibaret olup aslı yoktur. Hz. Süleyman'ın hatası ise ailesinin puta tapmasından habersiz olmasıdır. Çünkü o zamanda heykel yapmanın bir sakıncası yoktu. Onun bilgisi olmadan heykele secde edilmesi ise kendisine bir zarar vermez.

Tahkik ehli bir âlim, bu kıssayı inkâr ve reddederek demiştir ki: "Şeytanın Allah'ın peygamberine benzemesi, onun saltanatına sahip olması, ümmeti içinde tasarrufta bulunması ve zulüm olan hükmümler vermesi gibi, Hz. Süleyman'la ilgili bu konuda kıssacıların ve tefsircilerin naklettikleri doğru değildir."[317]

Kadı İyâz demiştir ki: "Şeytanlar, bu şekilde peygamberlerin üzerine musallat edilmezler; Allah Teâlâ, peygamberlerini bu tür hallerden korumuştur." Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de aynı görüştedir. O, peygamberler hakkında bu görüşünü, Semerkandî'den nakletmiştir.

---

316 Rivayet için bk. Taberî, Câmiü'l-Beyân, 20/89-92; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/91-92; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/362-363.

317 Nesefî, bunların yahudilerin uydurması olduğun söyler (bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/63). Fahreddin-i Râzî de bunların tefsirlere yalan yanlış haberleri sokuşturan Haşeviyye grubunun işi olduğunu söyleyerek hepsini tahlil ve tenkit etmiştir (bk. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 26/181-182).

Şerefeddin-i Tîbî[318] demiştir ki: "Müfessirlerin pek çoğu, Hz. Süleyman'ın tahtına atılan cesetten kastın, bir şeytan olduğunu söylemiştir. Bu, itimat edilecek bir görüştür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. Şu kadar var ki peygamberlerin bu tür durumlardan uzak olduğunu söylemek daha selâmetlidir."

Şeylerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'sinde demiştir ki: "Bu rivayetlerde geçtiği şekilde, şeytanın Hz. Süleyman'a musallat edilmesi, Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] kıssasında olduğu gibi değildir. Şeytan Hz. Eyyûb'un, malını ve evlatlarını telef etmek için musallat edilmişti. Onun zararı bedenedir. Onun musallat olduğu alan, dinî değil, sadece dünyevîdir. Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bana bu gece, namazımı kesmek için bir ifrit (cin) musallat oldu; fakat Allah Teâlâ bana, onu yakalama imkânı verdi, kendisini yakaladım. Onu, hepiniz kendisine bakarsınız diye mescidin direklerinden birine bağlamayı istedim, sadece sonra, kardeşim Süleyman'ın, 'Rabbim, bana öyle bir mülk (varlıklar üzerinde yetki ve tasarruf) ver ki o benden sonra kimseye verilmesin' duasını hatırladım; yakaladığım ifriti hor hakir bir şekilde bıraktım."[319]

Hadiste görüldüğü gibi, cinler Hz. Peygamber'e musallat olup bazı işlerini bozmak istemişlerdir. Aynı şekilde, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] sihir yapılmıştır, kendisi zehirlenmiş ve savaşta yaralanmıştır. Bütün bunlar, bedene ait dünyevî zararlardır. Bu tür şeylerin bir peygamberin başına gelmesi, onun peygamberliğine zarar vermez. Hz. Süleyman hakkında anlatılan şeytanın musallat olma olayında ise dinde bir karışma ve karışıklık söz konusu olup, bu doğru değildir. Sadece şöyle denebilir: İlk anda böyle bir durum gözüktü fakat devam etmedi, bilakis hemen karışıklık kaldırıldı. Bu, şu âyette bildirilen durum gibidir:

"Bizim gönderdiğimiz hiçbir nebî ve resûl yoktur ki o, bir şey yapmak istediği zaman, şeytan onun arzusuna bir vesvese atmış olmasın. Fakat Allah,

318 Tîbî, Şerefeddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah (v. 743/1343). Tîbî'nin, *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbîh* adlı hadis şerhi meşhurdur. Onun birçok eseri vardır. Tefsir alanında *Fütûhu'l-Gayb fi'l-Keşf an Kınâi'l-Gayb* adlı *Keşşâf* şerhi ile ayrıca bir tefsiri mevcuttur (bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 2/68-69; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 4/53; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 8/239-240 [Beyrut 1992]).

319 Hadis için bk. Buhârî, Enbiyâ, 40 (nr. 2423); Müslim, Mesâcid, 39.

şeytanın attığı vesveseyi giderir ve sonra âyetlerini sağlamlaştırır" (Hac 22/52). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Süleyman dedi ki: 'Rabbim! Beni bağışla ve bana,* benim için bir mucize olacak halime münasip *öyle bir mülk (saltanat ve yetki) ver ki o, benden sonra kimseye verilmesin."* Hz. Süleyman [aleyhisselâm], saltanat ve peygamberliğin bulunduğu bir evde yetiştiği ve ikisine birden vâris olduğu için, Rabb'inden, her ikisinin hükmünü içinde bulunduran bir mucize istedi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bana öyle bir mülk (saltanat) ver ki bu alınmadan sonra, onu benden kimse çekip alamasın.

Bir diğer mana: Bana öyle bir mülk (saltanat) ver ki azamet ve şiddetinden dolayı, benden sonra onu elde etmek kimseye uygun olmasın.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin manası hakkında şöyle denmiştir: Benden sonra böyle bir mülkü (saltanat ve yetkiyi) istemek hiç kimseye uygun değildir, herkese gereken şey, işini Allah'a havale etmektir. Cüneyd-i Bağdâdî de benzer bir açıklama yapmış ve sözüne şunu eklemiştir: 'Çünkü dünya mülkü, kalbi mâlikten (yüce Mevlâ'dan) alıkoyar.'

Şöyle denilmiştir: Hz. Süleyman, *'Yâ Rabbi, bana öyle bir mülk (saltanat) ver ki benden sonra kimseye verilmesin'* derken, peygamberleri kastetmedi; o bu sözüyle, "Benden sonra o saltanat, dünya sultanlarından hiçbirine verilmesin" demek istedi.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bu saltanatı, insanları güzel yönetmek, aralarında adaleti temin etmek ve hakkı ayakta tutmak için istedi, yoksa onu dünyaya meylinden dolayı istemedi. Bu, Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm], krala söylediği şu sözü gibidir:

'Beni, hazinelerine bakmakla görevlendir; şüphesiz ben, güzel bir koruyucu ve çok bilgili biriyim'" (Yusuf 12/55).

İmam Kuşeyrî sonra şöyle der: "Bu konuda denilmiştir ki: Hz. Süleyman [aleyhisselâm], peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] dünyayı hakir görerek ona nazar etmediğini ve sahip olmadı-

ğını (ilâhî bir ilimle) bildiği için, 'O mülk, benden sonra kimseye layık olmasın' dedi. Yoksa Hz. Peygamber'e karşı cimrilik yaparak bunu söylemedi; o, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] dünyaya nazar etmediğini bildiği için böyle söyledi."[320]

Bu konuda şöyle bir açıklama da yapılmıştır: Hz. Süleyman'ın, *"Yâ Rabbi, bana öyle bir saltanat ver ki benden sonra kimseye verilmesin"* sözü, dilinden kendi isteği dışında akmış bir sözdür. Bu aynen, Allah dostlarının, bazan Allah hakkında kendi iradeleri dışında söyledikleri sözlere benziyor. Bunun için durum istediği şekilde oldu; kendisine verilen saltanatta kimse ona ortak edilmedi. Halil İbrahim'in [aleyhisselâm] şu sözü de dilinden dökülmüş ilâhî bir hakikattir:

"Rabbimiz, onlara içlerinden, kendilerine senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek ve onları her türlü manevi kirlerden temizleyecek bir peygamber gönder" (Bakara 2/129). Allah Teâlâ, ileride olacak bir şeyin olmasına hükmedince, peygamberine onu söyletti.

Hz. Süleyman'ın, kendisine özel bir saltanat verilmesini istemeden önce, *"Rabbim beni affet"* diyerek önce istiğfar etmesi, dine daha fazla önem verdiği içindir. O bunu, peygamberlerin ve salihlerin edebine uyarak yapmıştır. Bir de bu usul, duanın kabulünde daha etkilidir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz sen, çokça bağışta bulunansın."* Bu, onun yüce Allah'tan, mağfiretle birlikte saltanat istemesinin sebebidir. Şüphesiz, kulunu affetmek de O'nun "vehhâb" (çok bağış ve ihsanda bulunan) sıfatının bir tecellisidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine biz de rüzgârı onun emrine verdik."* Onun duasını kabul ederek, kendisine itaat etmesi için rüzgârı ona boyun eğdirdik. Böylece Hz. Süleyman'ın durumu, imtihandan önceki haline döndü.

Bir rivayete göre, Hz. Süleyman, yirmi sene saltanat sürdükten sonra imtihan edildi; imtihandan sonra da yirmi sene daha saltanat sürdü. Bu sırada, rüzgâr emrine boyun eğdirildi. Bunun nasıl olduğu şöyle açıklanıyor:

---

320 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/261-262.

"Rüzgâr Süleyman'ın emriyle onun istediği yere yumuşak bir esişle veya hiç rahatsız etmeden hoş bir şekilde *akıp giderdi."* Yumuşak rüzgârın hizmeti, Hz. Süleyman'ın tahtını şiddetli rüzgâr yerden havaya kaldırdıktan sonra başlardı. Taht havaya yükselince, hafif rüzgâr onu yumuşak ve rahat bir şekilde istediği yere taşırdı.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Biz, yapı ustası ve dalgıçlık yapan şeytanları da onun emrine verdik."* Şeytanlar, onun için, istediği binayı yapıyorlar ve kendisi için inci mercan çıkartmak üzere denize dalıyorlardı. Denizden ilk inci çıkartan Hz. Süleyman'dır [aleyhisselâm].

Âyetin manası şudur: Biz, güzel yapı ustası ve dalgıçlık yapan bütün şeytanları da onun emrine verdik.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bunlarla birlikte, zincirlere bağlı diğer şeytanları da onun emrine verdik."* Azgın şeytanlar, kendilerini edeplendirmek ve fesat çıkarmaktan uzak tutmak için, zincir ve bağlarla birbirlerine bağlanıyordu.

Yapılan iyilik ve ihsanlar, insanı kendisine iyilik yapana bağladığı için, onlara da âyette geçen "safed" yani "bağ" tabiri kullanılmıştır. Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şu sözü de bu manadadır:

"Sana iyilik yapan kimse, seni kendisine esir etmiştir; sana cefa eden, sıkıntı veren kimse ise seni âzat etmiş (minnetinden kurtarmış) olur." Bundan dolayı sûfîler, insanların kötülüğünden kaçtıkları gibi, kendilerine yapacakları iyiliklerden de uzak durmaya çalışırlardı.

Allah kendilerinden razı olsun, Şeyh Abdüsselâm b. Meşîş, talebesi Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'ye demiştir ki: "Ey Ebü'l-Hasan, insanların kötülüğünden kaçtığından daha fazla, onların sana yapacakları iyilik ve ihsanlardan kaç. Onların hayrı kalbine zarar verir, kötülükleri ise bedenine zarar verir. Bedenine zarar veren şey, kalbine zarar veren şeyden daha hayırlıdır. Sayesinde Rabb'ine ulaştığın düşman, seni Rabb'inden uzaklaştıran (kalbini O'ndan koparan) dosttan daha hayırlıdır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona dedik ki: İşte bu, bizim ihsanımızdır."* Bu, Cenâb-ı Hak tarafından Hz. Süleyman'a yapılan hitabın nakledilmesidir. Yani ona dedik ki: Sana vermiş olduğumuz bu muaz-

zam mülk, saltanat ve varlıklar üzerinde senden başkasına verilmeyen yetki sana has bir ihsanımızdır.

"Ondan istediğine ver, istediğine verme." Yani ondan dilediğine bolca ver, istediğine de hiçbir şey verme. *"Bu konuda sana hesap sorulmaz."* Yani bütün iş senin yetkine verildiği için sen, verdiğin ve vermediğin zaman bir hesaba çekilmezsin. O, verdiğinde ecir alır, vermediğinde ise bir günah işlemiş olmaz; onun dışındakiler için ise durum böyle değildir.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Süleyman hariç, nimet verdiği herkese hesap sorar. Allah Teâlâ ona, güzel ve hoş bir ihsan verdi."[321] Bu, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] has bir şeydir. Onun dışındakilere gelince, onlar, ellerindeki maldan verince sevap kazanırlar, hak sahibine vermedikleri zaman ise azap görürler."

Âyete şu mana da verilmiştir: Sana verdiğimiz bu ihsan öyle çoktur ki onu saymaya ve hesabını yapmaya neredeyse güç yetmez.

Bir değer mana: Şeytanları senin emrine vermemiz, bizim sana özel bir ihsanımızdır; sen şeytanlardan istediğini serbest bırak, dilediğini de bağları içinde tut; bu konuda sana hesap sorulmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz ona,* dünyada verdiğimiz muazzam bir mülkle birlikte, ahirette *katımızda özel bir yakınlık ve güzel bir âkıbet vardır."* Onun için sonuçta güzel bir dönüş vardır; o da cennettir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Süleyman [aleyhisselâm], babası Hz. Davud'un mülküne (saltanatına) vâris olunca ordusuyla Şam'dan Irak'a sefer yaptı. Onun geldiği haberi İran kisrâsına ulaşınca, kisrâ (Keyhusrev b. Siyâvuş), Horasan'a kaçtı ve kısa bir süre sonra öldü. Hz. Süleyman sonra Merv'e sefer yaptı. Oradan Türkistan'a geçti ve ülkenin içlerine kadar gittikten sonra Çin'e geçti. Ardından geri dönüp İran'a kadar geldi ve orada konaklayıp günlerce kaldı. Daha sonra Şam'a döndü. Bu arada, Beytülmakdis'in yapılmasını emretti. Onun yapımı bitince Tihâme'ye doğru yola çıktı, sonra San'a'ya vardı. Onun Yemen kraliçesi ve daha sonra hanımı olan Belkıs ile arasında geçen olay Allah Teâlâ'nın

321 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/279; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/95-96.

Kur'an'da anlattığı gibidir. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] ayrıca, Mağrip ülkelerine de sefer yaparak Endülüs, Tanca ve diğer ülkelere gitti. Rivayet için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[322] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

34-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bir kula sadece sıkıntıdan sonra imkân ve yetki verir, imtihan edip denedikten sonra bir makama yükseltir. Bu imtihan kulun bedeninde, malında veya dininde olur.

Eğer kul, bir imtihanla karşılaşınca Rabb'ine yönelir ve kalbi mahzun bir halde O'na yalvarıp yakarırsa imtihanı kazanır. Sanki Allah Teâlâ bir kulu yükseltmek istediği zaman, ona önce kulluğun zahmetini çektirir, peşinden onu azametini müşahede edeceği bir hale yükseltir, sonra da kendisini bütün mevcudata sultan yapar; bundan sonra kul, himmetiyle onlarda istediği gibi tasarruf eder. Bunun için Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] işlediği hata hakkında şöyle denmiştir:

"O ne güzel bir hatadır ki peşinden halifelik getirdi." Şu hadis-i kudsî de buna şahittir:

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Ben, benim için kırık ve mahzun olan kalplerin yanındayım."[323] *Yüce* Allah bir kulun yanında olursa o, neden mahrum kalmış olur ki?

İmam Kuşeyrî, *"Rabbim bana öyle bir saltanat ver ki ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Hz. Süleyman, dünyanın zâhirî mülkünü istemedi, o sadece nefsine mâlik ve sahip olmayı istedi. Şüphesiz gerçek sultan, nefsine hâkim ve sahip olan kimsedir. Kim, nefsine sahip olursa nefsin hevâsına (kötü arzularına) tâbi olmaz." Yani o kimse hür olur; Allah Teâlâ onu kâinatta tasarruf sahibi yapar.

Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Hz. Süleyman, bu duasıyla, Rabb'ini müşahedede kemal halini ve O'nunla birlikte başkasını görmemeyi istedi."

---

322 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/364.

323 bk. Münâvî, *Künûzü'l-Hakâik*, nr. 5185; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 614; Sehâvî, *Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 188. Bu manadaki bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Şüphesiz Allah, kalbi mahzun her kulunu sever"* (bk. Hâkim, *Müstedrek*, 4/315; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 892-893; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/310; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 1888).

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Süleyman, bu duasıyla Rabb'inden kanaati istedi; öyle bir kanaat ki onunla birlikte kulun hiçbir tercihi bulunmaz."[324]

Allah Teâlâ'nın, *"İşte bu, bizim ihsanımızdır; ondan istediğine çokça ver, istediğine hiç verme; sana hiçbir hesap sorulmaz"* âyeti hakkında deriz ki: Velilere göre bu durum, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] has değildir. Her kim, Allah Teâlâ ile manevi halinde en büyük temkin makamını elde ederse, yapacağı işler onun tercihine havale edilir ve kendisine, "İstediğini yap!" denir. Bedir ashabının halini anlatan hadis buna şahittir.[325]

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Veli öyle bir dereceye ulaşır ki kendisine şöyle denir: 'Seni, her işinde tehlikeden uzakta selâmet içinde tuttuk; senden kınanacak halleri kaldırdık; bundan sonra istediğini yap!'" Şâzelî [kuddise sırruhû] sonra sözüne, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] hakkındaki bu âyeti delil getirmiştir. Bu yetki, bir peygambere, onun günahlardan uzak tutulması sebebiyle verilmiştir. İmâmet (manevi önderlik) makamında olan veliler için de ondan bir pay vardır; onlara bu yetki, ilâhî rahmetle günahlardan korunmaları sebebiyle verilmiştir.

Hz. Eyyûb'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ عَبْدَنَا اَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُٓ اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ
﴿٤١﴾ اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ هٰذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ ﴿٤٢﴾ وَوَهَبْنَا لَهُٓ اَهْلَهُ
وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَذِكْرٰى لِاُو۬لِي الْاَلْبَابِ ﴿٤٣﴾ وَخُذْ بِيَدِكَ
ضِغْثاً فَاضْرِبْ بِه۪ وَلَا تَحْنَثْ اِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِراً نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهُٓ اَوَّابٌ ﴿٤٤﴾

---

324 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/262.

325 Hadiste şöyle buyruluyor: *"Allah Teâlâ, Bedir ashabına baktı ve şöyle buyurdu: İstediğinizi yapın; sizlere cenneti vâcip kıldım veya sizleri affettim"* (Buhârî, Megâzî, 9; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 161; Ebû Davud, Cihâd, 98, Sünnet, 8; Tirmizî, Tefsîru Sûre [60], 1; Dârimî, Rikâk, 48).

41. Kulumuz Eyyûb'u da an. Hani o Rabb'ine, "Doğrusu şeytan bana bir yorgunluk ve acı dokundurdu" diye seslenmişti.

42. Ona dedik ki: "Ayağını yere vur! İşte yıkanılacak ve içilecek soğuk bir su!"

43. Tarafımızdan bir rahmet ve selim akıl sahipleri için bir ibret olarak ona ailesini ve onlarla beraber bir mislini bahşettik.

44. Şöyle dedik: "Eline bir demet sap al da onunla (eşine) vur, böylece yeminini yerine getir." Gerçekten biz Eyyûb'u sabırlı bulduk. O ne güzel bir kuldu! O daima Allah'a yönelen biriydi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kulumuz Eyyûb'u da an."* Hz. Eyyûb'un soyu şöyledir: Eyyûb b. Ays b. İshak. Yani Hz. Eyyûb [aleyhisselâm], Hz. İshak'ın zürriyetindendir; çünkü o, Hz. Yusuf'tan sonradır. Hanımı Rahime, Hz. Yusuf'un oğlu Efrâim'in kızıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hani o Rabb'ine, 'Doğrusu şeytan bana bir yorgunluk ve acı dokundurdu' diye seslenmişti."* O bu sözüyle, her türden çektiği şiddetli sıkıntıları kastediyor. Onun bu çektikleri, *"Bana zarar dokundu"* (Enbiyâ 21/83) âyetinde bahsedilen zarardır. Bu, onun Allah'a seslendiği sözün nakledilmesidir. Yorgunluk ve acının şeytana nisbet edilmesi, Allah Teâlâ'ya karşı ifadedeki edeptendir. İçinde kemal halleri bulunan işler yüce Allah'a nisbet edilir; içinde noksanlık bulunan işler ve haller ise şeytana veya başkasına nisbet edilir. Mesela, Halil İbrahim, *"Ben hasta olunca, O'dur bana şifa veren"* (Şuarâ 26/80) diyerek hatsa olmayı kendine nisbet etti; *"Beni hasta edince"* demedi; bu da aynı edeple söylenmiş bir sözdür. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] yol arkadaşı Yûşa' b. Nûn'un şu sözü de bu konuda diğer bir örnektir:

"Onu (balığın denize dalıp gittiğini sana söylememi) bana sadece şeytan unutturdu." (Kehf 18/63). Hakikatte bütün bunlar, Allah tarafından olan işlerdir.

Denilmiştir ki: Hz. Eyyûb, âyetteki sözüyle, şeytanın kendisine verdiği vesveseyi kastetti. Şeytan ona, başına gelen belayı gözünde büyüt-

mek, kendisini ondan nefret ve feryat ettirmek için vesvese verdi, fakat Hz. Eyyûb [aleyhisselâm] Allah Teâlâ'ya sığındı; belayı kaldırarak yahut güzel sabırla şeytanın vesvesesini savarak ona karşı kendisini koruması için Rabb'ine yalvardı.

Rivayet edildiğine göre, müminlerden üç kişi Hz. Eyyûb'u ziyarete gelip gidiyordu. İçlerinden biri dinden döndü. Hz. Eyyûb onun durumunu sordu. Kendisine, "Şeytan ona, 'Allah peygamberlere ve velilere böyle ağır bela vermez; bu zat peygamber olsaydı bu hallere düşmezdi' diye vesvese verdi; o da hak dini terketti" dediler. Bunun üzerine Hz. Eyyûb, bu hali Rabb'ine şikâyet etti.

Hz. Eyyûb'un, bu belaya düşme sebebi olarak şunlar nakledilmiştir:

Hz. Eyyûb, bir koyun kesti, etini ailesiyle birlikte yedi, ondan aç olan komşusuna göndermedi; başına bu ağır imtihan geldi.

Hz. Eyyûb, zalim hükümdarda gördüğü bazı uygunsuz işlere karşı sükût ettiği için bu belaya uğratıldı.

Bir mazlum, uğradığı zulmü gidermesi için Hz. Eyyûb'dan yardım istediğinde ona yardım etmedi; başına bu bela geldi.

Hz. Eyyûb'un koyunları, kâfir bir kralın arazisine yakın yerlerde otluyordu, bu sebeple Hz. Eyyûb, onu idare edip kendisiyle savaşmadı; bundan dolayı başına bu bela geldi.

Hz. Eyyûb, sıkıntıya sabredip etmediğini ölçmek için Allah'tan bela istedi, başına bu bela geldi.

Allah Teâlâ, Hz. Eyyûb'a, bir sebep olmadan derecesini yükseltmek için bu belayı verdi. Yukarıda sayılan sebepler içinde en evlâsı ve uygun olanı budur.

Devamındaki âyette buyruluyor ki: *"Ona dedik ki: Ayağını yere vur! İşte yıkanılacak ve içilecek soğuk bir su!"* Bu âyette, Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] duasına verilen cevap anlatılıyor. Yani biz, Eyyûb'un hastalık müddeti sona erince, kendisine Cibrîl'i [aleyhisselâm] gönderdik. Cibrîl ona, "Ayağını yere vur!" dedi. Burası Câbiye'de[326] bir yerdi. Hz. Eyyûb ayağını

326 Câbiye, Dımaşk'ın 80 km. kadar güneybatısında Havran bölgesindeki Cevlan'da, bugünkü Nevâ'ya yakın bir yerde kurulmuş bir şehirdir (bk. *DİA*, 6/538).

yere vurdu; vurduğu yerden bir su çıktı. Ona, *"İşte yıkanılacak ve içilecek soğuk bir su!"* denildi. Yani işte sana kendisiyle yıkanacağın ve içeceğin bir su. Ondan iç, iç ki dışındaki ve içindeki bütün hastalıklar iyi olsun.

Bir rivayete göre, Hz. Eyyûb ayağını yere vurunca iki su kaynağı çıktı, biri sıcak olup yıkanması içindi; diğeri ise soğuk olup içmesi içindi. Onlardan birinde yıkandı; bedenindeki bütün hastalıklar iyileşti. Diğerinden içti; Allah Teâlâ'nın izniyle içindeki bütün hastalıklar iyileşti.

Hz. Eyyûb'un hastalığının müddeti hakkında farklı rakamlar söylenmiştir. On sekiz sene diyenler olduğu gibi, kırk sene diyenler de olmuştur. Bazıları da bu sürenin yedi sene, yedi ay, yedi gün ve yedi saat olduğunu söylemiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona ailesini ve onlarla beraber bir katını bahşettik."* Rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ, onun ölen ailesini diriltip kendisine bağışladı, ayrıca kendisine onların bir katı daha çocuk verdi.[327]

Âyete şu mana da verilmiştir: Cenâb-ı Hak onun dağılan ailesini topladı.

Diğer bir rivayete göre, yüce Allah, Hz. Eyyûb'a, ölen çocuklarının yerine yeni çocuklar verdi ve sayılarını bir kat artırdı.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Eyyûb'un yedi kızı ve üç oğlu vardı. Hepsi, ders yaptıkları bir binada bulunuyordu; o sırada şeytan binanın direklerini salladı ve bina üzerlerine yıkılıp öldüler."[328]

İmam Kuşeyrî, Hz. Eyyûb'un kaç hanımı olduğunu söylememiştir. Onlardan Rahime ismindeki hanımı kurtulmuş, diğerleri ölmüştür.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz bunu ona, tarafımızdan büyük bir rahmet olarak ve selim akıl sahipleri için bir ibret olarak verdik."* Yani akıl sahipleri onun halini düşünüp başlarına gelen şiddetli belalara sabretsinler ve o anda Allah'a sığınsınlar diye bu olayı akıl sahiplerine anlatıyoruz. Çünkü onlar, Hz. Eyyûb'a, sabrından dolayı verdiğimiz nimetleri işittiklerinde, bu onları, belalara karşı sabretmeye teşvik eder.

---

327 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/110; Nesefî, *Medâriku'l-Tenzîl*, 4/65.

328 Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 5/263.

Hz. Eyyûb [aleyhisselâm], hanımı Rahime'nin, bir ihtiyacı ile meşgul olup yanına gelmesi gecikince, ona 100 sopa vurmaya yemin etti.

Hanımı, saç örgülerinin ucundan kesip satarak iki ekmek aldığı için Hz. Eyyûb [aleyhisselâm], iyileştiğinde ona 100 sopa vurmaya yemin etmiştir. Hz. Eyyûb kalkmak istediği zaman hanımının saç örgülerine tutunup kalkıyordu.[329]

Diğer bir rivayette, Hz. Eyyûb'un hanımı, kocasının iyileşmesi için şeytanın yanlış telkinlerine ümit bağladığı için Hz. Eyyûb bu yemini yapmıştır.[330]

Allah Teâlâ, Hz. Eyyûb'a yeminini yerine getirmesi için şöyle emretti: *"Eline bir demet sap al."* Yeşil otlardan yahut kokulu bitkilerden 100 adet küçük bir demet al, onunla eşine vur.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ona ince ağaç dallarından 100 çubuk alıp onunla vurması emredildi."[331]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onunla eşine vur; böylece yeminini yerine getir."* İmam Şâfiî ve İmam Ebû Hanîfe'ye göre, bu ruhsat devam etmektedir. Böyle bir yemin eden kimse, yeminini bu şekilde yerine getirse bu câizdir. İmam Mâlik ise bu görüşte değildir; ona göre, yemin sözcükleri örflerde nasıl anlaşılıyorsa ona göre uygulama yapılır.

Âyetin devamı şöyle: *"Gerçekten biz Eyyûb'u* belaya karşı *çok sabırlı bulduk."* Onun Allah'a yaptığı şikâyetine gelince, bu itiraz içeren bir feryat değildir; tam aksine o, yüce Mevlâ'sına yönelmesidir. Bir de şu var ki Hz. Eyyûb [aleyhisselâm], iman eden kavminin fitneye düşmesinden korkarak Allah Teâlâ'dan şifa istemiştir. Çünkü şeytan onlara vesvese vererek, "Eğer o gerçekten peygamber olsaydı, bu tür bir belaya uğramazdı!" dedi. Hz. Eyyûb'un şifa istemesinin bir diğer sebebi de taat için kuvvet istemektir. Hastalığı öyle bir noktaya varmıştı ki kalbi ve dili hariç, sağlam yeri kalmamıştı.

---

329 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/66.

330 Bu konudaki rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/193-194.

331 Nesefî, *a.g.e.*, 4/66.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hastalıktan şifa istemek, rızaya ters ve aykırı değildir. Çünkü kul zayıftır; Cenâb-ı Hakk'ın kahrına dayanacak güce sahip değildir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"O ne güzel bir kuldu! O daima Allah'a yönelen biriydi."* Sürekli Allah Teâlâ'ya yönelir, sadece O'na yalvarıp yakarırdı.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bela Hz. Eyyûb'u, kendisine belayı veren Rabb'inden gaflete düşürüp uzaklaştırmadı."[332]

Onun böyle güzel bir kul olması, bu hastalığının kendisine verilmesine sebep olmuştur; böylece yüce Allah onun ne kadar sabırlı ve teslimiyet sahibi bir kul olduğunu insanlara göstermiştir.

41-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfilerin pek çoğu belayı afiyete tercih etmiş, bazıları da afiyeti belaya tercih etmiştir.

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bana nimet verilip şükretmem, belaya uğrayıp sabretmemden daha sevimlidir." Çünkü bu, selâmet yoludur. Bu konuda pek çok hadis-i şerif nakledilmiştir. Kul için evlâ olan, yüce Mevlâ'sının takdir ve hükmüne karşı bir tercihte bulunmaması, tam aksine, O'ndan gelen ne olursa olsun, hepsini hoş karşılayıp her işini O'na havale ederek ilâhî takdire teslimiyet göstermesidir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. İbrahim ve Oğulları

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim ve oğullarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ عِبَادَنَا اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ اُولِي الْاَيْدٖي
وَالْاَبْصَارِ ﴿٤٥﴾ اِنَّا اَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى
الدَّارِ ﴿٤٦﴾ وَاِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْاَخْيَارِ ﴿٤٧﴾

332 Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 5/264.

45. ***Kuvvetli ve basiretli kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u da an.***

46. ***Biz onları özellikle ahiret yurdunu düşünen ihlâslı kimseler yaptık.***

47. ***Şüphesiz, onlar bizim katımızda hayırlı seçkin kimselerdendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! *Kuvvetli ve basiretli kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u da an.*" Yani taatte kuvvetli, dinde basiret sahibi bu kullarımızı an. Yahut büyük amel ve şerefli ilim sahipleri kullarımızı an.

Âyette, ameller "elle" ifade edilmiştir; çünkü amellerin çoğunda eller bizzat müdahildir. Marifetler de "basiretle" ifade edilmiştir; zira basiret, marifetin en kuvvetli temel unsurudur.

Âyette, kapalı bir yolla tembel cahillere işaret edilmekte, onlar, kötürüm ve âmâlara benzetilmekte, imkânı olduğu halde mücâhedeyi ve tefekkürü terkedenler kınanmaktadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Biz onları özellikle ahiret yurdunu düşünen ihlâslı kimseler yaptık.*" Yani onları, içinde hiçbir karışıklık bulunmayan en büyük bir haslete sahip olan, her işlerini bizim için yapan ihlâslı kullar yaptık. Bu haslet, sürekli ahireti düşünmektir. Çünkü onların taatlerinde ihlâslı olmaları, ahireti çokça düşünmeleri sebebiyledir. Şöyle ki: Onlar, yaptıkları ve terkettikleri bütün işlerde yüce Allah'ın yakınlığını ve O'na kavuşarak kurtuluşa ermeyi istemektedirler, nazarları buna yönelmiş, fikirleri ona ulaşma derdindedir. Buna sürekli olarak ulaşmak da sadece ahirette mümkündür. Bunun için onlar, devamlı ahireti düşünmektedirler. Onların tek istediği, yüce Allah'ın yakınlığı ve cemalini seyretmektir; yoksa sadece ahirette huzur içinde olmak değildir. Allah kendisinden razı olsun, ârif şairlerden İbnü'l-Fârız[333] bu manada demiştir ki:

---

333 İbnü'l-Fârız (v. 632/1235), "sultanü'l-âşıkîn" olarak tanınan meşhur mutasavvıf ve şairdir. Tam adı Ebû Hafs Şerefeddin Ömer b. Ali el-Mısrî'dir. Kahire'de vefat etmiştir. Kasîde-i Tâiyye'si ile Kasîde-i Mîmiyye olarak da bilinen Kasîde-i Hamriyye'si meşhurdur. Her iki kaside üzerinde pek çok şerh yazılmıştır. Şiirleri, *Divanü İbni'l-Fârız* ismiyle yayımlanmıştır (Beyrut 1990). Şiirlerinde ilâhî aşk ve tasavvufî konuları işlemektedir (geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fârız", *DİA*, 21/40-43).

"Benim cennetlerden istediğim nimetler değildir; sadece ben onları seni görmek için istiyorum."

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin manasının şöyle olması da muhtemeldir: Onları, özellikle ahireti hatırlayıp anan ve insanları ona çağıran hâlis kimseler yaptık. Yani onlar, bütün peygamberlerin âdeti olduğu gibi, sürekli insanlara, dünyadan gönüllerini çekmelerini söylemektedir. Bu izah, Katâde'ye aittir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onları, sürekli ahireti düşünen, ondan korkan ve bu hal üzere amel eden ihlâslı kullar yaptık. Bu açıklama da Mücâhid'e aittir."[334]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Peygamberlerin mertebesi, Allah rızası dışında bir korku veya maddi beklentiyle amel etmeye terstir. Bu ümmetin evliyası bile, korku ve maddi beklenti ile amel etmekten kurtulup Allah'a sadece şükür, sevgi ve kulluk için ibadet etmektedir. Onlar, bir şeye tamah ederek kulluk yapmazlar. Veliler böyle ise ulu peygamberlerin hali nasıl olur!

Âyette geçen "yurt" ifadesi, tek başına kullanılınca, bununla hakikatte ahiret kastedilir; dünya sadece ahirete bir geçiş yeridir.

Kısacası, bahsedilen bu peygamberler, ahireti sırf Allah'a yakınlık için isteyen ve bu düşüncelerine başka hiçbir şeyi karıştırmayan hâlis kimselerdir. Onların ahireti düşünmelerinin tek sebebi, Cenâb-ı Hakk'ın yakınlığına (cennetinde cemalini seyretmeye) ulaşma arzusudur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şüphesiz, onlar bizim katımızda,* insanlar içinden özel olarak seçilmiş *hayırlı seçkin kimselerdendir.*"

45-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu ümmetin velileri yani yüce Allah'ı müşahede ile tanıyan ârifibillâh zatlar, yüce mertebelerde peygamberlere katılırlar. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

---

334 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/590.

"Ümmetimin âlimleri, İsrâiloğulları'nın peygamberleri gibidir."[335] Hadiste, âlimlerle Allah'ı bilen ârifler kastedilmiştir. Şüphesiz, Allah'ı bilen ârifler, herhangi bir dünya malına bağlanmadıkları gibi, ahiretteki bir nimete de bağlanıp kalmazlar. Onlar bütün düşüncelerini Allah'a yöneltmişlerdir; O'ndan başka bir şeyi hedeflerine almazlar. Onlar, gönüllerini iki cihandan da çekip yüce yaratıcıya koşmaktadırlar. Onlar, kulluk olarak yaptıkları taat türü amellerde büyük maharet sahibidirler. Cenâb-ı Hakk'ı müşahedede derin bir basirete sahiptirler. Âriflerin yolu ve gidişatı budur. Kim onların bu yolundan ve gidişatından ayrılsa, ârifler onu kendilerinden saymazlar. Allah Teâlâ, bizleri onların izinden giden kimselerden yapsın.

Hz. İbrahim'in Diğer Evlatları

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] diğer evlatlarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ اِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِۜ وَكُلٌّ مِنَ الْاَخْيَارِۜ ﴿٤٨﴾

48. ***İsmail'i, Elyesa'ı ve Zülkifl'i de an. Onların her biri hayırlı kimselerdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İsmail'i de an."* Hz. İsmail'in, babasından ve kardeşinden ayrı olarak söylenmesi, onun şanının yüceliğini, özel bir şeref ve şana sahip olduğunu ve kendinden bahsedilmesinin asıl maksadı olan sabırda zirve noktada bulunduğunu bildirmek içindir. Hz. İsmail, Hz. İbrahim'in en büyük oğludur.

"Elyesa'ı da zikret" Elyesa', Uhtub'un oğludur, o da Acûz'un oğludur. Hz. İlyas, onu, kendisinden sonra İsrâiloğulları'na halife olarak bırakmıştı, sonra kendisine peygamberlik verildi.

Bazıları Elyesa'ın, Yûşa' peygamber olduğunu söylemiştir.

335 bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1744; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 702.

"Zülkifl'i de an." Zülkifl, Elyesa'ın amcasının oğludur. Onun, Bişr b. Eyyûb olduğu da söylenmiştir. Zülkifl'in, peygamberliği konusunda farklı fikirler ileri sürülmüş ve kendisine niçin bu ismin verildiği hususunda değişik şeyler söylenmiştir.

Bir izah şöyledir: İsrâiloğulları'ndan 1000 kadar peygamber öldürülmekten korkarak kendisine sığındı, o da onları barındırıp kefâletine ve korumasına aldığı için kendisine "Zülkifl" (kefâletine alan) dendi.

Diğer bir açıklama ise şöyledir: Kendi vaktinde yaşayan salih bir zatın yaptığı ibadeti onun vefatından sonra yapmayı üstlendiği için kendisine "Zülkifl" dendi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların her biri hayırlı kimselerdi."* Hepsi hayırlı halleriyle meşhur kimselerdi.

48. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yukarıda zikredilen zatlar, sadece ahidlerine vefa göstererek, kendilerine çizilen ilâhî sınırda durarak, yüce mâbudun taatini yapmaya sabrederek ve onları müşahedeye yaklaştıran şeyleri yaparak hayırlı seçkin kimseler oldular. Her kim bu sıfatlara sahip olursa o da seçkin hayırlı kimselerden olur.

Müttakilere Verilen Müjde

Cenâb-ı Hak sonra, genel olarak müminlerden bahsetti. Yahut yukarıda bahsedilen kimselere, dünyada bu şekilde güzel anılmalarından sonra, ahirette hazırladığı nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu:

هَٰذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ ﴿٤٩﴾ جَنَّاتِ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً
لَهُمُ الْأَبْوَابُ ﴿٥٠﴾ مُتَّكِئِينَ فِيهَا يَدْعُونَ فِيهَا بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ
وَشَرَابٍ ﴿٥١﴾ وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ أَتْرَابٌ ﴿٥٢﴾ هَٰذَا مَا
تُوعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ ﴿٥٣﴾ إِنَّ هَٰذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ مِنْ نَفَادٍ ﴿٥٤﴾

49. *Bu, bir (şeref ve) öğüttür. Şüphesiz, müttakiler için güzel bir âkıbet vardır.*

50. *Onlara, kapıları açtırılmış halde kendilerini bekleyen adn cennetleri vardır.*

51. *Onlar orada tahtlara kurulmuş olarak birçok meyve ve içecek isterler.*

52. *Yanlarında, eşlerinden başkasına bakmayan, kendilerine yaşıt güzeller vardır.*

53. *Hesap günü için size vaat edilen işte budur.*

54. *Şüphesiz bu, bizim rızkımızdır; onun için bitip tükenmek diye bir şey yoktur.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu, bir şereftir."* Yani peygamberlerin güzelliğinden bahseden âyetlerin indirilmesi, onlar için bir şeref ve güzel bir hatıra olup onlar bununla ebediyen anılacaklardır.

Yahut bu Kur'an, peygamberlerin hal ve haberlerini anlatan âyetleriyle bir çeşit zikir ve hatırlatmadır.

Yahut bu Kur'an, bir öğüt ve uyarıdır; çünkü o, kendilerine uyulacak büyük zatların hallerini anlatmaktadır.

Yahut bu, geçmiş peygamberlerin anılmasıdır.

Yahut bu Kur'an, senin için bir şereftir; zira o, senin doğruluğunu gösteren bir mucizedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz, müttakiler için güzel bir âkıbet vardır."* Burada bahsedilen müttakiler, bu niteliğe sahip bütün müminlerdir. Yahut onlar, yukarıda bahsedilen peygamberlerdir. Onlara müttaki denmesi, kendilerini takva özelliğiyle methetmek içindir; çünkü takva, kemal halinin zirvesidir. Onlar için güzel bir sonuç vardır. Cenâb-ı Hak sonra, bu güzel sonucun ne olduğunu şöyle açıkladı:

"Onlara kapıları açtırılmış halde kendilerini bekleyen içinde kalacakları *adn cennetleri vardır."* Oraya geldiklerinde, Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen perdelenme zilletiyle ve izin isteme külfetiyle karşılaşmazlar. Melekler, onları yücelterek ve hoş geldiniz diyerek karşılarlar.

"Onlar orada eşleriyle kendilerine tahsis edilmiş özel yerlerinde *tahtlara kurulmuş olarak,* canlarının çektiği *birçok meyve ve içecek isterler."*

Onların sadece meyve istediklerinin söylenmesi şunu bildirmek içindir: Cennet sakinlerinin bütün yiyecekleri, zevklenmek ve keyiflenmek içindir, yoksa gıda ile beslenmek ve ihtiyacını gidermek için değildir. Çünkü cennette bedenlerde bir zayıflama ve beslenmeye ihtiyaç olmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yanlarında, eşlerinden başkasına bakmayan,* gözlerini sadece onlara çevirmiş, *kendilerine yaşıt hûriler vardır."* Yaşları onların yaşı ile aynıdır.

Bir rivayete göre cennette herkes otuz üç yaşında olacaktır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar güzellik, cemal ve şekilde birbirine eşittirler; çünkü aynı yaşta olanların sevgisi daha fazla ve daha kalıcı olur.

Şöyle de denmiştir: Cennet hûrileri birbirlerine eşit yaştadır; içlerinde ihtiyar ve çocuk yaşta kimse yoktur.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Hesap günü için size vaat edilen işte budur. Şüphesiz bu* bahsedilen nimet ve ikramlar, *bizim* sizlere verdiğimiz *rızkımızdır; onun için bitip tükenmek diye bir şey yoktur."*

49-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, bütün varlığı ile Allah'a yönelir ve güzel ahlâklarla süslenirse, bu onun için dünyada bir şan ve şeref olur; ahirette ise gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve hiçbir insanın aklına gelmeyen güzellikte bir ikram olur.

Cehennemliklerin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, önceki âyette anlatılan müttakilerin tam aksi halde olan cehennemliklerden bahsederek şöyle buyurdu:

هٰذَاۜ وَاِنَّ لِلطَّاغ۪ينَ لَشَرَّ مَاٰبٍۙ ﴿٥٥﴾ جَهَنَّمَۚ يَصْلَوْنَهَاۚ فَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٥٦﴾ هٰذَاۙ
فَلْيَذُوقُوهُ حَم۪يمٌ وَغَسَّاقٌۙ ﴿٥٧﴾ وَاٰخَرُ مِنْ شَكْلِه۪ٓ اَزْوَاجٌۜ ﴿٥٨﴾ هٰذَا فَوْجٌ مُقْتَحِمٌ
مَعَكُمْۚ لَا مَرْحَبًا بِهِمْۜ اِنَّهُمْ صَالُوا النَّارِ ﴿٥٩﴾ قَالُوا بَلْ اَنْتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْۜ اَنْتُمْ
قَدَّمْتُمُوهُ لَنَاۚ فَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٦٠﴾ قَالُوا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هٰذَا فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا
فِي النَّارِ ﴿٦١﴾ وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرٰى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْاَشْرَارِۜ ﴿٦٢﴾ اَتَّخَذْنَاهُمْ
سِخْرِيًّا اَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْاَبْصَارُ ﴿٦٣﴾ اِنَّ ذٰلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ اَهْلِ النَّارِ ﴿٦٤﴾

55. *Durum böyle. Şüphesiz, azgınlar için kötü bir âkıbet vardır.*

56. *Onlar cehenneme girecekler. Orası ne kötü bir döşektir.*

57. *İşte azap! Onu tatsınlar. O, kaynar bir su ve irindir.*

58. *O azaba benzer çeşit çeşit başka azaplar da vardır.*

59. *Azap melekleri kâfirlerin reislerine, "İşte şunlar da sizinle beraber cehenneme girecek bir güruhtur" der. Reisler, "Onlar rahat yüzü görmesinler! Onlar mutlaka ateşe gireceklerdir" der.*

60. *Tâbi olanlar da onlara, "Hayır, asıl siz rahat yüzü görmeyin! Onu bize siz sundunuz! O ne kötü bir yerdir!" derler.*

61. *Yine onlar, "Rabbimiz! Bunu bizim başımıza kim getirdiyse onun ateşteki azabını bir kat daha artır" derler.*

62. *Reisler der ki: "Kendilerini dünyada iken hayırsız saydıklarımızı burada niçin göremiyoruz?"*

63. *"Biz onları alaya alırdık. Yoksa (buradalar da) onları gözden mi kaçırdık?"*

64. *Şüphesiz bu, cehennemliklerin tartışması kesin bir gerçektir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "İşte *durum böyle. Şüphesiz, azgınlar için kötü bir âkıbet vardır. Onlar cehenneme girecekler. Orası ne kötü bir döşektir."* Onların altındaki ateş, uyuyan kimse için serilen döşeğe benzetildi.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"İşte azap! Onu tatsınlar. O, kaynar bir su ve irindir."*

Âyette geçen "hamîm", hararetiyle yakan kaynar su demektir. İrin manası verdiğimiz "gassâk" ise cehennemliklerin yarasından akan irindir. Onun, soğukluğu ile yakan bir şey olduğu da söylenmiştir. Şöyle denilmiştir: "Gassâk, çok ağır ve çirkin bir kokudur. Öyle ki ondan bir damla doğuya bırakılsa, batıdakiler kötü kokusundan perişan olur. Ondan bir damla batıya bırakılsa, doğudakiler perişan olur."[336]

Şöyle de denmiştir: Gassâk öyle bir azaptır ki onun nasıl olduğunu sadece Allah bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O azaba benzer çeşit çeşit başka azaplar da vardır."* Yani bu bahsedilen azaba benzer başka türden azaplar da vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Azap melekleri kâfirlerin reislerine, 'İşte şunlar da sizinle beraber cehenneme girecek bir güruhtur' der."* Bu âyet, azgınlar cehenneme girdiklerinde ve onlarla birlikte inkâr ve sapkınlıkta kendilerine tâbi olan bir grup da ateşe sürüldüğü zaman, cehennemdeki azap meleklerinin onlara söylediği sözü nakletmektedir. Yahut o, azgınların birbirleriyle konuşmasıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar rahat yüzü görmesinler!"* Bu söz, birinci tercihe göre, azap meleklerinin sözünün devamıdır. Yahut o, azgınların sözü olup onların kendilerine tâbi olanlara bedduasıdır.

---

336 Görüşler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/198.

Kendisine hayır dua edilen yahut gelmesiyle sevinç duyulan kimseye, "Merhaba" denir. Geniş mekân buldun, rahat ol, sıkıntı ve darlık görmeyesin, anlamına gelir. Birine kötü dua edileceği zaman, "Lâ merhaba" denir. Yani o, huzur ve rahatlık görmesin demektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Reisler, 'Onlar mutlaka ateşe gireceklerdir' der."* Bu, onlara yapılan bedduayı hak edişlerinin sebebini belirtiyor.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Tâbi olanlar da onlara, 'Hayır, asıl siz rahat yüzü görmeyin!' derler."* Yani bize yaptığınız bedduayı asıl siz hak ettiniz. Bunun sebebini şöyle açıkladılar: *"Onu bize siz sundunuz!"* Yani bizi inkâra siz çağırdınız, biz de size tâbi olduk; böylece bizi azaba itmiş oldunuz. *"O ne kötü bir yerdir!"* Yani o cehennem ne kötü bir kalma yeridir. Onlar ateşi kötülemekle, reislerin kendilerine karşı işlediği suçun büyüklüğünü anlatmak istediler.

Reislere tâbi olanlar, onlarla çekişmekten yüz çevirip Allah'a yönelerek dediler ki: *"Rabbimiz! Bunu bizim başımıza kim getirdiyse onun ateşteki azabını bir kat daha artır."*

Şu âyet de aynı manadadır: *"Rabbimiz, şunlar bizi saptırdı; onlara bir kat daha azap ver!"* (A'râf 7/38). Bu, onların çektikleri azabın iki katına çıkarılmasıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Reisler der ki: Kendilerini dünyada iken hayırsız saydıklarımızı,* yani fakir müslümanları *burada niçin göremiyoruz?"* Onlar, dünyada fakir müslümanları hakir görüp kendileriyle alay ediyorlardı.

Kâfirlerin sözü şöyle devam ediyor: *"Biz onları alaya alırdık. Yoksa* buradalar da *onları gözden mi kaçırdık?"* Yani biz onları alaya almıştık, meğer onlar alaya alınacak kimseler değilmiş; bunun için onlar bizimle birlikte ateşe girmediler, onlar şu anda cennetteler. Yoksa onlar da cehenneme girdi de bizim gözlerimiz kendilerini göremiyor mu? Bundan dolayı mı onları bizimle beraber göremiyoruz?

Âyete şöyle bir mana da verilmiştir: Kâfirlerin reisleri dediler ki: "Niçin, kendilerini hayırsız ve kötü saydığımız, onlarla alay ettiğimiz birtakım erkekleri bizimle birlikte cehennemde göremiyoruz?" Sonra

konuyu değiştirerek dediler ki: "Anlaşılan gözlerimiz onlardan kaydı da onlar bizimle birlikte cehennemde iken kendilerini göremiyoruz."

Yahut onlardan gözlerimiz kaydı, anlayışlarımız karıştı ve bunun için onların makamını bilemedik; onlar hak üzere, biz ise bâtılda olduğumuz için onlara tâbi olmadık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şüphesiz, halleri anlatılan bu cehennemliklerin tartışması*, bunun meydana gelmesi *kesin bir gerçektir.*" O, yukarıda anlatıldığı gibi muhakkak gerçekleşecektir.

Kâfirlerin reisleriyle onlara tâbi olanlar arasındaki geçen konuşmalar, reislerin, "*Siz huzur yüzü görmeyesiniz!* " demesi, tâbi olanların da reislerine, "*Asıl sizler huzur yüzü görmeyesiniz*" şeklinde karşılık vermesi, bir tür çekişme ve hesaplaşma olduğundan, bütün bu konuşmalara tartışma ismi verildi.

55-64. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Müminlerden her kim, haddi aşıp azgınlık yapar ve tövbe etmeden ölürse o da ahirette kâfirlerin yaşadığı korkunç halleri bir derece yaşar. Her şeyden önce bu mümin, günahlarından temizlenmeden cennete giremez. Hakk'a yönelmiş fakirlerle (dervişlerle) alay eden herkes en alt dereceye düşer; onun kalacağı yer cennetin alt derecesi olur. Bu kimse der ki: "Bize ne oluyor ki kendilerini bid'atçı ve kötü saydığımız birtakım erkekleri bizimle birlikte göremiyoruz! Biz kendilerini dünyada alaya almıştık. Meğer onlar, Allah katında büyük kimselermiş ki bugün dereceleri yükseltildi. Yoksa onlar bizimle birlikte de gözlerimiz kendilerini göremiyor mu?" Cenâb-ı Hak tarafından onlara şöyle cevap verilir:

"O alay ettiğiniz fakir dervişler, mukarrebîn (huzurumda yakınlık elde etmiş) dostlarımla birlikte yüksek makamlara çıkartıldı. Onlar dünyada hep benimle meşgul idiler, siz ise kendileriyle alay ediyordunuz. Ben, sabretmelerine karşılık bugün kendilerine mükâfatlarını verdim. Şüphesiz onlar, her an ilâhî yakınlığımızı ve cemalimizi müşahedeyi elde ederek kurtuluşa erdiler."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Peygamberin Görevi Uyarmaktır

Cenâb-ı Hak sonra, peygamberliğin hakikatini ortaya koyarak ve yüce zatının birliğinden bahsederek şöyle buyurdu:

قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا مُنْذِرٌ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٦٥﴾ رَبُّ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ ﴿٦٦﴾ قُلْ هُوَ نَبَؤٌا
عَظِيمٌ ﴿٦٧﴾ اَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ ﴿٦٨﴾ مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَاِ الْاَعْلٰى
اِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٦٩﴾ اِنْ يُوحٰٓى اِلَيَّ اِلَّٓا اَنَّمَٓا اَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٧٠﴾

65. ***Resûlüm, de ki: "Ben sadece bir uyarıcıyım. Tek ve kahhâr olan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur."***

66. ***"O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabb'idir. O azîzdir, çok affedicidir."***

67-68. *De ki:* ***"O, büyük bir haberdir; fakat siz ondan yüz çeviriyorsunuz."***

69. ***"Mele-i a'lâ kendi aralarında tartışırken benim onlar hakkında hiçbir bilgim yoktu."***

70. ***"Ben sadece apaçık bir uyarıcı olduğum için bana vahyediliyor."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, müşriklere *de ki: 'Ben sadece bir uyarıcıyım.'* Ben, Hak Teâlâ tarafından gönderilmiş ve sizi O'nun azabıyla uyaran biriyim. Varlık âleminde asla ortak kabul etmeyen *tek ve kahhâr olan,* her şeyi hükmüne boyun eğdiren *Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur."*

"O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan bütün mahlûkatın Rabb'idir." Bu durumda O'nun için bir ortak nasıl düşünülür! "*O azîzdir,* hiç kimse O'nu mağlup edemez. *O, çok affedicidir;* dilediği kimsenin bütün günahlarını affeder."

Bu âyetlerde geçen, "kahhâr", "azîz" ve "gaffâr" sıfatları, Allah Teâlâ'nın birliğini, O'nun tevhid ehli müminlere verdiği müjdelerin ve müşriklere vaat ettiği azabın gerçekleşeceğini kesin olarak bildirmektedir. Tehdit manası içeren kahhâr ve izzet sıfatının birlikte söylenmesi ve bunların çok affedici sıfatından önce gelmesi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yaptığı uyarıyı kuvvetlendirmek içindir.[337]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*De ki: O*, yani size benim peygamber olduğumu ve Allah'ın tek olup hiçbir ortağının bulunmadığını bildirmem, Hak Teâlâ tarafından gelen *büyük bir haberdir.*" Böyle bir haberden sadece inkâr ve isyana dalmış gafil kimse yüz çevirir. "*Fakat siz ondan yüz çeviriyorsunuz;* onun hakikatinden gafilsiniz."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Büyük haber, Kur'an'dır."[338]

Hasan-ı Basrî, büyük haberin kıyamet olduğunu söylemiştir.

Âyette, "Onlara söyle" emrinin tekrar edilmesi, söylenen şeyin büyük ve çok önemli bir şey olduğunu, ona önem verip düşünerek gereğini yerine getirmek gerektiğini bildirmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Mele-i a'lâ kendi aralarında tartışırken benim onlar hakkında hiçbir bilgim yoktu.*"

Bu âyet de Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğinin bir delilidir. Şöyle ki onun mele-i a'lânın (melekler meclisinin) halinden ve aralarında tartıştıkları konudan haber vermesi gayba ait bir bilgidir. Onun için, bu konuda daha önce bir bilgi yoktu. Sonradan Cenâb-ı Hak kendisine öğretti ve onu haber verdi. O bu bilgiyi öğrenirken, insanların bilmedikleri bir şeyi öğrenmek için girdikleri yola girmedi. Bu yol, bir şeyi ilim ehlinden ve kitaplardan araştırarak öğrenmektir. Böylece ortaya çıktı ki bu bilgiyi Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sadece Allah Teâlâ'nın vahyi ile elde etti.

337 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/370.

338 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/101.

Bir görüşe göre âyette geçen mele-i a'lâ, melekler, Hz. Âdem ve İblîs'tir. Çünkü onlar gökteydi. Onların aralarında çekiştikleri konu ise meleklerin, *"Yeryüzünde fesat çıkaracak bir insan mı yaratıyorsun?"* (Bakara 2/30) sözleriyle, İblîs'in, *"Ben ondan daha hayırlıyım ..."* (A'râf 7/12; Sâd 38/76) sözüdür. Biraz sonra gelecek âyetler de bunu göstermektedir.

Diğer bir görüşe göre, kendi aralarında tartışma yapan mele-i a'lâ sadece seçkin meleklerdir. Onların aralarında tartıştıkları konu ise suçlara kefâret olan ve günahların affedilmesine vesile olan işlerdir. Bu konuda bir hadis nakledilmiştir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Azîz ve celîl olan Allah bana rüyamda, 'Mele-i a'lâ, ne hakkında tartışıyor biliyor musun?' diye sordu, ben de, 'Hayır, bilmiyorum!' dedim. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: 'Onlar, kefâretler ve kulun derecesini artıran şeyler hakkında tartıştılar. Günahları temizleyen şeyler şunlardır: Soğuk gibi zor anlarda güzelce abdest almak; cemaatle namaza gitmek için yol yürümek, bir namazdan sonra diğer namazı beklemek. Dereceleri yükselten şeyler ise şunlardır: Selâmı yaymak, Allah için yemek yedirmek, insanlar uykuda iken kalkıp gece namazı kılmak.'" Hadisi Tirmizî rivayet etmiştir.[339]

Âyetin kastı şudur: Gökteki seçkin melekler topluluğunun tartışmaları anındaki durumlarıyla ilgili bana vahyedilen şeyler hakkında benim daha önce bir bilgim yoktu. Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[340]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ben sadece apaçık bir uyarıcı olduğum için bana vahyediliyor."* Yani bana gaybla ilgili şeyler, ben sadece Hak Teâlâ tarafından bir uyarıcı olarak gönderildiğim için vahyediliyor. Bu gayb haberlerinden biri de melekler meclisinin hali ve konuşmalarıdır.

Buna göre âyetin manası şudur: Bana sadece, insanları uyarmam ve onlara Hakk'ın emirlerini tebliğ etmem için vahyediliyor; bu konuda benim daha ötesine geçmem söz konusu değildir. Yani bana emredilen sadece budur; bunun dışında bir şey yapmam câiz değildir. Size, "Ben

339 bk. Tirmizî, Tefsîru Sûre, 38 (nr. 3224-3225); Hâkim, *Müstedrek*, 1/521; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/109-110 (nr. 216); Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/179. Hadis biraz daha uzundur. Hadisin tam ve değişik rivayetlerini bir arada görmek için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/202-205.

340 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/371.

sadece apaçık bir uyarıcıyım" diyorum; bundan başka bir şey iddia etmiyorum.

65-70. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulun yakînî bir imana ve manevi terbiyeye ulaşması üç alanda gerçekleşir:

Birincisi, gizli ve açık bütün şirk çeşitlerinden uzaklaşarak ulûhiyyet tevhidine ulaşmada yani Allah'ın tek ilâh olduğuna iman etmede. Bu, *"Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur"* âyetinin belirttiği tevhiddir.

İkincisi, Allah ile kullar arasına konan vasıtayı tasdikte. Bu vasıta, apaçık uyarıcı olan peygamberdir. İnsan, onu yücelterek, sünnetine ve sağlam yoluna uyarak bunu gerçekleştirir.

Üçüncüsü, peygamberin getirdiklerini tasdikte. Onun getirdiği şeyler nasıl tefsir edilirse edilsin o, en büyük haberdir. Bu en büyük haber ya Kur'an'dır ya da kıyamet günüdür. İnsan, Kur'an'a tâbi olarak ve âyetlerinin manalarını düşünerek tasdikini gerçekleştirir. Kıyamete ise ona hazırlanarak ve onu her an gözü önünde tutarak tasdikini gerçekleştirir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Âdem'in Yaratılışı ve İblîs'in Tavrı

Cenâb-ı Hak sonra, yukarıda bahsedilen mele-i a'lânın (bir tefsire göre meleklerin, Hz. Âdem'in ve İblîs'in) aralarındaki tartışmayı anlatarak şöyle buyurdu:

اِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ ط۪ينٍ ﴿٧١﴾ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ ف۪يهِ
مِنْ رُوح۪ي فَقَعُوا لَهُ سَاجِد۪ينَ ﴿٧٢﴾ فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَۙ ﴿٧٣﴾ اِلَّٓا
اِبْل۪يسَۜ اِسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٧٤﴾ قَالَ يَٓا اِبْل۪يسُ مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ
لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّۜ اَسْتَكْبَرْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَال۪ينَ ﴿٧٥﴾ قَالَ اَنَا۬ خَيْرٌ مِنْهُۜ

تَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ ﴿٧٦﴾ قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَج۪يمٌۚ ﴿٧٧﴾
عَلَيْكَ لَعْنَت۪ٓي اِلٰى يَوْمِ الدّ۪ينِ ﴿٧٨﴾ قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْن۪ٓي اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ
قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَر۪ينَۙ ﴿٨٠﴾ اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٨١﴾ قَالَ فَبِعِزَّتِكَ
وِيَنَّهُمْ اَجْمَع۪ينَۙ ﴿٨٢﴾ اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَص۪ينَ ﴿٨٣﴾ قَالَ فَالْحَقُّ
حَقَّ اَقُولُۚ ﴿٨٤﴾ لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿٨٥﴾

71. *Hani Rabb'in meleklere demişti ki: "Ben çamurdan bir insan ratacağım."*

72. *"Onu tamamlayıp, içine ruhumdan üfürdüğüm zaman, de ona secdeye kapanın!"*

73. *Bütün melekler toptan secde ettiler.*

74. *Yalnız İblîs secde etmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirler oldu.*

75. *Allah, "Ey İblîs! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni koyan nedir? Kibirlendin mi, yoksa yüksek derecelere mi çıktın?" de*

76. *İblîs, "Ben ondan hayırlıyım! Beni ateşten yarattın, onu çam dan yarattın" dedi.*

77. *Allah şöyle dedi: "Oradan (cennetten) çık! Sen artık kovuln birisin."*

78. *"Şüphesiz benim lânetim, ceza gününe kadar senin üzerinedi*

79. *İblîs, "Ey Rabbim! O halde insanların diriltilecekleri güne dar bana mühlet ver" dedi.*

80-81. *Allah şöyle dedi: "Haydi, sen, bilinen güne kadar mühlet rilenlerdensin."*

82. İblîs dedi ki: "Senin izzet ve şerefine yemin olsun ki ben, onların hepsini mutlaka azdıracağım."

83. "Sadece onlardan ihlâsa erdirilen has kulların hariç."

84-85. Allah dedi ki: "O, haktır. Ben hakkı söylüyorum: Şüphesiz, cehennemi seninle ve onlardan sana uyanların hepsiyle dolduracağım."

Tefsir

Cenâb-ı Hak, az önce bahsedilen mele-i a'lânın tartışmasını açıklayarak buyuruyor ki: *"Hani Rabb'in,* Âdem'i yaratmak istediğinde *meleklere demişti ki: Ben çamurdan bir insan yaratacağım."*

Cenâb-ı Hak, bu konuda diğer bir âyette şöyle buyurdu: *"Hani Rabb'in meleklere, 'Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Melekler de, 'Yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaracaksın?' dediler"* (Bakara 2/30).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onu tamamladığımda,* yani kendisini insan sûretinde şekillendirip bir beşer olarak ortaya koyduğumda *ve içine* daha önce yarattığım *ruhumdan üfürdüğüm zaman, derhal ona secdeye kapanın!"* Cenâb-ı Hak, ona verilen ruhun ayrı bir özellik taşıdığını göstermek için onu kendisine nisbet etti. "Beytullah" (Allah'ın evi) ve "nâkatullah" (Allah'ın devesi) tabirlerinde olduğu gibi.

Ruh, Allah'ın sırlarından bir sırdır, rabbânî bir latifedir, zulmanî kesif bedene girmiş bir nurdur. O bedene girince, Allah'ın izniyle beden hayat bulur. Buna göre âyetin manası şudur: Ona ruhumdan üfürerek hayat verdiğimde hemen kendisine secdeye kapanın.

Bazıları, bu secdenin, ona karşı tevazu göstermek için eğilmek şeklinde gerçekleştiğini söylemiştir.

Bazıları, onun Allah için yapılan gerçek bir secde olduğunu söylemiştir. O, Hz. Âdem'i selâmlamak ve kendisine bir şeref bahşetmek için yapılmıştır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bütün melekler toptan secde ettiler."* Yani onların hepsi, hiçbiri geri kalmadan aynı vakitte secde ettiler.

Bu âyetle Hicr sûresinin 29-30. âyetlerinin zâhirine bakılırsa, Hz. Âdem için secde emri, bir sebebe bağlanmıştır; doğrudan verilen bir emir değildir. Secdenin kendisine bağlandığı durum, Hz. Âdem'in bedeninin şekillendirilip içine ruhun üfürülmesidir.

Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i yaratmadan önce, meleklere onu yaratacağını bildirdiği zaman, onlara Hz. Âdem'e secde etmelerini emretti. Onu yarattığı zaman, melekler hemen daha önce verilen ilk emre uyarak Hz. Âdem'e secde ettiler. Bu konuda Bakara, A'râf, İsrâ ve Kehf sûrelerinde geçen âyetlerin zâhirine bakılırsa, onlardaki secde emri, yaratıldıktan sonra doğrudan verilmiş bir emirdir. İki durumu şöyle izah edebiliriz: Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i yaratmadan önce ve sonra meleklere ona secde etmelerini emretti. Yahut Hz. Âdem'i yaratmadan önce verdiği emirle yetindi. Şu hadis de bunu gerektiriyor. Allah Resûlü buyurmuştur ki:

"Allah Teâlâ, Âdem'e ruhunu üfürdükten sonra, ona, bir grup meleği göstererek, 'Git, şu meleklere selâm ver' buyurdu. Hz. Âdem gidip onlara selâm verdi, melekler selâmını aldılar ve kendisine secde ettiler."[341] Gaybı en iyi Allah Teâlâ bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yalnız İblîs secde etmedi. O büyüklük tasladı."* Kendini büyük görüp secdeye yanaşmadı. *"Ve kâfirlerden oldu."* Yani ilâhî emre aykırı hareket etmesi ve kibirlenip Allah'ın taatinden yüz çevirmesi sebebiyle kâfirlerden oldu. Yahut İblîs, Allah'ın ilminde kâfirlerdendi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah dedi ki: Ey İblîs!* Anne ve baba gibi arada bir vasıta olmadan doğrudan *iki elimle yarattığıma,* emrime uyarak ve hitabımı yücelterek *secde etmekten seni alıkoyan nedir?"* Yapılan işler, genelde ellerle icra edildiği için, âyette kudret yerine "el" denildi. "İki elimle" buyrulması, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] yaratılmasına gösterilen özeni göstermektir ve bu onu yüceltmeyi ve tâzimi gerektirmektedir. Bundan kasıt, İblîs'in emre itaatsizliğinin çirkinliğini ortaya koymak ve kendisini şiddetle kınamaktır. Bu konudaki açıklamalar, âyetlerin tasavvufî işaretleri kısmında gelecektir.

341 bk. Buhârî, Enbiyâ, 1 (nr. 3326); İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 6167; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/136-137 (Dımaşk 2007).

Hak Teâlâ devamla buyurdu ki: "Haksız yere *kibirlendin mi, yoksa yüksek derecelere* çıkanlardan, üstünlüğü hak edenlerden *mi oldun?"*

Âyete şu mana da verilmiştir: Sen secdeye yanaşmadın, halbuki bundan önce sen kibirli değildin. Yahut sen, daha önce Rabb'ine karşı böyle kibir mi gösteriyordun?

Devam eden âyet şöyle: *"İblîs dedi ki: Ben ondan hayırlıyım!"* Üstün olanın, altta olana secde etmesi uygun değildir. Diğer bir âyette İblîs şöyle demiştir:

"Ben, kuru çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan yarattığın insana secde edecek değilim" (Hicr 15/33).

İblîs, kendi düşüncesine göre, üstünlüğünü şöyle açıkladı: *"Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın."* Yani o, ateşten yaratılmış bir mahlûk olsaydı bile, ben kendisine yine secde etmezdim; zira o benimle eşit olurdu. Bu durumda ben, benden daha aşağıda olan bir varlığa nasıl secde ederim? Çünkü o topraktır. Ateş, toprağa galip gelir ve onu yakıp yok eder.

Lânetli İblîs, üstünlüğü sadece madde ve unsurda gördüğü için yanıldı, işi asıl yapanı unuttu. Halbuki Cenâb-ı Hak, *"Onu iki elimle ben yarattım"* buyurdu. İblîs ayrıca, Hz. Âdem'in aslını ve hakiki yönünü de bilemedi. Yüce Allah, *"Ona ruhumdan üfürdüm"* buyurarak işin bu yönüne dikkat çekti. İblîs bu yaratılışın gayesi yönünden de gafil kaldı. Bu, Hz. Âdem'e, kendisiyle meleklere üstünlüğünün ortaya çıktığı hikmet ilimlerinin tahsis edilmesidir. Bundan dolayı onlara, kendisine secde etmeleri emredildi. Hz. Âdem'in, yeryüzünde halifelik işinin üzerinde döndüğü konuda (ilimde), meleklerden daha bilgili olduğu ve onda, başkasında olmayan özel hususiyetler bulunduğu ortaya çıkınca, meleklere bu emir verildi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah şöyle dedi: Oradan,* cennetten yahut meleklerin arasından *çık!"*

"Yeryüzüne in" emrinden kasıt budur.

Yahut Allah Teâlâ ona, "Göklerden çık" dedi.

Âyetteki "çık" emrine şu manayı verenler de olmuştur: İçinde bulunduğun yaratılıştan çık, ondan sıyrıl. İblîs yaratılışıyla övünürdü. Bunun üzerine Allah Teâlâ onun yaratılışını değiştirdi. İblîs, beyaz iken siyaha döndü, güzel iken çirkinleşti, nurlu iken karanlık içinde kaldı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sen artık kovulmuş birisin."* Bütün hayır ve ikramlardan kovulup mahrum edildin. Yahut sen, üzerine ateş atılan bir şeytansın.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz benim lânetim,* rahmetimden uzaklaştırmam *ceza gününe kadar senin üzerinedir."* Yani amellere karşılık verilen ve hak edene azap edilen güne kadar lânetim senin üzerine olsun. Bundan, İblîs'e yapılan lânetin kıyamet gününe kadar devam ettiği ve ondan sonra sona erdiği zannedilmesin. Tam aksine ona, dünyada kıyamete kadar sadece lânet vardır, kıyamet günü ise lânetle birlikte azap vardır. Kıyamet günü İblîs öyle azap ve cezaların içine atılır ki onlar kendisine lâneti unutturur; lânet onun için fazladan bir şey gibi olur.

Âyete şu mana da verilmiştir: Rahmet edilecek zamanda, kendisine lânet edilince, rahmetin zamanı olmayan cehennemde ona lânet edilmesi daha evlâdır. Böyle bir yerde lânet nasıl biter! Halbuki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Bir münâdî aralarında şöyle seslenir: "Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun" (A'râf 7/44). İblîs ise zalimlerin reisidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İblîs dedi ki: Ey Rabbim! O halde insanların diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver."* Bana süre tanı. İblîs şunu demek istedi: Mademki beni rahmetinden kovdun, öyle ise bana mühlet ver; Âdem ve zürriyetinin öldükten sonra hesap için diriltilecekleri güne kadar beni öldürme!

İblîs bu şekilde, insanları azdırmak için geniş bir vakit elde etmeyi, onlardan intikamını almayı ve ölümden bütünüyle kurtulmayı istedi. Çünkü insanlar hesap için diriltildikten sonra ölüm yoktur.

Allah Teâlâ şöyle dedi: *"Haydi, sen, bilinen güne kadar mühlet verilenlerdensin."* Bu, sûra birinci üfürme vaktidir. Onun vakti, Allah katında bilindiği için "mâlum gün" denmiştir. O vakit gelince, ne öne alınır ne de ertelenir.

İblîs'in isteği kabul edildi ve ona şöyle dendi: Ey İblîs, sen de yaratılışın hikmeti gereği, ezelde, kıyamete kadar ölümünü ertelediğim kimselerin içindesin.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İblîs dedi ki: Senin izzet ve şerefine yemin olsun ki ben, onların hepsini mutlaka azdıracağım."* İblîs, Allah'ın izzet ve azametine yemin etti. İblîs'in azdırması, insanlara inkâr ve isyanları güzel göstererek onları azdırma konusunda etkisi altına almasıdır.

İblîs, bazı kulları bu etki ve hâkimeyitinin dışında tutarak dedi ki: *"Ancak onlardan ihlâsa erdirilen has kulların hariç."* Onlar, Allah Teâlâ'nın, kendisine iman ve itaat için özel olarak seçtiği ve kendilerini şeytanın azdırmasından koruduğu kimselerdir. Diğer bir manaya göre onlar, kalplerini ve amellerini Allah için hâlis kılan kimselerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah dedi ki: O, haktır; ben hakkı söylüyorum:"* Yani Hakk'a yemin olsun, ben sadece hakkı söylerim. Yahut hak, yeminimdir ve ben hakkı söylerim: *"Şüphesiz ben, cehennemi seninle,* senin cinsinden şeytanlarla *ve onlardan,* Âdem'in zürriyetinden, *sana uyanların hepsiyle dolduracağım."* Cehennemi, inkârda başı çekenlerin ve onlara tâbi olanların hepsiyle dolduracağım; onlardan hiçbirini terketmeyeceğim.

71-85. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu insanoğlunun vücudundaki ilâhî tecelli, bütün tecellilerin üstündedir. Onun harika sûreti, bütün sûretlerin fevkindedir. Bunun için Cenâb-ı Hak, insanın dışında hiçbir varlık için, "Biz onu en güzel sûret ve şekilde yarattık" buyurmadı. Bunun sebebi şudur: İnsanda iki zıt durum bir arada bulunmaktadır ve onda iki ayrı şey dengeli olarak mevcuttur. Bunlar, karanlık ve nur, madde ve mana, ruhaniyet ve beşeriyet, kudret ve hikmettir. Bunun için Hak Teâlâ, insan hakkında, "İki elimle yarattığım kimse" buyurdu. Onun dışında hiçbir varlık için böyle buyurmadı. Bunun manası şudur: Ben onu kudret ve hikmet elimle yarattım. Kudret, kinaye yoluyla insanın iç âleminde bulunan ilâhî mana ve sırları ifade eder. Hikmet ise kinaye yoluyla insanın kalıbındaki acayip

şekli ve hayret verici terkibi ifade eder. Bundan dolayı insanın marifeti tamdır ve eğer ehli ise manevi ilerlemesi hiç bitmez. Bu konudaki geniş açıklama için İsrâ sûresinin 80. âyetinin tefsirine bakınız.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde, bazı açıklamalardan sonra demiştir ki: "Sübhânallah! Yüce Allah, yaratıkları içinde en aziz ve şerefli yaptığı insanı, toprak ve çamur gibi en zelil ve değersiz bir şeyden yarattı."[342]

Hakk'a Davet Hak Rızası İçin Yapılır

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem], dini tebliğde bir ücret beklemekten ve yapmacık işlere girmekten uzak tutarak şöyle buyurdu:

قُلْ مَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّف۪ينَ ﴿٨٦﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَم۪ينَ ﴿٨٧﴾ وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَاَهُ بَعْدَ ح۪ينٍ ﴿٨٨﴾

86. ***De ki: "Ben, buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Ben ehli olmadığı bir işi yapıyor görünenlerden de değilim."***

87. ***"Bu Kur'an sadece, âlemler için bir öğüttür."***

88. ***"Siz, onun haberinin doğruluğunu bir zaman sonra çok iyi bileceksiniz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm de ki: *Ben, buna karşılık* yani size vahyi tebliğ etmeme veya Kur'an'a karşılık *sizden* dünyevî *bir ücret istemiyorum* ki o size ağır gelsin. *Ben ehli olmadığı bir işi yapıyor görünenlerden de değilim."* Ben, ehli olmayan kimselerin yaptığı gibi, yapmacık ve zoraki şeyler de yapmıyorum. Sizler benden asla yapmacık bir tavır görmediniz ki ben ehli olmadığım halde haksız yere peygamberlik iddiasında bulunayım ve Kur'an uydurayım.

342 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/268.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Ehli olmadığı halde gösteriş olsun diye iş yapan kimsenin alameti üçtür:* **1.** *Kendisinden üstte olanla çekişir,* **2.** *Ulaşamayacağı şeyleri elde etmeye çalışır,* **3.** *Bilmediği konularda konuşur."*[343]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Bu Kur'an sadece, âlemler için,* bütün insan ve cinlere yüce Allah tarafından *bir öğüttür."*

"Siz, onun haberinin doğruluğunu bir zaman sonra, ölümden sonra *çok iyi bileceksiniz."* Yani Kur'an'ın verdiği haberlerin doğruluğunu, onda anlatılan müjde ve tehditlerin, öldükten sonra dirilmenin ve hesap için mahşere sevkedilmesinin hak olduğunu ölümden sonra bileceksiniz.

Onun haberlerinin hak olduğunu bilecekleri zaman hakkında şu manalar da verilmiştir:

Onu, Bedir günü bileceksiniz.

Onu, kıyamet günü bileceksiniz.

Onu, İslâm her tarafa yayıldıktan sonra bileceksiniz.

Âyette, bir tehdit bulunduğu apaçıktır.

Cenâb-ı Hak, sûreyi zikirle (öğüt ve uyarı ile) başlattığı gibi zikirle bitirdi.

86-88. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce, ilim öğretme, halka vaaz ve uyarı yapmaya karşılık bir ücret talep etmekten sakındırıldığı konusunda çok açıklama geçti. Bu kimseler, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] uyarak dine davet, hakkı tebliğ ve halkı irşad işinde maddi bir ücret talep etmemelidir.

Âyette ayrıca, zorlama ve yapmacık işlerden sakındırma vardır. Bu da bir çeşit nifak ve gösteriştir. Zübeyr b. Avvâm'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] görevlendirdiği bir kimse halka, onun şu duasını ve uyarısını haber veriyordu:

343 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/286; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 5064; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/209.

"Allahım! Ümmetimin mevtaları için dua edenleri, dua ve davranışlarında külfete (yapmacık tavırlara) girmeyenleri affet! Dikkat edin! Ben ve ümmetimin salihleri tekellüften (yapmacık zorlama ve davranışlardan) uzağız."[344]

Selmân-ı Fârisî [radıyallahu anh] demiştir ki: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bizlere, evimize gelen misafire elimizde olanı ikram etmemizi, hazırda olmayan şeyleri temin için kendimizi zora sokmamayı emretti."[345]

Allah kendilerinden razı olsun, sahâbe-i kirâm, evlerine gelen misafirlere hazırda olan kuru ekmek parçalarını ve kuru hurmaları ikram eder ve şöyle derlerdi:

"Şu iki kimsenin hangisinin daha büyük günaha girdiğini bilemiyoruz: Önüne getirilen yiyeceği hakir gören misafir mi yoksa yanında bulunan az şeyi hakir görüp onu misafirine takdim etmeyen ev sahibi mi?"

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bütün güç ve kuvvet sadece Allah'a aittir.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Sâd sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

344 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/286; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 35/278. İlk kısmı hariç bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/208.

345 bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 9601; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/208.

(39) ZÜMER SÛRESİ[346]

Sûre Hakkında Bilgi: Zümer sûresi Mekke'de nâzil olmuştur; yalnız 53-55. âyetler, Hz. Hamza'yı şehid eden Vahşi hakkında Medine'de inmiştir. Zümer sûresi yetmiş beş âyettir. Onun yetmiş iki âyet olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Öceki sûrenin sonunda, *"Bu Kur'an sadece, bütün âlemler için bir öğüttür"* (Sâd 38/87) buyruldu. Bu sûrenin başında da Kur'an'ın aynı kaynaktan (Allah katından) indiği belirtilerek şöyle buyruldu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ ﴿١﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ
الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللّٰهَ مُخْلِصاً لَهُ الدّ۪ينَۜ ﴿٢﴾ اَلَا لِلّٰهِ الدّ۪ينُ الْخَالِصُۜ ...

346 Sûre adını, 71 ve 73. âyetlerde geçen "zümer" kelimesinden almıştır. Zümer, "zümreler, gruplar" demektir.

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Bu kitap, izzet ve hikmet sahibi Allah katından indirilmiştir.***

2. ***Şüphesiz, bu kitabı sana hak olarak indirdik. O halde sen de dini Allah'a has kılarak*** *(ihlâs ile)* ***kulluk et.***

3. ***Dikkat edin, hâlis din yalnız Allah'ındır ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Senin okuduğun *bu kitap, izzet sahibi,* hükmünde galip ve tedbirinde *hikmet sahibi Allah katından indirilmiştir."*

Âyette, Cenâb-ı Hakk'ın, "azîz" ve "hakîm" sıfatlarının söylenmesi, onların hüküm ve eserleri kitapta tecelli ettiği içindir. Çünkü kitapta, Allah'ın hükümleri, emir ve yasakları zikredilmekte ve hepsinin yerine getirilmesi istenmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, bu kitabı,* Kur'an'ı *sana hak olarak indirdik."* İki âyette de "el-kitap" geçti. Bu bir tekrar değildir. Birinci âyette geçen "el-kitap", Kur'an'ın bir unvanıdır; ikinci âyette geçen "el-kitap", "ondakileri açıklamak" manasındadır.

Ebüssuûd demiştir ki: "İki âyette zikredilen kitaptan kasıt, Kur'an'dır. Onun peş peşe zikredilmesi, Kur'an'ı yüceltmek ve ona gösterilen önemi ortaya koymak içindir. Kur'an'ın "hak ile" indirilmesine şu manalar verilmiştir:

O, hakkı ortaya koymak ve onu açıklamak için indirildi.

O, hakkın gereği ve iktizası indirildi.

Biz onu, hak ve doğruları içeren bir kitap olarak indirdik. Yani ondaki her şey doğrudur, onun doğru olduğunda hiçbir şüphe yoktur; onunla kesin amel edilmesi gerekir.[347]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "*'Onu sana hak ile indirdik'* âyetinin manası şudur: Onu, sana hak din ile ve hak şeriatla indirdik; ben onun indirilmesi konusunda hak olanı söylüyorum."[348]

347 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/377.

348 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/272.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O halde sen de dini Allah'a has kılarak kulluk et."* Yani sen de sana indirilen Kur'an'da açıklandığı şekilde, her türlü şirk ve gösteriş şaibesinden uzak olarak, dini Allah'a has kılarak O'na kulluk et.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dikkat edin, halis din yalnız Allah'ındır ..."* Yani her türlü şaibe ve karışıklıktan uzak tutularak taatin sadece kendisine tahsis edilmesi gereken Allah'tır. Çünkü O, ilâhlık sıfatlarında tektir. Bütün sırları ve gizli şeyleri bilmek de O'nun sıfatıdır.

1-2. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu kitap çok aziz (şerefli, mübarek) olup, aziz bir Rab'den, aziz bir meleğin diliyle, aziz bir peygambere, aziz bir ümmet hakkında, aziz bir emirle inmiştir. Hz. Peygamber'in onu ilk sevgiliden getirmesiyle, sevenlerin kalpleri, sevinç ve sürur dalları kuruduktan sonra, onun âyetlerini ve hayret edilecek haberlerini okuyarak neşe ve huzura kavuştu. Onlar, nasıl neşe ve sürura gark olmasın ki Hz. Musa'ya verilen kitap (Tevrat) levhalarda yazılı olup Hz. Musa [aleyhisselâm] onlardan okuyordu. Bizim peygamberimizin kitabını ise Rûhulemîn (Cibrîl), Muhammed Mustafa'nın [sallallahu aleyhi vesellem] kalbine indirmiştir. Rabb'inin hitabı levhalarda yazılı olanla, o yüce hitap kalbinde korunan kimse arasında ne kadar fark vardır! Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümmeti de aynı şekilde o Kur'an'ı kalplerinde muhafaza etmektedir. Bu durum, bir âyette şöyle belirtilmiştir:

"Hayır, o Kur'an, kendilerine ilim verilenlerin kalplerinde bulunan apaçık âyetlerdir" (Ankebût 29/49).[349]

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"O halde sen de dini Allah'a has kılarak kulluk et"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "İbadet ve taatleri, son derece huşû ve huzur içinde yerine getirmektir. Bu, nefis, kalp ve ruhla olur. Nefisle yani âzalarla yapılan ibadetlerdeki ihlâs, ona noksanlık getirecek şeylerden uzak kalmaktır. Tefekkür ve ibretle nazar gibi kalple yapılan ibadetlerde ihlâs, varlıkları görmekten (onları hakiki vücut sahibi görüp kendilerinden bir şey beklemekten) uzaklaşmaktır. Ruhla yapılan ibadetlerdeki ihlâs ise özel bir konum ve makam istemekten uzak olmaktır."[350]

---

349 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/271. Mana, Kuşeyrî'nin metnine göre verildi.

350 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/272.

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"Dikkat edin, halis din yalnız Allah'a aittir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "O, bütünüyle Allah için olandır. İçinde kula ait bir pay bulunan şey ihlâstan uzaktır. Kulun Allah'ın emrine uyarak yaptığı bunun dışındadır. Çünkü Allah kuluna bir şeyi emrettiği zaman, kul O'nun taatine karşılık ecir bekleyerek emre itaat ettiğinde, onu Allah'ın emrine uymak için yaptığından, bu onu ihlâstan çıkarmaz. Eğer böyle olmasaydı, âlemde kolay kolay muhlis bulunmazdı."[351]

Yani çok azı hariç, insanların çoğunluğu, bir sevap bekleyerek ilâhî emirlere itaat eder. Kimin kalbinden manevi perde kaldırılırsa, Allah'a, Allah sevgisiyle sırf şükür ve edebini göstermek için kulluk yapar. Kul, bir işi yapmaya yalnız Allah rızası için niyet eder de ihlâsı tam manasıyla gerçekleştirdikten sonra kalbine farklı düşünceler gelirse bu kendisine zarar vermez. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi bu konuda delildir:

"Kim, Allah'ın adını ve dinini yüceltmek için savaşırsa o, Allah'ın yolundadır."[352]

Niyette asıl olan budur; bu niyetten sonra kalbe gelen şeyler ona bir zarar vermez. Bu durum diğer bir hadiste açıkça belirtilmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah'a Yakınlık İçin Putlara Tapanlar

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin sözlerini ve yaptıklarını reddederek şöyle buyurdu:

...وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَا اِلَى
اللّٰهِ زُلْفٰى اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ ف۪ي مَا هُمْ ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ اِنَّ اللّٰهَ
لَا يَهْد۪ي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ ﴿٣﴾ لَوْ اَرَادَ اللّٰهُ اَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا
لَاصْطَفٰى مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٤﴾

351 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/272.

352 Buhârî, Cihâd, 15 (nr. 2810); Müslim, İmâre, 149; Ebû Davud, Cihâd, 26.

... O'nu bırakıp kendilerine başka dostlar (putlar) edinenler, "Biz onlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz" derler. Şüphesiz, Allah görüş ayrılığına düştükleri şeylerde aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz, Allah yalancı ve inkârcı kimseyi doğru yola iletmez.

4. *Eğer Allah bir evlat edinmek isteseydi, elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. O bundan yüce ve uzaktır. O, tek ve kahhâr olan Allah'tır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O'nu bırakıp kendilerine başka dostlar edinenler,* yani ibadetlerinde ihlâslı olmayanlar, bilakis putlara, meleklere ve Hz. İsa'ya kulluk ederek O'na ibadetlerine başkasını karıştıranlar, *'Biz onlara* yani Allah'ın dışındaki herhangi bir varlığa *sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz' derler. Şüphesiz, Allah aralarında* yani onlarla, dini Allah için yaşayan hasımları arasında *görüş ayrılığına düştükleri şeyler konusunda hüküm verecektir."*

Rivayet edildiğine göre, müslümanlar müşriklere, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorduklarında, onlar, "Allah" diye cevap verdiler. Müslümanlar, kendilerine, "Öyle ise putlara niçin ibadet ediyorsunuz?" diye sorunca da, "Biz onlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz?" dediler.[353]

Şüphesiz, Allah kıyamet günü, müslümanlarla müşriklerin dünyada iken aralarında çekiştikleri tevhid, şirk ve herkesin içinde bulunup doğruluğunu savunduğu konularda hükmünü verecektir. Hak Teâlâ'nın hükmü, tevhid ehlinin cennete, müşriklerin de ateşe girmesidir.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Allah, putlarla onlara tapanlar arasında görüş ayrılığına düştükleri konularda kıyamet günü hükmünü verecektir. Onların ihtilaf ettiği konu, müşriklerin putların kendilerine şefaat edeceğini beklemesi, putların ise onları lânet etmesidir. Bu uzak bir manadır.

353 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/290; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/108.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz, Allah yalancı ve inkârcı kimseyi,* yani yalanda kök salmış ve inkârda haddi aşmış kimseleri *doğru yola iletmez,* onları hidayete ulaşmada muvaffak etmez."

Âyetin manası şudur: Yüce Allah, onların hallerini bildiği için haklarında önceden şekavet hükmü yazdığından, onları dünyada dinine, ahirette sevaba ulaştırmaz. Çünkü onlar, sapkınlıkta ısrar ve azgınlıkta devam ederek aslî fıtratlarını değiştirdiklerinden bugün dünyada basiretlerini kaybetmiş ve hidayeti kabul edemez duruma gelmişlerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer Allah,* 'Melekler Allah'ın kızlarıdır, Mesîh (İsa) ve Üzeyir Allah'ın oğludur' diyenlerin zannettikleri gibi *bir evlat edinmek isteseydi* -ki Allah onların söylediklerinden yüce ve uzaktır- *elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. O bundan yüce ve uzaktır.*" Böyle bir şey olacak olsaydı, melekler gibi zatının samediyyet sıfatıyla en yakın münasebette bulunan varlıklardan dilediklerini seçerdi. Çünkü melekler yeme, içme ve evlenme gibi beşerî hallerden uzaktırlar; fakat Allah Teâlâ, zatı için imkânsız olduğundan dolayı böyle bir şeyi irade etmedi.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, onların akıl seviyelerine ve iman derecelerine göre hitap etti. Çünkü onlar, 'Mesîh (İsa) Allah'ın oğludur, Üzeyir Allah'ın çocuğudur' diyorlardı. Onlara dedi ki: 'Eğer Allah, çocuk edinmek ve kendisine şeref bahşetmek için bir çocuk edinseydi, onu yemekten, içmekten ve insanların özelliklerinden uzak olan meleklerden seçerdi.' Cenâb-ı Hak sonra, zatının böyle bir şey yapmaktan yüce ve uzak olduğunu söyleyerek, '*O bundan yüce ve uzaktır*' buyurdu. Yani yüce zatının, hakiki manada bir çocuk edinmekten uzak olduğunu belirtti; zira böyle bir şey, O'nun için imkânsızdır. Allah Teâlâ, ayrıca yarattığı bir varlığı çocuk edinmekten de uzak olduğunu haber verdi; çünkü O, yaratılmışlara benzemekten ve muhali istemekten uzaktır. Allah Teâlâ, bunu, böyle bir şeyin çok uzak (imkânsız) olduğunu göstermek için zikretti."[354]

Özetle deriz ki: Allah Teâlâ'nın, bir eşten doğma şeklinde çocuk edinmesi aklen ve naklen imkânsızdır. Yaratılmış bir varlığı, kendisine

354 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/273. Mana, Kuşeyrî'den tamamlandı.

şeref bahşetmek için çocuk edinmesi ise yine naklen imkânsızdır. Bunun aklen imkânsız olduğu da söylenmiştir.[355]

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyuruyor: *"O bundan yüce ve uzaktır."* Allah'ın zatı, çocuk edinmekten yüce ve uzaktır. Bu O'na ait bir durumdur. *"O, tek ve kahhâr olan Allah'tır."* Cenâb-ı Hak, zatı itibariyle bir çocuk edinmekten yüce ve uzak olduğunu haber verdikten sonra, peşinden böyle bir şeyden sıfatları itibariyle de yüce ve uzak olduğunu ayrıca açıkladı. Şüphesiz, ulûhiyyet sıfatı, diğer bütün kemal sıfatlarını içermektedir. Bütün bu sıfatlar, noksanlık alameti olan her şeyi reddetmektedir. Allah Teâlâ'nın zatının birliği, kendisiyle diğer varlıklar arasında hiçbir yönden benzerlik ve ortaklık bulunmayıp böyle bir şeyin imkânsız olmasını gerektirmektedir. Bu da Allah Teâlâ'nın, onların söylediklerinden yüce ve uzak olduğuna kesin olarak hükmetmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, kahhâr sıfatı da böyledir. Çünkü çocuk edinmek, başkasının mülkü ve hükmü altında bulunup kendisi yok olmaya mahkûm kimsenin şanı olup o kimse bu durumda kendisinin yerine geçmesi için çocuk edinir. Şu halde, yok olması imkânsız olan ve bütün kâinatı kahrı altına alan Allah'ın, fâni varlıklardan yerine geçecek bir çocuk edinmesi nasıl tasavvur edilir." Bu açıklamayı Ebüssuûd yapmıştır.[356]

3-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak çok gayret sahibidir; kendisiyle birlikte başkasına kulluk edilmesine razı olmaz. Bu varlığa, ister Allah'a bir vasıta ve yaklaşma vesilesi olarak ibadet edilsin, ister müstakil olarak ibadet edilsin farketmez. Bunun için Allah'tan başkasına secde etmek haram kılınmıştır. Ârifibillâh velilere, ibadet şeklinde olmadan, boyun eğip teslim olmaya (onlara hürmet ve saygı göstermeye) gelince bu, bizzat Allah için yapılan bir ameldir. Çünkü Allah Teâlâ, Allah'a delil olan peygamberlere boyun eğip itaat etmeyi emretmiştir. Veliler de Allah'a delil olma nok-

355 Müellifin bundan sonra *Celâleyn Tefsiri* üzerine *Hâşiye* yazan Abdurrahman-ı Fâsî'den yaptığı alıntı, kelâmî bir tartışmayı konu etmektedir. İfadeler biraz karışık, manalar kapalı ve sonuç net olmadığı için bu kısmı tercüme etmedik. Mevcut açıklamalar, âyetin mana ve kastını vermede yeterlidir (mütercim).

356 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/379.

tasında peygamberlerin vârisidir. Fakat onlara hürmetle boyun eğmek, secde etmek şeklinde olmaz. Bu hürmet sadece, ellerini ve ayaklarını öpme şeklinde yapılabilir.[357] Bu konuda bir şair der ki:

"Ey muhabbet şarabını kötüleyen kimseler, gelin; onu benden alın. O, helâldir. Kim ondan yudum yudum içmek isterse, onu sunanın (âriflerin) kademine yüz sürsün (ona tevazu gösterip teslim olsun). Ben bu işin pîri olan herkese başımı eğdim; onlar şerefli efendilerdir; bana aşkın soğuk şarabından içirdiler."

İmam Kuşeyrî kâfirlerin, *"Biz onlara sadece bizi Allah'a yaklaştırması için ibadet ediyoruz"* diyerek putlara yaptıkları ibadetlerin reddedilme sebebini şöyle açıklamıştır: "Onlar bunu Allah tarafından gelen bir bilgiyle, O'nun emri ve izniyle söylemediler; onlar bu hükmü sadece kendi nefislerinden verdiler; Allah da onların yaptığını reddetti. Bunda şuna bir işaret vardır: Vaktin hükmü gerektirmeden (yani bir amelin o vakit içinde yapılmasını din istemeden) kulun nefsinin gayretiyle yaptığı bütün nâfile ibadetler ve Allah ile arasında yapmak için söz verip de yerine getirilmeyen şeyler, nefsin hevâsına uymaktır. Bu konuda Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

"Hıristiyanların kendi kendilerine icat ettikleri ruhbanlığa (insanlardan uzaklaşıp inzivaya çekilmeye) gelince, biz onu onlara farz kılmadık; onu, Allah'ın rızasını isteyerek kendileri ortaya koydular. Fakat ona da gereği gibi riayet etmediler" (Hadîd 57/27).[358]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Bunun için Allah'a ulaşmak isteyen kimseye, her vaktin hükümlerini bilen, nefsin hile ve desiselerini gören bir şeyh edinmesi gerekir. Bu şeyh, onu nefsinin hevâsından çıkarmak ve tabiatının esaretinden kurtarmak için kendisine her vakit ve zamanda yapılması münasip olan şeyi emreder. Yoksa tek başına insan sıkıntı ve Allah'tan uzaklık içinde kalır; Allah'a, dinin ucundan tutarak ibadet eder. Onun kendi zannına göre ibadet ve yakınlık vesilesi olan işleri arttıkça, Allah'tan uzaklığı artar, fakat o bunun farkında olmaz. Nefis,

---

357 Manen yüksek mevkideki kimselerin el ve ayaklarının öpülmesinin câiz olduğunu bildiren hadisler mevcuttur, fakat âlim, üstat, mürşid, baba ve anne gibi hürmeti hak edenlerin ellerinin öpülmesi yeterlidir.

358 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/272.

kendisinden manevi perdeyi kaldıracak kimseye (kâmil şeyhe) ulaşmazsa ipek böceği gibi olur. İpek böceği, üretip ördüğü iple kendisini sarıp perdeler, nihayet ördüğü iplerin arasında ölür. Bu konuda Şüşterî[359] "Kasîde-i Nûniyye"sinde şöyle demiştir:

"Bizler, ipek böceği gibiyiz; (hevâmızın önünden) engelleri kaldırmak için yaptığımız işler, bizi sarıp kendimize bir hapishane olmaktadır."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ'nın Birliğinin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının birliğinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۚ يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ
وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَۜ كُلٌّ يَجْرِي
لِاَجَلٍ مُسَمًّىۜ اَلَا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ ۝٥ خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ
وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْاَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ
يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ
ثَلٰثٍۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُۜ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ۝٦

5. ***Allah, gökleri ve yeri hak ile yarattı. O, geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine sarıyor. Güneşi ve ayı emri altına almıştır. Her biri belli bir süreye kadar akıp gider. Dikkat edin! O, azîzdir ve çok bağışlayandır.***

---

359 Şüşterî, Ali b. Abdullah en-Nemîrî el-Mağribî el-Endelüsî'nin (v. 668/1269) künyesi Ebü'l-Hasan olup daha çok Şüşterî olarak anılır. Büyük veli Ebû Muhammed İbn Seb'în el-Mürsî'den (v. 669/1270) ilim ve feyiz almıştır. Meşhur şiir ve kasideleri vardır (bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdâti's-Sûfiyye*, 2/358 [Beyrut 1999]; İlhan Kutluer, "İbn Seb'în", *DİA*, 29/308; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 7/135).

6. Allah sizi bir tek nefisten** (Âdem'den) **yarattı, sonra ondan da eşini yarattı. Sizin için hayvanlardan sekiz çift indirdi. Sizi de annelerinizin karınlarında üç karanlık içinde çeşitli safhalardan geçirerek yaratmaktadır. İşte Rabb'iniz Allah budur. Mülk** (hâkimiyet) **O'nundur. O'ndan başka ilâh yoktur. Öyleyken nasıl oluyor da** (O'na kulluktan) **çevriliyorsunuz?

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, gökleri ve yeri hak ile yarattı."* Yani Allah, gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki mevcut varlıkları hak ölçülerle, dinî ve dünyevî fayda ve hikmetlerle yarattı.

"O, geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine sarıyor." Âyetin aslında geçen "et-tekvîr" kelimesi, "sarmak ve dolamak" manasındadır. Mana şudur: Onların her biri geldiği zaman diğerini örtüyor; elbisenin vücudu sardığı gibi onu sarıyor. Yahut yorganın, içindeki kimseyi sarıp örttüğü gibi, biri diğerini örtüp kapatıyor. Yahut her biri diğerini takip ediyor.

Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yarattığını açıkladıktan sonra, onlarda nasıl tasarrufta bulunduğunu, onları düzenleyip yönettiğini belirtti. O'nun tasarrufu kesintisiz olarak, her an yenilenerek devam etmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, güneşi ve ayı emri altına almıştır."* Yani onları emrine boyun eğdirdi. *"Her biri belli bir süreye kadar akıp gider."* Bu süre, kıyamet günüdür. Yahut her biri, devrinin bitimine kadar akıp gider. *"Dikkat edin! O, azîzdir;* her şeye galip ve gücü yetendir." Bu her şeyin içine, âsilere azap da girmektedir.

"O çok bağışlayandır." Günahları çok affedicidir. Bunun için isyan edenlere azapta acele etmez ve bu harika varlık âleminde (kâinatta) rahmetini, iyilik ve ihsanlarını kesmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah sizi bir tek nefisten* yani Âdem'den *yarattı. Sonra ondan da eşini yarattı."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, Âdem'in zürriyetini zerreler halinde sırtından çıkardı. Sonra ondan Havva'yı yarattı. Onda üç büyük âyet (ilâhî kudreti ispat eden delil) vardır. Bunlar şunlardır:

1. Hz. Âdem'in babasız ve annesiz olarak yaratılması.

2. Hz. Havva'nın, Hz. Âdem'in iki kısa kaburga kemiğinden yaratılması.

3. İkisinden sayısız insanın yeryüzünde yayılması.[360]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizin için hayvanlardan sekiz çift indirdi."* Yani onların sekiz çift olmasına hükmetti ve öyle yaptı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah onları, Hz. Âdem ile birlikte cennette yarattı, sonra yeryüzüne indirdi.

Yahut filozofların dediği gibi, Allah, yağmur ve yıldızların ışınları gibi gökten indirdiği sebeplerle onları, sizin için yaratıp ortaya çıkardı.

Bu sekiz çift hayvan, erkek ve dişisiyle deve, sığır, koyun ve keçidir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizi de annelerinizin karınlarında üç karanlık içinde çeşitli safhalardan geçirerek yaratmaktadır."*

Bu âyette, Allah'ın her şeye hükmü geçen kudretinin delili olan insanların yaratılma şekli ve geçirdikleri evreler müstakil olarak açıklanmaktadır. Allah Teâlâ'nın bu şekil yaratması sürekli devam etmektedir. Yüce Allah insanı, annesinin rahminde kademe kademe belirli devre ve aşamalarda yaratmaktadır. Bu aşamalar sırasıyla şöyledir: Nutfe (meni hücresi), alaka (aşılanmış yumurta), şekillenmemiş bir parça et, cinsiyetine göre şekil verilmiş kemiksiz et parçası, kemiklerin etle kaplanması, yaratılışı tamamlanmış bir canlı haline gelmesi.

Üç karanlık, karnın karanlığı, rahmin karanlığı ve cenin kesesinin karanlığıdır. Yahut ondan kasıt, sulb (bel), karın ve rahim karanlığıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"İşte Rabb'iniz Allah budur."* İşte yaptıklarını anlattığım şanı yüce Rabb'iniz Allah budur. Yani sizi bahsedilen evre ve devrelerden geçirerek yoktan var eden ve bedene ruhu üfürdükten sonra sizi sürekli yardım ve desteğiyle ayakta tutan Rabb'iniz Allah budur.

"Mülk, hâkimiyet O'nundur." Her iki dünyada mutlak ve tam tasarruf (istediğini yapma yetkisi) O'na aittir. *"O'ndan başka ilâh,* mutlak tasar-

360 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/380.

ruf sahibi *yoktur. Öyleyken nasıl oluyor da O'na kulluktan çevriliyorsunuz?"* Kendisine ibadet edilmeye bunca sebep varken, bunun bütün engelleri ortadan kaldırılmışken, ayrıca O'ndan başkasına ibadet etmenin hiçbir sebebi yokken ve bundan sakındıran pek çok delil ve sebep mevcutken nasıl oluyor da Hak Teâlâ'ya ibadetten çevriliyorsunuz?[361]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

5-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, ruhları ve nefisleri hak ile yani marifetine ulaşsınlar ve kendisine ibadet etsinler diye yarattı. Marifet ruhlar içindir; ibadet ise nefislere aittir. Allah, gündüz hükmünde olan bast halini, gece hükmünde olan kabz haline[362] sarar; kabz halini de bast haline sarar. Kulun başına her birini peş peşe getirir. Yüce Allah, müşahede güneşini ve burhan (delil, hüccet) kamerini emrine boyun eğdirdi. Her biri, belirlenen bir süreye kadar akıp gider. Fakat, burhan kamerinin seyri, kalpte müşahede güneşinin doğmasıyla son bulur, müşahede güneşinin seyrinin ise bir sonu yoktur.

"Allah'tan başka ilâh yoktur, O, azîzdir." O, kendisinden perdelemek istediği kimseyi zatına ulaşmaktan izzetiyle meneder. *"O, çok affedicidir;* kendisine ulaştırmak istediği kimsenin kötülüklerini lutfu ile örter."

"Allah sizi bir nefisten yarattı." Yani tek ruhtan yarattı; o, en büyük ruhtur. Sonra ondan, bütün varlıklar zuhur edip ortaya çıktı. Allah size, kendilerinde tasarrufta bulunacağınız ve onlarla Rabb'inize yaklaşacağınız nimetler indirdi.

---

361 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/380-381.

362 Kabz; darlık, sıkıntı, tutulma, tıkanma, ruhun üzüntülü, dertli ve endişeli olması, kalpteki tadın gitmesi, verimin düşmesi, huzurun yok olması, nimetin azalması ve halin daralmasıdır. Kabz, yüce Allah'ın azamet ve celâl tecellisidir. Kabz hali daha fazla zikir, dua, tazarru ve boyun büküklüğünü temin etmek içindir.

Bast; kalbin neşe, sevinç ve huzur halidir. Bast, kalbin genişleyip açılması, kalbe ilâhî lutuf, rahmet ve muhabbet indirilmesidir. Ruhun ilâhî feyiz ve kalbin ilham alma halidir. Diğer bir tabirle bast, yüce Allah'ın cemal tecellilerine mazhar olma, nimete erme ve nimetin artma halidir. Bast hali, şükür, edep ve ameli artırmak içindir.

Cenâb-ı Hak sonra, insanlara, yoktan var edilme nimetinden ve ilâhî rahmetle desteklenerek büyütülüp beslenme nimetinden bahsederek şöyle buyurdu:

"O sizi de annelerinizin karınlarında üç karanlık içinde çeşitli safhalardan geçirerek yaratmaktadır. İşte Rabb'iniz Allah budur. Mülk O'nundur. O'ndan başka ilâh yoktur. Öyleyken nasıl oluyor da (O'na kulluktan) çevriliyorsunuz?"

Âyette geçen yoktan var edilme nimeti açıktır, ilâhî rahmetle desteklenme nimeti ise ceninin annesinin karnında hayız kanı ile beslenmesidir.

Nimetlere Şükür Emri

Cenâb-ı Hak sonra, insanlara bahşettiği sayısız nimetlere şükretmelerini emrederek şöyle buyurdu:

إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَۚ
وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ
مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

7. *Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz, Allah sizin hiçbir şeyinize muhtaç değildir. Bununla beraber O, kullarının küfrüne razı olmaz. Şayet şükrederseniz sizin için buna razı olur. Hiçbir günahkâr diğerinin günahını yüklenmez. Sonra hepinizin dönüşü sadece Rabb'inizedir. O size yaptıklarınızı haber verir. Çünkü O, kalplerde olan her şeyi bilir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer,* iman ve şükrü gerektiren bunca çeşitli nimetlerini ve büyük tecellilerini gördükten sonra, Hak Teâlâ'yı *inkâr ederseniz, şunu bilin ki Allah, sizin hiçbir şeyinize muhtaç değildir."* O'nun sizin imanınıza ve şükrünüze hiçbir şekilde ihtiyacı yoktur. "*Bununla beraber O, kullarının küfrüne razı olmaz."* Çünkü inkâr, Allah'ın ira-

desiyle olsa da Allah ondan razı değildir. Allah Teâlâ'nın inkârdan razı olmaması, kulların faydasına ve onlardan zararı savmak için olup, bu kendileri için bir rahmettir; yoksa Cenâb-ı Hakk'ın ondan bir zarar gördüğü için değildir.

"Şayet şükrederseniz ve iman ederseniz *Allah sizin için buna razı olur."* Yani O, yapacağınız şükre, sizin iyiliğiniz ve menfaatiniz için razı olur; çünkü şükür, iki cihan saadetini elde etme vesilesidir.

Allah Teâlâ âyette, *"O, kullarının küfrüne razı olmaz"* dedi, "Sizin için küfre razı olmaz" demedi. Bunun sebebi, hükmün mümin kâfir herkesi içine alması içindir. Bir de bütün insanların O'nun kulu olmasındandır.

Özetle deriz ki: Taat ve imanın meydana gelmesi, Allah Teâlâ'nın kudreti, iradesi ve rızasıyla olmaktadır. İnkâr ve isyanlar ise Allah'ın hükmü ve iradesiyle meydana gelmektedir. Cenâb-ı Hak, inkâr ve isyanların yaratılmasına razı olsa da kulun onları yapmasına dinen razı değildir. Allah Teâlâ'nın, inkârı ve isyanları yaratması, kulu mesul edecek delilin oluşup önüne konması ve zâhiren adaletin ortaya çıkması içindir. Rabb'in hiç kimseye zulmetmez. Her ne kadar bütün işler, O'ndan olup O'na dönse de kulun mesuliyeti vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hiçbir günahkâr diğerinin günahını yüklenmez."* Âyette, kâfirin küfrünün başkasına geçmeyeceği açıklanmaktadır. Yani kendi günahını yüklenen hiç kimse, başkasının günahını üstlenmez.

"Sonra hepinizin öldükten sonra dirilerek *dönüşü sadece Rabb'inizedir. O size, yaptıklarınızı haber verir. Çünkü O, kalplerde olan her şeyi bilir."* O, kalplerin gizlediklerini bilirken, zâhirî amelleri nasıl bilmez!

7. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şükür hakkında Sebe' sûresinin 13. âyetinin tefsirinde açıklama geçti.

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"Şayet şükrederseniz Allah sizin için buna razı olur"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Eğer bana itaat edersen, sana karşılığını veririm. Şayet beni zikreder-

sen seni zikrederim. Eğer benim için bir adım atarsan, gökleri ve yeri senin şükrünle doldururum."

Bu konuda şu manadaki beyitler okunur:

"Seni ziyaretin hak olduğunu bilseydik, sen razı olasın diye yüzlerimizi yere sererek (yüz üstü sürünerek) seni ziyaret gelirdik." [363]

Şükürsüz Kulun Hali

Cenâb-ı Hak sonra, şükürsüz kulun halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا اِلَيْهِ ثُمَّ اِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُٓوا اِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ لِلّٰهِ اَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِه۪ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًاۗ اِنَّكَ مِنْ اَصْحَابِ النَّارِ ﴿٨﴾

8. İnsanın başına bir zarar gelince, Rabb'ine yönelerek O'na yalvarır. Sonra Allah kendi tarafından ona büyük bir nimet verince, önceden yalvardığı şeyi unutur ve Allah yolundan saptırmak için O'na ortaklar koşar. De ki: "Küfrünle az bir müddet yaşa; şüphesiz sen cehennemliksin."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnsanın başına*, hastalık ve onun dışında *bir zarar gelince, Rabb'ine yönelerek O'na yalvarır.*" Yani genişlik ve rahatlık zamanında kendisine dua ettiği putundan Allah'a dönüp O'na yalvarır; çünkü o putun, başına gelen zararı gidermeye gücünün yetmediğini bilir.

Âyetteki "insan"la kastedilen, insanların hepsi değil, bir kısmıdır. Allah Teâlâ'nın, "*İnsan çok zalim ve çok nankördür*" (İbrahim 14/34) âyetindeki insanla kastedilen de bazılarıdır.

363 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/276.

Âyetteki "insan"la kastedilenin Ebû Cehil veya bütün kâfirler olduğu da söylenmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra Allah kendi tarafından ona büyük bir nimet verince, önceden yalvardığı şeyi unutur."* Yani kendisine nimet verilmeden önce, Allah Teâlâ'dan gidermesi için dua ettiği zararı ve sıkıntıyı unutur.

Âyete şu mana da verilmiştir: O, kendisine yalvarıp yakardığı Rabb'ini unutur.

Bir diğer mana: O, unutmada öyle bir noktaya ulaşır ki dua ettiği şeyi bilmez, ne istediğini unutur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve bu şekilde Allah yolundan,* tevhidden *saptırmak için,* ibadette *O'na ortaklar koşar."* Yani başkasını saptırmak için yahut sapkınlığını artırmak için veya sapık yolda sabit kalmak için Allah'a ibadette ortaklar koşar.[364]

Âyet şöyle devam ediyor: *"De ki: Küfrünle* dünyada *az bir müddet yaşa; şüphesiz sen cehennemliksin!"* Âyet, bu şekilde hak yoldan sapan ve başkalarını saptıran kimse için bir tehdit olup onun halini ve âkıbetini açıklamaktadır. Bu kimse, ateşten hiç çıkmayıp orada sürekli azap görenlerdendir. Âyette, onun kurtuluştan ümidinin kestirildiği de açıktır. Ona sanki şöyle deniyor: Sen, sana emrettiğim imanı ve taati kabule yanaşmadığın zaman, senin hakkın, azabını çekmen için sana, *"Küfrünle az bir müddet yaşa!"* emrinin verilmesidir.

8. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanda övülen vasıf şudur: İnsan, kendisine bir zarar ve sıkıntı dokunduğu zaman, rıza ve teslimiyetle Mevlâ'sına sığınmalı, yüce Allah sıkıntısını giderdiği zaman, O'na hamd ve şükretmeli, şükrüne devam etmelidir. İnsan olumsuz sonuç ve durumları, edep olarak zâhirî sebep ve illetlere bağlamalıdır. Böyle yapmak, âyetten açıkça anlaşılacak bir edeptir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

364 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/382.

Şükreden Kulların Hali

Cenâb-ı Hak sonra, şükreden kulların halinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ اٰنَاۤءَ الَّيْلِ سَاجِدًا وَقَۤائِمًا يَحْذَرُ الْاٰخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ
رَبِّهٖ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذٖينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذٖينَ لَا يَعْلَمُونَ اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا
الْاَلْبَابِ ﴿٩﴾

9. *Yoksa o, gece vakitlerinde secde ve kıyam halinde ibadet eden, ahiretten çekinerek ve Rabb'inin rahmetini umarak kulluk yapan kimse, böyle olmayan gibi midir? De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Doğrusu sadece akıl sahipleri düşünüp öğüt alır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yoksa o, gece vakitlerinde secde ve kıyam halinde ibadet eden, ahiretten çekinerek ve Rabb'inin rahmetini umarak kulluk yapan kimse, böyle olmayan gibi midir?"*

Âyette geçen "kânit", Allah'a itaat eden, taatleri yerine getiren ve ibadet vazifelerini yerine getirmede devamlı olan kimsedir. O, gece saatlerinde, rahatlık ve sıkıntı hallerinde sürekli itaat içindedir. Bu kimse, böyle olmayan gibi midir? Onun gibi olmayan kimse, yüce Allah'a sadece zarar ve sıkıntı halinde sığınıp yalvarır, Allah onun sıkıntısını giderince, O'na daha önce yaptığı duayı unutur.

Her durumda itaat eden kimse, secde ve kıyam halinde ibadetini yapar; o böylece iki övülen hali kendinde toplar. Secdenin önce söylenmesi, onda daha fazla kulluk hali (tevazu, zillet ve teslimiyet) bulunduğu içindir. Bu kimse, ibadetini yaparken ahiret azabından korkar ve aynı zamanda Rabb'inin rahmetini yani cennetini umar. Böylece korktuğundan kurtulup umduğunu elde eder.

Âyet şunu göstermektedir: Müminin korku ile ümit arasında olması gerekir. Mümin, ameline değil, Allah'ın rahmetine güvenir. Aynı zamanda, amelindeki kusurlarından dolayı Allah'ın azabından korkar.

Sonra, bir de şu durum var: Ümit, haddini aşınca, kendini azaptan güvende görmeye dönüşür; korku da haddini aşınca Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe dönüşür. Halbuki ikisi de yasaktır. Allah Teâlâ ilâhî azaptan emin olma konusunda şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın mekrinden (gizli tuzağından) sadece hüsrana düşen bir kavim kendisini güvende görür" (A'râf 7/99).

Allah Teâlâ, ilâhî rahmetten ümit kesme konusunda da şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın rahmetinden sadece kâfirler ümidini keser" (Yusuf 12/87).

Öyle ise ümidin ve korkunun haddini aşmaması gerekir. Mümin, iki kanadıyla dengede uçan kuş gibi olmalı, korku ve ümidi eşit olup her iki durumda da kulluk yapmalıdır. Fakat hastalık halinde, Allah Teâlâ'ya güzel zannından dolayı ümit halinin korkudan biraz fazla olması güzeldir. Hakikat ehli sûfilerin mezhebine gelince; sûfilerin Rab'lerine karşı güzel zanları (O'nun affına ve rahmetine dair ümitleri) daha fazla olduğundan, kendileri ve Allah'ın kulları için ümitleri her zaman korkudan daha öndedir.

Bu âyetin, Hz. Osman [radıyallahu anh] hakkında indiği söylenmiştir. Osman, geceyi ibadetle ihya ediyordu. Âyetin, Ammâr b. Yâsir ve Ebû Huzeyfe hakkında indiği de söylenmiştir.[365] Doğrusu âyet, bu vasıftaki herkesi içermektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"* Yani hallerin hakikatini bilen ve bahsedilen itaatkârlar gibi, ilminin gereğiyle amel eden kimse, hakikat adına bir şey bilmeyen ve daha önce bahsedilen kâfirin hali gibi, cehaletinin gerektirdiği işleri yapan kimse bir olur mu? Buradaki soru şuna dikkat çekmektedir: İlk gruba girenler yani itaat edenler ve gerçeği bilenler, hayır adına en yüksek de-

---

365 Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/214; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/293; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/110-111.

recelerdedir; diğerleri yani kâfir ve cahil ise en kötü durumdadır. Onların halleri öyle açıktır ki herkes bilir.

Nesefi demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Bilip de bildikleriyle amel edenler, hiç bilmeyenler gibi olur mu? Allah Teâlâ, sanki, ilmiyle amel etmeyen kimseyi âlim saymadı. Âyette, ilimleri biriktirip de onlarla amel ve itaat etmeyenlere, ilimlerde derinleşip sonra dünyanın fitnesine düşenlere büyük bir küçümseme (ve kınama) vardır. Onlar Allah katında cahildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, sadece kendisinden korkarak itaat edenleri âlim saydı.

Yahut âyette iki grup arasında bir benzetme kastedildi. Yani âlimle cahil bir olmadığı gibi, itaat edenle isyan eden de bir değildir."[366]

Âyet şöyle bitiyor: *"Doğrusu sadece akıl sahipleri düşünüp öğüt alır."*

9. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Gerçek ibadet, bir gevşeklik göstermeden ve kusur etmeden zâhiren ve bâtınen hizmet edeplerini hakkı ile yerine getirmektir. Bu tarifi, İmam Kuşeyrî yapmıştır.[367]

İbadet iki kısımdır. Birincisi, âriflerin ibadeti olup bu, tefekkür ve kâinata ibretle bakmak gibi, kalplerin yaptığı ibadettir. Onun bir saati, (gafletle yapılan) yetmiş senelik nâfile ibadetten üstündür. Onun meyvesi, dünyada ve ahirette Cenâb-ı Hakk'ın zât-ı akdesini müşahede etmektir.

İkincisi, salihlerin ibadeti olup o, rükû, secde, Kur'an okumak ve bunların dışında âzalarla yapılan ibadet ve amellerdir. Onun neticesi ve meyvesi, Rahmân'ın rıza, hoşnutluk ve cemalini seyirle birlikte, hûri, vildan ve cennet nimetleridir.

Kubeysa b. Süfyân'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Süfyân-ı Sevrî'yi, vefatından sonra rüyada gördüm; kendisine, "Allah sana nasıl muamele etti?" diye sordum, bana şu manadaki beyitlerle cevap verdi:

---

366 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/79.

367 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/277.

"Rabbime açıkça baktım; bana dedi ki: 'Ey Ebû Said, senden hoşnut olmam sana mübarek olsun. Gerçekten sen, gece karanlığı çöktüğünde göz yaşı, hüzün ve bana yönelen bir kalple geceyi ibadetle geçiriyordun. İşte önünde cennet nimetleri, istediğin köşkü seç ve beni ziyaret et; şüphesiz, ben senden uzak değilim.'"

Şu'be ve Mis'ar, iki salih kimseydi. Her ikisi de güvenilir hadisçilerdendi. Bunlar vefat ettiler. Ebû Ahmed-i Yezîdî demiştir ki:

Bu iki zatı rüyamda gördüm. Şu'be bana, Mis'ar'dan daha yakın biriydi. Şu'be'ye,

"Ey Ebû Bistâm, Allah sana ne yaptı?" diye sordum. Bana,

"Yavrum, sana söyleyeceklerini iyi belle" diyerek nazım halinde şunları söyledi:

"Yüce ilâhım bana, cennette, altın ve cevherden bin kapısı bulunan kubbe şeklinde bir köşk ihsan etti. Cebbâr olan Rabbim bana dedi ki: Ey bütün ilimlerde derinleşen, pek çok ilme sahip olan Şu'be, benim yakınlığım ile keyif sür. Ben senden ve geceleri ibadetle ayakta geçiren kulum Mis'ar'dan razıyım. Mis'ar'a izzet ve şeref olarak şu yeter: O beni ziyaret edecek. Yüzümden perdeyi açarım, bana bakması için yaklaşır. İşte bu, kendini ibadete veren ve geçen ömründe kötü bir işe alışıp bulaşmayan kimselere benim yaptığım ihsanımdır."

Allah Teâlâ'nın, *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"* âyetinin bir manası da şudur: Allah'ı bilenle, O'nu bilmeyen cahil bir değildir. Allah'ı yakînen bilen ârif kimse, O'na müşahede ile kulluk eder. O'nu tanımayan ise delil ve burhana göre ibadet eder. Allah'ı bilen ârif, Allah'ın dışındaki varlıklara Allah'ı delil görür. O'nu tanımayan cahil ise eşyayı Allah'a delil yapar. İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem* adlı eserinde belirttiği gibi; Allah'ı her şeye delil yapanla, her şeyi Allah'a delil yapan kimse arasında ne kadar fark vardır! O'nu varlıklara delil yapan kimse, hakkı layıkıyla tanımış ve işi asıl kaynağından tesbit ve ispat etmiştir. Varlıkları Allah'a delil yapmak ise O'na ulaşamamaktan ileri gelmektedir.[368]

368 Söz ve açıklama için bk. İbn Acîbe, *Îkâzü'l-Himem*, s. 92-93.

Allah'ı yakînen tanıyan ârif, mukarrebîn-sâbikûn grubundan yani ilâhî huzurda kabul görmüş hayırlarda en önde giden âşıklardandır. Allah'ı tanımayan mümin ise amel defterini sağından alan umum müminlerdendir. Bu kimse, zâhirî ilimlerde son derece ilerlemiş olsa da müşahedeye ulaşmadığı sürece avam derecesinde kalır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ âyetinde, kendisiyle ülfet ve ünsiyet eden, hitabının (kelâmının) ve münâcâtının lezzetine eren, hitabının inceliklerinden gaybının gizli sırlarını elde eden, garip ilimlere ve şaşılacak haberlere ulaşan keşif ve müşahede ehli kullarının hallerini açıkladı. Bunun için onların, kendisine yakınlık, vuslat ve cemalinin keşfiyle elde ettikleri ilâhî ilme sahip olduklarını belirterek, *'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?'* buyurdu. Şahitle, uzakta olan nasıl bir olur? Şahit, uzakta olanın görmediklerini görür."[369]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İnsanların ilmi iki kısımdır. Biri, kulun çalışarak elde ettiği ilimdir; diğeri ise Rabb'i tarafından hibe edilen ilimdir." Açıklamalarının tamamı için Kuşeyrî'nin tefsirine bakınız.[370]

İbadetin Aslı: Takva

Cenâb-ı Hak sonra, ibadetin aslı olan takvayı emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْۜ لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌۜ وَاَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةٌۜ اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١٠﴾

10. ***Resûlüm! De ki: "Ey inanan kullarım! Rabb'inize isyan etmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlara (ahirette) büyük bir iyilik vardır. Allah'ın yeryüzü geniştir. Sadece sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenir."***

369 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/204.

370 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/277.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm! De ki: Ey inanan kullarım!* Emirlerine sarılarak ve yasaklarından kaçınarak *Rabb'inize isyan etmekten sakının."*

Allah Teâlâ, önceki âyette sadece akıl sahiplerinin öğüt ve ibret alacağını belirttikten sonra, bu âyette, resûlüne, onları takvaya teşvik etmesini ve kendilerine onu hatırlatmasını emretti. Bu, gerçek akıl sahiplerinin sadece takva sahibi müminler olduğunu bildirmek içindir. Âyette onlar için, "kullarım" denmesi, kendilerine şeref bahşetmek ve emredilen takva işine gösterilen fazlaca özeni göstermek içindir.

Cenâb-ı Hak sonra, kullarını emirlerine sarılmaya teşvik ederek şöyle buyurdu: "Ahiretin tarlası olan *bu* fâni *dünyada iyilik yapanlara,* Allah'tan korkup O'na itaat edenlere *büyük bir iyilik vardır."* Öyle ki onun hakikati ve güzelliği tarif edilemez. O, cennet ve nimetleridir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Taat ve ihlâsla iyilik yapanlar için dünyada hemen verilmiş güzel bir mükâfat vardır; bu mükâfat sıhhat, afiyet ve hoş hayattır.

Bir diğer mana: İhsan halini elde edenler yani Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), *"İhsan, yüce Allah'ı görüyor gibi O'na ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görmektedir (bunu kesin olarak bilmendir)"*[371] şeklinde tarif buyurduğu hale ulaşanlar için büyük bir iyilik ve güzellik vardır. Bu, her iki dünyada, Cenâb-ı Hakk'ı müşahedenin lezzetine ulaşmak ve O her şeyin sahibi yüce dostla ünsiyet etmektir.

Bu makamın elde edilmesi sadece faydasız meşguliyet ve engellerden uzak bir yerde mümkün olacağından, Allah Teâlâ, bunun için vakit ayrılamayan yerden hicret etmeyi emrederek şöyle buyurdu: *"Allah'ın yeryüzü geniştir."* Buna göre kim için, vatanında takva, ihsan ve kalp amelleri için vakit ayırmak zor olursa o, bunların elde etmenin mümkün olacağı bir yere hicret etmelidir. Bu, peygamberlerin ve velilerin sünnetidir; çünkü bu işlerde kusur ve tembellik için asla bir özür yoktur.

371 Buhâri, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

Vatanından çıkıp başka bir beldeye gitmek, nefisler için çok zor bir iş olduğundan, bunun için insanın büyük bir sabra ihtiyacı vardır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, kullarını sabra teşvik ederek şöyle buyurdu:

"Sadece sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenir." Yani sadece vatanlarını terketmeye, taatlerin meşakkatini çekmeye ve gerçek manada ihsan haline ulaşmaya sabredenlere, çektikleri sıkıntı ve gösterdikleri sabra karşılık mükâfatları hesapsız olarak verilir. Öyle ki kendilerine verilen ihsan ve ikramlar sayılmaz ve onlara bir kısıtlama getirilmez, tam aksine onlara, sayısız sevap akar. Onlar için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın aklına gelmeyen nimetler vardır.

Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "Onlara verilen sevap ve mükâfatı hiçbir muhasebeci hesap edemez ve onun miktarı bilinmez."[372]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Kıyamet günü, namaz kılan, oruç tutan ve hac yapanlar için amel terazileri kurulur; yaptıkları amellerine karşılık sevapları tam olarak verilir. Dünyada başına gelen çeşitli belalara sabır ve rıza gösterenler için (ahirette) amel terazisi kurulmaz; onların sevapları hesaplanmadan bolca verilir. Öyle ki dünyada afiyet içinde olanlar, ehl-i belanın elde ettiği üstünlüğü görünce, 'Keşke dünyada iken cesetlerimiz makaslarla kesilseydi de biz de bu mükâfata ulaşsaydık' diye temenni ederler."*[373]

Nefse ağır gelen ve onu yoran her şey bir çeşit beladır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

10. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kul, kâmil manada takva ile gerçek akıl sahiplerinden olur. Kulun takva hali ilerlediği ölçüde, kalbinde parlayan nur büyür ve kalp rezil ve kötü işlerden temizlenir. Nisâ sûresinin 100. âyetinin tefsirinde bu konuda geniş ve yeterli açıklama geçti. Kimin takvası güzel olursa Allah Teâlâ da onun âkıbetini ve varacağı yeri güzel yapar, onu dünyasında ve ahiretinde korur.

---

372 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/79.

373 Begavi, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/111; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/214.

Kime, vatanında takva halini bulması ve yaşaması güç oluyorsa oradan başka yere hicret etmelidir. Din için hicret etmek peygamberlerin sünnetidir. İnsan, ihsan ehlinin (önceki salihlerin) yolunda gidebilmesi için, vatanından ayrılmaya, akraba ve kardeşlerini terketmeye sabretmeli ve bunun acısına dayanmalıdır. Allah Teâlâ, şöyle buyurmuştur:

"Muhacir ve ensardan, (İslâm'a girişte) ilk sırayı alanlarla, onlara güzellikle tâbi olanlar var ya, Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'tan razı oldular. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte büyük kurtuluş budur" (Tevbe 9/100).

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: 'Sabır, nefsi, hoşlanmadığı şeyde hapsetmektir. Şöyle denilmiştir: 'Sabır, ilâhî takdir kâselerini (başa gelenleri) tiksinmeden ve yüzünü ekşitmeden yudumlamaktır.' Bu konuda şöyle de denmiştir: "Sabır, bela oklarına hedef olmak yani onları rıza ile karşılamaktır.'"[374]

Dinin Temeli: İhlâs

Cenâb-ı Hak sonra, bütün ibadetlerin şartı olan ihlâsı emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ اِنّ۪ٓي اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ مُخْلِصاً لَهُ الدّ۪ينَۙ ﴿١١﴾ وَاُمِرْتُ لِاَنْ اَكُونَ
اَوَّلَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿١٢﴾ قُلْ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ
عَظ۪يمٍ ﴿١٣﴾ قُلِ اللّٰهَ اَعْبُدُ مُخْلِصاً لَهُ د۪ين۪يۙ ﴿١٤﴾ فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ مِنْ
دُونِه۪ۜ قُلْ اِنَّ الْخَاسِر۪ينَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَاَهْل۪يهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ
اَلَا ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُب۪ينُ ﴿١٥﴾ لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ
وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌۜ ذٰلِكَ يُخَوِّفُ اللّٰهُ بِه۪ عِبَادَهُۜ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ ﴿١٦﴾

374 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/277.

11. ***De ki: "Bana, dini Allah'a halis kılarak O'na kulluk etmem emredildi."***

12. ***"Bana ayrıca müslümanların ilki olmam emredildi."***

13. ***De ki: "Eğer Rabbim'e isyan edersem, doğrusu büyük bir günün azabından korkarım."***

14. ***De ki: "Ben dinimi kendisi için halis kılarak yalnız Allah'a ibadet ederim."***

15. ***"Siz de O'ndan başka dilediğinize tapın!" De ki: "Gerçekten hüsrana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini zarara sokanlardır. Bilin ki apaçık zarar işte budur."***

16. ***Onlar için üstlerinde ateşten katmanlar, altlarında da ateşten katmanlar vardır. İşte Allah kullarını bununla korkutuyor. Ey kullarım! Yalnızca benden korkun!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, onlara *de ki: Bana,* şirk ve gösteriş gibi, ihlâsa ters olan her şeyden uzak kalıp *dini Allah'a halis kılarak O'na kulluk etmem emredildi."* Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] emredilen şeyler, onun ümmetine de emredilir; hatta bu emirlerle asıl kastedilen onlardır.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Bana ayrıca müslümanların ilki olmam emredildi."* Yani bana, dünyada ve ahirette onların önünde rehber olmam için bu emredildi. Şüphesiz, dinde büyük başarı göstermek onda ihlâslı olmakla gerçekleşir. Hakiki İslâm, ihlâsa bağlıdır. Âyetin takdirî manası şudur: Bana, sadece Allah'a ibadet yapmam ve onda ihlâslı olmam emredildi. İşte bu şekilde bana ihlâslı olanların ilki olmam emredildi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bana, kavmimden veya zamanımdaki insanlar arasında ilk müslüman olmam emredildi.

Yahut bana, başkalarını çağırdığım şeye, ilk önce kendi nefsimi çağırmam emredildi. Çağrılan bu şey İslâm'dır.

Özetle âyetin manası şudur: Bana dinde ihlâslı olmam, bu konuda zaman ve rütbe olarak da en önde bulunmam emredildi. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], insanları İslâm'a çağırmaktadır. İnsanları bir şeye çağıran kimsenin, herkesten önce o şeye sahip olması ve onun güzelliğini üzerinde taşıması gerekir. Bu, peygamberlerin ve velilerin sünnetidir; kralların ve zalimlerin değil.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "Müşriklere *de ki: Eğer* ihlâsı terkederek ve sizin içinde bulunduğunuz şirke meylederek *Rabbim'e isyan edersem, doğrusu büyük bir günün azabından,* kıyamet gününden *korkarım.*" O güne "büyük" denmesi, içinde dehşetli ve korkunç hallerin bulunmasındandır.

"De ki: *Ben dinimi kendisi için halis kılarak yalnız Allah'a ibadet ederim.*" Müstakil veya ortak olarak O'ndan başkasına ibadet yapmam.

Bu âyet öncekinin tekrarı değildir. Çünkü birinci âyette, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] dinde ihlâsla amel etmek ve onda en önde olmakla yükümlü olduğu haber verildi, bu âyette ise onun bu emre uyduğu ve kendisine emredileni yaptığı belirtildi.

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] önce, Allah'a ibadet etmek ve dini sadece O'nun için yaşamakla memur olduğunu açıklaması, sonra bir isyan durumunda O'nun azabından korktuğunu söylemesi, peşinden de kendisine emredilen şeyi en güzel şekilde yerine getirdiğini ilan etmesi emredildi. Bu, onun dindeki sebat ve kuvvetini ortaya koymak, müşriklerin boş beklentilerini kökünden kesip atmak ve onlara yapılacak tehdide bir hazırlık yapmak içindir. Bunun için şöyle buyruldu:

"*Siz de O'ndan başka dilediğinize tapın!*" Allah Teâlâ'nın dışında, kime ibadet etmek istiyorsanız ona tapın. Bu ifadenin, yüce Allah'ın onlara şiddetli gazabını gösterdiği açıktır. Sanki müşrikler, kendilerine yasaklanan şeye son vermeyince, azabın onları sarması için onlara, "Dilediğinize ibadet edin" emri verildi.

Âyet şöyle devam ediyor: "*De ki: Gerçekten* tam manasıyla *hüsrana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini zarara sokanlardır.*" Bu zarar, kendisi için mühim olanı zayi etmek ve gerekli şeyi telef etmektir.

Onlar, kendilerini tehlikeye mâruz bırakarak ve ailelerini kendilerinden ayrılıkla yüz yüze getirerek zarara soktular. Bu öyle bir ayrılıktır ki bir daha birleşmeleri söz konusu değildir. Bu ayrılık, eğer aileleri onlarla birlikte inkâr içinde ölmüşlerse ebedî azabın içinde olur. Yahut iman etmişlerse cennette olur. Şöyle ki biri cennette diğeri cehennemde olacağı için birbirlerini ebediyen göremezler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar ailelerini zarara soktular, çünkü onlar, cennette kendileri için bir aile bulunan kimselerin yoluna girmediler.

Yahut onlar, eğer iman etselerdi, cennette kendileriyle buluşup keyif sürecekleri ailelerini zarara soktular.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bilin ki apaçık zarar işte budur."* Ondan öte bir zarar ve ziyan yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar için üstlerinde ateşten katmanlar vardır."* Yani onlar için ateşten oluşan ve birbiri üzerine yığılmış pek çok azap tabakası vardır. "Aynı şekilde *altlarında da* birbiri üzerine yığılmış *ateşten katmanlar vardır."* O, diğerleri içindir. *"İşte Allah kullarını bununla,* bu feci azapla *korkutuyor;* onları ateşe düşürecek şeylerden uzak durmaları için sakındırıyor ve onlara diyor ki: *'Ey kullarım! Yalnızca benden korkun!'* Benim gazabımı çekecek işlere bulaşmayın." Bu Allah'tan, son derece lutuf ve merhamet içeren etkili bir öğüttür. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de kendilerine merhamet ettiği kullarından eylesin.

11-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İhlâs, Allah ile kulu arasında bir sırdır; onu melek bilmez ki yazsın, şeytan bilmez ki bozsun. İhlâs sahibi, Allah'tan başka her şeyden uzaklaşır (gönlünü çeker), iki dünyada (mutlak mülk ve hüküm sahibi olarak) sadece Allah'ı görür; sadece O'na güvenip dayanır, sadece O'ndan korkar, ümidini sadece O'na bağlar.

İslâm, zâhirde, ilâhî hükümlere âzalarıyla tâbi olmaktır; bâtında ise Cenâb-ı Hakk'ın zatını tanıtan ve kahrını gösteren tecellilerine gönül-

den teslim olmaktır. İslâm sûrettir, teslimiyeti ise onun ruhudur. Teslimiyetsiz İslâm, ruhsuz ceset gibidir.

Allah Teâlâ'nın, *"İstediğinize ibadet edin!"* âyeti, nefsine ve hevâsına kulluk eden kimseler için bir tehdittir. İşte apaçık zarar budur.

Şöyle denilmiştir: Gerçek ziyan içinde olan kimse, ömrünün günlerini ibadetten uzak ve günah içinde geçiren kimsedir. Bu kimse, hiçbir hazırlık ve amel yapmayarak ahiretini de ziyana uğratır. O ayrıca, yüce Rabb'inin müşahedesine ulaşamayarak Mevlâ'sının lutuf ve ihsanlarından da mahrum kalıp zarar eder. Her kim bu şekilde zarar ederse onu her yönden Allah'tan kopma ateşi ve yüce Mevlâ'sından perdelenme gamı sarar. Allah, böyle bir azaptan kullarını korkutmaktadır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Eğer Allah'tan bugün korkarsan, sana o günün (ahiretin) korkusu yaşatılmaz. Yoksa önünde aşılması zor bir engel vardır."[375]

İlâhî Müjdeye Ulaşanlar

Cenâb-ı Hak sonra, hüsrana uğrayanların aksine ilâhî müjdelere ulaşanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ اَنْ يَعْبُدُوهَا وَاَنَابُوا اِلَى اللّٰهِ لَهُمُ
الْبُشْرٰى فَبَشِّرْ عِبَادِ ﴿١٧﴾ اَلَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ
اَحْسَنَهُ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ هَدٰيهُمُ اللّٰهُ وَاُولٰٓئِكَ هُمْ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿١٨﴾

17. *Tâğûta* *(putlara ve şeytana)* ***kulluk etmekten kaçınıp Allah'a yönelenler için müjde vardır. O halde*** *(bu vasfa sahip)* ***kullarımı müjdele!***

18. *Onlar, sözü dinleyip onun en güzeline uyarlar. Onlar, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Gerçek akıl sahipleri de onlardır.*

375 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/279.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Tâgûta kulluk etmekten kaçınıp Allah'a yönelenler için müjde vardır."*

Tâgût, "azgınlıkta en son noktaya ulaşmış kimse" demektir ki o, şeytandır. Yani onlar, şeytana ibadetten kaçınırlar.

Yahut tâgût, Allah'tan başka ibadet edilen her varlıktır. Her kim, Allah'tan başkasına ibadet ederse o, sadece şeytana ibadet etmiş olur; çünkü kendisine o şeye ibadeti güzel gösteren ve ona yönlendiren şeytandır.

Onlar, Allah'tan başka her şeyden yüz çevirip (şeytana ve putlara ibadetten kaçınıp) bütün varlıkları ile Allah'a yönelirler. Onlar için müjde vardır. Bu müjde, ebedî nimetlerdir. Onlara bu müjde peygamberlerin diliyle verilmiştir. Onlara ayrıca, melekler tarafından ölüm anında, kabirlerinden diriltilip mahşere sevkedilirken ve daha sonra da müjde verilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O halde* bu vasıftaki *kullarımı müjdele! Onlar, sözü* yani kendilerine inen vahyi *dinleyip onun en güzeline,* en tercihlisine ve sevabı en fazla olanına *uyarlar."* Yahut onlar, ilâhî sözün hükmü en açık olanına uyarlar. Bu söz, müteşâbihin zıddı olan, manası açık, hükmü kesin âyetlerdir.

Onlar, tâgûtlardan kaçıp Rab'lerine yönelen kimselerdir. Onların bu iki yüce vasfa sahip olmaları, dinde inceleme ve tetkik ehli olmalarına bağlıdır, bu şekilde onlar hakkı bâtıldan ayırıp en faziletliyi tercih ederler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar* yani bu güzel sıfatlara sahip kimseler, *Allah'ın doğru yola,* dinine *ilettiği kimselerdir. Gerçek akıl sahipleri de onlardır."* Yani onlar, boş kuruntudan ve hevânın etkisinden uzak, safi akıl sahipleri olup hidayeti hak etmiş kimselerdir; onların dışındakiler ise böyle değildir.

Âyette, hidayetin Allah'ın ihsanı ve kişinin onu kabulüyle elde edildiğine bir delil vardır. *"Onlar Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir"* âyeti, ilâhî ihsana; *"Gerçek akıl sahipleri de onlardır"* âyeti de kişinin hidayeti kabul edişine işaret etmektedir.

17-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerin yolu, ilâhî hükümlerde azimetleri (en ihtiyatlı olanı ve ihtilaftan uzak bulunanı) almak, karar, söz ve amel olarak her şeyde en faziletli olanı tercih etmektir. Onlar, itikad alanında, müşahede makamını elde etmiş, diğer insanlar gibi delil ve burhanla yetinmemişlerdir. Sözlerden ise en yumuşağını ve en hoşunu seçmişlerdir. Bunların neticesi, bütün mahlûkata karşı güzel ahlâk sahibi olmaktır. Böylece onlar, kısasa karşı affı, kınamaya karşı hoşgörüyü, dinin diğer hükümlerinde de ruhsatlar yerine azimetleri tercih etmişlerdir.

Sûfîler, zikirler içinde en üstünü ve bütün ilâhî isimleri içinde toplayanı tercih ettiler. Bu zikir, ilâhî isimlerin sultanı olan "Allah" zikridir. Onlar, amellerden en büyüğünü ve en üstün olanını tercih ettiler. Bu, kalplerin amelidir. Tefekkür ve kâinata ibretle bakmak gibi kalple yapılan ibadetler öyle faziletlidir ki onların zerresi, âzalarla yapılan dağlar kadar amele denktir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bir saatlik tefekkür, (içinde tefekkür ve kalp uyanıklığı bulunmadan yapılan) yetmiş yıllık ibadetten daha hayırlıdır."[376]

Böylece sûfîlerin bütün vakitleri Kadir gecesi gibi bereketli geçmektedir. Yine rıza, teslimiyet, hilim (söz ve davranışta yumuşaklık), cömertlik, ikram gibi güzel ahlâklar da kalbin amelleridir. Sûfîler, *"Sözü dinleyip de onun en güzeline uyan kullarımı müjdele!"* âyetiyle haklarında müjde geçekleşen kimselerdir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), âyetin tefsiri hakkında bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Sözün en güzeline uyan kimse, şaşılacak bir anlayış, hayret edilecek bir ilim ve safi bir idrakle ilâhî hitaba, ezelî kelâma tâbi olur. Bu kimse ayrıca muhabbet, şevk, marifet, tevhid, ihlâs, kulluk, rubûbiyyet ve hürriyet konularında Cenâb-ı Hakk'ı mahlûkattan ayrı tutarak gerçek tevhide ulaşmıştır. Bu en üstün ilim ve en açık feyiz kaynağıdır. Çünkü şaşılacak haberlerin, kudsî ruhun ve

---

376 bk. Ebü'ş-Şeyh İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 73; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 5897. Bu rivayette hadis, "altmış yıllık ibadetten daha hayırlıdır" şeklindedir. Değişik rivayetler için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1004.

rabbânî ilhamların zuhur yeri orasıdır." Diğer açıklamaları için Vertecübî'nin eserine *(Arâisü'l-Beyân'a)* bakınız.[377]

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Dinlemek her şey için olur fakat tâbi olmak, en güzeline olur. Kim, Allah'ı yakînen tanırsa dinlediği her şeyi sadece O'dan dinler."[378]

Onlar, Allah'ın hidayete erdirdiği yani müşahedeye dayalı marifetine ulaştırdığı kimselerdir. Onlar, gerçek akıl sahipleridir. Onların kalbi, yüce Mevlâ'ları için hâlistir, ruhları yüce sevgilisini müşahedeyle keyfetmektedir, sırları yüce sultanlarının melekûtunun bahçesinde neşe ve huzur içindedir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Azabı Hak Edenler

Cenâb-ı Hak sonra, nimet ve rahmet içindeki müminlerin zıddı bir halde olanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

اَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ اَفَاَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ ﴿١٩﴾

19. ***Hakkında azap hükmü gerçekleşeni ve ateşte olanı sen mi kurtaracaksın!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hakkında azap hükmü gerçekleşeni ve ateşte olanı sen mi kurtaracaksın!"*

Haklarında azap hükmü gerçekleşenler, putlara, şeytanlara tapanlar ve onların izinden gidenlerdir. Onlarla kastedilen, Allah Teâlâ'nın, haklarında İblîs'e şöyle buyurduğu kimselerdir:

---

377 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/208.

378 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/279.

"Şüphesiz, cehennemi, seninle ve onlardan sana tâbi olanlarla dolduracağım" (Sâd 38/85).

"Andolsun, onlardan kim sana uyarsa, sizin hepinizi cehenneme dolduru-rum" (A'râf 7/18).

Âyetin manası şudur: Resûlüm, hakkında şekavet (cehennemlik) hükmü verilmiş kimseyi sen hidayete ulaştırmaya ve ateş sebebi olan küfürden kurtarmaya güç yetiremezsin.

Şöyle de denebilir: Hakkında ateşe girme hükmü verilmiş kimse, ona girmiş kimse gibidir. Bu durumda, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] onları imana çağırması, onlar ateşe girdikten sonra kendilerini oradan kurtarmak için gösterilen bir çabadır ki bu fayda vermez. Âyetin amacı, Resûl-i Ekrem'i [sallallahu aleyhi vesellem] teskin etmek ve kendisini onların imana gelmesi için gösterdiği hırstan kurtarmaktır.

19. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kimin için ezelde (hali bilindiğinden dolayı) Hak'tan uzaklık takdir edilmişse ona gayret ve çabanın bir faydası olmaz. Kimin Hak'la arasına perde çekilmişse ona, Cenâb-ı Hakk'ın kapısında beklemekten başka bir şey fayda vermez. Kul, sonsuz kerem ve ihsan sahibi Mevlâ'sı kendisine acıyıp huzuruna kabul edene kadar kapısında beklemelidir. Şu bir gerçektir ki bu dünyada âkıbetler bizce meçhuldür ve ameller sona göre değerlendirilir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Haklarında azap hükmü gerçekleşenler, bugün (dünyada) kalplerinin perdesinden çıkamazlar."[379]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

379 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/280.

Takva Sahiplerine Bahşedilen Nimetler

"Ateşte olanı sen mi kurtaracaksın?" âyetinde bahsedilenler, haklarında, *"Onlar için üstlerinde ateşten katmanlar, altlarında da ateşten katmalar vardır"* (Zümer 39/16) buyrulan kimselerdir. Allah Teâlâ, takva sahiplerini onlardan ayrı tutarak şöyle buyurdu:

لٰكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَعْدَ اللّٰهِ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ الْمِيعَادَ ﴿٢٠﴾

20. ***Fakat Rab'lerinden korkanlar için (cennette) üst üste yapılmış ve altlarından ırmaklar akan köşkler vardır. Bu, Allah'ın vaadidir. Allah, vaadinden dönmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Fakat Rab'lerinden korkanlar için cennette üst üste yapılmış ve altlarından ırmaklar akan köşkler vardır."*

Rab'lerinden korkanlar, *"Ey kullarım! Yalnızca benden korkun!"* (Zümer 39/16) âyetiyle tanıtılan, şeytana ve putlara ibadetten kaçıp Allah'a yönelen, hak sözü dinleyip en güzeline tâbi oldukları için kendilerine müjde verilen kimselerdir. Onlar ayrıca, *"Ey iman eden kullarım! Rabb'inize isyan etmekten sakının Bu dünyada iyilik yapanlara (ahirette) büyük bir iyilik vardır"* (Zümer 39/10) âyetiyle tanıtılan kimselerdir.

Cenâb-ı Hak bu âyette, takva sahipleri için naîm cennetlerinde yüksek dereceler olduğunu belirtti. Bu onlara, kâfirler için cehennemin en alt derekesinde bulunan azaba karşılık ihsan edilmiştir. Bu âyet, kâfirler hakkında buyrulan şu âyetin karşılığıdır:

"Onlar için üstlerinde ateşten katmanlar, altlarında da ateşten katmanlar vardır." Takva ehli için ise yere son derece sağlam bir şekilde kurulmuş altlarından ırmaklar akan üst üste yapılmış yüksek köşkler vardır. Bu ırmaklar, yüksek köşkle alçak köşk arasında bir farklılık bulunmaksızın hepsinin altından akar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu, Allah'ın kesin vaadidir. Allah vaadinden dönmez."* Çünkü bu, yüce zatı için imkânsızdır.

20. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, emrettiği ve yasakladığı hususlarda Allah'tan korkarsa bu, onun için cennette altın ve gümüşten yapılmış maddi dereceler kazanma vesilesi olur. Kul, salih ameli ve takvası ölçüsünde bu derecelerde yükselir.

Kim, kâinatta kalbini Allah'tan alıkoyan şeylerden sakınırsa bu, onun için özel seçilme ve Allah'a yakınlıktan oluşan manevi makam ve derecelere vesile olur. Kul takvası ve Mevlâ'sı için gösterdiği gayret ölçüsünde bu makamlar içinde yükselir. Bütün bunlar Allah'ın vaadidir; Allah vaadinden dönmez.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, kendisine itaat edenlere cenneti vaat etti; O bunu mutlaka yerine getirir. Allah vaadinden dönmez. Yüce Allah, günahkârlara mağfiretini vaat etti, onlar tövbe ettiklerinden muhakkak kendilerini affeder. Cenâb-ı Hak, kendisine yönelen müridlere, zatına vuslatı vaat etti. Eğer onlar bir gevşeklik göstermez ve kusur işlemezlerse şüphesiz O, bu vaadini gerçekleştirir."[380]

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, öldükten sonra gerçekleşecek müjde ve azapları yerine getireceğine delil olacak kudretinin eserlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ
ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا
ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿٢١﴾

380 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/280.

21. ***Görmedin mi Allah gökten bir su indirdi de onu yerdeki kaynaklara ulaştırdı. Sonra onunla türlü renklerde ürün çıkarır, sonra onların kuruyup sapsarı olduklarını görürsün. Sonra Allah onları kuru kırıntı haline getirir. Şüphesiz bunda temiz akıl sahipleri için büyük bir uyarı (ve öğüt) vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey hitabı işiten kul, *görmedin mi Allah gökten bir su* yani yağmur *indirdi de onu yerdeki kaynaklara ulaştırdı.*" Şöyle denilmiştir: Yeryüzündeki bütün sular, gökten dünyanın kurak merkezine iner ve oradan her bölgeye dağıtılır.[381]

Allah gökten indirdiği suyu, kanın bedende damarlarda akıtıldığı gibi, yeryüzünde kaynak ve kanallara akıtır ve sevkeder. Yahut onu, topraktan fışkıran su gözelerine akıtır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sonra onunla türlü renklerde* buğday, arpa ve diğerlerinden değişik çeşitlerde *ürünler çıkarır.*" Yahut sarı, yeşil, kırmızı gibi değişik renklerde ve farklı tatlarda ürünler çıkarır. "*Sonra onların,* bu yeşillik ve güzelliğin peşinden *kuruyup sapsarı kesildiklerini,* köklerinden kopup toprağa düşmek üzere olduklarını *görürsün. Sonra Allah onları,* dün hiç ortada bir şey yokmuş gibi, dağılıp parçalanmış *kuru kırıntı haline getirir.*" Bunları yapmaya gücü yeten bir zatın, insanlar ölüp bedenleri çürüdükten sonra onları yeniden diriltmeye ve kendilerine amellerinin karşılığını vermeye elbette gücü yeter.

Bazıları, bu âyetten muradın, dünya hayatının temsilî olduğunu söylemişlerdir. Dünya hayatı, süratle akıp gitmesi ve yakın bir zamanda dağılıp yok olması yönüyle, âyette geçen ziraat ürünlerinin hallerine benzemektedir. Allah Teâlâ, insanları dünyanın aldatıcı süs ve alayişinden yüz çevirtmek ve onun hoşa giden şeylerine aldanmaktan sakındırmak için bu misali verdi. Şu âyet de bu manadadır:

"Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir suya benzer: Bu su ile insanların ve hayvanların yiyecekleri (gelişip büyüyerek) birbirine karışır. Nihayet yeryü-

---

381 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/82; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 15/219.

zü süsünü takınıp süslendiği ve sahipleri kendilerini ona gücü yeter sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona (azap) emrimiz geliverir ve onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden biçilmiş bir hale getiririz. Düşünen bir topluluk için âyetlerimizi bu şekilde açıklıyoruz" (Yunus 10/24).

Âyet hakkında şu yorum da yapılmıştır: Âyet, müttakilere vaat edilen, altlarından ırmaklar akan köşklerin varlığına ve bu müjdenin gerçekleşeceğine delil olarak indirilmiştir. Gökten inen suyun, yerin altında değişik kanal ve mecralarda akıtıldığını ve bunu yapan ilâhî kudretin eserlerini, O'nun sağlam hikmetini ve rahmetini gören bir kimsenin, âyetteki müjdenin gerçekleşeceğini anlaması kolaydır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz bunda,* yani gökten suyun indirilmesinde ve ondan çıkan türlü renk, tat ve çeşitteki ürünlerde nefsin kötü düşüncelerinden arınmış *temiz akıl sahipleri için* büyük *bir uyarı* ve öğüt *vardır."* Onlar, her sene yeryüzündeki bitkilerin yeşerme, yetişme ve sararıp yok olma hallerini gördükleri gibi, dünya hayatının da süratle dağılıp yok olduğunu görüp ibret alırlar; böylece onun süslerine aldanmazlar ve fitnesine düşmezler. Yahut onlar, şunu kesin olarak anlarlar: Gökten suyu indirip onu yeryüzünün memba ve kanallarında akıtıp dolaştırmaya gücü yeten Allah'ın, cennet köşklerinin altından nehirler akıtmaya da gücü yeter.

Bazıları, bu âyetin yüce yaratıcının varlığına bir delil olarak indirildiğini söylemiştir ki bu görüş makama uygun değildir; çünkü âyette bahsedilen yüce fiiller zaten Allah Teâlâ'ya isnat edilmektedir. Eğer bu fiiller, onları yapan birine isnat edilmeden söylenseydi, o zaman bir yaratıcının varlığına delil olması uygun olurdu. Böylece, bu işlerin Cenâb-ı Hakk'ın varlığına değil, O'nun sıfatlarına ve sıfatlarının tecellilerine ait bir hatırlatma olduğu anlaşılmış oldu. Bu açıklamayı Ebüssuûd yapmıştır. [382]

21. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette şu duruma bir işaret vardır: İnsan önce küçük çocuk olarak doğar, sonra geçlik devresine ulaşır, peşinden olgunluk devresi ve sonra ihtiyarlık gelir. Ardından insan ömrün âcizlik devresine ulaşır ve en sonunda tamamen çöker.

---

382 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/388.

Denilmiştir ki: "Ekilen bir şey çürümeden, ondan dane ve meyve elde edilmez. Bir şeyi ekmenin amacı, ondan ürün almaktır. Aynı şekilde, insan da nefsinden ve kendi kuvvetinden tamamen sıyrılıp Allah'a vâsıl olmadan, onun Allah katında bir değeri ve kıymeti olmaz."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu sözle anlatılmak istenen şudur: İnsan nefsini manevi kirlerden arındırmadıkça ve onu Mevlâ'sına yaklaşma yolunda iyice bitkin hale getirmedikçe Allah katında bir kıymeti olmaz.

İmam Kuşeyrî devamla der ki: "Müminin akıl kuvvetine sahip olması, onun, ilminden istifade etmesini gerektirir. Bu durum kemal noktasına ulaşana kadar devam eder. Kul o noktada basiretinin nurlarından istifade etme imkânı bulur. Sonra marifet sultanı ortaya çıkınca, onun karşısında bu nurlar gizlenir. Tevhid nurları ortaya çıkınca ise bunların hepsi yok olur. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

"Sabah olup güneş ortaya çıkınca, ışınlarıyla yıldızların ışıklarını sarıp hepsini görünmez etti."[383]

Kalbin Nurla Açılması

Kalbe marifet ve tevhid güneşinin doğması, içine atılan nurla gerçekleşmektedir. Cenâb-ı Hak buna işaret ederek şöyle buyurdu:

أَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ ۚ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللّٰهِ ۚ أُولٰٓئِكَ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٢﴾

22. ***Allah'ın, göğsünü İslâm'a açtığı ve böylece Rabb'inden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi katı kimse gibi midir? Allah'ın zikrine karşı kalpleri katılaşmış olanların vay haline! İşte bunlar apaçık bir sapkınlık içindedir.***

---

383 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/281. Manayı Kuşeyrî'nin metninden verdik. Müellifin yaptığı alıntı, nüsha farkından veya dizgi hatasında biraz farklı olup mana kapalı olduğu için Kuşeyrî'nin metnini tercih ettik. Bu durumda, İbn Acîbe'nin [rahmetullahi aleyh], Kuşeyrî'den yaptığı farklı nakil üzerindeki kısa açıklamasını tercüme etmedik.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın, göğsünü İslâm'a açtığı ve böylece Rabb'inden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi katı kimse gibi midir?"* Yani Allah Teâlâ'nın kalbini genişletip İslâm için hazırladığı, böylece onu kabul eden, onunla sevinen ve nuruyla aydınlanan kimse, Rabb'inden büyük bir nur ve O'nun dini hakkında basiret üzeredir.

Bu nur, kalbin kâinat ve Kur'an âyetlerini görmesi anında ve ona ulaşmaya muvaffak edildiğinde üzerine akan ilâhî bir lutuftur. Yahut sırf Cenâb-ı Hakk'ın lutuf ve ikramından kalbe atılan bir ilhamdır. Böylece sebepsiz olarak veya nur sahibi âriflerin sohbetiyle kulun kalbine yakîn nuru atılır. Böyle bir kimse, kalbi katılaşmış, göğsü daralmış, üzerine azgınlık ve sapkınlık zulmeti çökmüş ve böylece bütün bu âyetlerden yüz çevirmiş kimse gibi olur mu?

Bu âyet indiği zaman, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kalbin açılmasının nasıl olduğu sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"O, Allah'ın kalbe attığı bir nurdur; nur kalbe girince kalp açılıp genişler" buyurdu. Kendisine,

"Bunun bir göstergesi var mıdır?" diye sorulunca şöyle buyurdu:

"Evet, vardır; bunun göstergesi, aldatıcı dünyadan uzaklaşmak, ebedî âleme yönelmek ve ölüm kendisine gelmeden önce onun için hazırlanmaktır."[384]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın zikrine karşı kalpleri katılaşmış, kuruyup sertleşmiş olanların vay haline!"* Halbuki o zikrin hakkı, göğsün onun için açılması, nefsin onun karşısında yumuşaması ve kalbin, onunla huzura ermesidir. Bu kimselerin ise yanlarında Allah Teâlâ zikredildiğinde yüzleri ekşimekte ve kalplerinin katılığı artmaktadır.

Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Şunu bil ki Allah'ın zikri, nurun ve hidayetin elde edilmesi ve ruhanî temiz nefislerde huzurun artması için en büyük sebeptir. Zikir bazan, şeytanî habis nefislerde kalp katılığına ve Hak'tan uzaklığa yol açar. Buna göre deriz ki: İnsanın ruhanî yönü-

---

384 Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/311; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/114-115; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/219.

nü sıhhate kavuşturan ve onu kuvvetlendiren ilaçların başında Allah'ın zikri gelir. Allah'ın zikri, bazı nefislerde onun hastalığının artmasına sebep olur. O, gitmesi beklenmeyen ve ilacı bulunmayan bir hastalıktır. Bu nefisler, kötülüğün ve rezilliğin en son noktasındadır. Allah Teâlâ böyle nefisler için, *'Allah'ın zikrine karşı kalpleri katılaşmış olanların vay haline! İşte bunlar apaçık bir sapkınlık içindedir'* buyurdu. Bu tam manasıyla gerçekleşmiş bir sözdür."[385]

Bu durum pislik böceğinde gözükmektedir. Şöyle ki bu böcek gül kokusundan zarar görür, pislik içinde hayat bulur. Buna göre, her kim Allah'ın zikrinden kaçarsa ve zikir ona ağır gelirse onun kalbi pislik böceği gibidir. Bu açıklamayı Abdurrahman-ı Fâsî, *Hâşiye*'de[386] yapmıştır.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte bunlar apaçık bir sapkınlık içindedir."* Yani kalplerinin katılığından bahsedilen bu kimseler, haktan uzakta ve sapkınlık içindedir; onların sapkılığı herkes tarafından görülür.

Bir rivayete göre bu âyet, Hz. Hamza ve Hz. Ali [radıyallahu anhümâ] ile Ebû Leheb ve oğlu hakkında inmiştir. Âyetin Hz. Ammâr [radıyallahu anh] ve Ebû Cehil hakkında indiği de söylenmiştir. Doğru olan görüş, âyetin mana ve hükmünün umumi olup bu vasıftaki bütün insanları içine aldığıdır.[387]

22. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, kimi saadete kavuşturmak isterse onun göğsünü İslâm'a açar, kul onu kabul eder ve amelini yapar. Yüce Allah kimi, inâyetine kavuşturmak ve velilik nimetine ulaştırmak isterse onun göğsünü ihsan makamına yükselen âriflerin yoluna açar; böylece kul onların yoluna girer, nefsini onların sohbetine ve hizmetine adar. Ârifler onu, nefsin terbiyesi ve mertebeleri içinde yükselterek ilâhî huzura ulaştırırlar ve o noktada, "İşte sen ve Rabb'in!" diyerek onu yüce Allah'a teslim edip aradan çıkarlar. O zaman kula, ilâhî nurlar gözükür, üzerine ma-

385 Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 26/232 (Beyrut 1990).

386 Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

387 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/220.

rifet ve sırların güneşi doğar, nihayet kul nefsinden fâni olup Allah ile bâki kalır.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Hak Teâlâ tarafından kula verilen nur, önce ilmin elde edilmesiyle ortaya çıkan levâih nurudur. Sonra güzel anlayışın sabit olmasıyla levâmi' nuru verilir. Sonra yakînin artmasıyla muhâdara nuru verilir. Sonra ilâhî sıfatların tecelli etmesiyle mükâşefe nuru verilir. Sonra Zât-ı Bârî'nin zuhuruyla müşahede nuru verilir. Sonra tevhidin hakikatine ulaşılmasıyla samediyyet nurları verilir.[388] İşte o zaman kul için bulmak, kaybetmek, uzaklık ve yakınlık diye bir şey kalmaz. Hayır, var olan sadece, tek ve kahhâr olan Allah'tır!"

Kim bu hale ulaşmazsa kalbi katılıktan tam olarak kurtulamaz. Allah'ın zikrine karşı kalpleri katılaşanların vay haline! Onlar apaçık bir sapkınlık içindedir.

Kalpleri Yumuşatan Kitap

Cenâb-ı Hak sonra, kalplerin yumuşama sebebi olan yüce kitabından bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَۗ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ
الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْۚ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ ذٰلِكَ
هُدَى اللّٰهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُۜ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٢٣﴾

23. ***Allah sözün en güzelini; âyetleri*** *(belâgat, îcâz ve sağlamlıkta)* ***birbirine benzeyen ve*** *(okunuşu, hükümleri, öğütleri ve kıssaları)* ***tekrarlanan bir kitap olarak indirdi. Rab'lerinden korkanların ondan tüyleri ürperir. Sonra derileri*** *(bedenleri)* ***ve kalpleri Allah'ın zikrine karşı yumuşar. İşte bu Kur'an, Allah'ın hidayet rehberidir; onunla dilediğini doğru yola iletir. Allah kimi sapkınlık içinde bırakırsa artık onu hidayete ulaştıracak kimse yoktur.***

388 Hak yolunda manevi seyir halinde olan sâlike ikram edilen ilâhî nurlar, başlangıçtan nihayete kadar değişik şekillerde olduğu için farklı isimlerde anılmıştır. Bu tabirlerin açıklaması için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 213-223.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah sözün en güzelini indirdi."* Bu söz, Kur'an'dır, çünkü ondan daha güzel söz yoktur. Ondan, temiz kalpler usanmaz, kulaklar yorulmaz; tam aksine onun tekrar tekrar okunması ehli için güzelliğini, tazeliğini ve tadını artırır.

Rivayet edildiğine göre, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ashabı biraz yoruldu ve Allah Resûlü'ne, "Bize bir şey anlat!" dediler. Bunun üzerine bu âyet indi. [389]

Manası şudur: Bu Kur'an başka sözlere hacet bırakmaz, hepsinin yerine geçer.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu Kur'an'ın âyetleri* belâgat ve icâzda *birbirine benzer."* Yahut onun âyetleri sıhhat, sağlamlık, hak ve doğruyu haber vermesi, insanlara dünya ve ahirette pek çok fayda sağlaması, fesahat ve belâgatta lafız ve cümlelerinin uyumu, nazmının îcâzı yönüyle birbirine benzer.

"O ayrıca, âyetleri tekrarlanan bir kitaptır." Onun kıssaları, haberleri, hükümleri, emirleri, yasakları, müjdeleri, tehditleri ve öğütleri tekrarlanır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onun âyetleri, okunuşta tekrar eder, peş peşe defalarca okunup durur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onda değişik ve farklı hükümler yer alır. Allah'ın kahrı ve ihsanı, cennet ve cehennem, müjde ve tehdit birlikte zikredilir."[390]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Rab'lerinden korkanların ondan tüyleri ürperir."* Yani Allah'tan korkanların vücudu ondan irkilir ve tutulup kalır. Onlar, Kur'an'da geçen tehditleri ve yasakları işittiklerinde kendilerini bir heybet sarar, tüyleri ürperir, Allah Teâlâ'nın rahmetini hatırladıklarında ise haşyetleri ümide, korkuları ilâhî rahmete, rağbete döner. Cenâb-ı Hak bu hali şöyle haber veriyor:

389 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/222; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/389.
390 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/282.

"Sonra derileri (bedenleri) ve kalpleri Allah'ın zikrine karşı yumuşar." Yani Allah'ın zikriyle sakin olup huzur bulurlar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"İşte* hali açıklanan *bu Kur'an, Allah'ın hidayet rehberidir; onunla dilediğini doğru yola iletir."* Allah Teâlâ, gücünü hidayet vesilesi olan şeylerde kullanan yahut Kur'an'da hakikati ortaya koyan kanıtlar ve onun Allah katından olduğunu ispat eden delilleı üzerinde düşünen kullarından dilediğini hidayete ulaştırır.

"Allah, kullarından her *kimi,* bu kimse gücünü sapkınlığa ait şeylerde kullandığı, kendisini hakka sevkeden şeyden bütünüyle yüz çevirdiği, O'nun müjde ve tehditlerine hiç aldırış etmediği için hak yoldan *saptırırsa, artık onu* dalâlet çukurundan kurtarıp *hidayete ulaştıracak kimse yoktur."* Yahut Allah kimi, rahmetinden mahrum edip nefsi ile baş başa bırakırsa onu hidayete ulaştıracak kimse yoktur.

Âyete şu mana da verilmiştir: Rab'lerinden korkanlarda oluşan bu haşyet ve ümit, Allah'ın hidayetinin eseridir; Allah ona, kullarından dilediğini ulaştırır. Allah kimi saptırırsa yani kalbinin katılaşması ve isyanında ısrarı sebebiyle ona Allah'ın lutfu ve hidayeti bir etki etmezse onu hidayete ulaştıracak, kendisinde herhangi bir tesir meydana getirecek kimse yoktur.

23. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kulun kalbinde manevi fethin gerçekleştiğini gösteren ilk şey, Allah'ın kitabını anlamada ve onu okumanın manevi tadına varmada ortaya çıkar. Kul sonra, diliyle O'nun zikrine dalma haline intikal eder, bunu kalple zikir içinde kaybolma hali takip eder. Kul sonra, tefekkür haline yükselir, ardından kalbiyle sürekli ilâhî huzurda bulunma nimetine erer. İnsan eğer kendisini terbiye eden ve onu bu makamlarda yükselten bir terbiyeci mürşid bulursa bunlar gerçekleşir; yoksa ilk makamında kalır.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Allah Teâlâ, kimi Kur'an'la hidayete ulaştırmayı isterse, onun kalbine ilâhî haşyeti (Allah'tan saygı ile korkmayı) kor. Allah Teâlâ'nın, *'O Kur'an, Allah'tan korkan müttakiler için bir hidayet rehberidir'* (Bakara 2/2) âyetinde buna işaret edilmektedir. Kul son-

ra, Kur'an'dan zâhiren etkilenir; başlangıçta kendisini bir ürperti sarar (Kur'an okurken vücudu titrer, tüyleri diken diken olur). Bunun sebebi, kendisinin zayıf, gelen vâridatın etkisinin ise kuvvetli olmasıdır. Onu dinlemeye devam ettikçe ve nurlarına alıştıkça, kalbi huzur bulur, yumuşar ve sakin olur."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Ebû Bekir-i Sıddîk'ın [radıyallahu anh] hali de buna bir örnektir. Hz. Ebû Bekir, Kur'an dinlerken ağlayan bir grup insan görünce, "Önceleri biz de böyleydik; sonra kalpler katılaştı" demiştir; o bu sözüyle, kalplerinin sertleştiğini ve gelen vâridatları taşıyacak kuvvete sahip olduğunu anlatmak istemiştir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Müridlerin Kur'an dinlemesi, üzerlerine gelen manevi hali açığa vurarak olur. Âriflerin Kur'an dinlemesi ise huzur ve sükûnetle olur."[391]

Vertecübî, *"Allah sözün en güzelini müteşâbih (asıl manaları kapalı) bir kitap olarak indirdi"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyetle, asılları ezelîlik kaynağından olan zatının ve sıfatlarının hakikatinden haber verdi. Allah'ın sıfatları, zatı gibidir, zatı da sıfatları gibidir. Her sıfat, noksanlık ve kusurdan uzak bulunması, en yüksek kemal haline ve yüceliğe sahip olması yönüyle diğer sıfat gibidir. Allah Teâlâ'nın zatı hakkındaki söyledikleri, manası kapalı sözlerdir (Zatının hakikatini sadece kendisi bilir)."

Vertecübî bu sözüyle, Kur'an'ın müteşâbih oluşunu şu manada açıklıyor: Kur'an, Allah Teâlâ'nın ezelî olan zatından ve sıfatlarından haber vermektedir. Cenâb-ı Hakk'ın zatı, letâfeti (gizliği ve sırlı oluşu) yönüyle sıfatlara benzemektedir. Sıfatları da tenzih ve kemale delil oluşları yönüyle birbirine benzemektedir. Buna göre âyetin manası şöyle olmaktadır: Biz Kur'an'ı, yüce Allah'ın sıfatlarına benzeyen zatının hakikatine delil olan bir kitap olarak indirdik. Bu, zorlama bir mana ve uzak bir yorumdur.

---

391 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/212.

Hidayete Ulaşanla Dalâlet İçinde Kalan Kimsenin Misali

Cenâb-ı Hak, hidayete ulaşanla, dalâlet içinde kalan kulun misalinden bahsederek şöyle buyurdu:

أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سُوءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۚ وَقِيلَ لِلظَّالِمِينَ
ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٢٤﴾ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَاهُمُ
الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٥﴾ فَأَذَاقَهُمُ اللَّهُ الْخِزْيَ فِي
الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ ۚ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

24. ***Kıyamet günü kötü azaba karşı yüzüyle korunan kimse, ondan güvende olan kimse gibi midir? Zalimlere, "Kazandıklarınızın cezasını tadın!" denilir.***

25. ***Onlardan öncekiler de yalanladılar; bunun üzerine hiç beklemedikleri yönden azap kendilerine geliverdi.***

26. ***Bu şekilde Allah dünya hayatında onlara zilleti tattırdı. Şüphesiz, ahiret azabı daha büyüktür. Keşke bilselerdi!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kıyamet günü kötü azaba,* yani şiddetli feci azaba *karşı,* en şerefli âzası olan *yüzüyle korunan kimse, ondan güvende olan kimse gibi midir?"* Azaptan kurtulan kimse güvendedir, onun başına sevimsiz bir durum gelmez ve o hiçbir şekilde azaptan sakınıp korunmaya ihtiyaç duymaz.

Kâfirin yüzüyle azaptan korunmaya çalışması, hoşa gitmeyen korkulacak şeylerden korunduğu ellerinin boynuna bağlı olmasındandır.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde der ki: "Denildiğine göre, kâfir ateşe atıldığında ateşi ilk karşıladığı âzası yüzüdür; çünkü o, ateşe baş aşağı atılır. Böyle bir azaptan korunan mümine gelince o, ilâhî ikramlarla karşılanır; yüzü güleç ve sevinç içindedir."[392]

---

392 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/282-283.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zalimlere, 'Kazandıklarınızın cezasını tadın!' denilir."* Bu söz onlara cehennemin bekçileri tarafından söylenir. Onlardan "zalimler" diye bahsedilmesi, zulümlerini tescil etmek ve, *"Kazandıklarınızın cezasını tadın!"* emrinin sebebini bildirmek içindir. Mana şudur: Onlara, "Dünyada inkâr ve isyanlarla işlediğiniz zulmün cezasını çekin!" denir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onlardan önce geçen ümmetler de* peygamberlerini *yalanladılar; bunun üzerine,* her ümmet için takdir edilmiş azap, *hiç beklemedikleri,* hesap etmedikleri ve kötülük geleceğini düşünmedikleri *yönden kendilerine geliverdi. Bu şekilde Allah dünya hayatında onlara,* sûretlerinin çevrilmesi, yere batırılma, öldürülme, esir edilme, yurtlarından sürülme ve diğer azap çeşitleriyle her türlü *rezilliği,* zillet ve horluğu *tattırdı. Şüphesiz,* onlar için hazırlanan *ahiret azabı,* şiddeti ve sürekliliğiyle *daha büyüktür. Keşke bilselerdi!"* Yani onlar hakikat adına azıcık bir şey bilselerdi, bunu bilirler ve ondan ibret alırlardı.

Âyetin, Kureyş için bir tehdit olması da muhtemeldir. Çünkü âyetlerde, Allah'ın kitabından yüz çeviren Kureyş'e târiz yoluyla uyarı yapılmaktadır.

Ebüssuûd demiştir ki: "Son âyet, müstakil bir âyet olup bütün kâfirlerin başına gelecek ahiret azabını açıkladıktan sonra, dünyada bazı kâfirlerin başına gelen azabı belirtmek için indirilmiştir."[393]

24-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yüz, âzaların en şereflisi ve onların temsilcisidir. Eğer insanın iç âleminde muhabbetin güzelliği ve marifetin belirtisi olursa bu durum yüze yansır; yüz nurlanır ve sevinç içinde olur. İnsanın içini günahların zulmeti ve kalbin perdelenme sıkıntısı sarmışsa bu da yüze yansır. Şayet insanın iç âlemi, Hak'ta kaybolmuş yahut Hak ile sarhoş olmuşsa bu hal de ilk olarak yüze yansır, sonra insanın beşeriyeti, her şeyi saran mana denizinde kaybolur, bu ahadiyyet (birlik) denizidir.

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"Bunun üzerine hiç beklemedikleri yönden azap kendilerine geliverdi"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Azabın en

393 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/390.

şiddetlisi, âniden gelendir, nitekim sevincin en güzeli de beklenmeyen bir zamanda gerçekleşendir. Hiç beklenmedik bir anda âniden gelen hicran, ayrılık ve şiddetin gönülde açtığı yara daha derin, daha şiddetli ve kalbe verdiği acı daha büyüktür. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

'Dünya sakin iken hayır üzere geceledin; bir gün sabaha çıktığında zaman (durum ve gidişat) tamamen değişti.'

Sevincin en güzeli ve en tesirli olanı da âniden gelendir. Hatta biri demiştir ki: 'Sevincin en büyüğü, gafletten de gafil olmaktır (tadını bozacak olumsuz her şeyden habersiz olmaktır).' Bu konuda da şu manadaki beyitleri okurlar:

'Onun ve benim gönlüm ölümle karşılaşma düşüncesi içinde yüzerken, Allah Teâlâ bizi buluşturdu; bir vakit belirlemeden onunla bu şekilde âniden karşılaştık.'"[394]

Kur'an'ın Üstünlüğü ve Şerefi

Cenâb-ı Hak, sözün en güzeli Kur'an'dan yüz çevirenin başına gelecek olan azabı açıkladıktan sonra, Kur'an'ın üstünlük ve şerefini belirterek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَۚ ﴿٢٧﴾ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذ۪ي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٢٨﴾

***27.** Andolsun ki biz, öğüt alsınlar diye, bu Kur'an'da insanlara her türlü misali verdik.*

***28.** Biz onu Allah'a isyan etmekten sakınsınlar diye, hiçbir eğriliği bulunmayan Arapça bir Kur'an olarak indirdik.*

394 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/283.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun ki biz,* düşünüp *öğüt alsınlar diye, bu Kur'an'da insanlara,* dinleri adına muhtaç oldukları *her türlü misali verdik,* onlara açıkladık. *Biz onu,* dünyalarına ve ahiretlerine zarar veren şeylerden *sakınsınlar diye, hiçbir eğriliği bulunmayan,* içinde hiçbir yönden ihtilaf (zıtlık ve uyumsuzluk) mevcut olmayan *Arapça bir Kur'an olarak indirdik."* Onu Arapça olarak indirmemiz, manalarını süratle, rahat ve kolayca anlamaları içindir.

"Hiçbir eğriliği bulunmayan" ifadesi, "dosdoğru" ifadesinden daha beliğ ve daha özel bir manaya sahiptir. Eğrilikten kastın, şek ve şüphe olduğu da söylenmiştir. Yani bu Kur'an'da hiçbir şüphe mevcut değildir.

27-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ Kur'an'da, Hak yolcusu müridin amelinde, cezbesinde, manevi seyrinde ve Hakk'a vuslatında muhtaç olduğu bütün ilâhî hükümleri, yolları ve hakikat ilimlerini açıklamıştır. Hak Teâlâ bir âyetinde, *"Biz bu kitapta, (mükellefler için din ve dünyaları adına lazım olan) hiçbir şeyi eksik bırakmadık"* (En'âm 6/38) buyurmuştur. Fakat ondaki bu ilimleri elde etmeye sadece onun mana denizinde yüzebilecek üstün donanımlı kimseler güç yetirir. Onlar, sırlarıyla ahadiyyet (birlik) denizine dalan ve ledünnî ilimlerde yüksek pâyeye sahip olan kimselerdir. Kim bu makama ulaşmadıysa, kendisini ona ulaştıracak kâmil bir insanın sohbetine girsin ki kâmil mürşid onu Rabb'ine ulaştırsın. Allah'a ulaşmak hiç kimsenin ortak edilmediği ve sadece Mevlâ'ya bağlanmış bir kalple olur.

Müşrikle Müminin Misali

Cenâb-ı Hak, sadece kendisine ayrılan ve bağlanan kalbin durumunu açıklayarak şöyle buyurdu:

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَٓاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ هَلْ
يَسْتَوِيَانِ مَثَلًاۜ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِۚ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٩﴾ اِنَّكَ مَيِّتٌ وَاِنَّهُمْ
مَيِّتُونَۘ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ﴿٣١﴾

29. ***Allah şöyle bir misal verdi: Bir adam var, onda birbiriyle çekişip duran birçok ortak mevcut. Bir diğer adam ise (mülk ve hizmetiyle) sadece bir şahsa tahsis edilmiş. Bu ikisi eşit midir? Hamd Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu bunu bilmezler.***

30. ***Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler.***

31. ***Sonra şüphesiz siz, kıyamet günü Rabb'inizin huzurunda birbirinizden davacı olacaksınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah,* müşrikle tevhid ehli mümin için *şöyle bir misal verdi: Bir adam var, onda birbiriyle çekişip duran,* aralarında ayrılığa düşen, kendileriyle geçinmek zor olan *birçok ortak mevcut.* Bu adam, müşriktir. *Bir diğer adam ise* mülk ve hizmetiyle *sadece bir şahsa tahsis edilmiş;* başkasının onda tasarruf etme yolu ve imkânı yok."

Mana şudur: Yüce Allah, müşriği bir köleye benzetti. Bu müşriğin hâkim olan inancına göre, taptığı her bir put onun kendisinin kulu olduğunu iddia etmektedir. Ona benzetilen köle de kendisine birçok kimsenin ortak olduğu, her birinin onu kendisine ait farklı işlerde koşturmak için çekişip durdukları ve bu yüzden şaşkınlık ve yorgunluk içinde kalmış biridir. Diğer benzetme ise tevhid ehli mümin içindir. O, kendisini sadece bir adamın hizmetine adamış bir köledir. Onun efendisinin yanında büyük bir payı olup onun sayesinde son derece huzur ve refah içindedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu ikisi eşit midir?"* Soru, onların eşit olduğunu inkâr etmek, bunun uzak bir şey olduğunu belirtmek ve şunu bildirmek içindir: Onların eşit olmadığı öyle açık bir şeydir ki hiç kimse, zaruri olarak onların eşit olduğunu söylemeye güç yetiremez; çünkü onların biri en yüksek mertebede, diğeri ise en aşağı derekededir.

Verilen misalin amacı, tevhid ehli müminin rahatlığını ve bütün varlığı ile mâbuduna yönelip kalbini O'nda toplamasını, müşrikin ise yorgunluk ve fikrinin dağınıklığını tasvir etmektir. Özellikle birbirine zıt ortakların bulunması durumunda, onlara hizmet eden köle, hepsinin

isteklerini yerine getirmede tam bir şaşkınlık ve büyük bir yorgunluk içinde kalır. Hatta birbirine zıt ve farklı istekleri yerine getirmek çoğu kez imkânsızdır. Hele bu ortakların arasında zıtlık ve çekişme olduğu düşünülürse, onları memnun etmek hepten imkânsız olur.

Bu olayı, çocuğundan farklı şeyler isteyen bir anne baba üzerinde düşünün. Geçekten bu durumda bir çocuğun anne babasını razı etmesi çok zor olur, bunu sadece büyük bir meşakkat ve ince bir siyasetle başarabilir.

Putlara tapan kimse de böyledir; o devamlı fikren azap içinde ve onlara karşı halini gözetme derdindedir. O ne zaman, kendi fikrine göre putlardan birini razı ettiğini zannetse diğerine karşı ne yapacağını düşünür. Böylece sürekli bir yorgunluk ve şaşkınlık içindedir. İnsanlar için bir şey üreten ve sultanların hizmetinde bulunan kimseler de aynı şekilde onları razı etmekte zorlanırlar. Bu açıklamayı İbn Atıyye yapmıştır.[395]

Özetle, tek kişiyi razı etmek, bir topluluğu razı etmekten daha kolaydır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hamd Allah'a mahsustur."* Tevhid ehli müminle, putlara tapan müşrikin eşit olmamasından dolayı bütün hamdler Allah'a aittir.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Resûlüm, sen onların önüne sağlam delili koyup kendilerini susturunca, seni yardımıyla desteklemesine ve düşmanlarını keskin delille kahretmesine karşılık bir şükür olarak, *'Allah'a hamdolsun'* de."

Âyette, tevhid ehli için şu uyarı yapılmaktadır: Onlara verilen meziyetler ve yüksek rütbeler Allah Teâlâ'nın özel yardımıyladır. Bu onların, hamde ve ibadete devam etmelerini gerektiren büyük bir ihsandır.

Yahut Allah Teâlâ, müminler için en yüce misali, müşrikler için ise en kötü misali verdi; bu O'na hamdi ve şükrü gerektiren güzel bir iyilik ve tam bir lutuftur.

---

395 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/529.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat onların çoğu,* müminle müşrikin hali apaçık ortada iken bunu *bilmezler;* bilmezler de şirk ve sapkınlık çukuruna düşerler."

Cenâb-ı Hak sonra, tevhid ehli ile şirke düşen kimsenin eşit olmadığının gözle görüleceği yerden yani ölümden sonrasından bahsederek şöyle buyurdu: *"Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler."* Hepiniz ölüp huzurumuza toplanırsınız, o zaman biz aranızda hükmü veririz. Rivayet edildiğine göre müşrikler, dört gözle Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ölümünü bekliyorlardı.

Âyetin manası şudur: Siz hepiniz ölüm yolundasınız.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra şüphesiz siz, kıyamet günü Rabb'inizin huzurunda birbirinizden davacı olacaksınız."* Resûlüm sen onlara karşı, peygamberlik görevini tebliğ ettiğine ve kendilerini hak yola davette bütün gücünü kullandığına dair delilini getirirsin ve delilinle onları susturursun; çünkü onlar dünyada inada dalarak hak davete uymadılar. Onlar, babalarını taklit ettiklerini söyleyip kendilerini mâzur göstermeye çalışırlar fakat özürleri kabul edilmez.

Bazıları, âyetteki çekişmekten muradın, onların dünyada iken aralarında cereyan eden ihtilaf ve davalar olduğunu söylemiştir; fakat birinci görüş daha münasiptir.

29-31. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sevgi ve hedefinde birçok ortağı olan kalple, sadece Allah'a tahsis edilmiş halis kalp bir değildir. Ortak kalbin düşünce ve hedefleri dağınıktır. Onun nurları, meşguliyet ve alakaları ölçüsünde farklı alanlara bölünmüştür. Bu kalbin sevgisi, hevâsı ve nefsanî hazları adedince parçalanmıştır. Sadece Mevlâ'sına tahsis edilmiş kalbin sevgisi ise tek noktada toplanmıştır. Kalbin, meşguliyet ve alakalarından boşaldığı ölçüde nurları ve sırları çoğalır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah Teâlâ, kendisine ortak koşularak yapılan ameli sevmediği gibi, ortak kalbi de sevmez. Allah, ortak ameli kabul etmez, ortak kalbe de yönelmez."

Yine *Hikem*'de der ki: "Kalbini ağyardan (Allah'ın dışındaki varlıklardan) boşalt ki onu marifet ve sırlarla doldurasın."

Cüneyd-i Bağdâdî'ye, "Allah'a ulaşmak nasıl olur?" diye sorulunca şöyle demiştir: "Günahta ısrarı ortadan kaldıran bir tövbe, ileride yaparım düşüncesini kesip atan bir korku ve kulu amel yollarına sevkeden bir ümitle olur. Bir de bu iş ecelin yaklaştığını görüp nefsi zelil ederek ve onu uzun emelden uzak tutarak gerçekleşir." Kendisine,

"Buna nasıl ulaşılır?" diye sorulunca, Cüneyd-i Bağdâdî,

"İçinde tevhid bulunan ve her şeyden arındırılmış bir halde sırf Allah'a tahsis edilen bir kalple" demiştir.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Kim, bütün düşüncesini tek bir düşüncede (Allah'ta) toplarsa Allah onun dünya işlerine yeter. Kimin düşünceleri (Allah rızası dışında) değişik şeylere yönelirse Allah onun, dünya vadilerinden hangisinde helâk olduğuna aldırmaz."*[396]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde de şöyle buyurmuştur: *"Kimin bütün derdi dünya olursa Allah onun işlerini dağıtır, fakirliği gözünün önüne koyar, dünya da kendisine sadece taksim edildiği kadar gelir. Kimin de derdi ahiret olursa Allah onun dağınık işlerini toplar, kalbine zenginlik koyar, dünya ona boyun eğerek (kolayca) gelir."* [397]

Kim, Allah'ta fâni olarak düşüncesi Allah olursa Allah onun sırrını kendisinde toplar, onu mâsivadan kurtarıp kendisiyle zengin yapar, bütün kâinat ona hizmet eder.

İbn Atâullah-ı İskenderi, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sen, yüce yaratıcıyı müşahede etmediğin sürece, kâinatla birliktesin. Yüce yaratıcıyı müşahede ettiğinde ise kâinat seninle birlikte olur."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

396 İbn Mâce, Mukaddime, 23 (nr. 257); Hâkim, *Müstedrek*, 2/443.

397 Tirmizî, Kıyâme, 30; İbn Mâce, Zühd, 2; İbn Hibbân, *el-İhsân*, nr. 680.

Hakkı Yalanlayanla Tasdik Edenin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, birbiriyle çekişen iki grubun (hakkı yalanlayanla tasdik edenin) halini açıklayarak şöyle buyurdu:

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللّٰهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ اِذْ جَٓاءَهُ
اَلَيْسَ فٖى جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرٖينَ ﴿٣٢﴾ وَالَّذٖى جَٓاءَ بِالصِّدْقِ
وَصَدَّقَ بِهٖٓ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ
ذٰلِكَ جَزَٓؤُا الْمُحْسِنٖينَ ﴿٣٤﴾ لِيُكَفِّرَ اللّٰهُ عَنْهُمْ اَسْوَاَ الَّذٖى
عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ الَّذٖى كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٥﴾

32. ***Allah'a karşı yalan uyduran ve kendisine gelen gerçeği yalanlayan kimseden daha zalim kim vardır? Kâfirler için kalacak yer cehennemde değil midir?***

33. ***Doğruyu getiren ve onu tasdik edenler var ya, işte onlar takva sahipleridir.***

34. ***Onlar için Rab'leri katında diledikleri her şey vardır. İşte bu, ihsan sahiplerinin mükâfatıdır.***

35. ***Allah, onların geçmişte yaptıklarının en kötüsünü affedip temizlemek ve yaptıklarının en güzeline göre mükâfatlarını vermek için böyle yaptı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Zatının ortağı ve çocuğu olduğunu söyleyerek *Allah'a karşı yalan uyduran kimseden daha zalim kim vardır?"* Şüphesiz, ondan daha zalim kimse yoktur; çünkü o, her zalimden daha zalimdir. *"Ve kendisine gelen gerçeği* yani doğrunun kendisini ve bizzat hak olan şeyi *yalanlayan kimseden daha zalim kim vardır?"*. Bu gerçek, Hz.

Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Allah katından getirdikleridir. O zalim kimse, bu gerçek kendisine gelir gelmez, daha işin başında, üzerinde hiç düşünmeden onu hemen yalanladı.

"Kâfirler için kalacak yer cehennemde değil midir?" Yani, Allah'a iftira eden ve hakkı yalanlamaya koşan bu kimseler için kalacak yer cehennemde değil midir? Onların kalacakları yer cehennemdedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Doğruyu getiren ve onu tasdik edenler var ya, işte onlar takva sahipleridir."* Doğruyu getiren Hz. Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem], onu tasdik edenler ise müminlerdir. Onlar, kendisine rağbet edilecek en yüce mertebe olan takva vasfına sahip kimselerdir.

Âyetin ikinci kısmına, değişik okuyuşlara göre şu mana da verilmiştir: Getirdiği gerçekte insanlara doğruyu söyleyen, kendisine indirilen vahyi hiç değiştirmeden onlara tebliğ eden kimse var ya ...

Bir diğer mana: Getirdiği gerçek (Kur'an) sebebiyle doğru sözlü olan kimse var ya ... Çünkü Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Kur'an'dan getirdikleri, bir mucize olarak onun doğruluğuna delil olmaktadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar için Rab'leri katında diledikleri her şey vardır."* Bu âyet, onlar için dünyadaki güzel amellerini açıkladıktan sonra, ahiretteki güzel âkıbeti açıklamaktadır. Yani onlar için, ahirette iyiliği celbedecek, kötülüğü uzaklaştıracak ve sürekli sevinç sebebi olacak şeylerden her istedikleri vardır. Bu durum, sadece cennette değildir. Çünkü onların bazı istekleri cennete girmeden önce olur. Bu istekler, kötülüklerinin affedilip temizlenmesi, kıyamet anındaki büyük korkudan ve kıyametin diğer dehşetli hallerinden güvende olmak gibi şeylerdir.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte bu,* yani onların her istediklerini elde etmeleri, dünyada amellerini en güzel şekilde yapan *ihsan sahiplerinin mükâfatıdır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, onların geçmişte yaptıklarının en kötüsünü affedip temizlemek için böyle yaptı."* Yani Allah onlara,

zararların giderilmesi ve sevinç sebebi olan şeylerin meydana gelmesi için istedikleri her şeyi vermeyi vaat etti. Bu vaadin gereği, onların amellerinin en kötülerini, en çirkinlerini ve büyüklerini affedip temizlemek için böyle yaptı. Kötü amellerin en büyükleri affedilince, küçüklerinin affedilmesi daha önceliklidir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ayrıca, yaptıklarının en güzeline göre mükâfatlarını vermek için böyle yaptı."* Onların ameli içinde güzel ve ondan daha güzel ameller olunca, Allah Teâlâ, tarafından bir ikram ve ihsan olarak kendilerine, yaptıkları bütün amellere en güzel amelin karşılığı ile mükâfat verdi.

Özetle mana şudur: Allah Teâlâ, ahirette büyüğü-küçüğü ile bütün kötü işleri keremiyle örtüp temizler. Yapılan iyi işlere ise onların en güzeline ve en hayırlısına verdiği sevapla karşılık verir. Bu şuna benzer: Bir kimse bir sultana, biri küçük, diğeri büyük iki hediye verse, sultan onun küçük hediyesine, büyük hediyesine verdiği karşılıkla mükâfat verir.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Müminin amellerinin en güzeli iman ve marifettir. Amellerin en güzeline en güzel sevap verilir ki o, Cenâb-ı Hakk'ın cemalini görmektir."[398]

32-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Allah'la birlikte bir hal sahibi olduğunu iddia etse fakat o hali elde etmemiş olsa, bu kimse Allah'a karşı yalan söylemiş olur. Her kim, zamanındaki velileri yalanlasa, kendisine gelen gerçeği yalanlamış olur.

Gerçeği getiren kimse, Allah Teâlâ'nın kendisine, insanları uyarmak ve terbiye etmek için izin verdiği kimsedir. Onu tasdik eden ise sözünü dinleyip kendisine tâbi olandır. İşte gerçek müttakiler onlardır, onların dışındakiler gerçek takva üzere değildir. O müttaki kullar için, Rab'leri katında dünyada ve ahirette temenni ettikleri her şey vardır. Bu, Allah'a müşahede halinde kulluk eden ihsan makamına sahip kimselerin mükâfatıdır. Onlar öyle kimselerdir ki Cenâb-ı Hak kendilerini sıfatla-

398 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/285.

rının tecellileriyle sarmış ve onlara bu sıfatlarından bir pay vermiştir. Ayrıca onları, kendilerinden kaynaklanan bir şeyle değil, tarafından bir rahmetle zatına ulaştırmış, sonra onları bütün şerlerden korumuştur. Şu âyette buyurduğu gibi:

أَلَيْسَ اللّٰهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ ۖ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ ۚ وَمَنْ يُضْلِلِ
اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٦﴾ وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ ۗ أَلَيْسَ اللّٰهُ
بِعَزِيزٍ ذِي انْتِقَامٍ ﴿٣٧﴾

36. ***Allah kuluna kâfi değil midir? Seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar. Allah kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek kimse yoktur.***

37. ***Allah kimi de hidayete ulaştırırsa artık onu saptıracak kimse yoktur. Allah, mutlak güç sahibi ve intikam alıcı değil midir?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah kuluna,* peygamberine *kâfi değil midir?"* Bu âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kalb-i şerifini kuvvetlendirmek ve kâfirlerin kendisine yaptığı tehditlerin korkusunu ortadan kaldırmak içindir.

Yahut âyetteki "kuluna" ifadesi, bütün kulları içine almaktadır. O zaman âyet, bütün peygamberleri ve müminleri içerir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ise bu âyetin kapsamına öncelikle girer.

Âyet, "Allah kulunu yalnız bıraktı!" diyen müşriklerin sözlerini en kuvvetli ve beliğ bir şekilde ret ve inkâr etmektedir. Allah'ın kuluna yetmesi öyle açık bir şeydir ki onun olmadığını söylemeye hiç kimse güç yetiremez yahut onun varlığından şüphe edemez. Kul, Hak Teâlâ'nın, kendisinin her işini gördüğünü ve her konuda kendisine yettiğini bilince, kalbi sakin ve huzurlu olur, sırtındaki bütün ağırlık ve yükleri atar. Şüphesiz, Allah kulunun her işine yeter, onu bütün korkularından emin

eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] için şöyle buyurmuştur:

"Seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar." Yani onlar seni, Allah'ın dışında ilâh edindikleri putlarla korkutuyorlar; halbuki onlar zarar ve fayda vermeyen cansız birer varlıktır.

Âyet, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bir tesellidir. Kureyş, Allah Resûlü'ne, "Senin ilâhlarımızı ayıplaman sebebiyle onların seni delirtmesinden ve sana zararlarının dokunmasından korkuyoruz!" demişti. Bir başka rivayette ise Kureyş, Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Ya ilâhlarımız hakkında ileri geri konuşmayı bırakırsın yahut onlardan sana bir delilik ve aklına zarar ulaşır" dediler.[399] Aynı şekilde Hz. Hûd'un kavmi de şöyle demişti:

"Biz sadece şunu deriz: Seni ilâhlarımızdan biri fena çarpmış!" (Hûd 11/54).

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, kimi saptırırsa* ve o kimse Allah'ın, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] her işinde yetttiğini ve onu bütün kötülüklerden koruduğunu bilmezse yahut putların bir fayda ve zarar vereceğine inanırsa, *artık onu doğru yola iletecek,* hak olana irşad edecek *kimse yoktur."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah kimi de hidayete,* tevhidine ve taatine *ulaştırırsa artık onu saptıracak,* doğru yoldan alıkoyacak yahut ona istikametini bozacak bir kötülük ulaştıracak *kimse yoktur."* Çünkü Allah'ın yaptığını geri çevirecek ve hükmüne karşı koyacak kimse yoktur. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Allah, mutlak güç sahibi değil midir?" O, her işinde galiptir, kimse O'nu mağlup edemez. O, dilediğine vermez, kimse O'na engel olamaz ve kendisiyle çekişemez. *"Ayrıca Allah,* dostlarını izzet sahibi yaparak ve düşmanlarını zelil ederek, düşmanlarından dostları için *intikam alıcı değil midir?"*

Âyette, Allah ism-i şerifinin açıkça söylenmesi, âyetin içerdiği şeylerin gerçekleşeceğini göstermek ve kalplere O'nun heybet ve korkusunu kazandırmak içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

399 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/120; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/87; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/395.

36-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kul, Allah Teâlâ'nın bütün kullara yeteceğini bilip O'nun kefaletine güvenince, yorgunluğundan kurtulur, kalbinden gam ve kederler çekip gider; böylece rıza ve teslimiyet cennetine girer, üzerine vuslat nimetinin ve cemal devletinin nesimi (güzel kokusu) eser. Bundan sonra kul Allah ile yetinir, Allah'ın ilmine (hâlini bilmesine) kanaat eder ve O'nun kefaletine güvenir.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde der ki: "Velinin güzel halinin aslı, Allah ile yetinmek, O'nun halini bilmesine kanaat etmek ve O'nu müşahede ile zengin olmaktır. Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

'Allah kuluna kâfi değil midir?' (Zümer 39/36).

Cenâb-ı Hak, diğer âyetinde ise şöyle buyurmuştur:

'Rabb'inin her şeye şahit olması yetmez mi?'" (Fussılet 41/53).[400]

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Ey kulum, düşüncenin yerine beni koy, senin her derdine ben yeteyim. Kulum, sen kendin ile olduğun sürece uzaklık mahallinde olursun; benimle olduğun sürece ise yakınlık mahallinde bulunursun. Artık sen, kendin için istediğini seç!"

Yani sen, nefsinin derdine düştüğün sürece, uzaklık mahallinde olursun; nefsinden çıktığın ve onu yaratıcısının önüne attığında yahut ondan bütünüyle uzaklaştığında sen, kurbiyyet (Cenâb-ı Hakk'a yakınlık) mahallinde bulunursun. Birincisi murakabeye bağlı, ikincisi ise müşahedeye dayalı yakınlıktır.

Allah Teâlâ'nın, *"Seni, O'nun dışındaki varlıklarla korkutuyorlar"* âyeti, umumi bir mana taşıyıp kendisinden korkulan her şeyi içerir. Ârif, Allah ile beraber (gerçekte hüküm ve yetki sahibi) hiçbir şeyin bulunmadığını, varlık âleminde sadece O'nun kader ve kazâsının meydana geldiğini bildiği için, Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmaz. Kim bunun dışında bir inanca sahipse o, haktan sapmıştır. Allah kimi saptırırsa, onu doğru yola ulaştıracak kimse yoktur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

400 bk. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 40-41.

Her Şey Yüce Allah'ın Elindedir

Cenâb-ı Hak, hayır-şer her şeyin kendi elinde olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلْ
اَفَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ اَرَادَنِيَ اللّٰهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ
كَاشِفَاتُ ضُرِّهٖ اَوْ اَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ
رَحْمَتِهٖ قُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٣٨﴾

38. Eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, elbette "Allah" derler. De ki: "Öyleyse bana söyler misiniz? Eğer Allah bana bir zarar vermek isterse, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, O'nun verdiği zararı giderebilirler mi? Yahut Allah, bana bir rahmet dilerse, onlar O'nun bu rahmetini engelleyebilirler mi?" De ki: "Allah bana yeter. Tevekkül edenler sadece O'na güvenip dayanırlar."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer onlara,* yani seni Allah'ın dışındaki varlıklarla korkutanlara, *'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan,* O'nun her şeyi yoktan var ettiğinin delili apaçık ortada olduğu için, *elbette 'Allah' derler."* Onları susturup kınamak için de ki: *"Öyleyse bana söyler misiniz? Eğer Allah bana bir zarar vermek isterse, Allah'ı bırakıp da taptığınız putlar, O'nun verdiği zararı giderebilirler mi?"* Ulvî ve süflî âlemlerin (göklerin ve yerin) yaratıcısının sadece Allah olduğunu bilip itiraf ettiğinize göre, bana putlarınızın durumunu söyleyin: Şayet Allah bana bir zarar vermek istese, putlarınızdan herhangi birinin o zararı benden gidermeye gücü yeter mi? *"Yahut Allah, bana rahmet etmeyi* yani fayda vermeyi *dilerse, onlar O'nun bu rahmetini engelleyebilirler mi?"* Onu geri çevirebilirler mi?

Âyette, müşriklerle ve onların taptığı putlarıyla alay etme vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"De ki: Allah bana yeter."* Hayra ulaşma ve kötülüğü savma gibi bütün işlerimde Allah bana yeter. Rivayet edildiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] müşriklere bu soruyu sorunca sükût ettiler. O zaman şu âyet indi:

"De ki: Allah bana yeter. Tevekkül edenler sadece O'na güvenip dayanırlar." Onlar, O'nun dışında hiç kimseye güvenip dayanmazlar; çünkü onlar, bütün varlıkların O'nun hükmüne boyun eğdiğini bilirler.

38. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar iki kısımdır; biri düşmanlar, diğeri ise dostlardır. Dostlarına baktığında onların sadece, Allah'ın senin için takdir ettiği bir şeyle sana fayda vermeye güç yetireceklerini görürsün. Düşmanlarına bakınca ise onların da sadece Allah'ın senin için takdir ettiği bir şeyle sana zarar vermeye güç yetireceklerini görürsün. Öyle ise hepsini bırakıp Allah'a bağlan ki seni kendisi dışında herkesten kurtarsın, senin için takdir ettiğini izzet ve kolaylıkla sana ulaştırsın.

Kâfirlere Vaat Edilen Azap

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlere azap vaat ederek şöyle buyurdu:

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَۙ
﴿٣٩﴾ مَنْ يَأْت۪يهِ عَذَابٌ يُخْز۪يهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُق۪يمٌ ﴿٤٠﴾ اِنَّا
اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّۚ فَمَنِ اهْتَدٰى فَلِنَفْسِه۪ۚ
وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَاۚ وَمَا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَك۪يلٍ ﴿٤١﴾

39-40. ***De ki: "Ey kavmim! Elinizden geleni yapın; şüphesiz ben de yapacağım! Kişiyi rezil edecek azabın kime geleceğini ve sürekli olan azabın kimin başına ineceğini yakında bileceksiniz!"***

41. *Şüphesiz biz bu kitabı sana, insanlar için hak olarak indirdik. Artık kim doğru yola girerse kendi iyiliği için girmiş olur; kim de doğru yoldan saparsa sadece kendi zararına sapmış olur. Sen onlara vekil değilsin.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Ey kavmim! Elinizden geleni yapın."* Yani onlara de ki: Siz, içinde bulunduğunuz halde ve devamlı yaptığınız düşmanlık üzere elinizden geleni yapın. *"Şüphesiz ben de* bulunduğum durumda *elimden geleni yapacağım."* Âyette zımnen şu bildiriliyor: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] durumu, Allah'ın kendisine yardımıyla ve özel desteği ile devamlı güçlenecektir. Bunun için Cenâb-ı Hak, kâfirlere şu şekilde azap vaadinde bulundu:

"Kişiyi rezil edecek azabın kime geleceğini yakında bileceksiniz!" Şüphesiz, Hz. Peygamber'in düşmanlarının rezil ve rüsva olması, onun dünyada ve ahirette galip geleceğine ve zafere ulaşacağına dair bir delildir. Gerçekten Allah Teâlâ, onları Bedir günü rezil edip azaba uğrattı.

Âyet şöyle bitiyor: "Sizler ayrıca ahirette *sürekli olan azabın kimin başına ineceğini de yakında bileceksiniz!"* Âyette geçen sürekli azap, ahiret azabıdır, çünkü o devamlıdır.

Cenâb-ı Hak sonra, sürekli azap içinde kalanlarla, ebedî nimetler içinde olanların arasını ayıran şeyden bahsederek şöyle buyurdu:

"Şüphesiz biz bu kitabı sana, insanlar için hak olarak indirdik." Bu kitap (Kur'an) insanlar için inmiştir; kim ondan yüz çevirirse can yakıcı azabı hak eder, kim de ona sımsıkı sarılırsa ebedî nimetleri elde eder. Biz o kitabı hak ile, hakkı açıklamak için indirdik.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Artık kim doğru yola girerse kendi iyiliği için girmiş olur;* o sadece kendisine fayda vermiş olur. *Kim de* ondan veya onunla amel etmekten yüz çevirerek *doğru yoldan saparsa sadece kendi zararına sapmış olur.* Çünkü onun hak yoldan çıkmasının vebali, sadece kendisine ait olur. *Sen onlara vekil değilsin* ki kendilerini hidayet yoluna girmeye mecbur edesin." Senin vazifen sadece tebliğdir; sen de onu en güzel şekilde yaptın.

39-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak yola davet edenlerden kim, bir topluluğu uyarır da onlar kendisinden yüz çevirir ve çağrısına iltifat etmezlerse onlara der ki: "Ey topluluk, siz bu şekilde davranmaya devam edin; ben de yaptığım şekilde amele devam edeceğim. İnsanı rezil eden sürekli azabın kime geleceğini yakında bileceksiniz!" Kalbin haktan perdelenmesinden ve yüce sevgilinin (Mevlâ'nın) huzurundan uzak kalmaktan daha şiddetli hangi azap vardır?

Ölümden Sonra Dirilmenin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, Kur'an'dan yüz çevirenlerin başına gelecek azabın gerçekleşeceği öldükten sonra dirilmenin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حٖينَ مَوْتِهَا وَالَّتٖي لَمْ تَمُتْ فٖي مَنَامِهَاۚ فَيُمْسِكُ الَّتٖي قَضٰى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰٓى اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

42. ***Allah, ölen insanların ruhlarını ölüm zamanında, ölmeyenlerin ruhlarını da uykusunda iken alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını*** *(katında)* ***tutar, diğerlerini ise belirli bir süreye kadar*** *(bedene)* ***gönderir. Şüphesiz bunda, iyi düşünen bir toplum için ibretler vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, ölen insanların ruhlarını ölüm zamanında, ölmeyenlerin ruhlarını da uykusunda iken alır."* Allah Teâlâ, ölüm vakti gelen ruhları, tamamen kabzeder, onların bedenle hiçbir alakası kalmaz. Uyku halindeki insanların ise ruhlarını alır fakat bedende ruhun şuasını (ışığını ve tesirini) bırakır. Ölümüne hükmedilenlerin ruhu, bedenden zâhiren ve bâtınen alınır, bedenle bütün ilişiği kesilir. Ölümü

gelmeyen kimselerin ruhu ise uyku anında sadece zâhiren alınır, bâtınen bedenle bağlantısı kalır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Allah ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını katında tutar,* onları bedene geri göndermez; *diğerlerini ise* yani uyku halinde olanların ruhlarını ise uyandıklarında *belirli bir süreye kadar* bedenlerine *gönderir.*" Belirli süre, onların ölümü için belirlenen eceldir. Allah Teâlâ, uyuyanları ölülere benzetti; çünkü uyuyan kimse, yanında yapılan işleri seçemez ve bir tasarrufta bulunamaz; ölüler de böyledir.

Müfessirlerin imamı Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "İnsan nefsi (ruhu), ruhanî âlemin özelliklerini taşıyan, ışık veren manevi bir cevherdir. Ruh bedenle irtibata geçtiğinde ışığı bütün âzalara yayılır ki o hayattır. Sonra, ruhun uyku halinde bedenle bağlantısı zâhiren kesilir, ancak bâtınen devam eder. Ölüm anında ise ruhun bedenle bağlantısı hem zâhiren hem de bâtınen kesilir. Bağlantının kesilmesi yönünden ölümle uyku birdir fakat ölüm, bağlantının tam kesilmesidir, uyku ise bağlantının noksan kesilmesidir. Bundan şunu anlıyoruz: Her şeye gücü yeten ve her işini hikmetle yapan yüce Allah, nefis (ruh) cevherinin bedenle bağlantısını üç şekilde düzenlemiştir:

Birincisi, ruhun ışığı, bedenin bütün parçalarına zâhiren ve bâtınen yayılır, ruhun bedenle bağlantısı iki yönden de devam eder. Bu, uyanıklık halidir.

İkincisi, ruhun bedenle bağlantısı zâhiren ve bâtınen tamamen kesilir. Bu, ölümdür.

Üçüncüsü, ruhun bedenle bağlantısı zâhiren kesilir, bâtınen devam eder. Bu da uykudur. Bundan şu ortaya çıktı: Uyku ile ölüm, ruhun alınması yönüyle ortak bir hale sahiptir. Sonra her biri diğerinden kendisine has durumla ayrılır. İnsanı hayrette bırakan böyle bir takdiri, sadece, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve her işini hikmetle yapan bir zat meydana getirebilir."[401]

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Allah Teâlâ, eceli gelen nefisleri öldürdüğünde nuranî ruhu kesif bedenden tamamen çıkarır. Uyku

401 Fahreddin-i Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 26/247 (Beyrut 1990).

anında ise bedenin zâhirinden ruhun alakasını keser fakat ruhu tamamen çekip almaz. Uyuyan kimse, latif bir şekilde nefes alıp verir; bu ruhun nefesidir. Eğer ruh tamamen gidecek olsa, kul hiçbir harekette bulunamaz, ölüm gerçekleşir."

Yine Sehl [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bedenin hayatı, latif bir nurladır; ruhun hayatı ise Allah'ın zikriyledir."

Şu da onun sözü: "Ruh, beden olmadan kendi başına ayakta durur (fonksiyonlarını icra eder). Baksana, Allah Teâlâ, (Hz. Âdem'in sulbünden çıkarttığı) bütün insanların zerrelerine hitap etmiş, bu hitap ve cevap, insanların bedenleri bulunmadan nefis, ruh, anlayış, akıl ve latif bir ilimle gerçekleşmiştir."[402]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Berzah âlemindeki azap ve nimet de bu şekilde olur. Ruh, berzah âleminde gelir gider.

el-Kused (veya *el-Kasd*) adlı eserde demiştir ki: "Ruhla nefis, gölgeyle beden gibidir. Gölge sağa sola uzar, kısalır; asıl (beden) ise böyle değildir. Ruh, bedenin sırrıdır. Bu sır, Rabb'ine aittir. O, en küçük hakikatin şuasıdır. Sır, en yüce sırrın nurudur. Bütün bunlar yaratılmıştır; hepsi Allah'ın kudretine bağlıdır. Sakın şeytan seni başka bir düşünceye sevketmesin, bedbaht olursun; cehennemde rahmetten uzaklık ateşiyle yüz yüze gelirsin."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: En yüce sır, bütün varlıkların kendisiyle ayakta durduğu zatın sırrıdır; bu sır ezelî olup yaratılmış değildir.

Sa'lebî, Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediğini nakletmiştir: "İnsanın bedeninde nefisle ruh vardır. Nefis, bedende akıl ve temyiz (seçme) görevini yapar. Ruh ise hareket ve nefes alıp verme görevlerini icra eder. Kul uyuduğu zaman, Allah onun nefsini kabzeder, ruhunu kabzetmez."[403]

Durum böyledir. *Sahîh-i Buhârî*'de bu manada şu hadis-i şerif nakledilmiştir:

---

402 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/200.

403 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/308; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/89; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/397.

"Şüphesiz, Allah dilediği zaman ruhlarımızı (uykuda) çekip alır; dilediği zaman onları geri çevirir."[404]

Hadiste, kabzedilenin "ruhlar" olduğu söylenmiştir. Doğrusu, bu konuda nefisle ruh birdir. Şu âyet bunun delilidir: *"Allah, ölen insanların ruhlarını ölüm zamanında, ölmeyenlerin ruhlarını da uykusunda iken alır."*

Özetle deriz ki: Ölüm, ruhun, şuasıyla (ışığıyla) birlikte bedenden çıkmasıyla gerçekleşen tam bir vefat hali olup o anda hayat bedenden tamamen gider. Uyku ise ruhun şuasının bedende kalıp kendisinin çıkmasıyla gerçekleşen yarım bir vefat olup onunla hayat ve nefes alıp verme devam eder.

Yine Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hayatta olanların ruhlarıyla ölenlerin ruhları rüyada karşılaşır, Allah'ın dilediği şekilde görüşüp tanışırlar. Allah Teâlâ, onların cesetlerine dönmesini irade edince, ölenlerin ruhlarını katında tutar, hayatta olanların ruhlarını cesetlerine gönderir. Allah Teâlâ'nın, *'Allah, ölen insanların ruhlarını ölüm zamanında, ölmeyenlerin ruhlarını da uykusunda iken alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını (katında) tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (bedene) gönderir'* âyeti bunu anlatmaktadır."[405]

İz b. Abdüsselâm[406] bu konuda demiştir ki: "Her cesette iki ruh vardır. Biri, uyanıklık ruhudur. Allah Teâlâ'nın onunla uyguladığı kanunu şöyledir ki bu ruh cesette bulunduğu zaman insan uyanık olur, cesetten çıkınca ise uyur. Rüyaları bu ruh görür. Diğeri ise hayat ruhudur. Cenâb-ı Hakk'ın onunla uyguladığı kanunu şöyledir ki bu ruh bedende bulunduğu sürece insan diri olur, bedenden çıkınca ise ölür. Bedene geri dönünce insan hayat bulur. Bu iki ruh, insanın içinde bulunmaktadır. Onların yerini sadece yüce Allah'ın bildirdiği kimseler bilir. Onlar, annenin karnında bulunan iki cenin gibidir."[407]

404 Buhârî, Mevâkît, 35 (nr. 595); Ebû Davud, Salât, 11 (nr. 439). Bu rivayetlerde hadis, *"Allah ruhlarınızı dilediği zaman çekip alır"* şeklindedir.

405 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/232.

406 İzzeddin Abdülaziz b. Abdüsselâm es-Sülemi ed-Dımaşki (v. 660/1262), Şâfiî fakihidir. Pek çok eseri bulunmaktadır. Onlardan bazıları şunlardır: 1. *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-En'âm*, 2. *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, 3. *Ahkâmü'l-Cihâd ve Fezâilüh*, 4. *el-Fetâva'l-Mısriyye*, 5. *Fevâid fî Müşkili'l-Kur'ân*, 6. *Bidâyetü's-Sûl fî Tafdîli'r-Resûl* (geniş bilgi için bk. H. Yunus Apaydın, "İbn Abdüsselâm, İzzeddin", *DİA*, 19/284-286).

407 bk. İbn Abdüsselâm, *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-En'âm*, s. 360 (Beyrut 1990).

Âyet, Allah Teâlâ'nın kudretinin kemaline dikkat çekmektedir. Onda, öldükten sonra dirilmeye dair bir delil vardır. Öldükten sonra dirilmeyle uykudan uyanmak aynıdır. *"Şüphesiz bunda, iyi düşünen bir toplum için ibretler vardır"* âyetinin manası budur. Yüce Allah'ın kudretinin hayret verici tecellileri üzerinde düşünen kimseler şunu bilirler: Ruhları uykuda tutmaya ve sonra bedene geri göndermeye gücü yeten zat, bedenleri öldürmeye ve yeniden diriltmeye de güç sahibidir.

Tevrat'ta şöyle geçmektedir: "Uyuduğunuz gibi ölür, uyandığınız gibi yeniden dirilirsiniz."

42. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah, manen temizlenmiş nefisleri, onlar hevâsından öldüğünde kudsî huzuruna çekip alır. Nefsanî hazlarından ölmemiş nefisleri ise gaflet uykusu içinde varlık hapishanesinde ve bedenin kalıbı içinde tutar. Manen ölmesine hükmettiği nefisleri kudsî huzurunda tutar, onları maddi varlıkları müşahedeye geri döndürmez. Diğerlerini ise belirli bir süreye kadar maddi şeylere ve dünya vadilerine salar. Bu belirli süre, maddi veya manevi ölümdür. Manevi ölüm (nefsin kötü arzularından tamamen kurtulması), kendisine ilâhî inâyet takdir edilmişse mümkün olur.

Putlar Kimseye Bir Fayda ve Zarar Veremez

Cenâb-ı Hak sonra, putların kendilerine bir fayda veya zarar vereceğine inananları reddederek şöyle buyurdu:

اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُفَعَٓاءَۜ قُلْ اَوَلَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَعْقِلُونَ
﴿٤٣﴾ قُلْ لِلّٰهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًاۜ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٤٤﴾

43. ***Yoksa onlar Allah'tan başkalarını şefaatçi mi edindiler? De ki: "Onlar hiçbir şeye güç yetiremezler ve akıl erdiremezlerse de mi (kendilerini şefaatçi edineceksiniz)?"***

44. ***De ki: "Bütün şefaat Allah'a aittir. Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Sonra O'na döndürüleceksiniz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yoksa onlar,* yani Kureyş, *Allah'tan başkalarını şefaatçi mi edindiler?"* Onlar, putlarının Allah katında kendilerine şefaat edeceğini mi zannediyor? Yani onlar, kendi düşüncelerine göre, Allah'tan başkalarını şefaatçi edindiler. Bunu Allah'tan bir tarif ve haberle değil, kendi hükümleriyle yaptılar. Şüphesiz, Allah sadece kendisinin izin verdiği kimsenin şefaatini kabul eder. Putların şefaatçi olduğunu söyleyenler ise Allah'a iftira etmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"De ki: Onlar hiçbir şeye güç yetiremezler ve akıl erdiremezlerse de mi* kendilerini şefaatçi edineceksiniz?" Yani onlara de ki: O putlar, Allah Teâlâ katında şefaat yetkisine sahip olmak şöyle dursun, dünyada herhangi bir şeye güç yetiremezler ve bir şeyi akıl edemezlerse de mi kendilerini şefaatçi edineceksiniz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: Onları ayıplamak ve cahilliklerini ortaya koymak için *de ki: "Bütün şefaat Allah'a aittir."* Şefaatin asıl sahibi O'dur, hiç kimse kendi başına şefaat etmeye kalkışamaz. Sadece, kendisine şefaat edilen kimse Allah'ın razı olduğu ve şefaat eden de kendisine izin verilen biri olursa şefaat geçerlidir. Bunların ikisi de putlarda mevcut değildir.

Cenâb-ı Hak sonra, şefaatin kendisine ait oluşunun sebebini şöyle bildirdi: *"Göklerin ve yerin mülkü,* hâkimiyeti *O'nundur."* Yani onlarda ve onların içinde bulunan bütün mahlûkat üzerinde yetki O'na aittir. Yüce Allah'ın izni ve rızası olmadan, hiç kimse, O'nun hiçbir işi hakkında konuşmaya güç yetiremez.

"Sonra, kıyamet günü hepiniz *O'na döndürüleceksiniz;* O'nun dışında kimseye değil." Yüce Allah, o zaman istediğini yapar.

Nesefî demiştir ki: "Bugün göklerin ve yerin mülkü ve hâkimiyeti Allah'a aittir. Sonra, kıyamet günü de O'na döndürüleceksiniz. O gün hükümranlık ve yetki tamamen O'na aittir. O halde dünyada ve ahirette mülk, hâkimiyet ve yetki O'nundur."[408]

408 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/89.

43-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şefaat yetkisi sadece, Allah katında itibar ve makam sahibi kimselere verilir. Allah katındaki itibar, kulun Allah'a yönelmesi ölçüsünde büyük olur. Allah'a yönelmek, ilâhî sevgi ölçüsünde olur. Muhabbet ise kula ezelde takdir edilen ilâhî inâyet ölçüsünde olur. Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Allah'a yönelme nurları ölçüsünde O'nunla buluşma ve görüşme nurları çoğalır. Allah ile görüşme nurları ölçüsünde kulun marifeti genişler. Kulun marifeti ölçüsünde Allah katında itibarı olur. İtibarı kadar da şefaat etme alanı genişler. Öyle ki velilerden birine, kendi zamanındaki müminlerin hepsine şefaat etme izni ve yetkisi verilir; o da onlara ölüm anında veya hesap sırasında şefaat eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Müşriklerin Alameti

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin alametinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَحْدَهُ اشْمَاَزَّتْ قُلُوبُ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ
بِالْاٰخِرَةِۚ وَاِذَا ذُكِرَ الَّذ۪ينَ مِنْ دُونِه۪ٓ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٥﴾
قُلِ اللّٰهُمَّ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ
اَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ ف۪ي مَا كَانُوا ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٤٦﴾

45. *Allah, tek olarak anıldığı zaman, ahirete inanmayanların kalpleri daralıp sıkılır; Allah'tan başkaları (putları) anıldığında ise yüzleri gülüverir.*

46. *De ki: "Ey gökleri ve yeri yaratan, gizliyi ve âşikârı bilen Allahım! Ayrılığa düştükleri konularda kulların arasında hükmü sen verirsin."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah, tek olarak anıldığı zaman,* sadece Allah'tan bahsedilip O'nunla birlikte putlarından bahsedilmediği zaman *ahirete inanmayanların kalpleri daralır;* yani kalplerinde bir bunalma, sıkılma ve nefret oluşur." Şu âyette de bahsedildiği gibi:

"Sen Rabb'ini Kur'an'da tek olarak andığın zaman, onlar nefret ederek arkalarını dönüp giderler" (İsrâ 17/46).

Âyet şöyle devam ediyor: "*Allah'tan başkaları* yani putları *anıldığında ise yüzleri gülüverir.*" Onların putlarıyla birlikte Allah bahsedildiği veya Allah'tan hiç bahsedilmeden sadece onların putları bahsedildiğinde, onlar sebebiyle ileri derecede fitneye düşmüş olduklarından ve Allah'ın zikrini tamamen unuttuklarından hemen yüzleri güler.

Yahut onların yanında, "lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerike leh" (Allah'tan başka ilâh yoktur, O tektir, O'nun hiçbir ortağı yoktur) denildiğinde, nefret edip giderler, çünkü onda onların ilâhları ret ve inkâr edilmektedir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Âyetin zâhiri, sevgilerinde sadece şekil ve sûretlere tâbi olan kibirli ve inkâr ehli kimselere hitap etmektedir. Onların tâbi olduğu bu şeyler, bir şeye benzetilen ve hayal edilebilen cinsten olduğu için onlara sevgi duymaktadırlar. Çünkü onların kalpleri, Allah'a zıt olan ve O'na ortak koşulan varlıkların haline uygun yaratılmıştır. Onların kalplerinde, Allah'ı tanıyan marifet ehlinin karakteri yoktur. Onlar, hayal edilemeyen ve benzeri bulunmayan yüce Mevlâ'nın anıldığını işittiklerinde kalpleri daralır, göğüsleri bunalır, bundan nefret ederler. Allah'ın dışındaki şekil, sûret ve varlıkların anıldığını işitince ise son derece ahmak ve tam manasıyla cahil olduklarından nefisleri o şeylerle sakin olup huzur bulur. Bu halleriyle onlar küçük çocuklara benzemektedir. Zira çocuklar, çamurdan (alçı ve benzeri maddelerden) yapılmış atlarla ve tahtadan imal edilmiş aslanlarla oynayıp sevinirler; halbuki onlar gerçek savaş atlarının geçişine ve çöllerdeki aslanlara bakmaya güç yetiremezler."[409]

409 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 3/216.

Âyette müşriklerin birbirine zıt iki hali, son derece mübalağa ile açıklandı, çünkü âyette bu iki halin zirvesi anlatıldı. Sevinmek, kalbin sevinçle dolup bunun yüze yansıması ve yüzün ondan dolayı parlamasıdır. Kalbin daralıp sıkılması ise kalbin kin ve gam ile dolması, bu yüzden yüzün derisinin çekilip donuklaşması ve yüzde sıkıntı ve hüznün gözükmesidir.

Cenâb-ı Hak, sonra Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], müşrikler ondan yüz çevirip gittiklerinde kendisine sığınmasını emrederek şöyle buyurdu: *"De ki: Ey gökleri ve yeri yaratan,* yani ey gökleri ve yeri yoktan var eden, *gizliyi ve âşikârı bilen Allahım!"*

Âyetin, *"gizliyi ve âşikârı bilen"* kısmına şu manalar verilmiştir:

Zâtının sırlarından gizli olanı ve ortaya çıkanı bilen Allahım.

Gizli olan ve açıkta yapılan her şeyi bilen Allahım.

Âyetin manası şudur: Resûlüm, müşriklerin kibir ve inat içinde şiddetle karşı gelmelerine üzüldüğünde Allah Teâlâ'ya sığın; O, bütün varlıklara hükmetmeye kadirdir ve onların bütün hallerini bilir.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sözü şöyle devam ediyor: *"Ayrılığa düştükleri konularda kullarının arasında hükmü sen verirsin."* Öyle bir hüküm verirsin ki bütün kibirli ve inatçılar ona teslim olur, bütün azgın ve haddi aşmışlar boyun eğer. Yâ Rabbi, sen, kendilerine karşı dünyada ve ahirette bana zafer vererek, benimle inatçı düşmanlarım arasında hükmünü ver.

Said b Müseyyeb'in[410] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyetin dışında, okunup da dua edildiğinde karşılık verilmeyen başka bir âyet bilmiyorum!"[411] Yani Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'tan, müşriklerin köklerini kazıyarak kendisiyle onlar arasında hüküm vermesini istedi, fakat Allah onlara mühlet verdi; çünkü bu mühlet onlar için rahmettir.

410 Ebû Muhammed Said b. Müseyyeb el-Kureşî el-Mahzûmî (v. 94/713), Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden biridir.

411 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/90; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/237.

Rivayet edildiğine göre, Rebî' b. Heysem çok az konuşan biriydi. Kendisine Hz. Hüseyin'in [radıyallahu anh] öldürüldüğünü haber verdiklerinde, haberi götürenler, "Şimdi konuşur!" dediler. Rebî' ise şundan başka söz söylemedi. Önce, "Gerçekten bunu yaptılar mı?" diye sordu. Sonra, *"De ki: Ey gökleri ve yeri yaratan, gizliyi ve âşikârı bilen Allahım! Ayrılığa düştükleri konularda kullarının arasında hükmü sen verirsin"* âyetini okudu. Peşinden de, "Hz. Resûlullah'ın kucağında oturttuğu ve ağzından öptüğü kimseyi öldürdüler ha!" dedi.[412]

45-46. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Müminin, müşrikin aksi durumda olması gerekir. Mümin, "lâ ilâhe illallah" kelime-i tevhidini işince sevinir ve içi açılır. Boş sözleri ve eğlence türü şeyleri işitince ise kalbi daralır ve sıkılır.

Âbid veya zâhid, taate ve ahirete hazırlanmaya sevkeden bir şey işitince sevinir ve gayrete gelir. Kulu dünyaya ve tembelliğe sevkeden bir şey işitince ise kalbi daralır ve sıkılır.

Hak yolunda manevi seyir halinde olan mürid, Allah'a yaklaştıran bir şey işitince sevinir ve içi açılır. Kulu Allah'tan uzaklaştıran bir söz ve mâsivaya ait bir şey işitince ise kalbi daralır ve sıkılır.

Allah'a vâsıl olmuş kâmil insana gelince, o, her şeyle Allah'a yakınlığını artırdığı için, hiçbir şeyden dolayı kalbi sıkılıp daralmaz. Çünkü o, her şeyde Allah'ı tanır, her şeyde O'na ait bir marifet elde eder, her şeyde O'ndan bir mana ve ilim işitir, hiçbir şey onu Allah'tan perdelemez. Onun maddi yönü Hak'ta fâni olmuş ve marifet dairesi genişlemiştir. O her şeyden marifet ve maneviyat adına bir pay alır; hiçbir şey ondan (gaflet ve günah olarak) bir pay alamaz.

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî demiştir ki: "Önceki peygamberlerden birine indirilmiş bir kitapta Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Kim her şeyde, her şeyi terkederek bana itaat ederse ben de her şeyin önünde onun için tecelli ederek, her şeyde kendisinin isteğini yerine getiririm. Öyle ki beni kendisine her şeyden daha yakın

412 Nesefi, *a.g.e.*, 4/90; Kurtubi, *a.g.e.*, 15/237.

görür. Bu birinci yol olup o, sâliklerin yoludur. Diğeri ise en büyük yol olup şudur: Kim her şeyde, Mevlâ'sının güzel iradesinin bulunduğunu bilerek bütünüyle O'na yönelirse ben de her şeyde ona tecelli ederek kendisinin her isteğini yerine getiririm; öyle ki o, her şeyde beni görür."

Şirkin Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, şirkin cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَوْ اَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعاً وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ
مِنْ سُوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ ﴿٤٧﴾
وَبَدَا لَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٤٨﴾

47. ***Eğer yeryüzünde bulunan her şey, bir o kadarıyla birlikte zulmedenlerin olsaydı, kıyamet gününde kötü azaptan kurtulmak için onu mutlaka feda ederlerdi. O gün hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılarına çıkarılır.***

48. ***Dünyada yaptıkları amellerin günahları karşılarına çıkmış ve alay edip durdukları şeyler kendilerini sarmıştır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer yeryüzünde bulunan her şey,* mal ve hazineleriyle birlikte *bir o kadarı da eklenerek hepsi* şirke düşerek kendilerine *zulmedenlerin olsaydı, kıyamet gününde kötü azabın şiddetinden kurtulmak için onu mutlaka feda ederlerdi."* Yani bütün dünyadakiler onların olsaydı, şiddetli azaptan kendilerini kurtarmak için onu fidye olarak verirlerdi. Heyhât ki heyhât! Artık kurtuluş zamanı değildir. Gördüğün gibi bu âyet, şirke düşenler için şiddetli bir tehdittir ve onların bütün ümitlerini kesmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"O gün hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılarına çıkarılır."* Yani onların hiç hesap etmedikleri, düşünmedikleri ve içlerinden geçirmedikleri azap çeşitleri karşılarına çıkar. Bu ifade şekli, tehditte son noktadır, ondan ötesi yoktur. Bu ifade tarzının bir benzeri, müminlere verilen müjdede mevcut olup o, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetinde geçmektedir:

"Onlar için, yaptıklarına karşılık olarak göz aydınlığı şeylerden nelerin hazırlandığını hiç kimse bilmez" (Secde 32/17).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dünyada yaptıkları amellerin günahları karşılarına çıktı."* Yani yaptıkları amellerin günahları kendileri için ortaya çıktı. Yahut amel defterleri kendilerine sunulunca, yaptıkları işlerin kötülüğü ortaya çıktı; halbuki onların durumu daha önce kendilerine gizliydi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların amellerinin azabı karşılarına çıkıverdi.

"Ve alay edip durdukları şeyler, yani İslâm'la, onu getirenle ve ona tâbi olanlarla alay edişlerinin cezası *kendilerini sardı."* Yaptıklarının cezası başlarına geldi ve onları çepeçevre kuşattı.

47-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetin hükmü, yaptığı kötülüklere tövbe etmeyen bütün zalimler için geçerlidir. Zalim, işlediği zulmün azabından kurtulmak için yeryüzünde bulunan her şeyi feda etmek ister fakat kendisine böyle bir imkân verilmez.

Allah Teâlâ'nın, *"O gün hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılarına çıkarılır"* âyeti umumi olup herkesi içine alır. Ondan, ilâhî marifetin ve inâyetin zirvesine ulaşmış çok az ârif hariç, kimse kurtulamaz. Kim, bu makama ulaşmamışsa o kimse kusur içindedir. O, kendisinin en yüksek makamlarda olduğunu düşünür, halbuki esfel-i sâfilîndedir. Bunun için selefin (önceki salihlerin) bu âyetten korkusu çok büyük olmuştur.

Muhammed b. Münkedir,[413] ölüm anında endişe ve tasaya düştü. Kendisine bunun sebebi sorulunca dedi ki: "Allah'ın kitabındaki bir âyetten korkuyorum. Bu, *'O gün hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılarına çıkarılır'* âyetidir. Ben, yarın kıyamette Allah tarafından hiç hesap etmediğim şeylerin karşıma çıkarılmasından korkuyorum."

Rivayet edildiğine göre, Süfyân-ı Sevrî bu âyeti okuyarak şöyle demiştir: "Vay amelinde gösteriş yapanların haline, vay amelinde gösteriş yapanların haline!"[414]

İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde demiştir ki: "Kim Allah Teâlâ'nın zatı, sıfatları ve fiilleri hakkında hak olan görüşün aksine inanırsa âkıbeti kötüdür. Onun böyle ters bir inanca sahip olması, ya kendi düşüncesine, aklına ve görüşüne dayanır; öyle ki onun için mücadele eder, ona güvenir ve onunla aldanır. Yahut onun bu inanca sahip olması başkasını taklit yoluyla olur. Hali bu olan kimseye, çok defa, cehaletle inandığı şeyin bâtıl olduğu ölüm halinde kendisine açılır ve inandığı bütün şeylerin aslı olmadığı ortaya çıkar. Bu durum, onun ruhunun çıkma anında şüpheye düşmesine sebep olur ve böylece kendisi için kötü hâtime (kötü ölüm) gerçekleşir. Allah Teâlâ'nın, *'O gün hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılarına çıkarılır'* âyetiyle, *'Amel bakımından en çok zarara uğrayanı size söyleyeyim mi? Onlar, iyi iş yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatındaki çabaları boşa giden kimselerdir'* (Kehf 18/103-104) âyetinden kastedilen şey budur." İmam Gazâlî'nin açıklamaları için, *İhyâ*'nın "Kitâbü'l-Havf" bölümüne bakınız.[415] Ebû Tâlib-i Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserindeki açıklamalar da ona yakındır.[416]

Allah Teâlâ bizleri bela ve musibetlerden korusun; lutuf ve keremiyle sonumuzu en güzel saadetle tamamlasın.

---

413 Muhammed b. Münkedir (v. 131/748), tâbiînden olup Medineli zâhidlerden ve muhaddislerden biridir. Bazı sahabilere yetişip onlardan hadis rivayet etmiştir.

414 Rivayetler için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/91; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/237.

415 Gazâlî, *İhyâ*, 4/215 (Beyrut 2004).

416 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/382-384.

Müşriklerin Çirkin Tutumları

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin çirkin hallerinden bir diğerini bildirerek şöyle buyurdu:

فَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ اِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّا قَالَ
اِنَّمَا اُوتِيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا
يَعْلَمُونَ ﴿٤٩﴾ قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا
يَكْسِبُونَ ﴿٥٠﴾ فَاَصَابَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُواۜ وَالَّذِينَ ظَلَمُوا
مِنْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ سَيُصِيبُهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُواۙ وَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٥١﴾

49. ***İnsana bir zarar dokunduğu vakit bize yalvarır. Sonra, kendisine tarafımızdan bir nimet bahşettiğimizde ise, "Bu bana sadece bilgim sayesinde verilmiştir" der. Hayır, o bir imtihandır, fakat onların çoğu bunu bilmez.***

50. ***Bunu onlardan öncekiler de söylemişti; ama kazandıkları şeyler onlara hiçbir fayda sağlamadı.***

51. ***Bunun için yaptıkları kötülüklerin vebali onları yakaladı. Bunlardan zulmedenlerin de yaptıklarının kötülüğü başlarına gelecektir. Onlar, Allah'ı âciz bırakacak değiller.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnsana* fakirlik ve onun dışında *bir zarar dokunduğu vakit*, bizim dışımızdaki her şeyden yüz çevirerek *bize yalvarır.*" Yani onların, Allah tek olarak anıldığında canları sıkılır, putları anıldığında yüzleri güler; fakat kendilerine bir zarar dokunduğunda ise anılmasından yüzlerinin güldüğü putlara değil, anılmasıyla nefret ettikleri Allah'a dua ederler. Böylece, önceki halleriyle sonra yaptıkları birbiriyle çelişir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra, kendisine tarafımızdan bir nimet bahşettiğimizde,* ona tarafımızdan ihsan olarak bir nimet verdiğimizde -ki nimet bahşetmek Allah'a mahsus bir şeydir- o kul, *'Bu* ihsan veya nimet *bana sadece bilgim sayesinde verilmiştir' der."* Yani, ben kazanma yollarını bildiğim için o bana verildi, der. Kârûn'un şöyle dediği gibi:

"O (hazineler) bana sadece bendeki bir ilimden dolayı verildi" (Kasas 28/78).

Âyete şu mana da verilmiştir: O nimet, sahip olduğum bir üstünlükten ve hak etmemden dolayı bana verileceğini öğrendiğim bir ilme göre verildi.

Bir diğer mana: O bana, bu malı hak ettiğimi Allah Teâlâ'dan bildiğim bir ilme göre verildi.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Hayır, o bir imtihandır."* Ona bahşettiğimiz şey, aslında bir nimet değil, onun küfrünü veya şükrünü ortaya çıkarmak için verilmiş bir imtihan ve beladır. *"Fakat onların çoğu* işin aslının böyle olduğunu ve onlara bahşedilen şeyin sadece bir fitne (imtihan) olduğunu *bilmez."* Âyette, bütün insan cinsinin kastedildiğine bir delil vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunu* yani, 'O nimet bana sadece bilgim sayesinde verilmiştir' sözünü, Kârûn ve kavmi gibi *onlardan öncekiler de söylemişti."* Kârûn şöyle demişti: *"O (hazineler) bana sadece bendeki bir ilimden dolayı verildi"* (Kasas 28/78). Kavmi de onun bu söylediklerine razı olmuştu; bu durumda onlar da sanki aynı sözü söylemiş gibi oldular. Geçmişteki ümmetler içinde benzer sözü başkalarının söylemiş olması da mümkündür.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ama,* dünya malına dair *kazandıkları* ve topladıkları *şeyler onlara hiçbir fayda sağlamadı;* nihayet başlarına azap indi."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun için yaptıkları kötülüklerin vebali onları yakaladı."* Yani yaptıkları kötü işlerin cezası başlarına geldi. O, dünyadaki ve ahiretteki azaptır. Yahut âyette, kötülüğün cezasına da "kötülük" denmiştir; çünkü aralarında benzerlik ve birlik vardır. *"Kötülüğün cezası, benzeri bir kötülüktür (dengi bir cezadır)"* (Şûrâ 42/40) âyetinde olduğu gibi.

Âyetin manası şudur: Yaptıklarının cezası başlarına geldi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunlardan,* yani Kureyş müşriklerinden *zulmedenlerin de yaptıkları* inkâr ve isyanların cezası *başlarına gelecektir;* aynen kendilerinden öncekilere geldiği gibi." Müşriklerin başına bu ceza geldi. Şöyle ki yedi sene kıtlık çektiler ve ileri gelen adamları Bedir günü öldürüldü. *"Onlar, Allah'ı âciz bırakacak,* O'nun azabından kurtulup kaçacak *değiller."*

49-51. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette kötülenen hasletler, bu ümmetten pek çoğunda bulunmaktadır. Şöyle ki kulun başına bir sıkıntı veya acı bir durum gelince Allah'a yönelir; fakat Allah Teâlâ, hikmet âleminde cereyan eden basit bir sebeple ondan bu sıkıntıyı giderdiğinde, kurtuluşunu bu sebebe bağlar; "Falanca benden sıkıntıyı giderdi" veya, "Filanın ilacı beni iyileştirdi!" der. Bu, bir çeşit gizli şirk olup neredeyse açık şirke yakın bir durumdur. Kulun yapması gereken şey, yüce Allah'ın fiiline ve kudretine bakmak, vasıtaları gözünden düşürmektir. Dünyadaki hikmet icabı, arada vasıtalar bulunsa da kemal hali, onların varlığını fiilen kabul etmek ve hakikati müşâhede ederek onlardan nazarını çekmektir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Rızkı Genişleten ve Daraltan Yüce Allah'tır

Cenâb-ı Hak sonra, insanlar içinde uyguladığı kanunundan bahsetti. Bu kanun şudur: Zorluktan sonra kolaylık ve darlıktan sonra genişlik gelir. Bu konuda şöyle buyurdu:

أَوَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

52. ***Onlar, Allah'ın, rızkı dilediğine bolca verdiğini ve dilediği kimse için de kıstığını bilemediler mi? Şüphesiz bunda inanan bir toplum için*** *(her şeyin Allah'tan olduğuna)* ***deliller vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, Allah'ın, rızkı dilediğine bolca verdiğini ve dilediği kimse için de kıstığını bilemediler mi?"*

Yani onlar yukarıdaki sözü söylediler fakat Allah'ın rızkı dilediğine bolca verdiğini, dilediğinden de kıstığını bilmediler mi? Yahut onlar gafil kaldılar da Allah'ın rızkı dilediğine bolca verdiğini, dilediğinden de kıstığını bilmediler mi? Allah dilediğinin rızkını genişletir, dilediği kimse için de bir sebep ve illet yokken rızkını daraltır.

Yahut Allah, dilediği kimselerin rızkını günlük ihtiyacına yetecek kadar yapar; ondan fazla ve noksan yapmaz. Bu, kula nimetin tamamlanmasıdır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "O'nun sana yetecek kadar nimet vermesi ve seni azdıracak kısmını vermemesi, sana olan nimetinin tamamlanmasındandır."

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz bunda,* rızkın genişletilmesinde ve daraltılmasında *inanan bir toplum için,* bütün hadiselerin bir vasıta olmadan doğrudan Allah'tan olduğunu gösteren âyetler, *deliller vardır."* Bu deliller müminler içindir; çünkü onlardan, rızkı daraltanın ve genişletenin sadece Allah olduğuna, O'ndan başkasının böyle bir güç ve yetkiye sahip bulunmadığına dair sadece müminler delil çıkarır.

52. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ bazan, katında hiçbir nasibi olmayan kimselerin rızkını genişletir, en çok sevdiği kişinin ise rızkını daraltır. Genelde böyle olur. Buna göre, müttakilerin rızkı günlük ihtiyaçlarına yetecek miktardadır, refah sahiplerinin rızkı ise bolcadır.

Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesilmez

Allah Teâlâ, önceki âyetlerde müşrikleri kınadı, bu konuda mübalağa ile dehşetli ve korkutucu beyanlarda bulundu. Bu uyarıdan sonra, bütün insanlara şefkat ve merhametle onları tövbeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِۜ
اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًاۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿٥٣﴾ وَاَن۪يبُٓوا اِلٰى
رَبِّكُمْ وَاَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ﴿٥٤﴾

53. ***De ki: "Ey** (isyan ve azgınlıkta ileri giderek)* ***nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Şüphesiz, Allah bütün günahları bağışlar. O, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

54. ***Size azap gelip çatmadan önce Rabb'inize dönün, O'na teslim olun, yoksa size yardım edilmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *de ki: Ey* isyanlarda ve azgınlıkta ileri giderek *nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin!* Önce, O'nun günahları affetmesinden, sonra, rahmetiyle ihsan etmesinden ümidinizi kesmeyin. *Şüphesiz, Allah* şirk hariç *bütün günahları bağışlar."*

Günahların affedilmesinin azaptan sonra veya önce olması uygundur (Yani yüce Allah dilerse, kulun işlediği günahın azabını verdikten sonra onu affeder, dilerse hiç azap etmeden önce affeder). Günahların affedilmesinin tövbe şartına bağlanması, âyetin zâhirine terstir. Nasıl böyle olmasın ki yüce Allah, diğer bir âyetinde, *"Şüphesiz, Allah şirki (kendisine ortak koşulmasını) affetmez, onun dışındaki günahları dilediği kimseler için affeder"* (Nisâ 4/48) buyurmaktadır. Bu âyet, şirkin dışındaki günahların, Allah dilerse, hiçbir şarta bağlı olmaksızın affedileceğini göstermektedir. Âyetin devamında, mübalağa ile, *"Şüphesiz, O, günahları çokça affeden ve çok merhamet edendir"* buyrulması, affın sadece ilâhî iradeye bağlanması ve mağfiretten sonra rahmetin vaat edilmesi de bunu göstermektedir. Yine âyette geçen "kullarım" ifadesi de son derece merhamet ve acınmayı gerektiren zillet ve tahsis halidir. Bütün bunlar, yüce

Allah dilerse, -şirk hariç- mümin kullarının bütün günahlarını tövbe şartına bağlı olmaksızın affedeceğini göstermektedir.[417]

Âyet şöyle bitiyor: "*O, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.*" Âyetin metninde geçen, çok bağışlayan manasını verdiğimiz "el-Gafûr", büyük günahları örtüp affeder, çok merhamet edendir manasını verdiğimiz "er-Rahîm" ise kulun başındaki büyük sıkıntıları kaldırır demektir.

Bu âyet her ne kadar Hz. Hamza'yı şehid eden Vahşî veya diğerleri hakkında inmiş olsa da bu, hükmün onlarla sınırlandırılmasını gerektirmez; çünkü sebebin hususi olması, hükmün sadece ona özel olmasını gerektirmez.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "*Bana dünya ve içindekiler verilseydi, bu âyete sevindiğim kadar sevinmezdim.*"[418]

Bu âyet Vahşî hakkında inip de o müslüman olunca, müslümanlar Allah Resûlü'ne,

"Âyetin hükmü ona mı has, yoksa bütün müslümanları içeriyor mu? " diye sorulunca, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"*Onun hükmü, bütün müslümanlara aittir*" buyurmuştur.[419]

Katâde demiştir ki: "Bazı insanlar İslâm'dan önce büyük günahlara düştüler; İslâm'a girdikten sonra tövbelerinin kabul edilmeyeceğinden korktular. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyetle onları tövbeye ve rahmetine çağırdı."[420]

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyetler, Ayyâş b. Ebû Rebîa, Velid b. Velid ve müslüman olup da sonra fitneye düşen (dinleri hakkında eziyet görüp dinden çıkan) bir grup insan hakkında indi. Biz onlar hakkında, 'Onların farz ve nâfile hiçbir ibadeti kabul edil-

417 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/399.

418 Ahmed, *Müsned*, 5/275; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7137; İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, 20/229 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/237.

419 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11480; Beyhakî, *a.g.e.*, nr. 7140; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/101; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/235.

420 Süyûtî, *a.g.e.*, 7/235; ayrıca bk. Buhârî, Tefsîru Sûre (39), 1.

mez!' diyorduk. O sırada bu âyet indi. Hz. Ömer, yazı yazmasını bilen ve Kur'an kâtiplerinden biriydi. Bu âyeti kendi eliyle yazarak Ayyâş b. Ebû Rebîa, Velid b. Velid ve dinleri hakkında eziyet görüp fitneye düşen gruba gönderdi. Onlar, tövbe edip müslüman oldular ve hicret ettiler."[421]

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kur'an'da (manası ve müjdesi) bundan daha geniş bir âyet yoktur."[422]

Bu âyetten sonra, insanları Allah'ın rahmetinden ümitsiz bırakan ve onlara işi zorlaştıran sadece çok cahil ve katı biridir.

Zeyd b. Eslem [radıyallahu anh] demiştir ki: "Önceki ümmetlerden bir adam, ibadet konusunda çok gayretli ve nefsine karşı çok şiddetliydi. Fakat bu adam insanlara Allah'ın rahmetinden ümit kestirirdi. Bu adam ölünce,

'Rabbim, benim için katında ne var?' diye sordu. Allah Teâlâ da,

'Ateş var!' buyurdu. Adam,

'Yâ Rabbi, ibadetlerim nereye gitti?' diye sordu; Allah Teâlâ,

'Sen dünyada insanlara benim rahmetimden ümit kestirdin; bugün de ben sana rahmetimden ümit kestiriyorum!' buyurdu."[423]

Hz. Ali [kerremallahu vechehû] demiştir ki: "Gerçek fakih (dini hakkıyla anlayan kimse), insanları Allah'ın rahmetinden ümitsiz bırakmayan, aynı zamanda onları Allah'ın azabından kesin güvende tutmayan ve kendilerine Allah'ın haram kıldığı şeylerde ruhsat vermeyen kimsedir."

Cenâb-ı Hak sonra, mağfiretin gerçekleşmesi için tövbeye teşvik ederek buyurdu ki: *"Size azap gelip çatmadan önce Rabb'inize dönün."* Yani tövbe ve ihlâsla O'na yönelin.

İnâbe, tövbeden daha özel bir durumdur. Tövbe, yapılan hataya mutlak pişman olmaktır. İnâbe ise Allah'a ihsasla yönelerek tövbeyi ve yönelişi gerçekleştirmektir.

---

421 İbn Cerir, *a.g.e.*, 20/227-228; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/126; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/237.

422 İbn Cerir, *a.g.e.*, 20/228; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/237

423 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/312.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Kişinin ömrünün uzun olup Allah'ın ona, kendisine yöneliş nasip etmesi saadettendir."*[424]

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Denildiğine göre, inâbe ile tövbe arasındaki fark şudur: Tövbe eden kimse, azabından korkarak Allah'a döner; Allah'a yönelen kimse ise O'ndan hayâ ettiği için kendisine döner."[425]

Daha önce geçtiği gibi, âyette tövbenin emredilmesi, günahların affedilmesinin ona bağlandığını göstermez; çünkü burada, "Âyet, tövbe olmaksızın ve azap edilmeksizin herkesin günahlarının affedildiğini gösteriyor" diye bir iddia yoktur ki tövbe emrine gerek kalmasın. Âyetin amacı, tövbe olsun olmasın, Allah'ın affının genişliğini haber vermektir.

İbn Arafe demiştir ki: "Bil ki küfürden tövbe edenin tövbesinin kabul edilmesi kesindir. Günahlardan yapılan tövbeye gelince, bunun kabul edilmesi, ihtimallidir; onun kesin olduğu da söylenmiştir. Bu, genel için söylenmiş bir hükümdür. Zeyd b. Amr'ın tövbesi gibi, belirli bir kimsenin tövbesine gelince, onun kabulünün ihtimal dahilinde olduğunda şüphe yoktur."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Haberler, Zeyd b. Amr'ın tövbesinin kesin kabul edildiğini göstermektedir.

İbn Arafe sonra demiştir ki: "Günah işleyen kimseye gelince o, tövbe etmediği zaman, işi Allah'ın dilemesine kalmıştır. Bu kimse için korku tarafı daha ağır basmakta, onun azaba uğrayacağı inancı daha tercih edilir olmaktadır. Kasten adam öldürme günahına gelince, Ehl-i sünnet âlimleri onun hakkında farklı görüşler söylemiştir. Onun ebedî cehennemde kalacağını söyleyenler olduğu gibi, işinin Allah'ın dilemesini kaldığını söyleyenler de olmuştur."

Ebü'l-Haccâc ed-Darîr, bu konuda nazım halinde demiştir ki:

"Kâfirin tövbesi, geçmişini temizler; bu konuda ümmet arasında bir ihtilaf yoktur. Günahkârın tövbesine gelince, onun kabul edileceği ümit edilir. Onun önceki ile aynı olduğu da söylenmiştir. Çünkü ondan başka

424 Hâkim, *Müstedrek*, 4/240; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/315.

425 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/291.

bir hal yoktur. Bana göre de sözlerin en güzeli budur. Bunun delili, âyet ve hadislerin zâhirlerinin müslüman ve kâfiri toptan içermesidir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"O'na teslim olun."* Yani O'na boyun eğin ve emrine teslim olun.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Yani, taatinizde ihlâslı olun. Allah'a yönelmekten sonra ihlâslı olmaktan ibaret olan teslimiyet şudur: Kul, kurtuluşunun kendi yönelmesiyle değil, Allah'ın ihsanıyla olduğunu, Allah'ın verdiği sevaba da O'nun lutfuyla ulaştığını, kendi yönelişiyle O'nun ihsanına ulaşmadığını bilir."[426]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Size,* dünyada veya âhirette *azap gelmeden önce, O'na dönüp teslim olun.* Azap inmeden önce tövbe etmezseniz, *sonra size yardım edilmez."* Ondan ebediyen kurtulamazsınız.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette geçen azabın, Cenâb-ı Hak'tan ayrılık olduğu söylenmiştir. Onun, kulun içine düştüğü ümitsizliğin uğursuzluğu ile Allah'a yönelme vaktini kaçırmak olduğu da söylenmiştir."[427]

53-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Senin gözünde hiçbir günah, seni Allah'a karşı güzel zan sahibi olmaktan alıkoyacak derecede büyük olmasın. Şüphesiz, kim Rabb'inin azametini düşünürse onun gözünde her şey küçülür. Önceki ümmetler içinde doksan dokuz kişiyi öldüren adamın durumunu düşün. Olay şudur:

"Önceki ümmetler içinde bir adam, doksan dokuz kişiyi öldürdü. Sonra bir rahibe giderek, 'Bu günahın tövbesi var mıdır?' diye sordu, rahip de, 'Yoktur' deyince, adam onu da öldürüp 100'e tamamladı. Sonra ârif bir zata giderek ona sordu. Ârif, adama,

'Seninle tövbe arasına kim girebilir? Elbette günahının tövbesi vardır. Fakat sen içinde isyan ettiğin beldeden çık, Allah'a ibadet eden kimselerin bulunduğu şu şehre git' dedi. Adam da oradan ayrılıp söylenen yere gitti. Yolda kendisine ölüm geldi. Adam öleceğini hissedince,

---

426 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/291.

427 Biraz farklı ibare ile bk. Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/291.

göğsünü yöneldiği şehir tarafına çevirdi. Sonra öldü. Azap melekleri ile rahmet melekleri adamı alma konusunda anlaşamadılar. O zaman Hak Teâlâ onlara,

'Çıktığı şehir ile gitmek istediği şehrin arasını ölçün, hangisine yakın ise o tarafa aittir' buyurdu. Melekler mesafeyi ölçtüklerinde, adamın, gitmek istediği şehre bir karış daha yakın olduğunu tesbit ettiler. Bunun üzerine kendisini rahmet melekleri aldı."[428]

Bu konuda sayılamayacak kadar çok hikâye vardır.

Bir de şu gencin olayını düşün: Bir genç ağlayarak Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] geldi. Allah Resûlü gence,

"Seni ağlatan nedir?" diye sordu, genç,

"Günahlarım" dedi. Allah Resûlü,

"Günahların yedi kat gök, yedi kat yer ve yüksek dağlar kadar olsa da Allah onları affeder" buyurdu. Genç,

"Yâ Resûlallah, benim günahlarımdan biri yedi kat gökten ve yedi kat yerden daha büyüktür" dedi. Allah Resûlü, gence,

"Senin günahların mı büyüktür yoksa Allah'ın arşı mı?" diye sordu, genç,

"Benim günahlarım büyüktür" dedi. Allah Resûlü,

"Senin günahların mı büyüktür yoksa kürsî mi?" diye sordu, genç,

"Benim günahlarım daha büyüktür!" dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü,

"Senin günahların mı büyüktür yoksa ilâhın mı?" diye sordu, genç,

"Allah daha büyüktür" dedi. O zaman Allah Resûlü,

"Öyleyse günahını bana haber ver" buyurdu. Genç,

"Söylemekten hayâ ediyorum!" dedi. Allah Resûlü,

"Sen haber ver" buyurdu. Genç şöyle anlattı:

428 Olay hadis-i şerifte anlatılmaktadır. Hadis için bk. Buhârî, Enbiyâ, 45 (nr. 3470), Müslim, Tevbe, 46.

"Ben kefen soyucusu idim. Yedi senedir bu işi yapıyordum. Son olarak, ensardan genç bir kız vefat etti. Onun kabrini kazıp kefenini üzerinden çıkartıp aldım ve oradan uzaklaştım. Sonra şeytan bana galip geldi, dönüp kızla ilişkiye girdim. Bunun üzerine kız kabrinden kalkarak,

'Ey genç, yazıklar olsun sana! Kıyamet günü, hesap görücü Allah hüküm için kürsîyi kurduğu ve zalimden mazlumun hakkını aldığında senin halin nice olur! Beni bu ölüler arasında çıplak ve Allah'ın huzurunda cünüp olarak bıraktın!' dedi." Bunları işiten Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], hemen yerinden kalktı, gencin kafasına vurarak,

"Ey fâsık, çık yanımdan, sen ateşe ne kadar yakınsın!" dedi. Bunun üzerine genç, Allah Teâlâ'ya tövbe ederek oradan çıktı. Allah'ın dilediği kadar bir zaman geçince genç, ellerini açarak,

"Ey Muhammed'in, Âdem'in ve Havva'nın ilâhı Allahım! Eğer beni affettin ise bunu peygamberimiz Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve ashabına bildir. Yoksa üzerime gökten bir ateş göndererek beni onunla yak ve beni ahiret azabından kurtar!" diye dua etti. O zaman Cibrîl [aleyhisselâm] Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Yâ Resûlallah, sana selâm olsun. Rabb'in sana selâm ediyor" dedi. Allah Resûlü,

"O Selâm'dır, selâm O'ndandır, bütün selâmlar O'na döner" dedi. Cibrîl [aleyhisselâm],

"Allah sana, 'Halkı sen mi yarattın ben mi?' diye soruyor" dedi. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

"Elbette O yarattı" dedi. Cibrîl [aleyhisselâm],

"Allah, 'Halkı sen mi rızıklandırıyorsun ben mi?' diye soruyor" dedi. Allah Resûlü,

"Elbette O rızıklandırıyor" dedi. Cibrîl [aleyhisselâm],

"Allah, 'Onların tövbesini sen mi kabul ediyorsun ben mi?' diye soruyor" dedi. Allah Resûlü,

"Elbette onların tövbesini Allah kabul ediyor" dedi. Cibrîl [aleyhisselâm],

"Allah sana, 'Kulumu bağışla, ben onu affettim' buyuruyor" dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü, o genci çağırdı, onu bağışladı ve, *"Şüphesiz, Allah, tövbeleri çokça kabul eden ve kullarına çok merhamet edendir"* buyurup Allah'ın kendisini affettiğini müjdeledi. Bu olayı Ebü'l-Leys Semerkandî[429] ve Sa'lebî nakletmiştir.[430]

Kur'an'a Tâbi Olun

Cenâb-ı Hak, kendisine yönelmeden sonra Kur'an'a tâbi olmayı emrederek şöyle buyurdu:

وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً
وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٥٥﴾ أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتٰى عَلٰى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللّٰهِ
وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ ﴿٥٦﴾ أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللّٰهَ هَدٰينِي لَكُنْتُ مِنَ
الْمُتَّقِينَ ﴿٥٧﴾ أَوْ تَقُولَ حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ
﴿٥٨﴾ بَلٰى قَدْ جَاءَتْكَ اٰيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٥٩﴾

55. ***Farkında olmadan, azap size ansızın gelmeden önce, Rabb'inizden size indirilenin en güzeline** (Kur'an'a) **tâbi olun.***

56. ***Kişi, "Allah'a karşı bunca kusurumdan dolayı yazıklar olsun bana! Gerçekten ben** (O'nun diniyle) **alay edenlerdendim" diyeceği günden sakınsın.***

57. ***Yahut, "Allah bana hidayet verseydi, elbette O'na karşı gelmekten sakınırdım" diyeceği günden sakınsın.***

58. ***Yahut azabı gördüğünde, "Keşke benim için dünyaya bir kez dönüş olsa da iyilik yapsam " diyeceği günden sakınsın.***

---

429 Semerkandî, *Tenbîhü'l-Gâfilîn*, s. 104-105 (Dımaşk 2007). Tercümede *Tenbîhü'l-Gâfilîn*'in ibaresinden çok az ilave olmuştur.

430 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/313-315; Olayın sıhhat ve senedini tenkit edenler olmuştur.

59. *Allah ona der ki: "Hayır öyle değil! Âyetlerim sana geldi de sen onları yalanladın, büyüklük tasladın ve inkâr ettin."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Farkında olmadan, azap size ansızın gelmeden önce, Rabb'inizden size indirilenin en güzeline* yani Kur'an'a *tâbi olun."* Çünkü o, sözün en güzelidir; lafız ve mana olarak ondan daha güzel bir söz yoktur.

Âyetin "en güzeline uyun" kısmına şu manalar da verilmiştir:

Yasak edilenlere değil, emredilenlere uyun.

Ruhsatlara değil, azimetlere uyun.

Şu âyet de bu manadadır: *"Onlar, hak sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar"* (Zümer 39/18).

Bir diğer mana: Hükmü kaldırılmış olanlara değil, yürürlükte olan hükümlere uyun.

Âyetin umumi bir mana içermesi daha muhtemeldir. Buna göre, Allah'a yönelme, taat ve benzeri şeylerden kulu Allah'a yaklaştıran her şey bunun içine girer.

"Nasıl ve nereden geldiğinin *farkında olmadan azap size âniden gelip çatmadan önce,* ahiret için lazım olanları tedarik ve ona hazırlık için *Rabb'inizden size indirilenin en güzeline tâbi olun."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Bu şekilde Kur'an'a tâbi olmanızı size emrettim ki, *kişi, 'Allah'a karşı bunca kusurumdan dolayı yazıklar olsun bana!' diyeceği günden sakınsın."*

Âyette geçen, "Allah'a karşı" kısmına şu manalar da verilmiştir:

Allah hakkında,

Allah'ın taatinde,

O'nun zatını tanıma konusunda,

O'na yakınlıkta,

O'nun yolunda,

O'nun dininde yapmış olduğum kusurlarımdan dolayı yazıklar olsun bana!

Yahut Allah'ın rızasına götüren vesilede yapmış olduğum kusurumdan dolayı yazıklar olsun bana! Bu vesile, Allah'ın birliğini ve nebîsi Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini kabul etmektir.

Bir okuyuşa göre âyete, Allah'ın zikrinde yapmış olduğum kusurlarımdan dolayı yazıklar olsun bana, manası da verilmiştir.

Kişinin sözü şöyle bitiyor: *"Gerçekten ben* O'nun diniyle *alay edenlerdendim."*

Katâde demiştir ki: "O, Allah'ın taatini zayi etmekle yetinmedi, Allah'a taat ve ibadet yapanlarla alay etmeye kadar gitti."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yahut kişi şöyle der: Allah bana hidayet verseydi, elbette* şirkten *sakınırdım."*

İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bu sözü söyleyen kâfir, Allah'ın hidayetini Mu'tezile'den daha iyi tanımıştır. Aynı şekilde, kendilerine tâbi olanlara, *'Eğer Allah bizi hidayete ulaştırsaydı biz de size doğru yolu gösterirdik'* (İbrahim 14/21) diyen kâfirler de Allah'ın hidayetini Mu'tezile'den daha iyi tanımıştır. Kâfirler şöyle demektedir: 'Eğer Allah bizi hidayete ulaşmada muvaffak etseydi ve bize hidayeti verseydi, biz mutlaka sizi ona çağırırdık. Fakat Allah bizim dalâlet ve azgınlığı tercih ettiğimizi bilerek bizi kendi halimize terketti ve hidayette muvaffak etmedi.' Mu'tezile ise şöyle demektedir: 'Bilakis Allah onları hidayete ulaştırdı ve kendilerine tevfikini (özel yardımını) verdi, ancak onlar hidayete gelmediler.'"[431] Açıklama için Nesefî'ye bakınız.[432]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yahut kişi azabı gördüğünde şöyle der: "Keşke benim için dünyaya bir kez dönüş olsa da iyilik yapanlardan,* Allah'a itaat eden tevhid ehlinden *olsam."*

Ahirette insan, hayret ve üzüntüyle bu sözlerden birini söyler.

431 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne (Tefsîrü'l-Mâtürîdî)*, 8/697-698 (Beyrut 2005).

432 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/94.

Allah Teâlâ, onlara şöyle cevap verdi: *"Hayır öyle değil! Âyetlerim sana geldi de sen onları yalanladın, büyüklük tasladın ve inkâr ettin."* Yani sana benim âyetlerim geldi, hidayetle azgınlığı, hak yolla bâtıl yolu açıklayan âyetlerim geldi, fakat sen onu terkettin, emirlerini yerine getirmedin, kibirlenip onu kabule yanaşmadın, sapkınlığı hidayete tercih ettin ve sana emredilen şeylerin zıddı ile meşgul oldun; kendi kendini zarara uğrattın, artık senin için geçerli bir özür yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

55-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Size indirilenin en güzeline tâbi olun. Yani size azap gelmeden önce, fiillerinizde, sözlerinizde ve itikadlarınızda en güzeline ve en tercihe şâyan olanına uyarak dinde ciddiyet ve gayret sahibi olun. Kalbin perdelenmesinden ve hasretle üzüntünün fayda vermeyeceği bir vakitte, dostların makamından geride kalmaktan daha şiddetli bir azap yoktur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu âyet şu kimseler hakkındadır: Onlar, emsallerinin manevi hallerde kendilerinden öne geçtiklerini gördüklerinde, geçmişte yaptıkları kusurlarından dolayı şikâyette bulunurlar. Onlar, bu kimselerin en yüksek mertebelere yükselmede muvaffak edildiklerini gördüklerinde, üzüntüyle parmaklarını ısırırlar."[433]

Bu konudaki bir beyitte şöyle denmiştir: "Söz ve fiilde öne geçmeye bak öne! Kendini, geride kalmışların üzüntüsüne düşmekten koru!"

Şu âyet bu manadadır: "Dünyada kusur içinde olan *nefis der ki: Allah'a karşı,* O'nun zatını tanımada ve ilâhî huzura seyirdeki *kusurlarımdan dolayı yazıklar olsun bana. Ben,* ilâhî marifete yönelen, bâtınını mâmur etmek için zâhirini harap eden kimselerle *alay ederdim."* Onları alaya alır, kendilerine gülerdim.

Yahut kişi, yaptığı kusurlara kaderi mazeret göstererek, "Eğer Allah beni velilerin yolunda gitmeye sevketseydi, gerçekten ben de takvada kâmil insanlardan olurdum" der. Halbuki, yükümlülük diyarı dünyada yol açıklandıktan sonra, işlediği günahlara kaderi delil getirmenin ve alın yazısını mazeret göstermenin bir faydası yoktur.

---

433 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/291.

Yahut kişi, dostlardan ayrılıp onlardan geri kalma azabını gördüğünde şöyle der: "Keşke benim dünyaya bir kere dönme imkânım olsaydı, ben de gayret edip nefsimi ıslah ederek Allah'a müşahede üzere kulluk eden ihsan ehlinden olurdum."

Cenâb-ı Hak ona der ki: "Hayır, bu dediklerin olmaz. Hem sana, her zaman bana davet eden kâmil insanlar gelmişti. Biz bir âyeti (bize delil olan şahidi) giderince veya unutturunca, onun yerine daha hayırlısını yahut benzerini getiririz. Sen bize delil olan bu kâmil insanları yalanladın; kendini beğenip onlara boyun eğmedin ve terbiye yolunu inkâr ettin."

Hakkı Yalanlayanlarla Tasdik Edenlerin Sonu

Cenâb-ı Hak sonra, hakkı yalanlayanlarla tasdik edenlerin âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللّٰهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ
مَثْوًى لِلْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٦٠﴾ وَيُنَجِّي اللّٰهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ لَا يَمَسُّهُمُ
السُّوءُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦١﴾

60. ***Allah'a karşı yalan söyleyenlerin kıyamet gününde yüzlerinin simsiyah olduğunu görürsün. Kibirlenenlerin yeri cehennemde değil mi?***

61. ***Allah,*** *(şirk ve isyandan)* ***sakınanları, hayırlardaki başarılarından dolayı*** *(cehennemden)* ***kurtarır. Onlara hiçbir fenalık dokunmaz. Onlar mahzun da olmazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Yüce Allah'ın çocuk edindiğini ve ortağı olduğunu söyleyerek yahut sıfatlarını inkâr ederek, O'nu şanına layık olmayan şeylerle vasıflandırarak *O'na karşı yalan söyleyenlerin, kıyamet gününde* başlarına gelen şiddet ve sıkıntıdan dolayı *yüzlerinin simsiyah olduğunu görürsün.* İman ve taate karşı *kibirlenenlerin* kalacakları ve duracakları *yer, cehennemde değil mi?"*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, şirk ve isyandan sakınanları, hayırlardaki başarılarından dolayı cehennemden kurtarır."* Yani Allah onları, dünyadaki imanları ve salih amelleri elde etmeleri sebebiyle cehennem azabından kurtarır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, takva sahiplerini bugün dünyada emrine aykırı davranmaktan koruduğu gibi, yarın ahirette de azabından korur. Takva sahipleri iki cihanın saadetini elde etmişlerdir. Onlar bugün kötülüklerden korunma nimetine ulaşmışlar, yarın da cennet nimetlerini elde etmişlerdir. Bugün dünyada ilâhî inâyete nail olmuşlar, yarın kıyamet günü de Allah tarafından her türlü sıkıntıları giderilip ihtiyaçları görülmüştür."[434]

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlara hiçbir fenalık dokunmaz. Onlar mahzun da olmazlar."* Yani onların bedenlerine ebediyen bir kötülük, sıkıntı ve zahmet dokunmaz, kalplerine de hüzün, üzüntü ve tasa ulaşmaz.

60-61. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Dünyada Allah'a karşı boş iddialarda bulunanların, kıyamet gününde kalplerinin bomboş olduğunu görürsün. Her kim, kendisinde bulunmayan bir hali yahut elde etmediği manevi bir mertebeye sahip olduğunu iddia ederse, âyetin tehdidi onlar için de geçerlidir; onların da kıyamet günü yaşadıkları rezillikle yüzleri simsiyah olur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar birtakım hallere sahip olduklarını iddia ettiler, fakat onlarda samimi değillerdi. Allah için muhabbet ehli olduklarını açıkladılar, ancak onun hakikatini elde etmediler. Bu, onların rezil olması için yeterlidir."[435]

Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar: "Kendisini sevdiğimi iddia edince, sevgili dedi ki: Bana yalan söyledin. Beni sevdiğini söylüyorsun, o zaman nasıl oluyor da âzalarını hoş ve güzel bir halde görüyorum. Göz, sevgilinin muhabbetiyle ağlamaktan kan çanağına dönmedikçe ve dilin la'l olup kendisine seslenen kimseye cevap veremez hale gelmedikçe sevgi gerçek olmaz."

---

434 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/292.

435 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/292.

Allah Teâlâ, mâsivayı görmekten sakınanları, dünyada Allah'ın marifetini elde etmeleri sebebiyle her türlü sıkıntıdan kurtarır. Onlara kötülük dokunmaz. Yani kalplerinin perdelenme gamı dokunmaz, zira kalbin perdelenmesi kendilerinden sürekli kaldırılmıştır. Onlar bir şeyi ellerinden kaçırmalarından dolayı üzülmezler de; çünkü onlar, Allah'ı bulduklarından dolayı hiçbir şeyi kaçırmış olmazlar. Bir ârifin dediği gibi, "Yâ Rabbi, seni bulan neyi kaybetmiştir ki?"

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: *"Elde ettikleri başarı ve saadetten dolayı, Allah onları kurtardı"* âyetinin manası şudur: Onlar, ezelde kendilerine takdir edilen Allah'a karşı sevgi, O'nun marifetini kabul, güzel vuslatına ulaşma, devamlı kemalini müşahede nimetinden dolayı Allah kendilerini ateşten kurtardı. Onlara kötülük dokunmaz, yani başlarına kötülük gelmez. Onlara imtihan menzillerinde vuslat makamından ayrılma ve müşahedenin güzelliğinden perdelenme gibi kötü bir hal ulaşmaz." Açıklamanın tamamı için onun eserine bakınız. Kısaca onlar, ezelî saadeti elde ederek kurtuluşa erdiler.

Cafer-i Sâdık'ın [rahmetullahi aleyh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah onları, haklarında ezelde takdir buyurduğu saadeti elde etmeleri sebebiyle kurtardı."[436] O bu sözüyle Allah Teâlâ'nın şu âyetini kastediyor:

"Şüphesiz, kendileri için tarafımızdan güzel âkıbet takdir edilmiş kimseler var ya, işte onlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır" (Enbiyâ 21/101).

Bu açıklamayı *Hâşiye* sahibi Fâsî[437] yapmıştır.

Göklerin ve Yerin Anahtarları Allah'ın Elindedir

Cenâb-ı Hak sonra, daha önce olacağı vaat edilen öldükten sonra dirilmeye delil getirerek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍۘ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌ ﴿٦٢﴾ لَهُ مَقَال۪يدُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ۟

436 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/220.

437 Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

﴿٦٣﴾ قُلْ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَأْمُرُٓونّ۪ٓي اَعْبُدُ اَيُّهَا الْجَاهِلُونَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ اُو۫حِيَ
اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكَۚ لَئِنْ اَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ
مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٦٥﴾ بَلِ اللّٰهَ فَاعْبُدْ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿٦٦﴾

62. *Allah her şeyin yaratıcısıdır. O, her şeye vekildir.*

63. *Göklerin ve yerin anahtarları (mutlak mülk, tasarruf ve hükümranlığı) O'na aittir. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler var ya, işte onlar hüsrana uğrayanlardır.*

64. *De ki: "Ey cahiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz?"*

65. *Şüphesiz, sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: "Eğer Allah'a ortak koşarsan, muhakkak amelin boşa gider ve sen kesin hüsrana düşenlerden olursun!"*

66. *Hayır! Yalnız Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah her şeyin yaratıcısıdır."* O, canlı-cansız, hayır-şer, iman-küfür her şeyi yaratandır. Onun kulun fiili olan işleri yaratması cebir ile (zorla) değil, hikmet âleminde kulun kesbi (işi yapmaya niyet edip yönelmesi) ile olmaktadır.

Âyette, Allah'ın kudret ve ilmini ispat vardır. Onlar, öldükten sonra dirilmeyi ve cezayı gerçekleştiren sıfatlardır. Allah, ahirette iyilere hayır, kötülere şer olarak herkese amelinin karşılığını verir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette geçen 'her şeyin' içine kulların yaptıkları bütün işler girer fakat Allah'ın kelâmı girmez, çünkü hitap eden kimse, kendi hitabının ve sıfatının altına girmez."[438]

---

438 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/292.

Kuşeyrî'nin kelâmla kastettiği, Cenâb-ı Hakk'a ait ezelî manalardır. Kulun dilinden dökülen lafızlara ve harflere gelince, onlar sonradan yaratılmıştır. Bu durum, yerinde ve mahallinde açıklanmıştır.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, her şeye vekildir."* Yani O, her şeyi koruyan ve onda istediği gibi tasarrufta bulunandır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerin ve yerin anahtarları O'na aittir."* Yani göklerin ve yerin hazinelerinin anahtarları Allah'a aittir. Onların sahibi ve koruyucusu O'dur. Bu, kinaye türünden bir ifadedir. Çünkü hazineleri koruyan ve işlerini yöneten kimse, onun anahtarlarına sahip olandır.

Âyette, Cenâb-ı Hakk'ın kâinatta müstakil ve tek hüküm sahibi olduğuna son derece açık bir delil vardır. Zira hazinelere giren ve onları dilediği gibi kullanan sadece onların anahtarları elinde olan kimsedir.

Hz. Osman'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet inince Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], göklerin ve yerin anahtarlarının ne olduğunu sordum; Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Onlar şu zikirlerdir:

Lâ ilâhe illallahu vallâhu ekber.

Sübhânallahi ve bi-hamdihî.

Estağfirullah.

Ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm.

Hüve'l-evvelü ve'l-âhiru ve'z-zâhiru ve'l-bâtın.

Bi-yedihi'l-hayru yuhyî ve yümîtü ve hüve alâ külli şey'in kadîr."[439]

Hadis şunu demek istiyor: Bu kelimeler Allah'a aittir. Allah onlarla birlenip yüceltilir. Onlar, göklerin ve yerin hayrının anahtarlarıdır. Kim bu zikirleri söylerse, dünyada veya ahirette bu hayırları elde eder. Bunun temeli, zâhirde güzel kulluğu elde etmek ve bâtında Cenâb-ı

439 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/318; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/245; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/243-244; İbnü's-Sinnî, *Amelü'l-Yevm*, nr. 72.

Hakk'ın zatını tanımaktır. Bu iki şey, bütün hayırların sebebidir. Kul onlarla bütün âlemde tasarruf sahibi olur. Bunu iyi düşün!

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın âyetlerini inkâr edenler var ya ..."* Yani onlar, Allah Teâlâ'nın her şeyin sahibi olduğu, mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunduğu, ulvî ve süflî âlemin (göğün ve yerin) anahtarlarının elinde olduğu ispat edildikten sonra inkâr ettiler. Onlar, âfakta ve enfüste (dış âlemde ve içlerinde) önlerine konan bunca kâinat âyetlerinden ve içlerinde bu âyetin de bulunduğu Kur'an âyetlerinden sonra inkâra gittiler.

"İşte onlar hüsrana uğrayanlardır." Öyle bir hüsran ve zarar ki ondan öte bir hüsran yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: "Ey* Hakk'ı tanımayan *cahiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz?"* Müşrikler, ileri derecedeki cehaletlerinden dolayı Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Sen bizim bazı ilâhlarımıza teslim ol (onları kötü olarak anma), biz de senin ilâhına iman edelim!" diyorlardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: Eğer Allah'a ortak koşarsan, muhakkak amelin boşa gider ve sen kesin hüsrana düşenlerden olursun!"*

Bu, peygamberleri gayrete getirmek, kâfirleri ümitsiz bırakmak ve şirkin son derece çirkin ve kötü bir iş olduğunu bildirmek için faraza söylenmiş bir sözdür. Bu iş, kendisinden hiç beklenmeyen birine yasaklanırsa, onun dışındaki kimseler için durum nasıl olur, bir düşün!

Yahut hitap peygamberedir fakat kasıt onun dışındaki insanlardır. Bu hitap, her asırdaki bütün peygamberlere tek tek yapılmıştır.

Hiçbir kayıt konmadan, onlardan şirk koşanın bütün amellerinin boşa gideceğinin belirtilmesi, belki de peygamberlere has bir şeydir. Onlar asla şirk koşmazlar, bilfarz olacak olsa, bu, diğer insanların şirk koşmasından daha ağır bir günahtır. Şirk koşanın amellerinin boşa çıkacağı, o durumda ölmesine bağlanması da muhtemeldir. Nitekim bu durum, Bakara sûresinin 218. âyetinde açıkça belirtilmiştir. İmam Şâ-

fiî'nin görüşü budur. İmam Mâlik ise şirkin, dinden dönmeden önce yapılan salih amelleri boşa çıkaracağı görüşündedir; bu kimsenin şirk üzere ölmesi veya İslâm'a dönmesi bu hükmü değiştirmez. Şirke düşen kimsenin abdesti ve orucu bozulur. İmam Şâfiî'nin görüşü daha açık ve tercihe şâyandır.

Takip eden âyet şöyledir: *"Hayır! Yalnız Allah'a kulluk et."* Âyet, müşriklerin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ilâhlarına (putlarına) ibadet etmesini emretmelerini reddetmektedir. Ona sanki şöyle deniyor: Onların sana emrettiği ibadeti yapma, sen ibadet yaptığında sadece Allah'a ibadet et. *"Ve, sana ihsan ettiği nimetlerine karşı O'na şükredenlerden ol!"* O seni, tevhid ehlinin imamı ve peygamberlerin efendisi yaptı.

62-66. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ her şeyi yaratandır; çünkü O, her şeyde tecelli etmektedir. Her şey O'nunla ayakta durmaktadır. Göklerin ve yerin gaybının anahtarları O'na aittir. Onların gaybına ve sırrına sadece Allah'ın âyetlerinden birer âyet olan velilerine boyun eğen kimseler vâkıf olur. Allah'ın âyetlerini yani O'na delil olan velilerini inkâr edenler, gerçek ziyana ve hüsrana uğramış kimselerdir. Allah'a vuslatı kaybetmekten daha büyük bir zarar yoktur. Çünkü kalbi Allah'tan kopan kimse, gizli şirkten uzak kalamaz.

Müride, insanlar tarafından, sahip olduğu sırra dair bir şeyi ortaya koyması yahut başkasına yağcılık yapması emredildiği zaman onlara, "Ey cahiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz?" demelidir.

Cenâb-ı Hak, ona buyurur ki: "Şüphesiz, sana ve senden öncekilere şöyle vahyedildi: Eğer, sırrında (kalbinde) benden başkasına nazar ederek yahut insanların senin veli olduğunu bilmelerini bekleyerek Allah'a ortak koşarsan, muhakkak amelin boşa gider ve sen kesin hüsrana düşenlerden olursun! Hayır! Yalnız Allah'a kulluk et. O'nunla yetin, O'nun senin halini bilmesine kanaat et, O'nun seni görmesiyle yetin, başka bir şey arama ve sana ihsan ettiği velilik sırrına (nimetine) şükret."

Allah'ı Hakkı ile Tanıyamadılar!

Cenâb-ı Hak sonra, şirke düşenleri reddederek şöyle buyurdu:

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖۗ وَالْاَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهٖۜ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٧﴾

67. Onlar Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilemediler. Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun elindedir. Gökler de O'nun kudret eliyle dürülmüştür. O, müşriklerin ortak koştuklarından yüce ve uzaktır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilemediler."* Yani müşrikler O'nu hakkıyla yüceltemediler; çünkü O'na ortak koştular, O'nu, yüce şanına yakışmayan şeylerle nitelediler. Ayrıca seni Hak Teâlâ'nın dışındaki varlıklara ibadet etmeye davet ettiler.

Yahut onlar, Allah Teâlâ'nın kudretine iman etmedikleri için, O'nu hakkı ile tanımadılar.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim, Allah'ın her şeye gücü yettiğine iman ederse o, Allah'ı hakkı ile tanımış olur."[440]

Âyetteki "onlar" ifadesiyle kastedilenler müşriklerdir; çünkü konu onlardır. Onların yahudiler olduğu da söylenmiştir. Zira onlar, Allah Teâlâ'nın sıfatları hakkında konuştular, bu konuda inkâra girecek şeyler söylediler, yüce Allah'ı cisim sahibi olarak tanıttılar.

Cenâb-ı Hak sonra onlara, azametini bir miktar açıklayarak şöyle buyurdu: *"Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun elindedir. Gökler de O'nun kudret eliyle dürülmüştür."*

Âyetin amacı, Allah'ın azametini tasvir etmek, O'nun celâlinin (azamet ve ululuğunun) künhüne ulaşılmayacağını ve bu âlemi harap etmenin O'nun için çok kolay olduğunu temsil ve hayal yoluyla idrake

440 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/245.

yaklaştırmaktır. Yoksa âyette, hakiki veya mecazi manada bir kabzetme ve eliyle tutup dürme kastedilmemektedir. Müfessirlerin çoğunluğunun görüşü budur.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyeti, zâhirî manası üzere yorumlamak da uzak bir ihtimal değildir. Şüphesiz, Allah Teâlâ, yeryüzünü değiştirir, onun hepsini bir araya getirir; öyle ki yeryüzü yuvarlak düz bir ekmek gibi olur. Allah, göğü, kitap sayfası gibi dürer; öyle ki arş gözükür. Bu durum bir hadis-i şerifte dile getirilmiştir.

İmam Buhârî'nin, Ebû Said-i Hudrî'den [radıyallahu anh] naklettiği bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet günü yeryüzü, bütün ve düz bir ekmek gibi olur. Cebbâr olan Allah onu eliyle çevirir; aynen sizden birinin seferde ateşte ekmek pişirirken onu çevirdiği gibi. Allah onu, cennetliklere bir ziyafet olarak hazırlar."[441]

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] naklettiği bir hadis-i şerifte ise şöyle buyrulmuştur: *"Allah Teâlâ, kıyamet günü yeryüzünü eline alır, göğü de kudret eliyle dürer ve sonra, 'Melik (sultan) benim; yeryüzünün melikleri nerede?' buyurur."*[442]

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] gördüm; minberde ayağa kalkmış, yüce Rabb'inden bahsederek şöyle diyordu: *"Kıyamet günü olunca, Allah Teâlâ, yedi kat gökleri ve yerleri elinde toplar."* Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], durumu anlatmak için, elini sıkıp açarak, *"İşte böyle!"* buyurdu ve sözüne şöyle devam etti: *"Allah Teâlâ, sonra şöyle buyurur: "Ben Allah'ım, ben Rahmân'ım ..."*[443]

Diğer rivayette hadisin lafzı şöyledir: *"Allah, kıyamet günü gökleri dürüp toplar, sonra onu sağ eline alır ve şöyle buyurur: Ben melikim; dünyadaki zorbalar ve kibirlenen zalimler nerede?"*[444]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: "Hepsi O'nun sağ elindedir, diğer elinde hiçbir şey yoktur. Sol elinden

441 Buhârî, Rikâk, 44 (nr. 6520); Müslim, Münâfikîn, 30.

442 Buhârî, Tefsîru Sûre, 39 (nr. 4811), Müslim, Münâfikîn, 23; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 15/110-111.

443 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/321; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/247.

444 Müslim, Münâfikîn, 24; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/322.

sadece, sağ eli meşgul olan kimse yardım ister. Yedi kat gök ve yedi kat yer Allah Teâlâ'nın elinde sadece sizden birinin elindeki hardal tanesi gibidir. Bunun için âyette, *'Gökler de sağ elinde dürülmüştür'* buyurdu. Yani bütün gökler ve yerler O'nun sağ elindedir."[445]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kimin basiret gözü, has tevhid nuruyla sürmelenmiş (cilalanıp nurlanmış) ise o kimse için bu işleri anlamak zor değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerinin bir sonu ve sınırı yoktur. Buna göre şu mümkündür: Allah Teâlâ kıyamet günü ceberûtunun nurundan bir nurla tecelli eder; öyle ki bu nur bütün âzalarında insana benzeyen, iki eli ve iki ayağı olan bir zat olur. Bundan dolayı hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Allah Teâlâ ayağını ateşin (cehennemin) üzerine koyar, ateş, 'Tamam, tamam doldum yâ Rabbi!' der."*

Yine yüce Allah, hesap için toplanan halka ayağını açar, cennet için onların önünden gider. Buna benzer haberler hadislerde dile getirilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın zatı için bir sınırlamayı ve O'nu bir cisme benzetmeyi gerektirmez. Onlar, Hak Teâlâ'nın mutlak külli zatına ait tecellilerdir. Onun hakikatini sadece fenâ fillâh ve bekâ billâh mertebesine ulaşmış ârifler anlar. Onlara teslim ol, kurtul.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, müşriklerin ortak koştuklarından yüce ve uzaktır."* Yani kudreti ve şanı böyle olan bir zat, kendisine ortak koşulmasından son derece uzak ve yücedir. Şanı böyle olan bir zat, onların ortak koşmasından ne kadar uzaktır.

67. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak ile birlikte, kâinatı gerçek bir varlık olarak gören kimse, yüce Allah'ı hakkı ile tanıyamaz. Halbuki kâinat, O'nun zatının birliği yanında silinip yok olmaktadır. Hakikatte, Allah ile birlikte kâinat için bir vücut yoktur. Yeryüzü, O'nun zatının sırlarının tecelli ettiği bir yerdir. Gökler, O'nun nurlarının tecellileriyle çepeçevre sarılmıştır. Yüce zatın birlik denizi hepsini kuşatmış ve hepsini içinde yok etmiştir. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

---

445 Biraz kısa bir rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/247.

"Eğer hakikate ulaşırsan şunu görürsün: Allah'ın dışındaki her şey tafsilatıyla ve toplu olarak bir yokluktan ibarettir. Şunu bil ki eğer O olmasa, bütün âlemler mahvolup yokluğa gömülürdü. Varlığı kendi zatından kaynaklanmayan şeyin, Allah olmasa, var olması imkânsızdır."

Başka biri de şöyle demiştir: "Kim halkı (yaratılmış varlıkları) serap gibi görürse perdeden kurtulur ve bütün kâinatın ilk haliyle uzaklık ve yakınlığı bulunmayan bütün bir varlık olduğunu anlar."

Kıyamet Halleri

Cenâb-ı Hak sonra, kıyametin diğer hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَاءَ
اللّٰهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ ﴿٦٨﴾ وَاَشْرَقَتِ الْاَرْضُ بِنُورِ
رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّنَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَهُمْ
لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٩﴾ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٧٠﴾

68. ***Sûra üflenir; peşinden Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerde ve yerde kim varsa hepsi ölür. Sonra sûra bir daha üflenir, o anda onlar ayağa kalkıp sağa sola bakınırlar!***

69. ***Yeryüzü, Rabb'inin nuru ile aydınlanır. Kitap ortaya konur. Peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hakkaniyetle hüküm verilir. Onlara asla zulmedilmez.***

70. ***Herkese yaptıklarının karşılığı tam olarak verilir. Allah, onların yaptıklarını en iyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sûra üflenir."* Bu, birinci üflemedir. *"Peşinden Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerde ve yerde kim varsa hepsi ölür."* Ölerek yere düşer veya bayılır. Sûra birinci üflemede hayatta kalanların Cebrâil, Mîkâil, İsrâfil ve ölüm meleği Azrâil olduğu söylenmiştir. Allah Teâlâ bundan sonra onları da öldürür.

Hayatta kalanların arşı taşıyan melekler olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, onların cennet ve cehennem bekçileri olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra sûra bir daha üflenir."* Bu, ikinci üflemedir. *"O anda onlar,* hemen kabirlerinden *ayağa kalkıp* şaşkın kimseler gibi dört bir yana *bakınırlar!"*

Yahut kendilerine ne yapılacağına bakarlar.

Bu âyet, sûra üflemenin iki defa olduğuna delildir. İlk üfleme halkın ölmesi için, ikinci üfleme ise kabirlerden dirilip kalkmak içindir.

Bazıları, sûra üç kez üfleneceğini söylemiştir. Birincisi dehşetli bir korku için, ikincisi ölüm için, üçüncüsü de yeniden dirilme içindir.[446]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yeryüzü, Rabb'inin nuru ile aydınlanır."* Allah Teâlâ, kulları arasında hüküm vermek için tecelli edince, yeryüzü aydınlanır. Yani kıyamette bütün insanların toplandığı alan Cenâb-ı Hakk'ın zatının nuruyla aydınlanır.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, kıyamette bir nur yaratır, onu yerin yüzüne yayar, yer onunla aydınlanır.[447]

Hâşiyetü'l-Fâsî'de[448] denmiştir ki: "Bu, Mühyissünne el-Begavî'nin tercih ettiği bir görüştür. Şerefeddin-i Tîbî de onu desteklemiştir. Kıyamet meydanında nurun görüleceğini bildiren hadisler bu görüşe delildir. Zemahşerî'nin, bu nuru adalet olarak yorumlaması bir zorlama olup bu görüşten kaçmaktır."

---

446 Bu konudaki bir hadis için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/256.

447 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/251.

448 Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "O, Allah Teâlâ'nın kıyamet günü güneşin dürüldüğü, yıldızların dökülüp saçıldığı anda yarattığı bir nurdur. O nurla bazı insanlar aydınlanır, bazıları aydınlanamaz. O gün kâfirler karanlık içinde kalırlar. Müminlerin ise önlerinde ve sağlarında nurları koşar (Hadîd 57/12).

Şöyle denilmiştir: "Bugün (dünyada) aydınlatma olduğu gibi, yarın ahirette de aydınlatma olur. Bugün kalplerin aydınlanması Allah'ın huzuru ile (O'nun huzurunda bulunarak) olur; yarın yerin aydınlatılması ise Rabb'inin nuru ile olur."

Şöyle denilmiştir: "Bugün ârifler için ilâhî tecelli nurları vardır; yarın müminler için de her işlerini gören ilâhî dostluk nurları vardır."[449]

Süddî demiştir ki: "Allah, yeri adaletiyle aydınlatır." Bu, benzetme yoluyla söylenmiş bir sözdür. Adalet sahibi bir sultan için, "Adaleti yeryüzünü aydınlattı" denir. Mesela, aynı kullanım tarzıyla zulüm karanlığa benzetilmiştir. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Zulüm, kıyamet günü karanlıklar gibidir."[450]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Kitap* yani amel defterleri *ortaya konur.*" Yahut hesap ve karşılıkların yazıldığı kitap ortaya konur. "Rab'lerinin, ümmetlerinin kendilerine ne cevap verdiğini sorması için *Peygamberler getirilir. Ayrıca şahitler* yani her insanın yaptığına şahitlik etmeleri için hafaza melekleri de *getirilir.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: Peygamberlerin ümmetleri, onların hak daveti tebliğ ettiğini inkâr ettiklerinde, peygamberlerin bu daveti yaptığına şahitlik edecek kimseler getirilir.

Yahut şahitlerden kasıt Allah yolunda şehid olan kimselerdir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Aralarında* yani kulların arasında *hakkaniyetle hüküm verilir. Onlara,* sevaplarında bir noksanlaştırma yapılarak veya hak ettikleri azaplarında bir artırmaya gidilerek *asla zulmedilmez.*"

---

449 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/294.

450 Buhârî, Mezâlim, nr. 2447; Müslim, Birr, 57.

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: *"Aralarında hakkaniyetle hüküm verilir,* âyetinin içine bütün âlem girer."[451] Bu hükmün içine melekler de girmektedir. Onlar hakkında da hüküm verilmesi düşünülür. Çünkü bazı melekler, kulları hıfz için (amellerini tesbit ve kendilerini takipte muhafız olarak) görevlendirildiler, ayrıca vahiy ve tebliğ konusunda güvenilir yapıldılar. Bunların dışında melekler kendi makam ve ilimlerine göre farklı işler icra etmektedir. Hadiste de geçtiği gibi, bazan olur ki melekler bir işin zâhirine bakarak bir tesbit yaparlar, fakat Allah Teâlâ'nın ilminde işin aslı ve onlara kapalı olan yönü farklıdır. Cenâb-ı Hak, kendi katındaki duruma göre hüküm verir. Bu açıklamayı *el-Hâşiye*'de[452] yapmıştır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Herkese yaptıklarının karşılığı tam olarak verilir. Allah, onların yaptıklarını en iyi bilendir."* Onların yaptığı hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

Âyette, kulların arasında hüküm verilmesi, sultanların yaptığı şekilde tasvir edilmiştir. Sultan, hüküm vermek için ortaya çıkınca, seçkin adamlarını ve şahitleri toplar. Zalimi ve mazlumu huzurunda bulundurur. Eğer iş, bütünüyle ona havale edilmişse, böyle yapar ve böyle bir yargılamanın gereği adalettir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

68-70. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, fenâ ve bekâ hallerine işaret vardır. Bu hallere ulaşan kul önce, kendi varlığını görmekten yana ölür, sonra Rabb'i ile bulacağı manevi dirilik ve beraberlik içinde bâki kalır. O zaman kulun beşeriyeti, Cenâb-ı Hakk'ın nuru ile aydınlanır, sonra bütün âlem aydınlanır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Ölüm üflemesi, Cenâb-ı Hakk'ın kahır ve celâl tecellisidir. Yeniden dirilme üflemesi ise yüce Allah'ın cemalinin nurlarının celâlinin nurları içinde zuhur etmesidir. Kul bu şekilde keşif nurunun tecellisini bekler. Şu âyet bunun delilidir: *'Yeryüzü Rabb'inin nuruyla aydınlanır.'* Hak Teâlâ önce, seçkin has kullarına

451 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/542.

452 Burada zikredilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

tecelli eder, onların nurlarıyla avam ve havas için mahşer alanı aydınlanır. Allah Teâlâ'nın sıfatı, mekânlara inmekten veya yaratılmış şeyler için bir mahal olmaktan yücedir. Ey akıllı kimse, şunu bil ki arştan yere yaratılmış bütün zerreler, O'nun ezelleri ve ebedleri aydınlatan nurları içine dalıp kaybolmuştur."

Vertecûbî sonra, birinden şu açıklamayı nakletmiştir: "'*Sûra üflenir, peşinden, Allah'ın diledikleri hariç, göklerde ve yerde kim varsa hepsi kendinden geçer, bayılır*' âyetinde, kendinden geçmekten hariç tutulanlar, temkin ehli (manevi hallerinde sabit-kadem olmuş ve yüksek mertebelere çıkmış) zatlardır. Allah Teâlâ, onların sırlarını manevi vâridatları taşıyacak şekilde kuvvetlendirmiştir."[453]

Cehennemliklerin Ateşe Sevkedilişi

Cenâb-ı Hak sonra, kulları arasında verdiği hükmün sonucunu açıklayarak şöyle buyurdu:

وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا اِلٰى جَهَنَّمَ زُمَرًاۜ حَتّٰۤى اِذَا جَاۤؤُ۫هَا فُتِحَتْ اَبْوَابُهَا وَقَالَ
لَهُمْ خَزَنَتُهَاۤ اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ
لِقَاۤءَ يَوْمِكُمْ هٰذَاۜ قَالُوا بَلٰى وَلٰكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ
﴿٧١﴾ قِيلَ ادْخُلُوۤا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَاۚ فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٢﴾

71. ***İnkâr edenler, grup grup cehenneme sevkedilirler. Cehenneme vardıklarında oranın kapıları açılır ve cehennem bekçileri onlara, "Size, içinizden Rabb'inizin âyetlerini okuyan ve bugüne kavuşacağınıza dair uyaran peygamberler gelmedi mi?" derler. Onlar da, "Evet geldi, fakat kâfirler hakkında azap hak oldu" derler.***

72. ***Onlara denir ki: "İçinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin; büyüklük taslayanların kalacağı yer ne kötüdür!"***

---

453 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/224.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenler, grup grup cehenneme sevkedilirler."* Zebâniler (azap melekleri) onları, şiddet ve horluk içinde cehenneme sevkeder; aynen esirlerin ve sultana karşı gelenlerin yakalanıp ölüm veya hapis için sevkedilmeleri gibi. Zebâniler kâfirleri, sapkınlık ve kötülükteki derecelerine göre, birbirinin peşinden değişik gruplar halinde cehenneme sevkederler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Cehenneme vardıklarında,* içine girmeleri için *oranın kapıları açılır."* Onlar yedi kapıdır. *"Cehennem bekçileri onlara,* azarlayıp kınamak için, *'Size, içinizden Rabb'inizin âyetlerini okuyan ve bugüne,* cehenneme gireceğiniz bu vakte *kavuşacağınıza dair uyaran peygamberler gelmedi mi?' derler."*

Âyette şu duruma bir delil vardır: Din gelmeden önce yükümlülük yoktur. Bunu şundan anlıyoruz: Melekler, kâfirleri, kendilerine peygamberlerin gelmesinden ve kitapların tebliğ edilmesinden, buna rağmen iman etmemelerinden dolayı kınamışlardır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar da, 'Evet,* bize peygamberler *geldi* ve bizleri uyardılar, *fakat kâfirler hakkında azap hak oldu' derler."* Yani bizim hakkımızda, Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz ben, cehennemi ona müstahak olan cin ve insanlarla dolduracağım"* (Hûd 11/119) sözü gerçekleşti. Bu bizim başımıza kötü amellerimiz sebebiyle geldi; çünkü biz, bize gelen hakkı yalanladık, peygamberlere, "Allah bir şey indirmedi, sizler sadece yalan söylüyorsunuz" dedik.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara denir ki: İçinde ebedî olarak kalacağınıza* hükmedilen *cehennemin kapılarından girin; büyüklük taslayanların kalacağı yer ne kötüdür!"* Kendini beğenip büyüklük taslayanlar için cehennem ne kötü bir kalış yeridir. Onların bu kibirleri, kendilerine Allah'ın azabının gerçekleşmesine sebep oldu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

71-72. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, zamanındaki velilerden manevi terbiye ehlini inkâr eder ve Cenâb-ı Hak'tan perdeli bir şekilde ölürse ona da hal diliyle bu kınama ulaşır ve kendisine, "Size, zamanınızda yaşayan velilerden, her zamanda bizi tanıtan rehberler gelmedi mi?" denir. Onlar da,

"Evet, böyle zatlar geldi, fakat bizim hakkımızda Hak'tan perdelenme hükmü gerçekleşti" derler. Böylece onlar, ebedî olarak Hak'tan kopma ve perdelenme içinde kalırlar. Bundan, cennette Cenâb-ı Hakk'ın cemalini seyir için her mümine ayrılan özel vakit hariçtir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın özel yardımıyla mümkündür.

Cennetliklerin Melekler Tarafından Karşılanışı

Cenâb-ı Hak sonra, hayırlı salih amel işleyenlerin cennete girişinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتّٰى إِذَا جَاؤُهَا وَفُتِحَتْ اَبْوَابُهَا
وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ ﴿٧٣﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ
لِلّٰهِ الَّذ۪ي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَاَوْرَثَنَا الْاَرْضَ نَتَبَوَّاُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ
اَجْرُ الْعَامِل۪ينَ ﴿٧٤﴾ وَتَرَى الْمَلٰٓئِكَةَ حَٓافّ۪ينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ
بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَق۪يلَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٧٥﴾

73. ***Rab'lerinden korkanlar da grup grup cennete sevkedilir. Oraya vardıklarında kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara, "Selâm size! Tertemiz oldunuz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya" derler.***

74. ***Onlar da şöyle der: "Bize verdiği sözü gerçekleştiren ve dilediğimiz yerinde kalmak üzere bizi cennet yurduna vâris yapan Allah'a hamdolsun. Salih amel yapanların mükâfatı ne güzelmiş!"***

75. Meleklerin de Rab'lerine hamd ile tesbih ederek arşın etrafını kuşattıklarını görürsün. Artık kulların arasında adaletle hüküm verilmiş ve, "Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun" denilmektedir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rab'lerinden korkanlar da grup grup cennete sevkedilir."* Bu, cennetliklerin ikram ve ihsan yurduna acele ettirilmeden ve bir zorlama olmadan, izzet ve şerefle sevkedilmesidir. Bir rivayete göre onlar, binekli olarak izzet ve ikramla cennete sevkedilirler, aynen sultanların yanına gelen grupların özel bir teşrifatla gelmeleri gibi.

Cennetlikler cennete, fazilet ve manevi halllerindeki yükseklik derecesine göre farklı gruplar halinde sevkedilirler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Oraya vardıklarında, cennetin sekiz kapısı açılır ve cennet bekçileri onlara, 'Selâm size! Tertemiz oldunuz.* Yücelik yurdunda bütün kirlerden arındınız, size ihsan edilen nimet ve güven ile nefsiniz hoş oldu; *artık ebedî kalmak üzere girin buraya' derler."*

Cehennemlikler, cehenneme gelince, kapılarını kapalı bulurlar; cehennemin kapıları sadece, kendileri için bir aşağılama olsun diye oraya ulaşıp önünde durduklarında açılır. Hapishaneye götürülenlerin hali böyledir. Cennetlikler içinse durum böyle değildir; onlar, cennetin kapılarını açılmış halde bulurlar. Allah Teâlâ, *"Onlar için kapıları açılmış adn cennetleri vardır"* (Sâd 38/50) buyurmuştur. Nitekim, dostlarla buluşulan sevinç ve huzur dolu evlere giriş hali böyledir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar da şöyle der: Bize verdiği sözü gerçekleştiren Allah'a hamdolsun."* Yani dünyada bize, ebedî cennet nimetlerinden vaat ettiklerini veren ve vaadini yerine getiren Allah'a hamdolsun.

"O bizi, cennet yurduna vâris yaptı." Bu yer, bütün cennet yurdu değil, onların kaldığı yerdir. Yani Allah bizi bu yere vâris ve sahip yaptı. Cenâb-ı Hak, cennet ehlinin halini, vâris olduğu malda dilediği gibi tasarrufta bulunan ve yetkiye sahip olan vârise benzeterek, cennette diledikleri gibi tasarrufta bulunacaklarını belirtti.

Cennetliklerin sözü şöyle devam ediyor: *"Cennetin dilediğimiz yerinde kalırız."* Yani bizden her birimiz, öyle bir cennete sahip olur ki onun genişliği ve ihtiyaçtan fazla nimetleri tarif edilemez. Her birimiz, geniş cennetimizin istediğimiz yerinde kalır.

"Dünyada *salih amel yapanların mükâfatı* olan cennet *ne güzelmiş!"*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Meleklerin de arşın etrafını kuşattıklarını,* onu çepeçevre sardıklarını *görürsün. Rab'lerine hamd ile tesbih ederler."* Şöyle derler: "Sübhânallahi ve'l-hamdü lillahi. Sübbûhun kuddûsün rabbü'l-melâiketi ve'r-rûh."

Manası şudur: Allah'ı her türlü noksanlık ve kusurdan yüceltip uzak tutarız. Allah'a hamdolsun. O, her türlü kusurdan uzak ve yücedir, her türlü ayıp ve noksanlıktan temizdir. O, meleklerin ve Ruh'un Rabb'idir.

Yahut melekler, Allah Teâlâ'ya sürekli hamdederek O'nu şanına layık olmayan şeylerden uzak tutarlar. Yani manen lezzet almak için yüce Allah'ı celâl ve ikram sıfatlarıyla zikrederler. Âyette şuna dikkat çekilmektedir: Yüksek derecelere sahip olanların lezzetlerinin en zirvesi, Cenâb-ı Hakk'ın müşahedesi içine dalmaktır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Artık kulların arasında adaletle hüküm verilmiş ve, 'Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun' denilmektedir."* Cennetlikler cennete girdiklerinde ve Allah onlara vaadini tamamladığında Allah'a şükür olarak, *'Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun'* derler. Diğer bir âyette şöyle buyrulmuştur: *"Onların dualarının sonu, 'Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun' demeleridir"* (Yunus 10/10).

73-75. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Rab'lerinden hakkı ile korkanlar, istidat, takvadaki itina, kalplerini meşguliyet ve alakalardan arındırmadaki derecelerine göre, grup grup marifet cennetlerine sevkedilirler. Oraya geldiklerinde ve kâinatın perdeleri kaldırılarak kapıları açıldığında, öyle ki kalplerinde kâinatın sahibi ezeldeki sıfatıyla tek olarak kaldığında, kelimelerin ifade edemeyeceği ve işaretlerin yeterli olmayacağı sırları ve nurları bulurlar. Marifet cennetlerinin bekçisi olan ârifibilllâh terbiye şeyhleri onlara,

"Size selâm olsun, ayıp ve kederlerden tertemiz oldunuz. Oraya ebedî kalmak üzere girin" derler. Çünkü Allah'a ulaşan kimse ebediyen geri dönmez; bu yolda geri dönen kimseler sadece yoldan geri döndüler. Marifet cennetine girenler der ki: "Meşâyihin diliyle bize, zatına ulaşmaya dair vaat ettiği şeyleri yerine getiren Allah'a hamdolsun."

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Velilerine sadece kendi zatına delil olan şeyleri delil yapan ve onlara sadece huzuruna ulaştırmak istediği kimseleri ulaştıran Allah'ı tesbih ederim (O'nu her türlü noksanlık ve kusurdan uzak tutup yüceltirim)."

Marifet cennetine girenler ayrıca der ki: "O Allah bizleri bütün kâinata vâris yaptı; fikir ve himmetlerimizle kâinatın her yerinde, marifet cennetlerinden isteğimiz yerde kalırız. Salih amel yapanların mükâfatı ne güzelmiş!"

Meleklerin arşın etrafını yani ârifin kalbini sardıklarını görürsün. Çünkü o kalp, Rabb'in evidir, ilâhî nurların karar kıldığı yerdir. Melekler bu kalbi, içine ağyarın girmesinden korumak ve oraya gerekeni yapmak için sararlar; Allah'ı bir kalbe girmekten ve orada yerleşmekten tenzih ederler (O'nu böyle bir halden yüce ve uzak tutarlar). Aralarında hak ile hüküm verilir. Şeytanlar, Allah'ı zikredenlerin kalplerinden uzaklaştırılır ve gafillerin kalplerine musallat edilir.

Bütün hamd, âlemlerin Rabb'i Allah'a mahsustur. O Allah, âlemlerde bulunan hiç kimseye zulmetmez.

Zümer sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(40) MÜ'MİN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Mü'min sûresi Mekke'de inmiştir. Ona, "Gâfir sûresi" de denir. Seksen beş âyettir. Onun seksen sekiz âyet olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Bu sûrenin başında, *"O, günahları bağışlayan, tövbeleri kabul eden, azabı şiddetli olan ve bol lutuf sahibidir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, dönüş sadece O'nadır"* buyruldu. Bu, daha önceki sûrenin sonunda geçen mahşer halleri için bir özet durumundadır. Çünkü günahları affedilen ve tövbesi kabul edilen kimseler cennete sevkedilip kendilerine bolca ihsanlarda bulunulur. Azabı şiddetli olan ve iyi zannettiği amelleri kabul edilmeyip geri çevrilen kimseler de cehenneme sevkedilirler. Allah Teâlâ sûrenin başında şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزٖيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزٖيزِ الْعَلٖيمِۙ ﴿٢﴾ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ
التَّوْبِ شَدٖيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِؕ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَؕ اِلَيْهِ الْمَصٖيرُ ﴿٣﴾ مَا
يُجَادِلُ فٖٓي اٰيَاتِ اللّٰهِ اِلَّا الَّذٖينَ كَفَرُوا فَلَا يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ ﴿٤﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Hâ. Mîm.***

2. ***Bu kitabın indirilişi her işinde galip, her şeyi hakkıyla bilen Allah tarafındandır.***

3. ***O, günahları bağışlayan, tövbeleri kabul eden, azabı şiddetli olan ve bol lutuf sahibidir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, dönüş sadece O'nadır.***

4. ***Allah'ın âyetleri hakkında sadece kâfirler mücadele eder. Onların** (nimet ve rahatlık içinde) **şehirlerde gezip dolaşması seni aldatmasın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hâ. Mîm."* Bu, ey Muhammed demektir. Âşıkların âdetinde olduğu gibi, Allah Teâlâ, habibi ile arasındaki özel hali gizlemek için isminin bazı harfleriyle yetindi. Âşıklar, sevdiklerinden bahsetmek istediklerinde ona, isminin bazı harfleriyle işaret ederler.

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Bir A'râbî, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Hâ Mîm'in nedir?" diye sorunca şöyle buyurdu:

"İsimlerin başlangıcı ve sûreyi açan harflerdir."[454]

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"(Savaşta) gecelediğiniz zaman,* parola olarak, *'Hâ Mîm. Lâ yünsarûn' (Hâ Mîm. Düşmanlar galip gelmesin) deyin."*[455]

Ebû Ubeyde demiştir ki: "Hadisin manası sanki şudur: "Allahım, onları bize galip getirme!"

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun, düşmanları hezimete uğratmak için Allah'ın habibiyle tevessül olması da ihtimalden uzak değildir.

---

454 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/545. Hadis için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/333; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/258.

455 Hadis için bk. Ebû Davud, Cihâd, 71 (nr. 2598); Tirmizî, Cihâd, 11 (nr. 1682); Hâkim, *Müstedrek*, 2/107; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/270.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hâ Mîm, Allah'ın en büyük ismidir."[456] Sanki o, Allah Teâlâ'nın, "Hay" ve "Kayyûm" isimlerinin kısaltılmışıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Bu kitabın* yani Kur'an'ın *indirilişi, her işinde galip, her şeyi hakkıyla bilen Allah tarafındandır.*" Yani bu Kur'an, hüküm ve saltanatında güçlü, her işinde galip, onu tasdik edenle yalanlayanı en iyi bilen Allah tarafından indirilmiştir. Bu âyet, müşrikler için bir tehdit ve müminler için bir müjdedir.

Âyette, Cenâb-ı Hakk'ın izzet ve ilim sıfatlarının söylenmesi, onların kitapta tecellilerinin gözüktüğünü bildirmek içindir. Çünkü bu kitapta, kitabın ve ona sımsıkı sarılanların izzeti ortaya çıkmaktadır; ayrıca bu kitap öncekiler ve sonrakiler hakkında bilgiler içermektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O, günahları bağışlayandır,* yani müminlerin günahlarını örtendir; *kendisine dönenlerin tövbesini kabul edendir,* emrine aykırı hareket edenlere karşı *azabı şiddetlidir ve* âriflere *bol lutuf sahibidir.* Yani âriflere tam ihsan sahibidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: O, herkesten zengindir; hiç kimseye ihtiyacı yoktur.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "O Allah, 'Lâ ilâhe illallah' diyenlerin günahını affeden ve tövbelerini kabul edendir. 'Lâ ilâhe illallah' demeyenler için ise azabı şiddetli olandır."[457]

Âyette, azap sıfatının, rahmet ve nimet içeren diğer sıfatlar içinde bir kez söylenmesi, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin azabından önde ve daha fazla olduğuna dair bir delildir. Kudsî bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz, rahmetim gazabımı geçti."[458]

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın kitabında uyguladığı kanunu şöyledir: Cenâb-ı Hak, kullarını bir isimle veya

---

456 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/332.

457 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/333. Aynı manada İbn Ömer'den gelen bir açıklama için bk. Taberânî, *el-Evsat*, nr. 9481; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/101-102; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/272.

458 Buhârî, Tevhid, nr. 7554; Müslim, Tevbe, 15.

lafızla korkuttuğunda, peşinden, iki ismini veya iki sıfatını söyleyerek onların kalbini rahatlatıp korkularını giderir."[459]

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh], Şamlılar'dan ileri gelen bir adamı bir süre göremedi. Durumunu sorduğunda, onun içkiye müptela olduğunu ve içkicilere takıldığını söylediler. Bunun üzerine Hz. Ömer, kâtibini çağırarak ona şu mektubu yazdırdı:

"Ömer'den, filana. Allah'ın selâmı üzerine olsun. Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a hamdederek sana diyorum ki: Bismillâhirrahmânirrahîm *Hâ. Mîm. Bu kitabın indirilişi her işinde galip, her şeyi hakkıyla bilen Allah tarafındandır. O, günahları bağışlayan, tövbeleri kabul eden, azabı şiddetli olan ve bol lutuf sahibidir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, dönüş sadece O'nadır."*

Hz. Ömer [radıyallahu anh], mektubu mühürledi ve onu ulaştıracak elçiye, "Bunu ona, kendisini ayık bulduğun bir zamanda ver" dedi ve sonra yanındaki kimseye, onun tövbe etmesi için dua etmesini emretti. Mektup, içkiye müptela olan adama ulaşınca, onu okumaya ve bir yandan da şöyle demeye başladı: "Allah bana, beni affedeceğini vaat etti, beni azabından sakındırdı (Ömer de bana samimi olarak nasihat etti)." Adam bunları söylemeye devam ederek ağladı. Elini içkiden tamamen çekip tövbe etti. Tövbesi güzel oldu. Durumu Hz. Ömer'e [radıyallahu anh] ulaşınca, yanındakilere şöyle buyurdu:

"Kardeşiniz bir hata edince, ona karşı bu şekilde davranarak kendisini düzeltin. Onun Allah'a tövbe etmesi için dua edin; ona karşı şeytana yardımcı olmayın."[460] Yani kendisine beddua etmeyin.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur."* Yani bütünüyle O'na yönelmek gereklidir. *"Dönüş sadece O'nadır."* O, isyan ve itaat eden herkese yaptıklarının karşılığını verir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Dönüş Allah'a olunca, seyir hoş ve güzel olur."[461]

459 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/298.

460 Rivayet için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/97; Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/334-335; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/103; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/270-271.

461 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/298.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'ın âyetleri hakkında sadece kâfirler mücadele eder."* Yani Kur'an'ın içerdiği hakikatleri çürütmek ve geçersiz kılmak için kâfirlerden başkası onu tenkit ederek ve bâtıl birtakım önermeler ileri sürerek çekişmeye girmez. Müminlere gelince, onun hakkında tenkitte bulunmak şöyle dursun, ondan yana akıllarından bir şüphe bile geçirmezler. Allah'ın âyetlerindeki müşkül meseleleri çözmek, onun hakikatlerini ortaya çıkarmak, onlardan hak prensipleri açıklamak ve bâtıl ehlinin görüşlerini reddetmek için araştırma yapmaya gelince bu, Allah yolunda en büyük cihadlardan biridir.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: *"'Allah'ın âyetleri hakkında sadece kâfirler mücadele eder'* âyetinin önceki âyetlerle bağlantısı şudur: Allah Teâlâ, önceki âyetlerde mana olarak şöyle buyurdu: 'Hâ Mîm. Bu kitabın indirilişi, mükemmel ilim ve sonsuz güç sahibi olan, ibadete layık yüce ilâh tarafındandır. O, günahları affeden, tövbeleri kabul eden, künhü tasavvur edilemeyen azapta ve ölçüsü bilinmeyen ihsanda tek olan bir zattır.' Cenâb-ı Hak, bu sıfatların peşinden, *'Allah'ın âyetleri hakkında sadece kâfirler mücadele eder'* buyurdu. Yani böyle mükemmel sıfatlara sahip bir ilâh tarafından indirilen ve apaçık delilleri içeren bu kitap hakkında sadece bu şekilde aldanmış kâfirler mücadele eder." Âyet şöyle devam ediyor:

"Artık *onların* nimet ve rahatlık içinde *şehirlerde gezip dolaşması seni aldatmasın."* Çünkü o bir istidraç olup bu imkân ve nimetler onları azaba yaklaştırmak için kendilerine verilmektedir. Senin gibi peygamberlik makamında bulunan birini, dünyanın geçici mal ve nimetleri içinde keyif sürerek hayvanların dolaşması gibi dolaşan bu kimselerin hali aldatmasın."

Kâfirlerin, Allah katında en fazla gazap edilen ve dünya ve ahiretin zararını en fazla celbeden küfür halleri tescil edildiğinden, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], onların nimetler içinde dolaşmalarına aldanması yasaklandı. Çünkü bu hakikatleri anlayan kimse, kâfirlerin sahip olduğu fâni hazlara ve dünyevî süslere aldanmaz. Şüphesiz kâfirler, kendilerinden öncekiler ilâhî azaba yakalandıkları gibi, onlar da yakında ilâhî azaba yakalanacaklardır. Bunun için Cenâb-ı Hak gelecek âyette onlardan bahsetti.

1-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Hâ Mîm." Bu harflerin bir manası şudur: Ben, habibim Muhammed'e indirilen kelâmımda, hilmim ve yüceliğimle tecelli ettim. O kitabın indirilmesi, dostlarına izzet veren ve onlardan olmuş olacak her şeyi bilen Allah'tandır. O'nun ilmi, önceden verdiği hükmüne mani olmaz. O, günahta ısrar eden ve suç işleyen kimsenin günahını affeder. Tövbe edip hatadan çekinen kimsenin tövbesini kabul eder. O, inatla inkâr eden için azabı çok şiddetli olandır. Kendisine yönelen ve ulaşan kimseler için ise bol ihsan sahibidir.

Şöyle denmiştir: Allah, gafillerin günahını affer. Kendisine yönelenlerin tövbesini kabul eder. Münkirlere karşı azabı şiddetlidir. Huzuruna ulaşmış âriflere bolca ihsan eder. O'ndan başka ilâh yoktur. O'nunla birlikte mevcut kimse de yoktur. Nefis meydanlarındaki seyirle dönüş O'nadır; bu seyir O'nun kudsî huzuruna ulaşana kadar devam eder.

Allah'ın âyetleri hakkında yani kulları O'na sevkeden Allah dostları hakkında sadece, seçilmiş velilerin varlığını inkâr eden münkirler mücadele eder.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Delil ortaya çıkınca ve hak apaçık ortaya konunca, uyanık akıllar ona uyup iman ederler. İnkâr edenlere gelince onlar, ısrarla inkâr ederler. Onların şirkinin uğursuzluğu, onlarla insafın arasına perde olur. Allah'ın velilerine hürmet göstermeyenler de böyledir. Onlar da Allah'ın bazı kullarına âyetlerini tahsis etmesini (onlara keşif, keramet, nur ve feraset vermesini) inkârda ısrar ederler ve kalpleriyle onlara itiraz ederler. Böylece kerametleri inkâr konusunda mücadele ederler. Onlar, ileride rezil ve rüsva olacaklardır. Fakat onlar, fazlalıklarını ve noksanlıklarını ayırt edemezler."[462]

---

462 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/298.

Hakkı Yalanlayanların Sonu

Cenâb-ı Hak, önceki kavimlerin de peygamberlerini yalanladığından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْاَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ وَهَمَّتْ كُلُّ
اُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ
الْحَقَّ فَاَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٥﴾ وَكَذٰلِكَ حَقَّتْ
كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّهُمْ اَصْحَابُ النَّارِ ﴿٦﴾

5. ***Onlardan önce Nuh kavmi ve bunlardan sonraki topluluklar da (peygamberlerini) yalanlamışlardı. Her ümmet kendi peygamberini yakalayıp cezalandırmaya azmetmişti. Hakkı yok etmek için bâtıl şeyleri ileri sürerek mücadele etmişlerdi. Bu yüzden onları kıskıvrak yakaladım. Benim cezalandırmam nasılmış gördünüz!***

6. ***Bu şekilde Rabb'inin, inkâr edenler hakkında, "Şüphesiz, onlar cehennemliktir" sözü gerçekleşti.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlardan önce Nuh kavmi* Hz. Nuh'u, Âd, Semûd, Lût kavmi ve benzerleri gibi Nuh'un kavminden sonra peygamberlere karşı birleşen ve onlara düşmanlık yapan *topluluklar da* peygamberlerini *yalanlamışlardı. Bu ümmetlerden her biri, kendi peygamberini yakalayıp cezalandırmaya azmetmişti."* Onu ele geçirip azap etmek veya öldürmek gibi istedikleri şeyi uygulamak istemişlerdi.

"Onlar ayrıca, hakkı yok etmek için aslı olmayan ve bir hakikati bulunmayan *bâtıl şeyleri ileri sürerek* hakka karşı *mücadele etmişlerdi."* Hak dinin getirdiği iman ve diğer şeyleri ortadan kaldırmak için bir sürü bâtıl şeyleri ileri sürerek mücadele etmişlerdi. *"Bu yüzden onları kıskıvrak yakaladım."* Bu sebeple onları, her şeye gücü yeten ve hükmü geçen bir sultanın yakalaması gibi yakalayıp kendilerini cezalandırdım.

"Benim cezalandırmam nasılmış gördünüz!" Çünkü onların yıkılmış yurtlarının kalıntıları önünüzde olup görenler için ibret vesikasıdır. Ben, onlarla aynı halde bulunan ve aynı suçu işleyen bu kâfirleri de yakalayıp cezalandıracağım.

Gelen âyet şunu haber vermektedir: *"Bu şekilde, Rabb'inin kâfirler hakkında, 'Şüphesiz, onlar cehennemliktir' sözü gerçekleşti."* Peygamberlerini yalanlayan, onlara karşı birlikler oluşturan ve hakkı yok etmek için bâtıl şeyler ileri sürerek mücadele eden önceki ümmetlere Allah Teâlâ'nın azap hükmü gerekli ve kesin olduğu gibi, seni inkâr eden, sana karşı birleşen ve istediklerini yapmak isteyen kâfirlere de azap hükmü kesin oldu. Onlar, azabın en şiddetlisi ve fecisi olan cehennem azabını ve orada ebedî kalmayı hak ettiler. Çünkü bunlar, inatçı kâfirler olup kendilerinden önceki helâk olan ümmetlerin yaptığı gibi, Allah Resûlü'ne karşı birlik oluşturup mücadele verdiler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlara, dünyada, köklerinin kazınarak helâk edilme azabı gerekli olduğu gibi, ahirette de cehennem azabıyla azap görmeyi hak ettiler.

5-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Veliler, peygamberlerin kademi (hali ve yolu) üzeredir. Peygamberlerin başına gelen her türlü eziyet, velilerin de başına gelmiştir. Gerçekten veliler de insanlar tarafından yalanlanmıştır. Zamanındaki insanlar onlara karşı birleşip kendilerini yakalayıp eziyet etmek istemişler ve Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek için bâtıl şeyleri ileri sürerek onlarla mücadele etmişlerdir. Fakat Allah, velilerine düşmanlık edenleri yakalamış; kendilerini rahmetinden mahrum edip huzurundan uzaklaştırarak, sürekli Allah'tan kopma ve perdelenme ateşi içine tutarak cezalandırmıştır. Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

Müminlerin Şerefi

Cenâb-ı Hak sonra, müminlerin şerefinden bahsederek şöyle buyurdu:

الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ
وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ
لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿٧﴾ رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ
جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ
وَذُرِّيَّاتِهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٨﴾ وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ وَمَنْ
تَقِ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٩﴾

7. Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler. O'na iman ederler ve müminler için şu şekilde bağışlanma dilerler: "Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tövbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla, onları cehennem azabından koru!"

8. "Rabbimiz! Onları ve onların atalarından, zevcelerinden ve zürriyetlerinden salih olanları kendilerine vaat ettiğin adn cennetlerine koy. Şüphesiz sen, mutlak güç sahibi ve her işini hikmetle yapansın."

9. "Bir de onları her türlü kötülükten koru. O gün sen kimi kötülüklerden korursan gerçekten ona rahmet etmiş olursun. İşte bu en büyük kurtuluştur."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Arşı* omuzlarında *taşıyanlar."* Aslında onlar da arş da ilâhî kudretle taşınmaktadır.

"Ve onun çevresinde bulunanlar." Yani onun etrafını saranlar. Onlar, kerrûbiyun olup meleklerin efendisi ve en yüksek mertebeye sahip olanlarıdır.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Arşı taşıyan meleklerden birinin topuğu ile ayağı arasındaki mesafe beş yüz senelik yoldur."[463]

Diğer bir rivayette şöyle denilmiştir: "Arşı taşıyan meleklerin ayakları yerin en altındadır, başları ise arşı geçmiştir. Onlar, huşû halindedir. (İlâhî haşyet ve heybetten) bakışlarını yukarı kaldıramazlar. Onlar, diğer melekler içinde Allah'tan en fazla korkanlardır."[464]

Yine İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, arşı taşıyan melekleri yaratınca onlara, 'Arşımı taşıyın' buyurdu. Melekler taşımaya güç yetiremediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, her bir meleğe yardımcı olarak göklerde ve yerde bulunan ordular kadar yardımcı yarattı ve onlara, 'Arşımı taşıyın' buyurdu. Melekler yine taşımaya güç yetiremediler. Bunun üzerine yüce Allah, her bir meleğe yardımcı olarak yedi kat gökte ve yedi kat yerde bulunan ordular adedince, ayrıca yerde bulunan çakıl ve toprak adedince yardımcı melekler yarattı ve onlara,

'Arşımı taşıyın' buyurdu, melekler yine arşı taşımaya güç yetiremediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara,

'Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm' deyin buyurdu. Onlar da bu zikri söyleyerek Rabbimiz'in arşını taşıdılar."[465] Yani onlar arşı Allah ile taşıyınca ona güç yetirdiler. Bu durumda Allah'ın arşını sadece O'nun kudreti taşımaktadır.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Allah Teâlâ, bütün meleklere, arşı taşıyan meleklere sabah ve akşam selâm vermelerini emretti. Bunu onların diğer meleklere üstünlüğünü göstermek için yaptı."*[466]

---

463 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/139, Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/276.

464 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/262; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/276.

465 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/335-336.

466 bk. İbn Hacer, *el-Kâfi'ş-Şâfi fi Tahrici Ehâdîsi'l-Keşşâf*, nr. 144; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/262; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/104.

Vehb b. Münebbih[467] demiştir ki: "Arşın etrafında meleklerden yetmiş bin saf vardır. Her saf birbirinin arkasında sıralanmıştır. Arşın etrafında dolaşırlar ve onu tavaf ederler. Onlardan bir grup gelir, bir grup gider. Birbirleriyle karşılaştıklarında bir grup 'lâ ilâhe illallah' tehliliyle zikreder, diğerleri ise 'Allahüekber' diye tekbir getirir. Onların arkasında meleklerden ayakta duran yetmiş bin saf vardır. Ellerini çeneleri hizasında omuzlarına koymuşlardır. Diğerleri tekbir ve tehlil getirince, bunlar da seslerini yükselterek şöyle derler:

'Sübhâneke ve bi-hamdike. Mâ a'zamake ve ecelleke. Entellahu lâ ilâhe gayruk. Entel ekberü el-halku küllühüm râcûne rahmeteke."

Bunların arkasında meleklerden yüz bin saf vardır. Hepsi sağ ellerini sol ellerinin üzerine koymuşlardır. Onlardan birinin Allah Teâlâ'ya yaptığı tesbihi diğeri yapmaz (Hepsinin zikir ve tesbihi ayrıdır).[468] Onlardan birinin iki kanadı arasındaki mesafe üç yüz senelik yoldur. Allah Teâlâ, arşı taşıyan meleklerle kendisi arasına perdeler koymuştur. Bu perdelerin yetmiş bini zulmetten, yetmiş bini nurdan, yetmiş bini beyaz inciden, yetmiş bini kırmızı yakuttan, yetmiş bini yeşil zümrütten, yetmiş bini kardan, yetmiş bini sudandır. Bu perdeler sadece Allah Teâlâ'nın bildiği şeye kadar devam eder."[469]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah Teâlâ arşı yaratınca, zatına ait nurla tecelli etti ve onunla arşın üzerine istivâ etti (onu hükümranlığı altına alıp hüküm merkezi yaptı). Cenâb-ı Hak, kıyamet günü halkın arasında hüküm vermek için aynı şekilde tecelli edecektir. Hak Teâlâ sonra, bu zatına has tecelli ile arşın etrafını saran melekler arasına perdeler koydu. Bundan, O'nun zatını sınırlama ve bir cisme benzetme sonucu çıkmaz. Çünkü yüce zatın tecellilerine bir sınırlama getirilmez. Hem bu perdeler, her şeyi ihata eden yüce zat ile varlıklar arasına konmuş perdeler

467 Vehb b. Münebbih, Ebû Abdullah (v. 114/732), aslen İranlı olup tâbiînin ileri gelen âlimlerindendir. Zühd ve takvasıyla meşhurdur. İsrâiloğulları'yla ilgili rivayetleri nakledenlerin başında gelir. Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî gibi muhaddislerin kendisinden hadis naklettiği hadis râvileri arasındadır.

468 Rivayetin buraya kadar olan kısmı için bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, 7/208 (Beyrut 1987).

469 Rivayetin tamamı için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/140-141.

değildir. Zîra yüce zat ile mahlûkat arasında sadece kahır ve vehim perdesi vardır (Bir de bu perdeler Cenâb-ı Hakk'ın zatı için değil, varlıklar içindir. Perdelenen varlıklardır).

Âlimler arşın şekli hakkında farklı şeyler söylemişlerdir. Bazıları onun yuvarlak olduğunu söylemiştir. Arş öyle büyüktür ki bütün kâinat onun içinde, havadaki toz gibi küçük kalır.

Bazıları onun, dokuzuncu felek olduğunu söylemiştir.

Bazıları arşın, taht şeklinde düz ve geniş olduğunu söylemiştir. Onun direk ve sütunları vardır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] verdiği haberlerin zâhirinden anlaşılan da budur.

Rivayet edildiğine göre, Cafer-i Sâdık babasından, o da dedesinden onun şöyle dediğini nakletmiştir: "Arşı taşıyan meleğin iki ayağı arasındaki mesafe, hızlı uçan bir kuş uçuşuyla bin senelik yoldur. Hazkâil isminde bir melek vardır. Onun on sekiz bin kanadı vardır. İki kanadı arasındaki mesafe beş yüz senelik yoldur. Allah Teâlâ ona, 'Uç' diye vahyeder. O da yirmi bin sene uçar fakat başı arşın direklerinden birine ulaşmaz. Sonra otuz bin sene daha uçar, ona yine ulaşamaz. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona şöyle vahyeder: 'Sen sûra üfürme zamanına kadar uçacak olsan arşın eteğine ulaşamazsın.'" Rivayeti kısa olarak verdik.[470]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Arşın iki direği arasında altmış bin sahra vardır. Her bir sahrada altmış bin âlem vardır. Her bir âlemde, insan ve cin kadar varlık mevcuttur."

Bütün bunlarla birlikte, ârifin kalbi hepsini içine alır; hatta bütün âlem ârifin kalbinin bir köşesinde kalır. Çünkü âlem sonuçta sınırlıdır; Cenâb-ı Hakk'ın azametinin ise bir sınırı yoktur. Hak Teâlâ, ârifin kalbine azametiyle tecelli etmiş ve ârifin kalbi bu tecellileri içine alacak şekilde genişlemiştir. Şu kudsî hadis bunun delilidir:

"Yerim göğüm beni içine alamadı, mümin kulumun kalbi beni içine aldı."[471] Yani kâmil müminin kalbi tecellilerimi içine aldı.

470 Melekût âleminin ölçüleri ile içinde yaşadığımız mülk âleminin ölçüleri birbirinden çok farklıdır. Oradaki bir gün, dünyanın bazan bin ve bazan elli bin yılına bedeldir. Bu farklı mesafeler âyetlerde de verilmektedir (bk. Secde 32/5; Meâric 70/4).

471 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2256; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 988.

Allah Teâlâ sonra, arşı taşıyan ve onun etrafını saran meleklerden bahsederek şöyle buyurdu:

"Onlar, Rab'lerini hamd ile tesbih ederler." Yani onlar, Allah'ın nihayetsiz nimetlerine hamdederek yüce Allah'ı şanına layık olmayan şeylerden yüceltir ve uzak tutarlar.

"Onlar, hallerine uygun şekilde *Allah'a iman ederler."* Arşı taşıyan ve onun etrafında bulunup Rab'lerini hamd ile tesbih eden meleklerin mümin olduğunu bildiğimiz halde, âyette, onların iman eden kimseler olduklarının söylenmesinin faydası; imanın şeref ve üstünlüğünü ortaya koymak, müminlerin şerefini göstermek ve ona teşvik etmektir. Bazı yerlerde peygamberler için salih halin söylenmesi de aynı hikmete dayanmaktadır. Âyette şuna da dikkat çekilmektedir: Bütün melekler için Cenâb-ı Hakk'ı müşahede hali gerçekleşmemiştir; bundan dolayı onlar, gayba imanla vasıflandılar. Durum şudur: Melekler, değişik tabakalardadır. Onların bir kısmı müşahede ehli ve irfan sahibidir; bazıları ise sadece iman ehlidir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Onlar, müminler için bağışlanma dilerler."* Yani onlar, kendileriyle imanda ortak olan müminlerin affedilmesi için Allah'a yalvarırlar. Bunda şuna dair bir delil vardır: İki kişinin imandaki ortaklığı, mekânları uzak olsa da birbirlerine nasihat etmelerini ve şefkat göstermelerini gerektiren en büyük sebeptir.

Arşı taşıyan ve onun etrafında bulunan meleklerin, kendilerine yüklenen tesbih, hamd ve iman gibi vazifelerin arasında yeryüzündeki müminler için istiğfar etmeleri, onların buna son derece itina gösterdiklerini, yaptıkları istiğfar ve duanın da Allah katında kabul edildiğini bildirmektedir.[472]

Meleklerin müminler için duası şöyledir: *"Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde,* onlardan *tövbe eden,* tövbe ettiğini bildiğin *ve senin yoluna* yani davet ettiğin hidayet yoluna *uyanları bağışla; onları cehennem azabından koru!"*

---

472 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/408-409.

Meleklerin duaları diğer âyette şöyle devam ediyor: *"Rabbimiz! Onları ve onların atalarından, zevcelerinden ve zürriyetlerinden salih olanları kendilerine vaat ettiğin adn cennetlerine koy."* Yani kendileriyle birlikte toplu halde cennete girmeyi hak edenleri cennetine koy, her ne kadar onlar, babalarından daha az salih olsalar da.

Said b. Cübeyr şöyle demiştir: "Bir adam cennete girer; orada ailesinden kimseyi göremeyince, 'Benim babam, annem, çocuğum, zevcem nerede?' diye sorar. Kendisine, 'Onlar senin gibi amel etmediler!' denir. O da, 'Ben, kendim ve onlar için amel etmiştim!' der. O zaman meleklere, 'Onları da cennete koyun!' denir."[473]

İnsana, mümin olan ve salih amel eden yakınlarının cennete konacağı ve kendisine katılacağı müjdesinin verilmesi, bu vaadin bir şefaat aracılığı ve istiğfar olmadan gerçekleşmesini gerektirmez. Bazılarının, "Allah'a yönelen kimse için istiğfar edilmesi, ikram ve sevabın artırılmasıdır" sözü de bu görüşe göre söylenmiştir. Fakat birinci görüş daha evladır; çünkü meleklerin duasının onların cennete dahil edilmesi konusunda olduğu açıktır. Açıklama için Ebüssuûd'a bakınız.[474]

Meleklerin sözü şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz sen, mutlak güç sahibi ve her işini hikmetle yapansın."* Sen her şeye galipsin, imkân dahilinde olan hiçbir şey sana güç gelmez. Bütün hâkimiyet ve izzetinle birlikte sen hiçbir şeyi hikmetsiz yapmazsın. Senin hikmetinin bir gereği de vaadini yerine getirmendir.

Meleklerin duası şöyle devam ediyor: *"Bir de onları her türlü kötülükten,* kötülüklerin cezası olan azaptan *koru.* Yahut onları dünyada isyanlardan koru. *O gün sen kimi kötülüklerden,* yani kötülüklerinin cezasından *korursan gerçekten ona rahmet etmiş olursun."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Sen kimi dünyada kötülüklerden korursan, ahirette ona rahmet edersin. Melekler sanki, müminler için sonucu (cenneti) istedikten sonra, onun sebebini de istediler.

473 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/286; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/141-142; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/264.

474 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/410. Görüş tercihi Ebüssuûd'dan eklendi.

Meleklerin duası şöyle bitiyor: *"İşte bu, en büyük kurtuluştur."* Yani onlar için bu koruma, ondan öte bir şey istenmeyecek en büyük kurtuluştur.

7-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Arş, onu taşıyan ve onun etrafını saran bütün melekler, ilâhî kudretle taşınmaktadır. Hakikatte (Allah'tan başka) arşı taşıyan kimse yoktur. Hatta onların Cenâb-ı Hak ile birlikte (kendilerine ait) bir vücutları dahi yoktur. Onlar sadece Zât-ı Akdes'in nurlarından bir şua (ışın) ve O'nun tecellilerinden bir tecellidir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Arşı taşıyan ve onun etrafındaki melekler Rab'lerini hamd ile tesbih ederler"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlar Allah'ı, O'nun zatını buldukları kudsiyet ve tenzihle, ihsanlarına hamdederek tesbih ederler. O'nun zatını, bir eşi ve benzeri bulunmasından uzak tutarlar. Her an O'na iman ederler. Çünkü onlar her an Cenâb-ı Hakk'ın ilâhî sıfatlarının keşfini ve zatına ait hakikatlerin nurlarını görürler. O keşif ve nurlar ki her parlamasıyla, sırf zâhirde kalan aklın giriş yollarını silip yok eder. Onlar her an, yüce Allah'ın varlığını hakkı ile tanımaktan yana cahil olduklarını itiraf ederler. Hak Teâlâ sonra meleklerin, mümin dostlarına karşı sevgi, rahmet ve şefkat sahibi olduklarını, çünkü velilerin, marifet ve muhabbet bağında onların kardeşleri olduğunu açıkladı." Vertecübî'nin açıklamalarının tamamı için eserine bakınız.

"Özetle melekler, Cenâb-ı Hakk'ın zatının nurlarının tecellisiyle birliktedir. O'nun künhünü ve zatının hakikatini tam bilemezler; bu konuda noksanlık içindedirler. Onların gayesi, Allah'a imandır."[475] Bu açıklamayı *Hâşiye*'de[476] yapmıştır.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İşin hakikati şudur: Meleklerden mukarrebîn sınıfında olanlar, müşahedeye ve tecelli ettiği varlıklarda Zât-ı Bârî'yi görmeye dayalı marifet elde ederler; dünyada seçkin velilerin ettiği gibi. Fakat kâmil insanın marifeti, hakikat ve şeriat yönü dengede

475 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/229.

476 Burada zikredilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

olduğunda daha kâmildir. Bu, iki zıt halin dengede bulunması durumunda böyledir. Meleklerin marifetine gelince, cisimlerinin kabiliyetinden dolayı onlar, şükür ve aşk cihetine meyillidir. Onların hali, arkasında kaplaması olmayan aynaya benzer.

Bazı haberlerde gelen, "Cibrîl Allah Teâlâ'yı hiç görmedi, sadece ahirette görür" şeklindeki rivayet sahih değildir. Fakat bu söz, "Cibrîl, Allah Teâlâ'yı bir mazhar olmadan (perdesiz) görmedi" şeklinde yorumlanabilir. Zaten bu şekil bir görme, Cibrîl ve diğerleri için mümkün değildir. Meleklerin yüce Allah'ı kıyamet günü (ahirette) görmesine gelince, bu konuda onlar da müminler gibidir; her biri Cenâb-ı Hakk'ı manevi mertebe ve O'na yakınlık derecesinde görür.

Allah kendisinden razı olsun, Ehl-i sünnet'in itikadda imamı Ebü'l-Hasan-ı Eş'arî, *el-İbâne fî Usûli'd-Diyâne* isimli eserinde demiştir ki:

"Cennetlikler için lezzetlerin en üstünü, Allah Teâlâ'nın cemalini görmektir. Ondan sonra peygamberi Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] görmek gelir. Bunun için Allah Teâlâ insanlara gönderilen peygamberlerini, mukarrebîn meleklerini, müminler ve sıddıklar topluluğunu yüce cemaline bakmaktan mahrum etmemiştir."[477]

Âyette, müminlerin gıyabında dua etmeye ve Allah'tan onların günahlarının affedilmesini istemeye teşvik vardır. Bu, kendilerine hürmet edilmesi gereken abdalların (kutub ve gavs gibi ulu velilerin) yüce melekler topluluğuna uyarak Allah'ın kulları için yaptıkları bir iştir.

Kâfirlerin Pişmanlık ve Üzüntüsü

Cenâb-ı Hak sonra, müminlerin zıddı olan kâfirlerin ahiretteki hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادَوْنَ لَمَقْتُ اللّٰهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ إِذْ
تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ ﴿١٠﴾ قَالُوا رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا

477 Eş'arî, *el-İbâne fî Usûli'd-Diyâne*, s. 28 (Kahire 2009).

اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ ﴿١١﴾ ذَلِكُمْ بِأَنَّهُ إِذَا
دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَإِنْ يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ ﴿١٢﴾

10. ***İnkâr edenlere şöyle seslenilir: "Allah'ın kızgınlığı, sizin nefsinize olan kızgınlığınızdan elbette daha büyüktür. Çünkü siz imana davet ediliyor, fakat inkâr ediyordunuz."***

11. ***Onlar der ki: "Rabbimiz, bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Biz günahlarımızı itiraf ettik. Şimdi*** *(bu ateşten dünyaya)* ***bir çıkış yolu var mı?"***

12. ***Onlara denir ki: "Bu hale düşmenizin sebebi şudur: 'Siz, tek Allah'a ibadete çağrıldığınız zaman inkâr ettiniz ama O'na ortak koşulunca inandınız. Artık hüküm, yüce ve ulu Allah'a aittir.'"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenlere* kıyamet günü cehennem bekçileri tarafından *şöyle seslenilir:* Bu *Allah'ın* size olan *kızgınlığı* ve sizi hor hakir bırakışı, *sizin* dünyada iken *nefsinize olan kızgınlığınızdan elbette daha büyüktür.* Siz dünyada nefsinizi imandan mahrum edip onu horluk ve zillet içine ittiniz. *Çünkü siz* peygamberler tarafından *imana davet ediliyor, fakat inkâr ediyordunuz."*

Özetle onlar, dünyada iman etmeyerek nefislerini kötü bir hale düşürdüler ve onu horluk içinde bıraktılar. Cehenneme girdiklerinde onlar için Allah tarafından daha şiddetli bir kızgınlık ve daha büyük bir gazap hâsıl oldu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar der ki: Rabbimiz, bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin."* Yani iki öldürüşle öldürdün ve iki diriltilişle dirilttin. Yahut iki ölümle öldürdün ve iki hayatla dirilttin.

Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "Onlar, babalarının sulbünde ölü idiler, Allah onları (anne rahminde) diriltti. Sonra onları,

kaçınılmaz olan ölümle öldürdü. Sonra onları, kıyamet gününde tekrar diriltti. Bu, şu âyette belirtildiği gibidir:

"Siz ölü iken sizi dirilten Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? Sonra O sizi öldürecek ve peşinden tekrar diriltecektir. Sonuçta O'na döndürüleceksiniz" (Bakara 2/28).[478]

Süddî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, dünyada öldürülür sonra kabirlerinde sual için diriltilir. Sonra kabirlerinde öldürülür ve ahirette tekrar diriltilir."[479]

Özetle kâfirler bu cevapla şunu itiraf ettiler: Peygamberler onları Allah'a ve ahirete imana davet etti, fakta onlar, "Öldükten sonra hiçbir şekilde hayat yoktur!" diyen dehrîlerin inancına sahiptiler. Bunun için peygamberlerin davetini önemsemeyip inkârda devam ve ısrar ettiler. İşin aslını bizzat görünce ise kusurlarını itiraf ettiler.

Kâfirler, *"Bizi iki defa öldürdün, iki defa diriltin"* diyerek, dünyada inkâr ettikleri öldükten sonra dirilmeyi kabul ve itiraf ettiler. O dirilme ki başlarına ilâhî gazabı ve azabı getirdi. Onlar, bu şekildeki itiraflarıyla Allah'ı razı edip azaptan kurtulmak istediler. Bunun için, *"Biz günahlarımızı itiraf ettik"* dediler.

Kâfirler, öldürülmenin ve diriltilmenin başlarına birkaç defa geldiğini görünce, Allah Teâlâ'nın, yoktan var etmeye gücü yettiği gibi, yeniden diriltmeye de gücünün yettiğini anladılar. Bunun için, işledikleri günahlarını itiraf ettiler. Bu günahlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmek ve ondan kaynaklanan diğer kusurlardır.

Onların bu itiraftan kasıtları, dünyaya geri dönme arzularına ulaşmaya bir vesile aramaktır. Nitekim bunu, *"Şimdi* bu ateşten dünyaya *bir çıkış yolu var mı?"* sözleriyle açıkça söylediler. Bu çıkış ister hızlı ister yavaş olsun hepsine razı oldular fakat onun için hiçbir yol yoktur.

---

478 bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/338; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/142; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/265.

479 bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/338; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/142; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/265-266. Kurtubî, rivayetin peşinden âlimlerin, bu âyeti kabir suali için delil getirdiklerini söyleyerek şu açıklamayı eklemiştir: "Eğer kabir suali sadece ruh için olsaydı, diriltmenin ve öldürmemin ne manası olurdu? Çünkü ruh ölmez."

Bu, kendisini ümitsizlik hali sarmış bir kimsenin söyleyeceği bir sözdür. Onlar bunu, olmasını çok uzak görmekle birlikte ümitsizliklerini de dile getiren bir hayret içinde söylediler. Bunun için, devamındaki âyette onlara şöyle cevap verildi:

"*Bu* içine düştüğünüz azabın ve ondan çıkışa bir yolun bulunmayışının *sebebi şudur: Siz,* dünyada *tek Allah'a* ibadete *çağrıldığınız zaman,* O'nun birliğini *inkâr ettiniz ama O'na ortak koşulunca inandınız;* hemen şirke koştunuz." Yani siz, dünyada imanı inkâr ediyor, şirke koşuyordunuz.

Âyet şöyle bitiyor: "*Artık hüküm,* sadece hak ile ve hikmetinin gerektirdiği şekilde hüküm veren *yüce ve ulu Allah'a aittir.*" O'nun hükmünü hiç kimse geri çeviremez.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizin azap görmenizin ve ateşte ebedî kalmanızın hükmü Allah'a aittir; bu hüküm O'nunla birlikte kendilerine ibadet yaptığınız putlara ait değildir.

"*O Allah uludur*", saltanatı çok yücedir; O'nun cezasına bir sınır yoktur.

Rivayet edildiğine göre, Harûrîler (Hâricîler'den bir grup), "*Hüküm sadece Allah'a aittir*" sözlerini bu âyetten aldılar. Hz. Ali [radıyallahu anh] onların sözlerini işitince, "Âyet haktır, fakat onunla bâtıl bir mana kastediliyor" dedi.

10-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin yolunu inkâr edenler ve manevi terbiyenin varlığını kabul etmeyenler, bu hal içinde Allah'tan perdeli olarak ölüp aynı şekilde kabirlerinden diriltildiklerinde, kıyamet günü hal lisanı ile onlara şöyle seslenilir:

"Bugün, mukarrebîn makamındakilerin derecesinden düştüğünüz için, Allah'ın size olan kızgınlığı, sizin nefsinize olan kızgınlığınızdan daha büyüktür. Siz, nefsinizi müşahedeye dayalı marifetten ve ihsan makamından mahrum ettiniz. Manevi terbiye şeyhlerinin diliyle iman terbiyesine ve yakîn halini elde etmeye çağrıldığınızda, inkâra giderek,

'Manevi terbiye şu zamandan beri bitmiştir, bu devirde öyle bir şey yoktur!' dediniz."

Sonra bu kimseler, elden kaçırdıkları marifeti elde etmek için, ahiret âleminden dünya âlemine çıkmak istediklerinde kendilerine şöyle denir:

"Heyhât, bunun zamanı geçti, fırsat elden gitti! Arktık sizler manevi perdeniz içinde kalın. Bu sizin cezanız olup sebebi şudur: Siz tek olarak Allah'a çağrıldığınızda ve size, 'O'ndan başka (hakiki vücut sahibi) hiçbir varlık yoktur' dendiğinde, bu gerçeği anlamanın yolunu inkâr ederek inkâra gittiniz. Onun yolu, tecrid (kalbi bütün varlıklardan çekmek) ve manevi terbiye yoludur. Sebeplere dalarak ve onlara bağlanıp kalarak Allah'a (sevgi ve tevekkülde) ortak koşulduğunda ise söylenenlere hemen inandınız."

Kısaca bu kimseler, tecrid yolunu (kalbi bütün varlıklardan çekip sadece Mevlâ'ya bağlamayı) inkâr edip sebeplere bağlanma yoluna inanıyorlardı. Bundan sonra hüküm yüce ve ulu Allah'a aittir; O, yüceliği ve şanının ululuğu ile dilediğini yükseltir, dilediğini alçaltır.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, şanının yüceliğine delil olan şeylerden bahsederek şöyle buyurdu:

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا وَمَا يَتَذَكَّرُ اِلَّا
مَنْ يُنِيبُ ﴿١٣﴾ فَادْعُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿١٤﴾
رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ اَمْرِهِ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ مِنْ
عِبَادِهِ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ ﴿١٥﴾ يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ
مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿١٦﴾ اَلْيَوْمَ تُجْزٰى
كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٧﴾

13. ***Size âyetlerini gösteren ve sizin için gökten rızık indiren O'dur. Sadece Allah'a yönelen kimse düşünüp ibret alır.***

14. ***Kâfirler hoşlanmasa da siz, dini Allah'a has kılarak O'na ibadet edin.***

15. ***O, dereceleri yükseltendir, arşın sahibidir. O, buluşma günüyle uyarmak için kullarından dilediğine emriyle ruhu*** *(vahyi, Kur'an'ı veya Cibrîl'i)* ***indirir.***

16. ***O gün onlar*** *(kabirlerinden)* ***meydana çıkar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. "Bugün mülk kimindir?" diye sorulur; cevaben, "Tek ve kahhâr olan Allah'ındır" denir.***

17. ***Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir. Bugün asla zulüm yoktur. Şüphesiz, Allah hesabı çok çabuk görendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Size âyetlerini gösteren O'dur."* Yani Allah, rüzgâr, bulut, gök gürlemesi, şimşek çakması, yıldırım ve diğer şeylerden kudretinin mükemmelliğine ve ululuğuna delil olan şeyleri size gösteriyor ki onları kudretine delil yapasınız, gereğince amel edesiniz ve böylece Cenâb-ı Hakk'ı birleyip sadece O'na ibadet yapasınız.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve sizin için gökten rızık* yani yağmur *indiren O'dur."* Yağmur, rızkın sebebi olduğu için ona "rızık" denmiştir. Yağmur Allah'ın âyetlerinden biri olmakla birlikte, onun ayrıca söylenmesi, onun, Allah'ın rahmetinin eserlerinden ve şükrü gerektiren büyük nimetlerinden olması yönüyle ayrı bir yere sahip olmasındandır. Çünkü yeryüzündeki bütün canlıların ayakta durması onun vesilesiyledir. Âyetin ifade şeklinden anlaşıldığı gibi, Allah'ın bu âyetlerinin gösterilmesi ve nimetinin indirilmesi sürekli devam etmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sadece Allah'a yönelen kimse düşünüp ibret alır."* Yani bu apaçık âyetleri (kâinattaki delilleri) düşünüp onlardan ibret alan ve gereğince amel edenler sadece, hatalarından dönüp Allah Teâlâ'ya tövbe eden ve yaratılan varlıklarda O'nun kudretinin kemaline ve nimetlerine delil olan şeyler üzerinde tefekkür eden kimselerdir. İnkâr ve

isyanda inat eden kimseye gelince, onun kalbi günah kirleriyle örtüldüğü için, bu âyetler üzerinde düşünmez ve ibret almaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Söylediğimiz gibi, Allah'ın âyetlerinden ibret alanlar sadece O'na yönelenler oluduğuna göre, *siz, dini Allah'a has kılarak O'na ibadet edin."* Yani Allah Teâlâ'ya imanınızın ve yönelmenizin gereği, her türlü gizli ve açık şirkten uzak kalarak, sadece Allah'a ibadet edin. *"Kâfirler hoşlanmasa da."* Sizin gibi tövbe etmeyenlerden düşmanlarınız kızıp öfkelense de siz ihlâsla Allah'a ibadet edin. Şüphesiz, Allah size bol mükâfat verir ve derecelerinizi yükseltir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Şüphesiz O, *dereceleri yükseltendir."* Yani Allah, kendisine davet eden ihlâslı mümin dostlarının dünyada ve ahirette derecelerini yükseltir. Dünyada izzet ve zaferle, ahirette ise yakınlığı ve özel ihsanlarıyla onların derecelerini yükseltir.

Âyete şu mana da verilmiştir: O, peygamberleriyle kendisi arasında elçilik görevi yapan meleklerin yükseliş ve iniş yeri olan gökleri yükseltendir. Bu âyet sanki, peşinden gelen, *"Kullarından dilediğine emriyle ruhu (vahyi) indirir"* âyeti için bir giriş ve hazırlık mesabesindedir.[480]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, arşın sahibidir."* Yani onun mâlikidir. Âyette, Allah Teâlâ'nın, "dereceleri yükselten" ve "arşın sahibi" sıfatlarının söylenmesi, ibadetin sadece O'na yapılmasını ve dinin halis bir şekilde sırf O'nun için yaşanmasını gerektiren şanının yüceliğini ve saltanatının büyüklüğünü delil yoluyla bildirmek içindir. Şüphesiz, derecelerin yükseltilmesi ve arşın ilâhî kudretle kuşatılması öyle muazzam bir şeydir ki bunun ötesinde bir gaye yoktur. O arş ki büyüklüğü ile ulvî ve süflî bütün âlemleri kuşatmaktadır. Bu haliyle arş, Cenâb-ı Hakk'ın melekûtu altında ve kudret kabzasının içindedir. Bütün bunlar, O'nun şanının yüceliğini ve saltanatının büyüklüğünü göstermektedir. Bu açıklamayı Ebüssuûd yapmıştır.[481]

480 Âyete şu manalar da verilmiştir: "Allah yedi kat gökleri yükseltendir, dünyada mümin kullarına yüce mertebeler verendir, onların sıfatlarını yüceltendir, cennette dostlarının derecelerini yükseltendir, meleklerini arşa veya göklere yükseltendir, müminlerin sevap derecelerini yükseltendir."

481 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/412.

Yüce Allah sonra, dereceleri yükseltme vesilesini açıklayarak şöyle buyurdu: *"O, emriyle, kullarından dilediklerine ruhu indirir."* Yani Allah, bedenler için ruh ne ise kalpler için aynı durumda olan vahyi indirir. Cenâb-ı Hak sanki, cisimlerin rızkından bahsettikten sonra peşinden ruhların rızkından bahsetti. Ruhun rızkı, Allah Teâlâ'yı bilmek olup onun yolu vahiydir.

Âyette *"O, ruhu (vahyi) indirir"* şeklinde indirme fiilinin geniş zaman kipiyle söylenmesinin hikmeti hakkında, Şerefüddin-i Tîbî demiştir ki: "Bu ifade, vahyin Hz. Âdem'den [aleyhisselâm], efendimiz Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] kadar devam ettiğini, sonra davet görevini yerine getiren kimseler vasıtasıyla kıyamete kadar ulaşacağını göstermektedir. Ebû Davud'un, Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz, Allah Teâlâ bu ümmete her yüz senenin başında, dinlerini yenileyecek bir kimse (müceddid) gönderir."[482]

Buradaki yenilemenin manası, Kur'an ve Sünnet'le amelden kaybolan şeyleri ihya etmek ve onlara göre ameli emretmektir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah kendisinden razı olsun, bir defasında şeyhimiz Muhammed el-Bûzîdî'yi ziyarete gitmiştim. Gözü bana ilişince şöyle buyurdu: "Vallahi Allah seninle Muhammedî dini ihya etmeden ruhunu almaz."

Yine, Allah kendisinden razı olsun, Şâzelî yolunun şeyhi, terbiye dairesinin kutbu Mevlây el-Arabî ed-Derkàvî, bana yazdığı bir mektubun sonunda şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'dan ümidim, senin mağrip ve meşrik halkını uyarıp Allah'a davet eden bir kimse olmadan vefat etmemendir." Yahut bu manada bir söz söyledi. Allah'a hamdolsun, benim üzerimde bu durum gerçekleşti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, kullarından dilediğine emriyle vahiy indirir."* Emriyle demek, hükmüyle veya emir vererek demektir. Allah'ın dilediği kulları, peygamber olarak ve kullarına hükümlerini bildirmek için seçtiği kimselerdir.

482 Ebû Davud, Melâhim, 1 (nr. 4291); Hâkim, *Müstedrek*, 4/523.

Vahyin sebebi şöyle açıklanıyor: *"Buluşma günüyle uyarmak için."* Uyaran, Allah Teâlâ veya kendisine vahiy indirilen kimse olup o, Hz. Peygamber'dir [sallallahu aleyhi vesellem].

Buluşma günü kıyamettir. O günde, göktekilerle yerdekiler, öncekilerle sonrakiler buluşur (İnsanlar, yüce yaratıcısıyla, hak sahipleri borçlularıyla, zalimler zulmettikleriyle, müşrikler putlarıyla, ruhlar bedenleriyle, kişi ameliyle, herkes hak ettiği rahmet veya azapla buluşur).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün onlar meydana çıkarlar."* Yani kabirlerinden dışarıya çıkarlar. Yahut ortaya çıkarlar, o gün yeryüzü dümdüz olduğu için, hiçbir dağ, tepe veya bina ile gizlenemezler. Kabirlerinden kalktıklarında üzerlerinde elbise de bulunmaz. Hadis-i şerifte geçtiği gibi insanlar, yalın ayak ve çıplak vaziyette haşredilirler.[483]

Âyete şu mana da verilmiştir: İnsanların nefisleri apaçık ortaya çıkar, onları bedenleri örtmez.

Yahut insanların amelleri ve içlerinde sakladıkları ortaya çıkar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların,* gizli açık, önceki ve sonraki hallerinden ve amellerinden *hiçbiri Allah'a gizli kalmaz."* Âyet, dünya iken, yaptıklarının gizli kalacağını düşünen kimselerin bâtıl ve boş düşüncelerinin yanlış olduğunu ortaya koymaktadır.

İnsanlar kabirlerinden çıkıp mahşerde toplandıklarında, yüce Allah, *"Bugün mülk (hüküm ve hâkimiyet) kimindir?"* diye seslenir. Hiç kimse cevap vermez. Bu soru üç defa tekrarlanır. Sonra, Cenâb-ı Hak, *"Tek ve kahhâr olan,* yani kullarını ölümle kahreden *Allah'ındır"* buyurarak cevabı kendisi verir.

Rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ, kıyamet günü bütün mahlûkatı eritilmiş gümüş gibi bembeyaz ve üzerinde hiç isyan edilmemiş bir yerde toplar. İlk olarak bir münâdi, *"Bugün mülk (hâkimiyet) kimindir?"* diye seslenir. Sonra kendisi, *"Tek ve kahhâr olan Allah'ındır"* diye cevap verir.

---

483 Hadis için bk. Buhârî, Enbiyâ, 8, Müslim, Cennet, 56; Tirmizî, Kıyâme, 3; Nesâî, Cenâiz, 118; Ahmed, *Müsned*, 1/223; 3/495.

Bazıları, soruya cevap verenlerin mahşer halkı olduğunu söylemiştir.

Diğer bir rivayette Cenâb-ı Hak bu sözü, insanları yeniden diriltmeden önce bütün insanları fâni ettiğinde (kıyamet kopup herkes ölünce) söyleyecektir. Onun ayrı zamanlarda iki defa söylenmesi de muhtemeldir.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu: "*Bugün*, iyi ve kötü *herkese*, hayır veya şer olarak *kazandığının karşılığı verilir. Bugün*, hiç kimseye sevabı azaltılarak veya hak ettiği azabın üzerine azap eklenerek *asla zulmedilmez. Şüphesiz, Allah hesabı çok çabuk görendir.*" Çünkü O'nun bir işi yapması, diğerini yapmasına mani değildir. O, kullarını aynı anda rızıklandırdığı gibi, hepsinin hesabını aynı anda görüverir. Bütün insanları en kısa zamanda hesaba çeker. Bu konuda İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Allah Teâlâ kullarının hesabını görmeye başlayınca, kısa zamanda cennetlikler cennetteki, cehennemlikler de cehennemdeki yerlerini alır; cennetlikler öğle istirahatlerini cennette yapar."[484]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hesaptan kasıt, herkesin hak ettiği nimet ve azabı ortaya koymaktır. Kâfirlerin ve fâcirlerin mahşerde uzun süre bekleyeceklerini bildirilen haberlere gelince, bu sadece hesap bittikten sonra onlara bir azap olarak gerçekleşir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

13-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Size, birliğine delil olan âyetleri gösteren ve sizin için kendisiyle kalplerinizi ve ruhlarınızı besleyeceğiniz ilmi gayb semasından indiren O'dur. Böylece siz, delilden uzaklaşıp onun gösterdiği yüce zatın müşahedesi içinde kaybolursunuz. Bunu düşünen ve ona ulaşan sadece, Allah'a yönelen ve O'na yönelmiş âriflerin sohbetine giren kimsedir. Öyleyse inkâr edenler hoş görmese de, sadece Allah'a ibadet edin, O'na ibadete ve ihlâsla amele çağırın. Şüphesiz, Allah kendisine davet edenlerin derecesini, yüce arşın sahibinin yanında sıdk makamında mukarrebînlerle (özel yakınlığını elde etmiş velilerle) birlikte yükseltir.

---

484 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/414.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah, itaat edenlerin derecesini cennette zâhiriyle birlikte yükseltir. Âriflerin derecesini ise dünyada kalpleriyle yükseltir; onların derecesini iki âleme (dünya ve ahirete) bakmaktan ve onlarla huzur bulmaktan yükseltir. Yüce Allah'ı sevenlere gelince, Allah onların derecesini, dünyada ve ahirette, yüce sevgililerinin razısından başka bir şey talep etmekten yükseltir."[485]

Yüce Allah, kullarından dilediğine, emriyle ruhu yani vahyi indirir. Bu, peygamberler için ilâhî hükümleri bildiren vahiydir, veliler için ise ilham türü bir vahiydir. Allah Teâlâ, her zamanda onlarla dinini ihya eder.

İmam Kuşeyrî, âyet hakkında bazı açıklamalar yaptıktan sonra şöyle der: "Denilmiştir ki: Bir ruh (vahiy) vardır ki ona nübüvvet ruhu denir. Bir diğerine risâlet ruhu denir. Bir diğerine velilik ruhu denir. Bir diğerine marifet ruhu denir."[486]

Ruhtan kasıt, mutlak vahiydir. Bu vahiy, Allah'a davet eden kimseye, insanları kavuşma günüyle uyarsın diye verilir. O gün, bütün halk Allah'ın huzuruna çıkarılınca, mukarrebînler için yüce sevgili ile ebedî beraberlik gerçekleşirken, gafiller (kâfirler) için ebedî ayrılık ve uzaklık gerçekleşir. O gün hiç kimsenin bir davası olmaz. Cenâb-ı Hak, "Bugün mülk kimindir?" diye sorar, cevabı kendisi şöyle verir: "Tek ve kahhâr olan Allah'ındır."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Aslında Cenâb-ı Hakk'ın hâkimiyeti bir gün ile kayıtlanmaz ve bir vakitle sınırlandırılmaz. Fakat bugün insanların aslı olmayan malım-mülküm davası, yarın ahirette ortadan kalkar, bu vehimler bitip yok olur."[487]

İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde de benzer bir açıklama yapmıştır.

Durum şudur: Kulun gözünden perde açılınca işin böyle olduğunu görür; belli bir günde değil, bütün zamanlarda hâkimiyetin yüce Allah'a ait olduğunu anlar. Kul fenâ fillâh halini elde edince, dünyada ve ahirette (yaratıcı ve hâkimiyet sahibi olarak) Allah'tan başka kimseyi görmez.

485 Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/302.

486 Kuşeyri, *a.g.e.*, 5/303.

487 Kuşeyri, *a.g.e.*, 5/303.

Kul, o hal içinde, "Bugün hâkimiyet kimindir?" diye sorar, cevap olarak da, "Tek ve kahhâr olan Allah'ındır" der.

O gün herkes, Allah'a yakınlık veya uzaklık olarak ne kazanmışsa onun karşılığını görür.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah, müminlerin salih amellerine karşılık onlara cennetlerini verir. Güzel hallerine karşılık rızasını verir. Neseslerine varana kadar vakitlerini Allah'ın zikriyle geçirmelerine karşılık ilâhî yakınlığını verir. Yüce zatına duydukları sevgiye karşılık cemalini seyretmeyi ihsan eder. Günahkârların tövbesine karşılık, affını ihsan eder. Allah için ağlamalarına karşılık, kalplerine aydınlık ve şifa ihsan eder."

O gün hiç kimseye zulmedilmez; tam aksine Allah herkesin, bu dünyadaki amel ve gayretine göre derecesini yükseltir.

İmam Kuşeyrî, *"Şüphesiz, Allah hesabı çok çabuk olandır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "O kullarının hesabını çabuk görendir. O'nun bir iş yapması, diğer işi yapmasına mani değildir. O'nun velilerini hesaba çekmesi ise kusur anında olur; Allah onlara en ufak kusurun hesabını sorar (Onları kusur içinde terketmez, hesaplarını ahirete bırakmaz)."[488]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah, velilerinin hesabını burada ince detayına kadar görür, yarın ahirette ise derecelerini yükseltir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kıyamet Gününün Dehşeti!

Cenâb-ı Hak sonra, kıyamet gününün dehşetinden sakındırarak şöyle buyurdu:

وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْاٰزِفَةِ اِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِم۪ينَۜ
مَا لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ حَم۪يمٍ وَلَا شَف۪يعٍ يُطَاعُۜ ﴿١٨﴾ يَعْلَمُ خَٓائِنَةَ
الْاَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ ﴿١٩﴾ وَاللّٰهُ يَقْض۪ي بِالْحَقِّۜ وَالَّذ۪ينَ
يَدْعُونَ مِنْ دُونِه۪ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍۜ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿٢٠﴾

488 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/303.

18. ***Onları, yaklaşmakta olan felaket günüyle (kıyametle) uyar! O gün yürekleri gırtlaklara dayanmıştır; yutkunup dururlar. Zalimler için ne samimi bir dost ne de sözü dinlenir bir şefaatçi vardır.***

19. ***Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir.***

20. ***Allah, adaletle hükmeder. O'nu bırakıp taptıkları ise hiçbir şeye hükmedemezler. Şüphesiz, Allah hakkıyla işiten ve görendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onları, yaklaşmakta olan felaket günüyle* yani kıyametle *uyar!"* Âyette, yakınlığından dolayı kıyamete, "âzife" denmiştir. Onda, vaktin darlığını hissettiren bir mana vardır.

"O gün yürekler gırtlaklara dayanmıştır, onu boğazlarında tutarlar." Yani o gün yürekler, korkudan dolayı yerinden fırlayıp gırtlağa yapışıp kalır; ne çıkar ki ölüp kurtulsunlar ne de yerine döner ki nefes alıp rahatlasınlar. Gam ve öfke içinde yutkunup dururlar. Öfkelerini boğazlarında tutarlar. Yahut kalpleri gırtlaklarına tıkanmıştır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zalimler için ne samimi bir dost,* kendisine şefkat edecek bir yakın, *ne de sözü dinlenir,* şefaati kabul edilir *bir şefaatçi vardır."* Kasıt, onlar için şefaatin ve sözüne itaat edilecek kimsenin olmadığıdır.

Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Vallahi onlar için şefaat edecek hiç kimse bulunmaz."[489]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, gözlerin hain bakışını bilir."* Hain bakış, bakılması helâl olmayan şeylere gizlice bakmaktır.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hain bakış şudur: Bir adam bir toplulukla birlikte otururken oradan yabancı bir kadın geçer, adam önce yanındakilere ondan bakışını koruduğunu gösterir fakat insanlar bir şeylere dalıp onu unutunca çaktırmadan kadına bakar. İnsanlar kendisine bakınca, gözünü kadından çeker. Halbuki Allah Teâlâ onun kalbinden kadına bakmayı sevdiğini bilir."[490]

489 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/109.

490 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/270; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/282. Mana bu tefsirlerdeki rivayete göre verildi.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, kalplerin gizlediğini de bilir."* Yani Allah, kalplerin gizlediği hainlik düşüncesini ve eminlik (kötülükten uzak ve temizlik) halini bilir.

Kalplerin gizlediği şeyin şu olduğu da söylenmiştir: Bir kimse, yabancı bir kadına şehvetle gizlice bakar, sonra kalbinde onun güzelliğini düşünür. Yanında olanlar onun bakışını ve düşüncesini bilmezler; halbuki Allah bunların hepsini bilmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, adaletle hükmeder."* Yani yukarıda söylendiği gibi olan zat, sadece adaletle hükmeder; herkese hak ettiği karşılığı verir; çünkü O'na, gizli-açık hiçbir şey kapalı değildir.

"O'nu bırakıp taptıkları, kendisine ibadet ettikleri putlar *ise hiçbir şeye hükmedemezler."* Bu onlarla alay etmektir; çünkü aklı olmayan varlıklar hakkında, "Hükmeder veya hükmetmez" diye bir şey söylenmez.

"Şüphesiz, Allah hakkıyla işiten ve görendir." Bu, *"Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir"* âyetini tasdik ve kâfirler için bir tehdittir. Çünkü Allah, onların bütün söylediklerini işitmekte ve yaptıklarını görmektedir. Onlara, buna göre azap edecektir. Âyet, ayrıca târiz yoluyla, onların putlarını kınamaktadır; zira onlar bir şey işitmez ve görmez.

18-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bütün kâinatın kıyameti, belli bir zamana ertelenmiştir, Hakk'ı sevenlerin kıyameti (hesabı ve karşılığı) ise hemen gerçekleşir. Onlar için her nefeste bir uyarı, azap, uzaklaştırma ve yaklaştırma gerçekleşmektedir. Ortada açıktan bir hesap olmasa bile; onların göz yaşları hallerine şahitlik etmektedir, kalbin titremesi yaptıklarını dile getirmektedir, bitkinlikleri hallerini haber vermektedir, solgun renkleri içlerindekini açıklamaktadır. Kul halini gizler, fakat bela (başa gelen acı tatlı haller) onu açığa çıkarır."[491]

Allah Teâlâ'nın, *"O gün yürekleri gırtlaklara dayanmıştır; yutkunup dururlar"* âyeti, bu dünyada ahiret için hazırlanmayı ve manen yükselme fırsatını kaçırmış kimse hakkındadır. Bu kimse, ahirette Allah dostlarına

491 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/304.

verilen yüksek dereceleri görünce üzülür, fakat onun için kendisini o makamlara yükseltecek bir şefaatçi olmadığı gibi, onu günahlardan arındıracak samimi bir dost da bulunmaz. Allah Teâlâ'nın, *"O, gözlerin hainliğini bilir"* âyeti ise ârifler hakkındadır. Ârifler için gözün hainliği, mâsivayı (Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıkları) güzel bularak ona bakmaktır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Muhabbet ehlinin gözlerinin hainliği, mâsivadan (yüce sevgilinin dışındaki) bir şeyi güzel bulup ona bakmasıdır. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Ey gözlerimin nuru olan sevgili, gözlerime sor, senden ayrıldıktan sonra, hiçbir güzel manzaraya bakmış mı?"

Şu beyit de bu konudadır: "Ey sevgili, gözüm sizden başkasını güzel bulduğunda, onu edeplendirmek için kendisine göz yaşı dökmesini emrettim."

Şairin şu sözü de bu manadadır: "Senin güzelliğinin dışında bir şeye bakan kimse için, göz çanaklarından kan akıtarak kısas yapması (ona cezasını vermesi) hak oldu. Kulak senin sözlerinin dışında konuşulan şeylere yönelirse sağır olur."[492]

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Gözlerin hainliğinden biri de Cenâb-ı Hakk'a münâcât vakitlerinde uyuklamasıdır. Hz. Davud'un [aleyhisselâm] kıssasında şöyle anlatılmıştır: "Allah Teâlâ buyurdu ki: Kim beni sevdiğini iddia eder de gece karanlığı basınca, benden gafil olarak uyursa o kimse, sevgisinde yalancıdır."

Âriflerin gözlerinin hainliğinden biri de gözlerinin iliştiği şeylerden kalplerine gelen hayır ve güzel şeye bakıp hakikatini görmemesidir. Yani güzel şeye bakıp içindeki hakikate vâkıf olmamasıdır.

Allah'a yönelen tevhid ehlinin gözlerinin hainliğinden biri de onun, dünyadan veya ahiretten kaçırdığı bir mahlûk için üzülüp göz yaşı dökmesidir. Fakat nefsi adına göz yaşı dökmesi böyle değildir. Kısaca, ne şekilde olursa olsun, yüce sevgilinin dışında bir şeye bakmak gözün hainliğindendir.[493] Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

492 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/304.

493 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/304.

"Bir şeyi aşırı sevmen, (onun dışındaki şeylere karşı) gözünü kör, kulağını sağır eder."[494]

Yani yüce Allah'ı aşırı derecede sevmen seni O'nun dışındaki şeylerden uzaklaştırır, artık sen sadece yüce habibin güzelliklerini ve tecelli ettiği varlıklarda O'nun cemalini görürsün. Allah kendisinden razı olsun, ârif şairlerden İbnü'l-Fârız, şu sözüyle bu hale işaret etmiştir:

"Gözüm, sizin cemalinizden başkasına bakmaz, aklıma da sizden başkası gelmez."

İmam Kuşeyrî, *"Allah hak ile hükmeder"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ (dostluğuna ve dinine) yabancı olanların, huzurundan uzaklaştırılmasına hükmeder. İlâhî muhabbet ehlinin ise vuslatına (yüce zatına kavuşmasına) hükmeder. İnsanları haktan uzaklaştıranlar hakkında da hesaba gelindiği gün adaletle hükmeder."[495]

Yani Allah Teâlâ, insanları huzuruna ulaşmaktan alıkoyan müminlere adaletle hükmeder ve onlara sadece bedene ait nimetlerle karşılık verir (Onları marifetinden ve özel sevgisinden mahrum eder).

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Yarın kıyamette ölüm, cennet ile cehennem arasında güzel bir koç sûretinde boğazlanacaktır. Ölümün bu şekilde boğazlanıp ortadan kaldırıldığı gibi, sevenlerin sokağının başında ayrılığın da bir insan sûretinde boğazlanıp huzur ehli ihsanların kendisine bakması için gayret ağacına asılmasında (ve böylece yüce Mevlâ ile dostlarının arasında ayrılığın ebediyen ortadan kaldırılmasında) garipsenecek ne vardır!"[496]

494 Ebû Davud, Edeb, 116 (nr. 5130); Ahmed, *Müsned*, 5/194; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 4356; *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, nr. 1454; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 411.

495 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/305.

496 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/305.

Kurtuluşun Yolu: Tefekkür

Cenâb-ı Hak sonra, bütün zararlardan kurtuluş yolu olan tefekkürü emrederek şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا
مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا هُمْ اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَاٰثَارًا فِي الْاَرْضِ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ
بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٢١﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانَتْ تَاْتِيهِمْ
رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ اِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٢﴾

21. ***Onlar, yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin âkıbetinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlardan öncekiler, kuvvetçe ve yaptıkları eserler yönüyle bunlardan daha üstündüler. Böyleyken Allah onları günahları yüzünden yakaladı. Onları Allah'ın azabından koruyacak hiç kimse bulunmadı.***

22. ***Bunun sebebi şudur: Peygamberleri kendilerine apaçık mucizeler getirdikleri halde, onlar inkâr ettiler; bu yüzden Allah onları yakalayıp cezalandırdı. Şüphesiz O, kuvvetlidir, azabı şiddetlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin âkıbetinin nasıl olduğuna bakmadılar mı?"* Âd, Semûd ve benzerleri gibi, kendilerinden önce peygamberlerini yalanlayan ümmetlerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi?

"Onlardan öncekiler, kuvvetçe yani kudret ve tasarruf imkânı yönüyle *bunlardan daha üstündüler.* Ayrıca muhafazalı kaleler ve sağlam şehirler bina ederek yeryüzünde yaptıkları *eserler yönüyle de bunlardan daha üstündüler."*

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Onlar, eserlerinin çokluğu yönüyle bunlardan üstündüler. Onlardan önceki kavimler, yeryüzünde kale ve benzeri yapıt olarak daha çok eser bıraktılar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hal böyleyken Allah onları günahları yüzünden* korkunç bir şekilde *yakaladı. Onları Allah'ın azabından koruyacak hiç kimse bulunmadı."* Yani onları Allah'ın azabından koruyacak hiçbir şey bulunmadı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun sebebi şudur: Peygamberleri kendilerine,* Allah tarafından peygamber olarak gönderildiklerine ait sözlerinin doğruluğunu gösteren *apaçık mucizeleri* yahut apaçık hükümleri *getirdikleri halde, onlar inkâr ettiler. Bu yüzden Allah onları yakalayıp cezalandırdı. Şüphesiz O, kuvvetlidir;* istediği her şeyi yapma imkânına sahiptir, her şeye gücü yeter, *azabı şiddetlidir;* azabına engel olunmaz ve azabına bir şeyle karşı durulmaz."

21-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, nefisleriyle, yeryüzünün değişik bölgelerinde gezip onun doğusunu ve batısını dolaşmadılar mı? Dolaşıp da (dünyanın fâniliğini görüp) ibret alarak ondan gönüllerini çekmediler mi? Onlar, kalpleriyle melekût âlemine dalıp fikirleriyle oralarda dolaşarak ilâhî tecelli nurlarını müşahede edip onlarla basiret sahibi olmadılar mı? Onlar, sırlarıyla samediyyet sahasında (Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait tecelliler içinde) seyredip hakikat tecellileri içinde kendilerini yok edip uzak-yakın bütün mahlûkattan kurtulmadılar mı?"

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"Bunun sebebi şudur: Peygamberleri kendilerine apaçık mucizeleri getirdikleri halde, onlar inkâr ettiler; bu yüzden Allah onları yakalayıp cezalandırdı"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Manevi terbiyeye giren seyrü sülûk ehlinden kim, ölçüyü aşıp haksızlık yaparsa maksadına ulaşamaz. O bilsin ki kalbinin perdelenmesini gerektiren şey, bazı vakitlerde şeyhlerinden birine yaptığı itirazdır. Bu itiraz onun kalbini örtmüştür. Şeyhler, müridler için (Allah ile aralarında bağlantıyı sağlayan) elçi konumundadırlar. Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Ehlinin (kavminin) içinde şeyh, ümmetinin içindeki peygamber gibidir."[497]

---

497 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/306. Haber için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* nr. 1576; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene,* nr. 608.

Hz. Musa'nın Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssası ile teselli ederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُب۪ينٍۙ ﴿٢٣﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ
وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٢٤﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا
اقْتُلُٓوا اَبْنَٓاءَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا نِسَٓاءَهُمْ وَمَا كَيْدُ الْكَافِر۪ينَ
اِلَّا ف۪ي ضَلَالٍ ﴿٢٥﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُون۪ٓي اَقْتُلْ مُوسٰى وَلْيَدْعُ رَبَّهُۚ اِنّ۪ٓي
اَخَافُ اَنْ يُبَدِّلَ د۪ينَكُمْ اَوْ اَنْ يُظْهِرَ فِي الْاَرْضِ الْفَسَادَ ﴿٢٦﴾ وَقَالَ مُوسٰٓى
اِنّ۪ي عُذْتُ بِرَبّ۪ي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ ﴿٢٧﴾

23-24. ***Gerçekten biz, Musa'yı mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a, Hâmân'a ve Kârûn'a gönderdik. Onlar, "Bu, çok yalancı bir sihirbazdır" dediler.***

25. ***Musa kendilerine tarafımızdan hakkı getirince, onlar, "Onunla beraber iman edenlerin oğullarını öldürün, kadınlarını sağ bırakın!" dediler. Fakat kâfirlerin tuzağı hep boşa çıkmıştır.***

26. ***Firavun, "Bırakın beni Musa'yı öldüreyim;*** *(bir faydası olacaksa)* ***Rabb'ine yalvarsın! Çünkü ben onun, dininizi değiştirmesinden yahut yeryüzünde fesat çıkarmasından korkarım" dedi.***

27. ***Musa da, "Şüphesiz ben, hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim Rabbim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a sığındım" dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gerçekten biz, Musa'yı âyetlerimizle,* kendisine verilen dokuz mucize ile *ve apaçık bir delille,* yani onları kahredip boyun eğdiren bir hüccetle *Firavun'a, Hâmân'a ve Kârûn'a gönderdik."*

Apaçık delil, iki türlü düşünülebilir. O, ya âyetlerin yani mucizelerin bizzat kendisidir. Onun ayrıca söylenmesi, bir şeyin değişik vasıflarıyla söylenmesidir. Onun mucize oluşu, âdete aykırı meydana gelmesi ve sahibinin doğruluğuna bir delil olması yönüyledir. Yahut apaçık delille kastedilen, asâ mucizesi gibi, mucizelerin meşhur olanıdır. Onun diğer mucizelerin kapsamına girdiği halde, tek olarak ayrıca söylenmesi şanının büyüklüğündendir.

İbn Arafe demiştir ki: "Âyette geçen 'âyetler', mucizelerdir. 'Apaçık delil' ise kendisiyle kâfirlere meydan okunan mucizedir. Bu, önce söylenen bir şeyi, başka bir vasfıyla tekrarlamak türünden bir şeydir. Yahut apaçık delil, mucizenin ortaya çıkmasıdır. Çünkü apaçık olması mucizenin şartı değildir. Veyahut apaçık delil, mucizenin neticesi olup o, peygamberin galebesi ve zaferidir."[498]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlar,* Hz. Musa'nın ortaya koyduğu mucize veya iddia ettiği peygamberlik hakkında, *'Bu, çok yalancı bir sihirbazdır' dediler. Musa kendilerine tarafımızdan hakkı,* vahyi veya peygamberliği *getirince onlar, 'Onunla beraber iman edenlerin oğullarını,* erkek çocuklarını *öldürün, kadınlarını* ise size hizmet etmeleri için *sağ bırakın!' dediler."* Yani, "Daha önce yapmakta olduğunuz öldürme işini tekrar yapın" dediler. Firavun, hizmet işi kesintiye uğramasın diye, çocukları öldürme işini durdurmuştu. Hz. Musa [aleyhisselâm], peygamber olarak gönderildiğinde, Firavun, beklenen şeyin başına geleceğini hissedince, İsrâiloğulları'na kızgınlık, sinir ve onları bu şekilde kendisine üstün gelmekten alıkoyacağı düşüncesiyle erkek çocuklarını öldürme işine yeniden başladı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat kâfirlerin tuzağı hep boşa çıkmıştır."* Onların tuzakları zayi olup boşa gitmiştir. Kâfirler, İsrâiloğulları'nın erkek çocuklarını daha evvel öldürdüler, ancak bu onlara bir şey sağlamadı, Allah Teâlâ onların korktuklarını ortaya çıkararak hükmünü uyguladı. Bu ikinci öldürme işi de onlara bir şey sağlamadı, fakat onlar, her iki defasında da tuzaklarının boşa çıktığını bilmediler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Firavun,* ileri gelen adamlarına, *'Bırakın beni Musa'yı öldüreyim' dedi."* Firavun, Hz. Musa'yı öl-

498 bk. İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe,* 4/395.

dürmeye niyetlendiği zaman adamları ona mani olarak şöyle dediler: "Senin tahtını elinden almasından korktuğun kimse bu değildir; o bunu yapacak güç ve imkândan yoksundur. O sadece bir sihirbazdır. Sen onu öldürürsen insanların içine bir şüphe atmış olursun; insanlar senin ona karşı delille mücadele etmekten âciz kaldığına inanırlar."

Lânetli Firavun'un dehasından ve olumsuz tepkisinden ortaya çıkan şudur: Firavun, Hz. Musa'nın bir peygamber olduğunu ve onun getirdiklerinin apaçık mucize olup kendisinin bir sihirbaz olmadığını yakînen anladı. Fakat o, Hz. Musa'yı öldürmeye niyetlenirse hemen helâk edilmekten korktu. Onun, "Bırakın Musa'yı öldüreyim" sözü ise kavmine karşı bir göz boyama olup ayrıca onlara, Musa'yı öldürmekten kendisini onların alıkoyduğunu, onlar olmasaydı onu öldüreceği vehmini vermektir. Halbuki onu bundan alıkoyan, içindeki dehşetli korkudur.

Firavun'un, "(Bir faydası olacaksa) *Rabb'ine yalvarsın!*" sözü ise güya güçlü olduğunu ve onun duasına hiç aldırış etmediğini göstermek için söylenmiş bir sözdür. Fakat aslında Firavun'un en çok korktuğu şey onun duasıdır.

Firavun sonra şöyle dedi: "Eğer ben onu öldürmezsem *onun,* sizin şu üzerinde bulunduğunuz *dininizi değiştirmesinden korkarım."* Onların dini, Firavun'a tapmak ve kendilerini Allah'a yaklaştırması için putlara ibadet etmekti.

Firavun'un sözü şöyle devam ediyor: *"Yahut onun yeryüzünde fesat çıkarmasından korkarım."* Yani o, sizin dininizi bütünüyle değiştirmeye güç yetiremezse, harp ve karışıklık ile dininizi bozmasından korkarım.

Kısaca Firavun şunu dedi: Onun sizi dinine davet ederek dininizi bozmasından yahut emniyeti ortadan kaldıran, ziraat, kazanç ve geçim işlerini sekteye uğratan savaş ve karışıklık türü şeyler çıkararak dünyanızı bozmasından korkuyorum.[499]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Musa,* kavminin kendisini öldürme hakkındaki sözlerini işitince *şöyle dedi: Şüphesiz ben, hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim Rabbim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a sığındım."*

---

499 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/417.

Hz. Musa [aleyhisselâm], sözünü tekit edatıyla başlattı. Bunu, duasının içerdiği sığınmaya son derece itina gösterdiğini ve ona aşırı rağbet ettiğini göstermek için yaptı.

Hz. Musa'nın, *"Benim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a sığındım"* sözünde, kavminin kendisine uyarak onun gibi Allah'a sığınmasına ve onun gibi tevekkül ederek Allah'a sarılmasına bir teşvik vardır. Hz. Musa, Firavun'un ismini söylemedi, tam aksine, Allah'a sığınmanın herkesi içine alması için onu ve diğerlerini içine alacak bir sıfatı yani kibirli zalim sıfatından bahsetti. Bu şekilde, kibirli zalim kimsedeki kalp katılığının ve Allah Teâlâ'ya karşı cüretin sebebini de bildirdi ki o, kendini beğenip büyüklük taslamaktır.

İbn Arafe demiştir ki: "Âyet şuna işaret ediyor: Firavun'un inkârı, Hz. Musa'nın bir delil ve mucize getirmediği için değildir. Onun inkârı bu mucizelerin gizli kalmasından ve ortaya çıkmayışından da değildir. Tam aksine, onun inkârı, inat ve kibrinden ve bir de saltanat koltuğundan aşağı inip kendisine tâbi olanların derecesine düşmeye yanaşmayışındandır."

Hz. Musa [aleyhisselâm], *"Hesap gününe inanmayan her kibirliden benim Rabbim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a sığındım"* dedi. Çünkü bir kimsede kibir, hesap ve ceza gününü yalanlama ve âkıbetine fazla önem vermeme birleşirse, o kimsenin Allah'a ve kullarına karşı cüretle hareket etme sebepleri tam manasıyla oluşmuş demektir.

23-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm], kendi zamanında insanların en şereflisiydi; Firavun ise bulunduğu zamanda insanların en düşüğü idi. Çünkü Firavun'dan başka hiç kimse, 'Ben sizin için benden başka bir ilâh bilmiyorum!' demedi. Allah Teâlâ, o zamanda kulların en seçkinini, en düşüğüne peygamber olarak gönderdi. Sonra Firavun, Hz. Musa'yı öldürmek için var gücüyle çalıştı, bunun için atlı ve yaya bütün askerlerinden yardım istedi. Fakat Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi, kâfirlerin tuzağı hep boşa çıktı. Bir kimse Al-

lah'ın dostlarından birine tuzak kurar, kuyu kazarsa ona sadece kendisi düşer. Cenâb-ı Hak, öteden beri kanununu böyle uygulamaktadır."[500]

Firavun Ailesinden Bir Müminin Kavmine Uyarıları

Cenâb-ı Hak sonra, Firavun'un ailesinden bir müminin, kavmine yaptığı vaaz ve uyarılarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ اِيمَانَهُٓ اَتَقْتُلُونَ رَجُلًا اَنْ
يَقُولَ رَبِّيَ اللّٰهُ وَقَدْ جَٓاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَاِنْ يَكُ
كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَاِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذ۪ي يَعِدُكُمْ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْد۪ي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ ﴿٢٨﴾ يَا قَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ
ظَاهِر۪ينَ فِي الْاَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللّٰهِ اِنْ جَٓاءَنَا قَالَ
فِرْعَوْنُ مَٓا اُر۪يكُمْ اِلَّا مَٓا اَرٰى وَمَٓا اَهْد۪يكُمْ اِلَّا سَب۪يلَ الرَّشَادِ ﴿٢٩﴾

28. ***Firavun ailesinden imanını gizleyen bir mümin adam şöyle dedi: "Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz? Halbuki o size Rabb'inizden apaçık mucizeler getirdi. Eğer o yalancı ise yalanı kendi zararınadır. Şayet doğru söylüyorsa sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelir. Şüphesiz, Allah haddi aşan yalancı kimseyi doğru yola eriştirmez."***

29. ***"Ey kavmim! Bugün, yeryüzünde galip kimseler olarak saltanat size aittir. Ama Allah'ın azabı geldiğinde, bize kim yardım eder?" Firavun, "Ben size kendi görüşümü söylüyorum ve size sadece doğru yolu gösteriyorum" dedi.***

---

500 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/306.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Firavun ailesinden imanını gizleyen bir mümin adam şöyle dedi:"* Bu adamın, Mısır'ın yerli halkından (Kıptî), Firavun'un amcasının oğlu ve Hz. Musa'ya gizlice iman eden biri olduğu söylenmiştir.

Onun, İsrâiloğulları'ndan Allah'ın birliğine inanan biri olduğu da söylenmiştir. Bu kimse, *"Şehrin uzak yerinden koşarak bir adam geldi: 'Ey Musa, ileri gelenler seni öldürmek için durumunu görüşüyorlar, şehirden hemen çık!' dedi"* (Kasas 28/20) âyetinde kastedilen adamdır.

Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh) adamın isminin, Hızkîl olduğunu söylemiştir. İbn İshak ise Cebrîl (veya Harbîl) olduğunu söylemiştir. İsminin Sem'ân veya Habib olduğunu söyleyenler de olmuştur.[501]

Bu kimse, Firavun'un aile çevresinden olup ondan ve adamlarından imanını gizliyordu. Bir ara kavmini şöyle uyardı:

"Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz?" Yani siz, durumunu hiç araştırıp incelemeden, bir adam, "Rabbim yalnız Allah'tır" dediği için onu öldürmek mi istiyorsunuz? Bu, onların yaptığını yadırgamaktır. O sanki şöyle demiştir: Siz hiçbir delil olmadan, bir cana kıymak gibi haram kılınan kötü bir fiili yapacak mısızın? Halbuki onun sözü hak ve ikrarı (söylediği) tevhiddir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hem o size Rabb'inizden apaçık mucizeler getirdi."* Yani o size, Rabb'inizden sizlerin de görüp tanıdığı apaçık mucizeler getirdi. O, tek bir delille yetinmedi, bilakis Rabb'iniz katından pek çok mucize getirdi.

Onun, kavmine, "Rabb'inizden" ifadesini kullanması, kendilerini kibir halinden tevazuya indirmek ve yavaş yavaş gerçeği itirafa hazırlamaktır.

Adam sonra, onlara delil getirerek şöyle dedi: *"Eğer o yalancı ise yalanı kendi zararınadır."* Onun yalanının vebali başkasına geçmez ki onu gidermek için kendisini öldürmeye ihtiyaç duysun. *"Şayet doğru söylüyorsa sizi tehdit ettiği azapların bir kısmı başınıza gelir."*

---

501 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/343; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/273.

Adam onlara, Hz. Musa'nın yaptığı işi taksim yaparak delil getirdi. Şöyle ki Hz. Musa, ya yalancı ya da doğru sözlü biridir. Eğer yalancı ise,yalanının vebali ve azabı kendisinedir. Şayet doğru söylüyorsa, size haber verdiği azabın bir kısmı muhakkak başınıza gelir. Azabın hepsi, doğru sözlü bir peygamber tarafından haber verilmişken, adam kavmine, "Onun haber verdiği bütün azap başınıza gelir" demedi. Bunu insaf yoluna girerek onları idare etmek için yaptı ve onlara kabul etmeleri daha kolay olanı söyledi. Sanki şöyle dedi: "Eğer, azabın hepsi başınıza gelmezse, bir kısmı gelir." Bu sözde, azabın hepsinin başa gelmesini ortadan kaldıran bir durum yoktur. Sözün manası şudur: Onun sizi tehdit ettiği azabın en azı size dokunur. O, hemen gelen azaptır. Onunla helâk olursunuz. Halbuki o size, dünya ve ahiret azabını vaat etti.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah haddi aşan yalancı kimseyi doğru yola eriştirmez."* Bu da iyi yönlü bir delil getirmedir. Şöyle ki: Birincisi, eğer o (Hz. Musa), haddi aşan yalancı biriyse, Allah onu peygamberliğe ulaştırmaz ve kendisini böyle mucizelerle desteklemez. İkincisi, eğer o, böyle ise Allah onu rahmetinden mahrum edip yüz üstü ortada bırakır ve kendisini helâk eder. Bu durumda onu öldürmeye ihtiyaç kalmaz.

Şöyle denilmiştir: Bazıları, onun "haddi aşanla" Hz. Musa'yı kastettiğini söylemiştir, halbuki adam bu sözle, Firavun'u kastetmektedir.

Âyetin son kısmının Allah Teâlâ'ya ait olup, adamın vaaz ve uyarı içinde, bir ara cümle olarak söylemesi de muhtemeldir. Bununla, onlar için ezelde şekavet (cehennemlik) hükmünün yazıldığı ve bu durumda kendilerine vaazın bir fayda vermeyeceği bildirilmektedir.

Onları uyaran mümin sonra şöyle dedi: *"Ey kavmim! Bugün, yeryüzünde,* Mısır arazisinde İsrâiloğulları'na *galip* ve üstün *kimseler olarak saltanat size aittir.* Bu zamanda hiç kimse size karşı koyamaz. *Ama Allah'ın azabı geldiğinde, bize kim yardım eder?"* Yani bugün Mısır'ın idaresi sizdedir. Siz, insanlara üstün gelip onları kahır ve hükmünüz altına almış durumdasınız. Fakat nefsiniz adına haddi aşmayın ve kendinizi Allah'ın azabına itecek işler yapmayın. Gerçek şu ki size Allah'ın azabı geldiğinde ona dayanamazsınız ve sizi ondan hiç kimse koruyamaz.

Onları uyaran mümin, yeryüzünde üstünlük ve saltanat gibi kavmini sevindirecek şeyleri özellikle onlara nisbet etti. *"Allah'ın azabı geldiğinde, bize kim yardım eder?"* derken, Allah Teâlâ'nın azabının gelmesi gibi onları üzecek şeylere ise kendini de dahil etti. Bunu onlara samimi olarak öğüt verdiğini göstermek ve nasihat ettiği konuda kendisinin de onlara ortak olduğunu bildirmek için yaptı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Firavun,* imanını gizleyen müminin kavmine nasihatini işittikten sonra *şöyle dedi: Ben size* Musa'nın öldürülmesi konusunda doğru bulduğum *kendi görüşümü söylüyorum."* Yani ben sadece onun öldürülmesini doğru buluyorum. Sizin söyledikleriniz ise doğru değildir. *"Ve ben* bu görüşümle *size sadece doğru yolu gösteriyorum."* Size sadece bildiğimi söylüyorum, sizden, size açıkladığımın aksi bir şey gizlemiyorum. Yani Firavun, söylediği konuda diliyle kalbinin bir olduğunu dile getirmeye çalıştı. Halbuki lânetli yalan söyledi. Aslında, onun içini Hz. Musa tarafından gelecek şiddetli bir korku sarmıştı, fakat adamlarına karşı sahte bir yiğitlik gösteriyordu. Eğer bu korkuyu hissetmeseydi Hz. Musa'nın öldürülmesi için hiç kimseye danışmazdı. Çünkü kendisi çokça kan döken bir zalimdi. Onun Hz. Musa'ya el uzatmasına mani olan, sadece helâk olma korkusuydu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

28-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyri âyetin tefsirinde demiştir ki: "Firavun'un ailesinden olan mümin, kavmine çok güzel nasihat etti, onlara delil getirdi fakat sözü onlara bir fayda vermedi. Sonra onlara tekrar nasihat etti ancak yine dinlemediler. Onun hali, bir beyitte dendiği gibi şöyleydi:

'Size nice nasihatler ettim; fakat bazan nasihat eden kimsenin elde edeceği şey, nefret ve kin oluyor.'"[502]

502 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/307.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِي اٰمَنَ يَا قَوْمِ اِنِّي اَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْاَحْزَابِ ﴿٣٠﴾
مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَمَا اللّٰهُ يُرِيدُ
ظُلْمًا لِلْعِبَادِ ﴿٣١﴾ وَيَا قَوْمِ اِنِّي اَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ ﴿٣٢﴾ يَوْمَ تُوَلُّونَ
مُدْبِرِينَ مَا لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾

30-31. ***İman etmiş olan dedi ki: "Ey kavmim! Doğrusu ben, Nuh kavmi, Âd kavmi, Semûd kavmi ve onlardan sonra*** *(peygamberlerine karşı)* ***gelen toplulukların başlarına gelen olayların sizin de başına gelmesinden korkuyorum. Allah, kulları için bir zulüm istemez."***

32. ***"Ey kavmim! Gerçekten sizin için o bağrışıp çağrışma gününden korkuyorum."***

33. ***"O gün arkanıza dönüp kaçarsınız; fakat sizi Allah'tan kurtaracak kimse yoktur. Allah kimi saptırırsa, artık onu doğru yola iletecek kimse bulunmaz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İman etmiş olan,* kavmine hitaben *dedi ki: 'Ey kavmim! Doğrusu ben,* Hz. Musa'yı yalanlama ve ona bir kötülük dokundurma konusunda, peygamberlerine karşı birleşen *önceki toplulukların başlarına gelen olayların,* helâk ve azabın *sizin de başına gelmesinden korkuyorum. Aynen Nuh kavminin, Âd kavminin, Semûd kavminin ve onlardan sonra gelen* Lût ve Şuayb'ın kavmi gibi *toplulukların başına, yaptıklarının cezasının gelmesi gibi."* Onlardan her bir topluluk kısa zamanda yerle bir oldu. Onların yaptığı şey inkâr, yalanlama ve diğer isyanlardır. Sonuçta Allah hepsini helâk etti.

"Allah, kulları için bir zulüm istemez." Allah onlara, bir günah olmadan azap etmez yahut hak ettikleri azaba fazlasını eklemez. Yani onların

köklerinin kazınarak helâk edilmesi adalet oldu. Çünkü onlar, yaptıkları amellerle bu azabı hak ettiler. Bu âyet, *"Rabb'in, kulları için zulmetmez"* (Fussılet 41/46) âyetinden daha beliğdir. Zira Allah Teâlâ onda, zulmü yapmak şöyle dursun, onu irade dahi etmeyeceğini belirtti. Bu, kendi zatı için böyledir. Kulların birbirine karşı yaptığı zulme gelince, bu ilâhî irade dışında değildir. Mu'tezile'nin, "Allah kullarının zulüm yapmalarını irade etmez" sözü doğrudan uzaktır.

Mümin zat, bu âyetle kavmini dünya azabından korkuttu. Sonra onları ahiret azabıyla korkutarak dedi ki: *"Ey kavmim! Gerçekten sizin için o bağrışıp çağrışma gününden* yani kıyamet gününden *korkuyorum."* Çünkü o gün, birbirlerini yardım istemek için çağırırlar, "Yazık bize, helâk bize!" diyerek bağrışırlar. Yine cehennemlikler cennetliklere, a'raftakiler, tanıdıkları birtakım adamlara seslenirler.

Dahhâk demiştir ki: "Onlar, cehennemin uğultusunu işittiklerinde bağırarak kaçarlar. Nereye gitseler karşılarında meleklerden bir saf bulurlar; bunun üzerine ilk yerlerine geri dönerler."[503] Onlar birbirlerinin üzerine yığılmış halde iken, "Hesap yerine gelin" diye bir ses işitirler.

Yahut mîzan başında bir münâdi şöyle seslenir: "Haberiniz olsun, filan oğlu filan öyle bir saadete ulaştı ki ondan sonra ebediyen şakî olmaz (artık cehennem yüzü görmez). Haberiniz olsun, filan oğlu filan öyle bir bedbaht hale düştü ki artık ebediyen mesut olmaz (cennet yüzü göremez)."

İbn Atıyye demiştir ki: "Kıyamet gününde yapılacak bütün nidâlardan kasıt, onda kâfirlere ve âsilere meşakkat olmasıdır. Bunun örnekleri çoktur."[504]

Sonra, bağrışma gününün ne olduğu söylenerek şöyle buyruldu: *"O gün arkanıza dönüp kaçarsınız."* Yani halktan (hesap yerinden) ateşe doğru kaçarsınız. Yahut cehennemden kaçarsınız fakat kurtulamazsınız. *"Sizi Allah'tan,* O'nun azabından *kurtaracak kimse yoktur."*

---

503 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/345; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/148.

504 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/558.

Kavmine nasihat eden mümin, onların hakkı kabul etmelerinden ümidini kesince şöyle dedi: *"Allah kimi saptırırsa, artık onu doğru yola,* kurtuluş yoluna *iletecek kimse bulunmaz."*

30-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlara vaaz eden ve öğüt veren kimse, günahkârları uyardığı zaman, Firavun ailesinden mümin adamın yaptığı gibi, onları dünya ve ahiret azabıyla korkutması gerekir.

Dünya azabı, günah işleyenin başına gelen Allah katında ve kulları yanında zillet ve horluk gibi durumlardır. Ayrıca eğer ömrü uzun olursa, başına gelecek azap, sûretinin değişmesi ve ömrün en kötü dönemine ulaşmasıdır. Şu bir gerçektir ki gençlik döneminde işlenen günahlara tövbe edilmezse, vebali ve cezası ihtiyarlık zamanına yansır. Aynı şekilde, gençlik döneminde yapılan taat de insanın ihtiyarlık döneminde ilâhî koruma ve gözetim altında olmasına vesile olur.

Ahiret azabına gelince, bu mâlumdur.

İnsanlara vaaz edip uyarı yapan kimse ayrıca, günah işleyen insanları tövbeye ve günahtan tamamen el çekmeye teşvik etmelidir. Samimi olarak tövbe eden kimse, itaat edenlere katılır, bu kötü hallerden hiçbiri başına gelmez. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Peygamberleri Yalanlayanların Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, onları peygamberleri yalanlamayı âdet haline getirmeleri sebebiyle azarlayıp kınayarak şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا
جَاءَكُمْ بِهِ حَتَّى إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا
كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ ﴿٣٤﴾ اَلَّذِينَ يُجَادِلُونَ

فِي اٰيَاتِ اللّٰهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ اَتٰيهُمْ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ
الَّذِينَ اٰمَنُوا كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴿٣٥﴾

34. ***"Bundan önce Yusuf da size açık delillerle gelmişti. Siz ise onun size getirdiği şeyler hakkında şüphe edip durmuştunuz. Nihayet o vefat edince, 'Allah ondan sonra asla peygamber göndermez' dediniz. İşte Allah aşırı giden şüphecileri böyle saptırır."***

35. ***Onlar, kendilerine gelmiş hiçbir delil olmaksızın Allah'ın âyetleri hakkında mücadele ederler. Bu durum, Allah katında ve müminler yanında büyük bir buğzu gerektirir. Allah, zorbalık yapan her kibirlinin kalbini işte böyle mühürler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, kavmi uyaran müminin sözünü hikâye ederek buyuruyor ki: *"Bundan önce Yusuf da size açık delillerle gelmişti."*

Buradaki Yusuf, Hz. Yakub'un oğlu Yusuf'tur. Onun Hz. Yusuf'un oğlu Efrâim'in oğlu Yusuf olduğu (yani Hz. Yusuf'un torunu) olduğu da söylenmiştir. Fakat birinci görüş daha kuvvetli ve tercihe şâyandır.

Hz. Yusuf, onların içinde yirmi sene peygamberlik yaptı.

Vehb. b. Münebbih demiştir ki: "Hz. Musa'nın zamanındaki Firavun, Hz. Yusuf zamanındaki Firavun'dur. Kendisine o zamana kadar ömür verildi."

Onun başka bir Firavun olduğu da söylenmiştir;[505] çünkü Mısır'ı yöneten bütün sultanlara Firavun denilmektedir. Bu görüş daha kuvvetli ve tercihe şâyandır.

Celâleddin-i Mahâllî'nin, "Buradaki Yusuf, bir görüşe göre Hz. Yakub'un oğlu Yusuf olup onun zamanına kadar yaşamıştır" sözü bir ya-

505 Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/279; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/114.

nılmadır. Ömrünün uzun olması, Hz. Yusuf [aleyhisselâm] hakkında değil, sadece onun zamanında yaşayan Firavun hakkında söylenmiştir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kavmine nasihat eden mümin, onları, geçmiş atalarının yaptıklarıyla kınamıştır. Çünkü kavmi, öncekilerin hali ve yolu üzere gitmekte olup onların yaptıklarına razıydılar. Âyetteki Yusuf'tan kasıt, Hz. Yakub'un oğlu Yusuf-ı Sıddık'tır [aleyhisselâm]. İsrâiloğulları Hz. Yusuf [aleyhisselâm] vefat edene kadar, onun peygamberliği hakkında şüphe içinde kaldılar. Onlardan sonra Hz. Musa zamanına kadar gelenler bu konuda şüphe içinde kalmaya devam ettiler..

Hz. Yusuf [aleyhisselâm] onlara, rüya tabiri ve, *"Ayrı ayrı ilâhlar mı daha hayırlıdır yoksa tek ve kahhâr olan Allah mı?"* (Yusuf 12/39) âyetinde geçtiği gibi, tevhide ait delil ve mucizelerle geldi. Ayrıca kıtlık zamanında onların mallarına ve canlarına mâlik oldu. Bunların dışında onun peygamberliğini gösteren daha birçok delille geldi.

Nasihat eden müminin sözü şöyle devam ediyor: *"Siz ise onun size getirdiği* din *hakkında şüphe edip durmuştunuz. Nihayet o vefat edince, 'Allah ondan sonra asla peygamber göndermez' dediniz."* Bu hükme bir delil olmaksızın kendi kendinize vardınız. Yani inkârınız üzere kaldınız ve size, uymanız gereken yeni bir delil ve din gelmeyeceğini zannettiniz.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "O şunu açıkladı: Onların yalanlamaları, babalarının ve önceki atalarının peygamberleri yalanlaması gibidir. Allah Teâlâ, öncekileri helâk ettiği gibi, bunları da helâk edecektir."[506]

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte Allah aşırı giden şüphecileri böyle saptırır."* Yani Allah, onları içine düşürdüğü korkunç sapkınlık gibi, isyanında haddi aşan, dininde şüphe içinde olan, vehmin galebesinden ve taklide dalmasından dolayı, dinin hak olduğunu ispat eden deliller üzerinde düşünmeyen kimseyi de aynı şekilde saptırır.

Sonra bunu şöyle açıkladı: *"Onlar, kendilerine gelmiş hiçbir delil,* kendisine tutunmaya layık açık bir hüccet *olmaksızın Allah'ın âyetleri hakkında,* onları reddetmek ve geçersiz kılmak için *mücadele ederler. Bu durum, Allah katında ve müminler yanında büyük bir buğzu gerektirir. Allah, zorbalık*

---

506 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/308.

yapan her kibirlinin kalbini işte böyle kötü bir şekilde *mühürler."* O zaman bu kimseden haddi aşmak, şüpheye dalmak ve bâtılı savunup hakkı geçersiz kılmak için mücadele yapmak gibi şeyler meydana gelir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

34-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her asırdaki insanlara denir ki: Size daha önceden falanca veli, veliliğinin doğruluğunu gösteren delillerle geldi, fakat onun asrında yaşayan selefiniz (atalarınız), o veli vefat edene kadar onun veliliği konusunda şüphe edip durdular. Şimdi siz ise onun veliliğini kabul ve ikrar edip, "Allah ondan sonra asla bir veli göndermeyecek!" dediniz. Bu, avam halkın âdetidir; onlar vefat eden velileri kabul ederler, hayatta olanları inkâra giderler. Bu davranış, inkâr edenlerin ve dalâlete düşenlerin huyudur. Allah, bir delili olmadan velilerin veliliği hakkında tartışmaya giren ve onu geçersiz kılmak için mücadele veren kimseleri saptırdığı gibi, haddi aşan şüphe sahiplerini de saptırır. Bu, münkirlerin halidir. Aynı şekilde Allah, zulüm yapan bütün kibirli kimselerin de kalbini mühürler.

Firavun'un Azgınlığı

Cenâb-ı Hak sonra, Firavun'un inat ve azgınlığından bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي اَبْلُغُ الْاَسْبَابَ ﴿٣٦﴾ اَسْبَابَ
السَّمٰوَاتِ فَاَطَّلِعَ اِلٰى اِلٰهِ مُوسٰى وَاِنِّي لَاَظُنُّهُ كَاذِبًاۜ وَكَذٰلِكَ زُيِّنَ
لِفِرْعَوْنَ سُوٓءُ عَمَلِه۪ وَصُدَّ عَنِ السَّب۪يلِۜ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ اِلَّا ف۪ي تَبَابٍ ﴿٣٧﴾

36-37. ***Firavun dedi ki: "Ey Hâmân, bana yüksek bir kule yap; belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Musa'nın ilâhını görürüm! Gerçekten ben onun, bir yalancı olduğunu düşünüyorum." Böylece Firavun'a, yaptığı kötü iş güzel gösterildi ve doğru yoldan saptırıldı. Firavun'un tuzağı tamamen boşa çıktı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Firavun dedi ki: Ey Hâmân, bana yüksek bir kule yap; belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Musa'nın ilâhını görürüm!"* Firavun, cehaletinin eseri olarak, kavminin gözünü boyamak ve onları kendine bağlamak için, veziri Hâmân'a, "Bana yüksek bir kule yap" dedi. Yüksek kule, uzakta da olsa, her bakanının görebileceği kadar yüksek yapı demektir. Firavun, "Belki onunla göklere çıkmak için bir yol bulurum, göklerin yoluna ve kapılarına ulaşırım, beni ona ulaştıracak bir vesile elde ederim de Musa'nın ilâhını görürüm, ona bakıp varlığı hakkında kesin bilgiye ulaşırım" dedi.

Beyzâvî demiştir ki: "Herhalde Firavun, yüksek bir yerde yıldızların durumunu gözetleyecek bir kule yaptırmak istedi. Çünkü yıldızlar, yeryüzünde olacak hadiselerin seyri hakkında bilgi edinmeye delil olacak semavî vesilelerdir. Firavun, o kuleye çıkıp Allah'ın Hz. Musa'yı elçi olarak gönderdiğine delil olacak bir şeyi görmek istedi. Yahut onun, 'Beni Allah gönderdi' sözünün geçersiz olduğunu gösterecek bir şey görmek ve bulmak istedi. Zira Hz. Musa'nın göğün ilâhından haber vermesi, O'nu görmeye ve kendisine ulaşmaya bağlıdır. Firavun'un anlayışına göre bu da sadece göğe çıkmakla mümkün olur. Halbuki o, insanın güç yetirebileceği bir şey değildir. Firavun'un bu anlayışı onun Allah'ı tanımamasından ve O'ndan haber almanın nasıl olduğunu bilmemesinden ileri gelmektedir."[507]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Firavun, Allah'ı cisim olarak düşünen biri olup Allah'ın gökte olduğuna inanıyordu ve O'nu görmesinin ise göğe bakarak orada olup olmadığını tesbitle gerçekleşeceğini düşünüyordu.

Firavun'un, *"Gerçekten ben, onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum"* sözü, "Musa'nın, benden başka ilâh olduğu iddiasında yalancı olduğuna inanıyorum" manasındadır. Onun, *"Sizin için benden başka bir ilâh bilmiyorum"* (Kasas 28/38) sözü bunu göstermektedir. Aslında bütün bunlar, Firavun'un, kavmine karşı yaptığı bir göz boyama ve Allah'a karşı küstahlık olup, söylediklerinin ve yaptıklarının hiçbir aslı yoktur.

---

507 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/341.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Böylece Firavun'a, yaptığı kötü iş güzel gösterildi."* Yani yaptığı kötü iş, kendisine son derece güzel gösterildi ve o tam manasıyla yoldan çıktı, o zaman o kötü işe öyle bir daldı ki ondan kurtulması ve dönmesi mümkün değildir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve doğru yoldan saptırıldı. Firavun'un tuzağı tamamen boşa çıktı."* Yani sonu hüsran ve helâk oldu.

36-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Firavun'da ortaya çıkan şey, nefsin azgınlık ve inadıdır. Gerçek şu ki nefis, sürekli afiyet içinde olur ve zâhirde kendisini hep cemal tecellileri (nimetler) desteklerse, nefis rablik iddasında bulunur, yani kendisinin mülkün sahibi, yetkilisi ve tek tasarruf sahibi olduğunu ileri sürer. Denildiğine göre Firavun 400 sene yaşadı ve bu süre içinde hiç acı çekmedi. Bundan dolayı rablik iddiasında bulundu.

Sûfîlerden biri demiştir ki: "Nefiste öyle bir özellik vardır ki o sadece, 'Ben sizin en büyük rabbinizim' dediğinde Firavun'da ortaya çıktı." Demek ki kulun başına gelen acı ve belalar onun için büyük bir rahmettir. Çünkü bu vesileyle kulluk hali (tevazu, zillet, kalp kırıklığı, yüce Allah'a muhtaç olduğunu bilme ve yalvarıp yakarma) elde edilir. Bu ise kul için bir şeref ve yücelik tir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'ya İnanan Müminin Diğer Öğütleri

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] inanan müminin diğer öğütlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذٖٓى اٰمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ اَهْدِكُمْ سَبٖيلَ الرَّشَادِۚ ﴿٣٨﴾ يَا قَوْمِ
اِنَّمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌۘ وَاِنَّ الْاٰخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ ﴿٣٩﴾ مَنْ
عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا مِثْلَهَاۚ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ
اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فٖيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾

38. ***O inanan kimse dedi ki: "Ey kavmim! Bana uyun ki sizi doğru yola ileteyim."***

39. ***"Ey kavmim, bu dünya hayatı azıcık bir metadan*** *(kısa süren bir keyif ve menfaatten)* ***ibarettir. Ahiret hayatı ise ebedî kalınacak yerdir."***

40. ***Kim bir kötülük işlerse sadece onun kadar ceza görür. Erkek veya kadın kim mümin olarak salih bir amel yaparsa işte onlar cennete girecekler ve orada kendilerine hesapsız olarak rızık verilecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Firavun ailesinden *o inanan kimse dedi ki: Ey kavmim!* Size gösterdiğim yolda *bana uyun ki sizi doğru yola* yani sahibini maksadına, ebedî saadete ulaştıran yola *ileteyim."*

Rüşt (doğru yol), yanlış ve sapkın yolun zıddıdır. Âyette, Firavun ve kavminin girdiği yolun yanlış ve sapkın bir yol olduğu kapalı bir şekilde ifade edilmektedir.

Müminin nasihati şöyle devam ediyor: *"Ey kavmim, bu dünya hayatı azıcık bir metadan (kısa süren bir keyif ve menfaatten) ibarettir."* Dünya hayatı, süratle çekip gittiğinden az bir faydalanmadan ibarettir. Dünyayı ebedî görmek ve ona çakılıp kalmak, bütün şerlerin aslı ve fitnelerin kaynağıdır. Kulu Allah'ın gazabına götürecek her şey ondan kaynaklanır.

Mümin, önce dünyanın halinden kısaca bahsetti, sonra açıkladı. Sözüne dünyayı kötüleyerek ve halini küçük görerek başladı. Peşinden ahireti yüceltti ve onun ebedî kalınacak yer olduğunu belirterek şöyle dedi:

"Ahiret hayatı ise ebedî kalınacak yerdir." Çünkü ahiret ve içindekiler ebedî olup devamlıdır.

İbn Arafe demiştir ki: "Dünya ile zevklenip keyif sürmek, zühde (kalbi varlıklardan çekip Mevlâ'ya vermeye) manidir. Ahiretin ebedî kalınacak bir yer olması, onu kazanmanın vesilelerine (iman, takva ve salih amele) karşı hırslı olmayı gerektirir."[508]

---

508 İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe,* 3/396.

Cenâb-ı Hak sonra, insanı ebedî saadetten uzaklaştıracak ve ona yaklaştıracak amellerden bahsederek şöyle buyurdu:

"Kim, dünyada *bir kötülük işlerse,* ahirette Allah Teâlâ'dan bir adalet olarak *sadece onun kadar ceza görür."*

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Dünyada kötülük yapan kula, ahirette nitelik olarak değil, miktar olarak benzeri bir karşılık verilir; çünkü kulun yaptığı birinci iş, kötülüktür; Cenâb-ı Hakk'ın ona verdiği karşılık ise kötülük değil bir iyiliktir."[509]

İbn Arafe demiştir ki: "Kâfirin dünyada bir saatlik küfrüne karşılık ahirette kendisine ebedi bir azap verilmesi, yaptığına denk bir cezadır. Kâfirin ebedî bir azaba çarptırılması, ya onun sürekli küfür içinde kalma niyetindendir ya da şöyle denir: Yapılan işe verilen karşılığın denk olması, akla göre değil, şeriata göredir."[510]

İhyâ'da nakledildiğine göre Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Cennetliklerin cennette, cehennemliklerin de cehennemde ebedî kalması, iman veya inkârlarındaki niyetleri sebebiyledir."

Allah Teâlâ en doğrusunu bilir, bu hüküm şu âyetten alınmıştır: *"Siz daha önce (dünyada) sizin için hiçbir zeval olmadığına (sonunuzun gelmeyeceğine, dünyada sürekli kalacağınıza) yemin etmemiş miydiniz?"* (İbrahim 14/44). Bu açıklama *Hâşiye* sahibine[511] aittir.

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: *"Erkek veya kadın kim mümin olarak salih bir amel yaparsa işte onlar* yani bu şekilde amel edenler *cennete girecekler ve orada kendilerine hesapsız olarak rızık verilecektir."* Yani onlara bir sınırlama olmadan ve amelin karşılığı olarak hesap edilmeden sırf yüce Allah'tan bir lutuf ve ihsan olarak kat kat fazlasıyla rızık verilir, ikramlarda bulunulur.

---

509 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/309.

510 İbn Arafe'nin yorumuna bu âyetin tefsirinde rastlamadık, o, tefsirin başka bir yerinde geçmiş olabilir.

511 Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Yani onlara, cennette ebedî olarak rızık verilir; cennetten ve içinde bulundukları halden hiç çıkmazlar."[512]

Allah Teâlâ'nın, *"Kim, mümin olarak salih amel yaparsa ..."* buyurması şunu bildirmek içindir: İman olmadan yapılan iyi ameller dikkate alınmaz. Ayrıca imanın sevabı amelden daha üstündür.

38-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Rüşd yolu; doğru yol, marifet yoludur. Allah Teâlâ'nın marifeti, O'nun emirlerine uymak, peygamberlerine ve velilerine tâbi olmaktır. İlâhî emirlere uymak da sadece nefsin isteklerini terketmekle gerçekleşir. Bunun için, kavmine nasihat eden mümin, şöyle dedi:

'Ey kavmim, bu dünya hayatı azıcık bir metadan (kısa süren bir keyif ve menfaatten) ibarettir.'"[513]

Muhammed b. Ali Hakîm-i Tirmizî demiştir ki: "Dünya hayatı, geçmiş ümmetler içinde onların akıllıları tarafından sürekli kötülenmiştir. Onun tâlipleri de önceki hikmet sahipleri tarafından horlanıp hakir görülmüştür. Bir ümmet içinde çıkan bütün davetçiler, insanları dünyaya tâbi olmaktan, (ihtiyaç dışı) dünya malı biriktirmekten ve onu sevmekten sakındırmışlardır. Bakın, Firavun ailesinden olan mümin kimse, kavmine nasıl, 'Bana tâbi olun ki sizi doğru yola ulaştırayım' dedi. Sanki onlar da, 'Doğru yol nedir?' diye sorduklarında onlara, 'Bu dünya hayatı azıcık bir metadan (kısa süren bir keyif ve menfaatten) ibarettir' dedi. Yani şunu demek istedi: 'Kalbinde dünya sevgisi ve onu talep hırsı bulunduğu sürece sen doğru yola (Mevlâ'nın rızasına ve huzuruna) ulaşamazsın.'"

Bu mümin kulun, kavmine uyarısı şöyle devam ediyor:

وَيَا قَوْمِ مَا لِي اَدْعُوكُمْ اِلَى النَّجٰوةِ وَتَدْعُونَنِي اِلَى النَّارِ ﴿٤١﴾
تَدْعُونَنِي لِاَكْفُرَ بِاللّٰهِ وَاُشْرِكَ بِه۪ مَا لَيْسَ لِي بِه۪ عِلْمٌ وَاَنَا اَدْعُوكُمْ

512 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/309.

513 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/235.

اِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ ﴿٤٢﴾ لَا جَرَمَ اَنَّمَا تَدْعُونَنِي اِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ
دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْاٰخِرَةِ وَاَنَّ مَرَدَّنَا اِلَى اللّٰهِ وَاَنَّ الْمُسْرِفِينَ
هُمْ اَصْحَابُ النَّارِ ﴿٤٣﴾ فَسَتَذْكُرُونَ مَا اَقُولُ لَكُمْ وَاُفَوِّضُ اَمْرِي
اِلَى اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٤٤﴾ فَوَقٰيهُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِ مَا مَكَرُوا
وَحَاقَ بِاٰلِ فِرْعَوْنَ سُٓوءُ الْعَذَابِ ﴿٤٥﴾ اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا
وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ اَدْخِلُوا اٰلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ ﴿٤٦﴾

41. *"Ey kavmim! Nedir bu hal? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz."*

42. *"Siz beni, Allah'ı inkâr etmeye ve hakkında hiçbir bilgim olmayan şeyleri O'na ortak koşmaya çağırıyorsunuz. Ben ise sizi, azîz ve çok bağışlayan Allah'a davet ediyorum."*

43. *"Gerçek şu ki sizin beni davet ettiğiniz şey için dünyada ve ahirette bir davet (gücü ve hakkı) yoktur. Şüphesiz, hepimizin dönüşü Allah'adır. Şu bir gerçek ki (dalâlet ve azgınlıkta) haddi aşanlar cehennemliktir."*

44. *"Size söylediklerimi yakında anlayacaksınız. Ben işimi Allah'a havale ediyorum. Şüphesiz, Allah kullarını çok iyi görendir."*

45. *Allah, o mümini onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden korudu, Firavun'un kavmini ise kötü azap kuşatıverdi.*

46. *Onlar sabah akşam ateşe sunulurlar. Kıyametin kopacağı gün de cehennem bekçilerine, "Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun" denilir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, mümin kulun kavmine yaptığı uyarıyı naklederek buyuruyor ki: *"Ey kavmim! Nedir bu hal? Ben sizi kurtuluşa,* ateşten güvende olmaya *çağırıyorum, siz ise beni ateşe* yani ona sebep olan şeylere *çağırıyorsunuz."*

Müminin, kavmine sıkça, "Ey kavmim!" diye seslenmesi, onları gaflet uykusundan uyandırmak, çağırdığı şeye özen göstermek ve onları ileri derecede kınamak içindir. Âyette, onların mümin kimsenin kavmi olduğu ve kendisinin de Firavun'un ailesinden olduğu anlaşılıyor.

Devamındaki âyette, mümin kulun uyarıları şöyle devam ediyor: *"Siz beni, Allah'ı inkâr etmeye ve hakkında* kendilerinin rab olduğuna dair *hiçbir bilgim olmayan şeyleri O'na ortak koşmaya çağırıyorsunuz."* Sanki şöyle demiş oluyor: Siz beni ilâh olmayan bir şeyi Allah'a ortak koşmaya çağırıyorsunuz. İlâh olmayan bir varlığın ilâh olarak bilinmesi nasıl doğru olur? *"Ben ise sizi, azîz (her şeye hükmü geçen) ve çok bağışlayan Allah'a davet ediyorum."* Halbuki ben sizi, sonsuz kudret ve galebe sahibi ve onlara bağlı olan ilim ve irade gibi bütün ilâhlık sıfatlarını kendisinde toplayan Allah'a davet ediyorum. Çünkü kudret sıfatıyla, azap ederek karşılık vermek veya affederek ihsanda bulunmak mümkün olur.

Müminin uyarısı şöyle devam ediyor: *"Gerçek şu ki sizin beni davet ettiğiniz şey için dünyada ve ahirette bir davet (gücü ve hakkı) yoktur."*

Âyetin manası şudur: Sizin beni davet ettiğiniz şeyin, kendisi için asla bir daveti yoktur. Gerçek mâbudun bir hakkı da kulları kendisine taate davet etmesidir. Sizin beni kendisine çağırdığınız şey, kendisine ibadete çağırmadığı gibi, rablik iddiasında da bulunmamaktadır. Bütün bunlar, sizin uydurmanızdır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onun, dünyada ve ahirette davete karşılık verecek bir gücü yoktur. Yahut onun, karşılık verilecek bir duası yoktur.

Âyette, kendisine karşılık verilmeyen ve bir menfaati olmayan dua ve davet, hiç yapılmamış kabul edildi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz, hepimizin dönüşü Allah'adır. Şu bir gerçek ki* şirk ve kan dökmek gibi işler yaparak dalâlet ve azgınlıkta *haddi aşanlar cehennemliktir"* Yani oraya gireceklerdir.

"Size söylediklerimi, yaptığım nasihatleri *yakında,* azap başınıza indiğinde *anlayacaksınız. Ben işimi Allah'a havale* ve teslim *ediyorum."* O bu sözü, kavmi kendisini tehdit edince söyledi.

Müminin sözü şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah kullarını çok iyi görendir."* Kendisine sığınan kimseyi, sevimsiz kötü durumlardan korur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, o mümini onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden korudu."* Allah onu, kavminin çetin tuzaklarından ve kendilerine karşı gelenlere uygulamak istedikleri azaptan korudu.

Rivayet edildiğine göre, bu mümin, onlardan kaçarak bir dağa sığındı. Firavun hemen onu bulup getirmeleri için peşinden 1000 kişi gönderdi. Onların bir kısmını yırtıcı hayvanlar yedi, bir sonuç almadan geri dönenleri ise Firavun astırarak öldürdü.[514]

Yine rivayete göre, onu yakalamak için yanına vardıklarında kendisini namaz kılarken buldular. Vahşi hayvanlar etrafında saf bağlamıştı. Bunu görünce askerler korkarak geri döndüler. Firavun onları da öldürdü.[515]

Mukâtil[516] demiştir ki: "Kavmini uyaran mümin, onlara bu sözleri söyleyince, onu öldürmeye kastettiler, fakat Allah onu kavminin tuzağından korudu." Yani mümin, işini Allah'a havale ve teslim ettikten sonra Allah onu korudu.

Onun, Hz. Musa ile birlikte denizde kurtulduğu da söylenmiştir.[517]

514 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/117.

515 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/421.

516 Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Tebeu't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazandır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır.

517 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/150; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/290.

Âyet şöyle bitiyor: *"Firavun'un kavmini ise kötü azap kuşatıverdi."* Yani Firavun ve kavminin başına kötü azap indi. Bu azap, suda boğulma, öldürülme ve cehennem ateşidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar sabah akşam ateşe sunulurlar."* Bu âyet, Firavun ve kavminin başına gelen kötü azabı haber vermektedir. Bu azap, onların ruhlarına yönelik olacaktır. Bu konuda Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Onların ruhları, kıyamete kadar, sabah akşam siyah kuşların kursağında ateşe sunulur (onunla yakılır)."[518]

Onların azabının bu iki vakitle sınırlandılması birkaç şekilde yorumlanmıştır.

1. Onlar, bu iki vaktin dışında, önceki azaptan başka bir azap görürler.

2. Bu iki vaktin dışında azapları hafifletilir.

3. Sabah akşam demek, bütün gün, sürekli ve devamlı azap görürler demektir.

Bu azap dünyada berzah âlemindedir. *"Kıyametin kopacağı gün de, cehennem bekçilerine, 'Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun' denilir."* En şiddetli azap, cehennemin bizzat kendisidir; zira o, daha önce gördükleri azabın en şiddetlisidir. Yahut cehennemin en şiddetli azabıdır; çünkü cehennemin azapları çok çeşitlidir; bazısı bazısından daha şiddetlidir.

Bu âyet, berzah âleminde kabir azabının varlığına bir delildir. Kabir azabının varlığı sahih hadislerle de sabittir.

41-46. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin kendisine çağırdığı kurtuluş, dünyaya karşı zühd sahibi olmak (ona gönül vermemek) ve dünya nimetlerinden faydalanırken kalbi Allah ile meşgul olmaktır. Ehl-i dünyanın kendisine çağırdığı ateş ise yüce Allah'ı unutarak dünya nimetleriyle meşgul olmaktır. Şüphesiz,

518 bk. Begavî, *a.g.e.*, 7/150; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/291.

ehl-i dünyanın kendisine çağırdığı şeyin dünyada ve ahirette bir faydası yoktur, onun zararı faydasından daha yakındır.

Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz, dönüşümüz Allah'adır"* âyeti hakkında, ârif müfessirlerden Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah'ı sevenlerin dönüşü, O'nu müşahedeyedir. Âriflerin dönüşü, vuslata yani Allah'a kavuşmayadır. Bütün insanların dönüşü ise haklarında ezelde verilmiş hükümleredir."[519]

Velilerden Hamdûn Kassâr demiştir ki: "Kur'an'da, '*Şüphesiz, dönüşümüz Allah'adır*' âyetinden daha ümit verici bir âyet bilmiyorum." Seleften (önceki salihlerden) biri demiştir ki: "Şerefli cömert kimse, gücü yettiği zaman affeder."[520]

Sadece, ilâhî rahmeti ümit etmek için kulun Rabb'ine dönüşü, O'nun huzuruna geldiğinde tam bir iflas ve fakirlik halinde olmalı, kul nefsi için, dünyada ve ahirette hiçbir makam görmemelidir. Ayrıca dünyada nefsini zelil eden kimseye (kâmil mürşide) boyun eğmeli, dünyaya önem vermemeli, kendisine ikram ve iyilik eden kimseden dahi (Allah'a) kaçmalı, ahirette Allah'ın ihsanını istemeli, kâfirlerin inkârlarından korkmasından daha fazla, iyiliklerinin kabul edilmeyip yüzüne çarpılacağından korkmalıdır."[521]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu, ibadet ehlinin ve zâhidlerin makamıdır. Âriflere gelince, onlar (âlemde gerçek fâil, hakiki sahip ve tek yaratıcı olarak) sadece Allah'ı görürler, iyilik ve kötülüklerinden uzaklaşmış olarak Allah ile Allah'a kavuşurlar.

Allah Teâlâ'nın, *"Benim size söylediklerimi yakında anlayacaksınız!"* âyetinden hareketle deriz ki: İnsanlara vaaz eden kimse de sözü fayda vermediği zaman böyle söylemeli, kendi işini ve onların işini Allah'a havale etmelidir. Şüphesiz, Allah onları en iyi görendir.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Ben, dünyada ve ahirette işimi Allah'a havale ediyorum; O benim kazâ ve kaderi geri çevirmekten yana âciz ve zayıf olduğumu en iyi bilendir."

---

519 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/236.

520 Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/235-236.

521 Nakil ve açıklama için bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/210.

Tefviz (işi Allah'a havale etmek), kendisinde ve hiçbir insanda (kendi başına) fayda ve zarar vermeye bir kudret görmemek ve her nefeste varlığı yoktan var edenin sadece Allah olduğunu görmektir. Fakat bu görme, ilim ve nakle göre değil, müşahede ve halle olmalıdır.

Âriflerden biri demiştir ki: " Tefviz (işini Allah'a havale etmek), kazâ başa gelmeden önce olur; teslimiyet ise kazâ geldikten sonra olur."

Zünnûn-i Mısrî'ye, "Kul ne zaman tefviz sahibi (işini Allah'a havale eden biri) olur?" diye sorulunca demiştir ki: "İşinden ve nefsinden ümidini kesip her durumda Allah'a yöneldiğinde ve Rabb'inden başka kimseyle bir alakası olmadığında tefviz sahibi olur." Yani sadece Allah'a bağlandığında tefviz sahibi olur.

Tefviz konusunda makamlar üçtür: **1.** Kazâ gelmeden önce işini Allah'a havale etmek, **2.** Başa bir kazâ geldikten sonra, nefisle mücâhede ederek ona razı olmak, **3.** Bir mücâhede olmaksızın ilâhî takdire teslimiyet göstermek.

Allah Teâlâ'nın *"Allah onu, onların tuzaklarından korudu"* âyetinde belirtilen durum, tefvizin (işi Allah'a havale etmenin) neticesidir. Kim, başına gelen durumlarda bütün işini Allah'a havale ederse, Allah onu bütün kötü hallerden ve korktuğu şeylerden korur. Bu sonuç, kul, Allah'tan gayri her şeyden kalben alakasını kestiğinde olur. Çünkü tefvizin (işi Allah'a havale etmenin) hakikati budur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kâfirler için en şiddetli azap, ateşten çıkmaktan ümitlerini kesmeleridir. Müminlerin günahkârlarına gelince, onların cehennemde en şiddetle azabı, cennetteki müminlerin Allah ile buluşma (O'nun cemalini seyretme) günü olarak bildikleri gündür."[522] Yani ondan mahrum oldukları gündür.

522 Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/310.

Kâfirlerin Cehennemde Çekişmesi

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin cehennemdeki çekişme ve tartışmalarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ يَتَحَاجُّونَ فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا اِنَّا
كُنَّا لَكُمْ تَبَعاً فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِيباً مِنَ النَّارِ ﴿٤٧﴾ قَالَ
الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا اِنَّا كُلٌّ فِيهَا اِنَّ اللّٰهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ
﴿٤٨﴾ وَقَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا
يَوْماً مِنَ الْعَذَابِ ﴿٤٩﴾ قَالُوا اَوَلَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
قَالُوا بَلٰى قَالُوا فَادْعُوا وَمَا دُعٰٓؤُا الْكَافِرِينَ اِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿٥٠﴾

47. ***Kâfirler ateşin içinde birbirleriyle çekiştiklerinde zayıf olanlar, o büyüklük taslayanlara, "Biz size uymuştuk; şimdi ateşin birazını bizden savabilir misiniz?" derler.***

48. ***O büyüklük taslayanlar ise, "Doğrusu hepimiz bunun içindeyiz. Şüphesiz, Allah kulları arasında vereceği hükmü verdi" derler.***

49. ***Ateşte bulunanlar, cehennem bekçilerine, "Rabb'inize dua edin de (hiç değilse) bizden bir gün olsun azabı hafifletsin!" derler.***

50. ***Bekçiler, "Size peygamberleriniz apaçık deliller getirmediler mi?" diye sorarlar. Kâfirler, "Evet, getirdiler" cevabını verirler. O zaman bekçiler, "O halde kendiniz yalvarın!" derler. Şüphesiz, kâfirlerin yalvarması boşunadır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, kavmine, kâfirlerin cehennemdeki tartışma anındaki hallerini anlat. *Kâfirler ateşin içinde birbirle-*

riyle çekiştiklerinde, onlardan *zayıf olanlar, o büyüklük taslayan reislerine, 'Biz size uymuştuk; şimdi ateşin birazını bizden savabilir misiniz?' derler."* Yani bizden azabı savabilir misiniz? Yahut bizim azabımızın bir kısmını yüklenebilir misiniz?

"O büyüklük taslayan reisler ise şöyle der: *Doğrusu hepimiz bunun içindeyiz."* Yani hepimiz ateşin içindeyiz; burada kimse kimseye bir fayda veremez, kimse diğerinden bir şey gideremez. *"Şüphe yok ki Allah kulları arasında vereceği hükmü verdi."* Cennetliklerin cennete, cehennemliklerin de cehenneme girmesine hükmetti. O'nun hükmü geri çevrilmez, verdiği hüküm için takip ve itiraz olmaz, (O'nun izni olmadan) kimse kimseden bir şey gideremez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ateşte bulunanlar,* cehennemdekilere azap etmekle görevli *cehennem bekçilerine* derler ki: *'Rabb'inize dua edin de* hiç değilse *bizden,* dünya günleriyle *bir gün olsun azabı hafifletsin!"*

Âyette, "onun bekçilerine" denilmeyip, "cehennemin bekçilerine" denilerek, cehennemin açıkça söylenmesinde birkaç incelik vardır. Birincisi, bu şekilde onun korkunç ve ürkütücü bir yer olduğu dikkate verilmiştir.

İkincisi, bu şekilde onların ateşteki yerleri açıklanmış olabilir. Çünkü cehennem, aynı zamanda ateşin en derin yerine ve en alt tabakasına verilen bir isim olup orada kâfirlerin en azgınları ve inatta başı çekenleri bulunur.

Üçüncüsü, cehennemliklere azapla görevli melekler, Allah Teâlâ'ya daha yakın olduklarından dolayı şefaat etme konusunda daha fazla imkân ve yetki sahibidir.[523] Bunun için cehennemlikler onlardan dua talep ederek, *"Rabb'inize dua edin de* hiç değilse *bizden,* dünya günleriyle *bir gün olsun azabı hafifletsin!"* demişledir.

Cehennemlikliklerin, azaplarının tamamen kaldırılmasını veya uzun bir müddet hafifletilmesini istemeyip yalnız azabın bir kısmının

523 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/422. Mana, bu tefsirden tamamlandı. Ayrıca bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/118.

kısa bir süre kaldırılmasını istemeleri, onların bunu imkân dahilinde görmediklerinden veya bunun temenni edilecek şeylerin içine girmediğini bildiklerindendir.[524]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bekçiler de,* uzun bir zamandan sonra, onları kınamak için, *'Size peygamberleriniz açık deliller getirmedi mi?' diye sorarlar."* Yani size mucizeler getiren, ayrıca size Rabb'inizin âyetlerini okuyan ve sizleri bugüne kavuşacağınız konusunda uyaran peygamberler gelmedi mi? Meleklerin cehennemliklere bu şekilde sormalarının amacı, onları susturacak delili ortaya koymak ve onların dünyada dua vakitlerini boş harcayıp icabet vesilelerini terketmelerinden dolayı kendilerini kınamaktır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kâfirler, 'Evet, getirdiler;* fakat biz kendilerini yalanladık ve, 'Allah hiçbir şey indirmedi, dedik' diye *cevap verirler. O zaman bekçiler,* kâfirlerle alay etmek için, *'O halde* durum böyle ise *kendiniz yalvarın!* Bunları yapan kimselerin kurtuluşu için bizim dua etmemiz imkânsızdır' *derler."*

Beyzâvî şu açıklamayı eklemiştir: "Çünkü sizin gibilerin hayrına dua etmemiz için bize izin verilmedi."

Ebüssuûd, Beyzâvî'ye katılmış ve ayrıca şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Âyetin ifade tarzı, duaya mani olanın bu konuda izin verilmeyiş olduğunu hissettiriyor. Şüphesiz, böyle bir izin imkân dahilindedir fakat kâfir hakkında şefaat câiz değildir." Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[525]

Allah Teâlâ, âyetin sonunda şöyle buyurdu: *"Şüphesiz, kâfirlerin yalvarması boşunadır."* Yani onların ahirette yapacakları dua faydasız olup boşunadır. Dua etseler, kendilerine bir karşılık verilmez, çünkü onlar dua vaktinin dışında (kabul edilmeyecek bir zamanda) dua ettiler. Âyetin bu kısmının, cehennem bekçilerinin sözü olması da muhtemeldir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

524 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/422.

525 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/423.

47-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerin uyarısı, şu kimseler için de geçerlidir: Kimin bir makam ve itibarı olur, bu kimse sözü ve haliyle insanları kötü bir işe davet eder de insanlar kendisine uyarsa, kıyamet günü birbirleriyle çekişip tartışırlar. Hali zayıf olanlar, reislerine, "Biz size tâbi olmuştuk!" derler.

Kim, kötü bir işi emreder de o iş yapılırsa, emreden de yapan da azaba uğrar. Her kim, dünyaya rağbet etmek ve ihtiyaç dışı dünya malı biriktirmek gibi sünnetin dışında bir iş yapar da insanlar bu konuda kendisine uyarsa hepsi azap görür. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Peygamberlere ve Müminlere İlâhî Yardım Vaadi

Cenâb-ı Hak sonra, doğru yolda gidenlere yardım edeceğini vaat ederek şöyle buyurdu:

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْاَشْهَادُ ﴿٥١﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُٓوءُ الدَّارِ ﴿٥٢﴾

51. ***Şüphesiz, peygamberlerimize ve iman edenlere, dünya hayatında ve şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz.***

52. ***O gün zalimlere, özür dilemeleri hiçbir fayda sağlamaz. Onlar için lânet vardır; ayrıca kötü yurt da onlarındır!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, peygamberlerimize ve iman edenlere, dünya hayatında yardım ederiz."* Bu yardım, hasmı susturan delille, düşmana karşı zaferle ve kâfirlerden intikam alarak olur. Kâfirlerden intikam da helâk edilip kökleri kazınarak, öldürülerek, esir edilerek ve diğer azap çeşitleriyle gerçekleşir.

Bazan bir imtihan olarak kâfirlerin peygamberlere ve müminlere zâhiren galip gelmeleri, bu vaadi zedelemez. Çünkü hüküm, genel duruma ve sonuca göredir. Allah Teâlâ'nın şu âyetleri de bu manadadır:

"Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçti: 'Onlar, muhakkak galip geleceklerdir'" (Sâffât 37/171-172).

"Allah, 'Şüphesiz, ben ve peygamberlerim galip geleceğiz' diye yazdı" (Mücâdile 58/21).

Dünyada yardım ve zafer, kendisine cihad emredilenler için kılıçla olur. Kendisine cihad emredilmeyen peygamberler için ise hak delille ve isyan edenler helâk edilerek olur. Bu izahla, âyeti yanlış olarak tahsis edenlerin veya umumi manada alanların görüşleri bertaraf edilmiş olur. Bazıları, âyette geçen, "Biz, resûllere yardım ederiz" vaadine, sadece resûl olan peygamberlere özel sayıp nebî olanları onun dışında tutmuşlar, Hz. Zekeriyya ile Hz. Yahya kâfirler tarafından öldürüldükleri için, onların resûl değil, nebî olduklarını söylemişlerdir. Bu görüşlerine de âyetin nebîlere değil, resûllere yardım ve zafer vaadini içermesini delil getirmişlerdir. Bu görüş, âlimlerin çoğunluğunun Hz. Yahya'nın resûl olduğu tesbitine ve ilâhî yardımın bütün peygamberleri kapsadığı görüşüne aykırıdır. Müfessir İbn Cüzey'in bu konudaki sözleri tenkide açıktır. Bu açıklamayı *Hâşiye* sahibi[526] yapmıştır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve onlara şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz."* Yani onlara, kıyamet günü yardım ederiz. Âyet-i kerimede, yardımın nasıl olacağını bildirmek için durum bu şekilde ifade edildi. Bu yardım, öncekiler ve sonrakiler bütün insanlık toplandığında, meleklerden ve diğerlerinden şahitler hazır bulunduğunda gerçekleşir. O gün şahitler, peygamberlerin Allah'tan gelen daveti insanlara tebliğ ettiğine, kâfirlerin ise onları yalanladığına şahitlik ederler.

Nesefî demiştir ki: "Şahitlerle kastedilen, peygamberler ve amelleri kaydeden meleklerdir. Peygamberler, izzet sahibi Allah'ın huzurunda, kâfirlerin kendilerini yalanladığına şahitlik ederler; melekler ise âdemoğullarının yaptıkları amellere şahitlik ederler."[527]

526 Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

527 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/119.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O gün zalimlere, özür dilemeleri hiçbir fayda sağlamaz. Onlar için lânet* yani Allah'ın rahmetinden uzaklık *vardır; ayrıca kötü yurt da onlarındır!*" Yani ahiretin kötü yurdu onlarındır. Bu, ahiret azabıdır.

51-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberler, çeşitli imtihanlardan sonra zafere ulaştıkları gibi, veliler de imtihandan ve manevi hallerinde sabit olduktan sonra zafere ulaşırlar. Allah kendisinden razı olsun, Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî bir duasında demiştir ki: "Ey Allahım, sen, bu veliler taifesi hakkında, önce onların zillet halini yaşamasına, sonra da izzet ve şerefi elde etmesine hükmettin."

Veliler, âyetin "*... ve iman edenlere, dünya hayatında yardım ederiz*" kısmına girmektedir.

Velilerin zaferi önce nefislerine karşı olur. Sonra, mana daireleri (maneviyat ve marifetlerinin) genişlemesi sebebiyle, kâinatı (gerçek vücut sahibi) görmekten uzaklaşırlar (Âlemde mülk, yetki ve tasarruf sahibi olarak sadece yüce Allah'ı görürler). Sonra himmetleriyle (kendileri için lazım olan ve izin verilen) bütün mevcudatta tasarruf ederler.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah'ın, velilerine yardımı hakkında şöyle denmiştir: Allah onlara, düşmanlarına karşı gizli bir lutuf ve görülmeyen bir sebeple yardım eder. Öyle ki onlar bunun nereden geldiğini bazan farkeder bazan da farketmezler. Allah onlara dünyada gerçek marifete ve yakîne ulaşmaları için yardım eder. Öyle bir marifete ulaşırlar ki bütün kâinatın Allah'tan olduğunu müşahede ederler. Yardımın gayesi, yardım edenin, kendisine yardım ettiği kimsenin düşmanını öldürmesidir. Veli, Rabb'ini gördüğünde (O'nu müşahede ettiğinde), şunu yakînen anlar ki hakikatte kendisi için hiçbir düşman yoktur. Varlıklar, birtakım şekil ve sûretlerden ibaret olup onlarda ilâhî kudretin hükümleri uygulanmaktadır. Veli için gerçekte bir düşman olmadığı gibi, samimi bir dost da yoktur; onun için sadece Allah vardır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: '*Allah, iman edenlerin dostudur*' (Bakara 2/258)."[528]

---

528 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/311.

Gerçek yardım, Cenâb-ı Hakk'ı tanıtan ilâhî tecelliler (sıkıntı, imtihan ve şiddet) anında kulun desteklenmesidir. Bir peygamber veya veli, bir sıkıntıya müptela olunca, Allah onu yakîn ile destekler, marifetiyle ona yardım eder; böylece o, başına gelen şeyi rıza ve teslimiyetle karşılar.

Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin karşılaştığı durumu düşün. O, peygamberlerin çok kuvvetli olduklarını düşünerek, onların başına gelen bela ve sıkıntılardan kendisini uzak tutması için Allah'a dua ettiğinde ona şöyle denmiştir: "Sen şöyle de: Allahım, bizim için herhangi bir şey (sıkıntı ve bela) irade ettiğinde, peygamberleri desteklediğin gibi bizi de destekle!"

Hz. Peygamber'e Yardım Vaadi

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'ya ve diğerlerine yardım ettiği gibi, Peygamber'ine de [sallallahu aleyhi vesellem] yardım edeceğini vaat ederek şöyle buyurdu.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْهُدٰى وَاَوْرَثْنَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَ الْكِتَابَۙ ﴿٥٣﴾ هُدًى
وَذِكْرٰى لِاُو۬لِي الْاَلْبَابِ ﴿٥٤﴾ فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ
لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٥٥﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ
يُجَادِلُونَ ف۪ٓي اٰيَاتِ اللّٰهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ اَتٰيهُمْۙ اِنْ ف۪ي صُدُورِهِمْ اِلَّا
كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغ۪يهِۚ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿٥٦﴾

53-54. ***Şüphesiz, biz Musa'ya hidayeti verdik ve İsrâiloğulları'na, akıl sahipleri için bir hidayet rehberi ve öğüt olan o kitabı** (Tevrat'ı) **miras bıraktık.***

55. *(Resûlüm!) **Sen sabret. Şüphesiz, Allah'ın vaadi gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste. Sabah akşam Rabb'ini hamd ile tesbih et.***

56. ***Kendilerine gelmiş kesin bir delil olmaksızın, Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edenler var ya, onların kalplerinde sadece, kendi-***

sine yetişemeyecekleri bir kibir** (büyüklenme) **vardır. Sen Allah'a sığın. Şüphesiz O, her şeyi işiten ve her şeyi görendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, biz Musa'ya hidayeti verdik."* Yani kendisiyle doğru yola ulaşılacak mucizeler, hükümler ve sahifeler verdi. *"Ve İsrâiloğulları'na, akıl sahipleri için bir hidayet rehberi ve öğüt olan o kitabı miras bıraktık."* Yani onlara Tevrat'ı miras bıraktık; onu bir kısmı diğerlerinden alıp öğrenir.

Âyette bahsedilen kitapla, diğer hak kitaplar da kastedilmiş olabilir. O zaman mana Tevrat, İncil ve Zebur için uygun olur; çünkü bu kitaplar değişik zamanlarda İsrâiloğulları'na indirilmiştir.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Bu âyette, peygamberlerin mirasının sadece ilimle, hidayeti tarif eden hikmet ve öğütle hakkı anlatan kitap olduğuna bir işaret vardır."

Onlara miras bırakılan bu kitap, onun içindekileri bilen, onlarla amel eden safi akıl sahipleri için hidayet rehberi ve öğüt veren bir kitaptır. Yahut onları irşad eden ve uyaran bir kitaptır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Resûlüm! Sen sabret."* Yani kavminin sana çektirdiği sıkıntı ve gamlara sabret. *"Şüphesiz, Allah'ın* sana yardım edeceğine ve dinini yücelteceğine dair *vaadi gerçektir."* Şu âyet de bunu ifade etmektedir:

"Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçti: 'Onlar, muhakkak galip geleceklerdir. Şüphesiz, galip gelecek olan bizim ordumuzdur" (Sâffât 37/171-173).

Bu vaat gerçektir, onda asla ihtilaf ve aksine ihtimal yoktur.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Âyet şuna işaret ediyor: Yüce Allah, Hz. Musa'ya yaptığı gibi, Hz. Peygamber'e de [sallallahu aleyhi vesellem] düşmanlarına karşı yardım edecek ve dinini bütün bâtıl dinlere galip getirecektir. Yüce Allah, kitabına (Kur'an'a) sımsıkı sarılmaları için onun müminlere miras bırakıyor. Miras bırakıyor ki bu yüce kitap onlar için bir hidayet rehberi, öğüt, izzet ve şeref olsun."

Yani Allah Teâlâ, aralarında tam bir benzerlik olsun diye, Hz. Peygamber'e yardım müjdesinden önce Hz. Musa'dan bahsetti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Günahının bağışlanmasını iste."* Ümmetine usul ve yol öğretmek için istiğfar et; şüphesiz istiğfar, ilâhî yardımı ve zaferi engelleyen günahları temizler.

Yahut, bazı vakitlerde, evla olanı terketmek gibi gerçekleşen noksanlıkları gidermek için istiğfar et. Şüphesiz, salih insanların iyilikleri, bazan mukarrebîn makamındaki ârifler için kötülük sayılır.

Özetle, her makamın kendisine göre kusuru vardır. Bu kusur, o makamın hakkını gereği gibi yerine getirmede oluşan noksanlıklardır. Bir de Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], insanlara davet ve dini öğretme sırasında da müşahede halini devam ettirmekle yükümlüdür. Onun aklı, onlara tâlim ve terbiye ile meşgulken, kalbi bir lahza Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen uzak kalacak olsa bu, onun hakkında, istiğfarı gerektiren bir durumdur.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Sabah akşam Rabb'ini hamd ile tesbih et."* Yani, hamd ile birlikte tesbih yapmaya devam et; *"Sübhânallahi ve bi-hamdihî"* de.

Âyetin bu kısmına şu mana da verilmiştir: Sabah ve akşam vakitlerinde namaz kıl. Çünkü beş vakit namaz farz kılınmadan önce, Mekke döneminde farz olan sabah ve akşam iki rekât namazdı.

"Sabah akşam Rabb'ini hamd ile tesbih et" âyetiyle kastedilenin, sabah ve ikindi namazları olduğu da söylenmiştir; onlar, şeref ve üstünlüğünden dolayı özel olarak dile getirilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hak Teâlâ tarafından *kendilerine gelmiş kesin bir delil olmaksızın,* sırf haset ve inatla *Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edenler* ve onları inkâra gidenler *var ya, onların kalplerinde sadece, kendisine yetişemeyecekleri bir kibir, büyüklenme vardır."*

Böyle bir delilin gelmesi imkânsız olmakla birlikte, mücadelenin ona bağlanması şunu bildirmek içindir: Din hakkında konuşmak için, sözün bir delile dayanması gereklidir. Âyet, Mekke müşrikleri hakkında

inmiş olsa da bu, haklı olsun haksız olsun, bütün mücadele edenler için gerekli bir şeydir.

Onların kalplerinde sadece hakka karşı bir kibirlenme ve ona karşı kendini büyük görme vardır. Bu, insanların önüne geçmek, onlara reis olmak ve kendilerinden üstün hiç kimsenin olmaması isteğidir. Resûlüm, onlar bunun için sana düşman oldular, onların önüne geçmenden ve senin hükmün altında olmalarından korkarak âyetlerini reddettiler. Şüphesiz, her türlü hükümdarlık ve önderlik peygamberlik makamının altındadır.

Yahut onlar, haset ve azgınlıklarından, peygamberliğin sana değil kendilerine verilmesini beklediklerinden seninle mücadeleye girdiler. Şu âyetlerde belirtildiği gibi:

"Müşrikler, 'Bu Kur'an, iki şehrin birinden (Mekke ve Tâif'ten) bir büyük adama indirilseydi ya!' dediler" (Zuhruf 43/31).

"Kâfirler, 'Eğer o (Kur'an) hayırlı bir şey olsaydı, önce biz kabul ederdik!' dediler" (Ahkâf 46/11).

Cenâb-ı Hak sonra, onların kibirlerini şöyle tanıttı: *"Onlar, ona ulaşacak değiller."* Yani onlar, bu kibrin gerektirdiği şeye ulaşacak değiller. Bu şey, onların öne geçme ve idareyi ele alma istekleridir.

Bir rivayete göre bu âyet yahudiler hakkında indi. Mücadele eden onlar olup Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle diyorlardı: "Sen, Tevrat'ta bahsedilen adamımız değilsin. Bizim adamımız Davud oğlu Mesîh'tir. Onlar bununla deccâli kastediyorlar. O, ahir zamanda çıkar, saltanatı (hükümranlığı) kara ve denizlere ulaşır, nehirler onun emrinde olur. O, Allah'ın en büyük âyetlerinden biridir. O zaman mülk (hükümranlık) bize döner."[529]

Allah Teâlâ, onların bu temennilerini "kibir" olarak isimlendirdi ve onların temennilerine ulaşamayacağını belirtti.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sen,* sana haset edenlerin ve sana karşı taşkınlık yapanların tuzağından *Allah'a sığın. Şüphesiz O,* senin ve onla-

---

529 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/153; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/425.

nın söylediği her şeyi *işitendir,* senin ve onların yaptığı her şeyi *görendir."* O sana yardım eder, onların şerrinden seni korur.

53-56. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'a yönelen kimse, sabret. Şüphesiz, Allah'ın manevi fetih vaadi gerçektir; eğer sabreder, çilesini çeker ve usanmazsan ona ulaşırsın. Rabb'inin huzuruna girmen için, günahına tövbe et ve ayıbından temizlen.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: *"Günahın için istiğfar et."* Yani beşerî işlerden kalbinde cereyan eden şeylere istiğfar et. Ayrıca, Cenâb-ı Hakk'ın varlığı ile birlikte kendi varlığını görmekten de istiğfar et. Şüphesiz, sonradan yaratılan bir varlığın, ezelî olanın vücudunda bulunması (kendini öyle görmesi) bir günahtır. Bu durum, ezelî olanın yaratılmış olandan ayrılması ve her şeyi ile tekten olduğunun bilinmesi içindir." Açıklamalarının tamamı için Vertecübî'nin eserine bakınız.[530]

Allah Teâlâ'nın, *"Sabah akşam Rabb'ini hamd ile tesbih et"* âyetinde bu vakitlerde Allah'a yönelmeye, onları dua, zikir ve tesbihle geçirmeye teşvik vardır. Çünkü bir şey, başlangıcı ve bitimiyle değerlendirilir. Kim, gününü hayırlı bir amelle başlatır ve hayırlı bir amelle tamamlarsa, o günü hayırla tamamladığına hükmedilir.

Allah Teâlâ, inkârcılar hakkında şöyle buyurdu: *"Kendilerine gelmiş kesin bir delil olmaksızın, Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edenler var ya, onların kalplerinde sadece, kendisine yetişemeyecekleri bir kibir (büyüklenme) vardır."* Sen, onlardan Allah'a sığın ve bütün varlığın ile yüce Mevlâ'na yönelerek onlardan uzaklaş. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kıyametin Kopması Haktır

Kâfirlerin Allah'ın âyetleri hakkındaki mücadelesi, öldükten sonra dirilmeyi de içine aldığı için, Cenâb-ı Hak, bu konuda onlara delil getirerek şöyle buyurdu:

---

530 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 3/238.

لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾ وَمَا يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِٓيءُۜ قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾
اِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾

57. ***Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir; fakat insanların çoğu bilmezler.***

58. ***Körle gören, iman edip salih amel yapanla kötülük yapan bir değildir. Ne kadar az düşünüyorsunuz!***

59. ***Kıyamet günü mutlaka gelecektir, bunda hiç şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu inanmazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir."* Kimin bunca büyüklüğü ile birlikte bu cisimleri yoktan var etmeye gücü yeterse o, insanı öldükten sonra tekrar diriltmeye ve bedenini basit haliyle canlandırıp mahşere sevketmeye daha fazla güç sahibidir. *"Fakat insanların çoğu bunu bilmez;* çünkü onlar, gaflet kendilerine baskın geldiğinden ve basiretleri kör olduğundan, bu gerçeği tefekkür etmezler."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Körle gören* yani gafil ile basiret sahibi *bir değildir. İman edip salih amel yapanla kötülük yapan kimse de bir değildir."* İyilik yapanla kötülük yapan bir olmaz. Onlar için bir başka hal vardır ki bu iki grubun farkı orada ortaya çıkar. O, dirildikten sonra belli olacak bir durumdur. O zaman, hakkı gören basiret sahibiyle, iyilik yapan kimse, en yüksek makamlara yükselir; gafil ile kötülük sahibi ise en aşağı derekelere düşer.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ne kadar az düşünüyorsunuz!"* Yani çok az düşünüyorsunuz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kıyamet günü mutlaka gelecektir;* delilleri apaçık olduğu ve bütün peygamberler onun meydana geleceği konusundaki haberde ittifak ettikleri için *bunda,* onun gelişinde *hiç şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu inanmazlar."* Onlar, görmeleri sadece hissettikleri maddi şeylere bağlı olduğu için, kıyametin gerçekleşeceğini tasdik etmezler.

57-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ulvî ve süflî âlemler hakkında (gökler ve yer üzerinde) tefekkür etmek, kaçınılmaz olarak kalpte Cenâb-ı Hakk'ın azametini, sonsuz kudret ve hikmetini idrak etmeyi ve öldükten sonra dirilmenin gerçek olduğunu anlamayı gerektirir. Çünkü ilâhî kudret, hepsinde hükmünü uygular. Göklerin ve yerin yaratılmasının insanın yaratılmasından daha büyük bir şey olması, maddi cismi itibariyledir; mana yönüne gelince, insan daha büyüktür. Zira o, bütün âlemleri bünyesinde toplamaktadır. Bu konuda İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde der ki:

"Şunu iyi anla, sen, Allah için varlığın (kâinatın) nüshasısın; mevcut varlıklar içinde senden daha üstünü yoktur. Arş, kürsî, ulvî ve süflî âlemler sende dercedilmiş değil mi?"[531]

Dua ve İbadetten Kaçanların Sonu

Cenâb-ı Hak, kudretinin büyüklüğünü açıkladıktan sonra, kendisine ibadet ve dua edilmesini emretti. Dua edenin, duasına karşılık verileceğini kesin olarak bilmesini isteyerek şöyle buyurdu:

وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي
سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ ﴿٦٠﴾

531 Sözün açıklaması için bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 248 (Beyrut 2000).

60. ***Rabb'iniz şöyle buyurdu: "Bana dua edin, duanıza karşılık vereyim. Şüphesiz, bana ibadet etmekten kibirlenip yüz çevirenler yarın hor hakir bir halde cehenneme gireceklerdir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Rabb'iniz şöyle buyurdu: 'Bana dua edin,* yani ibadet edin ki *karşılık vereyim.'* Yani size sevap ve mükâfat vereyim." Âyetin devamı bu manayı destekliyor: "*Şüphesiz, bana ibadet etmekten kibirlenip yüz çevirenler yarın hor hakir bir halde,* aşağılanmış ve zelil olarak *cehenneme gireceklerdir.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: Benden isteyin ki istediğim şeyi istediğim vakitte size vereyim.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, icabetten önce istemeyi, mağfiretten önce istiğfarı emretmesinin hikmeti şudur: Aslında Cenâb-ı Hak, sen istemesen de o şeyi sana vermeyi levh-i mahfûzda hükme bağladı, fakat sana istemeyi emretti. Sen, istediğin şeyi bulunca, onu duan sebebiyle elde ettiğini zannederek sevinirsin."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İstemek bir sebeptir; Hak Teâlâ kudretinin sırrını sebepler perdesiyle örtmüştür.

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Âyetteki hitabın müminlere olduğu sabit olunca, hangi mümin Allah'a dua eder ve O'ndan bir şey isterse Allah Teâlâ onu kendisine muhakkak verir. Bu ya dünyada olur ya da ahirette olur. Ahirette verilince, ona şöyle denir: 'Bu, senin dünyada istediğin şeydir; bunu senin için bugüne sakladım.' O zaman mümin kul çok sevinir; hatta dünyada kendisine hiçbir şey verilmeseydi de hepsi bugüne saklansaydı diye temenni eder."[532]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: O halde, Kur'an'ın vaadine göre, bütün dualara karşılık verilir; fakat bu, ya hemen dünyada olur veya ahirete ertelenir. Hadiste belirtildiği gibi, bazan duaya karşılık olarak kuldan bir bela uzaklaştırılır. Dua, istemek ile tefsir edilince, ondan kibirlenip yüz çevirmek, ibadetten kaçmak gibi kabul edildi. Bu, ona ileri derecede teşvik için yapıldı.

532 Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/314.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Dua bir ibadettir"*[533] buyurarak bu âyeti okumuştur.

Diğer bir rivayette, *"Dua ibadetin özüdür"*[534] buyrulmuştur.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] âyeti şöyle açıklamıştır: "Benim birliğimi tasdik ve ilan edin, sizi bağışlayayım." Bu, duayı ibadetle, ibadeti de tevhidle tefsir etmektir.[535]

60. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîler, dua ve yalvarmanın mı yoksa sükût ve rızanın mı daha faziletli olduğu konusunda farklı görüşler söylemişlerdir. Tercih edilen hal şudur: Kul, kalbinde tecelli eden duruma bakar; eğer kalbi dua için açılmışsa o vakit, onun hakkında en faziletli dua zamanıdır. Şayet kalbi duaya karşı kapalı ise sükût daha hayırlıdır. Hakikat ehli ârifler için genel olan durum ise Hz. İbrahim [aleyhisselâm] gibi, halini yüce Allah'ın bilmesiyle yetinmek ve O'na teslim olmaktır. Çünkü onlar, Hz. İbrahim'in meşrebindedirler.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Bana, duaya icabet için ayırdığım dua zamanında dua edin. Bana bu vakitlerde dua edin ki duanıza karşılık vereyim. Şüphesiz, o vakitlerde duaya karşılık verilmesi kesindir. Kim dua vakitlerini bilmezse onun duası, edebi terketmektir. Kuşkusuz, istiğfar vaktinde dua etmek, manevi makamlarla ilgili marifetin azlığındandır. Bir sultan kızgın olduğu zaman ondan bir şey istenmez. Sevinç halinde olduğu zaman ise ihsan ve ikram zamanıdır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu, Allah'tan ilim alıp ilâhî muradı anlayan seçkin ârifler içindir. Umum halka gelince, onlar için münasip olan, genişlikte ve darlıkta, bütün vakitlerinde dua etmeleridir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Hiç olmazsa onlara azabımız geldiğinde yalvarıp yakarsalardı ya! Fakat kalpleri katılaştı ve şeytan yaptıklarını kendilerine güzel gösterdi" (En'âm 6/43).

---

533 Ebû Davud, Vitir, 23 (nr. 1479); Tirmizî, Daavât, 1 (nr. 3372); İbn Mâce, Dua, 1.

534 Tirmizî, Daavât, 1 (nr. 3371).

535 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/121.

Vertecûbî, sonra, Ebû Bekir el-Verrâk'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Âyetin manası şudur: Bana, darda kaldığınızda ve tam bir yöneliş halinde dua edin; öyle ki sizin için benden başka hiçbir müracaat yeri ve sığınak kalmasın. İşte o zaman duanıza karşılık veririm."[536]

Allah'ın Birliğinin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, birliğinin delillerinden ve dönüşün sadece kendisine olacağından bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا ف۪يهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِراًۜ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦١﴾ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍۢ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۘ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾ كَذٰلِكَ يُؤْفَكُ الَّذ۪ينَ كَانُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٦٣﴾ اَللّٰهُ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ قَرَاراً وَالسَّمَٓاءَ بِنَٓاءً وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْۚ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦٤﴾ هُوَ الْحَيُّ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَۜ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦٥﴾

61. ***Allah, sizin dinlenmeniz için geceyi, görmeniz için de gündüzü yarattı. Şüphesiz, Allah insanlara karşı lutuf sahibidir; fakat insanların çoğu şükretmez.***

62. ***İşte O, her şeyin yaratıcısı olan Rabb'iniz Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O halde nasıl oluyor da (haktan) çevriliyorsunuz?***

63. ***Allah'ın âyetlerini inatla inkâr edenler işte böyle çevrilir.***

---

536 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/238; Ebû Bekir el-Verrâk'ın sözü için ayrıca bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/212.

64. *O Allah ki yeryüzünü sizin için yerleşim yeri, göğü de bir bina yaptı. Size şekil verdi ve şeklinizi en güzel şekilde yaptı. Sizi temiz nimetlerle rızıklandırdı. İşte Rabb'iniz Allah budur. Âlemlerin Rabb'i olan Allah ne yücedir.*

65. *O, hayat sahibidir. O'ndan başka ilâh yoktur. O halde* (şirk ve gösterişten uzaklaşıp) *dini sırf O'nun için yaşayarak O'na dua* (ve ibadet) *edin. Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, sizin dinlenmeniz için geceyi yarattı."* Onu karanlık ve serin yaratarak dinlenmeniz için müsait bir hale getirdi. Onda hareketler azalır ve böylece beden dinlenir. *"Allah görmeniz için de gündüzü yarattı. Şüphesiz, Allah insanlara karşı* büyük *lutuf sahibidir;* çünkü Allah onlara bu büyük nimetleri bahşetmiştir. *Fakat insanların çoğu,* nimeti vereni tanımadıklarından ve nimetlerden gafil olduklarından *şükretmezler."* Gerçekten insanların çoğu nankördür. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz insan, çok nankördür"* (Hac 22/66).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte O, her şeyin yaratıcısı olan Rabb'iniz Allah'tır."* O, geceyi ve gündüzü yaratmak gibi ilâhlığı gerektiren fiillerde tek olan Rabb'iniz Allah'tır. O'ndan başka bir rab yoktur. *"O her şeyin yaratıcısıdır. O'ndan başka ilâh yoktur."* O, ilâhlık, rablik, eşyayı yoktan var etme ve tek olma gibi sıfatları zatında toplayan bir zattır.

Âyet şöyle bitiyor: *"O halde nasıl oluyor da çevriliyorsunuz?"* Yani nasıl oluyor da bu sıfatlara sahip Allah'a ibadetten putlara ibadete çevriliyorsunuz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'ın âyetlerini inatla inkâr edenler işte böyle çevrilir."* Yani Allah'ın âyetlerini hiç düşünüp taşınmadan sırf bir inatla inkâr edenler, böylece, hiçbir izahı ve gerekçesi bulunmayan bir şekilde haktan döndürülmektedir.

Cenâb-ı Hak, zamanla alakalı ihsanından bahsettikten sonra, mekânla alakalı ihsanından da bahsederek şöyle buyurdu:

"O Allah ki yeryüzünü sizin için, üzerinde yürüyeceğiniz ve mesken kurup barınacağınız şekilde sabit bir *yerleşim yeri yaptı. Göğü de,* üzerinizde bir çatı gibi *bina etti."* Sanki dünya bir ev, gök de onun yıldızlarla süslenmiş tavanıdır. Onun sergisi yeryüzü olup içinde hane halkının ihtiyaç duyduğu her şey bulunmaktadır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, size şekil verdi ve şeklinizi en güzel sûrette yaptı."* Bu âyet yüce Allah'ın, insanın cismiyle alakalı ihsanını açıklamaktadır. Yani O, sizi en güzel sûrette yarattı. Şöyle ki sizi ayakta duracak ve yüzü gözükecek şekilde, âzaları birbiriyle uyum içinde ve vücut ölçüleri dengeli bir halde, çeşitli sanatları icra edecek hazırlıkta ve birçok kemalatı kazanacak kabiliyette yarattı.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, insandan daha güzel bir canlı yaratmadı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizi temiz,* lezzetli *nimetlerle rızıklandırdı. İşte Rabb'iniz Allah budur."* Yani bu yüce sıfatlara sahip Rabb'iniz var ya rabliği hak eden O'dur. *"Âlemlerin Rabb'i,* yani onların sahibi ve terbiyecisi *olan Allah,* zatı ve sıfatlarıyla *ne yücedir."* Bütün varlıklar, O'nun kudreti altında olup yaratılma ve varlığını devam ettirme yönüyle O'na muhtaçtır. Eğer O'nun yardımı kesilecek olsa, bütün varlıklar yıkılıp yok olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, Hay'dır,* hayat sahibidir." O, gerçek hayat sahibi ve hayatı kendisinden olan tek zattır. *"O'ndan başka ilâh yoktur."* Çünkü zatında, sıfatlarında ve fiillerinde O'na denk olan hiçbir varlık yoktur. *"O halde dini sırf O'nun için yaşayarak,* yani şirk ve gösterişten uzaklaşıp ihlâsla taat ederek *O'na dua edin,* ibadet yapın ve şöyle deyin: *Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun."*

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim, 'lâ ilahe illallah' derse, peşinden, 'elhamdülillâhi rabbi'l-âlemîn' desin."[537]

537 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 20/457; Hâkim, *Müstedrek,* 2/438; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât,* nr. 194.

61-65. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah, geceye benzeyen kabz halini (kalbin tutulma, perdelenme ve onu yakarışa sevkeden dert halini), sizin o hal içinde Allah katında dinlenmeniz (O'na yönelerek dünyanın sıkıntısından kurtulmanız) için yarattı. Gündüze benzeyen bast halini de Allah'ın nimetlerini görmeniz ve O'nun ihsanından daha fazlasını isteyerek şükretmeniz için yarattı. Allah nefislerinizi (bedenlerinizi), kulluk vazifelerini yerine getirme yeri olarak yarattı, ruhlarınızı da rubûbiyyetinin azametini müşahede etmeye yükselmeniz için yarattı.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "İnsanların gece sakin olması, maddi olarak dinlenip rahat etmesi farklı hallerde olur. Gafiller, gafletiyle rahat eder, sükûn bulur. Muhabbet ehli ise yüce dosta ulaşmanın neşesiyle huzur ve sükûn bulur. Gafletle huzur bulmakla, vuslatla huzur bulmak arasında ne kadar fark vardır! Bazıları, kendi gibilerle huzur ve sükûn bulur. Bazıları, amellerinin manevi tadına, kalplerinin huzur haline ve Allah'a yönelişlerine bakarak sakin olurlar. Bazıları ise gece ve gündüzlerinde huzuru yok etmişlerdir; yani hiçbir şeyle huzur bulmazlar. Onlar Cenâb-ı Hakk'a ulaşma özlemiyle yanan kimselerdir, ebediyen bu özlem içinde yanarlar."[538]

Allah Teâlâ'nın, *"O size şekil verdi ve sûretlerinizi de ne güzel yaptı"* âyeti hakkında deriz ki: Âyetin manası şudur: O sizin bedenlerinize şekil verdi, şöyle ki bedenlerinizi zâhiren ve bâtınen marifetinin nurlarıyla güzelleştirdi.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Sizi celâlimin ve cemalinin nurlarıyla sararak, sizi kendim için seçerek ve size ruhumdan üfleyerek sûretlerinizi güzelleştirdim. O ruh ki ilâhî güzelliği ve cemali aksettirmesiyle maddi cisim ve şekilleri güzelleştirir. O ruh, bedenlerde celâlimin nurunun aynasıdır."[539]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ arşı, kürsîyi, gökleri, yeri ve bütün mahlûkatı yarattı fakat onlardan hiçbiri için, 'Onun şeklini ne güzel yaptı' demedi. Bunu sadece insanı yarattığı zaman söyledi. Güzel,

538 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/314.

539 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/239.

insanların güzel bulduğu şey değildir; asıl güzel, yüce sevgilinin (Allah Teâlâ'nın) güzel bulduğu ve güzel dediğidir. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

'Ey sevgili, senin hakkında dedikodu yapanlar, benim katımda senin dereceni düşüremezler. Senin gıybetini yapanlar da sana bir zarar veremezler. Onlar seni ayıpladıkları şeyle aslında seni benim katımda övmektedirler, fakat bunu bilmiyorlar.'"

Allah Teâlâ, o kadar yüksekliği ile güneşe ve aydınlığı ile aya, "Sizin şeklinizi ne güzel yaptı!" demedi. Yaratma işi bize gelince ise,

"Gerçekten biz insanı en güzel biçimde (şekil ve kabiliyette) yarattık" (Tîn 95/4) buyurdu.

Allah, sizin sûretlerinizi güzel yaptığı gibi, (iman ve tövbeniz sebebiyle) amel defterlerinizden hatalarınızı silerek yerine sevaplar yazdı. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Allah, dilediğini siler, dilediğini sabit yapar" (Ra'd 13/39).

Allah Teâlâ'nın, *"O sizi hoş ve temiz rızıklarda rızıklandırdı"* âyeti hakkında deriz ki: Allah sizi, zatını müşahedenin lezzeti ve kendisine vuslatın huzuru ile rızıklandırdı.

"O Allah diridir" âyeti hakkında deriz ki: Kelâm âlimlerine göre hayat, hiçbir şeye (sebebe) bağlı değildir. Sûfilere göre ise hayat birtakım şeylere (sebep ve vasıtalara) bağlıdır; çünkü o, Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait manaların sırlarıyla var olan bir şeydir.

Velilerden kim, Allah'ın kendisine bahşettiği özel manevi hayata ulaşırsa, yani kendisine, insanların içinde yürüyeceği bir nur verilirse, onunla karşılaşan ve kaynaşan herkesin ruhu, Allah'ın marifetiyle dirilir. Bunun için kâmil şeyh, müridinin halinde bir gayret ve ilerleme görmediği zaman, kendisinin hali ona geçsin diye, müridi kucaklayıp sıkar. Bu edep, Cibrîl'in [aleyhisselâm], ilk vahiy getirdiğinde Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] kucaklayıp sıkmasından alınmıştır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müşriklere Uyulmaz!

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] müşriklerin arasında bulunduğu için, Allah Teâlâ onu, müşriklerin vasıflarını taşımaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

قُلْ اِنّ۪ي نُه۪يتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَمَّا جَٓاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ مِنْ
رَبّ۪ي وَاُمِرْتُ اَنْ اُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦٦﴾ هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ
مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُٓوا اَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا
شُيُوخًاۚ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى مِنْ قَبْلُ وَلِتَبْلُغُٓوا اَجَلًا مُسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ
﴿٦٧﴾ هُوَ الَّذ۪ي يُحْي۪ي وَيُم۪يتُۚ فَاِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٦٨﴾

66. ***De ki: "Rabbim'den bana apaçık deliller gelince, sizin Allah'ı bırakıp da taptıklarınıza tapmam bana yasaklandı ve bana âlemlerin Rabb'ine teslim olmam emredildi."***

67. ***Sizi,*** *(önce)* ***topraktan, sonra meniden, sonra alakadan*** *(aşılanmış yumurtadan)* ***yaratan, sonra sizi*** *(anne rahminden)* ***bebek olarak çıkaran, sonra olgunluk çağına erişmeniz, sonra da ihtiyarlamanız için yaşatan O'dur. İçinizden bu devrelere ulaşmadan önce ölenler de vardır. O, bütün bunları, belli bir vakte ulaşmanız ve aklınızı kullanıp ibret almanız için yaptı.***

68. ***O, hayat veren ve öldürendir. O, bir işin olmasına hükmettiği zaman, ona sadece "Ol!" der, o da oluverir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Rabbim'den bana apaçık* aklî *deliller* ve Kur'an âyetleri *gelince, sizin Allah'ı bırakıp da taptıklarınıza tapmam bana yasaklandı."* Aslında o, delil gelmeden önce de hiçbir zaman putlara tapmadı.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği, akıl ile bilinecek şeylerdir. Bazan, Kur'an âyetleri içinde aklî deliller de geçer. Allah'a ibadet etmenin farz, putlara ibadet etmenin haram olmasına gelince, bu dinî bir hükümdür. *'Bana, putlara tapmak yasaklandı'* âyeti bunu göstermektedir. Yani bana bunu yapmak haram kılındı. Bu tür hükümler de sadece peygamber gönderildikten sonra bilinir. Mu'tezile, din gelmeden önce, haram ve helâlin gerekli oluşu, iyilik ve kötülüğün bilinmesi konusunda farklı görüştedir."

Âyetin manası şudur: Taklit, sizin içinde bulunduğunuz hali gerektirir fakat bana, size gelmeyen bir emir geldi. Nitekim Hz. İbrahim de [aleyhisselâm] babasına şöyle demişti: *"Babacığım, doğrusu sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy ki seni doğru yola ileteyim"* (Meryem 19/43).

Âyet şöyle bitiyor: *"Bir de bana âlemlerin Rabb'ine teslim olmam,* O'na boyun eğmem ve dini ihlâsla yaşamam *emredildi."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O *sizi* yani aslınız olan Âdem'i önce *topraktan yarattı."* Siz onun bünyesinde topraktan yaratılmış oldunuz.

"O, sonra sizi bir meniden yarattı." Sonra sizleri, ayrı ve farklı vücutlar olarak belden atılmış bir meni parçasından yarattı.

"Sonra alakadan aşılanmış yumurtadan *yarattı."*

"Sonra sizi anne rahminden *bir bebek olarak çıkardı."*

"Sonra sizi, olgunluk çağına, kuvvet ve akılda kemale *erişmeniz, sonra da ihtiyarlamanız için* dünyada bir süre *yaşattı."*

"İçinizden bu devrelere ulaşmadan önce ölenler de vardır." İnsanlardan bazıları anne rahminden bir bebek olarak çıkmadan önce ölür. Bazıları, olgunluk çağına ulaşmadan önce ölür. Diğer bazıları da yaşlılık devresine erişmeden önce ölür.

"O, bütün bunları, herkes için belirlenmiş *belli bir vakte ulaşmanız* için yaptı." Bu, ecel vakti olup kimse onu ileri geçemez. *"Bir de aklınızı kullanmanız,* aklınızı kullanarak onlardan ibret almanız, deliller çıkarmanız ve çeşitli hikmetlere ulaşmanız *için yaptı."*

Şüphesiz, insanın yaratılmasındaki bu eşsiz tedrici seyir, önceden mevcut olan bir kaderi (tesbit, plan ve ölçüyü) ve her şeye hükmü geçen bir kudreti gerektirir. Çünkü yaratılan insanlar arasında tabiat olarak çok büyük farklılık ve değişik özellikler mevcuttur. Bu önceki bir tercihi ve ezelî iradeyi gerektirmektedir. Bunun için Cenâb-ı Hak, devamında gelen âyette şöyle buyurdu:

"O, hayat veren ve öldürendir." Yani O, ölüleri dirilten ve dirileri öldürendir. Yahut diriltmeyi ve öldürmeyi gerçekleştiren O'dur. *"O, bir işin olmasına hükmettiği zaman,* yani herhangi bir işin olmasını irade ettiğinde, *ona sadece "Ol!" der, o da* hiçbir şeye bağlı olmadan ve beklemeden hemen *oluverir."* Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, bir şeyin olmasını irade ettiğinde yüce kudretinin varlıklarda nasıl tesirini gösterdiğini ve varlıkların nasıl süratle yaratıldığını temsil yoluyla anlatmaktır, yoksa bir şeyi yaratırken verilen bir emir ve bu emri işitip yerine getiren bir varlık yoktur.

66-68. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mürid, tevhidin sırlarını talep ederek tecrid (mâsivadan gönlü çekip yüce Mevlâ'ya verme makamına) girdiğinde, avam halk temkin halinden önce kendisini sebeplere dönmeye çağırırsa onlara şöyle demelidir: "Rabbim'den bana apaçık deliller gelince, sizin Allah'ı bırakıp da taptıklarınıza tapmam bana yasaklandı ve bana âlemlerin Rabb'ine teslim olmam emredildi."

Ona Rabb'inden gelen açık delil, en büyük yakîn hali olup onun, Allah'ın takva sahiplerini sebepsiz olarak rızıklandıracağını yakînen bilmesidir. Allah Teâlâ'nın şu âyeti bu hali ifade etmektedir:

"Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu yaratır ve kendisini hiç hesap etmediği yerden rızıklandırır." (Talâk 65/2-3).

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] bu manada şöyle demiştir: "Ey benim dinim ve dünyam, senin zikrinle meşgul olarak insanlara dinlerini ve dünyalarını terkettim."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Ey Muhammed de ki: Bana, sizin taptığınız şeylere tapmam yasaklandı. Yani bana, sizin taptığınız şeylerden uzaklaşmam, sizin meşgul olduğunuz şeylerden yüz çevirmem ve beni

yaratan, bana peygamberliği bahşeden Rabbim'e teslim olmam emredildi."[540]

İnsanın aslı olan nutfe anne rahminde gelişip büyüdüğü gibi, müşahede yoluyla marifete ermek için gösterilen irade yani manevi yola giriş de kalpte gelişip kemale eder. Mürid, şeyhi ile sohbet akdi (manevi terbiye için intisap) yaptığı zaman, kalbine irade (hakkı talep) tohumu atılır; mürid, maddi varlıklara bağlanıp kalma dairesinden çıkana kadar bu tohum gelişip büyümeye devam eder. Bu, müridin manevi yolda küçük bir çocuk olarak doğmasıdır. Mürşid onu rüşt (olgunluk) çağına ulaşana kadar himmetiyle besler ve destekler. Bu, müridin kemale ermesidir. Sonra mürid, eğer mürşidi kendisine izin verirse, insanlara terbiye veren bir şeyh olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ahireti İnkâr Edenlerin Hali

Allah Teâlâ'nın bahsettiği insanın geçirdiği evrelerde, öldükten sonra dirilmeyi ispat eden apaçık deliller vardır. Bunu inkâr etmek ve o konuda tartışmaya girmek tam bir cehalettir. Cenâb-ı Hak, buna dikkat çekerek şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖينَ يُجَادِلُونَ فٖۤى اٰيَاتِ اللّٰهِۜ اَنّٰى يُصْرَفُونَۚ ﴿٦٩﴾ اَلَّذٖينَ كَذَّبُوا
بِالْكِتَابِ وَبِمَۤا اَرْسَلْنَا بِهٖ رُسُلَنَاۜ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَۙ ﴿٧٠﴾ اِذِ الْاَغْلَالُ فٖۤى
اَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُۜ يُسْحَبُونَۙ ﴿٧١﴾ فِى الْحَمٖيمِ ثُمَّ فِى النَّارِ يُسْجَرُونَۚ
﴿٧٢﴾ ثُمَّ قٖيلَ لَهُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَۙ ﴿٧٣﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا
بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُوا مِنْ قَبْلُ شَيْـٔاًۜ كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ الْكَافِرٖينَ ﴿٧٤﴾ ذٰلِكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَۚ ﴿٧٥﴾
اُدْخُلُۤوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدٖينَ فٖيهَاۚ فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرٖينَ ﴿٧٦﴾

540 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/316.

69. Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edenleri görmez misin? O âyetlerden nasıl da döndürülüyorlar!

70. Onlar, kitabı ve peygamberlerimize gönderdiklerimizi yalanlayanlardır. Onlar yakında (gerçeği) anlayacaklar!

71-72. Boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde, kaynar suda sürüklenecekler, sonra da ateşte yakılacaklardır.

73-74. Sonra onlara, "Allah'ı bırakıp da koştuğunuz ortaklar nerededir?" denilir. Onlar da, "Bizden uzaklaşıp gittiler. Hayır, biz önceleri hiçbir şeye tapmıyorduk!" derler. İşte Allah kâfirleri böyle saptırıp şaşkınlık içinde bırakır.

75. Bu, sizin yeryüzünde haksız yere şımarmanızdan ve böbürlenmenizden ötürüdür.

76. İçinde ebedî kalmak üzere cehennemin kapılarından girin! Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür!

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edenleri görmez misin?"* Cenâb-ı Hak, bu sûrede hakka karşı tartışmaya girmeyi üç kez zikretti. Bu, ya tartışmanın üç grup içinde gerçekleştiğini göstermek içindir. Bunların birincisi Firavun'un kavmi, ikincisi yahudiler, üçüncüsü de müşriklerdir. Yahut da manayı tekit (kuvvetlendirmek) içindir.

Âyetin manası şudur: Allah'ın apaçık âyetleri hakkında mücadele eden şu kibirli kimselere baksana! O âyetler ki kendilerine imanı gerektiriyor ve haklarında çekişmeye girmekten sakındırıyor.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar* Allah'ın âyetlerinden *nasıl da döndürülüyorlar!"* Yani onlardan çevriliyorlar; halbuki o âyetler bütünüyle kendilerine yönelmeyi gerektirmekte ve onlardan yüz çevirmeyi tamamen ortadan kaldırmaktadır.

Bu ifade, onların zavallı hallerini hayretle karşılama ve peşindeki âyette bütün Kur'an'ı veya diğer kitap ve dinleri yalanlamalarını açıklamaya bir hazırlıktır. Allah Teâlâ bunu şöyle açıkladı:

"Onlar, kitabı yani Kur'an'ı veya diğer bütün semavî kitapları *yalanlayanlardır. Onlar ayrıca* diğer kitaplardan *peygamberlerimize gönderdiklerimizi* yahut vahyi veya hak dinleri *yalanlayanlardır. Onlar yakında anlayacaklar!"* Onlar, türlü azapları müşahede ettiklerinde yaptıkları tartışmanın ve yalanlamanın âkıbetinin ne olduğunu bilecekler!

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"O zaman, boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde, kaynar suda sürüklenecekler, sonra da ateşte yakılacaklardır."* Yani onlar, boyunlarına demir halkalar geçirildiğinde yaptıklarının âkıbetini anlayacaklar.

İbn Arafe tefsirinde şöyle zikredilmiştir: "Dünyevî cezalarda suçlunun bu şekilde demir halkalara vurulması ve bu cezanın ahiret cezalarına kıyas edilmesi hatadır. Bunu yapan kimse son derece hatalıdır. Öldürülmek için hapsedilen kimsenin, demir ve zincirlere vurulması hakkında mezhep imamları bir şey söylememiştir. Ancak kaçmasından korkulan kimsenin ayağına demirden bir bağ vurulur. Boynuna gelince, oraya bir şey vurulmaz ve bağlanmaz."

Onlar, kaynar su içinde sürüklenerek götürülür, sonra kızgın ateşte yakılır. Yani onlara, türlü şekillerde azap edilir ve bir azaptan diğerine sevkedilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra onlara, 'Allah'ı bırakıp da koştuğunuz ortaklar nerededir?' denilir. Onlar da, 'Bizden uzaklaşıp gittiler' derler."* Yani görünmez oldular. Bu, putların onlarla bir araya getirilmesinden öncedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: O putlar bizden uzaklaşıp gittiler, kendilerinden beklediğimiz şeyleri (yardım ve şefaati) bulamadık!

Müşriklerin sözü şöyle devam ediyor: *"Hayır, biz önceleri hiçbir şeye tapmıyorduk!"* Yani o putların hiçbir şey olmadığını ve hiçbir işe yaramadığını anladık.

Yahut onların bu sözü, yaptıklarını inkâr içindir. Şu âyette olduğu gibi: *"Vallahi ey Rabbimiz, biz şirk koşanlardan değildik!"* (En'âm 6/23).

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte Allah kâfirleri böyle* feci şekilde *saptırıp şaşkınlık içinde bırakır."* Öyle ki ahirette kendilerine fayda verecek hiçbir şeye ulaşamazlar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Putları onlardan uzaklaşıp gittikleri gibi, Allah da onları putlarından uzaklaştırır, öyle ki isteseler de birbirleriyle karşılaşamazlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu saptırma, sizin yeryüzünde haksız yere şımarmanızdan ve böbürlenmenizden ötürüdür."* Bu sapkınlık sizin, yeryüzünde şirk ve azgınlıkla şımarıp büyüklük taslamanız, kendinizi beğenip şımarmanız sebebiyle oluştu.

Sonra onlara denir ki: *"İçinde ebedî kalmak üzere cehennemin kapılarından,* yani sizin için ayrılmış yedi kapısından *girin!* Hakk'a karşı *büyüklük taslayanların yeri* olan cehennem *ne kötüdür!"*

69-76. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlara manevi terbiye veren kâmil ârifibillâh veliler, her zamanda Allah'ın âyetlerinden bir âyettir. Onların varlığı hakkında çekişmeye giren ve onların sohbetinden (manevi terbiyesine girmekten) kaçınan kimseler hakkında denir ki: "Allah'ın âyetleri hakkında mücadele eden kimseler, nasıl oluyor da ondan çevriliyorlar? Onlar, Allah'ın kitabının sırlarını, onun bâtınî ilimlerini ve bu sırlara dalan kimselerden çıkan peygamberlerin halifeleriyle gönderilen hakikatleri yalanlayan kimselerdir. Onlar, vesvese ve havâtırlar kendilerine hücum ettiğinde, maddi bağ ve boş meşguliyetler onları sardığında neyi kaybettiklerini bilecekler. Bu hal onları Cenâb-ı Hakk'ı müşahede fezasına dalmaktan, fikirleriyle melekût (gayb) âleminin nurları ve ceberûtun (Cenâb-ı Hakk'ın zatına has tecelli âleminin) sırları içinde koşmaktan alıkor. Onlar, dünyada kendi tedbir ve tercihlerinin sıkıntısı içinde yüzdürülür, sonra Allah'tan kopma ateşi içinde yakılırlar. Sonra, öldükleri zaman kendilerine, "Allah'ın dışındaki varlıklardan kendilerine sevgi gösterip meylede-

rek O'na ortak koştuklarınız nerede?" denir. Onlar da, "Onlar, bizden uzaklaşıp gittiler" der. Gerçekten de kendileriyle oyalanıp durdukları bütün hazları ve şehvetleri onlardan uzaklaşıp gitmiştir. Onlara şöyle denir: "Bu, sizin dünyada iken çeşit çeşit yiyecek, içecek ve giyecek içinde keyif sürmeniz, kadınlarınızla gülüp eğlenmeniz ve insanlara karşı övünüp böbürlenmeniz sebebiyle başınıza geldi."

Onlar, Allah'ın bütün müminler için tahsis ettiği zaman hariç, diğer zamanlarda ebediyen perde içinde kalırlar, ârifler gibi sürekli Allah'ın cemalini seyredemezler. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Yolunda Sabır

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sabretmesini ve fethi beklemesini emrederek şöyle buyurdu:

فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّۚ فَاِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذ۪ي نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ
فَاِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٧٧﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا
عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَۜ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَأْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا
بِاِذْنِ اللّٰهِۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَمْرُ اللّٰهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٧٨﴾

77. Resûlüm, sen sabret! Şüphesiz, Allah'ın vaadi gerçektir. Onları tehdit ettiğimiz azabın bir kısmını ya sana gösteririz yahut (göstermeden) *seni vefat ettiririz. Sonuçta onlar bize döndürüleceklerdir.*

78. Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan bir kısmını sana anlattık, bir kısmını ise anlatmadık. Hiçbir peygamber, Allah'ın izni olmaksızın bir mucize getiremez. Allah'ın emri gelince de hak yerine getirilir. Hakkı geçersiz kılmak için koşanlar işte o noktada hüsrana uğrarlar.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *sen*, kavminden gördüğün eziyete *sabret! Şüphesiz, Allah'ın* onları helâk etme ve kendilerine azap etme *vaadi gerçektir*. O muhakkak gerçekleşecektir. Ondan kaçış yoktur. *Biz*, helâk etme, öldürme ve esirlik gibi *onları tehdit ettiğimiz azabın bir kısmını ya* senin hayatında *sana gösteririz yahut* onları helâk etmeden önce *seni vefat ettiririz*. Senden sonra, *onlar bize döndürüleceklerdir.*" Yani onlara vaat ettiğimiz azabın bir kısmını sana gösteririz, sen onu bizzat görürsün. Yahut onlara vaat edilen azabı sana göstermeden seni vefat ettiririz, sonra onlar kıyamet günü bize döndürülürler, biz o zaman kendilerinden şiddetli bir şekilde intikam alırız.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem], kendisinden önce yaşayan peygamberlerle teselli ederek şöyle buyurdu:

"Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik." Onlara da eziyet edildi ve onlar sabrettiler, nihayet kendilerine yardımımız ve zafer geldi. *"Onlardan bir kısmını sana* Kur'an'da *anlattık, bir kısmını ise anlatmadık."*

Rivayet edildiğine göre, peygamberlerin sayısı -Allah'ın selâmı hepsinin üzerine olsun- yüz yirmi dört bindir. Kur'an'da kıssaları anlatılanlar ise belli sayıdadır.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Peygamberlerin sayısı konusunda sahih olarak rivayet edilen haber, İmam Ahmed b. Hanbel'in, Ebû Zer el-Gıfârî'den rivayet ettiği şu hadistir. Ebû Zer [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Yâ Resûlallah, peygamberlerin sayısı kaçtır?" diye sordum, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Yüz yirmi dört bindir. Onlardan üç yüz on beş tanesi resûl olup büyük bir grubu oluşturmaktadırlar."[541]

Hadisin senedi hakkında, zayıf, sahih ve mevzû gibi değişik değerlendirmeler yapılmıştır.

---

541 Ahmed, *Müsned*, 5/266; Hâkim, *Müstedrek*, 2/594; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7871; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 6190. Resûllerin sayısı (315) hakkındaki bir rivayet için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/262; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7545.

Bir rivayete göre, peygamberlerin sayısı sekiz bin olup bunların dört bini İsrâiloğulları'ndan, dört bini ise diğer insanların içinden çıkmıştır.[542]

Hz. Ali'nin [kerremallahu vechehû] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ, siyahî (zenci) bir peygamber gönderdi. O, Kur'an'da kıssası anlatılmayan peygamberlerdendir."[543]

Peygamberlerin bir kısmının kıssası Kur'an'da anlatılmıştır. Ebû Zer [radıyallahu anh] hadisinde genel bir sayının haber verilmesi, buna ters değildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hiçbir peygamberin, Allah'ın izni olmaksızın,* kavminin isteği ile *bir mucize getirmesi mümkün değildir;* böyle bir şey peygamber için sahih ve doğru olmaz." Mucize sadece Allah'ın izniyle gerçekleşir. Şüphesiz, bütün çeşitleriyle mucizeler, Allah Teâlâ'nın birer ihsanıdır. Cenâb- Hak, mucizeleri kendi iradesiyle sonsuz hikmetine göre peygamberleri arasında paylaştırmıştır. Bu âyet, Kureyş'in Hz. Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] inadına mucize istemelerine cevap olarak inmiştir.

Âyetin manası şudur: Şüphesiz biz pek çok peygamber gönderdik. Allah'ın izni ve dilemesi olmadan onlardan hiçbirinin kendi başına bir mucize getirmesi söz konusu değildir. Bu durumda, Allah'ın dilemesi ve izni olmadan, sizin istediğiniz mucizeyi getirmem nasıl mümkün olur?

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın emri gelince hak yerine getirilir."* Yani Allah'ın helâk emri veya kıyamet saati geldiğinde, hak üzere olan kimse azaptan kurtarılır ve kendisine amelinin mükâfatı verilir; bâtıl üzere olan kimse ise helâk edilir ve azaba uğratılır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hakkı geçersiz kılmak için koşanlar işte o noktada hüsrana uğrarlar."* Yani inadına mucizeler isteyen inatçı kimseler yahut bâtıla sımsıkı sarılanlar hüsrana uğrar. Bu son manaya göre, inadına mucize isteyenler, bâtıla sımsıkı sarılanlar kapsamına öncelikle girmektedir.

---

542 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 4132; Hâkim, *Müstedrek*, 2/597-598; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 778; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/368.

543 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/368; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/306.

77-78. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'a yönelen kimse, halktan gördüğün eziyete ve cefaya sabret. Allah, velileri inkâr edenlere vaat ettiği helâki sana ya hayatında gösterir yahut senin ölümünden sonra onları vaat ettiği şeylerle yüz yüze getirir. Senden önceki velilere de eziyet edildi. Sen onların bir kısmını tanırsın, bir kısmını ise tanımazsın.

Allah'ın izni olmadan, velilerden hiçbirinin keramet göstermesi söz konusun değildir. Allah'ın emri gelip kıyamet koptuğunda, hak ile hükmedilir: Mukarrebînden sabır ehli veliler, en üst mertebelere yükseltilir; onlara eziyet edenler ise en alt derekelere düşürülür.

Şükredilecek Nimetler

Cenâb-ı Hak sonra, onlara verdiği maddi nimetlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَۘ
﴿٧٩﴾ وَلَكُمْ ف۪يهَا مَنَافِعُ وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً ف۪ي صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا
وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَۜ ﴿٨٠﴾ وَيُر۪يكُمْ اٰيَاتِه۪ۗ فَاَيَّ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُنْكِرُونَ ﴿٨١﴾

79. ***Allah, bir kısmına binesiniz, bir kısmını da yiyesiniz diye sizin için hayvanları yaratandır.***

80. ***Onlarda sizin için daha nice faydalar vardır. Onları, gönüllerinizdeki bir ihtiyacı onlara binerek gideresiniz diye yarattı. Onlarla ve gemilerle taşınırsınız.***

81. ***Allah size âyetlerini gösteriyor. Şimdi, Allah'ın âyetlerinden hangisini inkâr edersiniz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, bir kısmına binesiniz, bir kısmını da yiyesiniz diye sizin için hayvanları yaratandır."* Allah, hayvanların bazısını üzerine binmeniz, bazısını da yemeniz için yarattı. Âyetin kastı, hayvanlardan bazısını sadece binmek için, bazısını ise sadece etini yemek için yarattığını bildirmek değildir, bilakis bazı hayvanların hem eti yenir hem de üzerine binilir; deve gibi. Âyette, hayvanların birinci derecede öne çıkan özelliği kastedilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlarda sizin için,* üzerine binmenin dışında, sütlerinden, tüylerinden ve derilerinden istifade etmek gibi *daha nice faydalar vardır. Allah bu hayvanları, kalplerinizde tasarladığınız bir ihtiyacı onlara binerek gideresiniz diye yarattı."* Yani Allah, bir yerden başka bir yere yük taşımak gibi, muhtaç olduğunuz hizmeti kendileriyle göresiniz diye binek hayvanlarını yarattı.

"Onlarla karada ve gemilerle denizde taşınırsınız."

Âyette kastedilenin, kadınların ve çocukların deve üzerinde kurulan mahfil (hevdeç) içinde taşınması da olabilir. Onun yukarıdaki binmekten ayrı olarak söylenmesinin sırrı budur. Deve ile geminin bir arada söylenmesi, taşıma konusunda aralarında bir münasebetin bulunmasındandır. Bunun için develere, "Karada yük taşıyan gemiler" denmiştir.

Bazıları demiştir ki: "Âyette bahsedilen hayvanlardan kasıt, etleri yenen sekiz çift hayvan olup bunlar deve, sığır, koyun ve keçi cinsinin erkek ve dişileridir." Bu şu manaya göredir: "Onlardan bazısına binersiniz" ile kastedilen devedir. "Bazısının etini yersiniz" ile kastedilen de koyun ve sığır cinsidir. Bu durumda, her bir sınıfın en önemli yönü söylenmiş oldu. Genel olarak faydalanma, hepsini içerir. Kendileriyle ihtiyaç giderme, iş görme ise deve ile sığır cinsini içerir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah size,* sonsuz kudretine ve bol rahmetine delil olan *âyetlerini gösteriyor.* Şimdi, Allah'ın bu apaçık *âyetlerinden hangisini inkâr edersiniz?"* Çünkü bu âyetlerin hepsi o kadar açıktır ki azıcık aklı olan kimse, onları inkâr etmeye cesaret edemez.

79-81. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey insan, eğer sen Allah'tan korkar ve O'nun nimetlerini tanırsan, senin kıymet ve şerefin çok büyük olur. Allah, kâinattaki her şeyi senin emrine verdi. Hayvanlar sana hizmet eder, onların etinden yiyerek, üzerlerine binerek, tüylerinden elbise yapıp giyerek, sırtlarında yük taşıyarak kendilerinden istifade edersin. Deniz seni taşır. Yeryüzü üzerinde barındırır. Gök seni gölgeleyip üzerinde tavan görevi yapar. Allah senin için bununla yetinmedi, sana selâm ve saadet yurdu ahireti de hazırladı. Eğer bu nimetlere şükredersen, varlıklar içinde en aziz ve şerefli sensin; şayet bunca nimete nankörlük edersen kâinat içinde en düşük ve basit olan sensin. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hakikatlere Açılan Kapı: Tefekkür

Nimetlerin hakikati sadece tefekkürle bilinir. Bunun için Cenâb-ı Hak, nimetlerinden bahsettikten sonra tefekkürü emrederek şöyle buyurdu:

اَفَلَمْ يَس۪يرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ
كَانُوٓا اَكْثَرَ مِنْهُمْ وَاَشَدَّ قُوَّةً وَاٰثَارًا فِى الْاَرْضِ فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا
يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾ فَلَمَّا جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ
وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٨٣﴾ فَلَمَّا رَاَوْا بَأْسَنَا قَالُٓوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَحْدَهُ
وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِه۪ مُشْرِك۪ينَ ﴿٨٤﴾ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ ا۪يمَانُهُمْ لَمَّا رَاَوْا
بَأْسَنَاۜ سُنَّتَ اللّٰهِ الَّت۪ي قَدْ خَلَتْ ف۪ي عِبَادِه۪ۚ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

82. ***Onlar yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğuna bakmazlar mı? Onlar, kendilerinden daha çok, daha***

kuvvetli ve yeryüzündeki eserleri bakımından daha üstündüler. Fakat yaptıkları şeyler onlara bir fayda vermedi.

83. ***Peygamberleri onlara apaçık deliller getirince onlar, sahip oldukları ilimle şımardılar*** *(ve onları alaya aldılar).* ***Alaya aldıkları şey kendilerini sarıverdi.***

84. ***Azabımızı gördükleri zaman, "Allah'a inandık ve O'na ortak koştuğumuz şeyleri inkâr ettik" dediler.***

85. ***Fakat azabımızı gördükleri zaman imanları kendilerine bir fayda vermedi. Allah'ın öteden beri kulları içinde uyguladığı kanunu budur. İşte o noktada kâfirler hüsrana uğradılar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar yeryüzünde dolaşıp da* helâk olan ümmetlerden *kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğuna bakmazlar mı?*" Yani onlar yerlerinde oturdular ve ibret almak için yeryüzünde dolaşmadılar. "*Onlar,* sayı bakımından *kendilerinden daha çok,* beden ve malca *daha kuvvetli ve yeryüzündeki eserleri bakımından daha üstündüler.*" Yani kendilerinden sonraya pek çok yapı, saray, köşk ve sanat eseri bıraktılar. Bu yönleriyle onlar, Mekkeli müşriklerden daha kuvvetliydiler.

Bazıları "eserleri" tabirini "izleri" anlamında alarak âyete şu manayı vermiştir: Onların ayakları daha büyük olduğundan, yeryüzünde bıraktıkları ayak izleri, Mekkeli müşriklerden daha fazlaydı.[544]

Âyet şöyle bitiyor: "*Fakat yaptıkları şeyler onlara bir fayda vermedi.*" Yani başlarına azap geldiğinde bu yaptıkları onlara bir fayda sağlamadı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Peygamberleri onlara apaçık deliller,* açık mucizeler *getirince onlar, sahip oldukları ilimle şımardılar.*" Buradaki ilimle, onların dünya işlerine dair bildikleri ve onu düzenlemekle ilgili marifetleri kastediliyor. Şu âyette olduğu gibi:

"*Onlar, dünya hayatından zâhiren bir şeyler bilirler; ahiretten yana ise tamamen gafildirler*" (Rûm 30/7).

544 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim,* 5/430.

Peygamberler onlara dinî ilimlerle ve kıyamet gününe hazırlanma davetiyle geldiklerinde, kâfirlerin ilminden çok uzak olan bu bilgiler onları dünyayı terketmeye ve onun lezzetlerinin peşinde koşmaktan uzaklaşmaya sevkettiği için, onları dikkate almadılar. Onları küçük gördüler, onlarla alay ettiler ve gönüller için kendi ilimlerinden daha çekici ve daha faydalı bir ilim bulunmadığına inanarak onunla sevindiler.

Yahut onlar, sahip oldukları astronomi, felsefe ve tabiat ilimleriyle sevindiler. Onlar, vahyi duyduklarında ona karşı geldiler, kendi ilimleri yanında peygamberlerin ilmini küçük gördüler ve kendilerinin, onları peygamberlerin ilmine muhtaç etmeyecek bir ilme sahip olduklarına inandılar.

Rivayet edildiğine göre, Sokrat Hz. Musa'yı [aleyhisselâm] işittiğinde, kendisine, "Keşke ona gitsen de kendisinden ilim alsan!" denildiğinde, "Biz ilimle süslenmiş bir topluluğuz, bizi süsleyecek bir kimseye ihtiyacımız yok!" demiştir.[545]

Salihlerden biri, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] rüyasında gördü, ona İbn Sîrîn'i sorunca, Allah Resûlü, "O, Allah'a vasıtasız olarak ulaşmak istedi, Allah'tan kesildi, ulaşamadı!" buyurdu.

Manevi yolda kendi aklı ve ilmiyle gidenlerin, tecrid (insanlardan ve dünyadan uzaklaşıp gönlü Mevlâ'ya vererek) ve riyâzet yoluyla kudsî huzurun keşfine ulaştıklarını farzetsek bile, bu kimseler tek başlarına gerçek kulluğu elde edemezler, rubûbiyyet tevhidinde fenâ fillâh haline ulaşamazlar, varlıklarının kirinden (vücut perdelerinden) kurtulamazlar. Asıl marifet, yüce Allah'ın isim ve zatını tanımak değil, O'nda fâni olmaktır. İlâhî nur sadece, vahyin indiği kaynaktan alınır. Gaybın nurlarının kalbe dökülmesi ancak varlığın incisi, ilâhî sırların mazharı peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] vasıtasıyla olur. Bunu iyi anla! Bu açıklamayı şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî yapmıştır.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Alaya aldıkları şey kendilerini sarıverdi."* Yani hakkı hafife almalarının ve bâtılı yüceltip onunla gururlanmalarının azabı başlarına geldi.

---

545 Açıklama ve rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/126.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "Şiddetli *azabımızı gördükleri zaman, 'Allah'a inandık ve O'na ortak koştuğumuz şeyleri* yani putları *inkâr ettik' dediler. Fakat azabımızı gördükleri zaman imanları kendilerine bir fayda vermedi."* O andaki imanları düzgün olmaz ve azabın gelmesi anındaki imanları geçerli değildir. Çünkü fayda veren iman, zor anda mecburen oluşan iman değil, kulun geniş anında kendi isteğiyle yaptığı imandır.

"Allah'ın öteden beri kulları içinde uyguladığı kanunu budur." Yani sadece azap inmeden önce yapılan imanın kabul edilmesi, Allah'ın kulları arasında öteden beri uyguladığı bir kanunudur.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte o noktada* yani azabı gördüklerinde *kâfirler hüsrana uğradılar."* Aslında (o noktada ifadesiyle belirtilen) mekânla, zaman kastedilmiştir. Kâfirler, her an hüsran ve zarar içindedirler fakat onların asıl hüsranı azabı gördüklerinde belli olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

82-85. Âyetlerin Tasavvufî Tefsiri

Tefekkür ibadetine teşvik daha önce defalarca geçti.

Allah Teâlâ'nın, *"Peygamberleri onlara apaçık deliller getirince onlar, sahip oldukları ilimle şımardılar (ve onları alaya aldılar). Alaya aldıkları şey kendilerini sarıverdi"* âyetinden hareketle deriz ki: Aynı şekilde tecrid ilmini (insanlardan uzaklaşıp Hakk'a yönelmeyi) açıklayan ve tevhidin sırları hakkında konuşan kimseyle de zamanındaki insanlar alay ederler. Bu insanlar sahip oldukları zâhirî ilimlerle yetinirler. Onların sahip olduğu zâhiri ilim, kemale erme noktasında kendilerine yetmediği gibi onların gönlünü dünyadan çekip Allah'ın sevgisinde fâni de etmez. Çünkü o ilmin büyük bir kısmı, kalbin faydasına olan şeylerle değil, insanların menfaatleriyle ilgilidir. Zâhirî ilim kalbin asıl ihtiyacını görmez ve sahibinin gözünde maddeyi yok etmez. Zâhirî ilimler sadece sevap peşinde koşanlara fayda verir, ilâhî huzura ulaşmak ve kalbinden perdeleri kaldırmak isteyenlere fayda vermez.

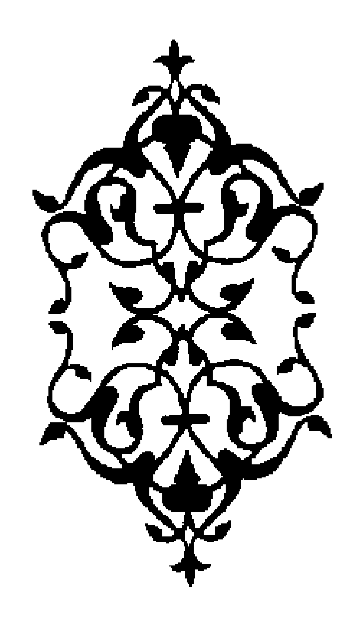
Kalp ilimlerine yani has tevhidin sırlarına sahip olanlar, önce yanında madenî paralardan oluşan bir hazine varken, sonra som altın veya

iksire sahip olan kimseye benzer. İksiri elde eden kimsenin madenî paralara yönelmesi nasıl mümkün olur? Bu durum zâhir ehli için sadece ölümden sonra ortaya çıkar; o zaman bu gerçeğe iman ederler fakat o noktada imanları kendilerine bir fayda vermez.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Mü'min sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(41) FUSSILET SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Fussılet sûresi Mekke'de inmiştir. Elli dört âyettir. Onun elli üç âyet olduğunu söyleyenler de olmuştur. Sûre adını, 3. âyette geçen "fussılet" kelimesinden almıştır. Fussılet sûresi, "Secde", "Hâ Mîm" ve "Mesâbih" adları ile de anılır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ, önceki sûrenin 83. âyetinde, *"Alaya aldıkları şey kendilerini sarıverdi"* buyurdu. Bu sûrenin başında ise, *"Bu Kur'an Rahmân ve Rahîm olan Allah katından indirilmiştir"* buyurdu. Kureyşliler de Kur'an ile alay edenlerin içinde olup şöyle diyorlardı: *"Bu Kur'an'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın, belki galip gelirsiniz"* (Fussılet 41/26). Cenâb-ı Hak, Kur'an'ın Rahmân ve Rahîm olan Allah katından indirildiğini belirterek şöyle buyurdu:

حمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِۚ ﴿٢﴾ كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰنًا
عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَۙ ﴿٣﴾ بَش۪يرًا وَنَذ۪يرًاۚ فَاَعْرَضَ اَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ

﴿٤﴾ وَقَالُوا قُلُوبُنَا فٖى اَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَٓا اِلَيْهِ وَفٖٓى اٰذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا
وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ اِنَّنَا عَامِلُونَ ﴿٥﴾ قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ
يُوحٰٓى اِلَیَّ اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَقٖيمُٓوا اِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ وَوَيْلٌ
لِلْمُشْرِكٖينَ ﴿٦﴾ اَلَّذٖينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ
﴿٧﴾ اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٨﴾

Bismillâhirrahmânirrahim.

1. ***Hâ. Mîm.***

2. ***Bu Kur'an, Rahmân ve Rahîm olan Allah katından indirilmiştir.***

3. ***O, bilen bir kavim için, âyetleri Arapça okunarak açıklanmış bir kitaptır.***

4. ***Bu kitap müjdeleyici ve uyarıcıdır. Fakat onların çoğu yüz çevirdi. Artık işitmezler.***

5. ***Kâfirler dediler ki: "Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz perdelidir. Kulaklarımızda da bir ağırlık var. Bizimle senin aranda kalın bir perde bulunmaktadır. Sen,*** *(dinine göre istediğini)* ***yap; biz de*** *(dinimız üzere istediğimizi)* ***yapacağız!"***

6. ***De ki: "Ben sadece sizin gibi bir insanım. Bana ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahyediliyor. Artık O'na yönelin, O'ndan mağfiret dileyin. Ortak koşanların vay haline!"***

7. ***Onlar, zekâtı vermezler, ahireti de inkâr ederler.***

8. ***Şüphesiz, iman edip salih ameller yapanlar için bitip tükenmeyen bir mükâfat vardır.***

Tefsir

Allah Teâlâ buyuruyor ki: *"Hâ Mîm.* Ey Muhammed, bu Kur'an, *Rahmân ve Rahîm olan Allah katından indirilmiştir."*

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Hakkıma, hayatıma, sıfat ve zatımdaki yüceliğime yemin ederim ki bu Kur'an, Rahmân ve Rahîm olan Allah katından indirilmiştir."[546]

Kur'an'ın indirilişinin Rahmân ve Rahîm olan Allah'a nisbet edilmesi şunu bildirmek içindir: Bu Kur'an, yüce Rabb'in Rahmân sıfatının bir gereği olarak, insanların dinî ve dünyevî faydaları için inmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın şu âyeti de bu rahmeti haber vermektedir:

"Resûlüm, biz seni sadece âlemlere bir rahmet olarak gönderdik" (Enbiyâ 21/107).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, bilen bir kavim için, âyetleri Arapça okunarak açıklanmış bir kitaptır."* O, âyetleri Arapça okunarak açıklanmış bir kitaptır. Onda, değişik üsluplarda beyanlarda bulunulmuş; hüküm, tevhid, kıssa, öğüt, müjde, tehdit ve bunların dışında farklı konularda geniş açıklamalar yapılmıştır. O, kendi dillerinde olduğu için, onun manalarını bilen ve âyetleri hakkında düşünen bir kavim için indirilmiştir. Yahut o, ilim ve tefekkür sahibi kimseler için indirilmiştir; çünkü Kur'an'dan faydalanacak kimseler onlardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu kitap müjdeleyici ve uyarıcıdır."* Taat ehline müjde verir, isyan edenleri uyarır. *"Fakat onların çoğu,* kendi dillerinde olmasına rağmen, ona iman etmekten ve manaları üzerinde düşünmekten *yüz çevirdi. Artık onlar,* tefekkür etmekten ve düşünmek için *işitmezler* ki onun kadrinin yüceliğini anlayıp kendisine iman etsinler."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kâfirler,* Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerini imana ve Kur'an'daki hükümlerle amel etmeye çağırdığında *dediler ki: Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz* kalın ve katı bir perdeyle *perdelidir. Kulaklarımızda da,* senin kelâmını işitmemi-

546 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/320.

ze engel olan *bir ağırlık* ve sağırlık *var.* Ayrıca, *bizimle senin aranda,* sana ulaşmamızı engelleyen kalın *bir perde,* örtü ve engel *bulunmaktadır."*

Âyette bahsedilen bu durumlar, birtakım benzetmeler olup kâfirlerin kalplerinin hakkı idrakten ve kabulden uzaklaşmasını, sanki kulaklarında, onları Allah'ın resûlüne uymaktan alıkoyan bir sağırlık ve ağırlık varmış gibi ona karşı kulaklarını tıkamalarını anlatmaktadır.

Kâfirler sonra dediler ki: "*Sen,* kendi dinini yaşamak ve bizim dinimizi ortadan kaldırmak için *istediğini yap; biz de* dinimizi yaşamak için elimizden geleni *yapacağız,* ondan asla ayrılmayacağız!"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Ben sadece sizin gibi bir insanım. Bana ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahyediliyor."*

Bu âyet, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirlere vereceği cevabı telkin etmektedir. Yani de ki: "Ben sizden ayrı bir cinsten (melek) değilim ki benimle sizin aranızda bir perde bulunsun! Aramızdaki asıl ayrılık, amel ve dinlerdedir." "Sen istediğin gibi amel et, biz de dinimize göre istediğimiz gibi amel yapacağız" sözünüz bunu gösteriyor. Ben sadece sizin gibi bir insanım; size emredilen tevhid inancı, bana da emredilmektedir. Çünkü Allah, bizim hepimize, ilâhımızın bir olduğunu vahyetti.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirleri imana davet ettiğinde onlar, "Sen de bizim gibi yiyip içiyorsun; eğer sen peygamber olsaydın bunlara ihtiyacın olmazdı!" dediler. Bunun üzerine, *"De ki: Ben sadece sizin gibi bir insanım ..."* âyeti indi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Artık O'na yönelin."* Yani sağa sola gitmeden, şeytanın size güzel gösterdiği putlara tapma işine yönelmeden, Allah'ın birliğine inanıp ihlâsla ibadet ederek O'na yönelin.

"O'ndan mağfiret dileyin." O'ndan, sizi içinde bulunduğunuz bozuk inançtan kurtarmasını ve affetmesini isteyin.

"Ortak koşanların vay haline!" Bu, onları tevhide teşvikin peşinden, kendilerini şirkten uzaklaştırmak ve korkutmak için yapılmış bir tehdittir.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette kâfirleri şöyle tanımladı: *"Onlar, zekâtı vermezler."* Yani onlar, zekâtın farz olduğuna iman etmezler ve onu

vermezler. Bu, ileride olacak bir şeyi önceden haber vermektir. Çünkü zekât, bu sûrenin indiği Mekke döneminde farz kılınmamıştı. Yahut onlar, kendilerini manevi kirlerden temizleyecek şeyi yapmazlar ki bu, iman etmektir.

Âyette, zekât verilmesini engellemekten ve vermemekten bir sakındırma vardır; çünkü Allah Teâlâ zekât vermemeyi müşriklerin vasfı saydı.

Kâfirlerin diğer vasfı şöyle dile getirildi: *"Onlar, ahireti de inkâr ederler."* Yani onlar, öldükten sonra dirilmeyi, amellere göre verilecek sevabı ve cezayı inkâr ederler.

Zekâtı vermemenin ahireti inkârla birlikte söylenmesinin sebebi şudur: İnsana en sevimli şeyi malıdır. Mal, canın yongasıdır. Kul malını Allah yolunda harcarsa, bu onun istikametinin, niyetinde sadık olduğunun ve iç âlemindeki ihlâsın en kuvvetli delilidir. Araplar'dan bazıları sadece zekâtı vermeyerek dinden çıktılar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, iman edip salih ameller yapanlar için bitip tükenmeyen,* hiç sona ermeyen *bir mükâfat vardır."* Yahut kendilerinin hiç minnet altına sokulmadığı bir mükâfat vardır.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, hasta ve ihtiyar müminler hakkında indi. Onlar, ibadet ve taatleri yapmaktan âciz kaldıklarında kendilerine daha önce yapmakta oldukları en sağlam ve tamam olan amellerinin sevabı yazıldı.[547]

1-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], insanları Kur'an'a imana ve onunla amele çağırıyordu. Onun halifeleri olan terbiye şeyhleri de insanları Kur'an'ı anlamaya, onun sırlarına dalmaya ve okuyuşu esnasında kalp huzurunu elde etmeye hazırlamak için iç âlemlerini temizlemeye davet ederler. Fakat insanların çoğu, onların sohbetinden (terbiye halkasına girmekten) yüz çevirirler ve, "Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz perdelidir. Kulaklarımızda da bir ağırlık var. Bizimle senin aranda kalın

547 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/130.

bir perde bulunmaktadır. Sen, gittiğin yolda istediğini yap; biz de doğru bildiğimizi yapacağız!" derler. Böylece, hevâlarına uymaları sebebiyle kalpleri perdeli kalır. Onların dilleri Kur'an okur, fakat kalpleri dünya vadilerinde dolaşır. Onlarda ne bir kalp huzuru vardır ne de tefekkür! Lâ havle velâ kuvvete illâ billah!

İnsanlar, kalplerin doktoru olan şeyhlerden bir keramet istediklerinde, onlar, peygamberler gibi şöyle derler: "Biz sadece bir insanız; bize, Cenâb-ı Hakk'ın birliği ve kâinattaki tek varlık olduğu ilham ediliyor. Öyle ise kalplerinizi temizleyerek istikamet üzere Allah'a yönelin, O'ndan geçmiş hatalarınızın affını isteyin. Eğer üzerinde bulunduğunuz gizli şirkte ve mâsivayı (gerçek sahip gibi) görme halinde kalırsanız, nefislerini temizlemeyen müşriklerin vay haline! Azap onlara! Onlar, gerçek manada iman edip ahirete tam olarak hazırlanmadıkları için, ahiretin hakikatini zımnen inkâr etmektedirler. Şüphesiz, velilerin sohbetine girerek seçkin zatlar gibi iman edenler için hiç bitmeyenn bir nimet ve mükâfat vardır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ı devamlı müşahede etmektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâinatı Yaratan Allah Nasıl İnkâr Edilir!

Cenâb-ı Hak, inkârın yanlış olduğunu açıkladıktan sonra, inkâr etmeye devam edenleri kınayarak şöyle buyurdu:

قُلْ اَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذٖى خَلَقَ الْاَرْضَ فٖى يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُٓ اَنْدَادًاۜ
ذٰلِكَ رَبُّ الْعَالَمٖينَۚ ﴿٩﴾ وَجَعَلَ فٖيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فٖيهَا وَقَدَّرَ
فٖيهَٓا اَقْوَاتَهَا فٖٓى اَرْبَعَةِ اَيَّامٍۜ سَوَٓاءً لِلسَّٓائِلٖينَ ﴿١٠﴾ ثُمَّ اسْتَوٰٓى اِلَى السَّمَٓاءِ
وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًاۜ قَالَتَٓا اَتَيْنَا طَٓائِعٖينَ
﴿١١﴾ فَقَضٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ فٖى يَوْمَيْنِ وَاَوْحٰى فٖى كُلِّ سَمَٓاءٍ اَمْرَهَاۜ
وَزَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابٖيحَۗ وَحِفْظًاۜ ذٰلِكَ تَقْدٖيرُ الْعَزٖيزِ الْعَلٖيمِ ﴿١٢﴾

9. ***De ki: "Gerçekten siz, yeri iki günde yaratanı inkâr edip O'na ortaklar mı koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabb'idir."***

10. ***"O, yeryüzünde yüksek sabit dağlar yerleştirdi, onda bereketler yarattı ve orada rızık arayanların ihtiyacına cevap verecek rızıklar takdir etti. Bütün bunları tam dört günde yaptı."***

11. ***Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne, "İsteyerek veya istemeyerek gelin!" dedi. İkisi de, "İsteyerek geldik" dediler.***

12. ***Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe yapacağı işi vahyetti. Biz, dünyaya en yakın semayı kandillerle (yıldızlarla) süsledik ve onları koruduk. İşte bu, azîz olan (her şeye hükmü geçen), her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gerçekten siz, yeri iki günde yaratanı inkâr ediyor ve O'na ortaklar mı koşuyorsunuz?"* Yerin yaratıldığı iki gün pazar ve pazartesidir. Allah Teâlâ, kullarına teenni ile (acele etmeden) iş yapmayı öğretmek için böyle yapmıştır; yoksa onları bir anda yaratmayı isteseydi elbette yapardı. Sizler O'na ortak koşup O'na benzer varlıkların olduğunu mu söylüyorsunuz? Halbuki, kâinatta birçok ilâhın bulunması bir yana, O'na tek bir varlığın ortak ve benzer olması mümkün değildir. Hiç yoktan yaratılmış bir varlık, ezelî olana nasıl benzer ve emsal olur?

"İşte, yukarıda geçen şeyleri yaratan *bu* şanı yüce zat, *âlemlerin Rabb'idir."* Yani O, mevcut bütün varlıkları yaratan ve onları terbiye eden, görüp gözetendir. Bu durumda, yaratılmış varlıkların en düşüğü olan bir put, O'na nasıl benzer ve ortak olur?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, yeryüzünde yüksek sabit dağlar yerleştirdi."* Allah yeryüzünde yüksek sabit yerleştirdi ki yeryüzü sakinleri için onların faydaları gözüksün ve onlara bakanlar tefekkür edip ibret alsınlar. Gerçekten dağlar, çok ağır cisimlerdir, onların hepsi sadece Allah'ın kudretiyle yerinde sabit tutulmaktadır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah ayrıca onda bereketler yarattı."* Yani Allah yeryüzünde, içindekiler için çok hayırlı, faydalı ve bereketli olan hoş bitkiler, yiyecekler ve çeşit çeşit hayvanlar yarattı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah ayrıca orada rızıkları takdir etti."* Yani Allah, yeryüzünde yaşayanlar için, hallerine münasip ihtiyaç duydukları değişik gıdaları, yüce irade ve hikmetinin gerektirdiği şekilde belli miktarda yarattı. Onların geçimi için gerekli ve faydalı olacak meyveleri, nehirleri ve ağaçları yarattı. Bu gıdaları da farklı tat, şekil ve miktarlarda yarattı. Yahut bunları bölgelere göre paylaştırdı.

"Bütün bunları tam dört günde yarattı." İki günde yaratma, iki günde de rızıkları takdir etme gerçekleşti. Allah onları, isteyenler için böyle yaptı. Yani onda, kendisini talep edenler ve ona muhtaç olanlar için rızıkları takdir etti; çünkü yeryüzünde yaşayanların hepsi rızkı talep eder ve onu ister.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Yeryüzünün ve içindekilerin kaç günde yaratıldığını soranlar için cevap şudur: Onların yaratılma süresi tam dört gündür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin!' dedi. İkisi de. 'İsteyerek geldik' dediler."*

Âyette geçen, "Göğe istivâ etti" ifadesi, Allah Teâlâ'nın göğü istediği şekilde yaratmasını anlatan mecazi bir ifadedir.

Âyetten, göğün yeryüzünden önce yaratıldığı anlaşıyor. Durum böyledir. Yerin yayılıp döşenmesi ve içindeki rızıkların paylaştırılması ise göğün yaratılmasından sonradır. Şu âyet bunu açıkça belirtmektedir: *"Gökten sonra da yeri döşedi"* (Nâziât 79/30).

Yani Allah önce yeri yarattı, sonra göğü yarattı, sonra yeryüzünü yayıp içindekilerin yaşayacağı şekilde döşedi ve hazırladı.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Allah, pazar ve pazartesi günlerinde yeryüzünü yarattı. Salı günü dağları yarattı. Çarşamba günü ağaçları, suları, mâmur ve harap yerleri yarattı. Bunlar, dört günde gerçekleşti. Perşem-*

be günü göğü yarattı. Cuma günü yıldızları, güneşi, ayı ve melekleri yarattı. Hz. Âdem'i ise cumanın en son vaktinde yarattı."[548] Cumanın son vaktinin, kıyametin kopacağı saat olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[549]

İmam Müslim'in rivayet ettiği hadiste bundan farklı bilgiler vardır.[550]

Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "Allah Teâlâ, arştan sonra, ilk olarak, uzunluğu bin senelik yol olan bir cevher yarattı. Ona heybetle baktı, cevher eriyip su oldu. O zaman arşı suyun üzerinde idi. Eriyen cevherin suyu hareket edip çalkalandı, ondan bir duman çıktı ve hava boşluğuna yükseldi. O sırada köpük oluşup suyun üzerinde toplandı. Allah, bu köpük kütlesini yer küre yaptı, sonra onu yedi tabakaya ayırdı. Yukarı yükselen dumanı ise gök yaptı; onu da yedi kat gök olarak düzene koydu."[551]

Allah Teâlâ'nın göğe ve yere, "İsteyerek veya istemeyerek gelin!" diye emir vermesinin, onların da, "İsteyerek geldik" diyerek emre uymasının manası şudur: Cenâb-ı Hak onları yaratmayı kastetti. Onlar da O'na karşı durmayıp hemen istediği gibi var oldular. Bu durumda sanki, kendisine verilen emre hemen uyan memur gibi oldular.

Âyette, "gelin" emri verilirken, yeryüzü gök ile birlikte söylendi, halbuki yer, gökten iki gün önce yaratılmıştır. Bu, her biriniz, kendisine uygun olan şekil ve sıfatı alsın demektir. Onlara verilen emir şu manadadır: "Ey yer, sen içindekiler için, onların üzerinde yerleşecek ve ihtiyaçlarını görecekleri şekilde yayılıp genişle. Ey gök sen de onlar için bir tavan ol."

Âyetteki "gel" emri, "Ortaya çık ve meydana gel" manasındadır.

---

548 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/382; Hâkim, *Müstedrek*, 2/543; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/314.

549 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/130-131.

550 Müslim, Münâfıkîn, 27. Buradaki hadis şöyledir: *"Azîz ve celîl olan Allah toprağı (yeryüzünü) cumartesi günü yarattı. Orada pazar günü dağları yarattı. Pazartesi günü ağaçları yarattı. Salı günü sevilmeyen şeyleri yarattı. Çarşamba günü nuru yarattı. Perşembe günü yeryüzünde hayvanları yaydı. Cuma günü ikindiden sonra, cumanın en son saatinde, en son yaratılan şeyler içinde Hz. Âdem'i yarattı."* Hadis için ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/384; Nesâî, *Sünen*, nr. 11010; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 6161.

551 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/131.

Allah Teâlâ'nın göğe ve yere, "İsteyerek veya istemeyerek gelin!" buyurması, kudretinin onlardaki tesirini açıklamak ve onların da bundan kaçınmasının imkânsız olduğunu bildirmek içindir.

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Âyette gök ile yere verilen, 'Gelin' emri, onlar yaratıldıktan sonradır. Âyette, yaratılış seyrinin bazı safhalarından bahsedilmemiştir. Mana şudur: Allah sonra göğe yöneldi, onu en güzel ve sağlam şekilde yaratıp işini tamamladı. Sonra ona ve yere, 'Sizin hakkınızdaki emrime ve irademe gelin' buyurdu. Bunun manası, gök ile yerin, Allah'ın onlardan istediği şeyi ve kendileri için takdir buyurduğu amelleri yerine getirmeleridir."[552]

Anlatıldığına göre, peygamberlerden biri, "Yâ Rabbi, eğer gökler ve yer, sen kendilerine, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin!' emrini verdiğinde, emrini yerine getirmeselerdi onlara ne yapardın?" diye sordu. Allah Teâlâ da, "Yarattığım hayvanlardan birine emrederdim onları yutardı" buyurdu. Peygamber, "O hayvan nerededir?" diye sordu; Allah Teâlâ, "Benim yarattığım meralardan (otlak ve çayırlardan) birindedir" buyurdu. Peygamber, "O mera nerededir?" diye sorunca Allah Teâlâ, "Benim ilimlerinden birinde!" buyurdu.[553]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Böylece onları iki günde yedi kat gök olarak yarattı."* Yani onların yaratılmasına hükmetti ve hikmetinin gerektirdiği şekilde onları iki günde perşembe ve cuma günlerinde yani iki günün miktarındaki bir vakitte yedi kat olarak düzenledi. Böylece bütün kâinat toplam altı günde yaratıldı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve her göğe yapacağı işi vahyetti."* Yani Allah, her kat semada bulunan meleklere, kendilerine layık olan hizmet ve ibadetlerden dilediğini vahyetti. Allah ayrıca semaya da kendisini ayakta tutacak ve ıslah edecek işlerden dilediği şeyleri vahyetti.

"Biz, dünyaya *en yakın semayı,* güneş, ay ve yıldızlar gibi *kandillerle süsledik."* Onlar dünyaya en yakın semanın süsleridir. Onların dünya semasında ve onun üzerindeki semada olması farketmez, çünkü onlar, onun üzerinde sanki en yakın semadaymış gibi parlak halde gözükmektedir.

552 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 5/6-7.

553 Rivayet için bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/362.

"Biz onları, şeytanların kulak verip gökten haber çalmasından veya âfetlerden *koruduk."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz gökteki kandilleri (yıldızları) süs olarak ve göğü muhafaza etmek için yarattık.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte* bahsedilen *bu* şeyler, *azîz olan* sonsuz kudret sahibi, *her şeyi bilen Allah'ın takdiridir."* Yahut o, her işinde galip olan ve bütün işlerin nerede nasıl meydana geldiğini bilen Allah'ın takdiridir.

9-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, nefisleri (bedenleri), kulluk vazifelerinin yerine getirileceği bir mahal yaptı. Nefsi, hevâ denizine meyletmemesi için akıl dağlarıyla sabitleştirdi. Onda, salihleri, hayırlı kimseleri, ibadet ehlini, zâhidleri ve müttaki âlimleri bulundurarak bereket yarattı. İnsanlar için maddi ve manevi rızıklar takdir etti. Maddi rızıkları, arayanlar için belli ve sabit ölçüde yaptı. Yani maddi rızıklar sabit olup tâlip ve yorulmakla artmayacağı gibi, noksanlaşmaz da. Onda, kendi payına razı olmayanlar için bir edeplendirme vardır.

Manevi rızıklara gelince, bunlar, kalplerin rızıkları olup yakîn ve marifetten oluşmaktadır. Bunlar, peşine düşüp talep etmekle ve uğruna emek verip yorulmakla artar, bunların noksan olmasıyla da azalır. Bu durum, her işinde hikmet sahibi ve her şeyi bilen Allah'ın bir hikmetidir.

Cenâb-ı Hak, sonra ruh semasına yöneldi, yani onu kendisine çağırdı. Ruh, manevi bir latifedir. Allah Teâlâ, ruha ve nefse, "İsteyerek yahut istemeyerek huzuruma gelin!" buyurdu. Onlar da, "İsteyerek geliyoruz" dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, ruhları yedi tabaka halinde yarattı. Bu tabakalar velilerin dairesi olup sırasıyla şunlardır: Gavs, aktablar, evtadlar, nükebâ, nücebâ, ebrâr ve salihler.

Allah Teâlâ, her bir tabakaya yani her bir veli grubuna kendisine layık olan özel ibadeti vahyetti. Onların bazısının özel ibadeti, müşahede ve Cenâb-ı Hakk'ı seyirdir. Bazısının özel ibadeti tefekkürdür. Bazısının özel ibadeti, rükû ve secdedir. Bazısının özel ibadeti Kur'an okumak ve zikirdir. Bu taksimat, diğer ibadet ve amel çeşitlerine kadar devam eder.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, ibadet ehlinin nefislerini, taati ve ibadeti için bir yer yaptı. Onların kalplerini, ilâhî ilim yıldızları ve irfan güneşi için bir felek yaptı. Nefislerinin direği (onları ayakta tutan şey) korku, ümit, rağbet ve haşyettir. Kalplerde, irfan ışığı, tevhid güneşi, ilim ve akıl yıldızları bulunur. Nefisler ve kalpler Allah Teâlâ'nın elindedir; onları, dilediği hükmünü yapmaya sevkeder."

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"O, yeryüzünde yüksek sabit dağlar yarattı"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Dağlar, görünüşte yeryüzünün direkleridir; hakikatte ise yeryüzünün direkleri velilerdir. Onların sayesinde yeryüzüne bereket ve yağmur iner. Onların bereketiyle belalar savılır."

İmam Kuşeyrî sonra, Allah Teâlâ'nın, *"Biz dünya semasını kandillerle süsledik"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, yeryüzünü de kandillerle süslemiştir. Bu kandiller, yüce Allah'ın sevdiklerinin kalpleridir. Gök sakinleri (melekler ve ruhanîler), Allah'ın velilerinin kalplerine baktıklarında, bu onlar için bir huzur ve hoşluk sebebi olur; aynen yeryüzündekiler gece göğe baktıklarında yıldızları görmekten hoşlanıp huzur buldukları gibi."[554]

Kâfirlere Tehdit

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirleri tehdit ederek şöyle buyurdu:

فَاِنْ اَعْرَضُوا فَقُلْ اَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ ﴿١٣﴾ اِذْ
جَٓاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ اَيْد۪يهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَ قَالُوا
لَوْ شَٓاءَ رَبُّنَا لَاَنْزَلَ مَلٰٓئِكَةً فَاِنَّا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِه۪ كَافِرُونَ ﴿١٤﴾ فَاَمَّا عَادٌ
فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ اَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ
اللّٰهَ الَّذ۪ي خَلَقَهُمْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿١٥﴾ فَاَرْسَلْنَا

554 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/322-323.

عَلَيْهِمْ رِيحاً صَرْصَراً فٖى اَيَّامٍ نَحِسَاتٍ لِنُذٖيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِى
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۜ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَخْزٰى وَهُمْ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٦﴾ وَاَمَّا ثَمُودُ
فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمٰى عَلَى الْهُدٰى فَاَخَذَتْهُمْ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ
الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٧﴾ وَنَجَّيْنَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿١٨﴾

13. ***Eğer onlar yüz çevirirlerse de ki: "Sizi Âd ve Semûd'un başına gelen kasırgaya benzer bir kasırgaya karşı uyarıyorum!"***

14. ***Peygamberler onlara, önlerinden ve arkalarından gelerek, "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin" dedikleri zaman, onlar, "Eğer Rabbimiz dileseydi*** (peygamber olarak) ***melekler indirirdi. Onun için biz sizinle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz" dediler.***

15. ***Âd kavmine gelince, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve, "Bizden daha kuvvetli kim var?" dediler. Onlar kendilerini yaratan Allah'ın, onlardan daha kuvvetli olduğunu görmediler mi? Onlar bizim âyetlerimizi inkâr ediyorlardı.***

16. ***Bundan dolayı biz de onlara dünya hayatında zillet azabını tattırmak için o uğursuz günlerde*** (sürekli esen) ***dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Ahiret azabı elbette daha çok rezil eder. Onlara yardım da edilmez.***

17. ***Semûd kavmine gelince onlara doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler. Bunun üzerine, yaptıkları kötülükler yüzünden alçaltıcı azabın yıldırımı onları çarptı.***

18. ***İman edenleri ve kötülüklerden sakınanları ise kurtardık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer onlar,* bu açıklamalardan sonra, imandan *yüz çevirirlerse* onlara *de ki: Sizi Âd ve Semûd'un başına gelen ka-*

sırgaya benzer bir kasırgaya karşı uyarıyorum." Sizi, başa geldiğinde, böyle yıkıcı ve yıkıcı şiddetli bir azapla korkutuyorum. Onların başına gelen azap daha önce anlatıldı.[555]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Peygamberler onlara, önlerinden ve arkalarından geldiler."* Yani peygamberler onlara bütün yönlerden gelip kendilerine hakkı kabul ettirmek için her yolu denediler, fakat karşılık olarak kavimlerinin onlardan yüz çevirmesinden başka bir şey görmediler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Peygamberler, onlardan önce, babalarına geldiler, onlardan sonra da peşlerinden gelenlere gittiler. Yani onlara, kendilerinden önce ve sonra peygamberler geldi. Bu peygamberlerden ilk akla gelen Hz. Hûd ve Hz. Salih'tir [aleyhimesselâm].

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Peygamberler onları, Allah'ın onlardan önceki ümmetlerin başına getirdiği azapla ve ahiret azabıyla korkuttu."[556]

"Peygamberler onlara, 'Allah'tan başkasına kulluk etmeyin, yani sadece Allah'a ibadet yapın' *dediklerinde,* onlar, *'Eğer Rabbimiz,* peygamber göndermeyi *dileseydi* peygamber olarak *melekler indirirdi. Onun için biz sizinle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz' dediler."* Yani, "Siz, bizim gibi bir insansınız, melek değilsiniz, sizin bize bir üstünlüğünüz yoktur; bu durumda biz size ve getirdiklerinize iman etmiyoruz!" dediler.

Onların peygamberlere, "Sizinle gönderilen şeyleri" demeleri, peygamberlerle bir şey gönderilmiş olmasını kabul etme ve ikrar değildir. Onlar bunu, peygamberlerin sözüne karşı söylemiş olup onda bir alay vardır. Firavun'un şu sözünde olduğu gibi:

"Size gönderilen şu peygamberiniz gerçekten delidir" (Şuarâ 26/27).

Kâfirlerin, *"Sizinle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz"* sözü, Hz. Hûd'a, Hz. Salih'e ve kendilerini imana davet eden diğer peygamberlere hitaben söylenmiş bir sözdür.

---

555 bk. A'râf 7/65-79.

556 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/132.

Rivayet edildiğine göre Ebû Cehil, Kureyş'ten bir topluluk içinde şöyle dedi: "Muhammed'in durumunu pek anlayamadık; bize şiiri, kâhinliği ve sihri bilen bir adam bulsanız da onunla bir konuşsa, sonra bize gelip durumu hakkında bir açıklamada bulunsa." Bunun üzerine Utbe b. Rebîa,

"Vallahi ben şiiri, kâhinliği ve sihri çok dinledim; bunlar hakkında bilgi sahibiyim, onlar benim bilmediğim şeyler değil" dedi ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yanına geldi ve ona şöyle dedi:

"Ey Muhammed, sen mi üstünsün yoksa (büyük deden) Hâşim mi? Sen mi üstünsün yoksa (deden) Abdülmuttalib mi? Sen mi üstünsün yoksa (baban) Abdullah mı? Onlar yapmamışken sen niçin bizim ilâhlarımızı (putlarımızı) kötülüyorsun ve bizi sapkınlıkla suçluyorsun? Eğer sen, baş olmak istiyorsan, senin için bir bayrak bağlayalım ve sen yaşadığın sürece reisimiz ol. Şayet evlenmek istiyorsan, seni Kureyş'in kızlarından istediğin on tanesiyle evlendirelim. Eğer mal istiyorsan, aramızda seni ve gelecek neslini zengin edecek mal toplayalım."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] susuyordu. Utbe sözünü bitirince, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] besmele çekerek, Fussılet sûresinin 1. âyetinden başlayıp 13. âyetine kadar okudu. *"Eğer yüz çevirirlerse de ki: Sizi Âd ve Semûd'un başına gelen kasırgaya benzer bir kasırgaya karşı uyarıyorum!"* âyetine kadar dinleyen Utbe, hemen Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ağzını tutarak, "Akrabalık hakkı için yeter, daha okuma!" dedi ve evine döndü. Utbe bir süre Kureyş'in yanına çıkmadı. Kureyş onun bir süre yanlarına çıkmadığını görünce,

"Herhalde Utbe dininden döndü!" diyerek yanına gittiler ve ona,

"Ey Utbe, dinini bırakıp Muhammed'in dinine döndüğün için mi yanımıza çıkmıyorsun? Yoksa onun yemeği hoşuna mı gitti?" dediler. Bunları işiten Utbe kızdı ve onlara,

"Ben, Muhammed'le konuştum, bana öyle bir şeyle cevap verdi ki vallahi o bir şiir, kehanet ve sihir değildir" dedi ve sonra, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] işittiği Fussılet sûresinin birinci âyetinden 13. âyetine kadar okudu ve dedi ki:

"Bu âyete gelince ağzını tuttum ve susması için akrabalık hakkı ile yemin verdim. Siz de bilirsiniz ki Muhammed bir şey söylerse yalan söylemez. Onun bahsettiği azabın başınıza gelmesinden korktum."[557]

Cenâb-ı Hak sonra, Âd ve Semûd kavmini helâk eden kasırgayı açıklayarak şöyle buyurdu: *"Âd kavmine gelince, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar."* Yani onlar, hak etmedikleri halde yeryüzünde insanlara karşı büyüklendiler; kendilerini kuvvetli, dirayetli ve büyük güç sahibi olarak gösterdiler, yönetimi hak etmedikleri halde yeryüzünü istila ettiler ve, *"Bizden daha kuvvetli kim var, dediler."* Onlar, uzun boylu ve iri cüsseli kimselerdi. Öyle kuvvetliydiler ki bir adam eliyle dağdan bir kayayı söküp alıyordu ve eliyle demiri eğip büküyordu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar kendilerini yaratan Allah'ın, onlardan daha kuvvetli olduğunu görmediler mi,* görmeye dayalı bir ilimle bilmediler mi?" Çünkü Allah'ın her şeye gücü yeter, onların ise Allah'ın kendilerine verdiği kuvvetle sadece bazı şeyleri yapmaya güçleri yeter.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar,* peygamberlerine indirilen *âyetlerimizi inkâr ediyorlardı."* Yani o âyetlerin doğru olduğunu bildikleri halde onları inatla inkâr ediyorlardı. Aynen, bir emanetçinin kendisine verilen emaneti bilerek inkâr etmesi gibi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bundan dolayı biz de onlara o uğursuz günlerde* sürekli esen *dondurucu bir rüzgâr gönderdik."* Yani onlara, kendileri için uğursuz olan günlerde, şiddetli soğukluğu ile helâk eden ve yakan soğuk bir rüzgâr gönderdik. Bu günler, Şevval ayının son çarşambasından diğer çarşambasına kadar olan günlerdir. Azaba uğrayan her kavim çarşamba günü azaba uğramıştır.

Bir rivayete göre, Allah Teâlâ onlara üç sene yağmur yağdırmadı; üzerlerine yağmursuz olarak sürekli rüzgâr esti.[558]

Şöyle denilmiştir: "Allah Teâlâ bir kavim için hayır dileyince, onlara yağmur gönderir ve üzerlerine çokça rüzgâr estirmez. Allah Teâlâ bir

---

557 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/363-364; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/167-168.

558 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/169; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/365.

kavim için şer dileyince, onlardan yağmuru keser ve üzerlerine çokça rüzgâr estirir."[559]

Âyetin devamında, bu azabın sebebi şöyle belirtiliyor: *"Onlara dünya hayatında zillet azabını tattırmak için bunu yaptık. Ahiret azabı elbette daha çok rezil eder."* Yani ahiret azabı sahibini daha zelil eder.

Âyet şöyle bitiyor: "Herhangi bir şekilde azapları kaldırılarak *onlara yardım da edilmez."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Semûd kavmine gelince, onlara,* önlerine kâinattaki delilleri koyarak, peygamberler göndererek ve kendilerine ilâhî hükümleri bildiren âyetleri indirerek *doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler."* Yani hidayeti bırakıp dalâleti (sapkınlığı) tercih ettiler. *"Bunun üzerine, yaptıkları kötülükler yüzünden alçaltıcı azap yıldırımı onları çarptı."* Sahibini alçaltan ve perişan eden felaket başlarına geldi. Bu, şiddetli ses ve sarsıntıdır. Bu azap başlarına, şirk ve isyanlar gibi işledikleri pis işler sebebiyle geldi.

Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî[560] demiştir ki: *"Biz onları hidayete ulaştırdık"* âyetindeki hidayetin iki manada olması muhtemeldir. Biri, 'açıkladık' manasındadır. Bu mana, daha önce geçti. Âyetin diğer manası şudur: Biz onların kalplerinde hidayeti yarattık, onlar hidayeti buldular, fakat bundan sonra inkâra düştüler ve deveyi kestiler. Çünkü hidayet, yüce Allah'a nisbet edilince iki manada olur: Biri, hidayet yolunu açıklamak, diğeri de kalpte hidayet fiilini yaratmaktır. Hidayet, kula nisbet edilince bu sadece 'hidayet yolunu açıkladı' manasındadır, başka bir anlamda değil."[561]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İman edenleri* yani hidayeti körlüğe (imanı inkâra) tercih edenleri ve dalâletle bâtılı taklitten *sakınanları ise kurtardık."*

---

559 Söz, Câbir b. Abdullah'a (radıyallahu anh) aittir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/365).

560 Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî (v. 333/944), itikadda Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu, müfessir ve fakih bir zattır. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne, Tefsîrü'l-Mâtürîdî)* isimli tefsiri meşhurdur. *Kitâbü't-Tevhîd* ikinci önemli eseridir. Başka eserleri de mevcuttur (bk. Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *DİA*, 28/146-151).

561 Benzer bir açıklama için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 9/71.

13-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim vaaz ve öğütten yüz çevirir ve salihlerin sohbetinden uzaklaşırsa onun da başına âfet gelir. Bu âfet, ya dünyada ya da ahirette onu bulur.

Allah Teâlâ'nın, *"Âd kavmine gelince, büyüklük tasladılar ..."* âyetinden hareketle deriz ki: Kulluk vasıfları dört şey olup şunlardır: Zafiyet, zillet, fakirlik ve acziyet. Kim onların birinden çıkarsa, haddini aşmış olup helâki ve aşağılanmayı hak eder. Kader rüzgârları onu ateş çukurlarına atar.

"Semûd kavmine gelince, biz onlara hidayeti gösterdik" âyetinin bir manası şudur: Peygamberlerimizin diliyle onlara bize seyir yolunu açıkladık, fakat onlar ondan yüz çevirdiler ve körlüğü (inkârı) hidayete (imana) tercih ettiler. Çünkü onlar için ezelde hidayet takdir edilmemişti. Ezelde verilen hükümler, âkıbette tesirini gösterir, ancak âkıbetlerin ezeldeki hükme bir tesiri yoktur. Sanki bu kavmin cibilliyeti dalâlet üzere şekillenmişti, bundan dolayı onu kabule meylettiler; hidayeti terkedip sapkınlığa daldılar.

"İman edenleri ve Allah'a isyandan sakınanları ise kurtardık" âyetinin manası şudur: Onları dünyada yıldırımın azabından, ahirette ise cehennem çukuruna düşmekten kurtardık.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ müminlerin bir kısmını ateşi hiç görmeden kurtarır. Onlar, sırat köprüsünü geçerler fakat geçtiklerini bilmezler. Bazıları sıratı yıldırım gibi geçerler. Bunlar, müminlerin en üstünleridir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onların en üstünü, sırat köprüsünü bir göz yumup açma süresinde geçenlerdir.

İmam Kuşeyrî devamla der ki: "Bazıları sıratı rahvan atlar gibi koşarak geçer. Onlar da büyük zatlardır. Bazıları sıratın üzerinden ateşe düşerler, melekler onları sıratın üzerine çevirirler; böylece ateşten uzaklaşmış olurlar. Sonra müminlerden bir grup ateşe girdikten sonra, onların bir kısmı topuğuna kadar, bazıları dizlerine kadar, bazıları da bellerine kadar ateşin içine gömülür. Ateş kalbine ulaşınca Allah Teâlâ ateşe,

"Onun kalbini yakma, çünkü o benim için yandı" buyurur. Bazıları, cehennemde yanıp kömür gibi olduktan sonra oradan çıkarılır."[562]

Ahirette Âzaların Şahitliği

Cenâb-ı Hak, sonra, ahirette müşriklerin başına gelecek azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ يُحْشَرُ اَعْدَاۤءُ اللّٰهِ اِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٩﴾ حَتّٰٓى اِذَا مَا جَاۤؤُ۫هَا شَهِدَ
عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَاَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾ وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ
لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَاۜ قَالُوٓا اَنْطَقَنَا اللّٰهُ الَّذٖٓي اَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ اَوَّلَ
مَرَّةٍ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ اَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَٓا
اَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلٰكِنْ ظَنَنْتُمْ اَنَّ اللّٰهَ لَا يَعْلَمُ كَثٖيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ
﴿٢٢﴾ وَذٰلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذٖي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ اَرْدٰيكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرٖينَ
﴿٢٣﴾ فَاِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْۚ وَاِنْ يَسْتَعْتِبُوا فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبٖينَ ﴿٢٤﴾

19. ***O gün Allah'ın düşmanları, toptan cehenneme sürülmek üzere bir araya getirilir.***

20. ***Nihayet oraya vardıklarında kulakları, gözleri ve derileri, yaptıkları şeyler hakkında onların aleyhine şahitlik eder.***

21. ***Onlar derilerine, "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" derler. Derileri de, "Bizi, her şeyi konuşturan Allah konuşturdu. Sizi ilk defa yaratan O'dur ve siz O'na döndürülüyorsunuz" der.***

22. ***Siz kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin aleyhinize şahitlik etmesinden korkarak kötülüklerden sakınmıyordunuz. Siz, yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini sanıyordunuz.***

---

562 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/324.

23. *Rabb'iniz hakkında beslediğiniz bu zan var ya, işte sizi o mahvetti ve bu yüzden hüsrana uğradınız.*

24. *Şimdi eğer dayanabilirlerse onların yeri ateştir. Şayet özür dileyip* (*tekrar dünyaya dönüp Allah'ı*) *hoşnut etmek isterlerse onlara bu istekleri verilmez.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm şunu anlat: O *gün*, önceki ve sonraki kâfirlerden *Allah'ın düşmanları, toptan cehenneme sürülmek üzere bir araya getirilir.*" Hepsi toplanıp cehenneme sürülür. Şöyle ki sonrakilerin katılması için öndekiler bekletilir, arkadan gelenler kendilerine katılması için önde gidenler durdurulur. Böylece bütün kâfirler bir araya getirilip toptan cehenneme sürülür. Bu durum, cehennemliklerin çokluğunu göstermektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Nihayet oraya vardıklarında,* hepsi huzurda toplandıklarında *kulakları, gözleri ve derileri,* Allah Teâlâ'nın kendilerini konuşturması yahut yaptıkları işlerin izlerini üzerlerinde göstermesiyle,[563] dünyada *yaptıkları* türlü inkâr ve isyanlar *hakkında onların aleyhine şahitlik eder.*"

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Derilerin şahitliğinden kasıt, avret yerlerinin şahitliğidir."

Âyette, derilerle kinaye yoluyla ferç (avret yeri) kastedilmiştir. "*Onlar, derilerine, 'Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?' derler*" âyetiyle kastedilenin özellikle ferç olduğunu söyleyenlere göre bu izah daha münasiptir. Çünkü avret yerinin şahitlik yaptığı zina, en büyük günah ve çirkinlikliktir ve o, kulak ve gözlerin, kendileri vasıtasıyla işledikleri ve şahitlik yaptıkları günahlardan daha fazla üzücü ve daha fazla azabı celbeden bir günahtır.[564]

---

563 Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir (bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/351).

564 Rivayet ve açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/441. Bedenden kastın avret mahalli olduğuna dair bir rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/315.

Rivayet edildiğine göre, kul kıyamet günü,

"Yâ Rabbi, sen, bana zulmetmeyeceğini vaat etmedin mi?" der. Allah Teâlâ da,

"Evet, sana bugün asla zulmedilmeyecek" buyurur. Kul,

"Ben kendime nefsimden başkasını şahit kabul etmiyorum!" der.

Allah Teâlâ,

"Şahit olarak ben ve amellerini yazan şerefli meleklerim yeterli değil mi?" buyurur. Sonra kulun ağzı mühürlenir ve âzaları yaptıklarını söylemeye başlar. Bunu gören kul âzalarına,

"Hay yazık size, uzak olun benden; ben sizi korumaya çalışıyorum, siz ise benim aleyhime şahitlik ediyorsunuz!" der.[565]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Derileri de* ona cevap olarak der ki: *Bizi,* canlı olan *her şeyi konuşturan Allah konuşturdu* ve bize olanı anlatma gücü verdi; biz de yaptığınız kötülüklere ve insanlardan gizlediğiniz işlerinize şahitlik ettik."

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz, kendi tercihimizle konuşmadık, bilakis bizi, her şeyi konuşturan Allah konuşturdu.

Şöyle denilmiştir: Onlar derilerine, "Niçin aleyhimize şahitlik ediyorsunuz?" derken, onların konuşmasına hayret ederek böyle sordular. Buna göre, âzaların verdiği cevabın manası şudur: Bizim konuşmamız, her şeyi konuşturan Allah Teâlâ'nın kudretiyle olduğu için, bunda şaşılacak bir durum yoktur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizi ilk defa yaratan O'dur ve siz O'na döndürülüyorsunuz."* Şüphesiz, sizi ilk defa yaratmaya, sizi öldükten sonra tekrar dirilterek amellerinizin karşılığını vermek için huzuruna döndürmeye güç sahibi olan Allah'ın, sizin âzalarınız konuşturması şaşılacak bir şey değildir.

Âyetin bu kısmı, derilerin verdiği cevabın devamı ve tamamı olabileceği gibi, Allah Teâlâ'nın onlara söylediği bir söz de olabilir.

565 Müslim, Zühd, 17; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/366; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/319.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Siz kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin aleyhinize şahitlik etmesinden korkarak kötülüklerden sakınmıyordunuz."* Bu söz de derilerin cevabının devamı olabileceği gibi, Allah Teâlâ'nın sözü de olabilir. Onun yüce Allah'a ait olması daha açıktır.

Mana şudur: Siz dünyada çirkin bir şey yapacağınız zaman, âzalarınızın aleyhinize şahitlik yapacağından korkarak ondan sakınmıyordunuz. Eğer bundan korksaydınız kötülük yapmaktan sakınırdınız.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat siz, yaptığınız* gizli *kötülüklerin çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini* ve onu ahirette ortaya çıkarmayacağını *sanıyordunuz."*

Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kâbe'nin örtüsü içinde gizlenmiş oturuyordum. O sırada üç kişi geldi. İkisi Sakîf kabilesinden biri de Kureyş'ten idi. Yahut ikisi Kureyş'ten biri Sakîf'tendi. İçlerinden biri,

"Ne dersiniz, Allah söylediklerimizi işitir mi?" diye sordu. Diğeri de,

"Açıktan konuştuklarımızı işitir fakat gizli konuştuklarımızı işitmez!" dedi. Ben bu durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] anlattım. Bunun üzerine Allah Teâlâ, *"Siz kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin aleyhinize şahitlik etmesinden korkarak kötülüklerden sakınmıyordunuz. Fakat siz, yaptıklarınızdan çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini sanıyordunuz"* âyetini indirdi.[566]

Bu durumda âyette geçen hüküm, bu inançta olan kâfirlerle ilgilidir. Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[567]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rabb'iniz hakkında beslediğiniz bu zan var ya, işte sizi o mahvetti,* helâk etti. *Ve bu zan sebebiyle hüsrana uğradınız."* Çünkü onlara iki cihanın saadeti için ihsan edilen şeyler, her iki dünyada şekavet sebebi oldu.

566 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/367; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/170; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/319.

567 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/442.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer sabredip dayanabilirlerse onların yeri ateştir."* Yani eğer sabretseler, sabır onlara bir fayda vermez ve onları ateşteki yerlerinden kurtarmaz. *"Şayet özür dileyip* Allah'ı *hoşnut etmek isterlerse onlara bu istekleri verilmez."* Yani Allah Teâlâ'dan, kendilerinden razı olması için O'nu razı edecekleri şeyi yapmayı isteseler, onlara bu imkân verilmez, çünkü onlar hakkında ilâhî gazap kesinleşmiş ve onlar bunu hak etmişlerdir.

Herevî demiştir ki: "Eğer onlar Rab'lerinden özür dileseler Allah onların özrünü kabul etmez yani onları dünyaya geri göndermez. Yahut onların özrünü kabul edip dünyaya geri gönderse onlar Allah'a taat yapmazlardı. Şu âyette belirtildiği gibi: *'Onlar, dünyaya geri gönderilseler, kendilerine yasaklanan şeyleri yapmaya dönerler'"* (En'âm 6/28).

19-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın düşmanları, O'nun birliğini ve peygamberinin peygamberliğini bilerek inadına inkâr edenlerdir. Onlar, âzalarının aleyhlerine şahitlik yapacağı kimselerdir.

Mümine gelince, onun hakkında âzaları aleyhte şahitlik yapmaz. Eğer mümin, isyan eden biri olarak ölmüşse, onun hakkında yeryüzü veya amellerini yazan melekler şahitlik eder. Şayet tövbe ederse Allah Teâlâ amelini yazan meleklere ve yeryüzünde onun durumunu bilen varlıklara günahını unutturur.

Kurtubî, *et-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevtâ ve'l-Âhire* adlı eserinde demiştir ki: "Kul, tövbesinde samimi olduğunda, Allah Teâlâ, amellerini yazan meleklere onun günahlarını unutturur. Onun ameline şahit olan bütün yerlere ve âzalarına şöyle vahyeder: "Kulumun kötülüklerini gizleyin, onları açıklamayın. O, samimi bir tövbeyle ve halis bir niyetle bana tövbe etti. Ben onun tövbesini kabul ettim. Ben, tövbeleri çokça kabul eden ve çok merhamet edenim."

Âyette, yüce Allah'a karşı güzel zan beslemeye teşvik vardır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Sizden biri, yüce Allah'a güzel zan besleyerek ölsün."[568]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur: *"Allah Teâlâ buyuyor ki: Ben kuluma, bana karşı zannına göre muamele ederim."*[569]

Buna göre, kim Allah hakkında hayır düşünürse hayırla karşılaşır; şer düşünürse başına şer gelir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Arkadaşın Etkisi

Azgınlığın yahut hidayeti bulmanın zâhirî sebebi sohbettir, yani insanın içinde bulunduğu ortam ve beraber olduğu arkadaştır. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ
فِي اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ ﴿٢٥﴾

25. ***Biz onlara birtakım arkadaşlar musallat ettik de onlar önlerinde ve arkalarında olanları kendilerine güzel gösterdiler. Böylece onlardan önce gelip geçmiş olan cin ve insan toplulukları hakkındaki azap sözü onlar için de hak oldu. Doğrusu onlar hüsrana düşen kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz onlara* yani Mekke kâfirlerine dünyada, cinlerden ve insanlardan *birtakım* kötü *arkadaşlar musallat ettik.*" Yani onlara kötü arkadaşları yolladık ve takdir ettik. Yahut onlara benzer özellikteki şeytanları kendilerine musallat ettik, bu şeytanlar onları istila edip üzerinde hâkimiyetini kurdu. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Kim Rahmân'ın zikrinden yüz çevirirse, biz ona bir şeytanı musallat ederiz, bu şeytan kendisi için yakın bir arkadaş olur" (Zuhruf 43/36).

---

568 Müslim, Cennet, 81; Ahmed, *Müsned*, 3/325.

569 Buhârî, Tevhid, 15; Müslim, Zikir, 2, 21; Tirmizî, Daavât, 131; İbn Mâce, Edeb, 58.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar önlerinde ve arkalarında olanları kendilerine güzel gösterdiler."* Onlar, kendilerine önlerindeki dünya işlerini, şehvetlerin peşinde koşmayı ve geçmiş atalarını taklit etmeyi süslediler, böylece haktan uzaklaştılar. Bu kötü arkadaşlar, ayrıca kendilerine arkalarındaki ahiret işlerini de ihmal ettirerek onların kalbine, "Öldükten sonra dirilmek ve hesap diye bir şey yoktur" fikrini attılar.

Yahut bu kötü arkadaşlar, onlara önceden yaptıkları kötü amelleri ve gelecekte yapmaya karar verdikleri işleri güzel gösterdiler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Böylece onlardan* yani Mekkeliler'den *önce gelip geçmiş* olup inkâr ve isyanda ısrar eden *cin ve insan toplulukları hakkındaki azap sözü onlar için de hak* ve sabit *oldu."*

Yahut bu sözün gereği olan ve onu doğrulayan şey başlarına geldi. Bu, Allah Teâlâ'nın İblîs'e söylediği şu sözdür:

"Şüphesiz, cehennemi seninle ve onlardan sana uyanların hepsiyle dolduracağım" (Sâd 38/85).

Âyet şöyle bitiyor: *"Doğrusu onlar hüsrana düşen kimselerdir."* Çünkü onlar, hakka karşı bâtılı seçtiler. Bu, onların azabı hak etme sebebini de göstermektedir. Hüsrana düşenler, Mekkeli kâfirlerle onlardan önceki inkârcılardır.

25. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, bir kuluna kötülük ulaştırmayı irade ettiği zaman, ona kötü kardeşler ve şerli arkadaşlar musallat eder. Onlar, kendi istekleri doğrultusunda onu ters yöne çekerler. Allah bir kula hayır vermeyi isteyince, ona hayırlı arkadaşlar nasip eder; onlar kendisine Allah'a taatte yardım eder, taate sevkeder ve taat olan işlere çağırır. Kötü arkadaşlar ise onu haram işlere sevkeder ve ona çağırır. Bu kötü arkadaşlardan biri de şeytandır. İnsan için en yakın kötü arkadaş nefsidir; sonra şeytanlar gelir, onları insan şeytanları takip eder. Onlar, insanların önündeki işlerden uzun emeli güzel gösterir. Arkalarındaki işlerden ise günahlarını unutmayı, tövbeyi geciktirmeyi ve taatteki kusurlarını önemsiz gösterir."[570]

---

570 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/325.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Vallahi biz, kurtuluşu da zararı da kendileriyle içli dışlı olunan insanlardan gördük.

Âriflerden biri demiştir ki: "Vallahi, kurtulan kimseler sadece kurtulan bir kimsenin sohbetine katılarak kurtuldular. Bu sohbet özellikle âriflerle olursa o en büyük kurtuluş vesilesidir. Onlarla birlikte geçen bir saat, oruç, gece ibadeti ve çeşitli mücâhedelerle kendi başına yapılan senelerce ibadete denktir."

Allah kendisinde razı olsun, Seyyid Abdülkadir-i Geylânî, *Kasîde-i Ayniyye*'sinde demiştir ki:

"Gayret et ve Allah'ın velilerine ulaşıp onlarla hoşluk bul! Onlar hakkında Allah'ın kitabında nice harika haller anlatılmaktadır. Onlar, darda kılmış kimseler için bir ganimettir ve kurtulmayı ümit edenler için bir hazinedir. Âşık olan, arzusuna onlarla ulaşır. Körlük içinde yolunu kaybetmiş olanlar, kurtuluş kaynağına onlarla yol bulur. Âşıklar, onlarla Hakk'a çekilir. Yeryüzü onlarla yeşerip bereketlenir ve şenlenir. Gerçek insan onlardır. Eğer kendilerini bulup tanırsan onlara sımsıkı sarıl. Âlemin başına gelen zararları gidermek için onlarda çok faydalı şeyler vardır."[571]

Kötü Arkadaşla Gelen Âfet

Cenâb-ı Hak sonra, kötü arkadaşların, yakın oldukları insanlara güzel gösterdikleri bazı şeylerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ
تَغْلِبُونَ ﴿٢٦﴾ فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ
اَسْوَاَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ ذٰلِكَ جَزَاءُ اَعْدَاءِ اللّٰهِ النَّارُ
لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَاءً بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٢٨﴾

571 bk. Abdülkadir-i Geylânî, *Fütûhu'l-Gayb*, s. 153 (Dımaşk 2006).

26. İnkâr edenler, "Bu Kur'an'ı dinlemeyin, o okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız" dediler.

27. Şüphesiz biz, o inkâr edenlere şiddetli bir azabı tattıracağız ve onları yaptıklarının en kötüsüyle cezalandıracağız.

28. İşte bu, Allah düşmanlarının cezası olan ateştir. Âyetlerimizi bile bile inkâr etmelerinin cezası olarak onlara orada ebedî kalacakları yurt vardır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Müşriklerin reislerinden *inkâr edenler,* kendilerine tâbi olanlara veya birbirlerine dediler ki: *'Bu Kur'an okunurken onu dinlemeyin,* ona kulak vermeyin; çünkü o kalpleri kendisine çeviriyor, akılları esir alıyor; kim onu dinlerse, kendi dinini bırakıp ona tâbi oluyor. Bunun için *o okunurken gürültü yapın,* anlaşılmayan manasız sözlerle ona karşılık verin. Yahut nağme, şiir ve alkış gibi uydurma şeylerle ona karşılık verin; o okunurken seslerinizi yükseltip yaygara çıkarın. *Belki bastırırsınız,* yani onun okunmasına mani olursunuz.'" O okunurken sözü karıştırın ki okunuşunda hata oluşsun. Yahut onun okunuşunu hiç kimse duymasın.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz biz, o inkâr edenlere şiddetli bir azabı tattıracağız."* Yani vallahi biz, Kur'an okunurken boş gürültü yapan ve onu bastırmak için şiir ve benzeri şeyler söyleyen o kâfirlere şiddetli bir azabı tattıracağız. Yahut bütün kâfirlere şiddetli bir azabı tattıracağız; Kur'an okunurken boş gürültü yapanlar bunların kapsamına öncelikle girmektedir. Onlara, öyle şiddetli bir azabı tattıracağız ki derecesi ölçülemez. *"Ve onları, yaptıklarının en kötüsüyle cezalandıracağız."* Yani onların amellerinin en kötüsüne, en büyük cezayı vereceğiz. Bu amel, inkârdır.

Şöyle denilmiştir: Kâfirlerin dünyada yaptıkları muhtaçlara yardım, akrabaya iyilik, misafire ikram gibi güzel amellerine ahirette bir karşılık verilmez, çünkü onlar, inkârları sebebiyle boşa gitmiştir. Onlara sadece amellerinin en kötüsüyle karşılık verilir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] âyeti şöyle tefsir etmiştir: "Kâfirlerin başına gelen şiddetli azap, Bedir günü uğradıkları musibettir. Yaptıklarının en kötüsüyle cezalanmaları ise ahirette kendilerine verilecek karşılıktır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte bu, Allah düşmanlarının cezası ateştir."* Yani Allah düşmanlarının cezası olan bu en kötü ceza ateştir. *"Âyetlerimizi bile bile inkâr etmelerinin cezası olarak onlara orada ebedî kalacakları yurt vardır."* Yani onlar için, birçok azap derekeleri içeren bu ateşin içinde özel bir yer vardır, orada ebedî olarak kalırlar. Onlara verilen bu ceza, âyetlerimizi bilerek inkâr etmeleri ve âyetlerimiz okunurken, onları bastırmak için gürültü yapıp yaygara çıkarmalarıdır.

26-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetteki uyarı vaaz, zikir ve faydalı ilim meclislerinde yahut namaz saflarında gereksiz yere sesini yükselten kimseler için de geçerlidir. Çünkü bu meclisler, boş sözlerden ve gürültüden korunması gereken meclislerdir. O meclislerde verilen vaaz ve öğütler dinlenmeli, onlara kulak verilmeli, meclise hürmet ve tazim göstermelidir. Bu edepler, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] alınmıştır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Allah Resûlü'nün huzurunda seslerini kısanlar var ya onlar, Allah'ın, kalplerini takva konusunda imtihan ettiği kimseledir" (Hucurât 49/3).

Kim, meclis edebine aykırı işlerden birini yaparsa Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz biz, o inkâr edenlere şiddetli bir azabı tattıracağız ve onları yaptıklarının en kötüsüyle cezalandıracağız"* âyetindeki tehdidin müminlere uygun bir kısmı da onu beklemektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlerin Cehennemdeki Çekişmeleri

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin cehennemdeki konuşmalarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا اَرِنَا الَّذَيْنِ اَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ نَجْعَلْهُمَا
تَحْتَ اَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْاَسْفَلِينَ ﴿٢٩﴾

29. ***Kâfirler cehennemde şöyle derler: "Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster de onları ayaklarımızın altına alalım, böylece en aşağı duruma düşsünler!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kâfirler,* bahsedilen azap içinde *cehennemde* evirilip çevrilirken *şöyle derler: Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster."* Onlar, kendilerine sapkınlığı güzel göstererek ona sevkeden cin ve insan şeytanlarından iki grubu kastediyorlar.

Bazıları, âyetteki iki grupla kastedilenlerin, İblîs ve Kâbil olduğunu söylemiştir; çünkü yeryüzünde inkârın ve adam öldürmenin yolunu açanlar bu ikisidir.

Kâfirlerin sözü şöyle devam ediyor: "Kendilerinden intikam almak için *onları ayaklarımızın altına alalım.* Yahut onları en aşağı derekede yapalım. *Böylece en aşağı duuma düşsünler!"* En zelil ve en hor halde olsunlar. Yahut bizi saptırmalarının cezası olarak en aşağı mekânda, en düşük yerde azap içinde olsunlar.

29. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim Allah'a yakınlık elde etmiş âriflerin derecesinden düşer ve birinin engellemesiyle onların sohbetinden geri kalırsa, kendisini engelleyen bu kimseyi, kıyamet günü, kızgınlık ve pişmanlığından dolayı, kendisinden daha aşağıda olsun diye ayaklarının altına alıp çiğnemek ister.

Fakat bu günde temenninin ve pişmanlığın bir faydası yoktur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Dostlarının Ölüm Anı ve Sonrası

Cenâb-ı Hak, ilâhî rahmetten uzak ve azgınlık içinde olanların halinden bahsettikten sonra, huzurunda yakınlık elde etmiş ve ilâhî inâyete ermiş dostlarının halinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةُ
اَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾
نَحْنُ اَوْلِيَٓاؤُكُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا
تَشْتَهِٓي اَنْفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ ﴿٣١﴾ نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ ﴿٣٢﴾

30. *Şüphesiz, "Rabbimiz Allah'tır" deyip sonra istikamet üzere gidenlerin üzerine melekler iner ve onlara şöyle derler: "Korkmayın, üzülmeyin, size vaat edilen cennetle sevinin."*

31. *"Biz dünya hayatında da ahirette de sizin dostlarınızız. Orada sizin için canlarınızın çektiği her şey var ve istediğiniz her şey orada sizin için hazırdır."*

32. *Bu, çok bağışlayan ve çok merhametli olan Allah'ın bir ikramıdır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, 'Rabbimiz Allah'tır' deyip sonra istikamet üzere gidenler."* Yani Allah'ın birliğini ikrar edip ona inananlar, sonra da bu ikrar ve iman üzere sabit kalıp onun gereği olan salih amelleri yapanlar.

Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh], âyetteki istikamet halini şöyle açıklamıştır: "Onlar, sözlerinde doğru oldukları gibi, fiillerinde de istikamet üzere hareket ettiler."

Rivayet edildiğine göre, Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh] bu âyeti okudu ve yanındakilere,

"Âyette geçen istikamet hakkında ne diyorsunuz?" diye sordu, onlar da,

"Onlar, hiç günah işlemediler manasındadır" dediler. Hz. Ebû Bekir,

"Siz istikameti, en zor manasına göre açıkladınız" dedi. Onlar,

"Sen ne diyorsun?" diye sorduklarında, Hz. Ebû Bekir,

"Onlar, 'Rabbimiz Allah'tır' dediler, sonra istikamet üzere gittiler, yani putlara tapmaya dönmediler" dedi.[572]

Hz. Ömer [radıyallahu anh] istikameti şöyle açıklamıştır: "Onlar, tilki gibi sağa sola yalpalamadılar, yani münafıklık yapmadılar."

Hz. Osman [radıyallahu anh] istikameti şöyle açıklamıştır: "Onlar, ameli sağlam yaptılar."

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] ise bu konuda şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onlar, farzları yerine getirdiler."

Velilerden Fudayl b. İyâz, âyetteki istikameti şöyle açıklamıştır: "Onlar, gönüllerini fâni dünyadan çekip ebedî olan ahirete rağbet ettiler."[573]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah Teâlâ'nın rabliğini kabul edip kulluk vazifelerini hakkı ile yerine getirmek, istikametin hepsini içinde toplar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların üzerine* ölüm anında, kabirde ve yeniden dirilme anında *melekler iner."* Yahut melekler onlara dünyada inerler; kendilerine hayrı ilham ederler, göğüslerine genişlik verirler ve dinî işlerde kendilerine yardım ederler. Nitekim kâfirleri de kendilerine musallat olan kötü arkadaşlar azdırır. Tercih edilen görüş, meleklerin inişinin bir durumla sınırlandırılmayıp umumi olmasıdır.

---

572 Nesefî, *Medârikü'l-Tenzîl*, 4/137. Benzer bir rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/422; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/322.

573 bk. Nesefî, *Medârikü'l-Tenzîl*, 4/137-138.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Melekler onlara şöyle derler: Korkmayın ve üzülmeyin."* Yani önünüzde, ahirette karşılaşacağınız şeylerden korkmayın; geride, dünyada bıraktıklarınız için de üzülmeyin.

Korku, kötü bir şeyin başa gelmesinden duyulan kaygıdır. Hüzün ise faydalı bir şeyi kaçırmaktan ve zararlı bir şeyin başa gelmesinden oluşan endişedir.

Âyetin manası şudur: Allah Teâlâ sizin her türlü üzüntü ve gamdan güvende olmanıza hükmetti, artık siz ebediyen gam çekmez, üzüntü yaşamazsınız.

"Size dünyada peygamberlerin diliyle *vaat edilen cennetle sevinin."*

Muhammed b. Ali et-Tirmizî demiştir ki: "Onların üzerine ruhları bedenlerinden ayrılırken melekler inerek kendilerine şöyle derler: İmanınızın (şeytan tarafından) çekilip alınmasından korkmayın, olan isyanlar adına üzülmeyin, önceden size vaat edilen cennetlere girerek sevinin."

Meleklerin sözü şöyle devam ediyor: *"Biz dünya hayatında da ahirette de sizin dostlarınızız."* Şeytanlar, isyan edenlerin yakın arkadaşı ve dostları oldukları gibi, melekler de iki dünyada müttaki velilerin dostlarıdır. *"Orada sizin için canlarınızın çektiği her şey,* çeşit çeşit hoş nimetler *var ve istediğiniz her şey orada sizin için hazırdır. Bu, çok bağışlayan ve çok merhametli olan Allah'ın bir ikramıdır."*

Âyette şu duruma bir işaret vardır: Onların temenni ettikleri şeyler, kendilerine verilen büyük nimetler yanında, misafire sunulan bir ikram mesabesindedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

30-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın rabliğini ikrar eden ve kulluk vazifelerini hakkıyla yerine getiren kimselerin üzerine melekler ebedî müjdeyle inerler.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İstikamet, hiçbir kısmına bir halel getirmeksizin bütün iman şartlarında sabit olmaktır."[574]

---

574 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/327.

İmam Kuşeyrî, açıklamalarının devamında demiştir ki: "Kim, istikametin aslı olan tevhid inancına sahipse o kimse, cehennemde ebedî kalmaz. Her kim de istikametin kemal haline sahip olursa, kendisine hiçbir kötü hal ulaşmaksınız azaptan güvende olur.

Şöyle denilmiştir: Onlar, sürekli müşahede halinde olarak ve kalplerini sadece yüce mâbuda bağlayarak istikamet üzere kulluk yaptılar.

Yahut onlar, içinde bulundukları vakitte ve gelecekte, sözleriyle, amelleriyle ve safi halleriyle istikamet üzere oldular.

Yahut onlar, Allah'ın taatinde devam ettiler, marifetinde istikamet üzere oldular, ilâhî sevgi içinde kendilerinden geçtiler ve Allah'a hizmetin şartlarını hakkı ile yerine getirdiler.

İbadet ehlinin istikameti, gevşekliğe ve şehvetine uymaya dönmemek, ibadetine gösteriş ve yapmacık şeyler karıştırmamaktır.

Ârifin istikameti, marifetine, iki cihana ait bir haz karıştırıp da onunla Mevlâ'sından perdelenmemektir.

Allah'ı sevenlerin istikameti, yüce sevgiliden başka hiçbir dert ve gayelerinin bulunmamasıdır. Tam aksine onlar, yüce Allah ile bekâ halinde kalmaya razı olarak, O'nun ihsanına yönelmezler. Sürekli O'nun izzeti ve varlığı ile şereflenip ihsanının gereği olan nimetleri istemezler."[575]

Allah Teâlâ'nın, *"Onların üzerine melekler iner"* âyetinin bir manası şudur: Melekler hidayet ve nurlarla onları destekler, kendilerine ilim ve sırları ilham ederler. Gafile kötü ve şerli arkadaşlar musallat edildiği gibi, istikamet ve zikir ehline de melekler yakın dost yapılır. Gafil kimse iki dünyada azgınların tasallutu altında kendi haline terkedilip zarar ziyan içinde kaldığı gibi, ârife de iki dünyada melekler tarafından yardım edilip desteklenir.

Allah Teâlâ'nın, *"Melekler onlara, 'Korkmayın ve üzülmeyin' derler"* âyetinin manası şudur: Sizler yüce Allah'ı buldunuz, artık hiçbir şeyden korkmayın ve hiçbir şeyi elden kaçıracağız diye üzülmeyin, çünkü siz hiçbir şeyi kaçırmazsınız. Yüce Mevlâ'yı bulan, neyi kaybetmiştir ki?

---

575 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/328.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Velilikten azledilmekten korkmayın, geçmişteki kusurlarınızdan dolayı da üzülmeyin. Allah'ın size bahşettiği güzel yardımı ile sevinin.

Yahut, önceki yaptıklarınızdan dolayı korkmayın, geride bıraktıklarınız adına üzülmeyin, size vaat edilen cennet ile sevinin.

Yahut, ayaklarınızın kaymasından korkmayın, geçmişteki hatalarınız adına üzülmeyin, Mevlâ ile devamlı vuslat haline sevinin."[576]

İmam Kuşeyrî sonra, *"Biz sizin dostlarınızız"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah'ın dostluğu, O'nun sevgisi manasındadır. Velilik, yardım manasına da gelir. Bu söz, onların üzerine inen melekler tarafından söylenmiş olabileceği gibi, Allah Teâlâ tarafından müstakil bir hitap olarak söylenmiş de olabilir. Yardım, sevgiden kaynaklanır. Eğer Allah Teâlâ'nın ezelde takdir buyurduğu sevgisi olmasaydı, dünyada ilâhî yardım gerçekleşmezdi."

"Biz sizin dostlarınızız" sözünün meleklere ait olması, önce geçtiği gibi daha açık ve tercihlidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah'a Davet Edenlerin Hali

Cenâb-ı Hak, yukarıda istikamet ehlinin halinden bahsettikten sonra, ona çağıran kimsenin halinden bahsetti. Şöyle de diyebiliriz: Hak Teâlâ, önceki âyetlerde sadece kemal ehli kimselerden bahsetti, gelen âyette ise kendisi kâmil olduğu gibi başkalarını de kemale erdiren kimselerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا اِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ اِنَّن۪ي مِنَ
الْمُسْلِم۪ينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ اِدْفَعْ بِالَّت۪ي هِيَ
اَحْسَنُ فَاِذَا الَّذ۪ي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ وَلِيٌّ حَم۪يمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا

576 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/329.

يُلَقَّيهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقَّيهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٣٥﴾ وَإِمَّا
يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٦﴾

33. ***Allah'a davet eden, salih amel yapan ve, "Şüphesiz, ben müslümanlardanım" diyen kimseden daha güzel sözlü kimdir?***

34. ***İyilikle kötülük bir olmaz. Sen** (kötülüğü) **en güzel şekilde sav; böyle yaparsan, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse candan bir dost oluverir.***

35. ***Bu güzel ahlâka sadece sabredenler ulaşır; ona sadece** (hayırdan) **büyük pay sahibi olan kimse kavuşturulur.***

36. ***Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa hemen Allah'a sığın; çünkü O, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'a* yani O'nun birliğini kabule ve O'na kullukta istikamete *davet eden, salih amel yapan ve, 'Şüphesiz, ben müslümanlardanım' diyen kimseden daha güzel sözlü kimdir?"* O, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve onun ümmetinden her asırda kulları Allah'a davet eden halifeleridir. Yani Allah'ın marifetine (O'nu yakînen tanımaya) çağıran kuldan daha güzel sözlü hiç kimse yoktur. Bu kimse, davet ettiği şeyle önce kendisi amel ederek, Rabb'i ile kendisi arasında salih amel yapar ve İslâm'la övünerek, müslümanlardan olduğuna sevinerek, onu kendisine din edinerek, "Şüphesiz, ben müslümanlardanım" der.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İyilikle kötülük bir olmaz."* Bu âyet, yüce Allah ile kulu arasında yapılan güzel amellerin peşinden, kullar arasında uygulanan güzel amelleri açıklamaktadır. Bu, Allah'a davet eden kimseleri insanların eziyetine karşı sabretmeye teşvik için yapılmıştır; çünkü hakkı emreden herkese (muhakkak halle, dille veya elle) eziyet edilir. Bunun için davetçilere, kötülüğe karşı iyilikle mukabele etmeleri emredildi.

Âyetin manası şudur: Güzel huyla, kötü huy bir değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sen,* bazı düşmanlarının başına getirdiği *kötülüğü en güzel bir şekilde,* ondan daha güzel bir davranışla *sav."* Bu, onun kötülülüğüne karşılık, kendisine iyilik yapmandır. İyilik ve kötülük haddizâtında birbirinden farklı şeylerdir. Sen iyilikler içinden de en güzelini al ve kötülüğü onunla sav.

Bir adam sana bir kötülük yaptığında, güzel olan davranış onu affetmendir; daha güzel olanı ise onun kötülüğüne karşılık olarak kendisine iyilik yapmandır. Mesela, seni kötüleyeni sen översin; sana bir şey vermeyene sen verirsin, senden ilişiğini kesene sen gidersin.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "En güzel haslet, kızgınlık anında sabretmek, kendisine karşı cahilce bir iş yapıldığında hilim (yumuşaklık) göstermek, kötülük yapılınca affetmektir."[577]

Âyet şöyle bitiyor: *"Böyle yaparsan seninle arasında düşmanlık bulunan kimse candan bir dost oluverir."* Yani eğer böyle yaparsan, sana muhalefet eden düşmanın, sana karşı samimi, şefkatli sıcak bir dosta dönüşür. Doğrusu bunu yapmak çok zordur. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"Bu güzel ahlâka sadece sabredenler ulaşır." Yani kötülüğe karşı iyilikle mukabelede bulunma huyuna sadece sabır sahibi kimseler ulaşır. *"Ve ona sadece,* nefsini kemale erdirip onu güzel huylarla süsleyerek Allah'ın ezeli inâyetinden ve rahmetinden *büyük pay sahibi olan kimse kavuşturulur."*

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Büyük pay, sevaptır."

Hasan-ı Basrî de şöyle demiştir: "Vallahi cennetten daha büyük bir pay yoktur."

Bu âyetin Ebû Süfyân b. Harb hakkında indiği söylenmiştir. O, önceleri Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] eziyet veren bir düşmandı, daha sonra samimi bir dost oldu.[578]

---

577 Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/174; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/139.

578 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/139; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/445.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa hemen Allah'a sığın."* Şeytanın tahriki, dürtmesi gibidir. Şeytan insanı, faydası olmayan şeylere sevkederek sanki onu o işe dürtükler.

Mana şudur: Eğer şeytan, sana tavsiye edilen en güzel huyla kötülüğü gidermeyi terketmen için sana musallat olursa onun şerrinden Allah'a sığın; sana kötülük yapana hilimle muamele etmeye devam et, şeytana itaat etme. *"Çünkü O, senin sığınmanı işitendir; senin niyetini ve bağlandığın şeyi bilendir."* Yahut Allah, şeytanın dürtme ve vesvesesini bilendir.

Bu âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümmetine böyle bir durumda ne yapacağının edebini öğretmektedir; çünkü Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] musallat olan şeytan onun elinde hakka teslim olmuştur.

33-36. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Allah'a davet eden kimse, insanları Allah ile yetinmeye, Allah'tan bir karşılık beklemeyi terketmeye, bütün işlerini Allah'a havle edip O'nun taksimine razı olmaya çağıran kimsedir."

Salih amel yapan kimse, insanları Allah'a davet ettiği gibi, onları çağırdığı şeye kendisi gelen kimsedir. Bu konuda şöyle denmiştir: "Âyette anlatılan kimseler, Allah'ın yolunu tanıyan, ona giren ve sonra da tanıdıkları bu yola insanları çağıran ve, 'Şüphesiz ben, Allah'ın hükmüne teslim olmuş, O'nun kazâ ve hükmüne razı olmuş kimselerdenim' diyenlerdir."[579]

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî demiştir ki: "Senin yapman gereken şudur: Seni Kitap ve Sünnet'in reddetmediği doğru işaretlerle ve sabit amellerle Allah'a sevkeden ârifler hariç, bütün insanları terket."

Şeyh Ahmed Zerrûk'un da dediği gibi, şeyhlik yolunda Allah'a davet etmenin şartı dörttür: Sahih ilim, apaçık manevi zevk, yüksek himmet ve Allah'ın razı olduğu güzel hal.

579 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/331.

Şerîşî[580], *Kasîde-i Râiyye*'sinde demiştir ki: "Şeyh için birtakım alametler vardır; onlar kendisinde bulunmazsa, o sadece hevâsının gecesinde (manevi karanlık içinde) seyreden biridir. Şeyhte zâhirî ve bâtınî ilim bulunmazsa onu kaldırıp denize at!"

Zâhir ilme gelince, şeyhin, ondan bizzat kendisinin ve Rabb'ine seyir halinde müridin muhtaç olduğu kadarıyla bilmesi şarttır. Zâhirî ilmin bu kadarı muhakkak lazımdır. Bu ilim, temizlik, namaz ve benzeri farzların hükümleridir. Şeyhin dinin bütün alanlarında derin bir âlim olması şart değildir.

Şeyh Bâyezid-i Bistâmî demiştir ki: "Ebû Ali es-Sindî'nin sohbetine katıldım; ben kendisine yapacağı farzların fıkhını öğretiyordum, o da bana tevhidi ve safi hakikatleri öğretiyordu."

Mâlum olduğu üzere Şeyh İbn Abbâd sadece, zâhirî ilimde avamdan sayılacak bir adamın elinde manevi fethe ulaşmıştır. Zâhirî ilimde ümmî sayılacak nice veliler, manevi terbiye verecek hali elde etmişlerdir.

Bâtın ilmine gelince, şeyhten istenen onda, tam ve derin bir ilme sahip olmasıdır; çünkü sûfilere göre şeyhten istenen ve beklenen bu ilimdir. Şüphesiz, bir mürid, kâmil şeyhi, sadece kendisini manevi yolda ilerletmesi, ona tarikat ve hakikat ilimlerini öğretmesi için arar. Böylece Allah Teâlâ'nın zatı, sıfatları ve isimleri hakkında zevk ve keşfe dayalı tam bir ilim elde eder; manevi yolun âfetlerini, nefis ve şeytanın hilelerini, manevi vecd yollarını, manevi makamların nasıl elde edileceğini bilir. Bunlar, ehlince bilinen şeylerdir.

Kâmil şeyhlerin ve manevi terbiye verenlerin bittiğini söyleyenlerin aksine, yukarıda sayılan vasıflardaki kâmil davetçiler, yeryüzünde her zaman bulunur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İmam Gazâlî *İhyâ*'da demiştir ki: "Allah yolunda kendisine uyulacak kimse, nefsinde istikamet halini bulmuş, kalbi nurlanıp nuru başka-

580 Şerîşî, Tâceddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Bekrî (v. 641/1243), ârif şairlerden biridir. Kendisinin, *Envârü's-Serâir ve Serâirü'l-Envâr* ismiyle anılan ve 140 beyitten oluşan bir kasidesi vardır. Bu kaside *eş-Şerîşiyye* ve *Kaside-i Râiyye* diye de bilinir (bk. Bağdâdî, *Îzâhu'l-Meknûn*, 1/115-116 [nr. 1514]; *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/86 [nr. 646]). Kaside, Yusuf-i Fâsi (v. 1021/1612) tarafından şerhedilmiştir.

larına yayılmış kimsedir; yoksa kendisine uyulması için, kendisinde olmayan şeyleri gösteren kimse değildir. O, hali karışık biridir. Böyle biri nefsine nasihat edip fayda vermemiştir, başkasına nasıl faydalı olur?"

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: *"Allah'a davet eden kimseden daha güzel sözlü kimdir?"* âyetinin manası şudur: Yüce Allah'ı müşahede edip zatını severek O'na müştak olduktan sonra kendisini tanıyan ve halkı O'na davet eden kimseden daha güzel sözlü kimdir? Bu kimse, sözünde ve halinde samimi olarak insanları fiilleriyle, samimi sözleriyle ve manevi hallerinin halvetiyle Allah'a çağırmaktadır. Onlara, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî sıfatını ve rab olarak kulları üzerindeki hakkını anlatmaktadır. Onlara, Allah Teâlâ'nın sıfatlarını ve zatının yüceliğini tanıtmakta ve Allah'ı kalplerine sevdirmektedir. İşte onun salih ameli budur. Sonra bu kimse, kemal ve temkin halini bulduktan sonra tevazuu, inceliği ve güzel ahlâkından dolayı, "Ben müslümanlardan biriyim!" demektedir. Halbuki onun İslâm'ı yaşaması istikamet sahiplerinin hallerinin en zirvesindedir.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî âyete şu manayı vermiştir: "Kulları Allah'a yönlendiren, O'nun ibadetine ve resûlünün sünnetine uymaya çağıran, onları haramlardan sakındıran ve Allah'a kullukta sürekli istikamet haline yönelten kimseden daha güzel sözlü kim vardır?"

Vertecübî, *"İyilikle kötülük bir değildir"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyette, güzel huyun kötü huy gibi olmadığını açıkladı ve kötü ahlâkın övülen güzel ahlâkla değiştirilmesini emretti. En güzel ahlâk hilimdir yani yumuşak huylu olmaktır. Çünkü hilim sayesinde, önce düşman olan kimse samimi arkadaş, uzak duran kimse yakın olur. Bu, karşısındaki kimsenin kızgınlığını hilmiyle karşıladığında, zulmünü affettiğinde ve kötü davranışına güzel haliyle karşılık verdiğinde gerçekleşir.

Âyetin zımnında şu hale bir işaret vardır: Kim yüce Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanırsa, O'nun sıfatlarıyla kula uygun düşen şekliyle vasıflanırsa, O'nun hizmetinde istikamet üzere bulunursa, O'nun sevgisinde samimi, zatını ve sıfatlarını tanıyan bir kimse olursa o, bu hallere sahip olmayan boş iddia sahibi gibi değildir.

Vertecübî, *"Bu ahlâka sadece sabredenler ulaşır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyette, güzel ahlâka, güzel amellere ve şerefli fiillere sadece Allah'ın bela ve imtihanına sabreden kimselerin ulaşacağını açıkladı. Bu musibetlere ancak O'nun müşahedesinden, O'na yakınlık ve vuslattan büyük pay elde eden, kâmil marifet ve muhabbet sahibi olan kimseler tahammül edebilir. Bu sabrın kemali, Allah'ın sabrıyla sıfatlanmaktır. Sonra, ezelî müşahedede sabır gelir. İlâhî sabırla sıfatlanmak, ebedî müşahede etmek ve cemal tecellilerinden büyük pay sahibi olmak, ilâhî musibet ve belalar anında kulu dengeler, ona kuvvet olur."[581]

Vertecübî sonra demiştir ki: "Cüneyd-i Bağdâdî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: 'Bu makama ulaşmaya sadece Cenâb-ı Hakk'ın inâyetinden büyük pay sahibi olanlar muvaffak edilir.'"

Allah Teâlâ'nın Birliğinin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, birliğinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنْ اٰيَاتِهِ الَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُۜ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ
وَاسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذٖي خَلَقَهُنَّ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿٣٧﴾ فَاِنِ اسْتَكْبَرُوا
فَالَّذٖينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْـَٔمُونَ ﴿٣٨﴾ وَمِنْ
اٰيَاتِهٖٓ اَنَّكَ تَرَى الْاَرْضَ خَاشِعَةً فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ اهْتَزَّتْ
وَرَبَتْۜ اِنَّ الَّذٖٓي اَحْيَاهَا لَمُحْيِ الْمَوْتٰىۜ اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٣٩﴾

37. *Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun* (birliğini ve kudretini gösteren) *âyetlerindendir. Güneşe ve aya secde etmeyin. Eğer sadece Allah'a kulluk yapmak istiyorsanız, onları yaratan Allah'a secde edin!*

38. *Eğer onlar büyüklük taslayıp itaatten yüz çevirirlerse* (bilsinler ki) *Rabb'inin yanında bulunan melekler gece gündüz hiç usanmadan O'nu tesbih ederler.*

---

581 bk. Rûzbihân-ı Bakli, *Arâisü'l-Beyân*, 3/249-250.

39. ***Allah'ın kudretinin delillerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü kupkuru görürsün; biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman harekete geçip kabarır. Şüphesiz, ona can veren, ölüleri de diriltir. O, her şeye kadirdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun* birliğini gösteren ***âyetlerindendir.***" Gece ve gündüzün belli bir sınır içinde birbirini takip etmesi ve belirlenen bir ölçüyle peş peşe gelmesi Allah'ın birliğini gösteren delillerdendir. Aynı şekilde güneşle ayın da kendilerine tahsis edilen belirli bir seyir ve verilen nur içinde seyirlerine devam etmeleri de Allah'ın birliğini gösteren delillerdendir. Çünkü bütün bunları, sadece tek olan ve her şeyi hükmü altına alan bir zat gerçekleştirir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Güneşe ve aya secde etmeyin.*" Onlar, sizin gibi yaratılmış iki varlıktır; faydaları çok olsa da bu onlara secde etmeyi gerektirmez. "*Eğer sadece Allah'a kulluk yapmak istiyorsanız, onları* yani geceyle gündüzü, güneşle *ayı yaratan Allah'a secde edin!*"

Onlara böyle bir emrin verilme sebebi şu olabilir: Müşriklerden bazıları, yıldızlara ibadet eden Mecûsîler'den Sâbiîler'e uyarak güneşe ve aya secde ediyor, onlara yaptıkları bu secdeyle Allah'a secde etmeyi kastettiklerini ileri sürüyorlardı. Bunun üzerine, secde için böyle bir vasıtadan nehyedildiler ve eğer tek Allah'a inanıyor ve sadece O'na kulluk yapmak istiyorlarsa secdelerinde yalnızca Allah'ın zatını ve rızasını kastetmeleri emredildi. Çünkü secde, ibadetin zirve noktasıdır; onun sadece yüce Allah için yapılması gereklidir.

İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ye göre, bu âyetin sonu secde yeridir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise secde yeri, bir sonraki âyetin sonudur; çünkü mana orada tamamlanmaktadır.[582]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer onlar büyüklük taslayıp itaatten yüz çevirirlerse,* şunu bilsinler ki *Rabb'inin yanında bulunan melekler gece gündüz hiç usanmadan* ve bir gevşeklik göstermeden devamlı *O'nu tesbih ederler.*"

---

582 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/446.

Mana şudur: Eğer o müşrikler kibir gösterir ve bir vasıta olmadan Allah'a ibadete yanaşmazlarsa, onları kendi hallerine bırak. Şüphesiz, Allah'ın onlara bir ihtiyacı yoktur. O'na ihlâsla ibadet edenler (melekler), O'nun göklerini ibadet ve taat ile mâmur etmekte ve yüce zatını gece gündüz ortaklardan yüce ve uzak tutmaktadırlar.

"Rabb'inin yanında" ifadesi, meleklerin O'na yakınlığını ve katındaki şerefini ifade etmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyrulmaktadır: *"Allah'ın kudretinin delillerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü kupkuru,* üzerinde bitki bulunmaz ve kuraklıktan zelil bir halde *görürsün; biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman,* kuru toprak *harekete geçip kabarır.* Çünkü bitki ortaya çıkacağı zaman toprak hareketlenir, kabarıp şişer, sonra bitki çıkıp yükselir. Bitkilerin çıkmasıyla toprak süslenir ve yükselir. *Şüphesiz, kuru toprağa can veren Allah, ölüleri de* yeniden *diriltir. O, her şeye kadirdir."* İnsanları öldükten sonra diriltmek ve hesaba çekmek de bu şeylere dahildir.

37-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey insan, Allah Teâlâ geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı senin için yarattı; senin bu nimeti vereni bırakıp senin için yaratılan bir varlığa boyun eğmen, ne kadar utanç verici bir durumdur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak sana, yüzünü güneş ve ay gibi yüksek varlıklara yöneltmekten korumanı (onlara yönelip secde etmemeni) emretti; sen ise basit hazlar için herkesin kapısına gidiyorsun ve yüzünü herkese zelil ediyorsun (Beş kuruşluk menfaat ve zevkin için nâmertlere yüzsuyu döküyorsun)."[583]

Allah Teâlâ'nın, hakka davet edenlerden kendisine boyun eğilmesini emrettiği kimselere boyun eğmeye gelince, onlara gösterilen hürmet ve teslimiyet Allah için olan bir şeydir. Cenâb-ı Hakk'ın, meleklere Hz. Âdem'e secde etmelerini, insanlara da peygamberlere ve velilere boyun eğip emirlerine teslim olmalarını emretmesi gibi. Bu durumda secde edenin ve boyun eğenin sonu, Allah'a yakınlıktır. Kibir gösterip emre

583 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/333.

uymayanın sonu ise ilâhî huzurdan kovulmak ve rahmetten uzak kalmaktır. Allah Teâlâ'nın hiç kimseye ihtiyacı yoktur. Bunun için, *"Eğer onlar büyüklük taslayıp itaatten yüz çevirirlerse (bilsinler ki) Rabb'inin yanında bulunan melekler gece gündüz hiç usanmadan O'nu tesbih ederler"* buyurdu.

Allah Teâlâ'nın, *"Allah'ın kudretinin delillerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü kupkuru görürsün; biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman harekete geçip kabarır. Şüphesiz, kuru toprağa can veren Allah, ölüleri de diriltir. O, her şeye kadirdir"* âyetinin işaretiyle deriz ki: Nefislerin durumu da böyledir. Onları, gaflet, kasavet ve cehaletle kaskatı, kupkuru görürsün. Allah bu nefsin üzerine hayat suyunu, ilâhî sevgiyi indirdiğinde harekete geçer, yükselir, Allah'ın zikri ve marifetiyle yeni bir hayat bulur. Kuru toprağı dirilten Allah, gafletle ölmüş nefisleri diriltmeye de kadirdir. Bu manadaki açıklamalar için Kuşeyrî'nin tefsirine bakınız.[584]

Allah'ın Âyetlerinden Yüz Çevirenlerin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, âyetlerinden yüz çevirenlerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ
خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَصِيرٌ ﴿٤٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾
لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ﴿٤٢﴾

40. ***Âyetlerimiz hakkında doğrudan ayrılıp bâtıla dalanlar bize gizli kalmazlar. O halde, ateşin içine atılan mı daha hayırlıdır, yoksa kıyamet günü güvenle gelen mi? İstediğinizi yapın! Şüphesiz O, yaptıklarınızı görmektedir.***

---

584 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/334.

41. ***Kendilerine zikir (Kur'an) geldiğinde onu inkâr edenler, mutlaka cezalarını çekeceklerdir. Gerçekten o, çok şerefli bir kitaptır.***

42. ***Ona önünden de ardından da bâtıl gelemez. O, her işini hikmetle yapan, övülmeye layık Allah tarafından indirilmiştir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Âyetlerimiz hakkında doğrudan ayrılıp bâtıla dalanlar bize gizli kalmazlar."* Yani bizim birliğimizi gösteren kâinat âyetleri hakkında haktan sapıp bâtıla yönelenler ve onlardaki hakikate bakmayanlar bize gizli değildir.

Yahut peygamberimize indirdiğimiz âyetler hakkında, onları tenkit ederek, tahrife giderek ve asıl manasından ayrılıp bâtıl yorumlara girenler bize gizli değildir. Onlar bizden gizlenemezler, tam aksine biz onların yaptıklarına karşılık cezalarını veririz.

Cenâb-ı Hak sonra, bu kimselerin cezalarından bahsederek şöyle buyurdu: *"O halde, ateşin içine atılan mı daha hayırlıdır, yoksa kıyamet günü güvenle gelen mi?"*

Rivayet edildiğine göre bu âyet, Ebû Cehil ile Hz. Osman [radıyallahu anh] hakkında inmiştir. Fakat onun manası genel olup bu vasıftaki herkesi kapsar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"İstediğinizi yapın!"* Siz, sizi cehennemde ebedî kalmaya götürecek yahut ahirete güven içinde gelmeyi temin edecek işlerden istediğinizi yapın. Âyette, kâfirler için bir tehdit ve kınama vardır. *"Şüphesiz O, yaptıklarınızı görmektedir."* Size, amelinize göre karşılık verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Kendilerine zikir (Kur'an) geldiğinde onu inkâr edenler, mutlaka cezalarını çekeceklerdir." Onlar, ebedî cehennemde kalacaklardır. Yahut onlar helâk olacak kimselerdir. Yahut onlar, hakka karşı inatçı kimselerdir.

Cenâb-ı Hak sonra bahsedilen kitabını şöyle tanıttı: *"Gerçekten o, çok şerefli bir kitaptır."* O çok güçlü bir kitaptır, kendisini tahrif etmek iste-

yenleri engeller. O, Allah'ın himayesiyle korunmaktadır. Hiç kimse ona karşı koyamaz. Yahut onun faydaları pek çok olup o eşsiz bir kitaptır.

"Ona önünden de ardından da bâtıl gelemez." Yani ona hiçbir yönden bâtıl gelemez.

Yahut o tebdil (değiştirme) ve tahrife (bozulmaya) uğramaz.

Yahut onda hiçbir çelişki bulunmaz.

Neshe (Allah tarafından bazı hükümlerin değiştirilmesine) gelince, bu durum, hükmü değiştirilen âyetin ortadan kaldırılması değildir. Bu âyeti delil göstererek onda neshin bulunmadığını söyleyen bazılarının görüşünün aksine, Kur'an'da nesih mevcut olup o sadece bir hükmün vaktinin bittiğini ve diğer hükmün vaktinin başladığını bildirmektir. Bu konudaki açıklamalar için İbn Arafe'nin tefsirine bakınız.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, her işini hikmetle yapan,* her yerde her zaman *övülmeye layık Allah tarafından indirilmiştir."*

40-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetlerimiz hakkında bâtıl fikirlere dalanlar ve bize delil olan velileri ayıplayıp yerenler bize gizli kalmazlar. Onlar, Allah'tan kopma ateşine ve ahiretin korkunç dehşetinde bütün insanların yaşadığı korkuyla birlikte özel rahmetten uzaklık içine atılacaklardır. Ateşin içine atılan mı hayırlıdır yoksa kıyamet günü azaptan güven içinde gelen mi? Hakka delil olan velilere teslimiyet veya onları tenkitten istediğinizi yapın! Kim, Hak erlerinin (velilerin) sohbetine girmezse, onun düşüncesi şekten yahut rızık ve diğer konularda Kur'an'ın vaat ettiği şeyler hakkında vehimden kurtulamaz. Bu kimseler hakkında, *"Kendilerine zikir (Kur'an) geldiğinde onu inkâr edenler, mutlaka cezalarını çekeceklerdir"* âyetinde işaret yollu bir uyarı ve tehdit vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Şeyh Abdurrahman el-Lecâyî, *Kutbü'l-Ârifîn* adlı eserinde, *"Şüphesiz o, aziz (çok güçlü ve şerefli) bir kitaptır"* âyeti hakkında demiştir ki: "Kitap (Kur'an) azizdir (şereflidir); onun ilmi daha azizdir. İlim azizdir; onunla amel daha azizdir. İlimle amel azizdir; amelin içindeki manevi zevk

daha azizdir. Manevi zevk azizdir; onun içinde Hakk'ı müşahede etmek daha azizdir. Hakk'ı müşahede azizdir; onda emre uymak daha azizdir. İlâhî emre uymak azizdir, onda üns halini (Allah ile muhabbet ve huzuru) elde etmek daha azizdir. Üns azizdir, onun edeplerine riayet etmek ise daha azizdir."

Sonra demiştir ki: "Bu böyledir fakat cehaleti ilmine, hevâsı aklına galip gelen kimseler bu makamların kokusunu dahi alamaz."

Hz. Peygamber'e Teselli

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem], kavminin yalanlamasından dolayı teselli ederek şöyle buyurdu:

مَا يُقَالُ لَكَ اِلَّا مَا قَدْ ق۪يلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَۜ اِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو
عِقَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٤٣﴾ وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْاٰناً اَعْجَمِياًّ لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُۜ
ءَاَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّۜ قُلْ هُوَ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا هُدًى وَشِفَٓاءٌۜ وَالَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ
ف۪ٓي اٰذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًىۜ اُو۬لٰٓئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَع۪يدٍ ﴿٤٤﴾

43. ***Resûlüm! Sana sadece senden önceki peygamberlere söylenenler söylenmektedir. Şüphesiz senin Rabb'in, mağfiret sahibidir ve aynı zamanda acı bir azap sahibidir.***

44. ***Eğer biz onu, yabancı dilden bir Kur'an yapsaydık, onlar, "Onun âyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Kendisi Arap olan bir peygambere yabancı dilden*** *(bir kitap)* ***olur mu?" derlerdi. De ki: "O, inananlar için bir hidayet ve şifadır." İnanmayanlara gelince, onların kulaklarında bir ağırlık vardır ve Kur'an onlara kapalıdır. Onlar, sanki kendilerine*** *(duymayacakları)* ***uzak bir yerden seslenilen*** *(bunun için söyleneni anlamayan)* ***kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm! Sana sadece senden önceki peygamberlere söylenenler söylenmektedir."* Yani kavmin içindeki kâfirlerin sana söyledikleri, önceki peygamberlere kavimleri içindeki kâfirlerin söylediği eziyet verici sözlerin ve indirilen kitapları tenkitlerin aynısıdır. Öyle ise peygamberlerin sabrettiği gibi sen de sabret. *"Şüphesiz senin Rabb'in,* peygamberleri için *mağfiret ve* rahmet sahibidir; düşmanları için ise *acı bir azap sahibidir."* Rabb'in, senden önceki peygamberlere yardım etti ve düşmanlarından intikam aldı; O, sana da aynı şekilde yardım edip düşmanlarından intikam alacaktır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sana, Hak Teâlâ tarafından hitap ve vahyedilenler, sadece senden önceki peygamberlere hitap ve vahyedilen cinstendir. Sen onlardan ayrı olarak yeni bir şey söylüyor değilsin. Rabb'in, vahyini tasdik edenler için çok mağfiret sahibidir, onu yalanlayanlar için ise can yıkıcı azap sahibidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer biz onu, yabancı dilden bir Kur'an yapsaydık, onlar şöyle derlerdi: Onun âyetleri,* Arapça olarak *genişçe açıklanmalı değil miydi?"* Arapça olarak açıklansaydı da ne dediğini anlasaydık. Onlar daha önce, sırf inatlarından dolayı, "Kur'an, Arapça'nın dışında diğer bir dilde indirilseydi ya!" diyorlardı. Kendilerine dendi ki: Eğer Kur'an, sizin istediğiniz şekilde Arapça'nın dışında başka bir dilde indirilseydi, o zaman da, "Onun âyetleri kendi dilimizde indirilseydi de ne dediğini anlasaydık ya!" derdiniz.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, 'Kendisi Arap olan bir peygambere yabancı dilden bir kitap olur mu?' derlerdi."* Yani eğer Kur'an yabancı bir dilde indirilseydi, bunu yadırgayıp, "Arap olan bir peygambere Arapça olmayan bir kitap mı indirildi?" derlerdi.

A'cemî, güzel konuşamayan ve sözü anlaşılmayan kimsedir. Bu kimsenin acem veya Arap olması farketmez.

Diğer manasıyla a'cemî, fasih konuşsun ve konuşmasın Araplar'ın dışındaki bir millete mensup olan kimsedir.

Âyete, değişik bir okuyuşa göre şu mana da verilmiştir: Bu Kur'an'ın âyetleri genişçe açıklansaydı da Acemler'in anlaması için bir kısmı Acemce olsaydı, Araplar'ın anlaması için de bir kısmı Arapça olsaydı ya!

Âyetin manası özetle şudur: Allah'ın âyetleri hangi yolla ve hangi dilde gelirse gelsin, onlar onu inadına inkâr eder ve yaptıklarına bir bahane bulurlardı. Çünkü onlar, hakkı öğrenmek ve ona ulaşmak istemiyorlar, onlar sadece hevâlarına tâbi oluyorlar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"De ki: O, inananlar için bir hidayettir,* onları hakka ulaştırır. *O ayrıca* kalplerdeki şek ve şüphe hastalıkları için *bir şifadır."* Çünkü şek ve şüphe, bir hastalıktır.

"Kur'an'a inanmayanlara gelince, onların kulaklarında bir ağırlık yani sağırlık vardır *ve Kur'an onlara kapalıdır."* Kur'an onlar için bir karanlık ve şüpheden ibarettir.

"Onlar, yani işittikleri hak davete ve müşahede ettikleri zâhirî âyetlere karşı kör gibi davranan bu kimseler, *sanki kendilerine uzak bir yerden seslenilen kimselerdir."* Yani onlar, hakkı kabul etmedikleri ve ondan bir fayda görmedikleri için, sanki işitmeyecekleri derecede uzak bir yerden Kur'an'a imana davet edilen kimselerdir. Bu, onların halini bir temsil yoluyla anlatmaktır. Bu temsilde kâfirler, sesi işitemeyecek kadar uzak bir mesafeden kendisine seslenilen bir kimseye benzetilmiştir.

Şöyle denmiştir: Kâfirler, kıyamet günü uzak bir mesafeden en kötü isimlerle çağrılırlar.[585]

43-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'a yönelen kimse veya ey veli! Sana söylenenler, senden önceki hak yola intisap edenler hakkında söylenen şeylerdir. Gerçekten senden önceki hak yolcularına da dövme, öldürme, hapis ve onların dışındaki şeylerle türlü eziyetler yapıldı. Onlarda, daha sonra gelenler için güzel bir örnek vardır.

585 Açıklama ve rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 4/142.

"Şüphesiz senin Rabb'in, mağfiret sahibidir ve aynı zamanda acı bir azap sahibidir." Allah'ın insanların arasında öteden beri devam ettirdiği durumlardan biri de şudur: İnsanlar, kendi asırlarında ilmi ihya eden âriflerin söylediği hikmetleri ve ortaya koydukları ilimleri kabullenip onları tasdik ve takdir etmemiştir; kâfirlerin Kur'an hakkında itiraz, tenkit ve karalama ile uğraştıkları gibi. Ârif, hangi yönden gelse, halktan birileri ona itiraz eder. Bu, Câhiliye devrinden kalma bir tavırdır.

Allah Teâlâ'nın, *"De ki: O Kur'an, iman edenler için bir hidayet ve şifadır"* âyeti hakkında Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "O, âriflerin kalplerini asıl kaynağına yönlendiren bir kitaptır. O kaynak, ebedî zattır. O Kur'an, âşıkların kalpleri, muhabbet hastalarının ve özlemle tutuşanların ruhları için bir şifadır. Çünkü o, sevdiklerinin hitabıdır, kendisine kavuşma şevkiyle yandıkları dostlarının kitabıdır. Onun ibareleriyle lezzet bulurlar, işaretlerinden O'nu tanırlar."

"Onların kulaklarında bir ağırlık vardır" âyeti hakkında Zünnûn-i Mısrî demiştir ki: "Kimin ezelde kulağına ağırlık konmuş ve Hakk'ın çağrısına karşı sağır yapılmışsa o kimse, varlık âlemine gelince Hakk'ın çağrısını işitmez; çünkü kulağı ona karşı kapalı ve onun inceliklerinden uzaktır. Onlara uzaktan seslenilmiştir, artık yakınlaşıp hakkı işitemezler."[586]

Her kim, Kur'an okurken nefsinin vesvesesine kapılıp onun manalarını düşünmekten tamamen uzak kalırsa, o da ezelde kendisine uzaktan seslenilen kimselerdendir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Tevrat Hakkında da Görüş Ayrılığına Düşüldü

Cenâb-ı Hak, Kur'an'ı açıkladıktan sonra, yine Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir teselli olarak Tevrat'tan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فٖيهِۜ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ
مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْۜ وَاِنَّهُمْ لَفٖي شَكٍّ مِنْهُ مُرٖيبٍ ﴿٤٥﴾ مَنْ عَمِلَ
صَالِحاً فَلِنَفْسِهٖ وَمَنْ اَسَاءَ فَعَلَيْهَاۜ وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبٖيدِ ﴿٤٦﴾

586 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/254.

45. ***Andolsun biz, Musa'ya kitabı*** *(Tevrat'ı)* ***verdik; onun hakkında da ayrılığa düşüldü. Eğer Rabb'inden*** *(senin ümmetin hakkında azabın ertelenmesiyle ilgili)* ***bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında derhal hüküm verilirdi. Onlar Kur'an hakkında derin bir şüphe içindedirler.***

46. ***Kim salih bir amel yaparsa bu kendi faydasınadır. Kim de kötülük yaparsa kendi zararınadır. Rabb'in kullara asla zulmetmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, Musa'ya kitabı (Tevrat'ı) verdik; onun hakkında da ayrılığa düşüldü."* Bazıları onun Allah tarafından gönderilmiş hak bir kitap olduğunu söylediler, bazıları ise, "Musa onu Tûr dağında eliyle yazıp getirdi" dediler. Aynı şekilde senin kavmin de Kur'an hakkında ayrılığa düşüp bazıları ona inandı, bazıları inkâr etti.

"Eğer Rabb'inden senin ümmetin hakkında azabın ertelenmesiyle ilgili *bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında derhal hüküm verilirdi;* Allah kâfirlerin kökünü kazıyıp hepsini helâk ederdi."

Şöyle denilmiştir: Onlar için önceden verilmiş hüküm, asıl azaplarının ahirete bırakılmasıdır. Şu âyet bunu bildirmektedir: *"Hayır, kıyamet onların (asıl azap) vaktidir"* (Kamer 54/46). Bütün davalar o günde karara bağlanır. Eğer Rabb'inden böyle bir söz verilmiş olmasaydı dünyada aralarında hüküm verilip işleri bitirilirdi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar* yani kavmin içindeki kâfirler, *Kur'an hakkında derin bir şüphe içindedirler."*

Âyete, "Onlar, Tevrat hakkında derin bir şüphe içindedirler" şeklinde mana vermek zayıf bir görüştür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim,* kitaplara iman edip onda vahyedilen hükümlerle amel ederek *salih bir amel yaparsa* bu, başkasına değil, kendi faydasınadır. *Kim de kötülük yaparsa onun zararı,* başkasına değil *kendisinedir. Rabb'in,* kötü bir şey yapmayana azap ederek yahut iyilik yapanın sevabını eksilterek *kullara asla zulmetmez."*

45-46. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Veliler hakkında görüş ayrılığına düşülmesi, önceden beri devam eden bir durumdur. Sen Allah'ın kanununda bir değişme bulamazsın. Kim, kendisinin veli olduğunda herkesin görüş birliği etmesini isterse o kimse, velilik iddiasında yalancı biridir.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Halkın senin veli olduğunu bilmesini arzulaman, kulluğunda samimi olmadığının bir delilidir."

Kıyametin Ne Zaman Kopacağını Sadece Allah Bilir

Cenâb-ı Hak sonra, *"Eğer Rabb'inden bir söz geçmemiş olsaydı"* âyetinde geleceği vaat edilen kıyamet saatinden bahsetti. Çünkü o, kullar arasında hüküm verilme zamanıdır. Sanki biri, "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye sordu, yüce Allah da ona cevaben şöyle buyurdu:

إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ
أُنْثَى وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَائِي قَالُوا آذَنَّاكَ مَا مِنَّا مِنْ
شَهِيدٍ ﴿٤٧﴾ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٤٨﴾

47. ***Kıyametin ne zaman kopacağını bilmek sadece Allah'a havale edilecek bir iştir. O'nun bilgisi olmadan hiçbir meyve** (çekirdeği)* ***kabuğunu yarıp çıkamaz, hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz. Allah müşriklere, "Ortaklarım nerede?" diye seslendiği gün onlar, "Buna dair bizden hiçbir şahit olmadığını sana arzederiz" derler.***

48. ***Önceden yalvarıp durdukları** (putları)* ***onlardan uzaklaşıp gitmiştir. Onlar da kendileri için kaçacak yerin olmadığını anlamışlardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kıyametin ne zaman kopacağını bilmek sadece Allah'a havale edilecek bir iştir."* Yani onun ne zaman kopacağı sorulunca şöyle demek gerekir: "Onun geliş saatini sadece Allah bilir" veya, "Onu Allah'tan başkası bilmez."

"O'nun bilgisi olmadan hiçbir meyve çekirdeği kabuğunu yarıp çıkamaz." Yani onun kabuğundan çıkış şeklini ve varacağı sonucu sadece Allah bilir.

"Yine O'nun bilgisi olmadan hiçbir dişi gebe kalmaz ve hiçbir hamile çocuğunu doğurmaz." Nutfenin anne rahmine tutunması, ondan erkek ve dişi bir çocuk meydana gelmesi, onun tam ve noksan şekilde vasıflarına göre yaratılması, sonra annenin rahmindekini doğurması sadece Allah'ın bilgisi dahilinde olur. Yani yüce Allah'ın her şeyi kaplayan bilgisi olmadan hiçbir meyve çıkmaz, hiçbir kadın hamile kalmaz ve hiç hamile çocuğunu doğurmaz.

Âyet şöyle devam ediyor: "Şunu zikret: Allah müşriklere, *'Sizin bâtıl itikadınıza göre, bana ortak yaptığınız ortaklarım nerede?' diye seslendiği gün onlar, 'Buna dair bizden hiçbir şahit olmadığını sana arzederiz' derler."* Allah Teâlâ, onlarla alay etmek ve kendilerini azarlamak için böyle sorar. Onlar da, "Bizden, onların ortak olduğuna şahitlik yapacak hiç kimse yok; çünkü işin hakikatini gördüğümüzde biz onlardan uzaklaştık" derler.

Âyetin manası şudur: Yâ Rabbi, sana şu halimizi bildiririz: Bugün bizden, senin bir ortağın bulunduğuna şahitlik edecek hiç kimse yoktur. Bizim hepimiz senin birliğini kabul ediyoruz!"

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Bizden o putları gören hiç kimse yoktur. Çünkü onlar, müşriklerin kınanma anında yanlarından kaybolup gitmişlerdir.

Âyetteki sözün, Allah'a ortak koşulan putlara ait olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Hiçbirimiz, onların bize nisbet ettiği ortaklığa şahit değiliz!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Önceden dünyada yalvarıp durdukları putları onlardan uzaklaşıp gitmiştir. Onlar da kendileri için kaçacak yerin olmadığını* kesin olarak *anlamışlardır."*

47-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a yönelen hak yolcusuna, Rabb'i ile arasındaki perde açılarak manevi fethin ne zaman geleceğini sadece Allah Teâlâ bilir. Kalbin içinden ilim ve hikmet meyvelerinin çıkması, nefsin yakîn ve marifeti elde etmesi sadece Allah'ın bilgisi dahilinde olur.

Cenâb-ı Hak sonra, kendisinden başkasına güvenen ve sevgi duyan kimseyi kötüledi ve o şeyin zor anda kendisinden uzaklaşacağını, bunun için sadece Allah'a bağlanılmasını, yönelme ve sevginin sadece O'na olması gerektiğinden bahsetti. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla olur.

İnsan Fıtratındaki Yansımalar

Cenâb-ı Hak sonra, insan fıtratına konan korku ve endişeden bahsederek şöyle buyurdu:

لَا يَسْـَٔمُ الْاِنْسَانُ مِنْ دُعَٓاءِ الْخَيْرِۘ وَاِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَؤُ۫سٌ قَنُوطٌ ﴿٤٩﴾
وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هٰذَا ل۪يۙ وَمَٓا اَظُنُّ
السَّاعَةَ قَٓائِمَةًۙ وَلَئِنْ رُجِعْتُ اِلٰى رَبّ۪ٓي اِنَّ ل۪ي عِنْدَهُ لَلْحُسْنٰىۚ فَلَنُنَبِّئَنَّ
الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُواۘ وَلَنُذ۪يقَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَل۪يظٍ ﴿٥٠﴾ وَاِذَٓا اَنْعَمْنَا
عَلَى الْاِنْسَانِ اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِه۪ۚ وَاِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَٓاءٍ عَر۪يضٍ ﴿٥١﴾

49. ***İnsan,*** *(mal ve mülk gibi)* ***hayır istemekten usanmaz. Fakat kendisine bir kötülük dokunursa, ümidini yitirip umutsuzluğa düşer.***

50. ***Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra biz ona tarafımızdan bir rahmet tattırırsak, bu defa da şöyle der: "Bu, benim hakkımdır, kıyametin kopacağını sanmıyorum, Rabbim'e döndürülmüş olsam bile muhakkak O'nun katında benim için daha güzel şeyler vardır!" Şüphesiz biz, inkâr edenlere yaptıklarını haber vereceğiz ve onlara mutlaka ağır azabı tattıracağız.***

51. ***İnsana bir nimet verdiğimiz zaman yüz çevirir ve yan çizer. Ona bir şer dokunduğu zaman da sürekli yalvarıp durur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsan* cinsi mal ve mülkte genişlik gibi *hayır istemekten usanmaz."* Buradaki insanla kastedilen kâfir de olabilir; *"Kıyametin kopacağını zannetmiyorum"* (Kehf 18/36) âyeti bunu gösteriyor. İnsan, faydasına ve selâmetine olacak şeyleri istemekten usanmaz. Duasında hep bunları ister.

"Fakat kendisine, fakirlik ve darlık gibi *bir kötülük dokunursa, hemen* hayırdan *ümidini yitirip* ilâhî rahmetten yana *umutsuzluğa düşer."* Yani Rabb'ini bilmediğinden ve kalbinde O'na yönelme yolu kapalı olduğundan, bu halin geçip gideceğini ümit etmez.

Yeis, "ümit kesmek ve umutsuz olmak" demektir. Aşırı umutsuzluk ise ümitsizliğin eserinin vücutta gözükmesidir. Bu durumdaki insan, iyice küçülür, boynu bükük kalbi kırık olur, korku ve endişesini açığa vurur. Bu, kâfirin vasfı olup şu âyet bunu göstermektedir: *"Allah'ın rahmetinden sadece kâfirler ümidini keser"* (Yusuf 12/87).

İmam Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Dünya işinde ümit kesmek, kalbin yaptığı bir şeydir. Umudu tamamen yitirmek ise ümitsizliğin eserinin insanın üzerinde gözükmesidir."[587]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra biz ona tarafımızdan bir rahmet tattırırsak, bu defa da, 'Bu, benim hakkımdır' der."* Yani hastalıktan sonra sıhhate kavuştursak yahut darlıktan sonra genişliğe çıkarsak, *"Bu, benim hakkımdır, der."* Yani bu

587 bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 27/118.

bana, sahip olduğum hayır, fazilet ve iyi ameller sayesinde ulaştı; onu hak ettim, der. Yahut, "Bu benimdir, artık ebediyen benden gitmez" der.

O ayrıca der ki: *"Kıyametin kopacağını sanmıyorum,* ileride kıyametin geleceğini zannetmiyorum. *Eğer,* müslümanların dediği gibi, *Rabbim'e döndürülmüş olsam bile muhakkak O'nun katında benim için daha güzel şeyler vardır!"* Yani benim için en güzel ikram ve nimetler yahut cennet vardır.

Adam, ahiretin durumunu dünyaya kıyas etti. Dünyada elde ettiği nimetleri kendi maharetiyle hak ettiğini, aynı şekilde ahiret nimetlerini de elde edeceğini düşündü. Bu, tam manasıyla bir aldanış ve ahmaklıktır. Ümit, amelle birlikte olur, amelsiz ümit boş bir temennidir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Cahil (âciz), nefsinin hevâsına tâbi olan ve sonra da Allah'a karşı türlü temennilerde bulunandır. Akıllı zeki kimse ise nefsini kontrol edip hesaba çeken ve ölümünden sonrası için amel edendir."*[588]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz biz, inkâr edenlere yaptıklarını haber vereceğiz."* Yani onlara azabı gerektiren amellerden yaptıklarının hakikatini haber veririz. *"Ve onlara mutlaka ağır azabı tattıracağız."* Bu şiddetli azap hiç azaltılmaz ve hafifletilmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İnsana bir nimet verdiğimiz zaman yüz çevirir."* Bu da insanın azgınlığına başka bir örnektir. Allah (kâfir ve gafil) insana bir nimet verdiği zaman, bu nimet onu şımartır, kendisini beğendirir; böylece insan nimeti vereni unutur ve ona şükretmekten yüz çevirir. *"Ve yan çizer."* Allah'ın zikrinden, O'na dua etmekten ve taatinden uzaklaşır. Yahut kendisini beğenir, kibirlenip büyüklük taslar. Âyetin lafzında gecen "cânip" nefis demektir. Buna göre âyet sanki şöyle demiş oldu: İnsan, nefsiyle Rabb'ine şükretmekten uzaklaşır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ona bir şer,* fakirlik ve zarar *dokunduğu zaman da sürekli yalvarıp durur."* Çokça yalvarıp yakarır. Yani sürekli duaya ve yalvarmaya yönelir.

Az önce geçen, *"Fakat kendisine, bir kötülük dokunursa, hemen ümidini yitirip umutsuzluğa düşer"* âyetiyle, *"Ona bir şer dokunduğu zaman da*

588 Tirmizî, Kıyâme, 25 (nr. 2459); İbn Mâce, Zühd, 31 (nr. 4260).

sürekli yalvarıp durur" âyeti arsında bir terslik yoktur. Çünkü birincisini yapanlar ayrı bir grup, ikincisini yapanlar ise başka bir gruptur.

Yahut insan, karada başına kötü bir hal gelince ilâhî rahmetten ümidini keser, denizde kötü bir durumla karşılaşınca sürekli yalvarıp yakarır.

Yahut insan, kalbiyle umudunu keser, diliyle yalvarıp durur.

Yahut o durumda insan, putlardan umudunu keser, Allah Teâlâ'ya dua eder.

49-51. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir şiddet ve sıkıntı anında kulun yerine getirmesi gereken edep, sıkıntının kalkması için diliyle dua etmesi ve kalbiyle ona rıza göstermesidir. Eğer Allah duasına karşılık verirse şükreder, vermezse sıkıntının kalkmasını bekler ve sabreder; ümidini yitirip ilâhî rahmetten umudunu kesmez. Şüphesiz, Allah Teâlâ, yapılan duaya karşılık vermeyi, kulun istediği şeylerde değil, kendisinin irade ettiği konularda, kulun istediği vakitte değil, kendi istediği vakitte gerçekleştirmeyi garanti etti.

Eğer Allah senden sıkıntıyı giderirse, bu nimeti Allah'a ait gör, onu basit sebep ve vasıtalara bağlama. Âyetten anlaşılan edep budur. Bu konuda Hûd sûresinin 9-11. âyetlerinin tefsirinde geniş açıklama geçti. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Tefekkürden Yüz Çevirmenin Tehlikesi

Cenâb-ı Hak sonra, tefekkürden yüz çevirmeyi kınayarak şöyle buyurdu:

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهٖ مَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فٖى
شِقَاقٍ بَعٖيدٍ ﴿٥٢﴾ سَنُرٖيهِمْ اٰيَاتِنَا فِى الْاٰفَاقِ وَفٖٓى اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى
يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدٌ
﴿٥٣﴾ اَلَٓا اِنَّهُمْ فٖى مِرْيَةٍ مِنْ لِقَٓاءِ رَبِّهِمْ اَلَٓا اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحٖيطٌ ﴿٥٤﴾

52. ***De ki: "Ne dersiniz, eğer o** (Kur'an)**, Allah katından olup siz de onu inkâr etmişseniz, bu durumda, derin bir ayrılığa düşenden daha sapkın kim vardır?"***

53. ***Biz onlara dış âlemde ve kendi içlerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki onun** (Kur'an'ın) **gerçek olduğunu iyice anlasınlar. Rabb'inin her şeye şahit olması yetmez mi?***

54. ***Dikkat edin, onlar, Rab'lerine kavuşma konusunda şüphe içindedirler. Şunu bilin ki O, her şeyi kuşatmıştır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Ne dersiniz?* Söyleyin bana: *Eğer o Kur'an, Allah katından olup siz de,* ona iman etmeyi gerektiren bunca delil ve sebep varken, *onun Allah katından olduğunu* bilerek *inkâr etmişseniz, bu durumda, derin bir ayrılığa düşen sizlerden daha sapkın kim vardır?"*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onlara dış âlemde ve kendi içlerinde,* o Kur'an'ın hak olduğunu ve Allah katından geldiğini ispat eden *âyetlerimizi* ve delillerimizi *göstereceğiz ki onun* gerçek *olduğunu iyice anlasınlar."*

Dış âlemde gösterilecek delillerden bir kısmı şunlardır: Şehirlerin fethedilmesi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] gelecekte olacağını haber verdiği hadiseler, geçmişte meydana gelen olayların sonuçları, Allah Teâlâ'nın Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] ve halifelerine fetihleri kolaylaştırması, İslâm'ın dünyanın her yerine yayılması, doğudan batıya kadar her yeri harika bir şekilde hükmü altına alması.

Onlara içlerinde gösterilecek deliller, Mekke'nin fethi ve başlarına gelen olaylardır.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Dış âlemdeki deliller, geçmiş ümmetlerin harap olmuş ev ve eserleridir. İçlerindeki delil ise Bedir günü başlarına gelen azaptır."

Mücâhid ve değerleri demiştir ki: "Dış âlemdeki deliller, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ve müslümanların elinde fethedilen yerlerdir. İçlerindeki delil ise Mekke'nin fethidir."

Şöyle de denilmiştir: Dış âlemdeki deliller, göklerde ve yerde bulunan güneş, ay, yıldızlarla, onların vasıtasıyla gerçekleşen gece, gündüz, aydınlık, gölge, karanlıklar, bitkiler, ağaçlar ve nehirlerdir. İçlerindeki delil ise yaratılışın ilk nüvesi olan nutfenin rahimlerin karanlığında ince bir sanat ve eşsiz bir hikmetle oluşması, insanı hayrette bırakan âzaların yaratılması ve insan bünyesindeki sırlı terkiplerin düzene konulmasıdır. Şu âyet de bunu ifade etmektedir:

"Kendi içinizde de (O'nun varlığına ve birliğine dair) nice deliller var; hâlâ görmüyor musunuz?" (Zâriyât 51/21).[589]

Onlara dış âlemde ve içlerinde delillerimizi zaman zaman göstereceğiz ki bu şekilde onun yani Kur'an'ın yahut İslâm'ın veya tevhidin hak olduğunu iyice anlasınlar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Rabb'inin her şeye şahit olması yetmez mi?"* Bu, onların Kur'an'ın durumu hakkında tereddütleri ve Allah'ın bildirmesiyle yetinmeyerek mucize gösterilmesine ihtiyaç gösteren inatlarından dolayı bir kınamadır.

Yani Allah Teâlâ'nın her şeye şahit olması ve Kur'an'ın kendi tarafından geldiğini söylemesi onlara yetmedi mi ki kendilerine Kur'an'ın hak olduğunu ispat eden delillerin gösterilmesine ihtiyaç duyuldu?

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Onlar, Allah'ın dış âlemde ve nefislerinde göstermeyi vaat ettiği şeyleri ileride görecekler ve o zaman bu Kur'an'ın, her şeye şahit olan ve bütün gaybı bilen Allah katından indirildiğini yakînen bilecekler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dikkat edin, onlar, Rab'lerine kavuşma konusunda* büyük bir *şüphe içindedirler."* Bunun için Kur'an'ı inkâr ettiler. *"Şunu bilin ki O, her şeyi kuşatmıştır."* O, her şeyi, zâhiriyle bâtınıyla, bütün ayrıntılarıyla bilir; hiçbir şey O'na gizli kalmaz. O, onların inkâr ve şüphelerinin karşılığını kendilerine muhakkak verir.

---

589 Nakil ve açıklamalar için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/5.

52-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyet, delille iman etmeyle, ihsan makamında müşahedeye ulaşmayı içermektedir. Mana şudur: Onlara dış âlemde ve içlerinde bizim varlığımızı ispat eden delilleri göstereceğiz. Yani onlardan ayrı ve kendilerine bitişik âlemlerde bu delilleri göstereceğiz ki O'nun hak olduğunu, yani varlığının hak olduğunu iyice anlasınlar. Şüphesiz, ortaya konmuş bir sanat, kendisini yapan bir sanatkâra muhtaçtır.

Cenâb-ı Hak sonra, *"Rabb'inin her şeye şahit olması yetmez mi?"* âyetiyle onları murakabe makamına yükseltti. Sonra, *"Dikkat edin, onlar,* yani Allah'ı tanımayan kimseler *Rab'lerine kavuşma konusunda şüphe içindedirler"* âyetiyle, murakabe makamına müşahedeyi ekledi. Yani onlar dünyada fenâ fillâh halini elde ederek Rab'lerine kavuşmaktan şüphe içindedirler. Onda, kulun varlığı, Cenâb-ı Hakk'ın varlığı içinde yok olur, asıl vücut sahibi olarak sadece Allah kalır. Bilin ki Allah, her şeyi kuşatmıştır. Azamet denizi her şeyi kuşatmış, her şeyi yok etmiş ve O'nun varlığı ile birlikte hiçbir şey kalmamıştır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Seni, Allah'tan, O'nunla birlikte mevcut olan herhangi bir şey perdelemedi; çünkü O'nunla birlikte hiçbir şey yoktur. Seni sadece, O'nunla beraber mevcut olduğunu vehmettiğin şey perdeledi."

Yine İbn Atâullah-ı İskenderî aynı eserinde demiştir ki: "Bütün kâinat, O'nun var etmesiyle mevcut olmuştur. O'nun zatının birliği yanında her şey silinip gider. Yüce zatın birliği, her şeyin vücudunu yok eder; geride sadece ezelî zat kalır."

Kutub Abdüsselâm b. Meşîş, talebesi Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'ye demiştir ki: "Ey Ebü'l-Hasan, iman gözünü nur ile keskin hale getirirsen, yüce Allah'ı her şeyin içinde, her şeyin yanında, her şeyle birlikte, her şeyden önce, her şeyden sonra, her şeyin üstünde, her şeyin altında, her şeye yakın ve her şeyi kuşatmış olarak görürsün. Yakınlık O'nun vasfıdır, ihata sıfatıdır. O'nu bir yerde bulunmaktan, bir şeyle sınırlanmaktan, mekân ve cihetlerden, mesafe ile uzak ve yakın olmaktan, mahlûkata bağlı hareket etmekten uzak tut. Yüce Allah'ın evvel, âhir, zâhir ve bâtın sıfatları

yanında bütün varlığı silip at. O, sadece O'dur. Ezelde O'nunla birlikte hiçbir şey mevcut değildi; O şu anda da ezeldeki hali üzeredir."

Cenâb-ı Hakk'ın zatı için zaman, sınır, mekân ve yön düşünülmez; çünkü her şey, O'nun zatının azametinin tecellisi ve sıfatlarının nurlarıdır. Sınır, varlığı belirli olan şeyleri içine alır; O'nun zatının azametinin bir sınırı ve nihayeti yoktur. Hiçbir mekân ve yön O'nu içine alamaz; çünkü hepsi O'ndandır; O'na muhtaçtır, O'nun emrine tâbidir, O'na dönecektir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Allah Teâlâ, hakikat denizinin kaynağı yaptığı Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

Fussılet sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(42) ŞÛRÂ SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Şûrâ sûresi Mekke'de nâzil olmuştur; elli üç âyettir. Sûre adını 38. âyette geçen "şûrâ" kelimesinden almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonunda, *"Biz onlara dış âlemde ve kendi içlerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kur'an'ın) gerçek olduğunu iyice anlasınlar"* (Fussılet 41/53) buyruldu. Yani şüphesiz, Kur'an haktır. Yahut o, Allah'tan gelen bir vahiydir. Bu sûrenin başında da, *"Azîz ve hakîm olan Allah, sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder"* buyruldu. Bu âyet, öncesi için bir tamamlama gibidir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ عٓسٓقٓ ﴿٢﴾ كَذٰلِكَ يُوح۪ٓي اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكَۙ اللّٰهُ الْعَز۪يزُ
الْحَك۪يمُ ﴿٣﴾ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظ۪يمُ
﴿٤﴾ تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ
رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْاَرْضِۜ اَلَٓا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿٥﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Hâ Mîm.*

2. *Ayın Sîn Kâf.*

3. *Azîz ve hakim olan Allah, sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder.*

4. *Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. O yücedir, uludur.*

5. *(Allah'ın azametinden) neredeyse gökler üstlerinden parçalanacak! Melekler ise Rab'lerini hamd ile tesbih ederler ve yerdekiler için mağfiret dilerler. İyi bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hâ Mîm. Ayın Sîn Kâf."* Allah Teâlâ en iyisi bilir, bu harflerin her biri, Allah'ın habibinin değerinin yüceliğini gösteren bir vasfa işaret etmektedir.

"Hâ" şuna işaret etmektedir: Habibim, seni sevdik. Yahut sana bulca lutufta bulunduk yani sana mülk ve melekûtu verdik.

"Mîm" şuna işaret etmektedir: Sana mülk ve saltanat verdik.

"Ayın" şuna işaret etmektedir: Sana bilmediklerini öğrettik. Yahut seni peygamberlik için tahsis ettik.

"Sîn" şuna işaret etmektedir: Seni halkın efendisi, seyyidi yaptık.

"Kâf" şuna işaret etmektedir: Seni, huzurumuza yaklaştırdık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Azîz ve hakîm olan Allah, sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder."* Yani resûlüm, sana özel olarak verdiğimiz bu büyük hususiyetlere sahipken sana vahyettiğimiz gibi, senden öncekilere de bazı özel hususiyetler bahşedip kendilerine vahyettik.

İbn Atıyye tefsirinde, İbn Abbas'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Bu harfler, Allah Teâlâ'nın kendisine kitap indirdiği bütün peygamberlere

indirilen kitaplarda inmiştir."[590] Bunun için, Allah Teâlâ, "*Sana vahyettiği gibi, senden öncekilere de vahyetti*" buyurdu.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hâ, yüce Allah'ın halîm, hakîm ve hafiz isimlerinin başlangıç harfidir.

Mîm, yüce Allah'ın melik, mâcid (şan şeref sahibi), mümin ve müheymin (kullarını kontrol eden) isimlerinin başlangıç harfidir.

Ayın, yüce Allah'ın alîm ve alî isimlerinin başlangıç harfidir.

Sîn, yüce Allah'ın seyyid, semî' (işiten) ve serîu'l-hisab (hesabı süratli olan) isimlerinin başlangıç harfidir.

Kâf, yüce Allah'ın kâdir, kâhir, karîb (çok yakın) ve kuddûs (her türlü kusurdan uzak ve temiz) isimlerinin başlangıç harfidir. Allah Teâlâ bu harflere yemin ederek, '*Ey Muhammed, bu şekilde Allah sana ve senden önceki peygamberlere vahyeder*' buyurdu."[591]

İbn Atıyye demiştir ki: "Bu sûrenin başında 'Hâ Mîm' ile 'Ayın Sîn Kâf' birbirinden ayrı olarak söylendi. Meryem sûresinin başında ise böyle yapılmayıp bütün harfler, 'Kef He Ye Ayın Sâd' şeklinde birlikte söylendi. Bu, Hâ Mîm'ler için geçerli bir durum olsun diye böyle yapıldı."[592]

Nesefî bu bilgiye şunu eklemiştir: "Şûrâ sûreninin başındaki 'Hâ Mîm' bir âyettir, 'Ayın Sîn Kâf' ise ayrı bir âyettir. Meryem sûresinin başındaki "Kef He Ye Ayn Sâd" ise tek âyettir."[593]

Âyet şöyle bitiyor: "*Azîz ve hakîm olan* yani kahrı ile her şeye galip gelen, her sanat ve tedbirinde hikmet sahibi olan *Allah, sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Göklerde ve yerde ne varsa hepsi* mülk ve tasarruf olarak *O'nundur. O* şanı *yücedir;* saltanat ve delili *uludur.*"

590 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/25.

591 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/340.

592 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/25.

593 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/146.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette azametini açıklayarak şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ'nın yüce azameti ve şanının yüceliğinden *neredeyse gökler üstlerinden parçalanacak!"* Parça parça olup dökülecek! Âyetin, *"O, şanı yücedir;* saltanat ve delili *uludur"* âyetinden sonra gelmesi bunu gösteriyor.

Bazıları demiştir ki: Göklerin neredeyse parçalanıp dökülecek hale gelmesi, müşriklerin, "Allah'ın çocuğu vardır" demelerinden dolayıdır. Şu âyet bunu gösteriyor:

"Rahmân'a çocuk isnat etmelerinden dolayı neredeyse gökler parçalanacak yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir" (Meryem 19/90-91).

"Onlar, O'nun dışında birtakım dostlar edindiler" (Şûrâ 42/6) âyeti de bu manayı desteklemektedir.

"Neredeyse gökler üstlerinden parçalanacak" ifadesi şunu gösteriyor: Göklerin parçalanıp dökülmesi üst cihetinden başlayarak olacaktır. Bu parçalanmanın göklere tahsis edilmesi ilk tefsirine göredir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve celâlini gösteren en büyük âyetler, göğün üst cihetinde bulunmaktadır. Ayrıca, meleklerin bulunduğu yer, göğün üstüdür. Bu durumda gökler, meleklerin ağırlığından neredeyse çatlayacak hale gelirler. Nitekim bu durum bir hadis-i şerifte şöyle dile getirilmiştir:

"Sema, üzerindeki ağırlıktan dolayı gıcırdayıp ses verdi. Ses vermesi de haktır; çünkü semada bir meleğin rükû veya secde etmediği bir ayak kadar boş yer yoktur."[594]

İkinci tefsire göre âyet, göklerin, üstlerinden olduğu gibi altlarından da parçalanacak hale geldiğini öncelikle göstermektedir. Çünkü yeryüzünde söylenen bu çirkin söz (müşriklerin, 'Allah, eş ve çocuk edendi' sözleri), göğün üstünde tesirini gösterdiğine göre, göğün alt cihetine etki etmesi daha önceliklidir.

Bazıları, *"Neredeyse üstlerinden parçalanacak"* âyetinde parçalanacak şeyle kastedilenin yerin üstü olduğunu söylemiştir.

---

594 Tirmizî, Zühd, nr. 2312; İbn Mâce, Zühd, nr. 4190; Ahmed, *Müsned*, 5/173.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Melekler ise* gördükleri ilâhî azamet karşısında boyun eğerek *Rab'lerini hamd ile tesbih ederler ve yerdekiler için,* yeryüzündeki müminlerin ilâhî azaba uğramalarından korkarak onlar için *mağfiret dilerler."* Melekler Allah Teâlâ'nın kendilerine bahşettiği nimetlere hamdederek ve kâfirlerin O'nun gazabına koşmalarına hayret ederek yüce Allah'ın birliğini ikrar ve ilan ederler, O'nu zatına yakışmayan sıfatlardan yüce ve uzak tutarlar. Ayrıca, yüce Allah hakkında layık olmayan sözlerden uzak kalan yeryüzündeki müminlerin affedilmesi için Allah'a yalvarırlar.

Âyet şöyle bitiyor: *"İyi bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* Bunun için onlara, kendisini zatı hakkında câiz olmayan sıfatlarla nitelemelerine karşılık hemen azap etmez.

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Hâ Mîm. Ayın Sîn Kâf."

"Hâ", Allah Teâlâ'nın, velilerini övmesine ve onların kıymetini yüceltmesine işaret etmektedir.

"Mîm", Allah Teâlâ'nın, velilerini maddi âlemde ve melekûtun sırlarında tasarruf sahibi yapmasına işaret etmektedir.

"Ayın", velilerin yüksek rütbelerine veya kendilerine Allah tarafından bahşedilen ledünnî ilimlerine işaret etmektedir.

"Sîn", velilerin üstünlüğüne, nurlarının ve sırlarının yüceliğine işaret etmektedir.

"Kâf", velilerin yüce Allah'a yakınlıklarına ve ilâhî huzura yaklaştırılmalarına işaret etmektedir. Ârifler öyle bir yakınlık hali yaşarlar ki vücutları sevdiklerinin varlığında kaybolur; son derece yakınlıktan dolayı yakınlık da ortadan kalkar; bu şekilde mukarrebîn sınıfında has dostlardan olurlar.

Vahiy dört kısımdır: 1. İlâhî hükümleri bildiren vahiy. 2. Rüyada alınan vahiy. 3. İlham şeklindeki vahiy. 4. Gizli ilimleri bildiren vahiy. Birinci vahiy, peygamberlere hastır. Üçüncü vahiy çeşidinde veliler, pey-

gamberlere ortaktır. Gizli ilimleri bildiren vahiy, insanların gayb olan bazı bilgelere ulaşmasıdır.

Allah Teâlâ'nın, *"Neredeyse gökler üstlerinden parçalanacak"* âyetinin manası şudur: Allah Teâlâ'nın heybetinden ve ululuğundan neredeyse gökler parça parça olacak. Bunun sebebi şudur: Göklerin maddi tarafı latif hale geldiğinden, Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait sırların manalarının büyüklüğünü idrak etti. Ruhlar da böyledir. Ruh latif hale gelip beşerî yönü inceldiğinde, Hak Teâlâ'nın azametini, celâlini ve cemâlini idrak eder. Ruh, bedenle olan bağlantısından ve hevâya tâbi olmasından dolayı beşeriyet yönü katı hale gelince perdesi kalınlaşır; böylece yakınlık hali içinde olacak özelliğe sahipken, Cenâb-ı Hakk'ın huzurundan uzakta kalır.

Allah Teâlâ'nın, *"Melekler, yeryüzündekiler için istiğfar ederler"* âyeti ne güzel bir müjde içeriyor. Şu insanın kıymetinin yüceliğine bak! İnsan ne kadar yüce ki Cenâb-ı Hak şerefli meleklerini onun emrine verdi, melekler onun için istiğfar ediyorlar ve onun iyiliğine çalışıyorlar. Bu durumda ey kul, azıcık aklın ve temyiz gücün varsa Allah'tan utan; inkâr ve isyana dalma!

Müşriklerin Acziyet ve Zilleti

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin yaptıklarını ret ve inkâr ederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَاءَ اللّٰهُ حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ وَمَا اَنْتَ عَلَيْهِمْ
بِوَكِيلٍ ﴿٦﴾ وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ
حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ
﴿٧﴾ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَهُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ
وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٨﴾ اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَاءَ
فَاللّٰهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِي الْمَوْتٰى وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٩﴾

6. ***Onlar, Allah'tan başka dostlar edindiler; Allah ise onları daima gözetlemektedir. Sen onlara vekil değilsin.***

7. ***Sana böylece Arapça bir Kur'an vahyettik ki şehirlerin anası olan Mekke'de ve onun çevresinde bulunanları uyarasın ve hakkında asla şüphe olmayan toplanma günüyle onları korkutasın. Onlardan bir grup cennette, bir grup ise alevli ateştedir.***

8. ***Allah dileseydi onları*** *(aynı dine mensup)* ***tek ümmet yapardı; fakat O, dilediğini rahmetine kavuşturur; zalimlerin ise hiçbir dostu ve yardımcısı yoktur.***

9. ***Yoksa onlar Allah'tan başka dostlar mı edindiler? Halbuki gerçek dost Allah'tır. O ölüleri diriltir, her şeye kadirdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, Allah'tan başka dostlar edindiler; Allah ise onları daima gözetlemektedir."* Onlar, kendilerine ibadet ettikleri ve sevgi duydukları birtakım ortaklar edindiler. Halbuki Allah onların bütün hallerini ve amellerini kontrol etmekte olup kendilerine yaptıklarının karşılığını verir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sen onlara vekil değilsin."* Sen onların üzerinde, kendilerini imana zorlayacak bir vekil değilsin. Bu hüküm, daha sonra gelen cihad âyetiyle kaldırılmıştır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların işi sana havale edilmiş değildir; senin vazifen sadece sana indirilen vahiyle onları uyarmandır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sana böylece* yani eşsiz bir vahiy şekliyle ve apaçık *Arapça bir Kur'an vahyettik."* Onda senin ve kavmin için hiçbir karışıklık yoktur. *"Onu sana, şehirlerin anası olan Mekke'de ve onun çevresinde bulunanları uyarasın diye indirdik."*

Mekke'ye, şehirlerin anası/merkezi denmesi, yeryüzünün onun altından başlanarak yayılmasındandır. Yahut Mekke, şehirlerin en şereflisi olduğu için ona "şehirlerin anası/merkezi" denmiştir. Kur'an,

Mekke'de oturan Araplar'la diğer bölgelerdeki insanları uyarmak için indirilmiştir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bütün âlem, Kâbe'yi çepeçevre sarmıştır; çünkü o, yerin tam ortasındadır."[595]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve bu Kur'an'ı sana hakkında asla şüphe olmayan toplanma günüyle* yani kıyamet günüyle *onları korkutasın diye indirdik."* Çünkü o gün, bütün insanlar bir araya toplanır. Ayrıca ruhlar bedenlerle buluşur. O öyle bir gündür ki dehşetini kelimeler ifade edemez. O günün meydana geleceğinde hiçbir şüphe yoktur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bir grup cennette, bir grup ise alevli ateştedir."* İnsanlar hesap yerinde toplanıp hesapları görüldükten sonra birbirinden ayrılırlar; bir grup cennete, bir grup cehenneme gider.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah dileseydi onları,* dünyada *tek ümmet yapardı;* ya hepsi hidayet üzere olurdu ya da hepsi sapkınlık içinde kalırdı. *Fakat O, dilediğini rahmetine kavuşturur;* dilediğini de azabı içinde bırakır." Bu manayı âyetin devamı göstermektedir. Rahmet ve azap birbirinden farklı olduğu için ona girenlerin durumu da birbirinden farklı olur. Allah Teâlâ, bütün insanların tek ümmet olmasını istemedi, bilakis onları iki grup yaptı ve böylece herkese kendisi için yaratıldığı şeyi (ameli ve âkıbeti) kolaylaştırdı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zalimlerin ise hiçbir dostu ve yardımcısı yoktur."* Kâfirler için hiçbir şefaatçi ve kendilerinden azabı giderecek kimse yoktur.

Ebüssuûd demiştir ki: "Âyet-i kerimenin devamı, 'tek ümmetle' kastedilenin 'inkârda tek ümmet' olmayı gerektiriyor. *'Bir zamanlar insanlar tek ümmetti'* (Bakara 2/213) âyetinde kastedilen ise iki tefsirden birine göre, insanların inkârda tek ümmet olmasıdır. Onlarla kastedilen, Hz. İdris'in veya Hz. Nuh'un fetret dönemindeki insanlardır. Eğer Allah dileseydi, onlara, kendilerini zikredilen toplanma günü ve ondaki dehşetli korkularla uyaracak bir peygamber göndermeden onları inkâr üzüre birleşmiş tek bir ümmet yapardı. Böylece onlar, içinde bulundukları inkâr

595 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/342.

halinde kalırlardı. Fakat Allah, dilediğini rahmetine dahil eder; hepsine birden onları uyaracak bir peygamber gönderir. Onlardan bir kısmı peygamberin yaptığı uyarıdan etkilenir, ona tâbi olarak hakkı tanır; böylece Allah Teâlâ onları iman ve taatte muvaffak eder ve kendilerini rahmetine dahil eder. Diğerleri ise peygamberin yaptığı uyarıdan hiç etkilenmeyip azgınlıklarına devam ederler. Onlar, kendilerine zulmedenlerdir. Bu kimseler, dünyada içinde bulundukları inkâr halinde kalırlar; ahirette ise işlerini görecek bir dostları ve kendilerini azaptan kurtaracak bir yardımcıları bulunmadan kızgın ateşin içinde olurlar."[596]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa onlar Allah'tan başka dostlar mı edindiler?"* Bu, zalimler için hiçbir dost ve yardımcının bulunmadığını bildiren önceki âyeti destekleyen bir cümledir. Mana şudur: Allah'tan başkasını dost edinen kimseler için dost yoktur; O'ndan başkasını dost edinmek uygun değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Gerçek dost Allah'tır."* Eğer gerçek bir dost edinmek istiyorsanız, bu dost yüce Allah'tır, O'ndan başka hakiki dost yoktur. *"O ölüleri diriltir."* Yani O'nun işi, ölüleri diriltmektir. *"O her şeye kadirdir."* Bu durumda, dost edinilmeyi hak eden O'dur. Öyle ise hiçbir şeye gücü yetmeyenleri değil, sadece O'nu dost edinsinler. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

6-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Her kim hevâsına (nefsinin kötü arzularına) tâbi olur, Allah'ın koyduğu bir haddi (ilâhî emri) terkeder yahut Allah'a verdiği bir sözü bozarsa o kimse şeytanı kendisine dost edinmiş biridir. Allah bu kimseyi bilir, onun işi Allah'a gizli değildir, hesabı Allah'a aittir. Hesaptan sonra Allah dilerse ona azap eder, dilerse affeder."[597]

İnsanlara vaaz eden yahut onları Allah'a davet eden kimseye denir ki: "Onlar, sana sırt çevirirse kendileri için üzülme! Allah onların halini gözetlemektedir, sen onların vekili değilsin."

---

596 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/9.

597 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/342.

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'a davet ediyor ve insanları Kur'an'la uyarıyordu. Bundan sonra kim ona tâbi olursa cennetlik olur; kim de ona aykırı davranırsa cehennemlik olur. Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] sonra insanları uyaran ve onları Allah'a sevkeden ârifibillâh halifeleri kaldı. Kim onların sohbetine girer ve kendilerine tâbi olursa cennet ehlinden olur. Bu kimse, marifet cennetine veya ahirette en güzel nimetlerin ihsan edildiği cennete yahut her ikisine girer. Kim onlardan uzaklaşıp yüz çevirirse ateşe girer. Bu, yüce Allah'tan kopma ateşi veya kızgın cehennem ateşidir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İnsanlar bugün dünyada iki gruptur. Biri, taatlerin derecelerinde, ibadetlerin veya müşahedelerin halâveti (manevi tadı) içindedir; diğeri ise şirkin karanlıkları ve inkârın azapları içinde bulunmaktadır. Onlar dünyada bu şekilde iki grup oldukları gibi, yarın ahirette de iki grup olurlar. Bir grup Allah'a kavuşur, diğer grup ise cehennemlik olur. Eğer Allah hepsini doğru yolda toplamak isteseydi, buna mani olacak kimse bulunmazdı."[598]

Allah Teâlâ'nın, *"Asıl dost sadece Allah'tır"* âyeti, Allah'a yönelmeye ve O'ndan başkasını terketmeye bir teşviktir. Nitekim bir tanesi şöyle demiştir: "Allah'ı dost edin, insanları terket. Her kim Allah Teâlâ'dan başkasını dost edinirse Allah onu kendi haline bırakır ve sevgisinden uzaklaştırır."

Hüküm Allah'a Aittir

Cenâb-ı Hak sonra, bir ihtilaf anında meseleyi kendisine getirmeyi emrederek şöyle buyurdu:

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللّٰهِ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبِّي عَلَيْهِ
تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿١٠﴾ فَاطِرُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ
مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ لَيْسَ

598 bk. Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/342.

كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١١﴾ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمٰوَاتِ

وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٢﴾

10. ***Hangi hususta ayrılığa düşerseniz bilin ki onun hükmü Allah'a aittir. İşte, rabbim olan Allah budur. Ben sadece O'na güvenip dayandım ve sadece O'na yöneliyorum.***

11. ***O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır. O size kendinizden eşler, hayvanlardan da*** *(onlar için)* ***çiftler yarattı. O sizi bu düzen içinde üretip çoğaltıyor. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitendir, her şeyi görendir.***

12. ***Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. O, dilediğine rızkı bolca verir, dilediğinden de kısar. O, her şeyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hangi hususta ayrılığa düşerseniz bilin ki onun hükmü Allah'a aittir."* Bu âyet, Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] müminlere söylediği sözü hikâye etmektedir. *"İşte, rabbim olan Allah budur"* âyeti bunu gösteriyor. Mana şudur: Ehl-i kitap ve müşrik kâfirlerin din işlerinde size karşı geldiği konularda, sizin ve onların ayrı düştüğü hususlarda hüküm Allah'a aittir, iş O'na havale edilmiştir; O, haklı olanlara sevap verir, hakkı iptal için çalışanlara ise azap eder.

Tercih edilen görüş, âyetin herkesi içerecek şekilde umumi olmasıdır. Buna göre mana şöyle olur: Ey insanlar, din işlerinde hangi konuda görüş ayrılığına düşerseniz, bu şeyin iman esaslarına veya dinin diğer konularına ait olması farketmez, onun hükmü Allah'a aittir. Allah Teâlâ, diğer bir âyette şöyle buyurmuştur:

"Herhangi bir konuda çekişmeye düşerseniz, onu Allah'a ve Resûlü'ne götürün" (Nisâ 4/59).

Buna göre, din konusunda görüş ayrılığına düşülen her şey, önce Allah'ın kitabına arzedilir. Orada cevap bulunamazsa Allah Resûlü'nün sünnetine arzedilir. Sonra icmâa, sonra kıyasa başvurulur. Bunlar, dinin temel hüküm kaynaklarıdır; dinî hükümler onlardan elde edilir. Kim onların dışına çıkarsa bâtıla dalmış olur. Allah'ın kitabında ve resûlünün sünnetinde iman esasları ve dinin hükümleri konusunda yeterli bilgi vardır. Eğer onlarda açık bir nas (âyet ve hadis) bulunmazsa icmâ ve kıyas devreye girer.

Şöyle denilmiştir: Mükellef olmadığınız veya bilmeye bir yol bulamadığınız ilimlerde görüş ayrılığına düşerseniz, "En doğrusunu Allah bilir" deyin.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"İşte, rabbim olan Allah budur."* Yani bu şekilde şanı yüce olan Allah, benim sahibim ve işlerimi düzenleyendir. *"Ben,* bütün işlerimde başkasına değil, *sadece O'na güvenip dayandım ve sadece O'na yöneliyorum."* Başıma gelen bütün işlerde ve hallerde O'ndan başka hiç kimseye değil, sadece O'na yöneliyorum.

Tevekkül sürekli olan bir iştir; yönelme ise sebepleri oluştukça her an yenilenen ve çok defa meydana gelen bir iştir; bunun için âyette, tevekkül mâzi, yönelme ise muzâri sigasıyla söylendi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır."* Onları yaratan ve ortaya koyandır. *"O size kendinizden,* sizin cinsinizden *eşler,* kadınlar *yarattı; hayvanlardan da* kendi cinslerinden *çiftler yarattı."* Yahut sizin için hayvanlardan erkek ve dişi sınıflar yarattı. *"O sizi bu düzen içinde üretip çoğaltıyor."* Yani sizleri bahsedilen bu eşsiz tedbir ve düzen içinde çoğaltıyor. Allah, insanları ve hayvanları erkekli dişili çiftler halinde yarattı, onların birleşmesiyle döllenme ve doğum gerçekleşip nesilleri devam etmektedir.

Herevî demiştir ki: "Allah onları evlenip çiftleşme yoluyla çoğaltır."

Âyet şöyle devam ediyor: *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."* Yani bu harika düzen ve işleri geçekleştirme konusunda O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"O her şeyi işitendir, her şey görendir."* O, işitilecek her şeyi, bir kulak olmadan işitir; görülecek her şeyi bir göz kapağı olmadan görür. Allah Teâlâ, bu iki sıfatından bahsetti ki O'nun bir benzeri bulunmadığı gibi, kendisi için bir sıfatın bulunmadığı vehmedilmesin. Önce, yüce zatına hiçbir şeyin benzemediğinin zikredilmesi, O'nun işitmesinin ve görmesinin bizim işitmemiz ve görmemiz gibi olmadığını bildirmek içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerin ve yerin anahtarları,* onların hazinelerinin anahtarları *O'nundur. O, dilediğine rızkı* genişletip *bolca verir, dilediğinden de kısar."* Yani dilediği kimsenin, sonsuz hikmetine uygun olarak rızkını daraltır.

"O, her şeyi bilendir." O'na hiçbir şey gizli kalmaz. O, dilemesinin ve sonsuz hikmetinin gerektirdiği şekilde, herkese, yapılması uygun olanı yapar.

İbn Arafe demiştir ki: "Bu âyetler Allah Teâlâ'nın bütün kemal sıfatlarını içermektedir.

Yüce Allah'ın kudreti, *'O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır'* âyetinde geçmektedir.

Yüce Allah'ın birliği, *'O'nun benzeri hiçbir şey yoktur'* âyetinde geçmektedir.

Yüce Allah'ın iradesi, *'O, dilediğine rızkı bolca verir, dilediğinden de kısar'* âyetinde geçmektedir. Çünkü rızkı, bazılarına bolca vermek sadece iradeyle olur.

Yüce Allah'ın ilmi, *'O her şeyi bilendir'* âyetinde geçmektedir.

Yüce Allah'ın kelâmı, *'Allah bunu size din kıldı'* âyetinde geçmektedir. Âyetin muradı, dinî hükümdür. O, Allah'ın mükellef kulların amelleriyle alakalı hitabıdır. O'nun hitabı, kelâmıdır."

Hâşiyetü'l-Fâsî'de[599] bu açıklamaya şu eklenmiştir: "Yani bu vasıflardan her biri hayat sıfatını gerektirmektedir. Zaten Allah Teâlâ, bu

599 Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

sûrenin dokuzuncu âyetinde, *'O, ölüleri diriltir'* buyurmuştur. Diriltmek sadece diri olandan meydana gelir."

10-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, *"Din konusunda ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyde, hüküm Allah'a aittir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: 'Bir şeyin doğruluğuna ulaşamayıp o konuda fikirleriniz çelişirse, kendi tedbirinizi terkedip Cenâb-ı Hakk'ın tedbirini müşahedenin gölgesine sığının ve O'nun kolaylaştırdığı hükmüne göre ne yapmanız gerektiğine bıkın.'

Yine şöyle denilmiştir: 'Kalpleriniz, nefislerinizin vesvesesiyle meşgul olup hükmünüz saadet üzeri mi cereyan ediyor yoksa isminiz şekavet listesinde mi geçiyor? Bunu bilemediğiniz zaman, o konuyu Allah'a havale edin, içinde bulunduğunuz vakitte Allah'ın emriyle meşgul olun; âkıbetinizi bilme imkânınız olmayan bir konuda tefekkürle (sonum ne olacak düşüncesiyle) uğraşmayın.'"[600]

Allah Teâlâ'nın, *"Allah, gökleri ve yeri yoktan var edendir"* âyetinin manası şudur: Cenâb-ı Hak, onları, gaybın sırlarından ortaya çıkardı, onlarda ve kâinattaki diğer varlıklarda tecelli etti. Allah, hikmet âlemi dünyada, nesilleriniz devam etsin diye sizin için zevceler yarattı. Sizler, bu şekilde birbirinizden üreyip çoğalırsınız. Yüce Allah, hayvanların nesilleri devam etsin diye de onlardan erkekli-dişili çiftler yarattı. Ceberût denizine gelince, onun benzeri hiçbir şey yoktur.

Âriflerden biri demiştir ki: "Âh şunu bir bilseydim; Allah ile birlikte bir şey var mı ki O'na benzesin veya benzemesin. Allah Teâlâ ezelde mevcut iken kendisiyle birlikte hiç kimse yoktu; O şu anda da ezeldeki hali üzeredir. Buna göre, *'O'nun benzeri hiçbir şey yoktur!'* âyetinin manası şudur: O'nunla birlikte hiçbir şey yoktur ki O'na benzesin."

Ârif müfessirlerden Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), Vâsıtî'den naklen demiştir ki: "Tevhidle ilgili her şey bu âyetten çıkmaktadır. Şu bir geçektir ki kul hakikat adına ne söylese, onda muhakkak bir kusur vardır,

600 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/343 (Kahire 1999).

bu konuda ibareler (söz ve kelimler) noksandır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kulların ölçülerine göre tanıtılamaz. Bir şeyi tanıtan kimse, tanıttığı şeyi yakından görmelidir. Allah Teâlâ, yüce zatını bir mahlûkun (dünyada, baş gözüyle, perdesiz) görmesinden yücedir."[601]

Velilerden Şiblî demiştir ki: "Vehimlerinizle seçip tanıttığınız, akıllarınızla tam manasıyla idrak ettiğiniz her şey size aittir, size çevrilir. Onlar sizin gibi sonradan var edilip ortaya konmuş şeylerdir. Şüphesiz, Allah Teâlâ'nın hakikati, herhangi bir sözle ifade, vehimle idrak yahut ilimle ihata edilmekten yücedir; çünkü O'nu hiçbir ilim ihata edemez. Halbuki, *'O evveldir, âhirdir, zâhirdir ve bâtındır'* (Hadid 57/3) âyetinde geçtiği gibi, O'nda, birbirine zıt sıfatlar birleşmiştir. Bu sıfatların hakikatinden hangi ibare haber verebilir? Hayır, onların hakikatini hiçbir ibare anlatamaz. Onları anlatmaktan ibare noksan kalır, dil lâl olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *'O'nun benzeri hiçbir şey yoktur'* buyurmuştur."[602]

Yüce Allah'ın Kulları İçin Emrettiği Din

Cenâb-ı Hak, zâtını ve sıfatlarından bahsettikten sonra, kullarına emrettiği dinden bahsederek şöyle buyurdu:

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصّٰى بِهٖ نُوحًا وَالَّذٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَمَا
وَصَّيْنَا بِهٖٓ اِبْرٰهٖيمَ وَمُوسٰى وَعٖيسٰٓى اَنْ اَقٖيمُوا الدّٖينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا
فٖيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكٖينَ مَا تَدْعُوهُمْ اِلَيْهِ اَللّٰهُ يَجْتَبٖٓي اِلَيْهِ مَنْ يَشَٓاءُ
وَيَهْدٖٓي اِلَيْهِ مَنْ يُنٖيبُ ﴿١٣﴾ وَمَا تَفَرَّقُٓوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا
بَيْنَهُمْ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ
وَاِنَّ الَّذٖينَ اُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفٖي شَكٍّ مِنْهُ مُرٖيبٍ ﴿١٤﴾

601 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/224.

602 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/261-262; Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/224.

13. *O, "Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin" diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi sizin için de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın şey, müşriklere ağır geldi. Allah dilediğini kendisine seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir.*

14. *Onlar kendilerine bilgi geldikten sonra, sadece aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer (azabın) belli bir süreye ertelenmesiyle ilgili Rabb'inden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi. Onlardan sonra kitaba vâris yapılanlar da onun hakkında derin bir şüphe içindedirler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, din hakkında Nuh'a tavsiye ettiğini sizin için de kanun olarak koydu."* Yani Allah, Nuh'a ve ondan sonraki din sahibi, ülü'l-azm meşhur peygamberlere kesin olarak emrettiği şeyleri sizin için de ilâhî bir kanun olarak açıklayıp ortaya koydu. Dinin bahsedilen bu peygamberlere nisbet edilmesi, onun peygamberlerin üzerinde ittifak ettiği kadim bir din olduğunu belirtmek içindir. Peygamberler içinde özellikle bu peygamberlerin (Hz. Nuh, Hz. Muhammed, Hz İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın) zikredilmesi ise onların şanlarının yüceliğini göstermek ve hemen herkesin onların çoğunun peygamberliğinde ittifak ettiklerinden dolayı, kâfirlerin kalplerini onların davet ettiği bu dine çekmek içindir.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, tavsiyeyi Hz. Nuh'a ve Hz. İbrahim'e tahsis etti, vahyi ise peygamberimiz Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] tahsis etti. Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem], peygamberlerin sonuncusu olduğu için, onun kalbine atılan şey vahiy yapıldı. Ondan önceki peygamberler, kendisine tâbi olup onun şeriatıyla insanları uyarıp onun âhir zamanda ortaya çıkacağını ve isminin Ahmed olduğunu bildirdikleri için, bu onların kavimlerine ona iman etmeleri için bir tavsiyeleri olmuştur. Açıklama için İbn Arafe'nin tefsirine bakınız.

Hz. Nuh'a [aleyhisselâm] yapılan tavsiyenin önce zikredilmesi, onlara emredilen dinin çok eski bir din olduğunu bildirmek içindir. Yani böyle bir dini inkâr etmek uygun değildir.

Cenâb-ı Hak sonra, onlara tavsiye ettiği şeyi açıklayarak şöyle buyurdu: *"Dini* yani İslâm dinini *ayakta tutun."* O, Allah Teâlâ'nın birliğini ikrar etmek, taatine sarılmak, O'nun kitaplarına, peygamberlerine, hesap gününe ve imanın diğer rükünlerine iman etmektir.

Dinin ayakta tutulmasından kasıt, onun farzlarını hakkı ile yerine getirmek, onları bozacak bir şeyden korumak, ilâhî emirleri yapmaya sürekli devam etmek ve yapılması istenen şeyleri hakkı ile yerine getirmek için bütün gayretini sarf etmektir.

Vasiyet şöyle devam ediyor: *"Onda ayrılığa düşmeyin."* Yani dinde ihtilaf etmeyin. Cemaat rahmettir, ayrılık ise azaptır. Âyetin amacı, dinin asıllarında (itikad konularında) görüş ayrılığından sıkındırmaktır; yoksa farklı asırlarda yaşayan ümmetlerin durumuna göre değişiklik arzeden dinî hükümlerdeki ayrılıktan değildir. Allah Teâlâ, ilâhî hükümlerin ümmetlere göre değişiklik arzedeceği hakkında şöyle buyurmuştur:

"Sizden her biriniz için bir şeriat ve yol koyduk" (Mâide 5/48).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat kendilerini çağırdığın şey,* yani Allah'ın birliğine iman ve putlara ibadeti terketmek *müşriklere ağır geldi."* Halbuki senin çağırdığın bu şeyler, dini ayakta tutmaktır. *"Allah dilediğini kendisine seçer;* onu hakta muvaffak ederek ve istikamet üzere tutarak kendine çeker ve kalbini hakta toplar. *Ve Allah, kendisine* yani taatine *yöneleni doğru yola iletir."* Buna göre, seçilme kalbin tasdikine bağlıdır; yönelme ise zâhirde kulun taate muvaffak edilmesidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* yani peygamberlerinden sonra Ehl-i kitap, *kendilerine ilim geldikten sonra, sadece aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler."* Onlar, dinde ayrılığın sapkınlık ve bunun peygamberlerin diliyle kendisine azap vaat edilen bir iş olduğunu bildikten sonra, sırf haset, baş olma hırsı ve haksız yere tavırdan dolayı ayrılığa düştüler.

Yahut onlar, kendisine çağrıldıkları İslâm hakkında, sadece kendilerine onun hakikati hakkında bilgi geldikten sonra ayrılığa düştüler ve onlardan bazısının iman ettiği gibi iman etmediler. Onlar, Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ve Kur'an'ın hak olduğunu gösteren delilleri gödükleri halde ona iman etmediler; çünkü Ehl-i kitabın ellerindeki kitapta Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] sıfatlarını bulunmaktaydı.

Yahut onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilmesiyle ilgili ilimden sonra ayrılığa düştüler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer azabın belli bir süreye,* kıyamet gününe *ertelenmesiyle ilgili Rabb'inden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi."* Aralarında hüküm verilir ve o büyük suçu (inkâr ve şirki) işlediklerinde helâk edilirlerdi.

"Onlardan sonra kitaba vâris yapılanlar, müşrikler *de onun hakkında* yani Kur'an hakkında *derin bir şüphe içindedirler."* Onlar da Kur'an hakkında derin bir şüpheye düşmüştür. Bu âyet, Ehl-i kitabın inkâr şeklini açıkladıktan sonra, müşriklerin inkâr şeklini açıklamaktadır. Mana şudur: Ehl-i kitap'tan sonra yani onlara kitapları verildikten sonra, kendilerine Kur'an verilen müşrikler de Kur'an hakkında derin bir şüphe içindedir.

Âyetin zâhirinden anlaşılan şudur: Burada geçen ayrılık sadece, Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] durumu hakkındadır; çünkü âyetin bağlamı, sadece bu ümmetin halini açıklamak içindir. Burada peygamberlerin söylenmesi sadece, bu ümmete emredilen dinin, üzerinde bu büyük zatların ittifak ettiği kadim bir din olduğunu ortaya koymak içindir. Böyle yapılması, emredilen dini ayakta tutmanın farz olduğunu tekitle ifade etmek, onda ayrılık ve ihtilafa düşmekten de şiddetle sakındırmak içindir. Önceki peygamberlerin ümmetlerinin dinde ihtilafa düştüklerinin belirtilmesi, kendilerinden istenen şeyi çok defa ihlal ettikleri fikrini vermektedir. Bu açıklamayı Ebüssuûd yapmıştır.[603]

603 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 6/13.

13-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın, kuvvetli kulları için emrettiği din ve peygamberlerinin havassına tavsiye ettiği şey şudur: Bâtında sadece Allah'ı müşahede edin ve zâhirde kulluk vazifelerini hakkı ile yerine getirin. İşte, üzerinde ittifakın farz olduğu dini ayakta tutmak budur. Fakat bu hale sadece nefislerin ölmesinden, başların hak için yere serilmesinden ve bütün malın hak yolunda verilmesinden sonra ulaşılır. Bunun için o, Mevlâ'sıyla birlikte varlıklara bakanlara çok zor ve ağır gelir. Allah Teâlâ, *"Fakat kendilerini çağırdığın şey, müşriklere ağır geldi"* buyurmuştur. Kul, az önce söylediklerimizi yapmaya muvaffak edildiğinde ve O'nun yoluna girdiğinde, Rabb'i onu, yolunda gitmeye sevkettikten sonra özel huzuru için seçer. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Allah dilediğini kendisine seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir."

İctiba (Allah'ın seçmesi) cezbedir; inâbe (O'na yönelmek) ise yolunda gitmektir.

Allah'ın seçmesi, hakikat içindir; O'na yönelmek ise şeriat ve tarikat içindir.

İctibanın (Allah tarafından seçilmenin), hidayetten önce söylenmesi, ona verilen önemden dolayıdır. Çünkü cezbe, ilâhî bir yardım olup Allah onu velilere özel olarak vermiştir. İnâbe ise hidayet olup ona, şeriata sımsıkı sarılan herkes ulaşır.

Cezbenin (Allah tarafından seçilip çekilmenin) hakikati, halkı halksız müşahede etmektir (onlarda bir varlık görmeyip sadece Allah'ı müşahede etmektir). Fakat sülûkün hakikati, varlıkları, Hak'tan ayrı müşahede etmektir. Sülûkte cezbenin hakikati, Hakk'ı varlıkların kalıbında (bütün varlıklarda) müşahede etmektir. Yahut halkı, Cenâb-ı Hakk'ın mazharı (esmasının tecelli mahalli) olarak görmektir.

Maneviyat yoluna girmiş insanlar üç gruptur:

Bir grup, sadece cezbe halinde tutulur.

Bir grup sadece seyrü sülûk halindedir.

Diğer grup ise seyrü sülükle birlikte cezbe halini yaşayanlardır.

İlk iki grup, insanları terbiye ve irşad için uygun değildir. Üçüncü grup, manevi terbiyeye ehil ve uygundur. Bu gruptaki kimse, önce seyrü sülûk (amel ve mücâhede) yapar, peşinden fenâ makamında ilâhî huzura çekilir. Sonra bekâ makamında seyrü sülûke döndürülür (irşad için insanların içine gönderilir).

Peygamberlik hakkında görüş ayrılığına düşüldüğü gibi, velilik hakkında görüş ayrılığına düşülmesi de öteden beri devam eden bir durumdur. Hal böyle olunca, insanları Allah'a davet eden kimsenin, nefsini Allah'a davette gayrete getirmesi ve insanların kendisi hakkındaki görüş ayrılığına aldırış etmemesi gerekir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

فَلِذٰلِكَ فَادْعُۚ وَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَۚ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْۚ وَقُلْ اٰمَنْتُ بِمَٓا
اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنْ كِتَابٍۚ وَاُمِرْتُ لِاَعْدِلَ بَيْنَكُمْۜ اَللّٰهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْۜ لَنَٓا
اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْۜ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْۜ اَللّٰهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَاۚ
وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُۜ ﴿١٥﴾ وَالَّذ۪ينَ يُحَٓاجُّونَ فِي اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُج۪يبَ لَهُ
حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَد۪يدٌ ﴿١٦﴾

15. ***İşte onun için sen*** *(insanları tevhide)* ***davet et ve sana emredildiği gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: "Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara inandım. Bana aranızda adaletle hükmetmem emredildi. Allah bizim de sizin de Rabb'inizdir. Bizim işlerimiz*** *(sorumluluk ve sonucu itibariyle)* ***bize, sizin işleriniz ise size aittir. Aramızda tartışılacak bir konu yoktur. Allah hepimizi bir araya toplayacaktır, dönüş O'nadır."***

16. ***İnsanların çoğu ilâhî daveti kabul edip dine girdikten sonra, Allah'ın dini hakkında tartışmaya girenlerin delilleri Rab'leri katında geçersizdir. Onlara büyük bir gazap ve şiddetli bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İşte onun için sen (insanları tevhide) davet et."* Yani insanların din konusundaki ayrılığından ve bu sebeple içine düştükleri değişik inkâr hallerinden dolayı onları sağlam Hanîf dini üzere birleşip ittifak etmeye davet et. *"Ve sen* Hanîf dini üzere kalmaya ve ona davet etmeye, *emredildiğin gibi* yani Allah'ın sana emrettiği şekilde *dosdoğru ol."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, uğruna yarışacakların yarışmasına layık olan kadim sağlam dini, size din olarak koyduğu için, insanların hepsini onu ayakta tutmaya ve onun gereğiyle amel etmeye çağır. Şüphesiz, onların her birinin din hakkındaki ihtilaf ve şüpheleri, hak dine davet için bir sebeptir.

Bir diğer mana: İnsanları (Allah tarafından emredilen) bu meşru dine davet et; sana emredildiği ve vahyedildiği gibi onda ve ona davette istikamet üzere ol.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların* bâtıl *heveslerine* ve bozuk inançlarına *uyma. De ki: Ben, Allah'ın indirdiği bütün kitaplara inandım."* Allah tarafından indirilmiş hangi kitap olursa olsun ben hepsine inandım; ben, Allah'ın indirdiği kitapların bazısına inanıp bazısını inkâr eden kimseler gibi değilim. Böyle yapanlar Ehl-i kitap (yahudi ve hıristiyanlar olup) âyette geçtiği gibi onlar, gerçekten kâfir olan kimselerdir (Nisâ 4/151).

Bu âyette, hakkı araştırmak emredilmektedir. Ayrıca ilâhî kitapların dinin asıllarında (inanç konularında) birlik içinde olduğu belirtilmekte ve hak kitaplara inananların kalpleri kaynaştırılmakta, böyle olmayanlar kapalı bir yolla kınanmaktadır.

Âyet şöyle devam ediyor: "Ayrıca *bana,* bir konuda çekişmeye düşüp davayı bana getirdiğinizde *aranızda adaletle hükmetmem emredildi."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Bana, ilâhî hükümleri tebliğde adaletli olmam; insanların bir kısmına tebliğ edip bazılarını ihmal etmemem emredildi.

Bir diğer mana: Bana, benimle sizin aranızı eşit yapmam; kendimin yapmadığı şeyleri size emretmemem ve size yasakladığım işleri kendim yapmamam emredildi.

Bir diğer mana: Bana, (dini tebliğ etmede ve adaleti uygulamada) büyüklerinizle küçükleriniz arasında fark gözetmemem emredildi. Yani bana, aranızda adaletli olmam ve adaleti uygulamam emredildi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah bizim de sizin de Rabb'inizdir."* O, hepimizin yaratıcısı ve işlerimizi görendir. Hepimiz O'nun kullarıyız.

"Bizim işlerimiz bize aittir." Onların sevabı veya azabı bize aittir. *"Sizin işleriniz ise size aittir."* Onların cezası ve vebali sizden başkasına geçmez. Yahut bizim tevhid dinimiz bize, sizin şirkten ibaret olan dininiz de size aittir.

"Aramızda tartışacak bir konu, bir çekişme ve husumet *yoktur."* Çünkü hak, apaçık bellidir; artık inat ve kibirden başka, kimsenin onun hakkında çekişmesine bir gerekçe bulunmadığı gibi, onun hakikatini birinin açıklamasına da ihtiyaç yoktur. *"Allah,* kıyamet günü *hepimizi bir araya toplayacaktır, hepimizin dönüşü O'nadır."* Orada bizim ve sizin haliniz ortaya çıkar.

Bu, kâfirlerle bir ateşkes anlaşması değil, onların önüne delil koymaktır. Böyle olunca onda bir nesih olayı (başka bir âyetle hükmünün kaldırılması) da yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İnsanların çoğu ilâhî daveti kabul edip dine girdikten sonra, Allah'ın dini hakkında tartışmaya girenlerin delilleri Rab'leri katında geçersizdir."* Yani insanların çoğu hak dine yapılan daveti kabul edip ona girdikten sonra, onları Câhiliyle dinine çevirmek için Allah'ın dini hakkında çekişmeye ve mücedeleye girenlerin delili Rab'leri katında boş ve geçersizdir. Şu âyet, onların durumunu bildirmektedir:

"Ehl-i kitap'tan pek çoğu sizi, imandan sonra küfre döndürüp kâfir yapmayı ne kadar isterler" (Bakara 2/109).

Âyete şu mana da verilmiştir: Bedir gününde olduğu gibi, Allah, resûlünün duasına icabet edip kendisini yardımıyla zafere ulaştırdıktan

sonra, Allah'ın dini hakkında tartışmaya girenlerin delilleri Rab'leri katında geçersizdir.

Bir diğer mana: Ehl-i kitap, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmeden önce, onun (kitaplarında bulunan) vasıflarından bahsederek ve kendisini vesile ederek savaşlarda düşmanlarına karşı zafer isteyerek onu kabul ettikten sonra, Allah'ın dini hakkında tartışmaya girenlerin delilleri Rab'leri katında geçersizdir. Bu şöyle olmuştur:

Yahudi ve hıristiyanlar müminlere, "Bizim kitabımız sizin kitabınızdan öncedir ve bizim peygamberimiz sizin peygamberinizden önce geldi, bu durumda biz sizden daha hayırlıyız" diyorlardı. Bunun üzerine,

"İnsanların çoğu ilâhî daveti kabul edip dine girdikten sonra, Allah'ın dini hakkında tartışmaya girenlerin delilleri Rab'leri katında geçersizdir. Onlara büyük bir gazap ve şiddetli bir azap vardır" âyeti indi. Evet, bu durumda onların delilleri Rab'leri katında geçersizdir.

Kâfirlerin ileri sürdükleri şey aslında bir şüpheden ibaretken, ona "delil" denmesi, onun kâfirlere göre bir delil görülmesindendir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Onlara,* hak ortaya çıktıktan sonra ona karşı büyüklenip iman etmediklerinden dolayı *büyük bir gazap ve* derecesi sözle ifade edilemeyecek *şiddetli bir azap vardır.*"

15-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanları gaflet sardığı ve kalpler dağıldığı zaman derin basiret sahibi zatların, insanlara vaaz ve uyarı için harekete geçmeleri gerekir. Bunu yapanlar, onların hevâlarına ve kendisiyle sermest oldukları dünyevî hazlarına iltifat etmemelidir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"İşte onun için sen (insanları hakka) davet et ve sana emredildiği gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma!"*

Bu davetçiler, insanları tevhide ve ilâhî emirlere sarılıp yasaklanan işlerden kaçınarak dini ayakta tutmaya davet ederler. Sonra onlardan ehil gördüklerini özel bir terbiyeden geçirerek ilâhî huzura dahil ederler. Kim bunu yaparsa onun Allah katındaki derecesi ve itibarı çok bü-

yük olur. Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], konuyla ilgili bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Muhammed'in canı elinde bulunan Allah'a yemin olsun, isterseniz size yemin de ederim: Allah'ın kullarının Allah'a en sevimli olanları, Allah'ı kullarına, kulları da Allah Teâlâ'ya sevdiren ve yeryüzünde nasihatle dolaşan kimselerdir."[604]

İnsanları irşad eden kimsenin bir vazifesi de şöyle demektir: "Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara, gönderdiği bütün peygamberlere ve velilere iman ettim. Ben, vaaz, nasihat ve medet ulaştırmada aranızda âdil davranmakla emrolundum; fakat herkes samimiyeti ve hürmeti ölçüsünde alır."

Davetçi sonra şöyle der: "Allah, bizim ve sizin Rabbimiz'dir. O, rahmetini dilediğine tahsis eder. Bizim amelimiz bize ait olup o, kalplerini ibadetine layık olan işlerdir. Sizin amelleriniz de size ait olup onlar, âzalarla yapılan ibadetlerden güç yetirdiklerinizdir. Bizimle sizin aranızda bir çekişme ve düşmanlık yoktur. Çünkü bizim kalplerimiz sizin için tertemizdir. Allah bizimle sizi dünyada sürekli birlikte tutar. Hepimizin dönüşü, ölüm ve fânilikle Allah'adır. Allah hakkında yani Allah'ın yolu hakkında çekişmeye girip delil getirenlerin ve, "Manevi terbiye yolu sona ermiştir" diyenlerin delilleri geçersizdir. Onlara, Allah'tan uzaklık gazabıyla yorgunluk ve sıkıntı azabı vardır.

Kur'an'a Sarılmaya Teşvik

Cenâb-ı Hak sonra, kitabına sarılmaya teşvik etti; çünkü o, Allah'ın indirdiği bütün kitapları (özü itibariyle) bünyesinde toplamaktadır. Bu hususta şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ الَّذٖٓى اَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمٖيزَانَۜ وَمَا يُدْرٖيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ
قَرٖيبٌ ﴿١٧﴾ يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَاۚ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مُشْفِقُونَ

604 Aynı konuda girişi biraz farklı lafızlarla bk. Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 409; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, nr. 51; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5565.

مِنْهَاۚ وَيَعْلَمُونَ اَنَّهَا الْحَقُّۜ اَلَٓا اِنَّ الَّذ۪ينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَف۪ي ضَلَالٍ
بَع۪يدٍ ﴿١٨﴾ اَللّٰهُ لَط۪يفٌ بِعِبَادِه۪ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُۚ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَز۪يزُ ﴿١٩﴾

17. *Allah, kitabı ve mîzanı hak olarak indirendir. Ne biliyorsun, belki de kıyamet saati çok yakındır!*

18. *Kıyamete inanmayanlar, onun çabuk gelmesini istiyorlar. İnananlar ise ondan korkarlar ve onun gerçek olduğunu bilirler. İyi bilin ki kıyamet hakkında tartışanlar derin bir sapkınlık içindedirler.*

19. *Allah kullarına çok lutuf sahibidir; dilediğini rızıklandırır. O çok kuvvetlidir, çok güçlüdür.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah, kitabı* yani Kur'an'ı yahut bütün kitapları *hak olarak indirendir.*" Yani onu, hükümlerinde ve haberlerinde hakkı ortaya koyan bir kitap olarak indirmiştir. Yahut Allah onu, hak olan akîde ve hükümlerle indirmiştir.

"*O ayrıca mîzanı indirendir.*" Allah, insanlar arasında adaleti ve eşitliği indirendir. Yani Allah, indirdiği kitaplarda ölçüyü ve adaleti indirdi ve onu emretti.

Yahut Allah, kendisiyle hakların ölçüldüğü ve insanlar arasında eşitliğin sağlandığı dini (ilâhî hükümleri) indirdi.

Bazıları, mîzandan kastın, ölçü aletinin bizzat kendisi olduğunu ve yüce Allah'ın onu Hz. Nuh [aleyhisselâm] zamanında indirdiğini söylemiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ne biliyorsun,* belki de hakkı söyleyen kitabın sana haber verdiği *kıyametin* geliş *saati çok yakındır!*" Kıyametin gelişi, öldükten sonra dirilmeyi de içermektedir.

Bazıları demiştir ki: Kitabın indirilmesiyle kıyametin kopma saatinin birlikte söylenmesinin bağlantısı şudur: Şüphesiz, kıyamet günü

hesap gerçekleşecek ve adalet terazileri ortaya konacaktır. Bu durumda sanki şöyle denmiş oluyor: Allah size adaleti, kullara eşit muameleyi ve ilâhî hükümlerle ameli emretti. Öyle ise hesaplarınız görüldüğü ve amelleriniz tartıldığı gün size âniden gelmeden önce, Allah'ın kitabıyla amel edin ve adaleti gözetin.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kıyamete inanmayanlar,* inkâr ve alay etmek için *onun çabuk gelmesini istiyorlar. İnananlar ise ondan,* onun dehşetinden *korkarlar ve onun gerçek olduğunu,* muhakkak meydana geleceğini *bilirler. İyi bilin ki kıyamet hakkında tartışanlar,* haktan yana *derin bir sapkınlık içindedirler."* Çünkü kıyametin kopması, kesin ve en açık konulardan biridir. Bütün hak dinler, ittifakla onun meydana geleceğini haber vermişlerdir. Akıllar da dünyada yapılan işlere karşılıkların verileceği bir hesap yurdunun muhakkak gerektiğini, yoksa bu âlemin varlığının abes bir şey olacağını kabul ve tasdik eder.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah kullarına çok lutuf sahibidir."* Yani onlara faydalı olan şeyleri ulaştırmada ve zararlı şeyleri uzaklaştırmada çok büyük iyilik sahibidir. O, kendilerine fikir ve düşüncelerin ulaşamayacağı kadar çeşitli lutuflarda bulunmaktadır.

Şöyle denilmiştir: O, kullarına, hakikatiyle ilmi bilinemeyecek ve cismi taşınamayacak kadar büyük lutuflarda bulunandır.

Âyete şu manalar da verilmiştir:

O, kullarının güzel hallerini yayan ve kötü hallerini örtendir.

O, kullarının hatalarını affedendir.

O, kullarına, ihtiyaçlarından fazlasını veren ve kendilerini güçlerinin altındaki işlerle mükellef tutandır.

Allah kendisinden razı olsun, şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Âyetin zâhirinden anlaşılan ilk mana şudur: Allah, kullarına, onları seçtiği şeylere sevkederek iyilikte bulunandır. Onlar için bir şeref ifadesi olan 'kullarına' tabiri bunu göstermektedir. Allah Teâlâ onlara çok büyük lutuf ve iyilikte bulunmaktadır. Bu iyiliklerden biri de onları dünyadan ve kendilerini azdıracak rızıktan ko-

rumasıdır. *'O dilediğini rızıklandırır'* âyeti bu manayı ifade etmek için inmiştir."

Yani Allah, kullarını dilemesine ve sonsuz hikmetine göre rızıklandırır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Kullarımdan öyleleri vardır ki onların imanı sadece zenginlikle güzel olur; eğer onu fakir edecek olsam, bu, onun imanını bozar. Kullarımdan öyleleri de vardır ki onların imanı sadece fakirlikle güzel olur; şayet onu zengin edecek olsam, bu, onun imanını bozar."[605]

Allah Teâlâ'nın, *"Yeryüzünde hareket eden bütün canlıların rızkı sadece Allah'a aittir"* (Hûd 11/6) âyetine gelince bu, bütün halk için ilâhî bir vaattir. O da burada geçen ilâhî dilemeye bağlıdır. Âyetler arasında bir çelişki yoktur. Müfessir İbn Cüzey bu konuda farklı şeyler söylemiştir. Şüphesiz ilâhî irade, vaadin zâhirine hükmeder, vaadin zâhiri ise ilâhî iradeye hükmetmez (Sonuçta her şey ilâhî iradeye göre olur). Bu konudaki açıklamalar için *Hâşiye*'ye bakınız.[606]

Âyet şöyle bitiyor: "*O çok kuvvetlidir*; kuvveti apaçık ortadadır; O, her şeye galiptir. *O çok güçlüdür*; dilediğine mani olan ve asla mağlup olmayandır."

17-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mîzan yani ölçü, akıldır. Çünkü varlıklar, miktar, faydalı ve zararlı şeyler onunla bilinir. Teraziler gibi, akıllar da farklıdır.

1. Bazı teraziler çok hassas olduğundan onlarla sadece altın, iksir, gümüş ve kaliteli kokular gibi kıymeti yüksek şeyler tartılır.

2. Bazı teraziler yumuşak şeyleri tartmak için uygundur, onlarla sert şeyler tartılmaz. Koku ve benzeri maddeleri tartan teraziler gibi.

---

605 Hadis için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, nr. 1; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/318; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/194; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/353; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1737.

606 Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

3. Bazı teraziler orta sertlikteki maddeleri tartmak için uygundur; yün ve dokumacıların terazileri gibi.

4. Bazı teraziler sert ve kaba şeyleri tartmak için uygundur; kömür ve benzeri şeyleri tartan teraziler gibi.

5. Bazı teraziler ise çok sert olan şeyleri tartar, kantarlarla tartılan sert maddeler gibi.

Birincisi, âriflerin aklıdır. Onlarda sadece tevhid nurları ve birlik sırları tanınıp ölçülür. O, başka şeyleri ölçmek ve tartmak için uygun değildir.

İkincisi, ibadet ehlinin, zâhidlerin ve salih âlimlerin aklıdır.

Üçüncüsü, müctehid âlimlerin aklıdır.

Dördüncüsü, umum müminlerin aklıdır.

Beşincisi ise açıktan inatla günah işleyelerin ve kâfirlerin aklıdır. Onlar hakkında, *"Kıyamete inanmayanlar, onun çabuk gelmesini istiyorlar"* âyeti inmiştir. Öncekiler hakkında ise, *"İman edenler, ondan korkarlar"* âyeti inmiştir.

Allah Teâlâ'nın, *"Allah, kullarına karşı çok lutuf sahibidir"* âyetine gelince, şunu bil ki yüce Allah'ın kullarına olan lutuf ve ihsanı sayı ile ifade edilemez ve yaratılmış hiçbir varlık bu ihsandan ayrı ve uzak kalamaz. Kim, Allah'ın lutfunun kaderinden ayrı olduğunu düşünürse bu kimsenin görüşü yanlıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan lutfundan biri de onlara yeterli miktardan fazla rızık vermesi ve kendilerini takatlerinin altındaki amellerle mükellef tutmasıdır.

Hak Teâlâ'nın kullarına olan lutfundan biri de rızıklarını elde etmelerini kolaylaştırması ve ihsanlarını rahatça ulaştırmasıdır. Eğer kul önüne konan bir lokmada gökte ve yerdeki varlıkların ne kadar katkısı ve emeği olduğunu düşünecek olsa, kendisinin ne kadar âciz ve yüce Rabb'inin ne kadar cömert olduğunu yakînen anlardı. Kendisine muhtaç olduğu içecek, giyecek ve yiyecekler de aynı şekildedir.

Allah Teâlâ'nın kullarına olan lutfundan biri de onları taatlarinde muvaffak etmesi, kendilerine ibadetleri yapmayı ve ilâhî emirlere uymayı kolaylaştırmasıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan lutfundan biri de kalplerinde tevhid inancını muhafaza etmesi, onları gaybların keşfine ulaştırması, inançlarını şüphelerden koruması ve kalplerini çalkantıdan kurtarmasıdır.

Yüce Allah'ın kullarına olan lutfundan biri de amellerine güvenip gevşemesinler veya ümitlerini yitirmesinler diye, kendilerine âkıbetlerinin nasıl olacağını gizli tutmasıdır.

Hak Teâlâ'nın kuluna olan lutfundan biri de eğer eceli yaklaşmışsa, ölümden ürküp korkmasın diye, kendisine ecelini gizlemesidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, seçkin kullarına olan lutfundan biri de onların ayıplarını örtmesi, günahlarını temizlemesi ve böylece onları, amelleriyle değil, ilâhî lutfuyla kendisine ulaştırmasıdır. Allah Teâlâ onlara, zatının sırlarını ve sıfatlarının nurlarını açar, böylece O'nu açıkça müşahede ederler ve yüce zatına şükür için kulluk yaparlar.

Allah Teâlâ'nın *"O, dilediğine rızık verir"* âyetindeki rızık, ya ruhların rızkıdır veya bedenlerin rızkıdır. Cenâb-ı Hak, gelecek âyette bu iki kısma işaret ederek şöyle buyurdu:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ ۚ وَمَنْ كَانَ
يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ ﴿٢٠﴾

20. *Kim ahiret mahsulünü* *(sevabını ve kazancını)* ***isterse, onun mahsulünde bolca artış yaparız. Kim de dünya mahsulünü*** *(menfaat ve kazancını)* ***isterse ona da ondan veririz. Fakat onun ahirette hiçbir nasibi yoktur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kim ahiret mahsulünü (sevabını ve kazancını) isterse, onun mahsulünde bolca artış yaparız."* Âyette, bir kimsenin ge-

lecekte fayda temin etmek için yaptığı çalışmaya, mecazen ekin dendi. Çünkü ekin, mahsulünü almak için toprağa tohum atmaktır. Sonra bu durum, amel için kullanılır oldu; zira onda da elde edilmek istenen bir netice vardır. Mana şudur: Kim amelleriyle ahiret sevabını isterse onun sevabını artırırız. Bu, bir amele karşılık on sevaptan başlar, bire yedi yüz ve daha yukarısına kadar devam eder.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onun için ilâhî yardım ve desteği artırırız, kendisine hayır ve taat yollarını kolaylaştırırız.

Âyet şöyle devam ediyor: *Kim de dünya mahsulünü,* onun metaını ve hoş nimetlerini *isterse ona da ondan* bazı şeyler *veririz,* bu onun istediği ve peşine düştüğü kadar değil, bizim kendisi için belirlediğimiz miktara göre olur. Eğer kulun bütün himmeti, düşünce ve derdi dünya olursa, *onun ahirette hiçbir nasibi yoktur."*

Allah Teâlâ, ahiret için amel eden hakkında, kendisi için taksim edilen rızkının ona ulaşacağından bahsetmedi. Bunu, âyette belirttiği gibi, onun amellerinin artması ve sonuçta elde ettikleri yanında dünya malından bahsetmeyi basit gördüğü için yaptı, çünkü ahirette verilen şeyler yanında dünyaya dair bir şeylerin söylenmesi çok düşük kalır.

20. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Dünyanın yerilmesi ve bütün himmetin ona çevrilmesi konusu, daha önce çok geçti. Ebû Said-i Hudrî [radıyallahu anh], Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] bir hutbesinde şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Ey insanlar, ahirette bize fayda verecek işlerden mükellef olduğunuz şeylere yönelin. Dünya işinizden, sizin adınıza garanti edilmiş şeylerden yüz çevirin. Allah'ın nimetleriyle beslenmiş âzalarınızı O'na isyana dalmakla meşgul etmeyin. Bütün çabanız Allah'ın marifetini elde etme yolunda olsun. Himmetinizi, taatiyle O'na yaklaşmaya sarfedin. Şüphesiz, kim, dünyadan nasibini elde etmekle işe başlarsa o, ahiretten nasibini kaçırır; dünyadan da istediğini elde edemez. Kim, önce ahiretten nasibini elde etmekle işe başlarsa, ona dünyadan nasibi ulaşır ve ahiretten de istediğini elde eder."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Ahiretin mahsulü, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede, O'na ulaşma ve yaklaşmadır. Bu, ârifler içindir. Dünyanın mahsulü ise zâhirî kerametlerdir. Kimi, kerametler meşgul ederse onu haktan perdeler.

Âriflerden biri âyet hakkında demiştir ki: "Kim, bir karşılık bekleyerek değil, sırf Allah'a sevgisinden dolayı Allah için amel ederse, Allah'ın dışındaki her şey onun gözünde küçülür; bundan sonra o, dünyanın kazancını da istemez, ahiretin kazancını da. O, dünyadan ve ahiretten sadece Allah'ı ister."[607]

Vertecübî sonra demiştir ki: "Dünyanın mahsulü ve kazancı, ondan ihtiyacını gidermek, ondan mal toplamak ve onunla övünmektir. Kim böyle olursa, onun ahiretten hiçbir nasibi olmaz."[608]

Şairlerden biri bu manada şöyle demiştir: "Ey dinine karşı dünyayı tercih eden ve ahireti bırakıp dünyayı satın alan kimse; sen yıkılıp yok olacak şeye karşı bâki olanı sattın. Sonu hüsran ve ziyan olan bu pazarlıktan dolayı yazıklar olsun ona!"

Allah'tan Başkası Din Koyamaz

Cenâb-ı Hak sonra, *"O sizin için din koydu"* âyetine karşılık, Allah'tan başka din koyanlardan bahsetti. Hak Teâlâ, sanki kendisinin emrettiği dinden bahsettikten sonra, O'nun dışında din koyanları yadırgayıp reddetmeye başlayarak şöyle buyurdu:

أَمْ لَهُمْ شُرَكَٰٓؤُا شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللّٰهُۜ وَلَوْلَا كَلِمَةُ
الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْۜ وَاِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٢١﴾ تَرَى الظَّالِمِينَ
مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْۜ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

607 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/266; Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/227.

608 Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/266.

فِى رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِۚ لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُ۫نَ عِنْدَ رَبِّهِمْۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ

﴿٢٢﴾ ذٰلِكَ الَّذٖى يُبَشِّرُ اللّٰهُ عِبَادَهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِۜ ...

21. ***Yoksa onların, Allah'ın izin vermediği şeyleri din diye kendilerine emreden ortakları mı var? Eğer Allah'ın onların azaplarını ertelemeye dair sözü olmasaydı, aralarında hüküm verilir, işleri bitirildi. Şüphesiz, zalimlere can yakıcı bir azap vardır.***

22. ***Kıyamet günü, yaptıkları şeylerin cezası başlarına gelirken zalimlerin korkudan titrediklerini görürsün. İman edip salih ameller yapanlar ise cennet bahçelerindedir. Rab'leri katında onlar için her istedikleri vardır. İşte en büyük lutuf budur.***

23. ***İşte Allah'ın, iman eden ve salih ameller yapan kullarına müjdelediği nimet budur ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yoksa onların, Allah'ın izin vermediği şeyleri din diye kendilerine emreden ortakları mı var?"* Mana şudur: Onlara dini olarak emrettiğim şeylere yönelsinler. Yoksa onların Allah'ın izin vermediği yani emretmediği şeyleri din olarak emreden birtakım ilâhları (putlar) mı var?

"Eğer Allah'ın, onların azaplarını ertelemeye dair daha önceden verdiği *sözü olmasaydı, aralarında,* kâfirlerle müminlerin arasında *hüküm verilir, işleri bitirildi."* Yani onlar hakkında verilecek son hükmün kıyamette olacağına dair ilâhî vaat olmasaydı, dünyada hüküm verilip işleri bitilirdi. Yahut onların cezasını hemen verirdim. *"Şüphesiz, zalimlere can yakıcı bir azap vardır."* Her ne kadar Allah dünyada müşriklerin azaplarını ertelese de onlar için ahirette can yakıcı bir azap vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kıyamet günü, yaptıkları şeylerin,* inkârlarının *cezası başlarına gelirken* müşrik *zalimlerin korkudan*

titrediklerini görürsün." Bu azap, kâfirler korksalar da korkmasalar da muhakkak başlarına gelecektir. *"İman edip salih ameller yapanlar ise cennet bahçelerindedir."* Müminin cennet bahçesi, oradaki en hoş ve en nezih yerdir. Âyette geçen ravzalar, zarif, hoş ve parlak yerlerdir. Müminler, onların en hoş ve en nezih yerlerinde yerleşip kalacakladır. *"Rab'leri katında onlar için her istedikleri vardır."* Yani onların canlarının çektiği güzel ve lezzetli her şey, Rab'leri katında mevcut olup onlara sunulur. *"İşte en büyük lutuf budur."* Bu öyle büyük bir lutuftur ki onun kıymetini belirlemek mümkün değildir, ayrıca ona az amel bir yana, çok amelle de ulaşılmaz, ona sadece yüce Allah'ın rahmetiyle ulaşılır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte Allah'ın, iman eden ve salih ameller yapan kullarına müjdelediği nimet budur."* Bu müjde onlara hastır, onların dışındaki kimselere böyle bir müjde yoktur.

21-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Kur'an ve Sünnet'in dışında dinde bir amel icat ederse o, Allah'ın izin vermediği bir şeyi din diye ortaya koymuş olur. Onun hakkında da azap vaadi gerçekleşir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi bunu göstermektedir:

"Kim kötü bir çığır açarsa kıyamete kadar, onun ve onunla amel edenlerin günahı kendisine yazılır."[609]

İmam Kuşeyrî Allah Teâlâ'nın, *"İman edip salih ameller yapanlar ise cennet bahçelerindedir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah onları dünyada vuslat cennetine, taat ve ibadetin lezzetine ve halvet vakitlerinde Allah ile yakınlığın hoşluğuna ulaştırır. Ahirette ise cennet bahçelerinde ikramlarda bulunur. Eğer onlar, lutufların devamını isterlerse kendileri için devam eder; şayet keşfin tamamını isterlerse bu da onlar için gerçekleşir. İşte en büyük lutuf budur."[610]

609 Müslim, Zekât, 69; Nesâî, Zekât, 64; İbn Mâce, Mukaddime, 14, Dârimî, Mukaddime, 44; Ahmed, *Müsned*, 4/357.

610 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/349.

Ehl-i Beyt'i Sevmek

Hayırlı bir şeyi müjdeleyen kimse, buna karşılık bir ücret bekler. Cenâb-ı Hak, Peygamber'ini böyle bir beklentiden uzak tutarak önceki âyetin devamında şöyle buyurdu:

...قُلْ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبٰىۜ وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًاۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٢٣﴾

... De ki: "Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum." Kim bir iyilik yaparsa onun için iyiliğini artırırız. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, güzel iş yapanlara çokça lutufta bulunandır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed *de ki: 'Ben bu tebliğime karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum.'*"

Rivayet edildiğine göre müşrikler, kendilerine ait bir toplantı yerinde bir araya geldiler. Bir kısmı diğerine, "Ne derseniz, Muhammed bu yaptığı işe karşılık bir ücret istiyor mu?" dediler. Bunun üzerine bu âyet indi.[611]

Âyetin manası şudur: Ben, yaptığım bu tebliğe ve verdiğim müjdeye karşılık sizden bir ücret yani dünyevî bir fayda istemiyorum; sadece yakınlarıma sevgi göstermenizi istiyorum. Yani sizin de akrabanız olan yakınlarımı sevmenizi ve onlara eziyet etmemenizi istiyorum.

Rivayet edildiğine göre, bu âyet indiği zaman Allah Resûlü'ne, "Yâ Resûlallah, bizim sevmemiz gereken yakınlarınız kimlerdir?" diye sorulunca, Allah Resûlü, *"Onlar Ali, Fâtıma ve iki oğulları Hasan'la Hüseyin'dir"* buyurdu.[612]

611 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/387.

612 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/387; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/348; Taberânî, *el-Kebîr*, 11/444.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Sizinle olan akrabalığımdan dolayı, beni sevmenizi ve bana eziyet etmemenizi istiyorum. Çünkü Kureyş'ten bütün kabilelerle Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] arasında muhakkak bir yakınlık ve akrabalık vardır.

Şöyle de denilmiştir: Âyetteki yakınlık, Allah Teâlâ'ya yaklaşmaktır. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Sizden sadece taat ve salih amellerle Allah'a yaklaşmak için Allah'ı ve Resûlü'nü sevmenizi istiyorum.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim* hangi türden *bir iyilik yaparsa onun iyiliğini artırırız;* ona cennette mükâfatını kat kat veririz." Bu iyilik, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yakınlarını sevmeyi öncelikle içerir.

Süddî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Âyette geçen iyilik, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Ehl-i beyt'ini sevmektir."[613]

Rivayete göre bu âyet, Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] ve onun Ehl-i beyt sevgisi hakkında inmiştir.[614]

Fakat âyetin zâhirinden anlaşılan, âyetini manasının bu vasıftaki herkesi içine alacak şekilde umumi olmasıdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah* günah işleyenleri kudretiyle *çok bağışlayandır;* kendisine itaat ederek *güzel iş yapanlara* fazlı ile bol sevap ve daha fazlasını vererek *çokça lutufta bulunandır."* Yahut O, tövbeleri kabul eden ve kulunu ona sevkedendir.

23. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların efendisi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] hürmet ve tâzimden dolayı onun Ehl-i beyt'ini sevmek bütün insanlara farzdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

613 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/155. İbn Abbas'tan gelen bir rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/24.

614 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/155.

"Kim Ehl-i beyt'imi severse beni sevdiği için sevmiştir; kim de onlara kızarsa bana kızdığı için kızmıştır."[615]

Hz. Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] sevmek, imanın temel farzlarından biridir; iman sadece onu sevmekle tamamlanır. Onun Ehl-i beyt'ini sevmek de böyledir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Sizden biri beni sevmedikçe iman etmiş olmaz. Benim akrabalarımı sevmedikçe de beni sevmiş olmaz. Ben, Ehl-i beyt'imle harp edenle harp ederim, onlarla barış halinde olanla barış içinde olurum, onlara düşmanlık edene düşman olurum. Dikkat edin, kim yakın akrabalarıma eziyet ederse bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden de Allah Teâlâ'ya eziyet etmiş (O'nu gazaba getirmiş) olur."[616]

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Size kendilerine sımsıkı sarıldığınızda asla sapkınlığa düşmeyeceğiniz iki emanet bırakıyorum. Onlar, Allah Teâlâ'nın kitabı ve gözümün nuru Ehl-i beyt'imdir. Allah'ın kitabı Kur'an, semadan yeryüzüne uzatılmış (ilâhî ve nuranî) bir iptir. Gizli âşikâr her şeyi bilen Rabbim bana bildirdi ki Kur'an'la Ehl-i beyt'im ahirette havz-ı kevserin başında bana gelene kadar birbirinden ayrılmayacaktır. Öyleyse, sizler (size emanet ettiğim) bu iki şeyde bana nasıl halef olduğunuza (benden sonra onlara nasıl davrandığınıza) iyi bakınız; onların hakkını korumaya dikkat ediniz!"[617]

Bak, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kendilerine sarıldıklarında müminleri sapkınlıktan kurtarma konusunda Ehl-i beyt'i, Kur'an'la birlikte nasıl dile getirdi.

---

615 Tirmizî, nr. 3762; Ahmed, *Müsned*, 5/54; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 7256. Hadis ashap hakkında söylenmiştir, fakat Ehl-i beyt'i de içermektedir.

616 Aynı konuda bir hadis için bk. Tirmizî, nr. 3875. Onlarla harp edenle harap ederim kısmı için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/389.

617 bk. Ahmed, *Müsned*, 3/17; 5/182; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 3/154 (nr. 4922, 4923). Aynı konuda biraz farklı bir rivâyet için bk. Tirmizî, Menâkıb, 32 (nr. 3788).

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], diğer bir hadisinde de şöyle buyurmuştur:

"Kim, Muhammed'in Ehl-i beyt'inin sevgisiyle ölürse şehid olarak ölür. Dikkat edin, kim, Muhammed'in Ehl-i beyt'inin sevgisiyle ölürse Allah onun kabrinin ziyaretçilerini rahmet meleklerine dönüştürür. Dikkat edin, kim, Muhammed'in Ehl-i beyt'inin sevgisiyle ölürse Ehl-i sünnet ve ve'l-cemâat inancı üzere ölür. Dikkat edin, kim, Muhammed'in Ehl-i beyt'ine buğz (düşmanlık ve kızgınlık) içinde ölürse kıyamet günü alnında, 'Bu kimse Allah'ın rahmetinden ümidini kesmiştir' yazısı yazılı olduğu halde gelir." Hadis için Sa'lebî'ye bakınız. [618]

Bazıları şunu eklemiştir: "Eğer Ehl-i beyt'ten bazıları isyana dalsalar ve yollarını değiştirseler, onların fiilini hoş görmeyiz fakat kendilerini yine severiz."

Şeyh Ahmed Zerrûk, *en-Nasîhatü'l-Kâfiye* adlı eserinde demiştir ki: "Ehl-i beyt tarafından bize gelen her sıkıntıyı, Allah tarafından indirilmiş bir kazâ olarak kabul ederiz."

İmam Bûsîrî [rahmetullahi aleyh], *Kasîde-i Hemziyye*'sinde demiştir ki: "Ey Hz. Peygamber'in Ehl-i beyt'i; gönlüm sizin sevgi ve hasretinizle öyle dolu ki onu sizden başka hiçbir şey teselli ve teskin edemez."

Bir başkası da (İmam Şâfiî) şöyle demiştir: "Ey Resûlullah'ın Ehl-i beyt'i, Allah indirdiği Kur'an'da sizi sevmeyi bize farz kılmıştır. Namazda (son Tahiyyat'ta) size salât okumayanın namazının kabul edilmeyişi sizin şerefinizin yüceliğini anlatmak için yeterlidir."[619]

Allah Teâlâ'nın, *"Kim bir iyilik yaparsa onun iyiliğini artırırız"* âyetinde vaat ettiği artış, dünyada hidayet ve taatte muvaffakiyet, ahirette ise kat kat sevap ve güzel ihsanlardır.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kim bize mücâhede ile gelirse onu müşahedeye ulaştırarak kendisine ihsanımızı artırırız. Şöyle denilmiştir: 'Kim, kulluk vazifelerini güzel yaparsa ona güzel ihsanlarımızı artırırız.'

618 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/391; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/23.

619 Muhammed Afîf ez-Za'bî, *Dîvânü'ş-Şâfiî*, s. 72 (Beyrut 1983).

Bu konuda ayrıca şöyle denilmiştir: 'Allah'ın fazladan vereceği bu şey, kulun kendisine bir sebeple ulaşamadığı ve insanın gücünün yetmediği ilâhî nimet ve ihsanlardır.'"[620]

Vahiy Allah'ın Kontrolündedir

Cenâb-ı Hak sonra, tebliğine karşı ücreti ortadan kaldırdığı vahyini tenkit edenlere cevap olarak şöyle buyurdu:

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًاۚ فَاِنْ يَشَاِ اللّٰهُ يَخْتِمْ عَلٰى قَلْبِكَۜ
وَيَمْحُ اللّٰهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهٖۜ اِنَّهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ
الصُّدُورِ ﴿٢٤﴾ وَهُوَ الَّذٖي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهٖ وَيَعْفُوا عَنِ
السَّيِّـَٔاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَۙ ﴿٢٥﴾ وَيَسْتَجٖيبُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَيَزٖيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهٖۜ وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدٖيدٌ ﴿٢٦﴾

24. ***Yoksa onlar,*** *(senin için)* ***Allah'a karşı yalan uydurdu mu diyorlar? Allah dilerse senin kalbini mühürler. Allah bâtılı yok eder; hakkı sözleriyle ortaya koyar. Şüphesiz O, kalplerde olanları bilendir.***

25. ***O, kullarının tövbesini kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir.***

26. ***Allah, iman edip salih ameller yapanların duasını kabul eder ve onlara lütfundan fazlasını verir. Kâfirlere gelince, onlar için şiddetli bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yoksa onlar,* Muhammed peygamberlik iddiasında veya Kur'an hakkında *Allah'a karşı yalan uydurdu mu diyor-*

---

620 Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/350.

lar?" Yani onlar böyle diyorlar. Sanki şöyle denilmiş oldu: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] gibi birinin iftira ettiğini söylemek, özellikle iftiraların büyüğü olan Allah'a karşı iftira ettiğini ileri sürmek mümkün müdür? Gerçek şu ki iftira, Allah'tan en uzak kulların ve kalbi mühürlenip perdelenmiş kimselerin kendisiyle suçlanacağı bir iştir. Onun, Allah katında kulların en hayırlısı tarafından yapıldığını söylemek ne kadar şaşılacak bir şeydir!

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah dilerse senin kalbini mühürler."* Bu, onun gibi birinin iftara etmekten çok uzak olduğunu bildiren bir ifadedir. Çünkü Allah'a karşı iftira etmeye sadece Rabb'ini tanımayan kalbi mühürlenmiş biri cüret edebilir. Rabb'ini yakînen tanıyan basiret sahibi birine gelince o, böyle bir şey yapmaz.

Allah Teâlâ âyette sanki şöyle dedi: Eğer Allah senin ilâhî rahmet ve yardımdan mahrum kalmanı isterse, O'na karşı iftira etmen için senin kalbini mühürler; fakat O böyle bir şey yapmadı, sen de iftira etmedin. Yahut Allah senden Kur'an'ın gelmemesini dileseydi, kalbini mühürler ve artık sen ondan tek harf söyleyemezdin. Böyle bir şey olmayıp tam aksine sana peyderpey Kur'an vahyedildiğine göre, onun Allah katından olduğu ortaya çıktı. Bu, daha açık ve tercih edilecek bir görüştür.

Mücâhid[621] demiştir ki: "Allah dileseydi onların eziyetlerine ve, 'Allah'a karşı yalan uydurdu!' sözlerine karşı senin kalbini bağlar, onların yalanlamasından dolayı kalbine bir sıkıntı gelmemesi için onu kuvvetlendirirdi."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah bâtılı yok eder; hakkı* sözleriyle *ortaya koyar."* Allah, bâtılı silip yok eder; hakkı ise vahyi veya hükmü ile ispat eder. Şu âyette buyrulduğu gibi: *"Bilakis biz, hakkı bâtılın üzerine atarız, onu yerle bir eder"* (Enbiyâ 21/18). Eğer onların düşündüğü gibi bir iftira olsaydı, Allah onu mutlaka yok edip temizlerdi.

Yahut bu âyet, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için bir vaat olup Allah Teâlâ, müşriklerin içinde bulunduğu bâtılı yok edeceğini ve kendisinin üzerinde bulunduğu hakkı Kur'an'la veya kâfirlere karşı kendisine

621 Mücâhid b. Cebr (v. 103/721), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiin müfessirlerindendir.

zafer vererek kimsenin geri çeviremeyeceği hükmü ile ispat edeceğini haber vermektedir. Şüphesiz, Allah bunu yaptı; bâtılı yok edip İslâm'ı yaydı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz O, kalplerde olanları bilendir."* Yani O, senin ve onların kalplerinde olanları bilir ve bâtılı yok edip hakkı ispat işini ona göre gerçekleştirir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, kullarının tövbesini kabul edendir."*

Tövbe, çirkin ve kötü işlerden pişman olup dönmek ve onlara bir daha dönmemeye kesin karar vermektir. Zulümle alınan malları sahiplerine geri vermek farzdır, fakat tövbenin şartı değildir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: *"De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum"* (Şûrâ 42/23) âyeti indiği zaman, bir grup insan içlerinden, "O sadece, bizi, kendisinden sonra akrabalarına iyilik ve ihsanda bulunmamız için teşvik ediyor!" dediler. Bunun üzerine, Cibrîl [aleyhisselâm] Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], onların kendisini itham ettiğini haber verdi. O zaman,

"Yoksa onlar, (senin için) Allah'a karşı yalan uydurdu mu diyorlar?" âyeti indi. Bunun üzerine, o sözü söyleyen grup, "Yâ Resûlallah, biz şahidiz ki sen, gerçekten doğru söylüyorsun (bizler tövbe ediyoruz)" dediler. Bunun üzerine,

"O, kullarının tövbesini kabul edendir" âyeti indi.[622]

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu: *"Allah, kulunun tövbesine, bineğini (veya malını) kaybedip sonra bulandan, kısır iken çocuk doğuran kadından ve son derece susuz iken soğuk suya kavuşandan daha fazla sevinir. Kim Allah'a samimi olarak tövbe ederse Allah Teâlâ, onun işlediği hataları ve günahları yazıcı meleklere ve üzerinde onları işlediği yerlere unutturur."*[623]

---

622 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/192; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/25.

623 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/391. Bu konudaki meşhur hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Allah Teâlâ, kulunun tövbesine, sizden birinin bineğini çölde kaybedip ölüm uykusuna yattıktan sonra bulduğunda sevinmesinden daha fazla sevinir"* (bk. Buhârî, Daavât, nr. 6308; Müslim, Tevbe, 3; Ahmed, *Müsned*, 2/534).

Âlimler, tövbenin hakikati ve şartları konusunda değişik şeyler söylemişlerdir.

Câbir b. Abdullah [radıyallahu anh] demiştir ki: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] mescidine bir A'rabî girdi, süratli bir şekilde, "Allahım senden affımı isterim ve sana tövbe ederim" dedi. Sonra tekbir alıp namaza durdu. Namazını bitirince, orada bulunan Hz. Ali [radıyallahu anh] adama,

"Bu nedir? Dil ucuyla acele yapılan istiğfar yalancıların tövbesidir; senin tövben de ayrı bir tövbeye muhtaç!" dedi. Adam,

"Ey müminlerin emîri, gerçek tövbe nedir?" diye sorunca, Hz. Ali [radıyallahu anh] şöyle dedi:

"Gerçek tövbe, içinde şu altı şeyi bulunduran tövbedir:

1. Geçmiş günahlarından dolayı pişmanlık.

2. Zayi ettiği, yapmadığı farzları iade.

3. Haksız yere aldığı malları sahibine geri vererek helâlleşmek.

4. Nefsini taatlerde iyice koşturup yormak; nefsin bir zamanlar isyanda koşup yorulduğu gibi.

5. Nefse, taatin acısını tattırmak; nefis daha önce günahın tadını tattığı gibi.

6. Nefsin bütün boş yere gülmelerine karşılık ağlamak."[624]

Süddî, tövbeyi şöyle tarif etmiştir: "Gerçek tövbe, günahları terketmeye samimi olarak karar vermek ve bütün gaybı bilen Allah'a kalp ile yönelmektir."

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Gerçek tövbe, kötü hallerden, övülen güzel hallere intikal etmektir."

Cüneyd-i Bağdâdî de, "Tövbe, Allah'tan başka bütün varlıklardan yüz çevirmektir" demiştir.[625]

---

624 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/391; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 5/156.

625 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 5/156.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, kötülükleri bağışlayandır."* Onlar, şirkin dışındaki günahlar olup Allah dilediği kimseler için onları, tövbesiz de affeder.

"O, yaptıklarınızı bilendir." Allah, dilemesinin gerektirdiği şekilde, hayır yahut şerden her ne olursa olsun bütün yaptıklarınızı bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, iman edip salih ameller yapanların duasını kabul eder."* Yani onların isteklerine karşılık ve taatlerine mükâfat verir.

Âyete şu mana da verilmiştir: İman edenler, Allah kendilerini taatine çağırınca hemen emrine uyup icabet ederler.

İbrahim b. Edhem'e, "Allah'a dua ediyoruz fakat duamız kabul edilmiyor, niçin?" diye sorduklarında, hazret şöyle demiştir: "Çünkü o sizi itaatine çağırdığında siz davetine uymuyorsunuz!"

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve onlara, lutfundan fazlasını verir."* Allah, salih ameller yapan müminlere, kendisinden istediklerine ve vaadinin gereği hak ettiklerine ilaveten daha fazlasını verir. *"Kâfirlere gelince, onlar için şiddetli bir azap vardır."* Onlar, müminlere bahşedilen büyük ihsanlara ve ilave nimetlere karşın, şiddetli bir azaba atılırlar.

24-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübi (Rûzbihân-ı Baklî), *"Yoksa onlar, (senin için) Allah'a karşı yalan uydurdu mu diyorlar?"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak bu âyette, kelâmını iftiradan uzak tutmuş ve peygamberinin böyle bir işten temiz olduğunu ortaya koymuştur. Allah Resûlü'nün kalb-i şerifi her türlü şek, şüphe, vesvese ve kötü duygudan korunmuş iken, nasıl iftara eder?

Vâsıtî, âyetin devamına şu manayı vermiştir: 'Eğer Allah dileseydi senin kalbini mühürlerdi, fakat bunu dilemedi. Allah onun, nefsinden ve sıfatından bâtıla ait her şeyi temizleyip yok eder. Nihayet o, kendisinin, Allah'ın kullarından hiçbirine muhtaç olmadığını bilir. Cenâb-ı Hak sonra, hakikat için inşa ettiği (yaratıp donattığı) kalplerde hakikati ortaya çıkarır.'"[626]

---

626 Rûzbihân-i Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/267.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyette, boş dava sahipleri için bir tehdit vardır; çünkü onlar, gerçekten veli olmadıkları halde veli olduklarını iddia etmeye devam ederlerse Allah, onların kalplerini münafıklıkla mühürler. Yüce Allah, sonra, hak ve tahkik ehli ile bâtılı temizler. O zaman, karşılarına duran bâtılda onların hakikati parlar, Allah'ın izni, hükmü ve kelimeleriyle onu yerle bir eder.

Allah Teâlâ'nın, *"O, kullarının tövbesini kabul eder ..."* âyetine gelince: Her makamın kendisine has tövbesi vardır; herkesin (haline göre) kusurlar vardır. Avam halkın tövbesi günahlardandır; velilerin tövbesi ayıp ve kusurlardandır. Seçkin velilerin tövbesi ise bütün gaybı bilen Allah'ı müşahededen uzak kalmaktandır.

"Allah onların yaptıklarını bilir" âyeti, Allah'ın kullarının her halini bildikten sonra, onlara hilimle (af ve müsamaha ile) muamele ettiğine işaret etmektedir.

Allah Teâlâ'nın, *"O, iman edip salih ameller yapanların dualarına karşılık verir ..."* âyetinin manası şudur: Cenâb-ı Hak, ahirette onların temenni ettiği her şeyi kendilerine verir. *"Allah onlara lutfundan daha fazlasını bahşeder"* yani cemaline bakmayı lutfeder. Müminler, Allah'ın cemalini seyirde, dünyada Allah'a yöneliş dereceleri ve marifetleri ölçüsünde farklı müşahede hallerine sahiptirler.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde, *"Allah onlara lutfundan daha fazlasını bahşeder"* âyetinin tefsirinde, Hz. Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis nakletmiştir. Bu hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Allah onlara Allah için sevdiği din kardeşlerine şefaat etme yetkisi verir ve onları birlikte cennetine koyar."*[627]

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Şöyle denilir: Âyette, Allah'ın, tövbe edenlerin tövbesini kabul ettiği, tövbe etmeyen müminlerin hatalarını affettiği, itaat edenler için cennetin olduğu söylenince, birinin aklına, 'O halde bu ateş kimin için?' diye bir düşünce gelebilir. Allah Teâlâ, *'Kâfirlere gelince, onlar için şiddetli bir azap vardır'* buyurdu.

627 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 4/307. Bu konuda İbn Abbas'tan gelen bir rivayet için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/194; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/394; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/351.

Bu âyetten de akla, isyan eden müminler için azap yoktur düşüncesi gelebilir. İsyan eden müminlere (eğer affedilmez iseler) azap vardır, fakat onların azabı kâfirlerin azabı gibi şiddetli değildir. Âyetin ifadesi bunu gerektiriyor."[628]

Rızıkların Ölçülü Olmasının Hikmeti

Allah Teâlâ, önceki âyetlerde, müminlere ahirette her istediklerini vereceğini, kendilerine daha fazlasını bahşedeceğini söyledi. Dünyada ise Allah onlara sadece yeterli rızık verir. Cenâb-ı Hak bunun hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِه۪ لَبَغَوْا فِي الْاَرْضِ وَلٰكِنْ يُنَزِّلُ
بِقَدَرٍ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّهُ بِعِبَادِه۪ خَب۪يرٌ بَص۪يرٌ ﴿٢٧﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي يُنَزِّلُ
الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُۜ وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿٢٨﴾

27. ***Eğer Allah kullarına rızkı bolca verseydi, muhakkak yeryüzünde azarlardı; fakat O, (rızkı) dilediği ölçüde indirir. Çünkü O, kullarının halinden haberdardır, her şeyi görendir.***

28. ***O Allah, (insanlar) umutlarını kestikten sonra, yağmuru indiren ve rahmetini her tarafa yayandır. O, gerçek velidir, övülmeye layık olandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer Allah kullarına rızkı bolca verseydi, bütün kullarını zengin etseydi muhakkak yeryüzünde azarlardı.*" Yani kibirlenirler, azgınlıkla yeryüzünde fesat çıkarırlar, birbirlerine üstün gelip diğerini emri altına almakla uğraşırlardı. Çünkü zenginlik, (ekseriyetle) insanı bozan ve azdıran bir şeydir. İbret olarak Firavun ve Kârûn'un hali yeterlidir.

---

628 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/351-352.

Azgınlık, insan için yeterli olan orta hali aşmaktır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat O, kullarına rızkı dilediği ölçüde indirir."* Dilemesinin gerektirdiği şekil ve ölçüde indirir. *"Çünkü O, kullarının halinden haberdardır, her şeyi görendir."* Onların gizli açık bütün işlerini bilir ve onların her biri için durumuna uygun olanı takdir eder. Bazısını zengin eder, bazısını fakir bırakır. Bazısına bol nimet verir, bazısına vermez. Bazısına rızkı daraltır, bazısı için genişletir. Bütün bunlar ilâhî hikmetine göre olur.

Eğer Allah Teâlâ, bütün kulları zengin etseydi, muhakkak yeryüzünde azgınlık yaparlardı, şayet hepsini fakir yapsaydı, helâk olurlardı. Azgınlık daha çok kendisine zenginlik verilen kimselerde görülmektedir. Zengin değilken azgınlık yapanlar daha azdır. Fakirlik halinde azgınlık daha azdır, zenginlik halinde ise azgınlık daha fazla ve daha galiptir. Bazı insanların diğer bazılarının kötülüğünü savmak için azgınlık yapmaları, ilâhî hikmete ters değildir. Bütün insanların azgınlık yapması bunun dışındadır. Âyet-i kerimede şöyle buyrulmuştur:

"Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını diğer bir kısmıyla savması olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın isminin çokça zikredildiği mescidler muhakkak yıkılıp yerle bir edilirdi" (Hac 22/40).

Velilerden Şakîk b. İbrahim, *"Eğer Allah kullarına rızkı bolca verseydi muhakkak yeryüzünde azarlardı"* âyeti hakkında demiştir ki: "Şayet Allah, kullarını hiçbir çalışma olmadan bolca rızıklandırsaydı, muhakkak azarlar, yeryüzünde fesat peşinde koşarlardı; fakat Allah, tarafından bir rahmet olarak onları çalışıp kazanma ve geçim sebepleri peşinde koşmakla meşgul etti."[629]

Yani boş vakit bulup da azmamaları için Allah Teâlâ onları geçim derdiyle meşgul etti. Benzer bir açıklama İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *et-Tenvîr fî Iskâti't-Tedbîr* adlı eserinde de geçmiştir.

---

629 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/395. Bu zat, meşhur velilerden Şakik-i Belhi (v. 194/810) olup Horasan şeyhlerindendir. Hayatı için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 86-88; Sülemî, *Tabakatü's-Sûfiyye*, s. 61; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/58 vd.; Şa'rânî, *Tabakat*, 1/76; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 9/313.

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Âyetin zâhiri, kulları, müminlerden seçilmiş velilere sevketmektedir. Gerçekten onlar, azgınlık yapmamaları için, bol rızıkla birlikte taşkınlık yapmaktan korunmuşlardır."

Katâde demiştir ki: "Şöyle denilirdi: Rızkın en hayırlısı, seni azdırmayan ve seni Allah'a kulluktan alıkoymayandır. Bize nakledildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ümmetim için en fazla korktuğum şey, dünyanın süsü ve çok mal biriktirme derdidir."[630]

Rivayet edildiğine göre, ehl-i Suffe, zenginlik temenni ettiklerinde bu âyet indi. Âyetin Araplar hakkında indiği de söylenmiştir. Onlar, arazilerinde bol meyve ve yeşillik olduğu zaman harbe tutuşurlar, kuraklık olunca hayvanlarına ot bulma derdine düşerlerdi.[631]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O Allah, insanlar umutlarını kestikten sonra,* onları kuraklıktan kurtaran *yağmuru indiren ve rahmetini her tarafa yayandır.*" Yağmurun yağması, onların ümitlerinin kesilmesine bağlı değilken, âyette ona bağlanması, Allah'ın nimetinin büyüklüğünü daha fazla hatırlatmak içindir. Allah Teâlâ, indirdiği yağmurun bereket ve faydalarını, ovada, dağda, bitki ve hayvanlarda her tarafa yayar.

Yahut Allah geniş rahmetini, bu söylenenlere ve onun dışındaki şeylere yayar.

Âyet şöyle bitiyor: "*O, gerçek velidir; övülmeye layık olandır.*" Allah, ihsanı ile ve rahmetini yayarak kullarının işlerini görüp gözeten tek velidir, hakiki dosttur. Bundan ve bunun dışındaki sebeplerden dolayı hamdedilip övülmeye layık olan yegâne zattır.

27-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, (genelde) velilerine karşı uyguladığı kanunu şudur: Yüce Mevlâ, dostlarına sıkıntı halinden sonra kendilerine yetecek rızkı

630 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/510; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/395; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/352.

631 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/19.

verir ve ihtiyaç fazlasını vermez. Bunu, fazla dünya malı onları, huzurundan alıkoymasın diye yapar. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ, mümin kulunu, kendisine zarar verecek dünyadan korur; aynen, şefkatli bir çobanın, hayvanlarını, onları zehirleyip helâk edecek otlaklardan koruduğu gibi."[632]

Diğer bir hadis-i şerifte ise şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ, bir kulunu sevdiği zaman, onu, kendisine zarar verecek dünyadan korur; aynen sizden birinin hastasını (kendisine zarar verecek) sudan koruduğu gibi."[633]

Abdullah b. Mübârek, Said b . Müseyyeb'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] bir adam gelerek,

"Yâ Resûlallah, bana, kıyamet günü Allah'ın özel meclisinde bulunacak kimseleri söyler misin?" diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onlar, Allah'tan korkanlar, O'na boyun eğenler, halka karşı mütevazi olanlar ve yüce Allah'ı çokça zikredenlerdir" buyurdu. Adam,

"Yâ Resûlallah, onlar cennete ilk girecek olanlar mıdır?" diye sordu; Allah Resûlü,

"Hayır" buyurdu. Adam,

"Öyleyse cennete ilk girecek insanlar hangileridir?" diye sorunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Fakirler, diğer insanlardan önce cennete giderler. Karşılarına melekler çıkarak,

'Hesap yerine geri dönün (daha insanların hesabı bitmedi)' derler. Fakirler,

'Biz ne için hesaba çekileceğiz? Vallahi bize dünyada bolca mal verilmedi ki biz de ona dalıp keyif sürmüş olalım. Bizler, idareci değildik ki, adalet ve zulmedelim. Fakat bize Allah'ın emri geldi, biz de bize ölüm gelene kadar O'na kulluk ettik' derler."

---

632 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10451; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 1901.

633 Tirmizî, nr. 3036. Aynı konuda bir hadis için bk. Ahmed, *Müsned*, 5/428.

Allah Teâlâ'nın, *"O, yağmuru indirendir ..."* âyeti hakkında deriz ki: Allah Teâlâ, ölü ve kuru toprağa yağmuru indirip onu yemyeşil hale getirerek dirilttiği gibi, ölü kalplere de ilâhî vâridat (nur ve feyiz) yağmurlarını indirip onları, velilikten ümitlerini kestikten sonra zikir ve marifetle diriltir.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Kul da aynı şekildedir. Kulun gönlü kuruduğunda, sevgisinin safiyeti karıştığında, ünsiyet güneşi karardığında, ilâhî huzurdan ve yakınlıktan uzaklaştığında, çoğu defa Cenâb-ı Hak ona rahmet nazarı ile bakar ve sırrına (gönlüne) rahmet yağmurlarını yağdırır, böylece hali güzelleşir, ünsiyeti tazelenir, önceki güzel haline geri döner. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

'Senden yüz çevirmek beni korkuttuğunda, belki önceki güzel günlerim geri döner diye ümit etmekteyim. Umulur ki senin yüz çevirme kararın yenilenir, gerçekten ahid ve kararlar yenilenir. Bazan bir ağacın dalını kurumuş görürsün, ama bir zaman sonra bakarsın ki o, yemyeşil olmuş ve bir daha solmamış.'"[634]

İmam Kuşeyrî, *"O, gerçek velidir"* âyeti hakkında, *et-Tahbîr fi't-Tezkîr* isimli esmâ-i hüsnâ şerhinde şu açıklamaları yapmıştır: "Veli, Cenâb-ı Hakk'a ait bir sıfat olarak düşünüldüğünde, kullarının hallerini görüp gözeten ve işlerini üstlenen manasındadır. Velinin yardımcı olan manasına geldiği de söylenmiştir. Allah'ın velisi, O'nun dininin yardımcısı ve taatini takip eden kimsedir. Veliyi, kulun sıfatı olarak düşündüğümüzde anlam, Rabb'inin taatine sürekli devam eden kimse demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın bir kulun velisi olduğunun birçok göstergesi vardır; bunlardan bazısı şunlardır: HakTeâlâ, velisini, her durumda kötü hallere düşmekten korur ve her konuda kendisine yeter, onu güven içinde tutar. Onun kalbinin, bir faydanın elde edilmesi veya bir şerrin giderilmesi konusunda, kendisinden başkasına bağlanmasını kıskanır. Yüce Mevlâ velisinin kalbinde başkasını istemez, bilakis, orada her nefeste kendisi bulunur; bir işareti anında onun emellerini gerçekleştirir, elde etmeyi düşündüğü anda ihtiyaçlarını giderir.

---

634 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/353.

Cenâb-ı Hakk'ın kuluna dost olduğunun göstergelerinden biri de onu sürekli yardımıyla destekleyip taatinde muvaffak etmesidir. Öyle ki veli, kötü bir işi yapmak istese veya mahzurlu bir şeye yönelse Allah Teâlâ, onu işlemeken kendisini korur."

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Allah'ın kulunu sevdiğinin göstergelerinden biri de ona, velilerinin kalbinde sevilmeyi nasip etmesidir."[635]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah Teâlâ'nın, velisi bir şeyi elde etmeyi düşündüğünde onun ihtiyacını gidermesi şart değildir; çünkü bu, keramet türü bir şeydir. Muhakkik velilere göre, velinin keramet göstermesi şart değildir.

Hz. Enes'in [radıyallahu anh] Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem], onun Cibrîl'den, onun da ve Cenâb-ı Hak'tan rivayet ettiği bir kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kim benim velilerimden birini hafife alır ve kendisine hakaret ederse, bana harp ilan etmiş olur. Ben, velilerime en süratli şekilde yardım ederim. Kızgın aslanın gazaba geldiği gibi, ben de velilerim için gazaba gelirim." Hadisin devamı için Sa'lebî'ye bakınız.[636]

İlâhî Kudretin Şahitleri

Cenâb-ı Hak sonra, kudretine şahit olan şeylerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَثَّ ف۪يهِمَا مِنْ دَٓابَّةٍۜ وَهُوَ عَلٰى
جَمْعِهِمْ اِذَا يَشَٓاءُ قَد۪يرٌ۟ ﴿٢٩﴾

29. ***Gökleri, yeri ve bunların içinde yaydığı canlıları yaratması da O'nun*** *(kudret ve birliğinin)* ***delillerindendir. O dilediği zaman bunları bir araya toplamaya da kadirdir.***

635 Kuşeyrî, *et-Tahbîr ve't-Tezkîr Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*, s. 56-59 (Beyrut 1999).

636 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/395; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/194.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gökleri ve yeri* sahip oldukları acayip sanat üzere *yaratması O'nun* insanı hayrette bırakan kudretinin ve birliğinin *delillerindendir."* Şüphesiz onlar, zat ve sıfatlarıyla Allah'ın büyük işine, yüce kudret tecillisine delil olmaktadır. *"Ayrıca bunların içinde hareket eden canlıları yaratıp yayması da O'nun* kudretinin ve birliğinin *delillerindendir."*

Âyette, yaratılıp yayılan varlıkların içine meleklerin de girmesi için, mutlak manada "canlı" dendi. Yüce Allah'ın, yerde insanların yürümesi gibi, göklerde yürüyen bir hayvanı yaratması da akıldan uzak bir şey değildir. Yahut melekler için uçma gibi yürüme özelliği de mevcuttur; bunun için yürüme özellikleriyle söylendiler.

Âyet şöyle bitiyor: *"O dilediği zaman,* dilediği vakitte *bunları bir araya toplamaya,* öldükten sonra diriltip hesap için bir araya getirmeye de *kadirdir."* O'nu hiçbir şey âciz bırakmaz.

29. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Göklerin ve yerin yaratılıp meydana getirilmesi, Cenâb-ı Hakk'ı tanıtan en açık delillerdendir. Onlar, mananın (işin hakikatinin) resmidir. Onların içinde yaratıp yaydığı canlılar da Zât-ı Bârî'yi tanıtan birer delildir. Bunların hepsi, bir şekil olup içindeki ve gerisindeki mananın sırlarını açıklamaktadır. Mana çekilip alındığında, bütün vasıta ve şekiller silinip gider.

İmam Kuşeyrî, *"O dilediği zaman, bunları bir araya toplamaya da kadirdir"* âyetinin açıklamasında demiştir ki: "Bu âyette şu duruma da bir işaret vardır: Allah Teâlâ, velilerinin kalplerinin birbirleriyle teskin olmasını kıskanır, bunun için sürekli onların arasını ayrı tutar. Kalp ehli âriflerin bir araya gelip bir cemaat oluşturmaları, çok az durumlar hariç, neredeyse hiç gerçekleşmez. Gerçekleştiğinde de çok kısa sürer. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

'Zaman yiğitleri sağa sola attı, her biri sanki semanın etrafındaki yıldızlar gibi birbirinden ayrı oldu.'

Allah Teâlâ, onları bazan zâhirde bir araya getirerek kendilerine ve insanlara ihsanda bulunur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın âleme, rahmet nazarıyla baktığı vakitte olur. Onların bir araya gelmesinin bereketiyle âlem hayat bulur. O, her şeye kadir olduğuna göre, dilediği zaman onları bir araya toplamaya da kadirdir."[637]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah Teâlâ'nın, velileri arasında uyguladığı kanunlarından biri de şudur: Cenâb-ı Hak, velilerinden ikisini veya daha fazlasını aynı yerde bir arada bulundurmaz. Bulunursa onlardan biri muhakkak diğerine karşı ayağa kalkar ve ikisinin de düzeni bozulur. Bunun için, nur ve hali kuvvetli iki velinin genelde birbirlerinden uzak yerlerde bulunduğunu görürsün. Birinin nuru diğerinin nurunu söndürmesin diye, aralarında mesafe olur. Fakat veliler, bazı özel vakitlerde bir araya gelirler. Bu, manevi nefhaların (ilâhî feyiz ve nurların) aktığı vakittir. Bu konuda Kuşeyrî'nin açıklamaları geçti.

Kullara Gelen Musibetlerin Sebebi

Cenâb-ı Hak sonra, kullarının başına gelen musibetlerin sebebinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ ۞ وَمَا
أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ۞

30. ***Başınıza gelen herhangi bir musibet, yaptığınız işler yüzündendir. Halbuki O, çoğunu da affeder.***

31. ***Yeryüzünde (O'nu) âciz bırakamazsınız. Sizin için Allah'tan başka hiçbir dost ve yardımcı yoktur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Başınıza gelen* gam, elem yahut hoşlanmadığınız şeyler gibi *herhangi bir musibet, yaptığınız işler yüzündendir.*"

637 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/353.

Yani o musibet, işlediğiniz günahlara bir ceza olarak başınıza gelmektedir. *"Halbuki Allah, çoğunu da affeder."*

Âlemde tenâsüh olduğunu söyleyen bazıları, görüşlerini bu âyete dayandırmışlardır. Onlara göre tenâsüh, önceki ruhların, bedenleri öldükten sonra, başka bedenlere intikal etmesidir. Eğer ruh, salih (güzel, temiz) bir ruhsa, salih bir cisme intikal eder, kötü bir ruhsa kötü bir cisme intikal eder. Bu anlayış, bâtıl ve küfürdür. Onlar, bu anlayışlarına fiilî bir delil olarak şöyle demişlerdir: "Eğer çocuklar için, içinde bulundukları halden önce yaşanan bir hal olmasaydı, onlar elem çekmezlerdi." Oysa âyet, mükellef insanlara hastır. Âyetin devamındaki, *"Halbuki Allah, çoğunu da affeder"* kısmı bunu göstermektedir. Yani Allah, mükellef kulların işledikleri günahların çoğunu affeder, onlara karşılık ceza vermez. Yahut Allah, insanların çoğunu affeder, onlara hemen ceza vermez.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Allah, size dünyada verilen bir cezayı, ahirette ikinci kez vermekten yücedir. O, kulun dünyada affettiği bir kusurunu, ahirette tekrar önüne getirip ondan hesaba çekmekten de yücedir."*[638]

İbn Atâ demiştir ki: "Kim, başına gelen fitne ve musibetlerin, işlediği günahlar yüzünden geldiğini; Mevlâ'sının affettiği günahlarının ise daha fazla olduğu bilmezse o, Rabb'inin kendisine yaptığı ihsanı görme konusunda zayıf görüşlü biridir."

Muhammed b. Hamid[639] demiştir ki: "Kul, her an kusurlarla iç içedir. Kulun, taatlerdeki kusurları, günahlardaki kusurlarından daha fazladır. Çünkü günahtaki kusur bir yöndendir; taatteki kusur ise birçok yöndendir. Bununla birlikte Allah Teâlâ, kıyamet günü kulun günah yükünü hafifletmek için, dünyada çeşitli musibetlerle onu temizler. Eğer Allah'ın affı ve rahmeti olmasaydı, kul ilk adımda helâk olurdu."[640]

638 Ahmed, *Müsned*, 1/85; Hâkim, *Müstedrek*, 4/388; Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/354.

639 Ebû Abdullah Muhammed b. Hamid el-Hâmidî (v. 405 /1014-15) civarı) Hârizm'in ileri gelen edip ve şairlerinden biridir. Doğum tarihi bilinmemektedir (bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 6/77).

640 Rivayetler için bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/229; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/158.

Hz. Ali'nin [kerremallahu vechehû] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kur'an'da bu âyetin, müminler için en ümit verici âyet olduğunu düşünüyorum. Şüphesiz, şerefli kimse, suçluya bir defa ceza verince, aynı suçtan bir kez daha ceza vermez; bir kusuru affettiğinde, ondan tekrar hesap sormaz (Allah Teâlâ da müminlerin dünyada bir musibet ve af ile temizlediği günahından ahirette tekrar hesap sormaz)."[641]

Bu konuda bir hadis geçmişti.

Hâşiyetü'l-Fâsî'de[642] denmiştir ki: "Ben derim ki: Allah, dünyada dilediği kimsenin günahını affeder, dilediği kimsenin cezasının da ahirete erteler. Bundan ahiretteki azap vaadinin ortadan kalkması gerekmez. Sonra, âyette bildirilen durum ya hadlere yani işlenen suça dinin belirlediği cezalara hastır ya da günah işleyen kimselere hastır. Günahı olmayan kimseye gelince, onun başına gelen bela ve musibet, onu seçmek ve kendisine yüksek dereceleri vermek içindir, yoksa kusurlarını temizlemek için değildir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Her makamın (kendisine has) bir günahı vardır. Ebrârın (salih insanların) iyilikleri, bazan mukarrebîn makamındaki ârifler için kötülük sayılır. Manevi temizlik, her makam için geçerlidir. Bu konudaki açıklamalar için Tevbe sûresinin 117. âyetinin tefsirine bakınız. *"Kendi günahların için istiğfar et ..."* (Muhammed 47/19) âyetinin tefsirinde de konuyla ilgili açıklamalar gelecek.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yeryüzünde (O'nu) âciz bırakamazsınız."* Yani yeryüzünün en uzak yerlerine kaçsanız da Allah'ın sizin için takdir ettiği musibetten kurtulamazsınız. *"Sizin için Allah'tan başka,* sizi musibetten koruyacak *bir dost ve* onu sizden savacak *bir yardımcı yoktur."* Yahut Allah'ın azabı başınıza gelince, onu sizden giderecek bir dost ve yardımcı yoktur.

641 bk. Nesefî, *Medârikü'l-Tenzîl*, 4/158.

642 Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

30-31. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kul Allah katında özel destekle günahlardan korunan biriyse Allah onu dünyada edeplendirir ve kul Allah'a yakınlık halinde kalır. Eğer kul, Allah katında kendi haline (günahlara) terkedilmiş biriyse Allah onun azabını ahirete erteler. Çoğu kez de ona kötülük hali içinde nimetler ihsan ederek kendisini bilmeden azaba yaklaştırır. Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

Kul, bu dünyada başına gelen bütün sıkıntı ve musibetlerin kendisi için kötülüklerden kurtulma ve manevi bir temizlik vesilesi olduğunu bilince, ondan ürkmez, tam aksine ona sevinir; çünkü o, (günahlardan temizlenmek için) Allah'ın kendisine yardım ettiğinin göstergesidir. Bu musibet insanların eliyle gelince, onlardan intikam almaya kalkmaz, tam aksine onları affedip bağışlar. Çünkü bu durumun, kendisi için manevi halinde bir ilerleme olduğunu bilir.

Allah Teâlâ'nın, *"O, işledikleri günahların çoğuna da affeder..."* âyeti, -Allah en iyisini bilir- avam halk hakkındadır. Seçilmiş velilere gelince, Cenâb-ı Hak, onların makamlarını yükseltmek ve kendilerine bolca sevap ikram etmek için, onların hesabını sıkı tutar, edepleri konusunda taviz vermez.

İlâhî Kudretin Diğer Bir Delili

Cenâb-ı Hak sonra, yüce kudretinin diğer bir delilinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنْ اٰيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ ﴿٣٢﴾ اِنْ يَشَاْ يُسْكِنِ
الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلٰى ظَهْرِهِ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ
صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣٣﴾ اَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ
﴿٣٤﴾ وَيَعْلَمَ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي اٰيَاتِنَا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٣٥﴾

32. ***Denizde dağlar gibi yüzen gemiler de O'nun kudretinin delillerindendir.***

33. ***O dilerse, rüzgârı durdurur da denizin üstünde kalakalırlar. Şüphesiz, bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır.***

34. ***Yahut yaptıkları yüzünden onları helâk eder. Birçoğunu da affeder.***

35. ***Allah böyle yapar ki âyetlerimiz üzerinde tartışanlar, kendilerine kaçacak bir yer olmadığını bilsinler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Denizde dağlar gibi yüzen gemiler de O'nun* kudretinin ve birliğinin *delillerindendir.*"

"*O dilerse,* gemilerin denizde yüzmesini sağlayan *rüzgârı durdurur da denizin üstünde kalakalırlar.* Rüzgâr durduğunda denizin üzerinde kalırlar, gemi gitmez, hatta hareket etmez. *Şüphesiz, bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır.*" Onların her biri büyük delillerdir. Onlar sayı olarak pek çoktur. Hepsi Allah'ın, insanı hayrette bırakan kudretini göstermektedir. Onlar, kendilerini nefsin kötü arzularından (günahlardan) uzak tutmaya sabreden ve bütün himmetini Allah'ın nimetleri üzerinde düşünmeye yönelten kimseler için birer delildir.

Yahut onlar, Allah'tan gelen belaya sabreden ve O'nun nimetlerine şükreden kimseler için yani kâmil mümin için birer delildir. İman iki kısımdır; yarısı şükür, yarısı sabır isteyen hallerden oluşur. Çünkü insana ya bir zarar gelir veya bir nimet ulaşır. Kulun başına bir zarar (musibet, bela, sıkıntı) gelince kendisine gereken edep, sabretmektir. Bir fayda ve nimete ulaşınca gereken edep ise şükretmektir. Bir de şu var: Gemiyle denizde yolculuk yapan bir kimse, ya meşakkat ya güven içindedir. Her iki durumda da ona sabır ve şükür gereklidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Yahut Allah, yaptıkları* günahlar *yüzünden onları helâk eder. O, günahlardan birçoğunu da affeder,* onlara ceza vermez." Yani Allah dilerse rüzgârı durdurur, onlar oldukları

yerde kalırlar. Yahut rüzgârı şiddetli bir şekilde estirir, bu şekilde onları suda boğup helâk eder.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Allah böyle yapar ki *âyetlerimiz hakkında mücadele edenler* yani onları hükümsüz bırakmak ve reddetmek için uğraşıp duranlar, *kendileri için* Allah'ın azabından *kaçıp kurtulacak bir yer olmadığını bilsinler.*"

32-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tevhid denizinde dağlar gibi yüzen fikirler yani fikir sahipleri de O'nun kudretinin delillerindendir. Onlar, ilâhî tecelliler karşısında yüksek dağlar gibi sabit dururlar; onları vâridat ve diğer hiçbir şey sallayıp dengelerini bozamaz. Eğer Allah dilerse, onların sırlarından vâridat rüzgârlarını tutar, böylece onlar, yüce zatın müşahedesine dalmış olarak ahadiyyet denizinin üzerinde sabit kalırlar. Yahut Allah onları, bulundukları makamda işledikleri kötü edepten dolayı cezalandırır, böylece onlar zındıklık, hulûl ve ittihat[643] fikirleri içine dalarlar. Halbuki Allah, onların kusurlarından çoğunu da affeder.

Bize delil olan âyetlerimiz yani insanları bize yönlendiren kâmil insanlar hakkında tenkit ve ta'n ile uğraşanlar, kendileri için azabımızdan kaçıp kurtulacakları hiçbir yerin olmadığını yakında bilirler.

Dünyaya Karşı Zühd

Cenâb-ı Hak sonra, insanları dünyaya karşı zühd sahibi olmaya (ondan gönüllerini çekmeye) teşvik etti. Çünkü dünya, fikirlerin ilâhî sırlarının denizinde yüzmesine engeldir. Bu konuda şöyle buyurdu:

فَمَٓا اُو۫تٖيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰى
لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَۚ ﴿٣٦﴾ وَالَّذٖينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٓائِرَ الْاِثْمِ
وَالْفَوَاحِشَ وَاِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَۚ ﴿٣٧﴾ وَالَّذٖينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ

643 Zındıklık, yanlış itikadla dinden çıkmaktır. Hulûl, Allah'ın varlıkların içine girdiğine inanmaktır. İttihat, kulun Allah ile bütünleşip O'nunla bir olduğu fikrine sahip olmaktır.

وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَۖ وَاَمْرُهُمْ شُورٰى بَيْنَهُمْۖ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۚ ﴿٣٨﴾
وَالَّذٖينَ اِذَٓا اَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٣٩﴾ وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ
مِثْلُهَاۚ فَمَنْ عَفَا وَاَصْلَحَ فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمٖينَ ﴿٤٠﴾
وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهٖ فَاُو۬لٰٓئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبٖيلٍۜ ﴿٤١﴾ اِنَّمَا السَّبٖيلُ
عَلَى الَّذٖينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّۜ اُو۬لٰٓئِكَ
لَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٤٢﴾ وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ اِنَّ ذٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿٤٣﴾

36. *Size verilen şeyler, dünya hayatının geçici metaıdır. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Bu mükâfat, iman eden ve Rab'lerine güvenip dayananlar içindir.*

37. *Onlar, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar; kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar.*

38. *Onlar, Rab'lerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında istişare iledir. Onlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar.*

39. *Onlar, bir haksızlığa uğradıkları zaman intikam alırlar.*

40. *Bir kötülüğün cezası, onun gibi bir kötülüktür. Kim bağışlar ve hasmı ile arasını düzeltirse onun mükâfatı Allah'a aittir. Şüphesiz, Allah zalimleri sevmez.*

41. *Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa onun aleyhine tutulacak bir yol yoktur.*

42. *Ceza yolu sadece insanlara zulmeden ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenler içindir. İşte onlara elem dolu bir azap vardır.*

43. *Kim sabreder ve affederse gerçekten bu, azmedilecek işlerdendir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Elde etmeyi beklediğiniz ve kendisi için yarıştığınız dünyevî şeylerden *size verilenler, dünya hayatının geçici metaıdır.*" Onlar, dünyanın birer metaı olup yaşadığınız müddetçe onlardan faydalanırsınız, sonra hepsi yok olur. "*Allah'ın yanında bulunan* ahiret sevabı *ise* her yönüyle faydalı olduğu için zatı itibariyle *daha hayırlı ve* sürekli mevcut olduğu için zaman itibariyle *daha kalıcıdır. Bu mükâfat, iman eden ve Rab'lerine dayanıp güvenenler içindir.*"

Hz. Ali'den [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre, Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] malının tamamını sadaka olarak dağıttı, insanlar onu kınadılar, bunun üzerine bu âyet indi.[644]

Cenâb-ı Hak, sonraki âyette şöyle buyurdu: "*Onlar, büyük günahlardan ve hayâ-sızlıktan kaçınırlar.*" İbn Abbas [radıyallahu anh], buradaki büyük günahın şirk olduğunu söylemiştir. Hayâsızlık ise zina ve benzeri çirkin işlerdir. "*Onlar,* dünya işlerinden bir şey için *kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar.*" Yani onlar, kızgınlık halinde affeden, karşısındakinin tavrına tahammül eden ve kusurunu bağışlayan candan dost kimselerdir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kim, dünyada öfkesini tutarsa kıyamet günü de Allah ondan gazabını geri çevirir."[645]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar, Rab'lerinin davetine icabet ederler ve namazı* güzelce hakkı ile *kılarlar. Onların işleri, aralarında istişare iledir.*" Yani onlar, işlerini aralarında istişare ile görürler, tek başlarına karar alıp onda toplanmazlar.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "İşlerini aralarında istişare eden bir topluluk, muhakkak en doğru sonuca ulaştırılır." Hazret sonra bu âyeti okudu.[646]

---

644 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/159.

645 Benzer manada bir hadis için bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 4338; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/298. Konuyla ilgili bk. Ebû Davud, nr. 4777; Tirmizî, nr. 2021; İbn Mâce, nr. 4186.

646 bk. Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, nr. 258; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/159; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/357.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar;* sadaka verirler."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, bir haksızlığa,* zulme *uğradıkları zaman intikam alırlar."* Kendilerine zulmeden kimseden intikamlarını alırlar. Yani intikamda, kendileri için belirlenen sınırda dururlar, ileri geçip haksızlık etmezler.

Müslümanlar, nefislerini zelil edip bu yüzden fâsıkların kendilerine karşı cesarete gelmesini hoş görmüyorlardı. Onlar, karşı taraftan haklarını almaya güçleri yettiğinde ise affediyorlardı. Âyette müminlerin zalimlerden intikam alması ve bunun için yardımlaşmaları övüldü. Bunun sebebi şudur: Kim, kendisine zulmeden kimseden intikam ve hakkını alır, bu konuda Allah'ın çizdiği sınırı geçmez ve kan talep edecek bir veli olur da kısas için öldürmede haddi aşmazsa, o kimse Allah'a itaat eden biridir. Allah'a itaat eden herkes övülür.

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî demiştir ki: "Allah Teâlâ, *'Onlar, bir haksızlığa uğradıkları zaman intikam alırlar'* âyetinde, zalimden intikam almayı övülen bir şey olarak söyledi. Sonra, kusuru affetmeyi de övülecek bir şey olarak söyledi. Bur durumda, onlardan birinin diğerini ortadan kaldırması ihtimal dahilinde olduğu gibi, bunun iki ayrı duruma göre söylenmiş olması da muhtemeldir. Doğru olan, onların değişik iki duruma göre söylenmesidir. Bu durumların biri, zalimin kötülüğünü açıktan, halkın gözü önünde yapması ve küçük büyük herkese eziyet etmesidir. Bu durumda ondan intikam almak daha faziletlidir. Böyle bir durum hakkında İbrahim en-Nehaî demiştir ki: 'Müminlerin, nefislerini zelil edip fâsıkları kendilerine saldırmaya cüretli hale getirmeleri hoş görülmedi.'

İkinci durum şudur: İşlenen kusur, bir hata ile işlenir yahut kusur işleyen kimse hata ettiğini itiraf edip affını ister. Böyle bir durumda affetmek daha faziletlidir. Bu gibi kimseler hakkında şu âyetler inmiştir:

'Affetmeniz, takvaya daha yakındır' (Bakara 2/277).

'İyilik sahipleri affetsinler, bağışlayıp vazgeçsinler' (Nûr 24/22)."[647]

---

647 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân,* 4/92-93 (Beyrut, ts.).

Cenâb-ı Hak sonra, intikamın sınırını belirterek şöyle buyurdu:

"Bir kötülüğün cezası, onun gibi bir kötülüktür." Birinci kötülük, gerçekten kötülüktür; ona karşılık olarak yapılan kısasa da lafız olarak kötülük denmiştir; sadece hakikatte o, kötülük değil adalettir. Ona kötülük denmesinde bir incelik vardır ki o, affın daha evla olduğuna, yapılan kötülüğe kısas uygulamanın ise affa göre bir çeşit kötülük olduğuna işaret etmektedir. Bunun için âyetin peşinden şöyle buyruldu: *"Kim bağışlar ve* affedip göz yumarak hasmı ile arasını *düzeltirse onun mükâfatı Allah'a aittir."* O öyle bir mükâfattır ki onun kıymetini kullar bilemez. *"Şüphesiz, Allah zalimleri sevmez."* Onlar, sebepsiz yere zulmedenler veya intikamda haddini aşanlardır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kıyamet günü bir münâdi, 'Kimin Allah'tan alacağı bir ecir (sevap ve mükâfat) varsa ayağa kalksın' diye seslenir, kendisine zulmedeni affeden kimseden başkası ayağa kalkmaz."[648]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa onun aleyhine tutulacak bir yol yoktur."* Yani kendisine zulüm yapıldıktan sonra hakkını alan kimseyi, cezalandırmaya ve kınamaya bir yol yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ceza sadece,* haklı bir sebep yokken *insanlara* keyfî *zulmeden ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık eden,* orada kibirlenen, üstünlük taslayan ve fesat çıkaran *kimseler içindir.* Zulüm ve taşkınlıkları sebebiyle *onlar için acıklı bir azap vardır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim,* gördüğü zulüm ve eziyete karşı *sabreder ve affederse,* intikam almazsa, *gerçekten bu, azmedilecek işlerdendir."*

Yahut kim, başına gelen belaya şikâyet etmeden sabreder, hasmının kusurundan vazgeçerek onu affeder, içinde ondan talep edeceği bir dava kalmaz, tam tersine, dünyada ve ahirette hasmını kendi tarafından bütün davalardan temize çıkarır, ondan hiçbir talebi bulunmazsa şüphesiz bu sabır ve af, kendisine teşvik edilen ve yapmak için azmedilmesi gereken büyük işlerdendir.

---

648 bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân,* nr. 8313; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/359; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/170.

Yahut bu ahlâk, akıllı kimsenin nefsini ona yöneltmesi ve onu terketmek konusunda genişlik vermemesi gereken büyük işlerdendir.

Velilerden Ebû Said el-Kureşî demiştir ki: "Başa gelen sıkıntı ve sevimsiz şeylere sabretmek, manen uyanmanın göstergelerindendir. Kim, başına gelen bir sıkıntıya sabreder ve feryat etmezse, Allah Teâlâ ona rıza halini nasip eder. Rıza hali, manevi hallerin temelidir. Kim, başına gelen musibet karşısında feryat ve şikâyet ederse Allah onu nefsiyle baş başa bırakır; sonra şikâyetleri kendisine bir fayda vermez."

Âyetlerden çıkan diğer neticeler için -inşallah- tasavvufi işaretlere bakınız.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Bana öyle gözüküyor ki bu âyetler, Allah kendilerinden razı olsun, râşid halifelerin haline işaret etmektedir. Çünkü âyetlerde, önce Ebû Bekir-i Sıddîk'ın vasıfları söylendi. Ardından Hz. Ömer'in, daha sonra Hz. Osman ve Hz. Ali'nin vasıfları söylendi.

Ebû Bekir-i Sıddîk'ın vasıflarına gelince, *'Bu mükâfat, iman eden ve Rab'lerine güvenip dayananlar içindir'* âyeti onun vasfını anlatmaktadır. Aslında, bütün halifeler bu vasıflara sahip iken, onları özellikle Ebû Bekir-i Sıddîk'a ait vasıflar olarak söylememizin sebebi şudur: Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh], onlarda öyle bir meziyet ve dereceye sahiptir ki o, kendisinin dışındakilerde yoktur. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

'Eğer Ebû Bekir'in imanı, bu ümmetin (diğer rivayetlerde *insanların* veya *yeryüzündekilerin) imanı ile tartılsaydı, hepsine üstün gelirdi.'*[649]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde de şöyle buyurmuştur: *'Ben imanın (ilmin) şehriyim, Ebû Bekir ise kapısıdır.'*[650]

Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] şöyle demiştir: 'Eğer gözümden perde kaldırılacak olsaydı, yakînim olduğundan daha fazla artmazdı.'

---

649 Hadisin değişik rivayetleriyle bk. Beyhaki, *Şuabü'l-İmân*, nr. 36; İshak b. Râhûye, *Müsned*, 3/671-672 (nr. 723); İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/201 (Beyrut 1988); Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 5188; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2130.

650 bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 618 nolu hadisin açıklamasında.

Tevekkül sadece, imanın kuvvetiyle kuvvetli olur.

Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] vasıflarına gelince: *'Onlar, büyük günah lardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar'* âyeti onun vasfını anlatmaktadır. Çünki âyette geçen bu vasıflar takvadır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bi hadisinde de şöyle buyurmuştur: *'Ben takvanın şehriyim, Ömer ise onu kapısıdır.'*[651]

'Onlar, kızdıkları zaman kusurları bağışlarlar' âyeti de Hz. Ömer'in [ra dıyallahu anh] vasfını anlatmaktadır.

Ayrıca, *"Müminlere söyle, Allah'ın (azap) günlerinin geleceğini ummu yanları (şimdilik) bağışlasınlar"* (Câsiye 45/14) âyeti de Hz. Ömer hakkınd inmiştir.

Hz. Osman'ın [radıyallahu anh] vasıflarına gelince: *'Onlar, Rab'lerini davetine icabet ederler'* âyeti onun vasfını anlatmaktadır; çünkü Hz. Os man, Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kendisini İslâm'a davet edir ce hemen davete uymuştur.

'Onlar namazı hakkı ile kılarlar' âyeti de Hz. Osman'ın vasfını anla maktadır; çünkü Hz. Osman [radıyallahu anh] geceleri çokça namaz kılard *'İnkâr ve nankörlük içinde olan kimse, gece boyunca secde halinde ve ayakt ahiretten korkarak ve Rabb'inin rahmetini umarak ibadet eden kimse gibi m dir?'* (Zümer 39/8) âyeti de Hz. Osman hakkında inmiştir. Rivayet edildiğ ne göre, Hz. Osman [radıyallahu anh] geceyi, içinde bütün Kur'an'ı okuy rak kıldığı iki rekât namazla ihya ediyordu.

'Onların işleri, aralarında istişare iledir' âyeti de Hz. Osman'ın sıfatı anlatmaktadır; çünkü Hz. Osman istişare ile seçilerek halife olmuştur.

'Onlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar' âyeti de Hz. O man'ın vasfını anlatmaktadır; çünkü Hz. Osman [radıyallahu anh], All yolunda çokça mal harcayan biriydi. Onun, Tebük Seferi'nde zorluk c dusunu donatması cömertliğini anlamak için yeterlidir.

---

651 Bu konudaki meşhur rivayet, *"Ben ilmin şehriyim, Ali ise onun kapısıdır"* hadisidir. Ha için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 3/126; Heysemi, *ez-Zevâid*, 9/114; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 6 İbn Cüzey'in bu konudaki diğer rivayetleri ihtiyatla karşılanmalıdır.

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] vasfına gelince: *'Onlar, bir haksızlığa uğradıkları zaman intikam alırlar'* âyeti Hz. Ali'nin vasfını anlatmaktadır. Çünkü Hz. Ali, ayaklanan bir grup kendisiyle savaşınca, hak adına intikam almak için onlarla savaşmıştır. Sahih bir hadiste geçtiğine göre, Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ali'ye karşı savaşan grubu 'azgın' diye tanıtmıştır. Allah Resûlü, Hz. Ammâr [radıyallahu anh] hakkında şöyle buyurmuştur:

'Ammâr'a yazık! Onu, azgın bir grup öldürecektir!'[652]

Bu azgın grup, Hz. Ali ile savaşan gruptur. Hz. Ammâr [radıyallahu anh], bu savaşta Hz. Ali'nin tarafındaydı.

'Kim bağışlar ve hasmı ile arasını ıslah ederse onun mükâfatı Allah'a aittir' âyeti, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın [radıyallahu anh] yaptığı işe işaret etmektedir. Hz. Hasan, babasının şehid edilmesinden sonra, müslümanların menfaatini gözetip kanlarının dökülmesini engellemek için halifelik hakkından vazgeçerek Hz. Muâviye'ye biat etmiştir.

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Hasan hakkında şöyle buyurmuştur: *'Gerçekten benim bu oğlum bir seyyiddir (şerefli asil biridir). Allah, onun vesilesiyle müslümanlardan iki büyük grubun arasını düzeltecektir.'*[653]

"Kim zulme uğradıktan sonra intikam ve hakkını alırsa onun aleyhine tutulacak bir yol yoktur" âyeti, Hz. Hüseyin'in [radıyallahu anh], kardeşi Hz. Hasan'ın vefatından sonra, Ümeyyeoğulları'ndan halifelik hakkını talep etmesine ve onlardan intikam almasına işaret etmektedir.

'Ceza yolu sadece insanlara zulmeden ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenler için açıktır' âyeti, Ümeyyeoğulları'na işaret etmektedir. Gerçekten onlar, insanlar üzerinde tahakküm kurup arsız bir tavra girmişlerdir. Onların hali, bir hadiste geçtiği gibi şöyledir: 'Onlar, Allah'ın kullarını kendilerine hizmetçi ettiler; Allah'ın malını (devlet hazinesini) babadan oğula geçen bir mal yaptılar.'

Onların, minberlerinde Hz. Ali'ye lânet okutmaları zulümlerini anlamak için yeterlidir.

652 bk. Buhârî, Salât, 63 (nr. 448).

653 Buhârî, Sulh, nr. 2704.

'Kim sabreder *ve affederse, gerçekten bu, azmedilecek işlerdendir'* âye de Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Ehl-i beyt'inin Ümeyyeoğu ları'nın idaresi müddetince karşılaştıkları zarar ve zillete karşı sabre melerine işaret etmektedir."[654]

36-43. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, *"Size verilen şeyler, dünya hayatının geçici metaıdır* âyetinin manası şudur: Dünya nimetlerinden istifade edip keyif sürdü ğünüz kadar ahiretteki derecelerinizde noksanlaşma olur. Bu durun bir haberde dile getirilmiştir. Bunun için Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın yanına bulunanlar ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır"* âyetiyle, dünyadan gönlü çel tirdi. Yani Allah'ın katında vaat edilen sevaplar, bu mevcut olan azıcı dünya metaından daha hayırlıdır.

"Onlar, büyük günahlardan kaçınırlar" âyetinde kastedilenler hase kibir, gösteriş ve diğerleri gibi kalplerin hastalıkları olan büyük günal lardır. *"Onlar hayâsızlıktan da kaçınırlar"* âyetindeki hayâsızlık ise âzal rın işlediği zina ve benzeri günahlardır.

"Onlar kızdıkları zaman kusurları bağışlarlar" âyetinde Cenâb-ı Ha onlar hiç kızmazlar buyurmadı; çünkü kızmak, insana has bir özellil tir, hiç kimse ondan uzak kalamaz. Bizden istenen, kızgınlığı giderme ve ondan kaynaklanan durumu geri çevirmek için gayret göstermekt Yoksa bizden onu kökünden kazıyıp atmak istenmiyor.

Aslında insanda kızma özelliğinin hiç bulunmaması bir noksanlı tır. Bunun için İmam Şâfiî [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir: "Kim, zor kızdırılmak istenir de kızmazsa o eşektir." Şu halde şeref, kızgınlık c taya çıkınca ona hâkim olmaktır, yoksa onu bünyeden bütünüyle yo etmek değildir.

İmam Kuşeyrî, *"Onlar, Rab'lerinin davetine icabet ederler"* âyetinin te sirinde demiştir ki: "Rabb'ine gerçek manada icabet edenler, bütün n feslerinde (her anında) Allah'ın rızasına uyanlar ve kendilerinde hiçt kusur ve Allah'ın emrine karşı gelme hali kalmayan kimselerdir.

654 bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/250-251 (Beyrut 1995).

'Onların işleri, aralarında istişare iledir' âyetinin manası şudur: Onlardan hiçbiri kendi görüşü ile bir işe başlamaz; kendi görüşünü ve işini kusurlu görür. Sonra bir şeyi yapmaya kesin karar verince, Allah'a güvenip dayanır."[655]

Âyetlerde anlatıldığı şekilde kızgınlığı geri çevirme konusunda insanlar dört gruptur:

Bir grup insan vardır ki onlar, intikam almaya güçleri yetse de yetmese de her halde affederler. Onlar, intikam almak için asla bir harekette bulunmazlar. Allah Teâlâ'nın, *"Onlar kızdıkları zaman kusurları bağışlarlar"* âyeti bu grubun halini anlatmaktadır.

Bir grup insan vardır ki onlar, kızgınlıklarını yerine getirmeye güç sahibidir. Bunun için önce harekete geçerler, fakat sonra intikam alma güçleri varken affederler. Şu âyet onların halini anlatmaktadır: *"Onlar, bir haksızlığa uğradıkları zaman intikam alırlar."* Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Kim bağışlar ve hasmı ile arasını düzeltirse onun mükâfatı Allah'a aittir."*

Bir grup insan vardır ki onlar intikam alma gücüne sahiptirler, haklarını alırlar fakat bunu yaparken kendileri için çizilen sınırda dururlar. Şu âyet onların halini bildirmektedir: *"Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa onun aleyhine tutulacak bir yol yoktur."*

Bir grup insan da vardır ki onlar kendilerine zulmedilince affederler ve kendilerine kötülük eden kimseye ayrıca iyilik yaparlar, onun affı için istiğfar ederler; öyle ki onların bu iyilik ve duaları sebebiyle bu kimseye merhamet edilir. Bu, sıddıkıyyet mertebesi olup o, düşmanlarının bile kendilerinden fayda gördüğü bir mertebedir. Allah Teâlâ'nın, *"Kim sabreder ve affederse gerçekten bu, azmedilecek işlerdendir"* âyeti bu durumu anlatmaktadır. Bunun için Allah Teâlâ, bu kısmı, azmedilecek işlerden saydı.

Sûfîlere göre insanlar üç gruptur: Avam halk, kendisine bir haksızlık edildiğinde intikam alır. Veliler, (el-hâssa) kendilerine bir haksızlık edildiğinde intikam almaz fakat kendilerine zulmeden kimseden haklarını alma konusunda işlerini Allah'a havale ederler. Seçkin veliler (hâssatü'l-hâssa) ise az önce geçtiği gibi, kendilerine kötülük edene iyilik ederler.

---

655 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/355.

İmam Kuşeyrî, *"Onlar, bir haksızlığa uğradıkları zaman intikam alırlar"* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyette bahsedilen durum zulümdür. Onlar, asıl zulmün kendilerine nefisleri tarafından geldiğini bildikleri için, onu, muhalefet meydanlarında yani isyanlarda koşmaktan alıkoyarlar."

İmam Kuşeyrî, *"Onlar, bir haksızlığa uğradıkları zaman intikam alırlar"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah Teâlâ, kullarından bazılarının nefsinin hükmünden kurtulamadığını ve güzel ahlâklara sahip olmadığını bildiğinden, kendileri için daha iyi olan, vazgeçip affetmek olsa da onlara, zulmeden kimselere karşılık vermeye izin verdi."[656]

Zulmün Vebali ve Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, zulmün vebalinden ve cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهٖۜ وَتَرَى الظَّالِم۪ينَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ
يَقُولُونَ هَلْ اِلٰى مَرَدٍّ مِنْ سَب۪يلٍۚ ﴿٤٤﴾ وَتَرٰيهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِع۪ينَ مِنَ
الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّۜ وَقَالَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ الْخَاسِر۪ينَ الَّذ۪ينَ
خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَاَهْل۪يهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اَلَٓا اِنَّ الظَّالِم۪ينَ ف۪ي عَذَابٍ مُق۪يمٍ
﴿٤٥﴾ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ
مِنْ سَب۪يلٍۜ ﴿٤٦﴾ اِسْتَج۪يبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّٰهِۜ مَا
لَكُمْ مِنْ مَلْجَاٍ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَك۪يرٍ ﴿٤٧﴾ فَاِنْ اَعْرَضُوا فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ
عَلَيْهِمْ حَف۪يظاًۜ اِنْ عَلَيْكَ اِلَّا الْبَلَاغُۜ وَاِنَّٓا اِذَٓا اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً
فَرِحَ بِهَاۚ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ فَاِنَّ الْاِنْسَانَ كَفُورٌ ﴿٤٨﴾

656 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/355.

***44.** Allah kimi saptırırsa artık bundan sonra onun için hiçbir dost yoktur. Azabı gördüklerinde zalimlerin, "Dünyaya dönmek için bir yol var mı?" dediklerini görürsün.*

***45.** Ateşe sunulurlarken onların, zilletten başlarını öne eğerek göz ucuyla gizli gizli baktıklarını görürsün. İnananlar da, "İşte asıl zarara uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini zarara sokanlardır" diyeceklerdir. Şunu bilin ki zalimler, sürekli bir azap içindedirler.*

***46.** Onların Allah'tan başka kendilerine yardım edecek hiçbir dostları yoktur. Allah kimi saptırırsa artık onun için hiçbir çıkar yol yoktur.*

***47.** Allah tarafından, geri çevrilmesi imkânsız bir gün gelmezden önce, Rabb'inizin davetine uyun. Çünkü o gün, sizin için hiçbir sığınacak yer yoktur ve siz yaptıklarınızı inkâr da edemezsiniz.*

***48.** Eğer yüz çevirirlerse bilesin ki biz seni onların üzerine bir bekçi göndermedik. Sana düşen iş, sadece tebliğ etmektir. Biz insana katımızdan bir rahmet tattırdığımızda onunla sevinir. Ama elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir kötülük gelirse işte o zaman insan pek nankördür!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah kimi saptırırsa artık bundan sonra onun için hiçbir dost yoktur."* Yani Allah onu saptırdıktan sonra onu hidayete sevkedecek ve kendisini Allah'ın azabından kurtaracak hiç kimse yoktur. "Allah'ın kendilerini sapırdığı *zalimlerin,* kıyamet gününde *azabı gördüklerinde, 'Dünyaya dönmek için bir yol var mı?* Varsa dönelim de iman edip salih amel yapalım' *dediklerini görürsün."* Buradaki hitap, görme kabiliyetine sahip herkesedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ateşe sunulurlarken onların,* başlarına gelen musibetten dolayı iyice küçülmüş ve *zelil bir halde başlarını öne eğerek göz ucuyla gizli gizli* ateşe *baktıklarını görürsün."* Aynen hapiste ölüm cezasına çarptırılan kimsenin, cellat kendisini öldürmek istediğinde kılıca baktığı gibi.

İnananlar, *"İşte asıl zarara uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini* ebedî azaba arzederek *zarara sokanlardır"* dediler. Müminler, bunu dünyada söylediler. Bir diğer görüşe göre, müminler bu sözü, kâfirleri bu şekilde gördüklerinde kıyamet günü söyleyeceklerdir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şunu bilin ki zalimler, sürekli bir azap içindedirler."*

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onların,* dünyada ümit ettikleri gibi, *Allah'tan başka kendilerine yardım edecek,* onlardan azabı kaldıracak *hiçbir dostları yoktur. Allah kimi saptırırsa artık onun için* kurtuluşa ulaştıran *hiçbir yol yoktur."*

"Allah tarafından, geri çevrilmesi imkânsız bir gün, yani kıyamet günü *gelmeden önce, Rabb'inizin* peygamberi diliyle duyurduğu *davetine uyun."* O öyle bir gündür ki Allah onun gelmesine hükmettiğinde artık onu geri çevirmez.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah tarafından, hiç kimsenin geri çeviremeyeceği bir gün gelmeden önce, Rabb'inizin davetine uyun.

Âyet şöyle bitiyor: *"Çünkü o gün, sizin* kaçıp kendisine *sığınacağınız hiçbir yer yoktur ve siz yaptıklarınızı inkâr da edemezsiniz."* Zira onlar amel defterlerinizde yazılıdır; ayrıca âzalarınız da size şahitlik ederler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer* imandan *yüz çevirirlerse bilesin ki biz seni onların üzerine bir bekçi,* amellerini kontrol ve hesap edeceğin bir murakıp olarak *göndermedik. Sana düşen iş, sadece tebliğ etmektir."* Sana gereken, peygamberliği tebliğ etmektir; sen de bunu yaptın. Hem onların iman etmesine engel olan, tebliğin olmayışı değildir. Onların iman etmesine mani olan sadece, azgınlıkları ve nimetle şımarmalarıdır. Nitekim Allah Teâlâ, âyetin devamında bu konuda şöyle buyurdu: *"Biz insana katımızdan* sıhhat, zenginlik ve emniyet gibi *bir rahmet tattırdığımızda onunla sevinir;* onunla şımarır, sahip olduğu nimeti hakka aykırı davranmaya ve isyana vasıta yapar." Âyette geçen "insan"la, insan türü kastedilmiştir. Bunu, devamındaki şu âyetten anlıyoruz: *"Ama elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir kötülük,* bela, hastalık, fakirlik ve korku *gelirse işte o zaman insan pek nankördür!"* İnkârda ileri gider, hemen nimeti unutur, sıkıntıyı hatırlar ve onu gözünde büyütür. Hatta, bu bela ve sıkıntının kendisine hak etmediği halde geldiğini düşünür.

44-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim ilâhî inâyetten mahrum kalır ve azgınlık içine dalarsa ona, hiçbir nasihat ve uyarı fayda vermez. Kendisini Allah'ın azabından kurtaracak bir dost ve yardımcı da bulunmaz. Bu kimse, hakikatler ortaya çıkınca, geri dönmeyi talep eder fakat ona bir yol bulamaz; zelil ve boynu bükük bir halde horluk içinde kalır. Kendilerine ilâhî inâyet takdir edilen gayret ve amel sahipleri, onları ayıplayarak derler ki: "Bunlar, nefislerine Allah'ın rızası yolunda kulluk yaptırmayarak onu zarara sokan kimselerdir. Onlar ayrıca kendilerine Allah'tan bahsettirmeyerek ailelerini de zarara sokan kimselerdir."

İmam Kuşeyrî, *"Rabb'inize uyun"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah'a icabet, O'na verdiğiniz söze vefa göstermek, üzerinizdeki hakkını yerine getirmek, kendisine karşı gelmeyi bırakıp emirlerine uymak ve her an hükmüne teslim olmaktır. Bugün icabet yolu açıktır; yakında bu kapı, kulun kalbine âniden kapanır ve sahibi birden yakalanıp hesaba çekilir."[657]

Bütün vaiz ve davetçilere, âyette geçtiği gibi şöyle denir: "Eğer insanlar senin nasihat ve hakka davetinden yüz çevirirlerse bilesin ki biz seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik. Sana düşen, sadece tebliğ etmektir."

Bütün İş Allah'ın Elindedir

Cenâb-ı Hak sonra, hidayet ve dalâlet, nimet ve bela bütün işlerin kendi elinde olduğundan bahsederek şöyle buyurdu:

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۜ يَهَبُ لِمَنْ
يَشَٓاءُ اِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَٓاءُ الذُّكُورَۙ ﴿٤٩﴾ اَوْ يُزَوِّجُهُمْ
ذُكْرَانًا وَاِنَاثًاۚ وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَٓاءُ عَقِيمًاۜ اِنَّهُ عَلٖيمٌ قَدٖيرٌ ﴿٥٠﴾

657 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/357.

49. ***Göklerin ve yerin mülkü (hâkimeyeti) Allah'a aittir. O, dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları, dilediğine de erkek çocukları bahşeder.***

50. ***Yahut onları, erkek ve kız olmak üzere çift verir. Dilediğini de kısır yapar. O, her şeyi bilendir, her şeye gücü yetendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Göklerin ve yerin mülkü,* hâkimiyeti *Allah'a aittir.*" Allah, onları ve onların içinde bulunan varlıkları dilediği gibi düzenleyip yönetir. O'nun tasarruflarından biri de kulları arasında dilediği şekilde nimet ve musibetleri taksim etmesidir.

"O, halkın bildiği ve bilmediği şeylerden *dilediğini yaratır;* onlardan *dilediğine kız çocukları, dilediğine de erkek çocukları bahşeder.*" Bu konuda hiç kimsenin bir dahli, etkisi ve katkısı yoktur.

"*Yahut onları, erkek ve kız olmak üzere çift verir.*" İki ayrı sınıfı bir araya getirir ve onları hepsine bahşeder. Anne, önce erkek doğurur, peşinden kız doğurur yahut ikisini birlikte (ikiz) doğurur. "*Allah dilediğini de kısır yapar.*" Onun nesli olmaz. Kısır, çocuğu olmayan erkek veya kadındır.

49. âyette, önce kız çocukları söylendi; çünkü sözün devamında, Allah'ın, insanların dilediğini değil, kendi dilediğini yaratacağı belirtildi. Böylece o günkü Araplar'ın yaratılmasını istemediği kız çocuklarının dile getirilmesi daha önemli oldu.

Bunun bir diğer açıklaması şudur: Âyetin konusu, bela üzerinedir. Araplar, kız çocuklarını en büyük bela olarak görüyorlardı. Bunu için önce onlar söylendi.

Yahut bununla babaların gönülleri hoş edilmek istendi.

Şöyle denilmiştir: Âyetin kastı, bazı peygamberlerin hallerini belirtmektir. Şöyle ki Allah Teâlâ, Hz. Şuayb ile Hz. Lût'a [aleyhimesselâm] kız çocukları bahşetti. Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] erkek çocukları bahşetti. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] erkek ve kız çocukları bahşetti. Hz. Yahya ile Hz. İsa'ya [aleyhimesselâm] ise hiç çocuk vermedi.[658]

658 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 6/23.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, her şeyi bilendir, her şeye gücü yetendir."* O, sonsuz ilim ve kudret sahibidir; içinde hikmet ve fayda olan şeyleri yaratır.

49-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah dilediğine ilimler ve iyilikler bahşeder. Dilediğine manevi zevkler ve vâridatlar bahşeder. Dilediğini akim bırakır; ona ne ilim verir ne de zevk. Bu konudaki açıklamalar için İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Letâifü'l-Minen* adlı eserine bakınız.

Şöyle de diyebiliriz: Allah dilediğine, kendisindeki zâhirî ilme vâris olacak ve onu kendisinden sonra ayakta tutacak kimseler bahşeder. Kimisine kendisindeki manevi zevk ve vecd ilimlerine vâris olacak kimseleri bahşeder ve bunun için birtakım adamlara uzun ömür verir. Yahut onlara, her ikisine vâris olacak kimseleri bahşeder. Allah, dilediğini akim bırakır; bu kimse geride bir vâris bırakmaz, onun zâhirî ilimde de bâtınî ilimde de vârisi bulunmaz.

Bazan bir velinin kendisi kâmil olur, fakat ardından vârisi bulunmaz, akim kalır. Bazıları ise kâmil değildir, ancak onun birçok evladı olur. Bu konuda genel olan durum, çok evladı olana, onların sebebiyle genişlik verilmesidir. Peşinden vârisi olmayan ise böyle değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Vahiy Alma Şekilleri

Cenâb-ı Hak sonra, mülkündeki azametinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَٓائِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا

فَيُوحِيَ بِاِذْنِهٖ مَا يَشَٓاءُ اِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ۝ وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ رُوحًا مِنْ

اَمْرِنَاؕ مَا كُنْتَ تَدْرٖى مَا الْكِتَابُ وَلَا الْاٖيمَانُ وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدٖى

بِهِ مَنْ نَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِنَاۜ وَاِنَّكَ لَتَهْد۪ٓي اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍۙ ﴿٥٢﴾ صِرَاطِ اللّٰهِ
الَّذ۪ي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ اَلَٓا اِلَى اللّٰهِ تَص۪يرُ الْاُمُورُ ﴿٥٣﴾

51. ***Allah bir insanla sadece vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O yücedir, hakîmdir.***

52. ***İşte böylece sana da emrimizden bir ruh** (kalplere hayat veren bir kitap) **vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola eriştirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz, sen** (insanları bu nurla) **dosdoğru bir yola ulaştırırsın.***

53. ***O, göklerdeki ve yerdeki her şeyin kendisine ait olduğu Allah'ın yoludur. Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah'a döner.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah bir insanla sadece vahiy yoluyla konuşur."* Yani Allah'ın, bir insanla konuşması sadece üç şekilden biriyle sahih olur. Bunlardan biri vahiy yani ilham olup bu, bir ilmin gizli yolla kalbe atılmasıdır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Ebû Said-i Hudrî'ye, *"Fâtiha'nın bu işe şifa olacağını nereden bildin?"* diye sorması üzerine onun, *"Kalbime atıldı"*[659] sözü bu manadadır.

Yahut buradaki vahiy rüyada olur. Çünkü Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] uyumakla abdestinin bozulmayacağı bildirilen hadiste, Ubeyd b. Umeyr, *"Peygamberlerin rüyası vahiydir"*[660] demiştir. Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] oğlunu kurban etme emrini alması da rüya yoluyla olmuştur. Aynı şekilde Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] annesine yapılan vahiy de rüya ve uyanık halde yapılan ilham cinsindendir.

---

659 Ahmed, *Müsned*, 3/50. Bu manada Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait hadisler de vardır.

660 Buhârî, Vudû', 5 (nr. 138); İbn Hacer, hadisin Buhârî'de tâbiînden Ubeyd b. Umeyr'e ait mevkuf bir haber olarak verildiğini, Müslim'de ise Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait merfû bir hadis olarak nakledildiğini kaydetmiştir (bk. *Fethu'l-Bârî*, 1/322-323).

Mücâhid'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ Zebur'u, Hz. Davud'un göğsünde (kalbinde) vahyetti."[661]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Veya perde arkasından konuşur."* Bu durumda insan, yüce Allah'ı görmeden, O'nun kelâmını işitir. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], ağaçtan ve Tûr dağında fezadan ilâhî kelâmı işitmesi gibi. Buradaki perdeden kasıt, Allah Teâlâ'nın kulun önüne maddi bir perde çekmesi değildir. Çünkü O'nunla yarattıkları arasında maddi bir perde mevcut değildir. Bundan kasıt, Cenâb-ı Hakk'ın zatını, vasıtasız olarak doğrudan görmenin engellenmesidir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yahut Allah bir elçi,* melek *gönderir;* melek *Allah'ın izniyle* ve kolaylaştırmasıyla *ona dilediğini vahyeder."* Bu, yüce Allah ile peygamberleri arasında sürekli cereyan eden vahiy şeklidir.

Rivayet edildiğine göre, yahudiler Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Eğer sen peygambersen, Musa'nın Allah ile konuştuğu ve O'na baktığı gibi, sen de konuşup O'na baksana!" dediler. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], *"Musa, Allah Teâlâ'ya bakmadı"* buyurdu. Bunun üzerine bu âyet indi.[662]

Muhakkik âlimlerin çoğunluğu, Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] Mi'rac gecesinde Rabb'ini gördüğü ve O'nunla vasıtasız olarak yüz yüze konuştuğu görüşündedir. Bunun için Beyzâvî, Allah Teâlâ'nın, *"Allah bir insanla sadece vahiy yoluyla konuşur"* âyetindeki "vahyi", süratle idrak edilen gizli konuşma olarak tarif ettikten sonra, bu vahyin, yüz yüze veya başka yolla konuşmaktan daha umumi bir mana içerdiğini söylemiştir.[663]

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Vahiy, Beyzâvî'nin dediği gibi, yüz yüze konuşarak bilgi alma şeklinde alındığında, *'O, kuluna vahyettiğini vahyetti'* (Necm 53/10) âyetindeki mana budur. Bu, âyetin tertibini de göstermektedir. Şöyle ki Allah Teâlâ önce vasıtasız olarak hatta yüz yüze konuşmaktan bahsetti. Bu, Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] halidir. Sonra, yine vasıtasız olarak konuşmaktan bahsetti, fakat bu ko-

661 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/23.

662 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/403.

663 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/367.

nuşma yüz yüze değil, gayb (perde) gerisinden yapılan bir konuşmadır. Sonra da bir elçi (melek) vasıtasıyla yapılan konuşmaktan bahsetti." Tîbî'nin açıklamalarını mana olarak verdik.

Âyet şöyle bitiyor: *"O yücedir."* Allah, yaratılmış varlıkların vasıflarından uzak ve yücedir. O'nunla kulları arasındaki görüşme sadece âyette belirtilen şekillerden biriyle gerçekleşir. O'nunla bizzat görüşmek sadece beşerî hislerden uzaklaştıktan sonra (beşerî vasıflardan gaybet halinde) olur. *"O, hakîmdir."* Bütün işlerini hikmetle yapar. Buna göre bazan bir vasıta ile konuşur; diğer defa vasıtasız olarak yüz yüze veya onun dışında başka bir yolla konuşur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte böylece,* bahsettiğimiz gibi eşsiz bir vahiy şekliyle *sana da emrimizden bir ruhu* yani Kur'an'ı *vahyettik."* O, beden için ruh ne ise kalpler için öyle bir kitaptır. Kalpler onunla ebedî bir hayat bulur. *"Sen,* vahiyden önce *kitap nedir, iman nedir bilmezdin."* Yani sen kitabın ne olduğunu ve ondaki, akılla ulaşılamayacak bilgi, hüküm ve hikmetleri bilmezdin. İman, sadece akıl ve fikir (düşünce) ile bilinecek bir şey değildir. Eğer akılla bilinseydi Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bilirdi, çünkü onun yüksek bir akıl ve dirayet sahibi olduğunda hiçbir şüphe yoktur.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Sen bundan önce, Kur'an nedir ve iman nedir bilmezdin yani Kur'an'ın ve imanın bu şekilde tafsilatlı hükümlerini bilmezdin."[664]

Şeyh Bekrî demiştir ki: "Yani sen, âyetlerin indirilmesine, ilâhî beyanların okunmasına, Rabb'inin senin kalbine indirdiği ilmin nuruyla hakkın keşfedilmesine bağlı olarak oluşan has imanı bilmiyordun."

İbnü'l-Münir demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kendisinin peygamberliğine imanı bilmiyordu. Bu, vahiyden önce olmayacak bir şeydir. Çünkü imanın aslı, Allah'ı ve Resûlü'nü tasdik etmektir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat biz onu,* yani sana vahyettiğimiz ruhu (Kur'an'ı), *kullarımızdan* hidayetini *dilediğimizi kendisiyle doğru yola*

---

664 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/358.

eriştirdiğimiz bir nur kıldık." Bu kimse, iradesini, onunla hidayeti bulmaya yönelten kimsedir. *"Şüphesiz, sen,* bu nurla hidayetini dilediğimiz kimseleri *dosdoğru bir yola ulaştırırsın. O, göklerdeki ve yerdeki her şeyin kendisine ait olduğu Allah'ın yoludur."* Göklerde ve yerde mevcut olan her şeyin, mülk, yaratılış ve tasarruf olarak Allah Teâlâ'ya ait olması, O'nun yolunun dosdoğru olmasını gerektirmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah'a döner."* Yani bütün işler, başkasına değil, sadece Allah'a döner; O, onlarda hikmet ve dilemesine uygun olarak tasarrufta bulunur.

51-53. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Veliler bazan, Cenâb-ı Hak'la, tecellileri vasıtasıyla konuşur. Bu durumda onlar, Hak Teâlâ'nın hitabını bir insandan ve taştan işitirler. Yahut bu konuşma bir vasıta olmadan gerçekleşir. Şöyle ki onlar, ilâhî kelâmı gökten işitirler. Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî, şu sözüyle bu duruma işaret etmiştir:

"Yâ Rabbi, bize, beraberinde seninle konuşma da bulunan bir müşahede lutfet!"

Bu hal, sadece fenâ fillâh ve bekâ billâh mertebesine ulaşmış büyük zatlar için gerçekleşir. Cenâb-ı Hakk'ın, arada bir vasıta olmadan nur-i akdesinden konuşması, Mi'rac gecesinde Peygamberimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem] has bir durumdur.

Allah kendisinden razı olsun, şeyhlerimin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Bana göre, arada bir vasıta olmadan yüz yüze konuşma, sadece beşeri özelliklerden sıyrılıp onların mahvolmasından ve rubûbiyyet sıfatlarıyla bekâ haline ulaştıktan sonra gerçekleşir. Bu, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], yeryüzünden hakikat semasına yükseldikten sonra Cenâb-ı Hak'la doğrudan yüz yüze konuştuğuna bir işarettir. Allah Resûlü, yüce Mevlâ ile yeryüzünde bir vasıta ile konuşuyordu. Hz. Musa [aleyhisselâm] ise vasıtasız konuşmuştur, fakat Hak Teâlâ'yı baş gözüyle görme olmamıştır. Bunun için onun Cenâb-ı Hak'la konuşması yerde oldu, ancak kendisine Zât-ı Bârî'yi baş gözüyle

görme nimeti verilmedi. Çünkü yüce Allah'ı görme, yeryüzünde yani beşeriyet hal ve şartlarında olacak bir şey değildi. Tam aksine, Cenâb-ı Hak'la konuşmak için beşerî sıfat ve şartlardan uzaklaşmak gereklidir."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette, Cenâb-ı Hak'la konuşmanın üç durumla sınırlandırılması, sadece beşerî perde içinde kalanlar içindir. Beşerî özelliklerden çıkıp gayba ulaşan, yüce Allah'ın kendisini yakınlık nuru ile sardığı, nuruyla gönül gözünü cilaladığı ve rubûbiyyet kuvvetiyle gönül kulağını açıp desteklediği kimseye gelince o, Hak Teâlâ ile, O'nu kalple müşahede ederek doğrudan konuşur." Vertecübî, âriflerden Ebû Bekir-i Vâsıtî'den de buna benzer bir açıklama nakletmiştir.[665] Geniş açıklama için Vertecübî'nin eserine bakınız.[666]

Vertecübî'nin söyledikleriyle bizim söylediklerimiz arasındaki fark şudur: Ona göre, Cenâb-ı Hak'la doğrudan yüz yüze konuşma, âyette geçen üç durumun dışındadır. Bize göre ise bu tür konuşma, *"Sadece vahiyle konuşur"* âyetine dahildir; çünkü vahiy, yüz yüze konuşmaktan daha umumi bir mana içermektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz sen, dilediğimiz kimseleri dosdoğru bir yola ulaştırırsın"* âyetinin manası şudur: Resûlüm sen, dilediklerimizi vuslat ve ebedî terakki yoluna ulaştırırsın. Bundan şu netice çıkar: Hak yolunda seyreden bir mürid için Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] her zaman vazgeçilmez vasıtadır; çünkü manevi terakki sadece kulluk edeplerini uygulamakla gerçekleşir. Bu edepler de Resûl-i Ekrem'den [sallallahu aleyhi vesellem] alınmıştır. Aynı şekilde manevi terakki de hiç kesilmez ve bitmez. Şu halde Allah Resûlü'nün yolunun esası olan edep hiç bitmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yüce Allah, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Şûrâ sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

665 Vâsıtî'nin sözü için bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/229-230.

666 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/272.

(43) ZUHRUF SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Zuhruf sûresi Mekke'de inmiştir. Seksen dokuz âyettir. Sûre, adını 35. âyette geçen "zuhruf" kelimesinden almaktadır. **Zuhruf,** "altın, mücevher ve süs" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Sen kitap nedir bilmezdin"* (Şûrâ 42/52) buyruldu. Bu sûrenin başında da, *"Apaçık kitaba yemin olsun ki iyice anlayasınız diye biz onu Arapça bir Kur'an yaptık"* buyruldu. Bu âyet, önceki âyet için bir tamamlayıcıdır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُب۪ينِۙ ﴿٢﴾ اِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ
تَعْقِلُونَۚ ﴿٣﴾ وَاِنَّهُ ف۪ٓي اُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيٌّ حَك۪يمٌۜ ﴿٤﴾
اَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا اَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِف۪ينَ ﴿٥﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Hâ Mîm.***

2-3. ***Apaçık kitaba yemin olsun ki iyice anlayasınız diye biz, onu Arapça bir Kur'an yaptık.***

4. ***Şüphesiz o, katımızdaki ana kitapta** (levh-i mahfûzda) **mevcuttur. O, çok yücedir, hikmet dolu bir kitaptır.***

5. ***Siz, haddi aşan bir kavimsiniz diye, size Kur'an'la öğüt vermekten vaz mı geçeceğiz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hâ Mîm.* Ey Muhammed! *Apaçık kitaba yemin olsun ki iyice anlayasınız diye biz, onu Arapça bir Kur'an yaptık.*" O, Araplar'ın dilinde ve üslubunda indirildiği için manaları açık bir kitaptır.

Yahut o, hak yolunu bâtıldan ayırıp açıklayan bir kitaptır.

Yahut o, din adına ümmetin ihtiyaç duyduğu her şeyi açıklayan bir kitaptır. Biz onu, anlayasınız diye sizin dilinizde Arapça bir Kur'an yaptık. Yani biz onu anlayasınız, içindeki harika nazmı ve yüksek manayı idrak edesiniz, onun beşer gücünün üstünde içerdiği kesin delillere vâkıf olasınız, bu nimetin hakkını bilesiniz ve böylece bütün mazeretleriniz ortadan kalksın diye Arapça bir Kur'an yaptık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şüphesiz o, katımızdaki ana kitapta (levh-i mahfûzda) mevcuttur.*" Yani o yüce Kur'an, Allah'ın katında levh-i mahfûzda sabit olup yazılıdır. Şu âyet bunun delilidir: "*Hayır o, şanı yüce bir Kur'an'dır; korunmuş bir levhada (levh-i mahfûzda)dır*" (Bürûc 85/21-22). Ona "ümmü'l-kitab" yani ana kitap denmesi, bütün semavî kitapların aslı olup, hepsinin ondan alınarak nakledilmesi ve yeni nüshalara aktarılmasından dolayıdır.

Âyet şöyle bitiyor: "O Kur'an *çok yücedir.*" Onun, diğer semavî kitaplar arasında kıymeti çok yüksektir, onların arasında mûciz olduğu yani bütün insanları ve cinleri benzerini getirmekten âciz bırakan bir kitap olduğu için çok şerefli bir mertebeye sahiptir. Yahut o, belâgat sanat-

larının en yüksek noktasındadır. "O, sonsuz *hikmetlerle dolu bir kitaptır."* Yahut o, hiçbir kitabın kendisini neshetmediği (hükmünü kaldırmadığı) muhkem bir kitaptır.

Cenâb-ı Hak, Kur'an'ın şanını açıklayıp Araplar'a onu bilmeleri, ona iman etmeleri ve içindekilerle amel etmeleri için onu kendi dilleriyle indirdiğini açıkladıktan sonra, onların yaptığı işin bunun aksi olmasını yadırgayarak şöyle buyurdu:

"Siz, haddi aşan bir kavimsiniz diye, size Kur'an'la öğüt vermekten vaz mı geçeceğiz?" Yani onu sizden ayrı ve uzak mı tutalım? Âyette şuna dikkat çekilmektedir: İlâhî hikmet Kur'an'ı onlara göndermeyi ve (önlerine delil konulmuş olsun diye) onu kendilerinden uzak tutmamayı gerektirdi.

Âyetin manası şudur: Siz, inkâr ve isyanda ileri gitmiş, haddi aşmışsınız ve onda ısrar ediyorsunuz diye, sizi ihmal edip Kur'an'ı sizden uzak mı tutsaydık? Aslında sizin haliniz, uyarı ve öğütten mahrum bırakılarak küfür ve dalâlet üzere ölüp ebedî cehennemde kalmanızı gerektirmektedir; fakat biz, rahmetimizin genişliği sebebiyle bunu yapmadık, bilakis güvenilir bir peygamber göndererek ve hak ile bâtılı açıklayan bir kitap indirerek sizi hakka davet etmekteyiz.[667]

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Hâ Mîm." Bu harflerin bir manası şudur: Resûlüm, seni sevdik ve âleme sevdirdik. Seni yücelttik ve âleme sultan yaptık. İlâhî sırları ve emirleri açıklayan kitabın hakkı için, biz seni ve kavmini onunla şereflendirdik. Onu dinleyenler, Allah'tan alıp anlasın ve O'nun nimetlerine şükredesiniz diye onu Arapça bir Kur'an yaptık. Sizi kendisiyle şereflendirdiğimiz bu kitap levh-i mahfûzdadır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Âyetin son kısmının manası şudur: O benim sıfatımdır. O, aslı itibariyle, noksanlaşma ve ayrılmaktan yani ses ve harflere ayrılmaktan, takdim ve tehir gibi durumlardan uzaktır. Çünkü bu ikisi (noksanlaşma ve ayrılma), sonradan yaratılan varlıkların vasfıdır. Ümmü'l-kitab ise zatı itibariyle ebedîdir; çünkü o, bütün sıfatların aslıdır. Ondan Kur'an'da zikrettiklerimiz bizim katımızda ümmü'l-kitabdadır. O, bir kimsenin hakikatiyle idrak etme-

667 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/26-27.

sinden yücedir. Ona bâtıl uyarıların bir şey katması ve cahillerin onu yanlış tevil etmesi imkânsızdır. O, hakkı sağlam ve açık bir şekilde ortaya koyandır. Cafer-i Sâdık demiştir ki: "O, kulların idrakinden ve vehminden yücedir. Tedbir ettiği, yarattığı ve takdir ettiği şeylerde hikmet sahibidir." Diğer açıklamalar için onun tasavvufî işaretlerine bakınız.[668] Aslında onun bu saydıkları Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarıdır, halbuki âyet, Kur'an'ın vasıflarından bahsetmektedir.

İmam Kuşeyrî, *"Siz, haddi aşan bir kavimsiniz diye, size Kur'an'la öğüt vermekten vaz mı geçeceğiz?"* âyetinin işaretlerinde demiştir ki: "Bu âyette ince bir işaret vardır ki o da şudur: İsyanında devam eden ve ekseri hallerinde aşırıya giden kimseden söz (uyarı ve ilgi) kesilmemelidir. Buna göre, Allah Teâlâ'nın, isyanıyla kendisini kirletse de imanında kusur içinde olmayan ve irfanına bir halel getirmeyen kimseyi affının lutuflarını görmekten men ve mahrum etmemesi daha uygundur."[669]

Yani Allah Teâlâ, sapkınlık halinde devam eden kimseden kelâmını (uyarı ve davetini) kesmez iken, isyanı çok da olsa, imanıyla ilâhî emirlere sarılan kimseden kelâmını nasıl keser? Manevi terbiye yoluna intisap etmiş sûfiler de böyledir; kardeşleri haktan saptıklarında ondan konuşma, iyilik ve ihsanlarını kesmezler. Tam aksine ona, eski haline dönene kadar yumuşak davranıp iyilik ve ihsanda bulunurlar. Çoğunluğun görüşü budur.

Hz. Peygamber'e Teselli

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem], kendisinden önceki peygamberlerle teselli ederek şöyle buyurdu:

وَكَمْ اَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيٍّ فِى الْاَوَّلِينَ ﴿٦﴾ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٧﴾ فَاَهْلَكْنَا اَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضٰى مَثَلُ الْاَوَّلِينَ ﴿٨﴾

668 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/275.

669 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/360.

6. *Biz öncekilere de nice peygamberler göndermiştik.*

7. *Onlar kendilerine gelen her peygamberle mutlaka alay ediyorlardı.*

8. *Biz, onlardan daha çetinlerini helâk ettik. Öncekilerin örneği (Kur'an'da) geçti.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz öncekilere de nice peygamberler göndermiştik."* Yani senden önce, geçmiş ümmetlere pek çok peygamber gönderdik. Fakat onlar, gelen peygamberleri yalanlayıp kendileriyle alay ettiler. *"Onlar kendilerine gelen her peygamberle mutlaka alay ediyorlardı."* Öyleyse geçmiş peygamberlerin sabrettiği gibi sen de sabret. Şöyle de düşünebiliriz: Bu âyet, öncesi için bir izah olup önceki milletlerin azgın kimseler olmasının, Allah'ın onlara peygamber göndermesine mani olmadığını belirtmektedir. Ancak onun Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) için bir teselli olması daha açıktır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, onlardan daha çetinlerini helâk ettik."* Yani biz geçmiş ümmetlerden onlardan daha fazla haddi aşanları helâk ettik. *"Öncekilerin örneği geçti."* Yani Kur'an'da öncekilerin kıssaları pek çok defa anlatıldı. Bu âyet, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) için müjde içeren bir söz iken, kavmi için bir tehdittir. Öncekilerin başına gelenler, kendileriyle ortak özelliğe sahip olduklarından müşriklerin de başına gelir.

Âyetin zâhirine göre, nebî ile resûl birdir. Meşhur olan görüşe göre, nebî daha umumi bir mana içermektedir. Her resûl nebîdir, fakat her nebî resûl değildir. Nebî, daveti kendisine has olandır, resûl ise tebliğ ile mükellef olan nebîdir.[670]

---

670 Diğer bir tarife göre resûl, Allah tarafından yeni bir kitap ve din getirip insanları ona davet eden peygamberdir. Nebî ise yeni bir kitap ve din getirmeyip önceki peygamberin kitabını ve dinini tebliğ eden peygamberdir. Bu iki kelime, aynı manada kullanılmaktadır. Türkçe'mizde ise nebî ve resûl ayırımı yapılmadan hepsine birden "peygamber" denilmektedir (mütercim).

6-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberler ne ile teselli edilmişlerse veliler de onunla teselli bulurlar. Çünkü veliler, peygamberlerin halifeleridir. Onlardan her kime eziyet yapılır ve kendisiyle alay edilirse, kendisinden daha faziletli olan peygamberlerin ve velilerin başlarına geleni düşünür, böylece kendisine eziyetler hafif gelir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müşriklerin Yüce Yaratıcıyı Kabulleri

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin yüce yaratıcının varlığını kabul ettiklerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزٖيزُ
الْعَلٖيمُۙ ﴿٩﴾ اَلَّذٖي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْداً وَجَعَلَ لَكُمْ فٖيهَا سُبُلاً
لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَۚ ﴿١٠﴾ وَالَّذٖي نَزَّلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً بِقَدَرٍۚ فَاَنْشَرْنَا بِهٖ
بَلْدَةً مَيْتاًۚ كَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١١﴾ وَالَّذٖي خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ
لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْاَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَۙ ﴿١٢﴾ لِتَسْتَوُ۫ا عَلٰى ظُهُورِهٖ ثُمَّ
تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ اِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذٖي سَخَّرَ
لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنٖينَۙ ﴿١٣﴾ وَاِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ ﴿١٤﴾

9. ***Eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka, "Onları, Azîz ve Alîm olan Allah yarattı" derler.***

10. ***O, yeryüzünü size bir beşik yapan ve gideceğiniz yere ulaşasınız diye sizin için orada yollar var edendir.***

11. ***O, gökten bir ölçüye göre yağmuru indirendir. Biz onunla ölü araziyi canlandırdık. İşte siz de (kabirlerinizden) bu şekilde diriltilip çıkarılacaksınız.***

12. *O, bütün çiftleri yaratan ve sizin için bindiğiniz gemileri ve hayvanları var edendir.*

13-14. *Siz onların* *(gemi ve bineklerin)* ***üzerine yerleştiğiniz zaman, Rabb'inizin nimetini hatırlayasınız ve, "Bunu hizmetimize veren Allah'ı tesbih ederiz*** *(O'nu her türlü noksanlıktan yüce ve uzak tutarız);* ***yoksa buna bizim gücümüz yetmezdi. Şüphesiz, biz Rabbimiz'e döneceğiz" diyesiniz diye onları hizmetinize verdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer onlara,* yani müşriklere, *'Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka, "Onları, Azîz ve Alîm olan Allah yarattı' derler."* Yani onların yaratılışını, haddizâtında sıfatı ve şanı bu olan zata nisbet ederler. Yoksa onlar Allah'ın Azîz (sonsuz güç sahibi) ve Alîm (her şeyi bilen) olduğunu söylemezler.

Âyette, Azîz ve Alîm sıfatlarının seçilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın, varlıkları ortaya çıkarmada, yoktan var etmede ve onları tedbirde tek olduğunu bildirmek içindir. Çünkü izzet sıfatı, O'nun her şeye galip ve gücünün yettiğini bildiriyor. İlim sıfatı ise O'nun her şeyi tedbir ve tercih ettiğini haber veriyor. Ayrıca, bunlara münasip sıfatlar da peşinden zikredilmektedir. Şu âyette olduğu gibi:

"O, yeryüzünü size bir beşik yapandır." Yani O, yeryüzünü, havada asılı bir beşik gibi, içinde yaşayanların kalma, yerleşme ve bütün hayatî ihtiyaçlarını görme yeri yaptı. *"O, ayrıca gideceğiniz yere ulaşasınız diye sizin için orada yollar var edendir."* Yani içine girip maksatlarınıza ulaşasınız diye sizin için orada yollar var etti. Yahut üzerinde düşünerek Rabb'inizin birliğini idrake ulaşasınız diye onları var etti. Çünkü O'nun birliğini idrak, asıl maksattır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, gökten bir ölçüye göre yağmuru indirendir."* Yani O, birçok hikmet ve maslahata dayalı yüce iradesinin gerektirdiği şekilde, kendisiyle kulların selâmet bulduğu ve beldelerin ihtiyaç duyduğu miktarda gökten yağmur indirendir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz,* gökten indirdiğimiz *o su ile ölü araziyi,* su ve bitkiden mahrum beldeleri *canlandırdık. İşte siz de bu şekilde* ka-

birlerinizden *diriltilip çıkarılacaksınız."* Yani yerden bitkinin çıkması gibi, siz de kabirlerinizden dirilmiş olarak çıkarılacaksınız.

Âyette, bitkinin bitirilmesi hakkında "ölüleri diriltmek" tabirinin kullanılması, insanların diriltilmesinin ise "çıkarılma" tabiriyle ifade edilmesi, yoktan bitirmenin büyüklüğünü ve yeniden diriltmenin kolaylığını ortaya koymaktadır. Bu, (yüce Allah'ın kudretine) istidlal yollarını sağlamlaştırmak ve kıyas metotlarını açıklamak içindir.[671]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, bütün çiftleri yaratandır."* Yani O, çeşit ve renkleriyle birlikte bütün varlık sınıflarını yaratandır.

Çift manası verdiğimiz "ezvâc"ın erkek-kadın, üst-alt, beyaz-siyah, tatlı-ekşi gibi birbiriyle eş olan şeyler olduğu söylenmiştir.

Denilmiştir ki: Gayb âleminden zuhur eden her şey çifttir, tek olan sadece Allah'tır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O ayrıca sizin için bindiğiniz gemileri ve hayvanları var edendir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Siz onların* yani gemi ve bineklerin *üzerine* çıkıp *yerleştiğiniz zaman,* kalplerinizle *Rabbinizin nimetini hatırlayasınız,* o nimetin büyüklüğünü fark ederek dilinizle onu itiraf edesiniz ve sonra ona hamdederek, *'Bunu hizmetimize veren Allah'ı tesbih ederiz (O'nu her türlü noksanlıktan yüce ve uzak tutarız); yoksa buna bizim gücümüz yetmezdi. Şüphesiz, biz Rabbimiz'e döneceğiz' diyesiniz diye onları hizmetinize verdi."*

Gemiye veya bir hayvana binen kimse, onun insanın emrine verilmesini düşünüp hayrette kalıp ibret alarak, muhabbetle bu zikri söylemelidir. *"Şüphesiz, biz Rabbimiz'e döneceğiz"* âyetinde şu bildirilmektedir: Gemiye veya bir bineğe binen kimsenin, ona binme anında, dünya bineğini de hatırlaması ve dünyadan bineceği en son bineğin tabut olduğunu düşünmesi gerekir. Böylece yolculuğundaki bütün işlerini bu düşünceye göre yapar; aklına dünyanın süsleri, eğlenceleri ve boş meşguliyetleri gelmez.

---

671 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 6/27.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], hayvana binmek üzere ayağını üzengiye koyduğu zaman, *"bismillâh"* derdi. Hayvanın üzerine oturup yerleşince, *"Bunu hizmetimize veren Allah'ı tesbih ederiz (O'nu her türlü noksanlıktan yüce ve uzak tutarız); yoksa buna bizim gücümüz yetmezdi. Şüphesiz, biz Rabbimiz'e döneceğiz"* âyetini okurdu. Sonra üç kere tekbir getirir (Allahüekber der), üç defa "lâ ilâhe illallah" diyerek tehlil getirir, sonra, "Allahümmağfir li" (Allahım beni affet ...) derdi.[672]

Şöyle anlatılmıştır: Bir topluluk yolculukları sırasında hayvanlarına binerken, *"Bunu hizmetimize veren Allah'ı tesbih ederiz (O'nu her türlü noksanlıktan yüce ve uzak tutarız); yoksa buna bizim gücümüz yetmezdi. Şüphesiz, biz Rabbimiz'e döneceğiz"* âyetini okudular. İçlerinde bir adam vardı. Adamın, zayıflıktan hareket edemeyen bir devesi mevcuttu. Adam, bu âyeti okumadı ve, "Onu hareket ettirmeye ben güç yetiririm" diyerek deveyi sürmeye çalıştı. Bu sırada deve birden hareket edip ayağa kalktı, dörtnala koşarak adamı sırtından düşürdü ve adamın boynu kırıldı.[673]

Akıllı kimsenin bineğine binmesi, şöhret ve keyif için değil, ibret için olmalı; kendisine bahşettiği nimetleri ve emrine verdiği hayvanlardan dolayı Allah'a hamd ve şükür etmelidir.

9-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Felsefecilerden dikkate alınmayacaklar hariç, bütün milletler bu âlemi bir yaratının bulunduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Ancak küfre düşenler, yüce Allah'a ortak koşarak yahut Cenâb-ı Hakk'ı zatına yakışmayan sıfatlarla tanıtarak veya O'nun peygamberini inadına inkâr ederek küfre düştüler. Bütün aklî ve naklî deliller, Allah Teâlâ'nın varlığında ve kudretinin eserleriyle zuhur ettiğinde ittifak etmektedir. Sıfat, mevsufundan (sıfat sahibinden) ayrılmaz. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın eserlerinin varlığı, O'nun isimlerinin varlığına delildir. İsimlerinin varlığı, sıfatlarının varlığına, sıfatlarının varlığı da zatının varlığına delildir.

Seyrü sülûk sahiplerine önce yüce Allah'ın eserlerinin varlığı keşfolur (açılır), sonra isimlerinin, sonra sıfatlarının varlığı keşfolur ve sonra

672 Ebû Davud, Cihâd, 72, 74; Tirmizî, Daavât, 46.

673 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/369.

zatının müşahedesi keşfolur. Cezbe ehli için ise önce Cenâb-ı Hakk'ın varlığı keşfolur, sonra sıfatları, sonra isimleri ve sonra eserleri keşfolur. Çoğu zaman ikisi yolda karşılaşırlar; biri terakki, diğeri ise iniş halindedir. İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem* adlı eserinde de benzer açıklamalar geçmiştir.

İmam Kuşeyrî, *"O, yeryüzünü size bir beşik yapandır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, yeryüzünü bedenleriniz için bir yerleşme yeri yaptığı gibi, bedenlerinizi de ruhlarınız için bir karar yeri yapmıştır. İnsanlar yeryüzünün sakinleri olduğu gibi, ruhlar da bedenlerin sakinleridir. Nefislerin (bedenlerin) yeryüzünde kalma süresi sona erince, Allah dünyanın harap olmasına hükmeder. Aynı şekilde ruhlar da bedenleri terkedince, Allah Teâlâ, bedenin ölüp harap olmasına hükmeder."[674]

İmam Kuşeyrî sonra, Allah Teâlâ'nın, *"Biz onunla ölü beldeyi canlandırdık ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yüce Allah, yeryüzünü yağmurla dirilttiği gibi, kalpleri de güzel nazarla diriltir."

"O Allah, bütün varlıkların sınıflarını çift olarak yarattı." Aynı şekilde bütün halleri de farklı cins ve sınıflarda yarattı. O sizi taatlere rağbet halinden, sizi kendisiyle korkuttuğu azaplardan çekinme haline geçirir. Bazan, sizi hataları terketmeye sevkeden korku halinden, size sevap getirecek taatleri yapmaya götüren ümit haline ulaştırır. Diğer sıfatlarda da durum böyledir."[675]

Kuşeyrî, açıklamalarına şöyle devam ediyor: "Allah Teâlâ, hayvanları ve gemileri insanların hizmetine bağlayıp bu şekilde onlara büyük bir ihsanda bulundu. O, aynı şekilde müminler için ilâhî tevfik (kulu hayırlara ulaştıran ilâhî yardım) bineğini hazırladı. Yüce Allah, ilâhî sevgi, yardım ve desteği ile onları taatine taşır. Allah Teâlâ, müridler için irade bineğini (bir mürşid elinde seyrü sülûk yapma azmini) hazırladı ve kendilerine kolaylaştırdı. Allah onunla kendilerini cömertlik meydanına ve müşahede fezasına ulaştırır. Allah Teâlâ, ârifler için de himmet bineğini hazırladı. Onlar, bu himmetle Cenâb-ı Hakk'ın kudsî huzuruna yolculuk yaparlar ve orada bütün insanları geride bırakıp o huzurda yerleşip

674 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/360-361.

675 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/361.

kalırlar. Sonra, Hak Teâlâ'nın izzet perdesini hiçbir mahlûkun himmeti aşamaz. Bu mahlûk, Allah'a yakın bir melek, gönderilen bir peygamber veya kendisine şeref bahşedilen bir veli de olsa farketmez. Cenâb-ı Hakk'ın izzet nurları parlayınca, bütün mahlûkat yok olur, sonradan yaratılan bütün varlıklar onun gerisinde kalır."[676] Kuşeyrî'nin açıklamalarının bir kısmını mana olarak verdik.

İzzet perdesi, Allah Teâlâ'nın kibriya (ululuk) perdesidir. Demek ki mahlûkattan herhangi bir kimse Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyetinin hakikatini ihata edemez (marifette son noktaya ulaşamaz). Bunun için âriflerin bu dünyada ve ahirette terakkileri (manevi yükselişleri, marifetleri ve Hakk'a yakınlıkları) ebediyen devam eder. Hiç kimsenin rubûbiyyetin sırlarının sonuna ulaşması mümkün değildir; velev ki o, ebediyen terakki etsin. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Şirkin İptali

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine ortak koşanların görüşlerini ret ve iptal ederek şöyle buyurdu:

وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ
﴿١٥﴾ أَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفَيكُمْ بِالْبَنِينَ ﴿١٦﴾ وَإِذَا
بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمٰنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا
وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿١٧﴾ أَوَمَنْ يُنَشَّؤُا فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ
غَيْرُ مُبِينٍ ﴿١٨﴾ وَجَعَلُوا الْمَلٰئِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ
إِنَاثًا أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْـَٔلُونَ ﴿١٩﴾

15. ***Böyle iken onlar, kullarından bir kısmını O'nun parçası saydılar. Şüphesiz, insan apaçık bir nankördür.***

---

676 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/361. Bazı cümleler Kuşeyrî'nin metnine göre tercüme edildi (mütercim).

16. ***Yoksa Allah, yarattıklarından kendisine kızlar edindi de oğulları size mi seçip ayırdı?***

17. ***Onlardan biri, Rahmân'a isnat ettiği kız çocuğu ile müjdelendiği zaman, öfkesinden yüzü simsiyah kesilir.***

18. ***O, süs içinde yetiştirilip de mücadelede (delilini) açıklayamayan kızları mı Allah'a isnat ediyor?***

19. ***Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar. Onların yaratılışına şahit mi oldular? Onların (bu yalan) şahitlikleri yazılacak ve kendilerine hesabı sorulacaktır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Böyle iken onlar,* yani müşrikler *kullarından bir kısmını O'nun parçası saydılar."* Onlar, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyerek bir çocuğun babasının parçası olması gibi, onları yüce Allah'ın bir parçası saydılar. Bu âyet, *"Eğer onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan ..."* âyetine bağlıdır. İkisini birlikte düşündüğümüzde mana şudur:

Eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan mutlaka Allah diye itiraf ederler. Onlar, gökleri ve yeri yaratanın Allah olduğunu kendi dilleriyle söylediler fakat bununla birlikte onlar Allah'ın kullarından bazılarının O'nun bir parçası olduğuna inanmaktadırlar. Âyette, "bir parça" tabirinin kullanılması, bunun bütün cihetlerden tek ve bir olan Allah için imkânsız olduğunu daha vurgulu şekilde ifade etmek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, insan apaçık bir nankördür."* Nimeti bilerek inkâr etmektedir, nankörlüğü apaçıktır, nankörlükte çok ileri gitmiştir, çünkü yüce Allah'ın oğlu olduğunu söylemek, küfrün en çirkinidir. İnkâr ise bütün nankörlüklerin aslıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa Allah, yarattıklarından kendisine kızlar edindi de oğulları size mi seçip ayırdı?"* Âyette, onların cahilliği ortaya konmakta ve hallerine hayret edilmektedir. Çünkü onlar,

yüce Allah'ın, kendisi için (onlara göre) varlıkların en düşük olanını, yani dişi olan melekleri seçtiğini, onlar için ise değeri en yüksek olan erkekleri tercih ettiğini iddia ettiler. Onlara şu denmek isteniyor: Allah kendisi için iki sınıfın en düşük olanını, sizin için ise en faziletli olanını seçti öyle mi?

Diyelim ki siz, kendisi için imkânsız olduğu halde, Allah'ın oğlu bulunduğunu söylemeye cesaret ettiniz, peki sizin hiç aklınız ve azıcık utanmanız yok mu ki aklen imkânsız olduğu halde, O'nun iki sınıftan en hayırlı ve üstün olan erkekleri kendisine değil sizin için tercih ettiğini, en düşük olan kızları da kendisine bıraktığını söylemeye cüret ettiniz?[677]

Cenâb-ı Hak, sonra bunu şu âyetiyle açıkladı: *"Onlardan biri, Rahmân'a isnat ettiği kız çocuğu ile müjdelendiği zaman, öfkesinden yüzü simsiyah kesilir."* Yani onlardan birine, yüce Allah'a isnat ettiği bir kız çocuğu doğduğu haber verilse kederlenir, öfke ve üzüntüden yüzü asılır, sinirlenir, içi sıkıntıyla dolar. Müşrikler, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyerek dişi varlıkları Allah'a nisbet ediyor ve onları Allah'ın bir parçası olarak görüyorlardı. Çünkü onlara göre çocuğun babasıyla aynı cinsten olması ve ona benzemesi kaçınılmazdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, süs içinde yetiştirilip de mücadelede (delilini) açıklayamayan kızları mı Allah'a isnat ediyor?"* Yani o kimse, böyle yerilmiş sıfatlara sahip birini mi Rahmân'ın çocuğu olarak tanıtıyor? Halbuki o kız çocuğu, süs içinde büyümüştür. Yani o, süs ve kadına ait haller içinde büyüdü. O, hasmıyla hesaplaşmaya, erkeklerle çekişmeye mecbur kaldığında delilini ortaya koyamaz, açıklama yapamaz, delil getiremez. Çünkü bu tür konularda onların aklı zayıftır. Mukâtil demiştir ki: "Kadın (müşkül davalık konularda) konuştuğunda, (genelde) aleyhine delil oluşturur."

Âyette, lüks ve israf sayılacak süs içinde yetişmek ayıp sayılmıştır. Bunun için bir erkeğin, kendisini ve çocuklarını bundan sakındırıp takva ve edep süsleriyle seslenmesi gerekir.[678]

---

677 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/28.

678 Nakil ve açıklamalar için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/168-169.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar."* Yani onlar, meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanıp onları dişi saydılar. Âyet, onların küfürlerinin başka bir küfür içerdiğini belirtip bunun için kendilerini uyarıp kınamaktadır. Bu, onların Allah Teâlâ'nın katında en kâmil ve en şerefli kullar olan melekleri, kendi görüşlerine göre kulların en noksanı yani dişi saymalarıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların yaratılışına şahit mi oldular?"* Yani onlar meleklerin yaratılışında hazır mı idiler? Allah onları dişi olarak yaratırken buna şahit oldular da bundan dolayı mı onların dişi olduğuna hükmediyorlar? Şüphesiz bu durum, ancak şahit olarak bilinecek bir şeydir. Âyet, müşriklerin cahilliklerini ortaya koymakta ve onlarla bir nevi alay etmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların şahitlikleri yazılacak ve kendilerine hesabı sorulacaktır."* Yani onların, "Melekler dişidir" şeklindeki sözleri amel defterlerine yazılacak ve kıyamet günü ondan hesaba çekilecekler.

15-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Onlar, kullarından bazısını Allah'ın bir parçası saydılar, sevgide O'na başkasını ortak ettiler. Kuldan istenen, sevginin sevilene tahsis edilip O'nunla birlikte (razı olmadığı) başka bir şeyin sevilmemesidir. Gerçekten insan apaçık bir nankördür; şöyle ki o, kendisine nimet veren sevgilinin bir olduğunu, O'nun çok gayret sahibi olduğunu ve kulunun, kendisiyle birlikte başkasını (sevilmesini istemediği şeyleri) sevmesine razı olmadığını bilir. Bunları bilir fakat sevgide O'na ortak koşar, nankörlük eder.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, bütün varlıkların içinden melekleri ayırarak onları Allah'ın bir parçası saydılar."[679] Onlar, âleme fark gözüyle baktıkları yani Allah'tan başka varlıkları vücut sahibi gördükleri için melekleri O'nun bir parçası saydılar; eğer varlıklara cem' gözüyle baksalardı, yani hepsinin varlığını Allah'tan bilselerdi, bütün varlıkların ceberût denizinden fışkırarak vücut bulduğunu görürlerdi.

679 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/362.

Âyette, kız çocuklarından nefret etmekten sakındırma vardır; çünkü o, kâfirlerin vasıfları arasında sayılmıştır.

Müşriklerin Şüphelerini Boşa Çıkarma

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin şüphelerini boşa çıkararak şöyle buyurdu:

وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمٰنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ اِنْ هُمْ
اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٢٠﴾ اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِه۪ فَهُمْ بِه۪ مُسْتَمْسِكُونَ ﴿٢١﴾
بَلْ قَالُٓوا اِنَّا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢٢﴾
وَكَذٰلِكَ مَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ ف۪ي قَرْيَةٍ مِنْ نَذ۪يرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَٓا اِنَّا
وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ ﴿٢٣﴾ قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكُمْ
بِاَهْدٰى مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ اٰبَٓاءَكُمْ قَالُٓوا اِنَّا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِه۪ كَافِرُونَ
﴿٢٤﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّب۪ينَ ﴿٢٥﴾

20. *Onlar, "Eğer Rahmân dileseydi, biz onlara tapmazdık" dediler. Onların bu konuda hiçbir bilgisi yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar.*

21. *Yoksa bundan önce onlara bir kitap verdik de ona mı sarılıyorlar?*

22. *Hayır! Onlar sadece, "Şüphesiz, biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz" dediler.*

23. *İşte böyle. Senden önce hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek, muhakkak oranın şımarık zenginleri, "Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk; biz de onların izlerinden gidiyoruz" dediler.*

24. *Gönderilen uyarıcı, "Ben size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmiş olsam da mı (siz yine babalarınıza uya-*

caksınız)?" deyince onlar, "Biz kesinlikle sizinle gönderilen şeyi inkâr ediyoruz" dediler.

25. *Biz de onlardan intikam aldık. Bak, peygamberi yalanlayanların sonu nasıl oldu!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, 'Eğer Rahmân,* meleklere ibadet etmememizi *dileseydi, biz onlara tapmazdık' dediler."* Onlar bu sözleriyle, yaptıkları işin Allah Teâlâ katında razı olunan bir şey olduğunu belirtmek istediler; eğer böyle olmasaydı, Allah onlara meleklerle ibadet etme imkânını vermezdi. Onlara şöyle cevap verilir:

Allah Teâlâ, kul için daha önce hükmettiği azap vaadini gerçekleştirmek için bazan onunla günahlar arasını açık tutar, günah işlemesine engel olmaz.

Mu'tezile, bu âyetin zâhirine dayanarak şu görüşü ileri sürmüştür: Allah Teâlâ, kâfir için küfrü dilemedi, onun hakkında ancak imanı diledi. Kâfirler, Allah'ın kendileri hakkında küfrü dilediğini, fakat kendilerinden putlara ibadeti terketmelerini dilemediğini iddia ettiler. Bunun için, *"Eğer Rahmân dileseydi, biz onlara tapmazdık"* dediler. Onlar bu sözle şunu demek istediler: Şayet Allah, bizim putlara tapmamızı dilemeseydi, bizi onlara ibadet etmekten alıkoyardı, ancak bunu dilemedi.

Allah Teâlâ, onların bu boş iddialarını ve yanlış inanışlarını reddederek şöyle buyurdu: *"Onların bu* söyledikleri *konuda hiçbir bilgisi yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar."*

Bize göre âyetin manası şudur: Onlar Allah'ın dilemesiyle, O'nun rızasını kastettiler ve, "Eğer Allah bizim putlara tapmamızdan razı olmasaydı bizim cezamızı hemen verirdi, bizi cebir ve zorla ondan alıkoyardı. Bunu yapmadığına göre, demek ki yaptığımızdan razıdır" dediler.

Allah Teâlâ onların bu görüşünü, *"Onların bu konuda hiçbir bilgisi yoktur; onlar sadece yalan söylüyorlar"* âyetiyle reddetti.

Yahut onlar bu sözü, inandıklarından değil, alay etmek için söylediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ona inanarak söylemedikleri için kendi-

lerini yalanlayıp onların cahil olduklarını belirtti. Kâfirlerin buna benzer bir sözü de şudur: *"Eğer Allah dileseydi kendilerini doyuracağı kimseleri biz mi doyuracağız!"* (Yâsîn 36/47). Bu aslında hak bir sözdür fakat onlar bununla bâtıl bir mana kastettiler. Bu açıklamalar için Nesefî'ye bakınız.[680]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onların (Mutezile'nin ve benzerlerinin), *"Eğer Rahmân, dileseydi, biz onlara tapmazdık"* âyetini kader konusunda delil getirmeleri doğru değildir; onun bu dünyada bir faydası olmaz; çünkü o, şeriatın tasdik etmediği ancak zâhiren hakikati ifade eden bir fikre tutunmaktır. Bu durumda o, bir hakikat değil, ameli iptal ve zındıklıktır. Bunun için Allah Teâlâ, onları şeriata (dinin hükümlerine) sarılmaya sevkederek şöyle buyurdu: *"Yoksa bundan önce onlara bir kitap verdik de ona mı sarılıyorlar?"* Yani onlara Kur'an'dan veya bu şekil iddialarından önce, söylediklerinin doğru olduğunu söyleyen bir kitap verdik de verdikleri hükmü ondan mı alıyorlar?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hayır!* Böyle bir şey yok. *Onlar sadece şöyle dediler: Şüphesiz, biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk; onların izinden gitmekteyiz,* kendilerini taklit etmekteyiz." Yani onlar, söylediklerine naklî ve aklî bir delil ortaya koyamadılar ve sözlerinin doğruluğuna kendileri gibi cahil babalarını taklitten başka bir dayanak da getiremediler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte böyle. Senden önce hangi memlekete bir uyarıcı* peygamber *göndermişsek, muhakkak oranın* refah içinde yüzen, kendilerini nimetlerin azdırdığı, şehvet ve eğlence türü şeylerden başkasını sevmeyen, dinin meşakkat ve hükümlerinden kendini muaf tutan *şımarık zenginleri, 'Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk; biz de onların izlerinden gidiyoruz' dediler."*

Âyette, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir teselli vardır ve onların arasında yaygın olan taklidin eski bir sapkınlık olduğu belirtilmektedir. Bu sözün nimet içindeki zenginlere tahsis edilmesi, şunu bildirmek içindir: Şehvetleri içinde keyif sürmek ve tembellik onları hakkı düşünmekten alıkoyup taklide yöneltmiştir.

---

680 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/169.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gönderilen uyarıcı, 'Ben size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz* bâtıl ve hidayetten hiçbir nasibi olmayan *dinden daha doğrusunu getirmiş olsam da mı* siz yine babalarınıza uyacaksınız?' *deyince onlar, 'Biz kesinlikle sizinle gönderilen şeyi inkâr ediyoruz' dediler."* Yani bütün ümmetler, kendilerini uyaran peygambere şöyle dediler: Sen bize en doğru, en hak dini getirsen de biz, babalarımızdan gördüğümüz dinimizde sabit kalacağız.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz de onlardan intikam aldık."* Kendilerine, bâtılda ısrarları sebebiyle hak ettikleri azabı verdik. *"Bak,* bahsdilen ümmetlerden peygamberlerini *yalanlayanların sonu nasıl oldu!"* Sen de kavminin seni yalanlamasına aldırış etme! Yaptıklarını önemseyip üzülme. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

20-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Müşrikler, "Eğer Allah dileseydi biz, putlara ibadet yapmazdık!" diyerek, şeriattan uzak (zâhiren doğru olan) zulmanî bir hakikate sarıldılar. Bu söz, küfür ve dinsizliktir. Bunun için Allah Teâlâ onları, *"Yoksa bundan önce onlara bir kitap verdik de ona mı sarılıyorlar?"* âyetiyle reddetti.

Allah Teâlâ'nın, rahmetinden mahrum edip nefsiyle baş başa bıraktığı kimselerden pek çoğunun, "Eğer Allah benim hidayetimi dileseydi, beni hidayete ulaştırırdı!" dediğini görürsün. Sorumluluk yeri olan dünyada bu sözün hiçbir faydası yoktur. Kula gereken, gayrete gelmek ve Allah'ın emrettiği kulluk görevlerini yerine getirmeye koşmaktır. Şayet onu ilâhî takdirler (başa gelen şeyler) bundan alıkoyorsa, tek ve kahhâr olan Allah'a baksın, O'ndan yardım istesin. Yoksa onun için şekavet (kötü son) kaçınılmaz olur.

Ârifler demişlerdir ki: "Kim, hakikate ulaştığını söyler de dinin hükümlerine uymazsa o kimse zındık olur, dinden çıkar. Kim, dinin hükümlerine sarılır da hakikatten haberi olmazsa o kimse fâsık olur. Kim ikisini bir arada bulundurursa hakikat ehli olur."

Kula gereken, bâtınında işin hakikatine bakmak, zâhirde ise dinin emirlerine sımsıkı sarılmaktır. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

"Hayır! Onlar sadece şöyle dediler: *Şüphesiz, biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz"* âyetinde, kendilerinden daha doğru yolda giden kimseler ortaya çıkmış iken, onlara uymayarak geçmiş atalarını körü körüne taklit eden ve bu konuda katı davranan kimselere bir kınama vardır. Bu kimsede, Câhiliye'den bir damar ve hamiyet duygusu vardır.

Körü Körüne Taklitten Sakındırma

Cenâb-ı Hak sonra, körü körüne yapılan taklidin yanlış olduğunu deliliyle ortaya koyarak şöyle buyurdu:

وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ إِنَّنِي بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ ﴿٢٦﴾ إِلَّا الَّذِي
فَطَرَنِي فَإِنَّهُ سَيَهْدِينِ ﴿٢٧﴾ وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾ بَلْ مَتَّعْتُ هٰؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتّٰى جَاءَهُمُ الْحَقُّ وَرَسُولٌ
مُبِينٌ ﴿٢٩﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ وَإِنَّا بِهِ كَافِرُونَ ﴿٣٠﴾

26. ***Hani İbrahim, babasına ve kavmine şöyle demişti: "Şüphesiz, ben sizin taptıklarınızdan uzağım."***

27. ***"Ben ancak, beni yaratana taparım. Şüphesiz, O beni doğru yola iletecektir."***

28. ***İbrahim*** *(tevhidi ilan eden)* ***bu sözü, kendisinden sonra gelecek zürriyetine devamlı kalacak bir vasiyet olarak bıraktı ki onlar*** *(şirki terkedip ona)* ***dönsünler.***

29. ***Doğrusu ben, bunları ve atalarını, kendilerine hak kitap ve gerçeği açıklayan bir peygamber gelinceye kadar*** *(dünya nimetlerinden)* ***faydalandırdım.***

30. ***Kendilerine hak gelince, "Bu bir sihirdir, biz onu kesinlikle inkâr ediyoruz" dediler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Şunu hatırlat: *Hani İbrahim, babasına ve* körü körünü taklide saplanıp kalan *kavmine, 'Şüphesiz, ben sizin taptıklarınızdan uzağım' diyerek* onların içinde bulunduğu halden nasıl uzak kalmıştı." Hz. İbrahim, delile dayanarak, onların taptığı putlardan uzak olduğunu söyledi.

Allah Teâlâ, delil getirmede usulünü takip etsinler ve hak yola girsinler diye müşriklere Hz. İbrahim'in kıssasından bahsetti. Yahut eğer onlar mutlaka birini taklit edeceklerse Hz. İbrahim'i taklit etsinler diye onun kıssasını anlattı; çünkü o, Araplar'ın atalarının en şereflisidir.

Mana şudur: Ben, sizin ibadetinizden ve putlarınızdan uzağım. "*Ben ancak, beni yaratana taparım.*" Yani ben sizin, beni yaratan Rabbim'in dışında taptığınız putlara ibadet etmekten uzağım. "*Şüphesiz, O beni doğru yola iletecektir.*" O beni, hidayet yolunda sabit tutacaktır. Yahut O beni, şu anda ulaştırdığı hidayetin daha ötesine, daha güzeline ulaştıracaktır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "İbrahim *bu sözü,* yani, "*Şüphesiz, ben sizin taptıklarınızdan uzağım; ben ancak, beni yaratana taparım*" sözünü, *kendisinden sonra gelecek zürriyetine devamlı kalacak bir vasiyet olarak bıraktı.*" Onu kendilerine vasiyet etti. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"*İbrahim bunu* (sadece âlemlerin Rabb'ine teslim olup kulluk yapmayı) *oğullarına vasiyet etti ...*" (Bakara 2/132). Böylece onların içinde Allah Teâlâ'nın birliğine iman eden ve insanları O'nun birliğini ikrara davet eden kimseler hiç eksik olmadı.

Âyet şöyle bitiyor: "*İbrahim böyle yaptı ki onlar* (şirki terkedip ona) *dönsünler.*" Yani Hz. İbrahim, zürriyeti içinde şirke düşenler, içlerinden tevhide davet edenlerin davetiyle tevhide dönerler ümidiyle, onlara tek Allah'a iman edip sadece O'na kulluk yapmalarını vasiyet etti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Doğrusu ben, bunları ve atalarını, kendilerine hak kitap ve gerçeği açıklayan bir peygamber gelinceye kadar (dünya nimetlerinden) faydalandırdım.*" Âyette sanki şöyle deniyor: Hz. İbrahim, zürriyeti içinde şirke düşenler, tevhide dönerler ümidiyle, onlara

bunu vasiyet etti fakat onun beklediği gibi olmadı, bilakis ben, Mekke insanlarından bu asırda yaşayanları ve babalarını, ömürlerini uzatarak, kendilerine bolca nimet ve mühlet vererek, onları dünya nimetlerinden faydalandırdım. Onlar, kendilerine verilen mühletle aldandılar, şehvetlerine daldılar ve kelime-i tevhidden uzak kaldılar. Nihayet onlara, hak kitap Kur'an ve peygamberliği apaçık mucizelerle desteklenip ortaya konan bir peygamber (Hz. Muhammed sallahu aleyhi vesellem) geldi. Yahut onlara tevhidi apaçık âyetlerle ve kesin delillerle açıklayan bir peygamber geldi.

Âyette, onlar için bir kınama vardır. Şüphesiz, bol nimetlere kavuşmayı, daha fazla şükretmeye, tevhid ve iman üzere sabit kalmaya sebep yapmaları gerekirken, onlar bunu inkâr ve sapkınlıkta en ileri dereceye ulaşmaya bir sebep yaptılar.

Âyetin manası özetle şudur: Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'in nesli içinde kelime-i tevhidi (lâ ilâhe illallah davetini) sürekli bulundurdu ki her nesilde, tevhid ehli olanlar, şirke düşenleri ona davet etsinler ve böylece müşrik, yüce Allah'a ortak koşmaktan dönsün. Fakat onlar dönmediler, tam aksine kendilerine verilen nimetlerle oyalanıp aldandılar ve böylece kendilerine hak gelene kadar şirk üzere devam ettiler. Bu şekilde inkâra dalıp onda kalma konusunda ısrar ettiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendilerine hak gelince ..."* Yani Kur'an gelip onları içinde bulundukları gafletten uyandırdığında ve kendilerini tevhide davet ettiğinde inkâr ve azgınlıkları arttı; önceki inkârlarına ilaveten, hakka inatla karşı koyup onunla alay ettiler. Şöyle ki, *"Bu bir sihirdir, biz onu kesinlikle inkâr ediyoruz, dediler."* Bu şekilde Kur'an'ı sihir olarak nitelediler. Kur'an'ı ve onu getiren peygamberi bilerek inkâr ettiler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

26-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. İbrahim (aleyhisselâm), tevhid ehlinin imamıydı. Bunu Allah Teâlâ'nın şu âyetinden anlıyoruz: *"Bir zamanlar Rabb'i, İbrahim'e, 'Şüphesiz, ben seni insanlara imam (önder) yapacağım' dedi"* (Bakara 2/124).

Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] zürriyeti içinde tevhide daveti kıyamete kadar devam ettirdi. Bu tevhid iki kısımdır. Biri, delile dayalı tevhid; diğeri ise müşahedeye dayalı tevhiddir. Hz. İbrahim'den sonra gelen peygamberler, her ikisini birlikte yapmışlardır. Onlardan sonra bu işi halifeleri yapmaktadır. Delile dayalı tevhide davet işini âlimler yürütmekte, müşahedeye dayalı tevhide davet işini ise hakiki terbiye ehli seçkin veliler yapmaktadır. Kalbi, cismanî şehvetlerine ve fâni hazlarına bağlı olan kimse, müşahedeye dayalı tevhide ulaşamaz. Allah kendisinden razı olsun, bu konuda Şüşterî bir beytinde şöyle demiştir:

"En yüksek maksatla birlikte en yüce hedefe ulaşmak için, nice hazları en aşağıda terkettik."

Her kime dünya nimetleri verilir de bütün varlığı ile ona dalarsa o kimse âriflerin sohbetinin bereketinden mahrum kalır; çünkü bu nimetler onu kâmil insana baş eğmekten ve malını Allah yolunda vermekten alıkoyar. Bu durumda o kimse, *"Ben, bunları ve atalarını, kendilerine hak kitap ve gerçeği açıklayan bir peygamber gelinceye kadar (dünya nimetlerinden) faydalandırdım"* âyetinde anlatılanların yolunda gitmiş olur. Her devirde, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] halifesi olarak insanı hakka ve Allah'ı tanımaya davet eden bir elçi ve davetçi bulunur. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Adına Hüküm Vermeye Kalkanlar

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatı adına hüküm vermeye kalkan ve Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] küçük gören kimselerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ
﴿٣١﴾ اَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَؕ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ
فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ
بَعْضُهُمْ بَعْضاً سُخْرِيّاًؕ وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾

31. ***Onlar, "Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!" dediler.***

32. ***Rabb'inin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine işlerini gördürsünler diye biz, onların bir kısmını diğerlerine derecelerle üstün kıldık. Rabb'inin rahmeti, onların biriktirdikleri** (dünyalık) **şeylerden daha hayırlıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, 'Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!' dediler."* Onlar iki şehirle Mekke ve Tâif'i kastettiler. Mekke'nin büyüğü ile kastettikleri Velîd b. Mugîre, Tâif'in büyüğü ile kastettikleri ise Urve b. Mesud es-Sekafî'dir.

Mücâhid demiştir ki: "Mekke'nin büyüğü Utbe b. Rebîa, Tâif'in büyüğü ise Kinâne b. Abdüyâlîl es-Sekafî idi."[681]

Onlar, Kur'an'ın Allah katından indirildiğini kabul ederek onun, bahsedilen büyüklerine değil de Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] inmesine haset ederek bu büyük sözü söylemediler; bilakis onlar bunu Kur'an'ın Allah katından indirilmediğine bir delil olarak söylediler. Onlar bu sözle şunu demek istediler: Eğer bu Kur'an, Allah katından olsaydı, muhakkak bu büyük zatlardan birine indirilirdi.

Müşrikler bu sözü, sahip oldukları şu düşünceye göre söylediler: Peygamberlik yüksek bir makamdır; ona ancak malı çok ve mevkii yüksek olan bir kimse layıktır. Onlar, peygamberliğin ruhanî bir rütbe olduğunu, ona ancak seçkin himmetlerin ve kudsî kuvvetle desteklenmiş, insanî faziletlerle bezenmiş temiz seçkin nefislerin ulaştığını; dünyanın süs ve alayişine kapılmış dünyevî hazlarıyla keyif süren kimselere gelince, onların bu rütbeyi elde etmekten bin derece uzakta olduğunu bilemediler.[682]

---

681 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/211; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/32.

682 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *a.g.e.*, 6/32-33.

İbn Atıyye demiştir ki: "Onlar 'büyükle' ancak yaş ve kıdem yönünden büyük olanları kastettiler, yoksa Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şeref ve itibar açısından onların en büyüğü idi. Çünkü onların yanında 'el-Emîn' (güvenilir insan) olarak anılıyordu."[683]

Onların maksadı dünyevî şerefti. Şöyle ki bu kimse, adının anılması ve kendisine işaret edilmesi için insanların işine el atar, mühim işlerde başı çeker. Halbuki Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], yetişme dönemlerinde bu tür şeylerden uzaktı. Nitekim ahiret ehli zatlar da böyledir. Nefisler, mühim işlerinde böyle kimselere daha fazla meyil ve itimat ederler. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], müşriklerin arasında "el-Emîn" olarak anılıyordu. Halbuki insanların çoğu, mal ve mevki sahiplerini güvenilir görmez, kalpleri onlarla huzur bulmaz. Onları ancak zâhiren yüceltirler, hakikatte bunu hak etmediklerini bilirler. Onların bu güvensizliği kendilerini ret için yeterlidir. Bu durumda onlara, vahiy gibi kutsal bir emanet konusunda nasıl güvenilir? Allah peygamberliği kime vereceğini en iyi bilendir (En'âm 6/124). Bu açıklamayı *el-Hâşiye*[684] sahibi yapmıştır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rabb'inin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar?"* Âyet, onların sözlerini kınamaktadır. Onda, müşriklerin cahilliği ortaya konduğu gibi, peygamberlik için uygun olan kimseyi seçmede onların hüküm vermesine hayret edilmektedir. Âyetteki rahmetten maksat, peygamberliktir.[685]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Dünya hayatında onların geçimliklerini* yani kendisiyle geçindikleri maddi rızıklarını *aralarında biz paylaştırdık."* Yani onlara, bedenlerin rızkını bile paylaştırmayı bırakmadık, çünkü onlar bundan âcizdir; bu durumda ruhların rızkı olan peygamberlik ve ilmi paylaştırma işi onlara nasıl verilir?

"Birbirlerine işlerini gördürsünler diye biz, onların bir kısmını diğerlerine derecelerle üstün kıldık." Yani bazısını kuvvetli, zengin ve efendi yaptık;

683 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/53.

684 Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acibe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

685 Ebüssuûd, *a.g.e.*, 6/33.

bazısını ise zayıf, fakir ve hizmetçi yaptık. Böylece, bazısı diğerlerini ihtiyaçlarında kullanır, mühim işlerinde istihdam eder, işlerinde koşturur; bu şekilde birlikte yaşarlar ve kendilerine fayda verecek sonuçlara ulaşırlar. Biri malı, diğeri de bedeniyle bu neticeyi alır. Eğer bütün insanlar, zenginlikte ve fakirlikte eşit olsaydı, insanların düzeni bozulurdu. Her şeyi en güzel şekilde tedbir eden ve hepsini hikmetle yapan Allah'ı tesbih ederim.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Şayet insanlar için takdir edilen durumlar eşit olsaydı, geçim işleri felç olur ve herkes olduğu halde kalırdı. Bu yüzden Allah Teâlâ bazılarına özellikle zenginlik ve mal verdi, diğerlerini de fakir ve maddi olarak güçsüz yaptı ki fakir ihtiyacını gidermek için zenginin işlerinde çalışmaya muhtaç olsun ve ondan alacağı ücretle ihtiyacını gidersin; böylece fakir ve zenginin işi birlikte görülmüş olsun."[686]

Eğer bu işi onların tedbirine havale etseydik helâk olurlardı. Onlar, kendilerine ait özel işlerini ve basit dünyanın metaından onlara fayda verecek şeyi tedbir etmede son derece âciz kalıyorlarsa, din ve peygamberlik işini tedbirde ne halde olacaklarını bir düşünün!

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: *"Rabb'inin rahmeti,* yani peygamberlik yahut din ve onunla birlikte ahirette gelen kurtuluş, *onların biriktirdikleri şeylerden,* kâfirlerin biriktirdiği fâni ve âdi dünya malından *daha hayırlıdır."*

Âyete şu manayı veren de olmuştur: Bazısı diğerlerini hükmü altına alıp emrinde çalıştırsın diye böyle yaptık.

31-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsan tabiatında yer etmiş huylardan biri de şudur: İnsanlar ancak, itibarı büyük, makamı yüksek, yiyeceği çok yahut namazı fazla kimseler için veliliği kabul ederler. Yahut kendisinden geçmiş cezbe ehlinin veya geçmiş büyükleri arasında veli bulunan kimselerin veli olacağını düşünürler. Bu anlayış hatalıdır. Gerçekte velilik, Allah'ın sırlarından bir

686 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/365.

sırdır; O bu sırrı, seçtiği kullarının kalbine emanet etmiştir. Bu sır, onların zâhirinde ortaya çıkmaz (zâhirde onların veli olduğu anlaşılmaz). O, genelde tecrit ehlinde (dünyadan elini ve gönlünü çekmiş fakirlerde) ve insanlar içinde hali bilinmeyen kimselerde bulunur. Allah Teâlâ, veliliği kulları içinde gizlemiştir. Kim, tecrit halini elde etmeden (dünyadan elini ve gönlünü çekip yüce Mevlâ'ya vermeden), zâhirî süs ve itibarları terketmeden veli olduğunu iddia ederse o kimse, kuru iddi peşinde koşan biridir. Bunun için Allah kendisinden razı olsun, Ebü'l-Mevâhib eş-Şâzelî demiştir ki:

"Kim, Allah'ın celâl tecellileri ile (sıkıntı ve kahırla) edeplenmeden önce celâl tecellilerini (manevi nimet ve ihsanları) müşahede ettiğini iddia ederse onu terket; çünkü o, içinde bulunduğu halle aldanmış ve insanları aldatan biridir."

Tecdit ehlinden bir veliyi inkâr eden kimseye, âyetin ifadesiyle şöyle denir: *"Rabb'inin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık ..."* Rabb'inin rahmeti -ki o, velilik sırrıdır- onların topladıklarından daha hayırlıdır.

İmam Kuşeyrî Allah Teâlâ'nın, *"Onların dünya hayatında geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık ..."* âyetinin tefsirinde bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Yüce Allah yaptığı taksimde bazı kullarına nimet ve zenginlik verdi, bir topluluğa da fakirlik ve az mal verdi. Cenâb-ı Hak bununla birlikte onların her birine içinde oturacakları ve müstakil olarak kullanacakları bir mesken verdi. Zenginler için çok nimet ve bol nasip vardır. Buna karşılık onlar, şükredip sevindiler. Fakirler için de nimetleri taksim edeni müşahede vardır; onlar da bu hale hamdedip fakirlikleriyle övündüler. Zenginler nimeti buldular, onunla zengin oldular ve işleriyle meşgul oldular. Fakir ise Allah Teâlâ'nın, "Nimetleri biz paylaştırdık" hitabını işitip onun gereği olan kullukla meşgul oldular.

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], (Huneyn Savaşı'nda Hevâzin kabilesinden ele geçen ganimetleri askerlere dağıtırken) ensara şöyle buyurdu:

"İnsanlar evlerine birtakım mallarla (koyun ve deve ile) dönerken, sizler Allah'ın resûlü ile dönmeye razı değil misiniz? Vallahi, sizin kendisiyle döndüğünüz, onların elde edip döndüklerinden daha hayırlıdır."[687]

Allah Teâlâ'nın, *"Onların dünya hayatında geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık ..."* âyetinden ortaya çıkan şudur: Rızıkların paylaştırılması, varlıkların yaratılmasından öncedir. Bu durumda, paya bakmak ve taksim edilene rıza göstermek gerekir. Bu konuda bir şair demiştir ki:

"Bütün mahlûkata rızık veren Rabb'inin paylaştırmasına kanaat et ve O'nun emrine teslim ol. Rızık veren zat, her işinde muhtardır; istediğini tercih eder. Bir sıkıntıya düşünce feryat etme, bir nimete ulaşınca da şımarma. Bunların her biri, ilâhî hüküm ve takdirlerdir. Zamanın getirdiği her şeye kanaat et; sakın sende, haline aldanmış kimseler için bir kalp kırıklığı ve üzüntü olmasın."

Allah Katında Dünyanın Basitliği

Cenâb-ı Hak sonra, dünyanın basitliğinden ve katındaki düşüklüğünden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَوْلَٓا اَنْ يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ
بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَۙ ﴿٣٣﴾
وَلِبُيُوتِهِمْ اَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِـُٔونَۙ ﴿٣٤﴾ وَزُخْرُفًاۜ وَاِنْ كُلُّ ذٰلِكَ
لَمَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۜ وَالْاٰخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ۟ ﴿٣٥﴾

33. *Eğer insanların (mal ile aldanarak küfürde toplanan) tek bir ümmet olma tehlikesi olmasaydı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve üzerine çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık."*

---

687 Müslim, Zekât, 132; Ahmed, *Müsned*, 3/165; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 8335; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 3594; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/337. Son kısmı hariç bk. Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 1, (nr. 3778). Buhârî'de, olayın Mekke'nin fethinde gerçekleştiği kaydedilmiştir.

34. Onların evleri için gümüşten kapılar ve üzerine yaslanacakları koltuklar yapardık.

35. Ayrıca onlara altından yapılmış nice süsler verirdik. Bütün bunlar, dünya hayatının geçici menfaatinden başka bir şey değildir. Ahiret ise Rabb'inin katında takva sahipleri içindir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer insanların* mal ile aldanarak inkâra düşüp o halde kalan *tek bir ümmet olma tehlikesi olmasaydı,* dünyanın katımızdaki basitliğini göstermek için, *Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve üzerine çıkacakları merdivenleri gümüşten* tezyin edilmiş *yapardık.*" Çatılarını ve oraya çıkmak için kullanacakları merdivenleri gümüşten yapardık.

"Yine *onların evleri için gümüşten kapılar ve üzerine yaslanacakları koltuklar yapardık. Ayrıca onlara altından yapılmış nice süsler verirdik.*" Yahut onlara, bir kısmı gümüşten, bir kısmı altından yapılmış çatılar verirdik. "*Bütün bunlar, dünya hayatının geçici menfaatinden başka bir şey değildir.*" Yani bahsedilen aldatıcı süslerle bezenip donatılmış bu evler, sadece, dünya hayatında kısa süre istifade edilecek bir metadır. Sonra hepsi yok olur, geride hesabı kalır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Ahiret ise Rabb'inin katında takva sahipleri içindir.*" Yani güzelliğini anlatmaktan dillerin âciz kalacağı ahiret nimetleri ise Rabb'inin katında daha hayırlı olup hepsi, inkâr ve isyanlardan sakınan takva sahiplerine aittir. Bundan hareketle şunu diyebiliriz: Büyük ve değerli olan şey, dünyada değil, ahirette büyük ve değerli olandır. Bunun için Allah Teâlâ, mümine dünyadan çok pay vermedi. Çünkü dünya menfaati, müminlere ahirette verilene nisbetle çok azdır. Müminlere dünya nimetlerinin bolca verilmeyişinin bir diğer sebebi de gelecek âyette belirtildiği gibi, çok defa dünyanın onları Allah'ın zikrinden alıkoymasıdır.

33-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, dünya ve onunla gereksiz meşgul olan kimse için bir yerme vardır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Eğer dünyanın Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar değeri olsaydı, ondan kâfirlere bir yudum su içirmezdi."[688]

Alkame, Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediğini nakletmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] uyumak için bir hasır üzerine uzanıp yatmıştı. Hasır, Allah Resûlü'nün vücudunda iz bıraktı. Uyandığında ben, üzerindeki tozları silmeye başladım ve kendisine, "Yâ Resûlallah, keşke bu hasırın üzerine uzanmadan önce bana haber verseydiniz de sizin için altınıza bir şey serseydim!" dedim. O zaman Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Dünya benim neyime! Dünya benim neyime! Ben dünyada ancak bir gölgede yahut ağaç altında bir müddet durup sonra orayı terkeden atlı gibiyim."[689]

Rivayet edildiğine göre Hz. İsa [aleyhisselâm], kerpiçten yapılmış bir tuğla alıp başının altına koydu. O sırada Cibrîl [aleyhisselâm] geldi ve onu başının altından alarak attı ve kendisine, "Terkettiğin şeylerle birlikte bunu da terket!" dedi.

Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar: "Dünyadan, günlük olarak yetecek bir yiyeceğe ve bedenimi örtecek bir hırkaya razı oldum. Kenarları kırılmış bir testiden su içtim. Dünyayı sevenlere de ki: İstediğinizden uzaklaşın ve yüz çevirin. Beni uzakta tek başıma bırakın, halinize bakayım!"

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: *"Dünya harap olmaya mahkûmdur. Ondan daha harap olan ise onunla meşgul olan bir kalptir."*

Kim, aşırı derece dünya ile meşgul olursa Rahmân'ı zikirden uzaklaşır ve gelecek âyette belirtildiği gibi ona şeytan musallat edilir.

---

688 Tirmizî, Zühd, 13 (nr. 2320); İbn Mâce, Zühd, 3 (nr. 4110).

689 Tirmizî, Zühd, 13 (nr. 2377); İbn Mâce, Zühd, 3 (nr. 4119).

Rahmân'ın Zikrinden Uzak Kalmanın Sonu

Cenâb-ı Hak, zikrinden uzak kalanın ve Kur'an'dan yüz çevirenin halini bildirerek şöyle buyurdu:

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ
﴿٣٦﴾ وَاِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٧﴾
حَتّٰى اِذَا جَٓاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِى وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ
فَبِئْسَ الْقَرِينُ ﴿٣٨﴾ وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ اِذْ ظَلَمْتُمْ اَنَّكُمْ فِى
الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٩﴾ اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ اَوْ تَهْدِى الْعُمْىَ
وَمَنْ كَانَ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٠﴾ فَاِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَاِنَّا مِنْهُمْ
مُنْتَقِمُونَ ﴿٤١﴾ اَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِى وَعَدْنَاهُمْ فَاِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ ﴿٤٢﴾

36. *Kim Rahmân'ın zikrinden yüz çevirirse biz ona bir şeytan musallat ederiz; artık o, onun ayrılmaz bir dostudur.*

37. *Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan saptırırlar, onlar ise kendilerinin doğru yolda olduklarını sanırlar.*

38. *Sonunda bize geldiğinde arkadaşına, "Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı! Sen ne kötü arkadaşmışsın!" der.*

39. *Onlara, "Bugün pişmanlık duymanız size asla fayda vermeyecektir; çünkü zulmettiniz, hepiniz azapta ortaksınız" denir.*

40. *Resûlüm, sağırlara sen mi duyuracaksın yahut körleri ve apaçık sapkınlık içinde olanları sen mi doğru yola ileteceksin?*

41. *Ya biz seni (bu dünyadan) alır götürürüz. Ve sonra onlardan mutlaka intikam alırız.*

42. *Yahut da onlara vaat ettiğimiz azabı sana gösteririz. Şüphesiz bizim onlara gücümüz yeter.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kim Rahmân'ın zikrinden yüz çevirirse biz ona bir şeytan musallat ederiz; artık o, onun ayrılmaz bir dostudur."* Rahmân'ın zikri, Kur'an'dır. Ondan yüz çeviren kimse, dünyanın süsleriyle aşırı derecede meşgul olduğundan, onun fâni lezzetlerine daldığından Kur'an'a yönelmedi ve onun hak olduğunu bilmedi. Yahut onun hak bir kitap olduğunu bildi fakat cehaletle ondan yüz çevirdi habersiz kaldı. Biz, Kur'an'a karşı körlük içinde kalan ve ondan yüz çeviren kimseye bir şeytan musallat ederiz; o onun yakın bir arkadaşı olur.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] âyeti şöyle tefsir etmiştir: "Ona şeytanı musallat ederiz, şeytan onunla dünyada ve ahirette beraber olur, kendisinden hiç ayrılmaz, ona sürekli vesvese verip azdırır." Bunda şu duruma bir işaret vardır: Kim zikre devam ederse şeytan ona yakın olup kendisini azdıramaz.[690]

Kur'an'a, "Rahmân'ın zikri" denmesi, onun âlemlere rahmet olduğunu bildirmek içindir. Buna göre mana şudur: Kim Rahmân'ın söylediği ve kitabında vahyettiği şeylerden yüz çevirirse ona bir şeytanı musallat ederiz. İbn Atıyye, âyette geçen "zikr"e şu manayı vermiştir: "Kim Allah'ın, kendisiyle kullarını uyardığı öğütlerden yüz çevirirse ona bir şeytanı musallat ederiz."[691]

Âyette geçen "zikr"in mutlak manada zikir sayılan her şeyi içine alacak bir anlamda kullanılması da muhtemeldir. Buna göre anlam şöyle olur: Kim Allah'ın zikrinden uzaklaşırsa bunun bir cezası olarak ona bir şeytan musallat ederiz; o Allah'ı zikrettiğinde şeytan kendisinden uzaklaşır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz bu şeytanlar,* yani Allah'ın zikrinden yüz çeviren kimselere musallat edilen her bir şeytan, *onları doğru yoldan saptırırlar,* zikre karşı körlük içinde olanları Kur'an'ın getirdiği hidayet yolundan alıkoyarlar; *onlar ise kendilerinin doğru yolda olduklarını sanırlar."* Yani Allah'ın zikrinden yüz çevirenler kendilerinin doğru yolda olduğunu zannederler.

690 Nakil ve açıklama için bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/173.

691 İbn Atıyye, *a.g.e.,* 5/55.

Yahut onlar, kendilerini saptıran şeytanların doğru yolda olduğunu düşünürler ve bunun için onları taklit ederler. Yani Allah'ın zikrine karşı körlük ve uzaklık içinde olanlardan şeytanlar hiç ayrılmaz, onları doğru yoldan uzaklaştırır ve onlar da yanlış gidişatı doğru zannederler. Nihayet, onların her biri, kıyamet günü yakın arkadaşı (şeytan) ile bize gelir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonunda bize geldiğinde yakın arkadaşına* hitaben, *'Keşke* dünyada *benimle senin aranda doğu ile batı kadar uzaklık olsaydı! Sen ne kötü arkadaşmışsın!' der."* Yani kıyamet günü her biri arkadaşından uzaklaşır.

Allah Teâlâ devamındaki âyette buyurdu ki: *"Onlara,* kıyamet günü, *'Bugün pişmanlık duymanız size asla fayda vermeyecektir; çünkü zulmettiniz. Hepiniz azapta ortaksınız' denir."* Yani sizin küfrünüz ve zulmünüz apaçık ortaya çıktığında, zalim olduğunuz konusunda sizin ve kimsenin hiçbir şüphesi kalmadığında, size pişmanlığınız fayda vermez.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Kıyamet günü azapta ortak olmanız size fayda vermez. Halbuki dünyada, başınıza gelen bir musibette ortak olmanız, onu size hafifletirdi; çünkü musibetin yükünü taşımada ve acılarını paylaşmada birbirinizle yardımlaşırdınız. Bunun için denilmiştir ki: "Musibet paylaşıldıkça hafifler; tek şahısta kalırsa ağır ve acı olur."

Kâfirlere gelince, onların ahirette azapta ortak olmaları, kendilerine bir teselli olmaz ve onları rahatlatmaz; çünkü onların her biri için güç yetirilemez azaplar vardır.[692] Bir haberde nakledildiğine göre, kâfirler, cehennemde ateşten tabutlar içinde olurlar, hiçbiri arkadaşını göremez; tam tersine kendisinin orada tek başına olduğunu zanneder.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kavmini İslâm'a davette ileri derecede gayret gösteriyordu, onların ise gördükleri peygamberlik delillerine karşı sadece azgınlık ve körlükleri, işittikleri Kur'an'a karşı sağırlıkları artıyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

"Resûlüm, sağırlara sen mi duyuracaksın yahut körleri ve apaçık sapkınlık içinde olanları sen mi doğru yola ileteceksin?" Âyette, kâfirler inkâr içinde

692 Açıklama için bk. Nesefî, *a.g.e.*, 4/174.

darmadağınık olmuş ve dalâlet içine dalmışlarken, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] onları hidayete ulaştırması yadırganmakta ve buna hayret edilmektedir. Çünkü onların hakka karşı körlüğüne bir de sağırlık eklenmiştir. Âyetin manası şudur: Kabul edecek dinleme özelliğini ve basiretle görme kabiliyetini kaybetmiş kimseleri sen mi hidayete ulaştıracaksın? *"Ve apaçık sapkınlık içinde olanları,* yani Allah'ın ilminde dalâlet üzere öleceği kesinleşmiş kimseyi *sen mi doğru yola ileteceksin?"*

Bu yadırgamanın sebebi, o kimsenin geri dönemeyeceği şekilde aşırı sapkınlık içinde karar kılmasıdır. Yoksa hidayete ulaştıran tarafında bir kusur yoktur. Âyette şuna da bir işaret vardır: Böyle bir kimseyi hidayete ulaştırmaya ancak Allah'ın gücü yeter.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ya biz seni* bu dünyadan *alır götürürüz."* Yani eğer seni düşmanlarına galip getirmeden ve onları mağlup edip müminlerin içindeki sıkıntıyı gidermeden senin ruhunu alırsak, *"Şüphesiz biz,* kıyamet günü *onlardan* şiddetli bir şekilde *intikam alırız. Yahut da* seni vefat ettirmeden önce, Bedir'de olduğu gibi, *onlara vaat ettiğimiz azabı sana gösteririz. Şüphesiz, bizim onlara gücümüz yeter."* Öyle ki onlara bizim azap ve kahrımız gelince, onlar için hiçbir yardımcı bulunmaz.

36-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim Allah'ın zikrinden gafil olursa şeytan onun kalbine musallat olur, onu vesvese ve kötü düşüncelerle sarar. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"İnsanın kalbi, melekle şeytanın arasındadır. Kalp Allah'ı zikredince, melek ona yakın olur, şeytan sinip kaçar. Kalp zikirden uzak kalınca, şeytan ona yakın olup sürekli vesvese verir ve boş temennilerde bulunur, böylece onu Allah'tan uzaklaştırır."[693]

Şüphesiz şeytanı kalpten uzaklaştıran zikir, ancak kalple yapılan zikirdir, sadece dille yapılan zikir değildir. Diliyle zikreden nice kimseler

693 Kalbe melek ve şeytandan gelen düşünceler hakkında diğer bir hadis için bk. Tirmizî, Tefsîru Sûre (2), 35.

vardır ki kalbi hevâsıyla (kötü arzularıyla) meşguldür. Dille yapılan zikrin neticesi sevaptır; kalple yapılan zikrin neticesi ise Allah ile huzur hali ve aradan perdelerin kaldırılmasıdır. Niyeti hûri ve cennet köşkleri olan kimse ile tek arzusu Allah'la huzur ve aradaki perdenin kalkması olan kimse arasında ne kadar fark vardır! Birinci şahıs, amel defterini sağ taraftan alan müminlerden biridir; diğeri ise mukarrebîn makamındaki velilerin seçkinlerindendir.

Ey kardeşim, eğer kalplerin zikrini öğrenmek ve gaybın sırlarına ulaşmak istersen, ricâlullah ile birlikte ol (kâmil insanların sohbetine katıl) ki onlar seni tabiat (madde) âleminden ruhanî âleme intikal ettirsinler. Yoksa madde âleminin perdeleri içinde kalırsın.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kim Allah ile halvetin (O'nunla huzur halinin) kıymetini bilmeyip O'nun zikrinden uzaklaşır ve kötü düşenlere saplanıp kalırsa Allah Teâlâ ona kalbini meşgul edip Allah'tan uzaklaştıracak birini musallat eder. Bu, halvetteki edebi terketmenin cezasıdır. Kul, halvetinde Rabb'i ile meşgul olduğunda, onun başına, kalbini Rabb'inden meşgul edecek bir şey gelirse Cenâb-ı Hak, o şeyi herhangi bir şekilde kendisinden uzaklaştırır. Şöyle denilmiştir: 'Senin en şiddetli düşmanın nefsindir. Kul, kalbini mâsivadan arındırmanın kıymetini bilmeyip şehvetine tâbi olur ve nefsine bu kapıyı açarsa hevâsının elinde esir olarak kalır, ondan kurtulması ancak uzun bir zamandan sonra mümkün olur.'"[694]

İmam Gazâlî, *İhyâ* adlı eserinde demiştir ki: "Şeytanın iki tip askeri vardır; biri uçar, diğeri yürür (Uçan ordusu cinler, yürüyen ordusu ona tâbi insanlardır). Vesvese, onun uçan askerlerinin yani cinlerin işinden ibarettir. Şehvet ise yürüyen ordusunun yani insanların kalbi meşgul etmesinden ibarettir."

Sonra demiştir ki: "Şu bir gerçektir ki şeytana mühlet verilmiştir; o, kıyamete kadar, vesvese vermeyi terkedip de sana boyun eğmez. Ancak, eğer kalbindeki tek düşüncen Allah olursa o zaman kalbin Allah ile meşgul olur. Böylece o lânetlenmiş şeytan senin içinde dolaşma alanı ve imkânı bulamaz. O zaman sen Allah'ın, şeytanın hâkimiyetinin

694 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/366.

dışında tuttuğu halis kullarından olursun. Allah'ı zikirden gafil kalan bir kalbin şeytandan kurtulacağını düşünme. Bilakis o, kanın damarlarda dolaşması gibi insanın içinde dolaşıp durur. Onun insanın içinde akıp gitmesi ve dolaşması, bardaktaki hava gibidir. Sen bardağı, su veya başka bir şeyle doldurmadan havadan boşaltmak istesen, olmayacak bir şeyi yapmaya kalkmış olursun. Bardaktan ne kadar su boşalırsa içine o kadar hava gider. Dinî konuda mühim bir düşünceyle meşgul olan kalp de böyledir. Kalp böyle bir düşünceyle meşgul ve dolu olunca, içinde şeytanın dolaşmasından kurtulur. Yoksa kim bir lahza Allah'tan gafil kalırsa o andaki yakını ancak şeytandır. Bunun için Cenâb-ı Hak, '*Kim Rahmân'ın zikrinden yüz çevirirse biz ona bir şeytan musallat ederiz; artık o, onun ayrılmaz bir dostudur*' buyurdu." *İhyâ*'dan konumuzla ilgili kısımlar alındı.[695]

Her kim insanları hak yoldan alıkoyarsa, "*Şüphesiz, bu şeytanlar onları doğru yoldan saptırırlar, onlar ise kendilerinin doğru yolda olduklarını sanırlar*" âyeti, onun hakkında uygun bir mana taşımaktadır. Hakikatler ortaya çıktığında, perdeler kalktığında, doğru ile bâtıl belli olduğunda, insan, kendisini velilerin yolundan alıkoyan kimseye, "*Keşke benimle senin aranda doğu ile batı kadar uzaklık olsaydı! Sen ne kötü arkadaşmışsın!*" der. O zaman Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Bugün pişmanlık duymanız size asla fayda vermeyecektir; zira zulmettiniz. Çünkü onu, (manen terbiye ve tezkiye edip) bana ulaşmaktan mahrum ettiniz. Hepiniz, manen perdelenme azabında ortaksınız."

İnsanlara vaaz edip Allah'a çağıran fakat daveti kabul edilmeyen kimseye denir ki: "Sağırlara sen mi duyuracaksın yahut körleri ve apaçık sapkınlık içinde olanları sen mi doğru yola ileteceksin? Ya biz seni ölümle alıp götürürüz. Geride sana tâbi olmayanlar için bir pişmanlık kalır. Yahut sana, vaat ettiğimiz izzetle yardımı ve Allah'ın velilerine eziyet edenlerden aldığı intikamını gösteririz. Şüphesiz, biz onlardan intikam almaya güç sahibiyiz."

---

695 Kalbin halleri ve askerleri hakkında geniş bilgi için bk. Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 3/3-59 (Beyrut 2004).

Hak Yolda Sabit Kalma Emri

Cenâb-ı Hak sonra, Hakk'ın yolunda sabit kalmayı emrederek şöyle buyurdu:

فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذٓي اُو۫حِيَ اِلَيْكَۚ اِنَّكَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٤٣﴾ وَاِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَۚ وَسَوْفَ تُسْـَٔلُونَ ﴿٤٤﴾ وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَٓا اَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ اٰلِهَةً يُعْبَدُونَ ﴿٤٥﴾

43. ***Öyleyse sen, sana vahyedilene sımsıkı sarıl. Şüphesiz, sen dosdoğru bir yoldasın.***

44. ***Gerçekten bu Kur'an, senin ve kavmin için büyük bir şereftir; ondan hesaba çekileceksiniz.***

45. ***Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor: Biz, Rahmân'dan başka kulluk edilecek ilâhlar var etmiş miyiz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Öyleyse sen,* âyet ve hükümlerden *sana vahyedilene sımsıkı sarıl* ve onlarla amel et. Sana vaat edilen şeyi hemen vermemizle ertelememiz eşittir. *Şüphesiz, sen dosdoğru* bir yol, yani içinde hiçbir eğrilik bulunmayan sağlam bir din üzeresin." Bu, ona sımsıkı sarılma emrinin sebebidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Gerçekten* sana vahyedilen *bu Kur'an, senin ve kavmin için* ve ayrıca ümmetin için *büyük bir şereftir.*" Yahut o, Kureyş'ten olan kavmin için büyük bir şereftir. Buna göre, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] zamanından kıyamete kadar (Kur'an'a sımsıkı sarıldıkları sürece) izzet onlarda bulunmaya devam edecek ve şeref onların olacaktır. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bu iş (İslâm'ı tatbik ve temsil), içlerinden iki kişi kaldığı sürece, Kureyş'te kalmaya devam edecektir."[696]

696 Buhârî, Menâkıb, nr. 3501; Müslim, İmâre, 4; Begavî, *Şerhu's-Sünne,* 14/60.

Diğer rivayette ise şöyle buyrulmuştur: *"Bu iş Kureyş'te kalmaya devam erecektir. Dinin hükümlerini hakkıyla yerine getirdikleri müddetçe, onlara kim düşmanlık ederse o, muhakkak yüzü üstü sürünür."*[697]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Mekke'de kendisini kabilelere arzediyor (kendisinin Allah'ın peygamberi olduğunu söyleyip onları İslâm'a davet ediyor) ve kendilerine İslâm'ın yayılıp her tarafı kaplayacağını vaat ediyordu. Onlar, 'Senden sonra mülk (idare ve yetki) kimindir?' diye sorduklarında sükût ediyor, onlara bir cevap vermiyordu. *'Gerçekten bu Kur'an, senin ve kavmin için büyük bir şereftir...'* âyetinin inmesine kadar böyle devam etti. Bundan sonra, kendisine, 'Senden sonra yetki ve idare kime aittir?' şeklinde bir soru sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], *'Kureyş'e aittir'* buyuruyordu. Onlar kendisine bir cevap vermiyorlardı. Ensara gelince, onlar İslâm'a daveti bu şekilde kabul ettiler."[698]

Âyete şu mana da verilmiştir: O Kur'an senin ve bütün ümmetin için bir öğüttür.

Âyet şöyle bitiyor: "Kıyamet günü bu nimete şükredip etmediğinizden *hesaba çekileceksiniz.*" Yahut Hz. Peygamber'e vahyedilenden, onun haklarını yerine getirip getirmediğinizden ve ona hürmet ve tâziminizden hesaba çekileceksiniz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor: Biz, Rahmân'dan başka kulluk edilecek ilâhlar var etmiş miyiz?"* Âyetteki "sor" emrinden maksat peygamberlere gerçekten sormak değildir. O, mecazi bir ifade olup şu manadadır: Onların dinlerine bak, milletlerini incele, peygamberlerin milletlerinin hiçbirine putlara tapmakla ilgili bir emir veya izin gelmiş mi?

Böyle bir şey asla olmadı. Aslında bunu anlamak için, onun kendisinden öncekileri tasdik eden Allah'ın mucize kitabına bakması ve onu incelemesi yeterlidir. Yüce Allah'ın onda verdiği haber şudur: Onlar, kendilerine hiçbir delil indirilmediği halde, Allah'tan başkalarına taptılar. Geçmiş milletlerin ne yaptığını bilmek için bu âyet tek başına yeterlidir, onun dışında bir şeye hacet yoktur.

---

697 Buhârî, Menâkıb, nr. 3500; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/215.

698 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/380.

Bir rivayete göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için Mi'rac gecesinde, bütün peygamberler toplandı ve kendisine, "Onlara sor: Biz, Rahmân'dan başka kulluk edilecek ilâhlar var etmiş miyiz?" dendi.[699] Ancak bu rivayet zayıftır.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Gönderdiğimiz peygamberlerin ümmetlerine sor. Onlar, Tevrat ve İncil'e inanan kitap ehlidir. Onlar bu soruya ancak peygamberlerin kitaplarından cevap verebilceklerinden, onlara sorulduğunda sanki peygamberlere sorulmuş olmaktadır.

Bu soru, putlara tapmanın bâtıl bir iş olduğuna dikkat çekmek, bütün peygamberlerin tevhid üzere birleştiklerine delil getirmek ve şunu bildirmek içindir: O Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ortaya attığı yeni bir şey değil ki inkâra gidilsin ve düşmanlık edilsin.

Şöyle diyenler de olmuştur: Âyetteki hitap Hz. Peygamber'edir [sallallahu aleyhi vesellem], fakat asıl hedef, bu konuda şüphesi olan diğer insanlardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

43-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] zaten vahye sarılmıştı. Âyetin kastı, mevcut halde sabit durmak ve henüz elde edilemeyen güzel halleri arzulamaktır. Buna göre asıl kasıt, ilmin ve keşfin sonsuza dek artması için manevi terakkiyi istemektir. *"Bizi doğru yola ulaştır"* âyeti de bu anlamdadır. Şu halde vahye gerçek manada sarılan kimse için manevi ilerleme hiç kesilmez ve bitmez. Şöyle ki ona Kur'an'ın sırlarının gizemli yönleri açılır, Allah Teâlâ ile arasındaki perdeler kalkar. Bu durumda kulun, sonsuza dek marifeti ve manevi inkişafı devamlı artar. İşte bu hal, her iki dünyada en büyük şereftir. Kim bu nimete ulaşır da şükretmezse ona ahirette bunun hesabı sorulur veya bu nimet dünyada kendisinden çekilip alınır.

Bir de şu var: Allah'ın zatı, sıfatları ve fiilleri hakkındaki tevhid, bütün hak dinlerin üzerinde birleştiği bir husustur. Bütün hak davetçileri insanları ancak bu tevhide çağırır. Bütün terbiye şeyhleri terbiyesine gi-

---

699 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/215; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/87.

ren kimseyi sadece ona ulaştırır. Kim kendisine tâbi olanları bu tevhide ulaştırmazsa o, insanları aldatan biridir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Peygamber'e Teselli

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] teselli ederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِه۪ فَقَالَ اِنّ۪ى رَسُولُ
رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٤٦﴾ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِاٰيَاتِنَا اِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا
نُر۪يهِمْ مِنْ اٰيَةٍ اِلَّا هِيَ اَكْبَرُ مِنْ اُخْتِهَا وَاَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٤٨﴾ وَقَالُوا يَا اَيُّهَ السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ
اِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿٥٠﴾

46. *Andolsun, biz Musa'yı mucizelerimizle Firavun'a ve ileri gelen adamlarına gönderdik. Musa, "Şüphesiz ben âlemlerin Rabb'inin elçisiyim" dedi.*

47. *Musa kendilerine mucizelerimizi getirince, onlar mucizelere güldüler.*

48. *Onlara gösterdiğimiz her bir mucize diğerinden daha büyüktü. Belki doğru yola dönerler diye onları azapla yakaladık.*

49. *Azabı gördüklerinde Musa'ya, "Ey sihirbaz! Sana verdiği sözün hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et; gerçekten biz doğru yola gireceğiz" dediler.*

50. *Fakat biz onlardan azabı kaldırdığımızda hemen sözlerinden dönüverdiler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, biz Musa'yı mucizelerimizle birlikte Firavun'a ve ileri gelen adamlarına gönderdik. Musa, 'Şüphesiz ben âlemlerin Rabb'inin elçisiyim' dedi."* Diğer bir âyette geçtiği gibi, onlar kendisine, *"Eğer doğru söylüyorsan bize bir mucize getir!"* dediler (A'râf 7/196)

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Musa kendilerine mucizelerimizi getirince, onlar mucizelere güldüler."* Onunla alay edip eğlendiler ve onlara "sihir" dediler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Halbuki *onlara gösterdiğimiz her bir mucize diğerinden* yani ondan önce verilen mucizeden *daha büyüktü."* Mana şudur: Onlar için ortaya konan her mucize, i'caz mertebelerinin son noktasına ulaşmıştı. Şöyle ki onlara bakan herkes onun, gördüğü mucizelerin en büyüğü olduğuna karar verirdi. Âyetin kastı, bütün mucizelerin, içlerinde hiçbir kusur bulunmadan, hepsinin büyüklükte son noktada olduğudur.

Nesefî demiştir ki: "Âyetin zâhiri, sonra gelen mucizenin önceki mucizeden daha büyük olduğunu gösteriyor, halbuki âyetin kastı bu değildir. Bundan kasıt şudur: Bütün mucizeler, büyüklük vasfına sahiptir. Mesela şöyle denir: "Onlar iki kardeştir; her biri diğerinden (bir yönüyle) büyüktür."[700]

el-İntisâr adlı eserde demiştir ki: "Âyetin zâhirinden anlaşılan şudur: Her bir mucize tek olarak ele alındığında, büyüklük ve parlaklığı fikri mest eder ve insan her birinin büyüklükte son noktada olduğuna, diğerlerinin ise ondan geride bulunduğuna karar verir. Fikir diğer mucizeye gelince, bu defa da onun için aynı şekilde düşünür. Kısaca, fikir iki mucizeyi bir araya getirip de faziletli olanı diğerinden ayırmaya güç yetiremez; yani, 'Şu bundan daha faziletlidir' diyemez" (Çünkü her birinde başka bir yönden üstünlük vardır).

Âyet şöyle bitiyor: *"Belki* içinde bulundukları sapkınlıktan vazgeçip *doğru yola dönerler diye onları azapla yakaladık."* Allah Teâlâ, bu azabın ne olduğunu diğer âyetlerde şöyle açıklamıştır:

700 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/176.

"Andolsun biz, Firavun ailesini, öğüt alsınlar diye yıllarca süren kıtlık ve ürün azlığı ile cezalandırdık " (A'râf 7/130).

"Bunun üzerine biz de üzerlerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik" (A'râf 7/133).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Azabı gördüklerinde Musa'ya, 'Ey sihirbaz! Sana verdiği sözün hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et; gerçekten biz doğru yola gireceğiz' dediler."* Onlar, sihir ilmini gözlerinde çok büyüttükleri için, içlerinden âlim olanlara, "O sadece bir sihirbazdır" diyorlardı.

Yahut onlar, son derece azgınlık ve ileri derecede ahmaklık içinde bulunduklarından, böyle bir halde Hz. Musa'ya "sihirbaz" diye seslendiler ve ona şöyle dediler: "Rabb'inin senin duanı kabul edeceğine dair verdiği sözün hatırına, bizim şu azaptan kurtulmamız için dua et; gerçekten biz doğru yola gireceğiz."

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: "Rabb'inin sana verdiği peygamberlik ve mevkinin hürmetine bizim kurtulmamız için dua et."

Bir diğer mana: "Rabb'inin, hidayete ulaşandan azabı kaldıracağına dair sana verdiği söze dayanarak, bizim kurtulmamız için dua et; gerçekten biz doğru yola gireceğiz" Yani eğer senin duan sebebiyle Allah bizden azabı kaldırırsa sana iman edeceğiz. Şu âyette geçtiği gibi:

"Ey Musa, eğer azabı üzerimizden kardırırsan, sana mutlaka iman edeceğiz ve İsrâiloğulları'nı seninle birlikte muhakkak göndereceğiz " (A'râf 7/134).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz,* Musa'nın duası ile *onlardan azabı kaldırdığımızda hemen sözlerinden dönüverdiler."* Verdikleri sözü bozdular. Bu konudaki açıklamaların tamamı A'râf sûresinde geçti.

46-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlerin eliyle pek çok mucize meydana gelmiştir fakat onlardan ancak haklarında ilâhî inâyet takdir edilen kimseler fayda görmüştür. Aynı şekilde, Allah'a davet eden velilerin eliyle de çok sayıda keramet meydana gelmiştir; onlardan da ancak haklarında ilâhî yakın-

lık ve seçilme takdir edilenler fayda görmüştür. Ayrıca, talebinde samimi olan kimse, bir keramet görmeye muhtaç değildir. Bilakis Allah Teâlâ bir kulunu kendisine ulaştırmayı istediği zaman onu velilerinden birine ulaştırır; ondan beşeriyet perdesini kaldırıp kendisine o velisinin sırrını gösterir. Bu durumda o kimse herhangi bir keramet ve mucize beklemeden o veliye boyun eğip teslim olur. Kendisine ilâhî yakınlık takdir edilmeyen kimseye gelince o, bin tane mucize görse, onlara güler, onlarla alay eder ve onların bir sihir ve göz boyama olduğunu söyler. İlâhî huzurdan uzak kalmaktan ve yüce dostun huzurundan kovulmaktan Allah'a sığınırız.

Firavun'un Azgınlık ve Taşkınlığı

Cenâb-ı Hak sonra, Firavun'un azgınlık ve taşkınlığından bahsederek şöyle buyurdu:

وَنَادٰى فِرْعَوْنُ فٖى قَوْمِهٖ قَالَ يَا قَوْمِ اَلَيْسَ لٖى مُلْكُ مِصْرَ وَهٰذِهِ
الْاَنْهَارُ تَجْرٖى مِنْ تَحْتٖىۚ اَفَلَا تُبْصِرُونَۜ ﴿٥١﴾ اَمْ اَنَا خَيْرٌ مِنْ هٰذَا
الَّذٖى هُوَ مَهٖينٌ وَلَا يَكَادُ يُبٖينُ ﴿٥٢﴾ فَلَوْلَٓا اُلْقِىَ عَلَيْهِ اَسْوِرَةٌ
مِنْ ذَهَبٍ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ الْمَلٰٓئِكَةُ مُقْتَرِنٖينَ ﴿٥٣﴾ فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ
فَاَطَاعُوهُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقٖينَ ﴿٥٤﴾ فَلَمَّٓا اٰسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ
فَاَغْرَقْنَاهُمْ اَجْمَعٖينَۙ ﴿٥٥﴾ فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْاٰخِرٖينَ ﴿٥٦﴾

51. ***Firavun kavmine seslenerek dedi ki: "Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı ve altımdan akan şu nehirler benim değil mi? Halimi görmüyor musunuz?"***

52. ***"Yoksa ben, neredeyse maksadını anlatamayacak şu zayıf adamdan daha hayırlı değil miyim?"***

53. *"(Eğer doğru söylüyorsa) **ona altın bilezikler takılmalı yahut beraberinde kendisini destekleyen melekler gelmeli değil miydi?"***

54. ***Firavun kavmini** (Musa'ya karşı) **kışkırttı; onlar da kendisine itaat ettiler. Gerçekten onlar fâsık bir toplumdu.***

55. ***Bizi gazaplandırdıklarında onlardan intikam aldık, hepsini suda boğduk.***

56. ***Onları, sonradan gelecekler için, önlerinde duran bir örnek ve ibret yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Firavun kavmine seslenerek dedi ki: Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı ve altından akan şu nehirler benim değil mi?"*

Seslenen Firavun'un ya bizzat kendisidir ya da kendisine seslenmesini emrettiği biridir. Âyetin zâhirinden anlaşılan, kendisinin seslendiğidir. Firavun, kavminden azap kaldırıldıktan sonra Hz. Musa'ya iman ederler korkusuyla, onların toplandıkları yerde ve aralarında kendilerine seslenerek, *"Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı ve altımdan akan şu nehirler,* Nil nehirleri *benim değil mi?"* dedi.

Nil'in nehirlerin en büyükleri dört tane olup şunlardır: Melik nehri, Tolun nehri, Dimyat nehri ve Tinnîs nehri.[701]

Firavun'un bahsettiği nehirler, tahtının altından akıyordu; çünkü tahtı yüksekçe bir yere yapılmıştı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Benim önümdeki bağım ve bostanımda akan şu nehirler benim değil mi?

Amr b. Âs [radıyallahu anh] demiştir ki: "Mısır'ın Nil'i, nehirlerin en seçkinidir. Allah Teâlâ, doğu ile batı arasındaki bütün nehirleri ona bağlamıştır. Yüce Allah, Nil'i akıtmak istediği zaman nehirlere emreder, nehirler suları ile Nil'i destekler; yeryüzü onun için kuyu gibi kaynar. Nil, Cenâb-ı Hakk'ın istediği zamana kadar akışını devam ettirip de nihayete gelince, Allah, bütün sulara kendi kaynaklarına dönmelerini em-

701 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/90; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/418.

reder." Bu haber, *el-İktifâ* adlı eserde nakledilmiştir. Nil'in dökülme yeri Kamer dağıdır. Bir rivayete göre Nil'in aslı (ilk kaynağı) cennettendir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

O zamanki Mısır'ın sınırı, İskenderiye denizinden Üsvân'a kadar Nil'in uzunluğunca devam eden yerlerdir. Burada bahsedilen nehirler, Nil'in haricinde iki büyük körfezdir.

Anlatıldığına göre Abdullah b. Tahir[702] Mısır'a vali olunca, oraya doğru yola çıktı. Mısır'a yaklaşıp onu karşıdan görünce, "Firavun'un kendisiyle övünüp de, 'Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı ve altımdan akan şu nehirler benim değil mi?' dediği belde burası mıdır? Vallahi orası benim gözümde içine girmeye değmeyecek kadar kıymeti az bir yerdir" dedi ve atının dizginini çevirip gitti.[703]

Yine anlatıldığına göre Abbâsî Halifesi Hârûnürreşid bu âyeti okuyunca, "Vallahi oraya kölelerimin en düşüğünü vali olarak tayin edeceğim" dedi ve Husayb'ı oraya vali yaptı. Husayb, halifenin abdest suyunu hazırlamada görevli hizmetçisiydi.[704]

Âyet şöyle bitiyor: *"Halimi görmüyor musunuz?"* Yani Musa'nın zayıflığı ve kendisine tâbi olanların azlığı yanında benim kuvvetimi ve saltanatımı görmüyor musunuz? Firavun bu sözüyle saltanatını büyük göstermek ve insanları kendisine tâbi olmaya teşvik etmek istedi.

Firavun sonra dedi ki: *"Yoksa ben,* bu kadar büyük memleket ve zenginlikle birlikte, dilindeki pelteklikten dolayı *neredeyse maksadını anlatamayacak şu zayıf,* hakir *adamdan daha hayırlı değil miyim?"* Firavun, Hz. Musa'nın çocukluk döneminde dilinde oluşan bir peltekliği bahane ederek Musa'ya iftira etmek ve onu insanların gözünde kusurlu göstermek için böyle söyledi. Halbuki o peltеklik Hz. Musa'dan gitmişti. Hz. Musa'nın, *"Rabbim, dilimdeki tutukluğu gider ki sözümü anlasınlar"* (Tâhâ 20/27-28) şeklinde dua edince, Allah Teâlâ'nın, *"Ey Musa, sana istediğin verildi"* (Tâhâ 20/36) buyurması bunu göstermektedir.

---

702 Abdullah b. Tahir b. Hüseyin el-Huzâî (v. 230/844), Abbâsî döneminin meşhur valilerindendir (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/93).

703 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/91; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/177.

704 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/176-177.

Devamındaki âyette Firavun'un sözü şöyle devam ediyor: "Eğer doğru söylüyorsa *ona altın bilezikler takılmalı değil miydi?*" Yani eğer o doğru söylüyorsa, kendisine saltanat nişanları takılmalı değil miydi? Çünkü onlar, bir kimseyi başlarına reis yaptıkları zaman, onun bileğine altın bilezikler, beline de altından bir kemer takıyorlardı.

Firavun'un sözü şöyle devam ediyor: "*Yahut beraberinde kendisini destekleyen melekler gelmeli değil miydi?*" Yani onu desteklemek ve kendisine yardımcı olmak yahut onun peygamber olduğuna şahitlik yapmak için yanında onunla birlikte toplu halde yürüyen melekler bulunmalı değil miydi?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Firavun kavmini (Musa'yı yalanlamaları için) kışkırttı.*" Yani onları korkutup kışkırtarak hemen emrine uymalarını istedi. Yahut onları cahil bırakıp kendilerini zelil etti. "*Onlar da* emrettiği konularda *kendisine itaat ettiler. Gerçekten onlar,* dinden çıkmış *fâsık bir toplumdu.*" Bunun için ona itaate koştular.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar bizi bu şekilde öfkelendirince biz de onlardan intikam aldık, hepsini suda boğduk.*" Yani onlar bizi şiddetli bir şekilde gazaba getirince kendilerinden intikam aldık. Bunun manası şudur: Onlar, isyanlarda çok ileri gittiler ve böylece kendilerine hemen azap etmemizi ve muamelede bulunmamızı hak ettiler. "*Biz de onları, kendilerinden sonra gelen kâfirler için örnek yaptık.*" Bunlar, kendilerinden sonra gelecek kâfirler için örnek teşkil ettiler. Sonrakiler onların yolundan giderek onların başına gelen azabı hak ederler. Her kim firavunluk ve zalimlik yaparsa Firavun onun rehberi ve örneğidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kıyamete kadar kendilerinden sonra gelecek olanlar hallerinden ibret alsınlar diye, onları helâkte öncüler yaptık.

Âyette geçen "selef"in bir manası da "en önde giden kimse"dir.

Onları, sonradan gelenler için bir öğüt ve ibret yaptık. Yahut onların halini, darbımesellere konu olacak hayret verici bir kıssa yaptık. Bunun için azgın kimselere, "Sizin haliniz, Firavun'un kavminin hali gibidir" denir. Şu âyet de bunu ifade etmektedir:

"O kâfirlerin durumu, Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin durumu gibidir. Onlar, âyetlerimizi yalanladılar; Allah da onları günahları sebebiyle yakaladı. Allah, azabı çok şiddetli olandır" (Âl-i İmrân 3/11).

51-56. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kibirlenmenin ve böbürlenmenin sonu zillet, horluk ve hüsrandır. Tevazu ve kalp kırıklığının sonu ise izzet ve zaferdir. Bakın Firavun, gururlanıp büyüklük taslayınca, kavmiyle birlikte denizin dalgaları arasında nasıl helâk oldu!

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Şu bilinsin ki kim Allah'tan başka bir şeyle gururlanırsa, onun helâki ve ölümü onda olur. Firavun, Hz. Musa'yı ve söylediklerini küçük görüp kendisini fakirlikle ayıplayınca, Allah Teâlâ Hz. Musa'yı ona musallat etti ve Firavun'un helâki onun elinde oldu. Her kim bir insanı küçümserse o, kendisine musallat edilir."

Kuşeyrî sonra, *"Firavun, kavmini zillete düşürdü; onlar da kendisine itaat ettiler"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Korkuya dayalı itaat hâlis olmaz. Taat ancak sevgi ve istekten kaynaklanınca samimi ve geçerli olur."

Kuşeyrî, *"Bizi gazaplandırdıklarında onlardan intikam aldık"* âyeti hakkında demiştir ki: "Bizi gazaplandırdıklarında ..." ifadesiyle kastedilen ancak, "Bizim velilerimizi gazaplandırdıklarında" manasıdır. Bu ifade, "cem' makamı"[705] konusunda bir asıldır. Şöyle ki Cenâb-ı Hak, kâfirlerin, velilerini gazaba getirmesini, yüce zatını gazaba getirme olarak zikretti. Bu mana, bir hadiste şöyle ifade edilmiştir:

"Allah kıyamet gününde, 'Ey âdemoğlu! Ben hasta oldum da sen beni niçin ziyaret etmedin?' diye sorar. Âdemoğlu, "Yâ Rabbi! Sen âlemlerin Rabb'isin, ben seni nasıl ziyaret edebilirim?' der. Allah Teâlâ,

'Falan kulumun hasta olduğunu bildiğin halde onu niçin ziyaret etmedin? Eğer onu ziyaret etseydin, beni onun yanında bulacaktın' buyurur."[706]

705 **Cem':** Kulun düşünce, fikir, himmet ve niyetinin tek noktada toplanmasıdır. Kulun kalbini ve düşüncelerini toplayacak olan Allah Teâlâ'dır. Kul her şeyini Hak'ta toplayınca, bütün düşüncesi Allah için, Allah ile, Allah'tan gelen şeylerle olur. Cem', her şeyde Hakk'ı müşahede etmek, âlemde gerçek varlık, hakiki fâil ve tek sahip olarak sadece Allah'ı görmektir. Cem' ehli, yüce Allah'ta fâni olan kimsedir.

706 Müslim, Birr, 43.

Şu âyette de cem' haline (kulun Allah'ta fâni olmasına, bunun için Cenâb-ı Hakk'ın kulu, kendi yerine zikretmesine) bir örnek vardır: Allah Teâlâ Hz. İbrahim'e buyurdu ki:

"İnsanlar arasında haccı ilan et (onlara seslen) ki yaya veya binekli olarak sana (bana ve evime) gelsinler" (Hac 22/27).

Şu âyet de bu konuya bir örnektir: Allah Teâlâ, Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında şöyle buyurdu:

"Kim peygamberime itaat ederse gerçekte Allah'a itaat etmiş olur" (Nisâ 4/80).[707]

Hz. İsa'nın Durumu

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] durumundan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا اِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾ وَقَالُوا
ءَاٰلِهَتُنَا خَيْرٌ اَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ اِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ
خَصِمُونَ ﴿٥٨﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا عَبْدٌ اَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنِى
اِسْرَٓائِيلَ ﴿٥٩﴾ وَلَوْ نَشَٓاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلٰٓئِكَةً فِى الْاَرْضِ يَخْلُفُونَ
﴿٦٠﴾ وَاِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هٰذَا صِرَاطٌ
مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٦٢﴾

57. ***Meryem oğlu İsa bir örnek olarak anlatılınca senin kavmin hemen ondan*** *(yaptıklarının doğruluğuna bir delil bulduk diye)* ***yaygara çıkarıp şamata etmeye başlar.***

---

707 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/369.

58. ***Onlar, "Bizim ilâhlarımız mı hayırlıdır, yoksa İsa mı?" dediler. Bu misali sadece seninle tartışmak için ileri sürdüler. Hayır, onlar kavgacı bir toplumdur.***

59. ***İsa, sadece, kendisine nimet verdiğimiz ve İsrâiloğulları'na ibret yaptığımız bir kuldur.***

60. ***Eğer dileseydik, yeryüzünde sizin yerinize geçecek melekler yaratırdık.***

61. ***Şüphesiz o,** (İsa'nın inişi) **kıyametin kopacağının bir bilgisidir. Sakın onun hakkında şüphe etmeyin. Bana uyun; bu dosdoğru bir yoldur.***

62. ***Sakın şeytan sizi doğru yoldan döndürmesin. Şüphesiz o, sizin için apaçık bir düşmandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Meryem oğlu İsa bir örnek olarak anlatılınca senin kavmin hemen ondan, (yaptıklarımızın doğruluğuna bir delil bulduk diye) yaygara çıkarıp şamata etmeye başlar."*

Bu şöyle oldu: Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] müşriklere, *"Şüphesiz siz ve Allah'ın dışında taptıklarınız cehennem odunudur"* (Enbiyâ 21/98) âyetini okuyunca kızdılar. Bunun üzerine İbnü'z-Zeba'râ,

"Ey Muhammed, bu sadece bizim ve putlarımız için mi yoksa bütün ümmetler için de geçerli mi?" diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"O, siz, putlarınız ve Allah'a şirk koşan bütün ümmetler için geçerlidir" cevabını verdi. İbnü'z-Zeba'râ,

"Sen, İsa'nın hayırla anılan bir peygamber olduğunu söylemiyor musun? Aynı şekilde annesinin de hayırla anılan bir kimse olduğunu söylemiyor musun? Hıristiyanların onlara taptığını bilmiyor musun? Aynı şekilde Üzeyir'e ve meleklere de tapılıyor. Eğer bunların hepsi (tapanlar ve tapılanlar) cehennemde ise biz ve ilâhlarımız (putlarımız) onlarla birlikte cehennemde olmaya razıyız!" dedi. Bunu işiten müşrikler

sevindiler ve bağrışmaya başladılar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] vahiy bekleyerek sükût etti.[708]

Diğer bir rivayette, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], *"Onlar* (İsa'ya değil), *ancak kendilerine bu işi emreden şeytanlara taptılar"* buyurdu ve sonra İbnü'z-Zeba'râ'ya dönerek, *"Sen, kavminin kullandığı dil hakkında ne kadar cahilsin. Bilmez misin âyette geçen 'mâ' edatı, akılsız varlıklar için kullanılır. O da ancak putlara aittir"* buyurdu.

Bunun üzerine, *"Şüphesiz, haklarında tarafımızdan en güzel âkıbet ve mükâfat hazırlanmış olanlar, cehennemden uzaklaştırılmışlardır"* (Enbiyâ 21/101) âyeti indi.

Mana şudur: İbnü'z-Zeba'râ, İsa b. Meryem'i putları için bir misal verip hıristiyanların ona tapması konusunda Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ile tartışmaya girince, senin kavmin Kureyş bu misale sevinip gülerek yaygara yaptı ve gürültü çıkarttı.

Âyetteki, "yaygara çıkartıp gürültü yaptılar" manasını verdiğimiz "yesıddûne" kelimesinin, "yüz çevirmek" manasına geldiğini söyleyenlere göre âyetin manası şöyledir: Onlar, bu misalden dolayı haktan yüz çevirdiler. Yani içinde bulundukları yüz çevirme haline devam ettiler yahut daha çok yüz çevirdiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, 'Bizim ilâhlarımız mı hayırlıdır, yoksa İsa mı?' dediler."* Yani müşrikler şunu demek istediler: Ey Muhammed, sana göre bizim putlarımız İsa'dan daha hayırlı değildir. İsa (kendisine tapıldığı için) cehennem odunu olacaksa, bizim putlarımızın işi daha kolaydır. Yahut İsa ateşe girecekse bizim, putlarımızla birlikte ateşte olmamızda bir beis yoktur!

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Bu misali sadece seninle tartışmak için ileri sürdüler."* Yani onlar, hakkı öğrenip ona boyun eğmek için değil, sırf cedel ve düşmanlık olsun diye bana bu misali verdiler. *"Hayır, onlar kavgacı,* düşmanlığı şiddetli, inatçı, tartışmaya meyilli yaratılmış *bir toplumdur."* Çünkü, *"Şüphesiz, siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennem odunudur"* (Enbiyâ 21/98) âyeti sadece putları kastederken, İbnü'z-Zeba'râ, ondan kas-

---

708 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/178; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/38.

tın putlar olduğunu (Hz. İsa ve melekler olmadığını) bildiği halde, yüce Allah'ın kelâmının bazan umumi manaya geldiğini gördüğü için, hilesi için bir yol buldu, asıl manadan sapıp âyeti, Allah'tan başka tapılan herkesi içine alacak şekilde yorumladı. Bunu yaygara çıkarma, cedelleşme, galip gelme arzusu ve büyüklüğünü gösterme hevesiyle yaptı; bu konuda kaba ve edepsizce davrandı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ise ona bir karşılık vermedi, kendi adına Rabb'i cevap verinceye kadar bekledi.[709]

Şöyle denilmiştir: Müşrikler, *"Şüphesiz, Allah katında İsa'nın durumu, (yaratılışı bakımından) Âdem'in durumu gibidir"* (Âl-i İmrân 3/59) âyetini işittikleri zaman, "Biz, hıristiyanlardan daha doğru yoldayız; çünkü onlar bir insana (İsa'ya) taptılar, biz ise meleklere ibadet ediyoruz!" dediler. O zaman bu âyet indi. Buna göre, onların, *'Bizim ilâhlarımız mı hayırlıdır, yoksa İsa mı?"* sözleri, kendi ilâhlarını Hz. İsa'dan üstün görerek söylenmiş bir sözdür, zira onların ilâhlarından kastı meleklerdir. Onlar bu sözü sadece cedel ve çekişme için söylediler (Çünkü onların "ilâhlarımız" derken kastettikleri, meleklerdir).

Şöyle de denilmiştir: *"Şüphesiz, Allah katında İsa'nın durumu, (yaratılışı bakımından) Âdem'in durumu gibidir"* (Âl-i İmrân 3/59) âyeti indiği zaman, müşrikler, "Muhammed sadece, hıristiyanların İsa'ya ibadet ettikleri gibi, bizim de kendisine ibadet etmemizi istiyor!" dediler.[710]

Onların gayesi ve maksadı, Hz. Peygamber'le [sallalalhu aleyhi vesellem] alay etmek için, onunla putlarını eşit görmektir. Onların maksadının, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" sözlerinden ve onlara ibadet etmelerinden dolayı kâfir olduklarına hükmettiği şeylerin sorumluluğundan kurtulmak olması da câizdir. Onlar sanki şöyle dediler: Bu sözü ilk defa biz söylemedik ve bu kötü işi ilk defa biz yapmadık. Bizden önce hıristiyanlar İsa Mesîh'i Allah'ın oğlu gördüler ve ona ibadet ettiler. Bizim söylediğimiz ve yaptığımız onlarınkinden daha doğru; çünkü biz, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" derken, Allah'a melekleri nisbet ettik, onlar ise bir insanı Allah'a nisbet ettiler (İsa Allah'ın oğludur dediler).

---

709 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/178-179.

710 Benzer bir rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/419.

Allah Teâlâ, devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"İsa, sadece, kendisine nimet verdiğimiz ve İsrâiloğulları'na ibret yaptığımız bir kuldur."* Yani Hz. İsa [aleyhisselâm], kendisine peygamberlik verdiğimiz diğer kullar gibi bir kuldur. Biz onu, İsrâiloğulları için bir ibret, halk arasında yayılmış diğer misaller gibi anlatılmaya değer acayip bir örnek yaptık.

Âyette, onu kulluk mertebesinden çıkarıp ilâhlığa yükseltmenin yanlış olduğuna dikkat çekilmektedir. Yani Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] durumunun nihaî noktası şudur: O, kendisine peygamberlik nimeti bahşettiğimiz ve kendisini eşsiz bir şekilde yaratarak birtakım hayret verici özelliklerle donattığımız bir kuldur. Halbuki biz, Hz. Âdem'i, ondan daha hayret verici bir halde yarattık. Bu durumda, o nasıl rubûbiyyet mertebesine çıkar? O böyle bir durumda mı ki Allah'la birlikte kendisine ibadet edilmeye razı olsun? Kim ona ibadet ederse o ancak şeytana ibadet etmiş olur.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette şöyle buyurdu: *"Eğer dileseydik, yeryüzünde sizin yerinize geçecek melekler yaratırdık."* Yani dileseydik yeryüzünde sizin yerinize geçecek melekler yaratırdık; onlar Allah Teâlâ'ya sizden daha itaatkâr olurlardı.

Âyete şöyle bir mana da verilmiştir: Eğer biz dileseydik, şaşılacak işlere kudretimizin yettiğini göstermek için, sizlerden doğum yoluyla melekler yaratırdık. Onları hiç yoktan yaratıp göklerde yerleştirdiğimiz gibi, doğum yoluyla sizlerden meydana getirip yeryüzünde kalacak ve evlatlarınız gibi size halef olacak kimseler yapardık. Aranıza karışır, sizin gibi işler yaparlardı. Bu durumda onlar, birer cisim olup cisimden meydana gelen birer varlık iken, kendisine ibadet edilmeye nasıl hak sahibi olacaklar? Halbuki ibadeti hak eden ebedî zat, bütün bu hallerden yüce ve uzaktır.[711]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz o,* yani İsa [aleyhisselâm] *kıyametin gelişini bildiren bir ilimdir;* onun gökten inmesiyle kıyametin geleceği bilinir."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], âyette "ilmi" "âlem" şeklinde okumuştur. Buna göre mana şöyle olur: Onun gelişi kıyametin alametidir.

---

711 Mana için bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/179.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] babasız olarak meydana gelmesi ve ölüleri diriltmesi, kâfirlerin inkâr ettiği en büyük olay olan öldükten sonra dirilmenin gerçek olduğuna dair bir delildir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Şüphesiz, İsa [aleyhisselâm] arz-ı mukaddeste Efik denilen bir tepeye inecektir. Üzerinde sarımsı iki elbise vardır. Saçına yağ sürülmüştür. Elinde bir mızrak bulunur; onunla deccâli öldürür. Sonra Beytülmakdis'e gelir. İnsanlar o sırada ikindi namazında olurlar. İçlerinden biri onlara imamlık yapmaktadır. Hz. İsa gelince, imam geri çekilir fakat İsa onu öne geçirir ve arkasında Hz. Muhammed'in şeriatına göre namaz kılar. Sonra hınzırı öldürür, haçı kırar, havraları ve kiliseleri yıkar, Hz. Muhammed'le birlikte kendisine iman edenler hariç, hıristiyanları öldürür."*[712]

Bazıları, âyetteki "o" ile kastedilenin Kur'an olduğunu söylemiştir, çünkü onda kıyametin kopacağı bildirilmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sakın onun hakkında şüphe etmeyin. Bana uyun."* Yani benim hidayet yoluma ve şeriatıma uyun. Yahut peygamberime uyun. Bazıları, âyetin bu kısmının Peygamberimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait olup kendisine Cenâb-ı Hak tarafından böyle söylemesinin emredildiğini söylemiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu dosdoğru bir yoldur."* Yani sizi davet ettiğim bu yol, Hakk'a ulaştıran bir yoldur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sakın şeytan* sizi bana tâbi olmaktan *çevirmesin. Şüphesiz o, sizin için apaçık bir düşmandır."* Onun size düşmanlığı apaçık ortadır; çünkü o, babanız Âdem'i [aleyhisselâm] cennetten çıkardı ve sizi felakete itti.

57-62. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Öğüt ve uyarıların nurunun kalplere sirayet etmesi ancak teslimiyet, tasdik, sükût ve güzel dinleme ile gerçekleşir. Allah kendilerinden

712 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/420; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/219-220; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/97. Biraz farklı ifadelerle aynı konuda bk. Buhârî, Ehâdisü'l-Enbiyâ, nr. 3448; Müslim, İmân, 242; Ebû Davud, Melâhim, nr. 4324.

razı olsun, sahâbe-i kirâm Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] meclisinde bulunurken, sanki başlarında bir kuş var da onu kaçırmaktan sakınıyor gibi sükûnet ve sessizlik içinde otururlardı. Vaaz ve sohbete çekişme ve gürültü girince bereketi gider. Bunun için şöyle denmiştir: "Sûfîlerin yolu, teslimiyet ve tasdik üzere kuruludur; fakihlerin yolu ise araştırma ve teftiş üzere kuruludur." Ancak karşılıklı müzakere ile yapılacak bu araştırma ve teftiş, insafla, sesi yükseltmeden, gürültü çıkarmadan, kızmadan ve güzel soru sorarak olmalıdır. Yoksa ilmî müzakere nefsanî mücadeleye dönüşür; ilmin bereketi gider.

Hz. İsa'nın Peygamber Olarak Gönderilişi

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] peygamber olarak gönderilişinden ve Allah'a davetinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَمَّا جَاءَ عِيسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَلِأُبَيِّنَ
لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ ۖ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿٦٣﴾ إِنَّ اللَّهَ
هُوَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ ۚ هَٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦٤﴾ فَاخْتَلَفَ
الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ ۖ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ أَلِيمٍ
﴿٦٥﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٦﴾

63. *İsa, apaçık mucizelerle geldiği zaman onlara dedi ki: "Ben size hikmeti getirdim ve hakkında ayrılığa düştüğünüz şeylerin bir kısmını size açıklamak için geldim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin."*

64. *"Şüphesiz, Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabb'inizdir. Öyleyse O'na kulluk edin; işte bu dosdoğru bir yoldur."*

65. *Fakat aralarından çıkan gruplar ayrılığa düştüler. Acı dolu bir günün azabından dolayı vay o zulmedenlerin haline!*

66. *Onlar ancak, kendileri farkında olmadan kıyametin âniden başlarına gelmesini bekliyorlar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İsa, apaçık mucizelerle* yahut İncil'in âyetleriyle veya apaçık ilâhî hükümlerle *geldiği zaman* İsrâiloğulları'na *dedi ki: Ben size hikmeti,* şeriatı veya ilâhî hikmet ve hükümleri içeren İncil'i *getirdim ve hakkında ayrılığa düştüğünüz şeylerin bir kısmını size açıklamak için geldim."* Açıklanan bu şeyler, din işleriyle ilgilidir. Dünya işleriyle alakalı şeylere gelince, onları açıklamak peygamberlerin aslî vazifesi değildir. Nitekim Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Siz, dünya işlerinizi benden daha iyi bilirsiniz."[713]

Âyetin manası şudur: Ben size hikmeti öğretmek ve hakkında ihtilafa düştüğünüz dinî meseleleri açıklamak için geldim.

Âyet şöyle bitiyor: *"Artık,* bana muhalefet etme konusunda *Allah'tan korkun ve* size Allah Teâlâ'dan tebliğ ettiğim hususlarda *bana itaat edin."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabb'inizdir; öyleyse O'na kulluk edin."* Bununla onlara emrettiği taati açıklamaktadır. O, tevhid inancı ve ilâhî hükümlere uyarak Allah'a kulluk yapmaktır. *"İşte bu,* içine gireni saptırmayan *dosdoğru bir yoldur."* Bu ifade, Hz. İsa'ya [aleyhisselâm] ait olup yukarıdaki sözünün tamamıdır. Bazıları bu sözün Allah Teâlâ'ya ait olup Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] sözünü tasdik ettiğini söylemiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Fakat aralarından çıkan gruplar ayrılığa düştüler."* Yani Hz. İsa'dan [aleyhisselâm] sonra, hıristiyanlar içinden veya kendilerine peygamber gönderilen yahudi ve hıristiyanlar içinden çıkan gruplar, hiçbir delil ve burhana dayanmaksızın aralarında ihtilafa düştüler. *"Acı dolu bir günün azabından dolayı vay o zulmedenlerin haline!"* O, kıyamet günüdür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar ancak, kendileri farkında olmadan kıyametin âniden başlarına gelmesini bekliyorlar."* Yani bu kâfirler veya Hz. İsa'nın kavmi, dünya işleriyle meşgul olduklarından kıyamete hazırlanmaktan uzak iken onun âniden başlarına gelmesini bekliyorlar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, meydana gelmesini beklemeksizin kıyameti inkâr ediyorlar.

713 Müslim, Fezâil, 141; ayrıca bk. İbn Mâce, Ruhûn, 15 (nr. 2471); Ahmed, *Müsned,* 3/152.

63-66. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberler, ümmetlerine dinle ilgili ihtilafa düştükleri şeyleri açıklıyorlardı. Bu şey, dinin zâhiriyle veya bâtınıyla ilgili olsun, farketmiyordu; hepsine kendilerine vahyedilen ilham yahut gönderilen bir meleğin getirdiği vahiy ile cevap veriyorlardı. Peygamberler vefat edince, âlimlerden ve velilerden onların yerine bu işi yürütecek halifeleri kaldı.

Âlimler, inanç ve ilâhî hükümlerde ihtilafa düşülen konuları, sahip oldukları temel usul ve delillerle açıkladılar. Veliler ise hakikatleri, şüphe, vesvese ve diğer hastalıklar gibi kalplerle ilgili şeyleri sahip oldukları manevi zevk ve keşiflerle açıkladılar.

Âlimler, meseleleri çözmek için kitaplarına ve ilimlerine müracaat ederler; veliler ise kalplerine ve manevi zevklerine müracaat ederler. Hatta seleften (önceki devirlerdeki) bazı âlimler, aklî ve kalbî bir meselede çözüm bulamayınca, (kendileri gibi kitap okumamış da olsa, marifet ilmine ve kalp safiyetine sahip) ümmî bir sûfiye gidip o meseleyi soruyorlar ve cevap vermesi için onu zorluyorlardı. Bunun üzerine o sûfî de kendisine sordukları her soruya cevap veriyordu. Ebü'l-Hüseyin Nûri'nin, zamanındaki bir kadı ile arasında geçen olay gibi. Olay şudur:[714]

Halife Muvaffak zamanında bazı fitneciler sûfileri halifeye şikâyet edip haklarında iftira ettiler. Olay 262'de (875) meydana geldi.

Sûfileri zındıklıkla itham eden Hanbelî mezhebi fakihlerinden Gulâm-ı Halil isimli bir zattı. Bu adam, Halife Muvaffak ve annesi yanında sûfilerin bazı görüşlerini şiddetli tenkit edip onları zındık olmakla suçladı. Onların Allah Teâlâ'ya âşık olmaktan bahsettiklerini söyleyerek, bunun olmayacağını, sûfilerin yanlış yolda ve itikadda olduğunu ileri sürdü. Fakat sonuçta iftirası ve yanlışı ortaya çıktı.

Halife, bahsedilen sûfilerin yakalanıp cezalandırılmasını emretti. Cüneyd-i Bağdâdî, kendisini fıkıh ilmiyle meşgul biriymiş gibi göstererek kurtuldu. Şehham, Rakkam ve Ebü'l-Hüseyin Nûri yakalanıp nezarete alındılar. Boyunları vurulmak üzere hazırlık yapılınca, Nûri [kuddise

---

714 Olay, tefsirin metninde anlatılmamıştır; biz, yaşanan hadise, velilerin ahlâkına güzel bir örnek ve herkese ibret olduğu için diğer kaynaklardan ekledik (mütercim).

sırruhû] öne atıldı. Cellat kendisine,

"Niçin acele ediyorsun?" diye sorunca,

"Kardeşlerimin bir saat fazla yaşamaları için ölüme kendimi tercih ediyorum, önce beni öldür!" dedi.

Cellat hayret içinde kaldı, elini geri çekti. Hadise halifeye haber verildi. Halife sûfîlerin halini incelemek üzere, Kâdılkudât İsmail b. İshak'a haber gönderdi.

Kadı, Ebü'l-Hüseyin Nûri ile biraz konuştu. Ona bazı sorular sordu. Nûri [kuddise sırruhû], başını önce sağ tarafına eğdi, sonra sol tarafına çevirdi. Sonra önüne eğdi. Sonra kadıyı hayrette bırakan cevaplar verdi. Peşinden şöyle dedi:

"Allah'ın öyle kulları vardır ki onlar Allah ile kalkarlar, Allah ile yürürler, Allah ile konuşurlar, Allah ile yaşarlar, Allah ile ölürler. Her işlerinde Allah'a müracaat eder, O'na güvenirler. O'nun kendilerine güzel nazarı ile kötülüklerden korunurlar."

Ebü'l-Hüseyin Nûri'nin [kuddise sırruhû] verdiği cevapları ve bu sözlerini işiten kadı ağladı ve halifenin huzuruna çıkarak,

"Eğer bu topluluk zındık ise yeryüzünde hiç müslüman yoktur!" dedi. Halife de onları serbest bıraktı.

Kadı, Nûri hazretlerine başını sağa, sola ve öne eğmesinin sebebini sordu. Nûri [kuddise sırruhû] şu cevabı verdi:

"Bana sorduğun soruların cevabını önce sağımdaki meleğe sordum, o, 'Bilmiyorum' dedi. Solumdaki meleğe sordum, o da bilmediğini söyledi. Sonra kalbime sordum; kalbim cevapları Rabbim'den alarak bana bildirdi, ben de sana söyledim."[715]

İmam Şa'rânî de ümmî olan şeyhi Ali el-Havvâs'a kapalı, zor ve müşkil meseleleri sorar, o da kendisine cevap verirdi. Hatta onun bütün kitapları, Allah hepsinden razı olsun, şeyhinin sözleriyle doludur.

715 bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/250-251, Hatîb, *Târîh*, 5/130135; Arûsî, *Netâicü'l-Efkâr*, 1/228; Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 83.

Allah İçin Birbirini Sevenlerin Âkıbeti

Manevi zevk sahipleri, Allah için birbirini seven müttakilerdir. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetiyle işaret ettiği kimselerdir:

اَلْاَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّقِينَ ۝٦٧ يَا عِبَادِ لَا
خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ۝٦٨ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا بِاٰيَاتِنَا
وَكَانُوا مُسْلِمِينَ ۝٦٩ اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ اَنْتُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ ۝٧٠
يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَاَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْاَنْفُسُ
وَتَلَذُّ الْاَعْيُنُ وَاَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝٧١ وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي اُورِثْتُمُوهَا
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ۝٧٢ لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ ۝٧٣

67. *O gün, müttakiler dışında, bütün dostlar birbirine düşman olurlar.*

68. *Allah onlara şöyle nidâ eder: "Ey kullarım! Bugün size hiçbir korku yoktur, siz üzülmeyeceksiniz de."*

69. *Onlar, âyetlerimize iman eden ve (emrimize) teslim olan kimselerdir.*

70. *Onlara denir ki: "Siz ve eşleriniz sevinç ve mutluluk içinde cennete girin."*

71. *Onların etrafında yiyecek ve içecekler altın tepsiler ve kadehlerle dolaştırılır. Orada, canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey vardır. Onlara denir ki: "Siz orada ebedî olarak kalacaksınız."*

72. *"İşte bu, yapmakta olduklarınıza karşılık size miras olarak verilen cennettir."*

73. *"Orada sizin için bol bol meyve var, onlardan yersiniz."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"O gün, müttakiler dışında, bütün dostlar birbirine düşman olurlar."* Yani dünyada kötü işlerde birbirini sevenler, kıyamet günü birbirinin düşmanı olur; biri diğerine kızar. Allah rızasının dışında oluşan bütün dostluklar o gün biter; dostluk sebebi kesildiği için düşmanlık ve kızgınlığa dönüşür. Onların dostluk sebebi hevâda (nefsin kötü arzularında) birleşmekti. Ancak müttakiler yani Allah için arkadaş olan dostlar ise böyle değildir. Şüphesiz bu, kalıcı ve devam eden bir dostluktur. Çünkü onların dünyadaki dostluğu Allah için ve Allah yolunda olduğu için, ahirette de aynı halde kalır. Allah için olan her şey devam eder. Allah'ın dışında olan şeyler ise kesilir, devam etmez. Ahirette müttakilerin dostluğu bitmediği gibi, her birinin, Allah için sevdiği dostunun bereketiyle elde ettiği sevabı ve yüksek dereceleri görmesiyle dostlukları artar.

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Kendileri için hiçbir korku ve üzüntünün bulunmadığı Allah dostları kimlerdir?" diye sorulunca, Allah Resûlü,

"Allah için birbirini sevenlerdir" buyurmuştur.[716]

İmam Bezzâr, Abdullah b. Abbas'tan [radıyallahu anh] şunu nakletmiştir: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Yâ Resûlallah, kendileriyle aynı ortamda bulunup sohbet edeceğimiz kimselerin en hayırlısı kimselerdir?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

> *"Meclisinde bulunacağınız kimselerin en hayırlısı; görülmesi size Allah'ı hatırlatan, konuşması amelenizi artıran ve ilmi size Allah'ı zikrettiren kimselerdir."*[717]

Şeyh Ebû Medyen el-Mağribî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Dünyaya yöneldiğinin göstergesi, dünyayı seven insanlarla sohbet edip onlarla içli dışlı olmandır. Allah'a yöneldiğinin göstergesi ise dünyadan elini eteğini çekip Allah'a bağlananlarla sohbet etmendir."

---

716 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/373.

717 Aynı konuda, sonu biraz değişik hadis için bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned,* nr. 2437; Süyûtî, *es-Sağîr,* nr. 3995; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr,* 3/467-468.

İmam Mâlik demiştir ki: "Sana kötülüğünü öğretmemesi için fâcirle (açıktan günah işleyen kimseyle) sohbet etme!"

İbn Rüşd demiştir ki: "Dininde ve hayrında kendisine uyulacak kimseler hariç, diğer insanlarla sohbet etmek (içli dışlı olmak) uygun değildir; çünkü kötü arkadaş, insanı kötü hallere düşürür."

Hakîm demiştir ki: "Kişiye kendisini sorma, yakın arkadaşının kim olduğunu sor. Bil ki herkes, yakın arkadaşına uyar (ona benzer)."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kişi dostunun dini (hali ve yaşantısı) üzeredir. O halde herkes kiminle dost olduğuna iyi baksın."[718]

Allah için birbirini sevenler hakkındaki açıklamaların devamı "âyetlerin tasavvufî işaretleri" kısmında gelecektir.

Allah için birbirini seven müttakilere kıyamet günü, kendilerine şeref bahşetmek ve kalplerini hoş etmek için Allah tarafından şöyle denir: *"Ey kullarım! Bugün size hiçbir korku yoktur, siz üzülmeyeceksiniz de."*

Cenâb-ı Hak sonra, onların vasıflarından bahsederek veya kendilerini methederek şöyle buyurdu: *"Onlar, âyetlerimize iman eden,* indirdiğimiz âyetlerimizi tasdik eden *ve onlara teslim olan* yani yüzlerini ihlâsla bize çevirerek bütün hükümlerimize boyun eğen *kimselerdir."*

Mukâtil'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ, insanları kabirlerinden diriltip kaldırınca her biri korkar. O zaman bir münâdi, *"Ey kullarım! Bugün size hiçbir korku yoktur, siz üzülmeyeceksiniz de"* diye seslenir. Bütün insanlar kendilerine hitap edildiğini düşünerek kendilerine rahmet edileceğini ümit ederler. Peşinden, *"Onlar, âyetlerimize iman edip emrimize teslim olanlardır"* âyeti okununca, hitabın müminlere olduğu anlaşılır; o zaman kâfirler ve münafıklar başlarını eğip ümitsiz bir halde kalırlar."[719]

---

718 Tirmizi, Zühd, 45.

719 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/421-422.

Cenâb-ı Hak sonra müminlere şöyle der: *"Siz ve mümin eşleriniz sevinç ve mutluluk içinde cennete girin."* Bu öyle bir sevinç ve mutluluktur ki belirtisi yüzlerinde gözükür.

Âyetin sonuna şu manalar da verilmiştir: Siz, cennet süsleriyle süslenmiş, hoş ve güzel bir halde cennete girin.

Bir diğer mana: Siz, türlü nimetlere kavuşarak son derece ikram ve izzet içinde cennete girin.

Âyetin son kısmına, semâ ile yani güzel ses ve nağme ile eğlenmek manası da verilmiştir. Bu mana, şu âyette de geçmişti:

"İman edip salih ameller yapanlara gelince, onlar cennet bahçelerinde güzel ses ve nağme ile eğlendirilirler" (Rûm 30/15).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların etrafında yiyecek ve içecekler, altın tepsiler ve kadehlerle dolaştırılır."* Onlar cennete girdikten sonra, kendileri için emredildiği gibi bu şekilde ikram ve ihsanlar olur.

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] naklettiği bir hadiste, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Cennette derecesi en düşük olan kimse için yedi derece vardır. O, altıncı derecededir, onun üzerinde yedinci derece bulunur. Bu kimsenin üç yüz hizmetçisi vardır. Sabah akşam kendisine altın tepsiler içinde yiyecekler sunulur. Her tepsideki yiyeceğin (meyvenin) rengi diğerinden farklıdır. O, ilk yediğinde aldığı tat gibi, en sonuncusunda da aynı tadı alır ve şöyle der: 'Keşke Rabbim bana izin verse de şunlardan bütün cennet sakinlerine yedirip içirsem; yanımdaki yiyeceklerden hiçbir şey eksilmezdi.' Onun için dünyadaki zevcelerinden başka, hûrilerden yetmiş iki zevce vardır."[720]

İkrime'nin[721] rivayet ettiği hadiste ise şöyle buyrulmuştur: *"Cennetliklerden derecesi en düşük olanına, gözünün gördüğü yüz senelik mesafe genişliğinde yer verilir. Bu yer, altından köşkler ve inciden çadırlarla doludur. Orada bir karış yere varana kadar her tarafı mâmurdur. Kendisine sabah akşam*

720 Ahmed, *Müsned*, 2/537; Ebû Nuaym, *Sıfatü'l-Cenne*, nr. 229; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/422.

721 İkrime, Ebû Abdullah (v. 105/723). Abdullah b. Abbas'ın âzatlı kölesi ve talebesidir. Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

yetmiş bin tepsi içinde yiyecek ikram edilir; her tepsideki meyvenin rengi diğerinden farklıdır. O, ilk yediği meyveden aldığı tadı, en sonuncusunu yerken de alır. Eğer bütün dünya onun konuğu olsa, kendisine verilen nimetler hepsine yeterdi ve onlardan bir şey de eksilmezdi."[722]

İki rivayetin arasını şöyle birleştirmek mümkündür: Verilen nimetlerin değişmesi, bu dereceye sahip olanların sayısı ve farklı mertebelerde olmasına göredir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Orada,* yani cennette lezzet çeşitlerinden *canlarının çektiği ve* bakmakla *gözlerinin lezzet aldığı her şey vardır.*" Bu ifade, bütün nimet çeşitlerini içine almaktadır; çünkü nimetler ya kalplerin (ve aynı zamanda nefislerin) arzuladığı bir şey olur veya gözlerin lezzet bulup aydın olduğu bir nimet olur. Cennette, kulun giyecek, zevce ve binek olarak arzuladığı her şey vardır.

Rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, ben atı seviyorum; cennette at var mıdır?" diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Eğer Allah seni cennete koyarsa, sen kırmız yakuttan bir at üzerine binip cennette istediğin yere gitmeyi istediğinde, bunu yaparsın." A'rabî,

"Yâ Resûlallah, ben deveyi seviyorum; cennette deve var mıdır?" diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Ey A'rabî, eğer Allah seni cennete koyarsa, orada canının istediği ve gözünü aydın edecek her şey vardır."[723]

Ebû Taybe (veya Zabye) es-Sülemî demiştir ki: "Cennet sakinlerinden bir grubu bulut kaplar ve onlara, 'Sizin için ne yağdırayım?' diye sorar; onlardan kim ne isterse onu yağdırır. Hatta onlardan biri, 'Bize genç, taze yaşta kızlar yağdır!' der."[724]

---

722 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/422; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/391.

723 Tirmizî, Sıfatü'l-Cenne, 11 (nr. 2543); Ahmed, *Müsned,* 5/352; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 20/645; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/222.

724 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 20/646; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/423; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/393.

Ebû Ümâme [radıyallahu anh] demiştir ki: "Cennet sakinlerinden bir adam, havada uçan bir kuşu yemek ister; kuş hemen istediği gibi kızarmış olarak eline gelir. Adam ondan canının istediği kadar yer. Sonra kuş ilk haline dönerek uçup gider. Adam su içmek ister, o anda eline su ibriği gelir, ondan istediği kadar içer, sonra ibrik yerine kaldırılır." Bunu Sa'lebî nakletmiştir.[725]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Çokça ibadet edenler için cennette canlarının istediği şeyler vardır. Çünkü onlar, dünyada mücâhedelerinin icabı açlık ve susuzluk çektiler, çeşitli meşakkatlere göğüs gerdiler. Bundan dolayı kendilerine cennette mükâfat olarak pek çok sevap verilir. Marifet ehli ve Allah'ı sevenlere gelince, onlar için Allah Teâlâ'nın cemaline bakmak gibi gözlerinin lezzet alacağı ikramlar vardır. Bu, onların kalplerinde duydukları aşırı iştiyak ve şiddetli özlemin acısına karşılık olarak kendilerine bahşedilen bir mükâfattır."[726]

Özetle şunu söyleyebiliriz: Nefislerin özlediği, bedene ait nimetlerdir; Allah'ın cemaline bakmak, O'na yakınlık, Cenâb-ı Hak'la münâcât, O'nunla özel kelâm ve en büyük rızayı elde etme gibi gözleri aydın ve gönlü hoş eden nimetler ise ruhlara ait ihsanlardır. Allah Teâlâ bize de bu nimetlerden en büyük payı ikram ve ihsan etsin.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlara denir ki: Siz orada ebedî olarak kalacaksınız."* Bu müjde onlar için nimetin tamamlanması ve sevincin kemalidir. Çünkü elden gideceği bilinen her nimetin, bu korku içinde tadı gider, sefası karışır; bu kaçınılmaz bir şeydir. Cennet nimetleri için böyle bir durum söz konusu değildir; onun için cennet ehli hiç korkmaz ve üzülmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte bu, yapmakta olduklarınıza karşılık size miras olarak verilen cennettir."* Cennet nimetleri cennet sakinlerinin elinde sürekli kalacağı için mirasa benzetildi. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Hiçbirinizi ameli cennete sokamaz"*[727] hadisi bu âyete ters değildir. Çünkü cennete girmek, Allah'ın rahmetiyledir; cennetteki nimetler ve dereceler ise amel miktarıncadır.

725 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/423; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/646.

726 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/373.

727 Buhârî, Rikâk, 18 (nr. 6467); Müslim, Münâfikîn, 78; Ahmed, *Müsned*, 2/264; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/377.

Bu konuda şöyle de denilebilir: Hadis, işin hakikatine göre söylenmiştir, âyet ise işin şeriata bakan yönünü ifade etmektedir. Hakikat, kuldan ameli kaldırır ve onun Allah'a ait olduğunu söyler. Şeriat ise çalışıp kazanma yönüyle amelin kula ait olduğunu bildirir. Dinin tamamı hakikatle şeriat arasında oluşur. Kur'an şeriatı ortaya koyunca, sünnet hakikati dile getirir. Sünnet (kulların mesul ve memur olduğu) şeriatı açıklayınca, Kur'an işin (Allah'a ait) hakikat yönünü söyler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Orada sizin için* her çeşit ve sınıftan *bol bol meyve var, onlardan* bir kısmını *yersiniz."* Kalan kısmı ise ağaçlarında sürekli olarak kalır. Cennette hiçbir ağacı bir an olsun meyvesiz göremezsin. Onlar, ebediyen meyvelerle süslü ve yüklüdür.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Bir adam, cennetteki meyvelerden bir tane aldığında, onun yerinde hemen bir benzeri biter."[728]

67-73. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kıyamet günü bütün dostluklar ve arkadaşlıklar biter, ancak Allah rızası için birbirini sevenlerin dostluğu devam eder. Onlar, şu hadis-i şerifte tanıtılan kimselerdir:

"Mahşerde insanlar güneşin harareti altında kıvranırken, Allah için birbirini sevenler arşın gölgesinde bulunurlar. Onların nuru, mahşerdeki insanları kaplar. Allah katındaki mertebelerinden dolayı peygamberler ve şehidler kendilerine gıpta ederler." Allah Resûlü'ne,

"Yâ Resûlallah! Onlar kimlerdir? Onları bize tanıtınız ki kendilerini tanıyalım" denildiğinde, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onlar, değişik kabilelerden gelerek Allah'ın zikri için bir araya toplanmış kimselerdir" buyurdu.[729]

---

728 Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/222; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1449; Bezzâr, *Müsned*, nr. 3530; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/414.

729 Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/77. Aynı konuda biraz farklı lafızlardaki bir hadis için bk. Ebû Davud, Büyû', 76; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/372.

Allah için birbirini sevenlerin fazileti hakkında pek çok hadis nakledilmiştir. Bunlardan biri de İmam Mâlik'in, Hz. Muâz'dan [radıyallahu anh] rivayet ettiği şu hadistir. Hz. Muâz [radıyallahu anh] demiştir ki: Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim:

"Allah Teâlâ şöyle buyurdu ki: Benim için birbirini seven, benim için meclis kuran, birbirine infakta bulunan ve birbirini ziyaret eden kimseler sevgimi hak ettiler."[730]

Ebû Müslim-i Havlânî'nin rivayetinde, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah için birbirini sevenler, hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde arşın gölgesinde nurdan minberler üzerindedirler."[731]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Allah için birbirini seven kimseler için kıyamet günü kürsî (taht) kurulur, onlar hesap bitene kadar onun üzerinde otururlar."[732]

Yine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Allah için birbirini sevenlerin cennetteki yüksek köşkleri, gökte doğuda veya batıda doğan yıldız gibi parlar ve her yandan gözükür. 'Bunlar kimlerdir?' diye sorulur, 'Onlar azîz ve celîl olan Allah için birbirini sevenlerdir' denir."[733]

Diğer bir rivâyette şöyle buyrulmuştur:

"Cennette öyle köşkler vardır ki dışlarından içleri, içlerinden dışları gözükür. Allah Teâlâ onları, Allah için birbirini seven, birbirini ziyaret eden ve birbirine infakta bulunan kimselere hazırlamıştır."[734]

Diğer bir rivayette şöyle buyrulmuştur:

"Cennette yakuttan sütunlar vardır; üzerlerinde zebercetten yapılmış köşkler bulunur. Onun açılmış kapıları vardır. Parlak yıldızın ışık verdiği gibi ışık verir."

---

730 Mâlik, Şear, nr. 16; Ahmed, *Müsned*, 5/233. Aynı konuda bk. Ebû Davud, Edeb, 50; Tirmizî, Kıyâme, 56; Ahmed, *Müsned*, 6/44; Hâkim, *Müstedrek*, 4/169-170.

731 bk. Bezzâr, *Müsned*, nr. 3594; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 577; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/281.

732 Taberânî, *el-Kebîr*, 20/36; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/280; Süyûtî, *el-Büdûrü's-Sâfire*, nr. 395 (Beyrut 2002).

733 Ahmed, *Müsned*, 3/87; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/422.

734 Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/281; Süyûtî, *el-Büdûrü's-Sâfire*, nr. 1805.

Sahabe diyor ki: "Hz. Peygamber'e, 'Yâ Resûlallah, orada kimler oturur?' diye sorduk, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem]:

'Orada Allah için birbirini seven, birbirine infakta bulunan ve birbiriyle buluşan kimseler oturur.[735] *Onların alınlarında, 'Bunlar birbirini Allah için sevenlerdir' yazılıdır.'*"[736]

Bir haberde şöyle denilmiştir: Kıyamet günü olunca bir münâdi, "Allah için birbirini sevenler nerede?" diye seslenir. Sayıları az bir grup ayağa kalkarak cennete doğru süratle gitmeye başlar. Onları melekler karşılayarak kendilerine,

"Sizin süratle cennete gittiğinizi görüyoruz; sizler kimlersiniz?" diye sorarlar. Onlar da,

"Bizler Allah için birbirini sevenleriz" derler. Melekler,

"Sizin birbirinizi sevmeniz nasıldı, ne yapardınız?" diye sorarlar. Onlar da,

"Bizler, birbirimizi Allah için sever, Allah için birbirimizi ziyaret ederdik, Allah için birbirimize şefkat gösterirdik, Allah için birbirimize infak ve ihsanlarda bulunurduk" derler. Bunun üzerine onlara şöyle denir:

"Girin cennete; Allah için amel edenlerin mükâfatı ne güzel!"

Bu rivayetleri Süyûtî'nin *el-Büdûrü's-Sâfire fî Ahvâli'l-Âhire* adlı eserinden aldık.

Allah kendisinden razı olsun, İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde, Allah için birbirini sevmenin şartlarını sayarken demiştir ki:

"Şunu bil ki evliliğin iki şahıs arasında gerçekleştiği gibi, Allah için kardeşlik de iki şahıs arasında gerçekleşen bir bağdır." Sonra demiştir ki:

---

735 Bezzâr, *Müsned*, nr. 1481; İbnü'l Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 3592; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/281; Süyûtî, *el-Büdûrü's-Sâfire*, nr. 1806.

736 Süyûtî, hadisin son kısmının Hakîm-i Tirmizî'nin rivayetinde nakledildiğini kaydetmiştir (bk. Süyûtî, *el-Büdûrü's-Sâfire*, nr. 1807).

"Allah için sevdiğin din kardeşinin senin malında, nefsinde, dilinde, kalbinde, af ve duanda hakları vardır. Bunların tamamı sekiz tane olup şunlardır:

Birinci Hak: Bu, Allah için sevilen kardeşe malıyla iyilik ve ihsanda bulunmaktır. Bu, üç derecede gerçekleşir. En aşağısı, Allah için sevdiğin kardeşini, bakım ve sorumluluğunu üstlendiğin hizmetçinin yerine koyup malının fazlasıyla onun ihtiyacını gidermendir. Onun ihtiyacı olunca, senin yanında da fazla bir mal varsa, hemen o ihtiyacı gidermendir. Böyle bir durumda kardeşini, senden bir şey istemeye mecbur etmen, son derece kusurlu bir davranıştır.

Kardeşine iyilik ve ihsanda ikinci derece, onu kendi yerine koyman, onun senin malına ortak olmasına razı olman ve bunu hoş görüp gereğini yapmandır.

Kardeşine iyilik ve ihsanda üçüncü derece ise en yüksek derece olup bu, onu kendi nefisine tercih etmen ve onun ihtiyacını kendi ihtiyacının önüne almandır. Bu, sıddıkların rütbesi olup Allah için dostluk derecelerinin zirve noktasıdır.

İkinci Hak: Allah için sevdiğin kardeşinin ihtiyaçlarını gidermede bedeninle yardım etmen ve o bir şey istemeden önce bunu yerine getirmendir. Malı paylaşmak gibi, bu da üç derecede gerçekleşir.

Bunun en aşağı derecesi, kardeşin istediğinde yardımına koşup ihtiyacını gidermendir; fakat bu, güler yüz, sevinç ve memnuniyetini göstererek olmalıdır.

Bedenle yardımın orta derecesi, kardeşinin ihtiyacını kendi ihtiyacın yerine koymandır. Bunun için onun durumunu araştırırsın; kendi durumundan habersiz olmadığın gibi, onun durumundan da habersiz olmazsın, onu senden yardım istemeye muhtaç etmezsin.

Bedenle yardımın en üst derecesi, kardeşini kendine tercih etmen, onun ihtiyacını kendi ihtiyacının önüne alman ve onu, kendi nefsine, akraba ve evlatlarına tercih etmendir. Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] derdi ki: 'Allah için sevdiğimiz din kardeşlerimizi aile ve evladımızdan daha çok severiz çünkü ailemiz bize dünyayı hatırlatır, kardeşlerimiz ise ahireti hatırlatır.'

Üçüncü Hak: Bu, dille ilgili bir hak olup Allah için sevilen kimse hakkında dili tutarak yerine getirilir. Bunun için insan, Allah için sevdiği kimsenin gizli kusurlarını araştırmaz, onun insanlardan sakladığı şeyleri sormaz. Kardeşini yolda gördüğü zaman, bir zaruret yoksa ona gayesini ve yola çıkma sebebini sormaz. Çoğu zaman bu tür sorular ona ağırlık verir yahut kendisini yalan söylemeye sevkeder.

Dille ilgili bir diğer hak da kardeşinin kendisine açtığı sırlarını saklaması, onu başkalarına hatta özel arkadaşlarına bile anlatmamasıdır. Aralarındaki dostluk kesildikten sonra bile bu tür sırları korumalıdır.

Bir de kardeşiyle konuşurken, onunla tartışma ve çekişmeye girmemeli, kendini savunmaya geçmemeli, böyle bir durumda sakin olmalıdır.

Dördüncü Hak: Bu hak da dille ilgili olup o, konuşarak yerine getirilir. Şöyle ki: Kardeşine sevdiğini diliyle söylemeli, onun sevgisini çekecek şeyler yapmalıdır. Başına bir sıkıntı geldiğinde halini sorup araştırmalı, kalbinin onun derdiyle meşgul olduğunu dile getirmeli, ondan dolayı üzüldüğünü söylemelidir.

Kardeşinin sevindiği durumlarda, onun sevincine ortak oluğunu söylemelidir. Kardeşliğin manası, sevinç ve sıkıntı anlarında birbiriyle yardımlaşmak ve dayanışmaktır.

Dille ilgili haklardan biri de kardeşi yüzüne karşı ve gıyabında en güzel ismiyle çağırmak, onun övülmesini isteyen kimsenin yanında, kardeşini bilinen en güzel halleriyle anmaktır. Onun çocukları ve ailesi hakkında da böyle yapmalıdır. Hatta kardeşinin aklı, ahlâkı, şekli, yazısı, şiiri, yazdığı eserleri ve kendisini sevindirecek bütün işleri hakkında, yalan ve iftira olmaksızın güzel şeyler söylemelidir.

Din kardeşini gıyabında savunmalıdır, özellikle kendisi için bir kötülük amaçlandığında onu müdafaa etmelidir.

Dille ilgili bir diğer hak da Allah'ın kendisine öğrettiği şeyleri din kardeşine öğretmeli ve ona nasihat etmelidir.

Beşinci Hak: Allah için sevilen kardeşte meydana gelen kusur ve hataları affetmektir. Eğer onun hatası, günah işlemek gibi din konusunda ise kendisine yumuşaklıkla nasihat etmelidir.

Eğer kardeşi günahta ısrar ederse ona nasıl davranılacağı konusunda sahâbe-i kirâm farklı görüşler söylemişlerdir.

Ebû Zer [radıyallahu anh] onunla yakın dostluğun kesilmesi görüşünde olup şöyle demiştir: 'Kardeşin, daha önceki güzel halini değiştirip kötü işlere bulaşınca, iyi halinde kendisini sevdiğin gibi, o halde de kendisine kız.'

Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] ve bir grup sahabe ise bunun aksi görüştedir. Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] demiştir ki: 'Kardeşin, önceki güzel halini değiştirince, bundan dolayı hemen kendisini terketme; kardeşin bir seferinde hata eder, diğer seferinde halini düzeltir.'

Bu, daha yumuşak ve daha güzel bir görüştür. Çünkü onda, insanı tövbeye götüren bir yumuşaklık, kalpleri çekmek ve sevgi vardır. Bir de şu var; Allah için yapılan kardeşlikle bir akid oluşmakta ve bu, onları birbirinin yakını durumuna getirmektedir. Akid gerçekleşince, ona vefa göstermek gerekli olmaktadır. Bu vefalardan biri de ihtiyaç ve fakirlik günlerinde kardeşini ihmal etmemektir. Dinî açıdan fakir olan (güzel halini kaybeden) kimsenin ihtiyacı, mal bakımından fakir olandan daha fazladır. Dolayısı ile istikamet ve güzel halini kaybeden kardeşe yardımcı olmalıdır."

İmam Gazâlî sonra demiştir ki: "Günah işleyen bir kimse, müttaki biriyle arkadaş olunca, onun Allah korkusuna bakıp yakın zamanda günahından döner ve günahta ısrarından kurtulur. Hatta tembel bir kimse, amelde gayret sahibi birine arkadaş olunca, ondan utanarak o da amele şevklenip gayrete gelir.

Eğer kardeşinin hatası kendisine karşı ise onu affedip haline tahammül göstermenin istenen bir davranış olduğu konusunda ihtilaf yoktur."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kardeşlere karşı kalbin de hakkı vardır. Bu, onu samimi olarak sevmek ve onun güzel halini görünce bundan son derece memnun olmaktır.

Altıncı Hak: "Kardeşine, hayatında ve vefatında dua etmektir. Kendisi ve ailesi için yaptığı bütün güzel dualarla kardeşine de dua etmelidir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu haklardan biri de kardeşinin kabrini ziyaret etmek ve ona kabrinde fayda ulaştırmaktır.

Yedinci Hak: "Kardeşine karşı vefa ve ihlâstır. Vefanın manası, sevgisinde sabit olmak, bu sevgiyi ona, ailesine ve dostlarına karşı ölene kadar devam ettirmektir.

Sekizinci Hak: Her işte kolay ve hafif olanı seçmek, kardeşini ağır yük altına sokmamak ve onu zorlama işlere sevketmemektir. Kardeşine, kendisine zor gelecek işleri yükleme, tam tersine onun iç âlemini rahatlat; gönlü senin gereksiz teklif, soru ve ihtiyaçlarını nasıl gidereceğim diye rahatsız olmasın. Senin işlerini görme konusunda onu rahatlat. Onu, sana karşı tevazu göstermeye, senin haklarını nasıl koruyacağını araştırma derdine düşmeye zorlama. Onun sevgisiyle ancak Allah Teâlâ'nın rızasını iste." *İhyâ*'daki açıklamaları özetle verdik.[737]

Kutub Abdüsselâm b. Meşîş [kuddise sırruhû], Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'ye [kuddise sırruhû] yaptığı bir tavsiyesinde demiştir ki: "Nefsini sana tercih edenle sohbet etme (onun terbiye halkasına girme); çünkü o, seviyesi düşük biridir. Seni kendine tercih edenle de sohbet etme; zira onun sohbeti çok sürmez, kısa zamanda biter. Sen, kendisi anılınca Allah'ın zikredildiği kimseyle sohbet et. Böyle biri görüldüğünde, Allah onun bereketiyle kulun bütün ihtiyaçlarını giderir; o bulunmadığı zaman ise onun yerine kula ihtiyacı olan şeyleri lutfeder. Onun anılması, kalplerin nurudur; görülmesi gayba ait ilim ve sırların anahtarıdır."

Şeyhin sözünün manası şudur: Sahip olduğu ilimleri senden gizleyen ve seni zora sokan kimsenin sohbetine girme. Çünkü o devam etmez. Bu, ihtiyarların sohbetidir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki: *"Allah için birbirini seven iki kardeş, biri diğerini yıkayan iki el gibidir."*[738] Ayrıca onlar, aksamı birbirini destekleyen bina gibidir.

Bu manada şöyle denmiştir: Senin gerçek kardeşin, her durumda seninle birlikte olan ve sana fayda sağlamak için kendisine zarar veren

737 Geniş açıklama için bk. Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 3/216-238 (Beyrut 2004).

738 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 7/13-14; Sülemî, *Âdâbü's-Sohbe*, s. 61; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 765. Selmân-ı Fârisî'ye ait bir söz olarak bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 21/44.

kimsedir. O, senin başını ağrıtan bir hastalık ve sıkıntı gördüğünde, seni toplamak (işlerini düzene koymak) için kendini dağıtan kimsedir.

Bütün bunlar, Allah için sevilen kardeşlerin haklarıyla ilgilidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfir ve Müşriklerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, müttakilerin zıddı bir halde olan mücrimlerden (kâfir ve müşriklerden) bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ
مُبْلِسُونَ ﴿٧٥﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَٰكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ ﴿٧٦﴾ وَنَادَوْا يَا
مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَاكِثُونَ ﴿٧٧﴾ لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ
وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٨﴾ أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ ﴿٧٩﴾ أَمْ
يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ ﴿٨٠﴾

74. ***Şüphesiz, mücrimler cehennem azabında devamlı kalacaklardır.***

75. ***Onların azapları hafifletilmez ve onlar azap içinde ümitsizdirler.***

76. ***Biz onlara zulmetmedik, fakat onların kendileri zalimdi.***

77. ***Onlar, cehennem bekçisine, "Ey Mâlik!*** *(Dua et de)* ***Rabb'in bizi öldürüp işimizi bitirsin" derler. O da, "Siz azap içinde kalacaksınız" der.***

78. ***Şüphesiz, biz size hakkı getirdik, fakat çoğunuz haktan hoşlanmayan kimselersiniz.***

79. ***Yoksa onlar bir işe kesin karar mı verdiler? Şüphesiz, biz de kesin kararlıyız.***

80. ***Yoksa onlar, bizim sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar? Hayır, öyle değil,*** *(biz hepsini işitiriz)* ***ayrıca yanlarındaki elçilerimiz*** *(melekler)* ***bütün yaptıklarını yazmaktadır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, mücrimler cehennem azabında devamlı kalacaklardır. Onların azapları hafifletilmez."* Âyette geçen mücrimler, isyanlara dalan kâfirlerdir. Onların, müminlerin mukabili olarak dile getirilmeleri de bunu gösteriyor. Kâfirlerin cehennemdeki azaplarında bir hafifletme yapılmaz.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette bahsedilen mücrimler, cehennemde ebedî kalacak olan kâfirler ve müşriklerdir. Onlardan azapları hafifletilmez. Tevhid ehline gelince, onlardan bir grup cehenneme girer fakat orada ebedî kalmaz. Kâfirler hakkında azaplarının hafifletilmeyeceğinin söylenmesi, müminlerin azabının hafifletilmesini gerektirmektedir. Sahih bir hadiste, Cenâb-ı Hakk'ın, müminleri, cehennemden çıkarana kadar orada uyutacağı söylenmiştir.[739] Ölmüş kimse acı hissetmez, elem çekmez. Âyette, kâfirlerin cehennemde ümitsiz kalacakları söylenmiştir; bu ifade, müminlerin ümitsiz kalmayacaklarını gösteriyor. Her ne kadar müminler ateş içinde bulunsalar da oradan çıkma ümidi içindedirler ve çıkacakları günü beklemektedirler."[740]

İbn Atıyye, hadiste geçen günahkâr müminler için cehennemdeki ölüm olayını, hakiki manada bir ölüm değil, ölüme yakın bir hal olarak yorumlamıştır. Çünkü ahirette ölüm yoktur. İbn Atıyye demiştir ki:

"Bu konudaki hadisi, müminlerin ateşteki durumunu ölüme benzetme olarak görüyorum, çünkü onların hali, uyuklama halinde dinlenme, hareketsiz kalma ve bitkin bir vaziyette istirahat etmektir. Hadiste bu hal 'ölüm' olarak dile getirilmiştir." İbn Atıyye'nin açıklaması için A'lâ sûresinin 13. âyetinin tefsirine bakınız.[741]

Kadı İyâz *el-İkmâl*'de demiştir ki: "Kelâm âlimlerinden birinin şöyle dediği nakledilmiştir: Hadiste geçen ölümün hakiki ölüm olması muhtemel olduğu gibi, uyku gibi, acıyı hissetme duyusundan uzaklaşma manasında olması da muhtemeldir. Hissetme duyusunu ortadan kaldırdığı için uykuya 'ölüm' denilmiştir."

739 Hadis için bk. Müslim, İmân, 306; İbn Mâce, Zühd, 37; Ahmed, *Müsned*, 5/11.

740 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/374.

741 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/470.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, azap içinde* kurtuluştan *ümitsizdirler,* bunun için hayret ve şaşkınlık içindedirler."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz,* bununla *onlara* zulmetmedik, çünkü kendilerine kurtuluş yolunu gösteren peygamberler gönderdik; *fakat onların kendileri* peygamberlere muhalefet ederek ve düşünüp ibret almak yerine taklidi tercih ederek nefislerini ebedî azaba mâruz bırakmakla *zalim oldular."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* cehennemde azaplarının hafifletilmesinden ümitlerini kestiklerinde, *cehennem bekçisine şöyle seslenirler:* Ey Mâlik! Rabb'in bizi öldürüp işimizi bitirsin!" Mâlik, cehennemin bekçisidir. Âyetin manası şudur: Ey mâlik, Rabb'inden iste de bizi öldürsün; öldürsün ki şu azaptan kurtulalım.

Bu âyet, onların ümitsiz kaldığını bildiren önceki âyetle çelişmez, çünkü o, azabın şiddetinden kaynaklanan bir feryat ve ölümü temenni etmedir.

"Cehennemin bekçisi *Mâlik de şöyle der: Siz azap içinde kalacaksınız;* ölümle ondan kurtulmayacaksanız, o hafifletilmeyecek de!"

A'meş demiştir ki: "Bana haber verildiğine göre, kâfirlerin bu istekleriyle kendilerine cevap verilmesi arasından bin sene geçmiştir."[742]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Eğer cehennemdekilere, 'Siz, cehennem ateşinde (gün olarak) dünyadaki kumların adedi süresince kalacaksınız' dense buna çok sevinirlerdi. Şayet bu söz cennettekilere söylense bundan dolayı çok üzülürlerdi. Fakat Allah onların kalışlarını ebedî yaptı."*[743]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, biz size* dünyada peygamberler göndererek ve kitaplar indirerek *hakkı getirdik."* Bu, Cenâb-ı Hak tarafından onlar için bir kınama ve tahkirdir. O aynı zamanda cehennem bekçisi Mâlik'in cevabını tasdik etmekte ve onların cehennemde kalış sebeplerini açıklamaktadır. Mana şudur: Biz size dünyada peygamberler göndererek inkâr için mazereti ortadan kaldırdık.

---

742 Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/424.

743 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10384; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/396.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat çoğunuz haktan,* hak olan şeyden *hoşlanmayan kimselersiniz."* Onu dinlemiyor ve ondan kaçıyorsunuz. Çünkü bâtılda nefsanî bir sükûnet ve hakla birlikte nefsin hissettiği bir yorgunluk vardır. "Çoğunuz haktan hoşlanmaz" demek, bazılarının haktan hoşlandığı manasına gelir. Onların bazılarının haktan hoşlanması, mutlak hak içindir, tevhid ve Kur'an gibi bilinen hakka gelince, onların hiçbiri ondan hoşlanmayıp hepsi nefret etmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa onlar bir işe kesin karar mı verdiler?"* Bu âyet, müşriklerin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] kurdukları tuzağı haber vermektedir. Yani Mekke müşrikleri, Allah'ın resûlüne tuzak kurmaya ve hile yapmaya mı karar verdiler? Onlar, sûreten bir tuzak kurmaya karar verdikleri gibi *şüphesiz, biz de onlara* hakiki bir tuzak kurmaya *kesin kararlıyız."* Şu âyet de bu manadadır:

"Yoksa onlar bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Asıl tuzağa düşecek olanlar kâfirlerdir" (Tûr 52/42).

Müşrikler, toplantı yerlerinde Hz. Peygamber'in durum hakkında gizli görüşmeler ve istişareler yapıyorlardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa onlar, bizim sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar?"* Yani onlar böyle sanıyorlar. Sırdan kasıt ya onların içlerinden geçirdikleridir veya insanların bulunmadığı bir mekânda başkasına söyledikleri sözlerdir. Gizli konuşma ise kendi aralarında gizlice konuştuklarıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hayır, öyle değil,* biz hepsini işitiriz, hepsinden haberdarız. *Ayrıca yanlarındaki elçilerimiz* yani onların amellerini kaydeden ve her nerede bulunsalar kendilerinden ayrılmayan melekler, onların yaptığı bütün işleri ve sözleri *yazmaktadır."* Sırlarından ve gizli konuşmalarından söyledikleri de buna dahildir.

74-80. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz, mücrimler cehennem azabında devamlı kalacaklardır"* âyeti hakkında deriz ki: Buradaki mücrimler, müşrik ve kâ-

firlerdir. Müslümanlar, onların cehennemde ebedî olarak kalacakları konusunda ittifak halindedir.[744]

Tevhid ehli müminlere gelince, onlar geçici olarak cehenneme girseler de sonuçta çıkarlar. Onların cehennemdeki hali, bir yönüyle dünyadaki durumlardan daha rahattır. Bu konuda İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Şeyhler şöyle demişlerdir: Müminlerin cehennemdeki hali, bir yönüyle bugün dünyadaki hallerinden kalpleri için daha rahatlatıcıdır. Çünkü bugün helâk olma korkusu vardır, (imanla ölmüş fakat ateşe girmiş bir mümin) yarın yakînen ateşten kurtulacağını bilmektedir. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

'Dünyadaki selâmet halinin ayıbı (kusur ve sıkıntısı), sahibinin başına gelecek acı felaketleri beklemesidir. Dünyadaki derdin fazileti ise ona düşen kimsenin sonuçta kurtulacağını ümit etmesi ve devranın dönüp halinin iyileşeceğini düşünmesidir.'"

İmam Kuşeyrî, *"Onlar, cehennem bekçisine, 'Ey Mâlik! (Dua et de) Rabb'in bizi öldürüp işimizi bitirsin' derler"* âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, meleğe yönelip, 'Ey Mâlik' diyeceklerine, Rab'lerine yönelip, 'Ey melik' deselerdi, isteklerinin kabulüne daha yakın olurdu. Fakat yabancılık yani yüce yaratıcı yerine mahlûka bağlanmaları, onların bu şekilde yalvarmalarına engel oldu."

Allah Teâlâ'nın, *"Yoksa onlar bir işe kesin karar mı verdiler? Şüphesiz, biz de kesin kararlıyız"* âyeti hakkında deriz ki: "Bu, yüce Allah'ın, sevdiği has kulları için uyguladığı kanunudur. Allah'ın dostları hangi halde olurlarsa olsunlar, Cenâb-ı Hak, onlara tuzak kuranların tuzağını kendi başlarına geçirir.

İmam Kuşeyrî, *"Yoksa onlar, bizim sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar?"* âyeti hakkında demiştir ki: "Onlar Allah Teâlâ'dan habersiz oldukları için Cenâb-ı Hak kendilerini meleklerin işitmesi ve aleyhlerine olan amellerini yazmasıyla korkuttu. Eğer on-

744 Müfessir İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], bu konuda Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile Abdülkerim-i Cîlî'nin bu görüşün aksi manalar içeren bazı sözlerini nakletmiştir. İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], onlara katılmayıp sözlerine bazı yorumlar getirmişse de sonuçta naslara ve genel kabule aykırı duran bu sözlerin okuyucularımızla paylaşılmasını faydalı görmedik (mütercim).

ların Allah'tan haberi olsaydı, kendilerini Allah'ın dışındaki varlıklarla korkutmazdı. Kim, amellerinin kendisi için yazıldığını ve onlardan hesaba çekileceğini bilirse, yaptıklarından sorguya çekilme korkusuyla hatası az olur."[745]

Yüce Allah, Hiç Kimseyi Evlat Edinmedi

Cenâb-ı Hak sonra, kendisinin Hz. İsa ve melekler gibi çocuk edindiğini iddia edenlere cevap olarak şöyle buyurdu:

قُلْ اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌۗ فَاَنَا اَوَّلُ الْعَابِدٖينَ ﴿٨١﴾ سُبْحَانَ رَبِّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٨٢﴾ فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى
يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذٖي يُوعَدُونَ ﴿٨٣﴾ وَهُوَ الَّذٖي فِي السَّمَٓاءِ اِلٰهٌ وَفِي الْاَرْضِ
اِلٰهٌۜ وَهُوَ الْحَكٖيمُ الْعَلٖيمُ ﴿٨٤﴾ وَتَبَارَكَ الَّذٖي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَاۚ وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِۚ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٥﴾ وَلَا يَمْلِكُ
الَّذٖينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾

81. ***De ki: "Eğer Rahmân'ın bir çocuğu olsaydı, ona kulluk edenlerin ilki ben olurdum."***

82. ***Göklerin ve yerin Rabb'i, arşın Rabb'i olan Allah, onların yakıştırdığı sıfatlardan uzaktır.***

83. ***Bırak onları, tehdit edildikleri güne kavuşana kadar,*** *(bâtıl inançlarına)* ***dalsınlar ve*** *(dünyalıklarıyla)* ***oynasınlar.***

84. ***Gökte de yerde de tek ilâh O'dur. O, hikmet sahibidir, her şeyi bilendir.***

85. ***Göklerin, yerin ve ikisinin arasındaki her şeyin mülkü kendisine ait olan Allah ne kadar yücedir! Kıyamet saatinin bilgisi yalnız O'nun katındadır. Siz sadece O'na döndürüleceksiniz.***

745 Yapılan rivayet için bk. Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/374-375.

86. Onların Allah'ı bırakıp taptıkları şeyler şefaat yetkisine sahip değildir; ancak bilerek hakka şahitlik edenler şefaat edebilir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *de ki:* Sizin iddia ettiğiniz gibi, *eğer Rahmân'ın bir çocuğu olsaydı, ben,* böyle bir şey olsa da olmasa da Allah'a *kulluk edenlerin ilkiyim."* Yani Allah'ın bir çocuğu olsa da olmasa da ben, Allah'a ilk boyun eğen kimseyim. Halbuki delil, O'nun için böyle bir şeyin olmadığını ortaya koymaktadır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer Rahmân'ın bir çocuğu olsaydı, bu çocuğu ilk yücelten ben olurdum; hepinizden önce ona itaate ve teslim olmaya ben koşardım; babasının yüceliğinden dolayı sultanının çocuğunun yüceltildiği gibi. Bu söz, böyle bir şeyin olması durumuna göre söylenmiştir. Onun amacı, böyle bir durumun Allah için olmadığını belirtmektir. Bunu şundan anlıyoruz: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ibadeti, çocuğun olmasına bağladı, bu da haddizâtında imkânsız bir şeydir; bu durumda ona bağlı olan şey de (çocuğa ibadet etme ve tâzim gösterme de) imkânsızdır.

Bu mana, Haccâc-ı Zâlim'le Said b. Cübeyr arasında geçen şu konuşmada da mevcuttur. Haccâc, Said b. Cübeyr'e, "Vallahi senin dünyanı tutuşmuş bir ateşe çeviririm" deyince, Said b. Cübeyr, "Senin böyle bir kuvvet ve yetkin olduğunu bilseydim senden başka bir ilâha tapmazdım! (Sende bu bir yetki olmadığına göre, böyle bir durum da olmaz)."[746]

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizin iddia ettiğiniz gibi, eğer Allah'ın bir çocuğu olsaydı, Allah'a ilk ibadet eden ben olurdum yani O'nun birliğini ilan eden ve sizin O'na çocuk nisbet etmenizi ilk yalanlayan ben olurdum. Çünkü kim Allah'a ibadet eder ve O'nun kendisinin ilâhı olduğunu itiraf ederse, O'nun bir çocuğunun olmasını reddetmiş olur.

Âyete verilen bir diğer mana da şudur: Eğer (sizin iddia ettiğiniz gibi) Allah'a bir çocuk nisbet edilirse onu ilk inkâr ve reddeden ben olurum.

---

746 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 4/183.

Bir diğer mana: Rahmân'ın bir çocuğu yoktur; çünkü ben Allah'a ibadet edenlerin ve birliğini haykıranların ilkiyim (Böyle bir şeyin olmadığını kesin olarak biliyorum).

Rivayet edildiğine göre, Nadr b. Hâris, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" dedi. O sırada bu âyet indi. Bunun üzerine Nadr, "Baksanıza âyet beni tasdik ediyor!" dedi. Onun bu sözünü işiten Velîd b. Mugîre, "Âyet seni tasdik etmiyor, fakat o (peygamber bu âyetle) şöyle diyor: Rahmân'ın hiçbir çocuğu yoktur; ben Mekke insanlarından ilk tevhid ehliyim ve O'nun hiçbir çocuğu olmadığını söyleyenlerdenim."[747]

Âyetin tasavvufî işaretinde diğer açıklamalar gelecektir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu ve benzeri âyetlerde, görüşlerini çürütmek için, bid'atçıların itikadda hata ettikleri konulardaki sözlerini nakletmenin câiz olduğuna bir delil vardır."[748]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bid'atçıların sözlerini incelemek ancak ilim ve marifette yüksek dereceye ulaşmış kimseler için câizdir. Ondan yüz çevirmek ise daha güvenlidir.

Cenâb-ı Hak sonra, zatının bir çocuk edinmekten yüce ve uzak olduğunu söyleyerek şöyle buyurdu:

"Göklerin ve yerin Rabb'i, arşın Rabb'i olan Allah, onların yakıştırdığı sıfatlardan uzaktır." Yani bu büyük muazzam âlemlerin Rabb'i, bir çocuk edinmekten yüce ve uzaktır; çünkü çocuk edinmek maddi bedene sahip varlıkların özelliğidir. Eğer O, cisim olsaydı bunları yaratmaya güç yetiremezdi.

Cenâb-ı Hakk'ın, göklerin, yerin ve onlardan daha büyük olan arşın Rabb'i olduğunu söylemesi şuna dikkat çekmek içindir: Bütün bu âlemler ve onlarda bulunanlar, O'nun hükümranlığı altında ve rabliğinin tasarrufundadır. Bu durumda onlardan herhangi bir şeyin O'ndan bir parça olması nasıl düşünülebilir?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bırak onları, tehdit edildikleri güne kavuşana kadar,* bâtıl inançlarına *dalsınlar ve* dünyalıklarıyla *oynasın-*

---

747 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/183.

748 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/375.

lar." Bu gün, kıyamettir. Çünkü onlar sana boyun eğmediler ve azgınlıklarından dönmediler; öyleyse sen de onlardan yüz çevir ve kendilerini oyun ve eğlenceleri içinde terket. Onlar kıyamet günü dünyada yaptıklarını ve şimdi kendilerine ne yapılacağını bilecekler.

Yahut onlar, kendilerine vaat edilen şeyin ne olduğunu Bedir günü bilecekler. Bunu İkrime ve diğerleri söylemiştir. Bu şuna dair bir delildir: Onların söyledikleri ancak hakikati olmayan boş bir söz ve oyundur.

Cenâb-ı Hak sonra, kendisinin ulvî ve süflî âlemde (gökte ve yerde) ilâhlıkta tek olduğunu söyleyerek şöyle buyurdu:

"Gökteki ilâh da yerdeki ilâh da O'dur." Yani gökte ve yerde kendisine ibadet edilen hakiki mâbud ancak O'dur.

Âyetin bir manası da şudur: Gökte ve yerde kendisine ibadet edilmeyi hak eden sadece O'dur.

Âyet şöyle bitiyor: "O, sözlerinde ve işlerinde *hikmet sahibidir,* olmuş ve olacak *her şeyi bilendir."*

Bir diğer mana: O, âsilere mühlet vermesinde hikmet sahibidir ve onların işlerinin sonun nereye varacağın en iyi bilendir. Âyetin bu kısmı, Cenâb-ı Hakk'ın bütün noksan sıfatlardan uzak olduğu ve rablikte tek olduğu konusundaki önceki açıklamalar için sanki bir delildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerin, yerin ve ikisinin arasındaki her şeyin mülkü kendisine ait olan Allah ne kadar yücedir!"* Yani göklerde ve yerde ve ikisinin arasında karar kılıp yerleşmiş mevcut her şeye sahip olan Allah, bütün noksan sıfatlardan uzak ve çok yücedir. Göklerle yer arasındaki varlıklar, ya hava gibi devamlı duran ya da kuşlar gibi ikisi arasında bazı vakitlerde bulunan varlıklardır.

"Kıyamet saatinin bilgisi yalnız O'nun katındadır." Yani kıyametin kopacağı saati ancak Allah bilir. "*Siz,* yaptıklarınızın karşılığını almak için *sadece O'na döndürüleceksiniz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların Allah'ı bırakıp taptıkları şeyler şefaat yetkisine sahip değildir."* Yani onların Allah'ı bırakıp da kendilerine taptıkları ve Allah katında şefaatçileri olacağını düşündük-

leri putlar, şefaat etme imkân ve yetkisine sahip değildir. *"Ancak bilerek* basiret, yakîn ve ihlâsla *hakka* yani Allah'ın birliğine *şahitlik edenler şefaat edebilir."* Onlar da müslümanların seçkinleri ve meleklerdir.

81-86. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Muhammed, de ki: "Sizin Hz. İsa ve melekler hakkındaki düşüncenize göre, eğer Rahmân'ın bir çocuğu olsaydı, onun doğru olması durumunda, böyle bir nisbete (Rahmân'ın çocuğu olmaya) en layık olan benim. Çünkü bütün varlıklardan önde Allah'a ilk ibadet eden benim. Varlık âleminde ilk ortaya çıkan benim nurumdur. Bu nurum (ve ruhum), uzun seneler boyunca Allah'a ibadet etti. Sonra bütün kâinat ondan ortaya çıktı. Kim taatte önce ise Allah'a yakınlığa en layık olan odur. Ben Allah'a ibadette hepsinden önce iken, sizler niçin bu nisbeti (Allah'ın çocuğu olmayı) meleklere ve Hz. İsa'ya tahsis ettiniz. Halbuki onlar ancak benim nurumdan vücut buldular. Fakat Allah için hiçbir çocuk yoktur. Bu halimle ben de ancak Allah'ın kulu ve resûlüyüm."

Cafer-i Sâdık demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın her şeyden önce yarattığı şey, Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] nurudur. Yaratılan varlıklar içinde Allah'ın birliğini ilk ikrar ve ilan eden, Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] cevheridir. Levh-i mahfûza kalemin ilk yazdığı şey, "Lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullahtır." Bu nakli Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî) yapmıştır.[749]

Bu âyette, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bütün varlıkların ilki ve onun Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerinden ilk tecelli olduğuna dair bir işaret vardır.Yüce Allah'ın zatının sırları onun nurundan başlayarak açıldı, ilâhî sıfatların nurları ilk olarak onunla zuhur etti ve bütün kâinat onun nurundan yayılıp ortaya çıkarıldı.

Allah Teâlâ'nın, *"Bırak onları, tehdit edildikleri güne kavuşana kadar, (bâtıl inançlarına) dalsınlar ve (dünyalıklarıyla) oynasınlar"* âyetinin işaretiyle deriz ki: Her kim, müşahede delili olmadan tevhid denizine dalarsa, bu âyetin uyarı ve kınaması onun için de geçerlidir. Aynı şekilde her kim Allah'tan başka ve O'na yaklaştıran şeylerin dışında bir şey ile

749 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/284.

meşgul olursa, o kimse de boş şeylere ve oyuna dalmış biridir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah'ın zikri ve ona bağlı olan şeylerle, âlim ve ilim öğrenen kimse hariç, dünya ve içindekiler lânetlenmiştir."[750]

İmam Kuşeyrî, *"Onların Allah'ı bırakıp taptıkları şeyler şefaat yetkisine sahip değildir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Âyette, bütün müslümanların yarın kıyamet günü şefaatlerinin makbul olacağına dair bir işaret vardır."[751]

Onun kastı şudur: Müminler, dünyada hakka şahit oldular. Bu şahitlik, ilim ve basirete dayalı tevhiddir. Fakat şefaat yetkisinin bütün müminlere ait görülmesi tenkide açıktır. Âyette, müşriklerin taptıklarından hariç tutulup haklarında, *"Ancak bilerek hakka şahitlik edenler şefaat edebilir"* buyrulanlar melekler, Hz. İsa ve Hz. Üzeyir'dir. Onlar, Allah'tan başka tapılanlardan ayrı olup hakka (Allah'ın birliğine) şahittirler. Onların dışındaki peygamberlerin ve salihlerin şefaat etmesi ise diğer delillerle (âyet ve hadislerle) sabittir.

Müşriklerin Allah'ın Rabliğini İkrar Etmesi

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin, yüce zatının rabliğini ikrar etmesinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَۙ ﴿٨٧﴾ وَقِيلِهِ يَا رَبِّ اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَۢ ﴿٨٨﴾ فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌۜ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

87. ***Eğer onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette, "Allah" derler. Öyleyken haktan nasıl çevriliyorlar?***

88. ***Peygamberin sözü şu oldu: "Yâ Rabbi, şüphesiz, bunlar iman etmeyen bir kavimdir."***

89. ***Şimdilik sen onlardan yüz çevir ve, "İşimiz sulh" de. Yakında bilecekler.***

750 Tirmizî, Zühd, 14; İbn Mâce, Zühd, 3.

751 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/376.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer onlara* yani müşriklere yahut ibadet edenlere ve kendisine ibadet edilenlere *kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette, 'Allah' derler;* putlar ve melekler demezler. *Öyleyken haktan nasıl çevriliyorlar?"* Bütün varlıklar, Allah Teâlâ'nın yarattığı birer mahlûk iken, O'nun ibadetinden yüz çevirip başkasına ibadete nasıl yöneliyorlar?

Müşriklerin imandan yüz çevirmesi Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] çok ağır gelince, onların iman etmesi için hırs göstererek onlar hakkında Rabb'inden yardım istemeye başladı ve, *"Yâ Rabbi, şüphesiz, bunlar iman etmeyen bir kavimdir"* dedi. Yani ben onların iman etmesi için çok uğraştım fakat onlara hiçbir fayda vermedi. Artık benim sana dönmekten başka çarem kalmadı. Sen onları ya hidayete ulaştırırsın veya helâk edersin.

Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onların sırlarını, gizli konuşmalarını ve resûlünün onlar hakkındaki sözünü işittiğini haber verdi ve ona şöyle buyurdu:

"Şimdilik sen onlardan vazgeç; yani kendilerinden yüz çevir, onlara bir süre mühlet ver ve *kendilerine, 'Selâm!' de."* Yani sana onlarla cihad etmeni emredinceye kadar, kendilerine, "Benim sizinle yapacağım iş, sulh ve barış antlaşmasıdır" de. "Biraz gecikse de *yakında* hallerini kesin olarak *bilecekler."*

Bu âyet, Allah Teâlâ'dan müşrikler için bir tehdit ve Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için bir tesellidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, inkâr ettikleri peygamberliğinin hakikatini yakında bilecekler.

87-89. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir kulun, Allah Teâlâ'dan başka yaratıcısı ve kendisine ihsan eden kimsenin olmadığını bildiği halde, O'ndan başkasını sevmeye meyletmesi ve O'nun dışındaki bir varlığa güvenip dayanması ne şaşılacak bir şeydir!

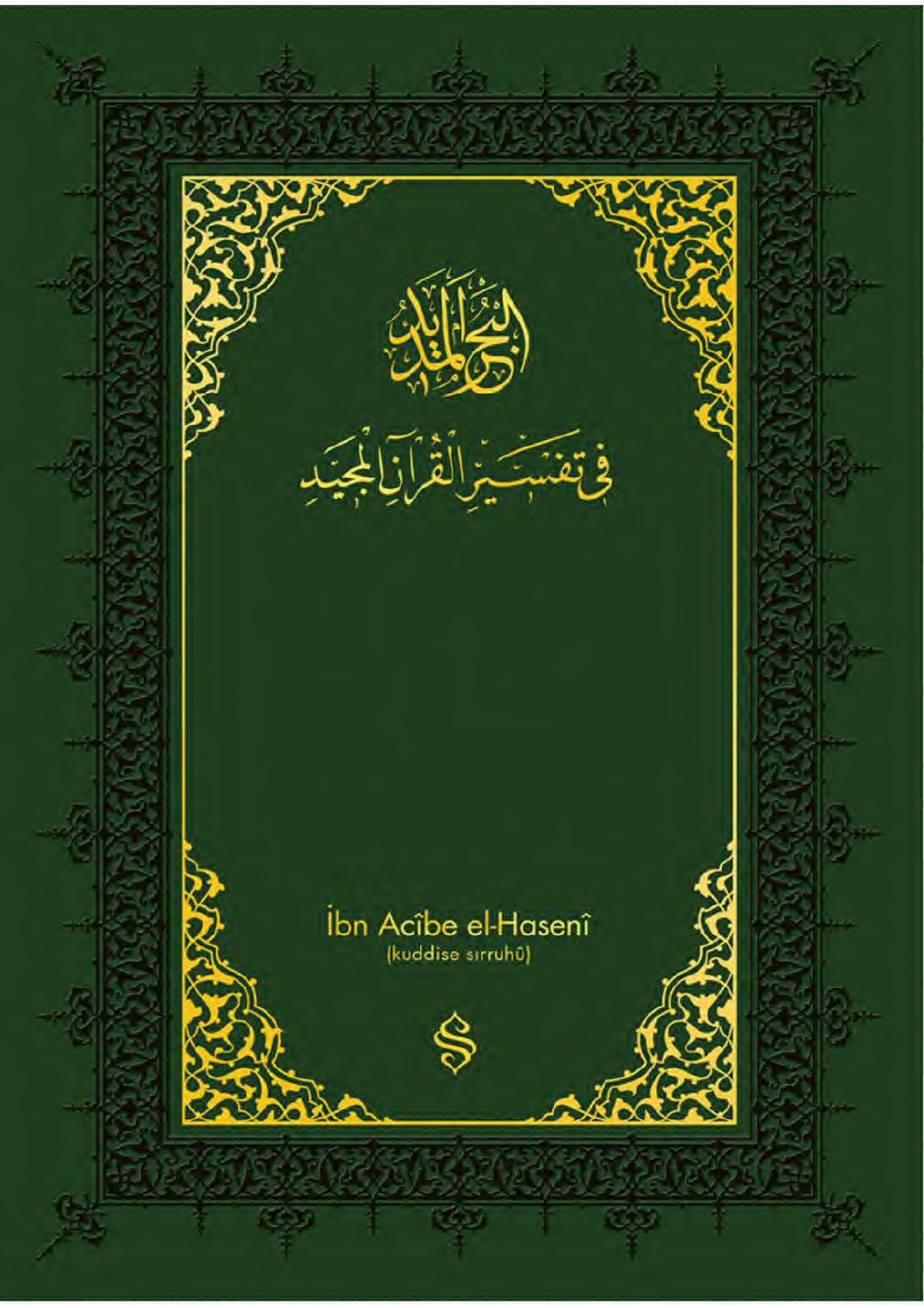
İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Bir kulun kendisinden ayrılıp kopması söz konusu olmayan Rabb'inden kaçması ve kendisiyle sürekli kalamayacak fâni varlıkları talep etmesi ne şaşılacak bir şeydir! Bu hal, manevi bir körlüktür. Şüphesiz, kafa gözleri kör olmaz, asıl kör olan göğüslerdeki kalplerdir."

Kulları yüce Allah'a davet eden fakat daveti bir fayda vermeyen kimseye denir ki: "Onlardan yüz çevir ve kendilerine 'selâm' de."

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle sâlat ve selâm etsin.

Zuhruf sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

البحر المديد
في تفسير القرآن المجيد
İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)